

318.491

SZOCIÁL- POLITIKAI ÉRTESÍTŐ

1991

1991

A DRÁGASÁGRÓL

MTA SZOCIOLÓGIAI INTÉZETE
(AZ MTA • SOROS ALAPÍTVÁNY VALAMINT
A MAX WEBER SZOCIÁLPOLITIKAI KUTATÁSI
ALAPÍTVÁNY TÁMOGATÁSÁVAL)

h^o

AZ MTA SZOCIOLÓGIAI INTÉZET
TÁRSADALOM- ÉS SZOCIÁLPOLITIKAI
OSZTÁLYÁNAK ÉRTESÍTŐJE

KÉSZÜLT A MTA SZOCIOLÓGIAI INTÉZET
TÁRSADALOM- ÉS SZOCIÁLPOLITIKAI OSZTÁLYÁN

FELELŐS KIADÓ: MTA Szociológiai Intézet
Igazgatója

A fordításokat készítették: Kürti Györgyné
Lissauer Zoltán
Szegő András

A fordításokat az eredetivel
egybevetette: Koltay Jenő
Sik Endre
Szalai Júlia

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
SZOCIOLÓGIAI INTÉZETE

/az MTA-Soros Alapítvány,
valamint a Max Weber
Szociálpolitikai Kutatási
Alapítvány támogatásával/

SZOCIÁLPOLITIKAI ÉRTESÍTŐ

A DRÁGASÁGRÓL

Adalékok az infláció politikai szociológiájához és
gazdaságtanához

Válogatta és szerkesztette;

Gábor László
Szalai Julia

/Kézirat gyanánt/

BUDAPEST

1991

ISSN-0324-7767

Hozott anyagról sokszorosítva
9120224 AKAPRINT Nyomdaipari Kft. Budapest. F. v.: dr. Héczey Lászlóné

MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA

Tartalomjegyzék

	old
Előszó	9
I.	
JOHN H. GOLDTHORPE: Korunk inflációja: kísérlet a jelenség szociológiai magyarázatára	17
CHARLES S. MAIER: Az infláció politikai problémái a huszadik században	52
SAMUEL BRITTAN: Infláció és demokrácia	100
II.	
EDWARD FOSTER: Kik az infláció vesztesei?	147
DAVID CAPLOVITZ: Hogyan lehet a fizetésből kijönni? Milyen birkóznak meg a családok az inflációval és a recesszióval?	171
IVAN BERNIK – SIK ENDRE – IVAN SVETLIK: "Nyújtózkodni, ameddig a takaró ér" (Összehasonlító tanulmány az infláció társadalmi következményeiről)	190
EFREN CORDOVA-GERALD STARR: Az inflációról, a munkaügyi kapcsolatokról és a jövedelempolitikáról	213
III.	
VISSI FERENC: Infláció a gazdaság stabilizálásának időszakában	239
BODÓCSI ANDRÁS-CINKOTAI JÁNOS: Az állami árirányítás módszerei a '80-as években	289
NYUL EMIL: Gondolatok "Az állami árirányítás módszerei az 1980-as évtizedben" című tanulmányhoz	351
BODA GYÖRGY: Inflációs kényszerpályák	362
Dr. HOFFMANN ISTVÁNNE: Háztartásgazdálkodás a mai Magyarországon (Részletek)	382
SALAMIN Pálné: A háztartások gazdálkodása az infláció körülményei között (Statisztikai elemzés a háztartásstatisztikai felvételek alapján)	412
IV.	
POGANY AGNES: A jegybank története 1914–1924 (Részletek)	435
PETŐ IVÁN-SZAKÁCS SÁNDOR: A kötött gazdálkodás rendszerének kiépülése. Infláció, stabilizáció (1944–1946)	459
PETER FALUSH: Az 1945–46-os magyar hiperinfláció	482
VARGA ISTVÁN: Gazdasági Főtanács feljegyzése a stabilizálással összefüggő ár- és valutaproblémák megoldása előkészítésének munkamenetéről	496
PIK KATALIN: Emlékek régi inflációkról	506
A tanulmányok forrásai	

A tanulmányok forrásai

- 1./ Bernik, Iván - Sik, Endre - Svetlik, Iván: Making ends meet (a Comporative Study). Kézirat. 1989.
- 2./ Boda, György: Inflációs kényszerpályák. Kézirat. 1991.
- 3./ Brittan, Samuel: Inflation and Democracy. in: The Political Economy of Inflation. Martin Robertson, London, 1978.
- 4./ Bodócsi, András-Cinkotai, János: Az állami árirányítás módszerei a '80-as években. Kézirat. 1990.
- 5./ Caplovitz, David: Making ends meet: How Families Cope With Inflation and Recession. in: The Annals of the American Academy of Political and Social Science - Social Effects of Inflation, July 1981.
- 6./ Cordova, Gerald - Starr, Efrens: Inflation, Labour Relations and Incomes Policies. A Nemzetközi Munkaügyi Szervezet (ILO) által 1981. december 7-e és 9-e között "Az infláció, a munkaügyi kapcsolatok és a jövedelempolitikák" címmel Tel-Avivban rendezett háromoldalu szemináriumon elhangzott előadás. Kézirat
- 7./ Falush, Peter: The Hungarian Hiperinflation of 1945-46. in: National Westminster Bank Rewiew, August, 1976.
- 8./ Foster, Edward: Who Loses from Inflation? in: The Annals of the American Academy of Political and Social Science - Social Effects of Inflation, July 1981.
- 9./ Goldthorpe, John H.: The Current Inflation: Towards a Sociological Account. in: The Political Economy of Inflation. Martin Robertson, London, 1978.
- 10./dr. Hoffmann, Istvánné: Háztartásgazdálkodás a mai Magyarországon. OKKFT TS-1/4 Mikrogaazdasági Kutatások tanulmányorozata. Bp. 1990.
- 11./ Maier, Charles S.: The Politics of Inflation in the Twentieth Century. in: The Political Economy of Inflation. Martin Robertson, London, 1978.
- 12./ Nyul, Emil: Hozzászólás Bodócsi András-Cinkotai János: Az állami árirányítás módszerei a '80-as években c. tanulmányához. Kézirat. 1990.
- 13./ Pető, Iván-Szakács Sándor: A hazai gazdaság négy évtizedének története 1945-1985. I. (Részletek) Bp., Közgazdasági és Jogi Kiadó, 1984.

- 14./ Pik, Katalin: Emlékek régi inflációkról. Kézirat. 1991.
- 15./ Pogány, Ágnes: A jegybank története 1914-1924.
(Részletek) Kézirat. 1989.
- 16./ Salamin, Judit: A háztartások gazdálkodása az infláció
körülményei között (Statisztikai elemzés a
háztartásstatisztikai felvételek alapján).
Kézirat. 1991.
- 17./ Varga István: Új Magyar Központi Levéltár.
Gazdasági Főtanács Iratai 1945. VI. 16. (GF 5032.)

ELŐSZÓ

Bár mind a közgazdasági szakirodalomban, mind a szélesebb nyilvánosságnak szánt publicisztikákban manapság gyakorta olvashatunk az infláció haszonélvezőiről és kárvallottjairól, valamint a jelenség okairól és ajánlott kezelésmódjairól, a sokszor indulatoktól sem mentes írások és javaslattevő elaborátumok döntő többségét vagy leszűkítetten kincstári szempontok, vagy a szociális elkötelezettség imperatívuszai, többnyire pedig valamifajta általános gazdasági "rendrakás" értékrendje és megfontolásai vezérlik. A hazai spektrumról gyakorlatilag hiányzik az olyasféle megközelítés, amely a jelenséget társadalmi szereplők bonyolult érték- és érdekviszonyainak néha az adott körülmények között egyedül lehetséges, néha "optimális"-ként választott megoldásaként értelmezné, és amely az inflációs folyamatokban aspirációk, történetileg kialakult és meghatározott magatartások, illetve összetett politikai játszmák lenyomatát látni.

Az ilyesfajta - az angolszász irodalom terminológiájában "az infláció politikai gazdaságtana" összefoglaló megnevezéssel illetett - elemzés szükségessége iránti igény akkortájt fogalmazódott meg bennünk először, amikor - az utóbbi két évtized hazai inflációjának történeti előképei után kutatva -, egyszer csak nem tartottuk már olyan magától értetődőnek, hogy a második világháború után miért éppen Magyarország volt az az ország, amelynek a világtörténelem eddig ismert legnagyobb inflációjával kellett szembesülnie és megbirkóznia. Az sem volt egészen világos előttünk, hogy e "természeti csapás" miért nem a háború alatt, hanem annak lezárása után fejtette ki igazán romboló és szétziláló hatását. Amikor persze - egy-két korabeli dokumentum szórványos utalásai, valamint a történelmet felidéző szóbeszéd nyomán - a stabilizációra mi is, mások is mint a kommunista hatalomátvétel fontos eszközére kezdtünk gondolni, s kiderült, hogy a jótéteteli szállítások távolról sem csak az egykoru munkanélküliség elleni küzdelmet, illetve a magyar ipar felvirágoztatását szolgálták, továbbá dokumentált tényként

került napvilágra, hogy a szovjet csapatok is foglalkoztak pénznymtatással, akkor körvonalazódni kezdett bennünk a sejtés, hogy az infláció olykor talán nem elsősorban gazdasági, hanem politikai természetű jelenség. Kíváncsiak voltunk: ez vajon "csak akkor" és "csak kivételesen" volt-e így, vagy a folyamat **többnyire** (netán mindenkor) politikai erőjátékokon nyugszik, noha megjelenési terrénuma dominánsan a gazdasági jelenségek szférájába. S ha ez így volna, akkor mi a fedés "értelme"?

A nyolcvanas évek hazai pénzromlása, politikailag fárumszerűen kezelt fejleményei, valamint az ellenük való fellépés rendre meghiúsuló tervei, illetve a hatékony cselekvést folyamatosan paralizáló "rejtélyes erők" iránti kíváncsiságunk is arra ösztökölt bennünket -- szociálpolitikus-félénk lévén --, hogy érdeklődjünk más országok védekezési stratégiái, infláció-ellene küzdelmei sikerének, illetve kudarcainak okai iránt. Valamiféle "jól alkalmazható és honosítandó recept" iránti tapogatózásaink nem voltak különösen sikeresek (már ami átvehetőségüket illeti); a kutakodás során szerzett tapasztalatok azonban mégis fontos tanulságokkal szolgáltak. Kiderült ugyanis, hogy az utóbbi évtizedek inflációi során Nyugaton a kollektív szerződéseknek a társadalmak kulturájába ágyazódott és szokásszerűvé lett rendszere egyszerű módon és elfogadhatóan menedzselte a problémát. De ami még fontosabb: világossá vált az is, hogy a hetvenes évek nyugati inflációi mögött egészen más természetű strukturális válságok állnak, mint a latin-amerikai vagy a kelet-közép-európai "utólérési" övezetekben. Ez márpedig bármiféle jó, bevált recept adaptálhatóságát **elvileg** teszi kérdésessé.

A jelenkori magyar infláció természetén gondolkodva, kezdetben a dolgot - az iskolában tanult analógiájára - egyszerűen a kincstár ármánykodására vezettük vissza. Hiszen az ilyesfajta értelmezés mellett számos köznapi tapasztalat sorakoztatható fel: a folyamatosan és hosszú ideje fokozódó elvonás-prés (a különböző adófajták szaporodása és mértékű növekedése, a járulékoknak a jövedelmekhez képest szembeszökően nagy aránya stb.), az állami kiadások - minden

gazdasági válság-jelenség és közgazdasági figyelmeztetés, valamint invenciózus lefaragási kísérlet ellenére - stabilan magas szintje, a szociálpolitikának a tömeges elszegényedéssel szembeni gyakorlati érzéketlensége, a központi államnak az élet minden területét átítató tulhatalma stb. (Ez kell vallanunk, hogy az inflációért az ország vezetését hibáztató attitűd mindennapi gondolkodásunkban - a kormánynak például az 1990. októberi benzináremelésnél tanúsított csalafintaságát szemlélve - még most sem teljesen idegen tőlünk, noha azt a kérdés közelebbi tanulmányozása nyomán ma már inkább csupán egy bonyolult tényezősor egyik elemének látjuk.) Az inflációs folyamat természetébe és "sorscsapásszerű" jellegébe mélyebben belegondolva, úgy véljük, hogy a mai magyar infláció (is) a különböző gazdasági és hatalmi szereplők többé-kevésbé kényszercselekvéseken alapuló játszmáinak eredője, amit a bűnbakok kiűzésével - sajnos - nem lehet megszüntetni. Az áremelkedések nagy üteme és magas szintje inkább egy politikai gazdasági állapot eredményének és pénzügyi "tükrének" látszik, aminek megértéséhez aligha jutunk közelebb, ha azt pusztán és elsősorban mint rendre rosszul megoldott közgazdasági feladványt szemléljük. Ugy látszik azonban, ez máshol sincsen másképp. Igazolásul talán érdemes abból a bevezető tanulmányból idéznünk, amelyet John Goldthorpe és Fred Hirsch a jelen válogatás első fejezetének fő forrásául szolgáló angol tanulmánykötethez írt, s ahol a két neves szociológus igen elegáns formában foglalja össze, miért is van szükség az infláció teljes és gyökeres újragondolására:

"Az infláció hagyományosan gazdasági problémának, s így a közgazdászok kutatási kompetenciájába tartozó jelenségnek minősül. Tanulmányozása az utóbbi években intenzívebbé vált; a gazdasági mechanizmusokra vonatkozó tudásunk kiszélesedett és elmélyült. A vizsgálatok azonban azt is kimutatták, hogy a nem-kommunista világban manapság elterjedt infláció nem csupán gazdasági probléma. Az a társadalom egész politikai és társadalmi szerkezetét áthatja, beépül ezekbe a strukturákba. Miközben az inflációval kapcsolatos viták többsége ama technikai kérdésekre koncentrálódott, hogy vajon mennyiben tekinthető az infláció tisztán monetáris természetű

folyamatnak, illetve milyen mértékbe van kapcsolatban más gazdasági erőkkel, az igazi kérdés valójában az, hogy a jelenség mennyiben politikai és társadalmi gyökerű, illetve, hogyan függ össze a gazdaság mechanizmusával: vagyis mennyiben tekinthető az infláció politikai gazdaságtani problémának.

Mára széleskörűvé vált az egyetértés, hogy az inflációnak a társadalmunkban játszott szerepét csak úgy érthetjük meg, ha a jelenséget ebben a szélesebb összefüggésben helyezzük el. Ennek megvalósítására azonban mindeddig nem sok kísérlet történt. Maguk a közgazdászok is visszarettentek attól, hogy szakterületükön kívülre merészkedjenek. Ha valamilyen politikai vagy társadalmi zavaró tényezővel kerültek szembe, nagyon könnyen és meggondolatlanul csusztak bele abba a feltevés-következtetés sémába, amely a nem-gazdasági tényezőket a mindent átfogó, objektív gazdasági valósághoz előbb-utóbb alkalmazkodni kénytelen külső változókként kezeli. Mindenre van megfelelő technikai megoldás: csak az kell, hogy a politika, illetve a tömegek elfogadják azokat. ... A politikatudósok és a szociológusok ugyanakkor kényelmetlenül érezték magukat a közgazdaságtan területén, és vonakodtak attól, hogy a gazdasági elemzés útjára lépjenek. Az így keletkezett légüres térnek az lett a következménye, hogy az inflációs problematikának a jelenlegi társadalom működése szempontjából vett súlyosságát az analízisek mindegyre alábecsülték."

Az idézett prológuus egyuttal egy tudománytörténetileg figyelemreméltó kísérlet visszapillantó összegezése: 1977-ben az angliai Warwick-ban konferenciát rendeztek azzal a céllal, hogy különböző szakmájú és eltérő orientációjú társadalomtudósok előadásai nyomán - mintegy fogalmi-elméleti dialógusban - hozzák látre az infláció általános értelmezésének politikai gazdaságtanát. A kötet - amelynek három tanulmánya és teljes bibliográfiái jegyzéke a jelen válogatásban is megtalálható - a konferencia által inspirált, illetve annak nyomán véglegesített, igényes munkákat foglalja egybe. Reméljük, hogy az Olvasó - miként magunk is - irigykedni fog a gondolatmenetek és kifejtésük színvonaláért, s egyáltalában -- a szerepvállalásért. Tudjuk, hogy az

elemzések eredményei közvetlenül nem ültethetők át a magyar viszonyok közé, hiszen más a helyzet, mások a szereplők (mások a szociológusok is), de a megközelítés lehetőségei mégiscsak felmutattatnak, s talán egyszer hasonló hazai kezdeményezéseket inspirálnak.

Válogatásunk második fejezetében - az elsőnél kevésbé teoretikus igénnyel - az inflációs időszakok jövedelmi viszonyait, a folyamatoknak a gazdasági szereplők (köztük mindenekelőtt a háztartások) mindennapi életére gyakorolt következményeit tárgyaló írásokat gyűjtöttünk egybe. Itt adunk némi ízelítőt az infláció kezelésének a nyugati világban kialakult technikáiból is.

A harmadik részben néhány, a jelenlegi magyar infláció közelmúltjának leírásával és okainak értelmezésével foglalkozó tanulmányt közlünk.

Végül a negyedik részt a század két hazai hiperinflációjának történetét taglaló írások alkotják, s mellettük néhány kevésbé ismert korabeli dokumentumot is bemutatunk.

Gábor László

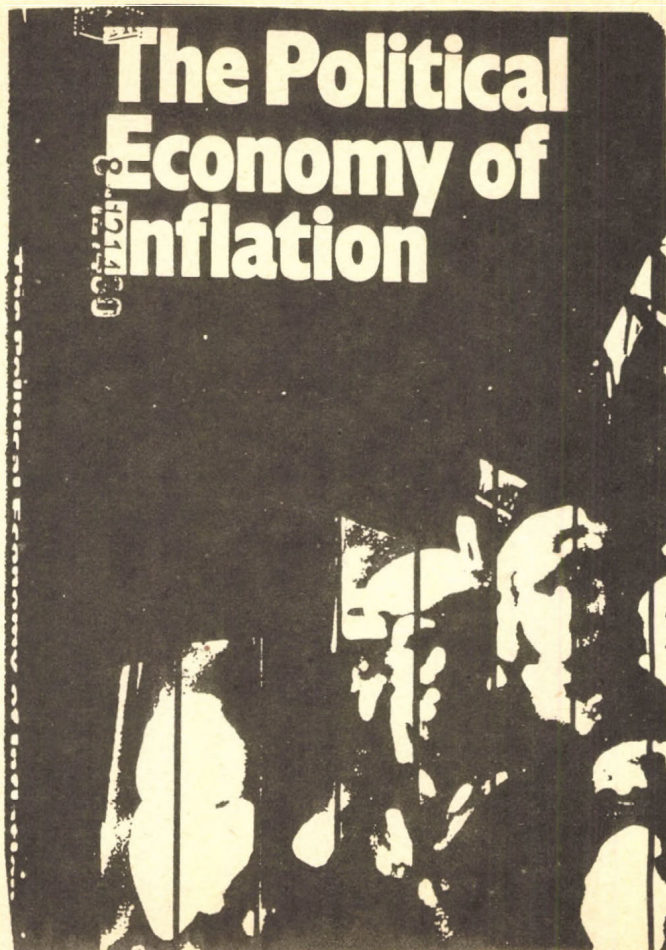
Szalai Julia

I.

The Political Economy of Inflation

edited by Fred Hirsch and
John H. Goldthorpe

Contents

	<i>Acknowledgments</i>	
	<i>Biographical Notes on Contributors</i>	
PROLOGUE	<i>Fred Hirsch & John H. Goldthorpe</i>	1
CHAPTER 1	<i>J. S. Flemming</i> The Economic Explanation of Inflation	1
CHAPTER 2	<i>Charles S. Maier</i> The Politics of Inflation in the Twentieth Century	1
CHAPTER 3	<i>Richard Pories</i> Inflation under Central Planning	1
CHAPTER 4	<i>David Pischaud</i> Inflation and Income Distribution	1
CHAPTER 5	<i>Alan T. Peacock & Martin Ricketts</i> The Growth of the Public Sector and Inflation	1
CHAPTER 6	<i>M. Panic</i> The Origin of Increasing Inflationary Tendencies in Contemporary Society	1
CHAPTER 7	<i>Samuel Brittan</i> Inflation and Democracy	1
CHAPTER 8	<i>John H. Goldthorpe</i> The Current Inflation: Towards a Sociological Account	1
ADDENDUM:	On the Role of the Social Scientist	2
CHAPTER 9	<i>Colin Crouch</i> Inflation and the Political Organization of Economic Interests	2
CHAPTER 10	<i>Malcolm Anderson</i> Power and Inflation	2
CONCLUSION	<i>Fred Hirsch</i> The Ideological Underlay of Inflation	2
	<i>Bibliography</i>	2
	<i>Index</i>	2

MARTIN ROBERTSON

Korunk inflációja: kísérlet a jelenség szociológiai magyarázatára

I.

Az infláció megértésére kísérletet tevő szociológus első problémája, hogy mivel is igazolja betolakodását egy olyan területre, melyet a közgazdászok mindig is a magukénak tekintettek, és ahol az elemzések többnyire a közgazdaságtudomány uralkodó paradigmáinak keretei között folynak. A problémának általam is követett megközelítése arra az érvre támaszkodik, hogy az elemzési rendszerek korlátait a leginkább az ún. "reziduális kategóriák" felbukkanása mutatja: olyan kategóriák ezek, melyeket a szóbanforgó jelenség vizsgálata érdekében feltétlenül be kell vezetni (mivel azok több-kevesebb pontossággal leírják az adott jelenséget) de elméletileg nem illeszkednek az elemzés központi kategóriáihoz; esetükben külön "pozitív definíciókra" van szükség (Parsons, 1937). E tanulmányban azt a stratégiát követem, hogy megkeresem a közgazdászok által manapság alkalmazott inflációelemzések reziduális kategóriáit, hogy azután az általuk bemutatott jelenségeket más keretbe, mégpedig a szociológiai hagyomány főáramának vonulatába próbáljam meg beilleszteni.

E stratégiával összefüggő további kérdés, hogy melyik közgazdasági elméletet tekintsük kiindulópontnak, tekintettel arra, hogy az infláció természetét, okait illetően közgazdászok között nyilvánvaló az egyet nem értés. A vonatkozó irodalmat lapozgatva azonban arra a következtetésre jutottam, hogy ez a probléma inkább látszólagos, mint sem valóságos. Mert bár a különböző inflációs elméletek az elemzés eltérő pontjain folyamodnak reziduális kategóriákhoz (vagyis

- általában implicit - nézeteltérés van a tekintetben, hogy az infláció magyarázatához mely ponton kell ilyen kategóriákat bevezetnünk), arról nincs szó, hogy ugyanazon lényegi kérdés

kapcsán különböző jelenségeket próbálnának a reziduális kategóriák révén az elemzésbe bekapcsolni. Vagyis olyan bonyodalommal nem kell szembenéznünk, hogy az elemzés keretéből való kilépésre alternatív lehetőségek lennének. Továbbá: az elemzés bármely pontján lépjenek is be, természetükre nézve a reziduális kategóriákkal jellemzett jelenségek általában hasonlóak: nevezetesen olyan társadalmi cselekvésmódokról van szó, amelyek a közgazdasági elemzés szempontjából nem tekinthetők racionálisaknak. Amelyeket éppen ezért vagy hiba, tudatlanság következményeinek kell tekintenünk, vagy pedig ama - érzelmi felhangoktól sem mentes - jelzők valamelyikével kell illetnünk, melyeket a közgazdászok lényegében az "irracionális", legalábbis a "nem racionális" szinonimájaként használnak. Ugy gondolom, hogy a reziduális kategóriák fő alkalmazási esetei lefedhetők - és alapvető hasonlóságaik felszínre hozhatóak -, ha megvizsgáljuk a közgazdászoknak (i) a kormány; (ii) a szervezett érdekcsoportok, mindenekelőtt a szakszervezetek, végül (iii) a jövedelemtulajdonosok, mindenekelőtt a bérből és fizetésből élők inflációban játszott szerepéről vallott nézeteit.

(i) A kormány szerepét az inflációs folyamatban a "monetarista" elméletek alapján álló közgazdászok hangsúlyozzák a leginkább: vagyis azok az elemzők, akik szerint az infláció fő oka a forgalomban lévő pénz mennyiségének túlzott bővülése. Minthogy a pénzkinálatot lényegében a kormány határozza meg, ezért - hangzik az érvelés - végső soron ő a felelős azért az inflációért is, amit a túl gyorsan növekvő pénzkinálat eredményez (Friedman, 1956, 1960; Hayek, 1958, 1960; Johnson, 1972). Paradox módon azonban a legtöbb monetarista elemzés a kormányzati cselekvést (vagy -tétlenséget) hajlamos exzogen tényezőnek tekinteni: legfőbb intellektuális feladatuknak azt tartják, hogy felvázolják az infláció és az "adottságnak" tekintett pénzkinálat közötti történelmi kapcsolatot, vagy hogy megdöntsék az infláció rivális, "költségalkulással" érvelő elméleteit. Azonban, miután fejtegetéseikben a kormánynak olyan döntő szerepet tulajdonítanak, végülis nem kerülhetik meg a kérdést - amit kritikusaik gyakran nekik is szegeznek -,

hogy miért cselekszik úgy a kormány, ahogyan cselekszik. Mert még ha el is fogadjuk a tulzott pénzkinálatot az általános árszintemelkedés szükséges és elégséges feltételének, az akkor is tulságosan közvetlen oka az inflációnak: ilyenkor még mindig szükség van annak magyarázatára, hogy mi áll a monetáris expanzió hátterében.

A monetaristák erre kétféle választ adnak. Az egyik, a "keményvonalasoké" lényegében normatív. Az infláció monetarista elméletéből - mondják - egyértelműen kiderül, hogy mit kell általában tennie a kormánynak ahhoz, hogy nagyobb árstabilitást valósítson meg: szigorubban kell ellenőriznie a pénzkinálat növekedését, továbbá szorosabb kapcsolatot kell létrehoznia a kínálat és a kibocsátás növekedése között. Ha az infláció megfékezésére törekvő kormány nem ilyen politikát követ, akkor vagy egyszerűen téved (tagjai vagy tanácsadói "rossz" közgazdászok); vagy irracionálisan cselekszik ("inkonzisztens", "zavarosfejű", "struccpolitikus" stb.), amiért céljai elérésére nem a hatékony - a tudományosan megalapozott - eszközöket veszi igénybe. (IEA, 1974; Laidler, 1975; Friedman, 1977a.).

Ez intellektuálisan kikezdzhetetlen, egyuttal azonban gyenge válasz, amennyiben elutasítja egy olyan magyarázat lehetőségét, amely keresztbemetszené a gazdasági elemzés hagyományos határait. Követői nyilvánvaló veszélyt látnak abban, hogy feladják a kormánnyal szembeni normativitásukat, hiszen akkor - hasonlóan a költséginfláció elméletéhez - olyan problémák kerülhetnek a felszínre, amelyek hagyományosan nem a közgazdász, hanem a szociológus vagy a politikatudós kompetenciájába tartoznak. A második - főleg a "puha" monetaristákat vonzó - válasz szintén elismeri ezt a tényt, de autarchia helyett szellemi imperializmusba menekül. Hivei a közgazdasági elemzést megpróbálják kiterjeszteni a kormányzati tevékenységre is: az inflációval kapcsolatos kormányzati politikát "piaci" terminusokban - vagyis a "politikai piac" terminusaiban - fogalmazzák meg, és a megoldást a politikai piacon ható erők elemzésével igyekeznek megtalálni.

Gordon például - akinek tollából ennek az irányzatnak az egyik legkifinomultabb tanulmánya származik - egyértelműen

elveti azt az álláspontot, amely szerint a társadalom a pénzkinálat és az árak gyorsulását a kormányzat "szeszélyes örültségének" köszönhetné; inkább arról van szó, hogy "a kormányzat megpróbál szavazatmaximalizáló választ adni az infláció potenciális haszonélvezői által gyakorolt politikai nyomásra" (Gordon, 1975). Gordon igyekezete mindenekelőtt arra irányul, hogy felderítse: az egyes érdekcsoportok pénzteremtésre irányuló nyomása hogyan határozza meg az infláció iránti "keresletet" és "kinálatot", és milyen választási megfontolások késztetik a kormányokat arra, hogy e nyomásnak engedjenek.

Ez a megközelítés - mind realizmusát, mind intellektuális színvonalát tekintve - kétségtelen előrelépés a "keményvonalas" monetaristák álláspontjához képest. Fontos azonban megjegyezni, hogy (közvetve vagy közvetlenül) az efajta érvelések is a többé vagy kevésbé kifejtett normativitás alapján állnak: a kormány kísérlete a rövidlátó szavazók "manipulálására" maga is rövidlátó politika, amely nem minősül racionálisnak a minden politikai manipulációt és kompromisszumot összemosó gazdasági valóság szempontjából. Nem oldják fel azt a dilemmát, hogy amikor az infláció iránti kereslet, illetve kínálat maga válik megmagyarázandóvá, akkor a megoly kiterjesztett gazdasági elemzés is korlátokba ütközik, ami miatt végül is a közgazdásznak "szociológiai" természetű reziduális kategóriákhoz kell folyamodnia. Csak egyetlen példa: amikor az inflációs ráta országokonkénti különbségeit vizsgálja, Gordon olyan tényezőkre kell, hogy támaszkodjon, mint a munkásmozgalom "ideológiai orientációja" vagy az alsóbb társadalmi osztályok időhorizontja. /1/

(ii) Ahogyan a kormány döntő szerepet játszik az infláció monetarista magyarázataiban, úgy a költséginflációs elméletekben a szakszervezetek foglalnak el kitüntetett helyet. Ezeknek az elméleteknek meghatározó eleme az az állítás, hogy a pénzkinálat az általános árszínvonalemelkedés szempontjából "megengedő vagy terelő, de soha nem oksági" szerepet tölt be, továbbá az, hogy az ok-okozati elsőbbség a szervezett munkásságnak a vissza-visszatérő, "bakugrásszerű"-en növekvő bérköveteléseit illeti meg (Phelps-Brown, 1975).

Hozzá kell azonban tennünk, hogy egyes - alapvetően monetarista meggyőződésű - közgazdászok is a szakszervezeteknek némi jelentőséget tulajdonítanak az inflációs folyamatban, mint olyan aktoroknak, amelyek monetáris terjeszkedésük érdekében a kormányzatra nyomást gyakorolnak. A hayekianus, még inkább a friedmanianus monetaristák azt hangsúlyozzák, hogy a szakszervezetek képesek elérni az általános bérszintnek a termelékenység növekedésénél gyorsabb növelését, ezt követően pedig a kormányokat (különösen a "teljes foglalkoztatottság mellett elkötelezetteket") a pénzkinálat növelésére ösztönzik, megelőzendő azt a munkanélküliséget, amelyet a túlzott bérnövekedés egyébként kiváltana (Hayek, 1958; Haberler, 1966).

Miért cselekszenek így a szakszervezetek - a közgazdászok szerint? Itt ismét azt látjuk, hogy a magyarázatok egyik fajtája - amelyet főleg a monetaristák alkalmaznak - a tévedésre, a tudatlanságra alapoz. Az interpretáció szerint a szakszervezetek egyszerűen nem képesek felmérni magatartásuknak azokat a káros következményeit, amelyek végső soron nemcsak a közösség többi tagját, hanem saját tagságukat is sújtják. A monetaristák azt állítják például, hogy a szakszervezeti vezetőknek - valamiféle "rossz" közgazdaságtan hatására - teljesen torz elképzelésük van a monetáris politikának a foglalkoztatottsági szintre gyakorolt hatásáról: nem látják, hogy hosszú távon nincs semmilyen helyettesítési viszony az infláció és a munkanélküliség között; hiszen egy adott gazdaságban nagyobb időperspektívában ujratermelődik a munkanélküliség "természetes" rátája - bármilyen ütemben bővüljön is a pénzkinálat. Nem látják tehát, hogy csak aközött választhatnak, hogy a munkanélküliséget inflációval tetézzék vagy anélkül akarják-e (Haberler, 1972; Brittan, 1975; Brittan és Lilley, 1977).

A monetarista elméletek azt sugallják tehát, hogy az infláció problémája megoldható, ha az érintettek valamennyien "helyes" közgazdaságtani alapokra helyezkednek. A költséginflációs elmélet a problémát sokkal bonyolultabbnak látja, hajlik az összetettebb társadalmi-politikai

megoldásokra, ellenkező esetben az elkeseredésre. Az ő nézőpontjukból ugyanis a szakszervezeti magatartás leírására a tévedés és tudatlanság kategóriái nem alkalmasak (Kahn, 1976). Véleményük szerint bennük a fejlett országokban működő új erőket kell felismerni: olyan erőket, amelyek sem társadalmilag, (a meglévő intézményi berendezkedésekkel), sem eszmeileg, a közgazdasági elemzés meglévő paradigmáival nem kezelhetők. E teoretikusoknak szükségképpen reziduális kategóriákhoz kell fordulniuk, ha olyan cselekvési módokat kívánnak elemezni, amelyek nem férnek bele a közgazdászoknak a racionalitásról alkotott elképzeléseibe. /2/

Wiles (Weiles, 1973) például azt állítja, hogy az általános árszint előrejelzésére alkalmas tisztán "közgazdasági" modell nem állítható fel, mert az árszint attól függ, hogy "hasraütéssel milyen számot választanak maguknak a szakszervezeti vezetők a bérigények megfogalmazására." Ezeknek - a gazdaságilag többnyire "abszurd" - igényeknek a sorsa némi kapcsolatban van ugyan az objektív kereslettel és kínálattal, a kapcsolat azonban rendkívül laza; ezért a megfelelő értelmezési modellben egy olyan "nem-gazdasági" paraméternek is benne kell foglaltatnia, amely a szakszervezeti vezetők szubjektív lelkiállapotát, "hangulatát" méri. A Wiles szerint a költséginfláció folyamatában alapvető szerepet játszó, "bakugrásszerű" bérigények és bérmegállapodások nem magyarázhatóak racionális alapokon; értelmezésükhöz a szakszervezetek közti rivalizálást és "irigységet" vagy - mint Mishan (Mishan, 1974) állítja - a szakszervezeteknek az egyes foglalkozási kategóriák közötti bérarányokra való "hiperérzékenységet" kell figyelembe vennünk. Továbbá: a költséginfláció hívei szerint nem arról van szó, hogy a szakszervezeti vezetők hibát követnének el cselekedeteik hosszútávú következményeinek kalkulálásakor, hanem valójában a **korszellem** részének kell tekintenünk, hogy ilyesfajta kalkulációval egyáltalában nem sokat törődnek. Bár a szakszervezeti vezetők nem mindig tartoznak az újbaloldalhoz, az - Wiles szerint - még mindig hatást gyakorol rájuk:

- a "tedd meg", "ezt azonnal akarjuk", a szimbolikus és ideiglenes, de erőszakos cselekvés kultusza stb. stb., továbbá
- az ellentmondásokban való újbalos gondolkozás és irracionalizmus, valamint a társadalmi következmények iránti érzéketlenség a tudomány és a kultúra szférájából átkerült a kollektív alkuba (Wiles, 1973).

Hasonlóképpen érvel Mishan. Azt mondja: a "felelős" szakszervezeti magatartásra való felhívások erejüket veszítették egy olyan korban, amelyben folyamatosan csökken a "hazafias érzés, az állampolgári büszkeség, a civitas gondolata". Az ő véleménye szerint az újbaloldalénál sokkal veszedelmesebb hatása van az ifjúsági és "pop"kulturának:

- amely engedékeny, a hagyományos értékeknek és általában a társadalmi rendnek ellentmondó "saját" etikát hirdet;
- a szenvedély jogát a csoport - és bandalojalitás kereteiben értelmezi;
- a "mi" és "ők" megosztottságát a szörványos mozgalmak, kérészéletű indokok és kultuszok számára tartja fenn (Mishan, 1974).

Végül természetesen megérkezünk az "ideológia" kategóriájához; bár el kell ismerni, hogy a fogalmat a költséginfláció tudományos hirdetői kevésbé használják, mint az elméletet a tömeg tájékoztatásban és a politikában felhasználók. A szakszervezeti vezetők - így az állítás - azért nem képesek racionálisan cselekedni, mert cselekedeteiket a "méltányosság", az "igazságosság" elve vezérli, és nem sokat törődnek azzal, hogy mi lesz a tényleges kimenetel. Továbbá: a vezetők és az aktivisták néha olyan ideológiákat is felkarolnak, amely meggyőződésük szerint csak a meglévő gazdasági és társadalmi rend lerombolásával valósítható meg; az ő számukra a közvetlen nyereséggel kecsegtető szakszervezeti politika, még akkor is vonzó, ha az hosszú távon széteséshez, válsághoz vezet.

(iii) A bérből és fizetésből élő beosztottak akcióinak az infláció szempontjából a monetaristák nem tulajdonítanak túlzott jelentőséget: amikor fizetésemelésért harcolnak vagy megpróbálják megvédeni munkahelyük biztonságát, a munkások

fenntartják, sőt esetleg fokozzák is az infláció erejét; ezzel valójában azonban inkább csak reagálnak az inflációra, nem pedig keltik azt. Annak ellenére, hogy a kormányzat (esetenként a szakszervezeti vezetők) cselekedeteit készséggel írják a tévedés vagy a tudatlanság számlájára, a monetaristák nagy hangsúlyt fektetnek rá, hogy a nagyközönségnek az inflációval kapcsolatos magatartását mint nagymértékben racionális magatartást mutassák be. A nominális értékek feletti alku kifejezi a résztvevőknek a reálértékekkel kapcsolatos várakozását; így állandó inflációban a "pénzillúzió" megszűnik, az (árakkal, bérekkel stb.) kapcsolatos várakozások többé-kevésbé pontosan igazodnak az infláció mértékéhez (Laidler, 1975; Flemming, 1976).

A költséginfláció hiveinek azonban más nézőpontot kell elfoglalniuk. Bár elismerik a szakszervezeti vezetők bizonyos fokú autonómiáját, általában úgy érvelnek, hogy harciasságuk, a bérdifferentiálakra való érzékenységük, még "felelőtlenségük" (adott megfogalmazásokban talán ideológiai meggyőződésük) sem más, mint az egyszerű munkások attitűdjére, igényeire - esetenként "közvetlen akcióira" - adott válasz. A költséginfláció hivei szemében a béreket nem egyszerűen hozzáigazítják az inflációhoz, hogy leküzdjék a pénzillúziót: tényleges értelemben is növelik őket, és az egyes foglalkozási csoportok bére közötti viszony egyre "meghaladhatatlanabbá" válik. A "növekvő várakozások forradalma" lendül mozgásba, és ez vonatkozik a béremelésre, a bérarányokra, a foglalkoztatás folyamatosságára egyaránt. (Marris, 1972; Wiles, 1973; Mishan, 1974, 1976; Phelps-Brown, 1975; Panic, 1976).

Ennek a forradalomnak részleges, de sokak által osztott magyarázata szerint a dolgozók széles rétegeire kiterjed az "elégedetlenségnek és szerzésnek az a szelleme", amely korábban a polgárság, a szabadfoglalkozásuk és a menedzserek megkülönböztető vonása - ebben a minőségében pedig a gazdasági haladás alapvető forrása - volt. Azonban - ahogyan Mishan fogalmaz - "mihelyt ez a szellem megragadja a tömegeket, a dolgok társadalmilag előnyös kimenetelét már semmi nem biztosítja" (Mishan, 1974). Mert a tömegek anyagi helyzetük javulását kollektív, nem pedig egyéni eszközökkel kívánják

elérni: a háborút követő évtizedek tapasztalataira támaszkodva, az államtól a gazdasági és társadalmi biztonság hatékony garanciáit követelik. Továbbá, az új szerzési vágy nem csak, és nem is elsősorban a jólét általános növelésére irányuló törekvésekben nyilvánul meg, hanem abban, hogy az elosztási kérdések nagyon tudatosává váltak, és a jövedelemegyenlőtlenség megváltoztatása állandóan napirenden van.

Ezen a ponton megszűnik az egyetértés a költséginfláció hívei között. Utjaik - legalábbis az alkalmazott terminológiát illetően - szétválnak, mindenki a maga társadalmi-politikai filozófiáját, előitéleteit követi. Van, aki az elosztás körüli ellentéteket az általános irigységnek, az "egyenlőség szenvedélyes akarásának" tulajdonítja (Mishan, 1976), mások a tényleges és remélt életszínvonal közti "aspirációs szakadék" okozta elégedetlenségnek és megbántottságnak (Panic, 1976); megint mások annak a "frusztrációnak" és "haragnak", amelyet a jövedelmekben és az életlehetőségekben meglévő különbségek elfogadhatatlan voltából táplálkozó "új öntudat" vált ki (Marris, 1972). Ami mindezekben az elméletekben közös, és jelen vizsgálódásunk szempontjából különösen fontos, az az általános menekülés a reziduális "pszichologizmusba". Az elemzések az "annak érdekében hogy" motivumoktól az "azért, mert" motivumok felé (Schütz, 1967), tolnak el, amit más szavakkal úgy fogalmazhatunk, hogy az ismertetett magyarázatok elvetik azt az előfeltevést, amely szerint a folyamatban olyan racionális szereplők vesznek részt, akiknek a cselekedetei leírhatóak a körülmények, az eszközök és a célok terminusaiban. Ehelyett olyan szereplőket jelenítenek meg, akiknek a magatartása csak a kényszerítő érzelmek terminusaiban fogalmazható meg. /3/

II.

Miután reményeim szerint sikerült feltárnom, hogy a közgazdászok infláció-elméletei mely pontokon folyamodnak reziduális kategóriákhoz, a továbbiakban igyekszem az ily módon tárgyalt jelenségeket szociológiai nézőpontból bemutatni.

Csábító lenne azt mondani, hogy a célom ezzel a közgazdászok leírásának kiegészítése oly módon, hogy elemzésemben középpontba emelem azt, ami az övékében periférikus. A valóságban azonban a közgazdász és a szociológus megközelítése legalább annyira versenyez egymással, mint amennyire ki is egészíti egymást. Ennek pedig, véleményem szerint, nagyon alapvető oka van.

A közgazdászok és a szociológusok között a tőkés piacgazdaságról adott értékelésükben mindig is igen határozott különbség volt és van. A közgazdászok szerint a piacnak belső hajlama van a stabilitásra, vagy legalábbis, tapasztalt kezekben ügyes szabályozással stabilizálható. Ezzel szemben a szociológusok szerint a piacgazdaság eredendően instabil, illetve - hogy pontosabban fogalmazzunk - állandó destabilizáló hatást gyakorol arra a társadalomra, amelyben működik. Folyamatos működése ezért csak akkor lehet kielégítő, ha ezt a hatást külső tényezők semlegesítik. Közülük a legfontosabb a társadalomban meglévő bizonyos alapvető értékconszenzus integratív hatása, amely értékconszenzus a gazdaságtól, vagy a kormány (és más intézmények) - végső esetben erővel is megtámogatható - "kényszerű koordinálásától" azonban teljes független. /4/

A monetaristák számára elfogadhatatlan, hogy az inflációt - vagy a "stagflációt" - bármilyen mértékben is a piacgazdaság "hibájának" tudják be: az ő véleményük szerint csak külső beavatkozás vagy torzulás (mint például hibás monetáris politika vagy a szakszervezetek "monopolhatalma") okozhat e fajta egyensúlytalanságot. És bár a költséginfláció hívei szerint az inflációt bizonyos mértékig a gazdaság működésével kapcsolatos fejlemények váltják ki, igazán hangsúlyozandónak a "növekvő elvárások forradalma" és az utóbbi évtizedek folyamatos gazdasági növekedése közötti kapcsolatot tartják. Más szavakkal: az inflációt a gazdaság tényleges teljesítményével - valójában a "sikerével" -, nem pedig a formájával hozzák kapcsolatba. /5/

A szociológus számára azonban az a természetes, hogy sajátos kapcsolatot keressen a tőkés társadalomban tapasztalt infláció és a piacgazdaság között; hogy az inflációt ama

társadalmi megosztottság, konfliktusok adott történelmi helyzetben bekövetkező megnyilvánulásának tartsa, amely megosztottság és konfliktusok e gazdaságot mindezidáig jellemezték. Hogy valójában számos - a legkülönbözőbb táborokhoz tartozó - olyan közgazdász van, aki munkásságának adott korszakában az inflációt hajlamos volt egy olyan helyzet kimeneteleként értelmezni, amelyben a nemzeti jövedelemből való nagyobb részesedésért harcoló csoportoknak a gazdasággal szemben támasztott igényei meghaladják a kapacitásokat (Aujać, 1950; Turvey, 1951; Zawadzki, 1965; Jackson, Turner és Wilkinson, 1971). A költséginfláció hívei számára az elosztásbeli nézeteltéréseknek különösen fontos szerepük van. Azonban ezen a ponton a szociológiai elemzésnek tovább kell mennie. Azt kell vizsgálnia, hogy az infláció mint az elosztásbeli konfliktus pénzbeli kifejeződése végső soron nem a résztvevők tévedésén, tudatlanságán, hibás következtetésein alapul (mint azt a gazdasági elemzések szükségképpen sugallják), hanem a **társadalmi szerkezetben, folyamatokban végbemenő változásokon**. Mihelyt az elemzés e változást alapvetőnek találja, a további szociológiai vizsgálódás célja és egyben lehetősége is csak az, hogy megmutassa: mennyiben **érthetőek** (ha nem is "racionálisak") az egyszerű dolgozók, szakszervezeti vezetők, kormányok stb. cselekedetei. Vagyis: az elemzésnek egy olyan logikát kell kifejezésre juttatnia, amely a résztvevők szempontjából adekvát azzal a helyzettel, amelyben találják magukat, és amely logika egyuttal a "külső" megfigyelő számára is érthető. /6/

A szociológiai vizsgálat alapjaként javasolt gondolatmenet a következő: ami a Nyugat fejlett tőkés társadalmait illeti, jelenlegi inflációjukat társadalmi tagolódásuk - más szavakkal: a társadalmi előny, a hatalom strukturáinak - változása okozza, aminek hátterében pedig azok a változó kölcsönhatások munkálnak, amelyek a piacgazdaság mint strukturáló tényező (mint az előnyök szétosztója, mint a fölé- és alárendeltségi viszonyok meghatározója) és e társadalmakban működő más strukturáló erők között állnak fenn. Konkrétabb megfogalmazásban azt állítom, hogy az utóbbi évtizedek emelkedő inflációs rátája egy olyan helyzetet

tükröz, amelyben a különböző társadalmi csoportok és rétegek közötti konfliktusok intenzívebbé váltak, miközben az egyes csoportok, rétegek igényei egyenlőbb kielégítésre találtak; s e két tendencia egymást kölcsönösen erősítve hat egymásra. A kevésbé előnyös helyzetben lévő csoportok és rétegek megszabadultak a cselekvésüket korlátozó különböző megszorításoktól, és szabadon követhették az érdekeiket; nagyobb valószínűséggel vetették latba teljes tekintélyüket, emelték követeléseiket az általuk elérhető maximum szintjére; ezáltal növelték hatékonyságukat a többi résztvevővel szembeni konfliktusokban, és ilymódon nemcsak közvetlen előnyre tettek szert, de később erősebb pozícióból indulhattak újabb csatába. Mint a relatív előny és hatalom megnyilvánulása, a társadalomban egy adott időpontban érvényesülő rétegződés nagymértékben ellenáll a nagyobb egyenlőségre irányuló törekvéseknek; vannak bizonyos önfenntartó tulajdonságai. Ha azonban - akár külső nyomásra, akár esetleg belső ellentmondások hatására - egy ilyen változás megvalósul, úgy a rétegződés "rendszere" nagyon valószínűvé teszi ugynevezett "pozitív visszacsatolás" kialakulását. E "pozitív visszacsatolás" felerősíti a már végbement változást, és természetesen a rendszer teljes felrobbantásával fenyeget, hacsak nem erősödnek meg újra az önfenntartó tendenciák, avagy külső befolyások és ellenerők életbe nem lépnek.

Megítélésem szerint a mai Nagy-Britanniában három, egymást kölcsönösen átható olyan változási folyamatot lehet felismerni, amelyek együtt alakítják ki a szóbanforgó helyzetet, és amelyek így növelik azokat a társadalmi konfliktusokat, melyeknek az infláció csak az egyik kifejeződési formája. Ezeket nevezem (i) a státuszra alapozott társadalmi rendszer letűnésének; (ii) az állampolgárság megvalósulásának és (iii) az "érett" munkásosztály kialakulásának.

III.

Céлом az alábbiakban, hogy - a terjedelmi korlátok szabta lehetőségek között - kifejtsem: hogyan értelmezem a fentebb

jelzett változásokat; hogyan látom kapcsolatukat a jelenlegi nagy-britanniai inflációval; továbbá, értelmezésem miben különbözik a közgazdászok körében szokásostól. Szeretném világosan leszögezni, hogy érveimet semmilyen empirikus vizsgálattal nem tudom alátámasztani. Igazolást csak rendszeres **komparatív** kutatások nyújthatnának. Azonban egy ilyen kutatás lehetőségének illusztrációjaképpen a brit eset több mint helyi érdekességű. Azt az állítást kockáztatom meg, hogy a brit társadalom rétegződésében jól megfigyelhető évszázados változások csupán a legszembevetőbb kifejezési formái olyan tendenciáknak és lehetőségeknek, amelyek a fejlett tőkés világ más társadalmában is megvannak. Ezt a feltevést azután összefüggésbe hozom majd azzal az előkelő hellyel, amit Nagy-Britannia manapság az infláció "listavezetői" között elfoglal.

(i) A státuszra alapozott társadalmi rend lehanyaglása.

Max Weber (Max Weber, 1925) nyomán a legtöbb szociológus elfogadja az "osztály" és a "státusz" közötti megkülönböztetést.

Az "osztály" fogalma az adott gazdasági intézmények keretei között létrejövő társadalmi előnyök és hatalom különbségeit fejezi ki. Így tőkés piacgazdaságban az osztályegyenlőtlenségek meghatározott tulajdonviszonyokat, valamint - szemben a nyers munkaerővel - a gazdaságilag megfelelően értékesíthető tudás, tapasztalat, szakértelem birtoklását jelentik. Az egyenlőtlenségi strukturában hasonló helyet elfoglaló egyének osztályhelyzete lebontható a.) piaci helyzetre - amely adott jövedelemszint elérésének, a foglalkoztatás biztonságának, az előmenetel lehetőségének esélyeit fejezi ki; és b.) a munkával kapcsolatos helyzetre -, amelyen a termelő szervezet hatalmi és ellenőrzési viszonyaiban elfoglalt helyzetet értjük.

Ezzel szemben a "státusz" fogalma a társadalmi előnyök és a hatalom különbségeinek végső soron nem anyagi, hanem szimbolikus, erkölcsi természetű összetevőit jeleníti meg. A státuszkülönbségek abból adódnak, hogy a társadalom egyes csoportjainak, közösségeinek származásuknál, etnikai

hovatartozásuknál, képzettségükénél, foglalkozásuknál vagy más társadalmi-kulturális sajátosságuknál fogva eltérő lehetőségeik vannak a társadalmi "értékkel", "magasabbrendűséggel" kapcsolatos uralkodó hiedelmek, értékválasztások kihasználására, meglovasítására. Egy csoport státuszhelyezete tehát azt fejezi ki, hogy mekkora a presztízse más csoportokhoz képest, hogy tagjai milyen helyet foglalnak el a tisztelet, a társadalmi elfogadottság, illetve jogfosztottság viszonylati strukturájában.

Bár analitikusan különböznek egymástól, az osztály és a státusz fogalmi empirikusan egymással szorosan kapcsolódó jelenségekre vonatkoznak. Egyrészt a társadalmi előnyök és a hatalom különböző formái természetüknél fogva átválthatóak egymásra: a gazdasági előnyök mellé könnyen lehet "presztízsjavakat" szerezni; a státuszelőnyök gyakran fordulnak át gazdasági lehetőségekbe stb. Továbbá - és ennek a mi esetünkben különös jelentősége van - a státusz-egyenlőtlenségek stabilizálják az osztály-egyenlőtlenségeket, azok lesznek legitimálásuk fő forrásai. Az osztály-egyenlőtlenségek lényegében **de facto** egyenlőtlenségek, és - amint azt a piaccgazdaság kifinomultabb védelmezői mindig is elismerték - erkölcsi szempontból nagymértékben önkényesek (Knight, 1947; Hayek, 1960; Brittan, 1973). Ezért mindig nagy az esélye annak, hogy a társadalmat megosztják. A státuszkülönbségek ugyanakkor a "társadalmilag megkonstruált valóság" részét képezik: a weberi (alapú) elméletek bizonyos foku kognitív és értékelésbeli egyetértést feltételeznek tekintetben, hogy adott kultúrában mely tényezők utalnak társadalmi megbecsültségre, magasabbrendűségre. A státuszrend létéből arra lehet következtetni, hogy bizonyos csoportoknak, közösségeknek a társadalmi magasabbrendűségre irányuló igényét többnyire az alacsonyabbrendűek is jogosnak ismerik el, mégpedig tranzitív értelemben. Amennyiben tehát az osztálykülönbségek korrelálnak a státuszhierarchiával, úgy az utóbbi hierarchia konszenzusos természete lehetővé teszi, hogy a javadalmozásban és az uralmi helyzetben mutatkozó jelentős különbségeket olyan normákra vezessék vissza, amelyeket tényleges forrásuk - a piaccgazdaság - nem szolgáltat.

Noha a "státusz" ebben az értelemben az "osztály" megerősítésére szolgál, az alábbiakban azt igyekszem bebizonyítani, hogy a modern tőkés társadalmakban a státusz uralmát a gazdaság fejlődésével, működésével kapcsolatos különféle erők fokozatosan gyengítik, aláássák. A korábban e társadalmakban uralkodó státuszrend - vagy inkább státuszrendek - nem tükrözik a kapitalizmus sajátos hit- és értékrendszerét; sőt, hosszabb távon össze sem egyeztethetők a termelés tőkés módjával összefüggő társadalmi viszonyok belső sajátosságaival. Eredetük és fénypontjuk e társadalmak prekapitalista multjában keresendő, és a jelenben egyre tompítottabb formában léteznek. Más szavakkal, itt annak a jelenségkörnek egy fontos vonatkozásáról van szó, amit Hirsch (Hirsch, 1977a.) joggal nevezett a kapitalizmus "kimerülő erkölcsi örökségének". /8/

Az állításnak a maga teljességében való kifejtéséhez egy egész monográfiára lenne szükség. /9/ A lényeges pontok azonban a következők:

Először: az iparosodással elválaszthatatlanul együttjárd városiasodás és a lakosság nagyobb térbeli mobilitása jelentős részben felszámolja azokat a helyi státuszcsoportokra épülő szerkezeteket, amelyekben korábban a státuszrend a maga legkonkrétabb viszonylati formájában érvényesült. Az e fajta struktúrák ugyanis csak viszonylag kis méretű közösségek sokoldalú kapcsolatainak részeként maradhatnak fenn. A modern társadalmakban egyre inkább elhalványuló státusz sajátos vonása, hogy egyre kevésbé "interaktív", továbbá, egyre szűkülő "attributív" bázisra épül (Plowman, Minchinton és Stacey, 1962).

Másodszor: egy bővülő piacgazdaságban a piaci kapcsolatok és az "egyenértékű csere" elve a társadalmi élet egyre szélesebb területeire nyomul be, ahogyan egyre inkább érvényre jut a "kommerciálizálódási hatás" dinamikája. (Hirsch, 1977a) Ez a folyamat azután szükségképpen konfliktusba kerül azokkal a mögöttes viszonylatokkal, amelyek a státuszrenden alapuló, a "kézpénzviszonyok" helyett a kötelezettségekre épülő, aszimmetrikus, egymást azonban kiegészítő, és erkölcsi elfogadással meg is erősített kapcsolatokat implicite

jellemezték, majd alá is ássa e kapcsolatok létjogosultságát.

Harmadszor: olyan környezetben, ahol a szegmentált szerepek és a piaci orientáció az uralkodók, a státuszt illetően nemcsak az a probléma, hogy vonatkoztatása interaktívól attributívá válik, hanem a tetejébe még a státusz felismerhetőségével kapcsolatos bizonytalanság és nézeteltérés is nöttön nő. Ezt a problémát részben a fokozódó társadalmi differenciálódás és mobilitás okozza, amely maga is a nagyobb "státusz-inkonzisztencia" eredménye, és ami abban nyilvánul meg, hogy a presztizsre jogosultságot teremtő ismertetőjegyek két csoportja - az egyénnek tulajdonított vonások, illetve az általa elért teljesítmény attribútumai - egymástól távolodnak. Még súlyosabb probléma azonban, hogy megkérdőjeleződik és csöddöt mond az **általános** társadalmi hasznosságnak és magasabbrendűségnek a státuszrendben alapvető szerepet játszó fogalma, ami által a presztizs mint társadalmilag létrehozott realitás is darabjaira hullik.

Bár a személyes kapcsolatok alakításában a státusz-megfontolásoknak továbbra is marad némi szerepük, az már erősen kétséges, hogy létezik-e a mai társadalomban egységes státuszrend. Kevés biztosíték van arra, hogy valamely csoport társadalmi magasabbrendűségre benyújtott igényét a többiek elfogadnák, és ne közömbösen vagy ellenségesen viseltetnének iránta. A státusz-határokat követő, különbségtevésen alapuló társulás vagy társadalmi elszigetelődés elveszti a legitimitását, és az emberek azt egyszerű tényként, vagy egyenesen pejorative értékelik; ugyanakkor - és ez jelenlegi elemzésünk szempontjából különösen fontos - az osztálykülönbségek legitimitása is nagymértékben gyengült. A gazdasági előnyök elosztásában, valamint a munkamegosztással járó hatalommegoszlásban megnyilvánuló osztálykülönbségeket az emberek egyre inkább annak tekintik és értelmezik, amik azok valójában: a piacgazdaság termékének. Teszik ezt azonban anélkül, hogy az adott társadalmi különbségeket a korábban létrejött státuszrend normatív leplébe burkolnák.

Az elemzés itt vázolt kereteinek alapul vételével a dolgozók "rámenősségét", az elosztásbeli vitákat, a szakszervezeti harciasságot és "felelőtlenséget" stb. immáron

a közgazdászokétól merőben eltérő megvilágításban értelmezhetjük. Először is, az e fajta jelenségek magyarázatához többé nem kell a nyugati világon végigsöprő új kulturális és ideológiai hullámra hivatkoznunk, nem kell továbbá akkora szerepet tulajdonítanunk a gyors ütemben növekvő elvárásoknak, illetve felismerésük - bárhogyan definiált - pszichológiai korlátainak. Nem a bérből és fizetésből élőket, illetve a szakszervezeteket ért új hatások felismerése, hanem a régiek eltűnésének regisztrálása a dolgunk: észre kell vennünk azoknak a korlátoknak a gyengülését, amelyeket a státuszrend kényszerített az egyénre. Mert mihielyt a státusz normatív rendezőelve eltűnik, nincs olyan kézenfekvő ok, ami miatt a különböző munkáscsoportok bérigénye ne növekedhetne és ne vezethetne erősen elmosódott bérarányok kialakulásához. De annak sincs akadálya, hogy követeléseik érvényesítése során ezek a csoportok munkáltatóikat és menedzsereiket (pontosabban: azt a hatalmat, amelyet e vezetők a múltban funkcionális és jogilag megalapozott szerepükön túl a státuszrendből nyertek) új problémákkal szembesítsék, tegyék ezt akár egyénileg, akár szervezeteiken keresztül. /10/ (Goldthorpe, 1974).

Joggal mondható, hogy a bérből és fizetésből élők tömege a kapitalizmusban valójában nem az önmagában vett szerzési vágyat sajátította el - ez talán soha nem hiányzott belőlük -, hanem (és ennek sokkal komolyabb következményei vannak) azt a képességet, hogy hogyan lehet az adott piaci helyzetet maximálisan kihasználni. Természetesen idetartozik bármely "stratégiai" előnyből származó nyereség maximalizálása; valamint - ami még fontosabb - a szervezeti hatalom felhasználása a gyenge pozíció erősítésére, vagy az erős pozíció megtartására és további erősítésére. Azt állítani - mint Mishan (Mishan, 1974) teszi -, hogy új szerzési hajlamukban a tömegek lényegesen különböznének a kollektív cselekvésre mindig kész burzsoáziától, csupán azt tanúsítja, hogy a piaci közgazdász mennyire képtelen a kapitalizmus elmúlt száz éves történetének áttekintésére.

Összefoglalóan azt mondhatjuk, hogy a státuszrend felmorzsolódása korábban nem tapasztalt intenzitású elosztási

elégedetlenséget és konfliktusokat hozott felszínre, ami azonban nem a racionális értelmezhetőség határain túl eső új pszichológiai "impulzusok" keletkezéséről, hanem – épp ellenkezőleg – az osztálykülönbségek és a belőlük levezetett hatalmi egyensúly világosabb, józanabb, mondhatni racionálisabb értékeléséről tanuskodik. /11/

(ii) Az állampolgárság megvalósulása.

Marshall klasszikus megfogalmazása (Marshall, 1950) nyomán azt mondhatjuk, hogy az állampolgárság eszméje akkor valósul meg, ha egy nemzet társadalmának minden tagja ugyanazokat az állampolgári, politikai és társadalmi jogokat élvezi. Az állampolgárság szavatolása eredendően egalitáriánus vállalkozás. Amilyen mértékben egy társadalom az állampolgári és politikai jogok különbségeit felszámolja, úgy veszíti el a státuszrend minden korábban megvolt jogi alapját (amelyek például a "rendi" társadalmat jellemezték), és a státusz

– Weber kifejezésével élve – lassan tisztán "konvencionálissá" válik. Továbbá: a társadalmi jogok – például a minimális reáljövedelemhez, egy sor szociális juttatásból való részesedéshez való jog – garantálásával a társadalmak

– Marshall szavaival szólva – az "osztályok hatályon kívül helyezésének" eszközeit teremti meg. Ez azt jelenti, hogy az egyének és csoportok jólétét bizonyos mértékig piaci helyzetüktől független körülmények határozzák meg, ami az osztálykülönbségeket részben semlegesíti, tovagyűrűző társadalmi következményeiket pedig csökkenti.

A Marshall elemzését továbbvinni szándékozó – főleg amerikai – szociológusok figyelmüket elsősorban arra összpontosították, hogy mi módon válhat az állampolgárság a tökéletes rendben a nagyobb társadalmi harmónia és együttműködés alapjává: például azáltal, hogy elősegíti az ipari munkaerőnek a nemzet közösségébe való "reintegrálódását" ama társadalmi trauma után, amit a tökefelhalmozás heroikus szakasza okozott; továbbá azzal, hogy a státuszrendet mint a legitimitás forrását az osztálykülönbségekkel váltja fel. Ez utóbbi ott, ahol alapvető állampolgári egyenlőség érvényesül, a meritokratikusan értelmezett teljesítmény következményének

tekinthető (Bendix, 1964; Parsons, 1971). Ez a kiemelés azonban Marshall nagyon egyoldalú olvasatára támaszkodik. Nyilvánvaló továbbá, hogy - mint arra Lockwood (Lockwood, 1974) rámutatott - legalábbis brit körülmények között inkább érvényes Marshallnak az az állítása, amely szerint "a huszadik században az állampolgárság eszméje és a tőkés osztálytársadalom harcban állt egymással", valamint "a társadalmi jogok és a piaci érték konfliktusa még nem megoldott".

Egyfelől arról van szó, hogy az állampolgári eszme előretörésének - mint azt Marshall felismerte - az osztálykülönbségekre gyakorolt hatása nem egyértelmű. Bár a meritokrácia megteremti a legitimitás egyfajta lehetőségét, annak is megvan a veszélye, hogy az állampolgári eszme megvalósulásával a jogok ebből folyó elvi egyenlősége és az elvektől eltérő gyakorlati, piaci egyenlőtlenség közti ellentét domborodik ki inkább, és az utóbbi létjogosultságát az emberek mindinkább megkérdőjelezzik.

Másfelől az állampolgári eszme előtérbe kerülésével "a konfliktus feltételei egyneműbbekké váltak" (Durkheim, 1893), és az eszme maga is a status quo-val szembeni újabb kihívásoknak engedhet teret. Más szavakkal, az állampolgári jogoknak megvan a maguk dinamikája. Mint Lockwood (Lockwood, 1974) fogalmazott: "mindig vannak még bennük szunnyadó ... a társadalmi kapcsolatokban még nem realizált elvek", köztük olyanok, amelyek "az osztálykonfliktusokat potenciálisan nemhogy enyhítenék, de még élezi is". Ezért

- mint azt Marshall tanulmánya is mutatja - az állampolgári jogok, amelyek "nélkülözhetetlenek voltak egy piaci versenygazdaságban", a teljes politikai jogegyenlőség elérésének is fontos eszközt szolgáltatták. Az állampolgári és politikai jogokra alapozva azután létrejött az "ipari állampolgárság másodlagos rendszere", amelynek a független szakszervezetek és a kollektív alku a kulcsintézményei. E fejlemények pedig döntőeknek bizonyultak a szociális jogokért folytatott ama harcban, amely jelentősen korlátozta a piacnak az életesélyek meghatározásában játszott szerepét, és amely egyúttal jelentősen fokozta a beosztott dolgozók ipari

hatalmát, azt a hatalmat, amely végső soron munkájuk rendelkezésre bocsátásának visszatartásában nyilvánul meg.

Jelenleg a munkaerő új hatalmának alapjaira építve, az állampolgári eszme logikájának további kimunkálása folyik, ami mindenekelőtt a termelés szférájában érvényesített állampolgári jogok megerősítését és kiterjesztését jelenti. Ez a tendencia nyilvánul meg például az alkalmazotti jogok megadásában a munkahelyeken /12/; valamint a dolgozók ama követelésében, hogy ismerjék el a "munkához való jogot"; továbbá, a szakszervezetek azon törekvésében, hogy - akár az alkufolyamat keretében, akár az ipari demokrácia új intézményein keresztül - joguk legyen résztvenni mindama döntésekben, amelyek tagjaik foglalkoztatási körülményeit és kilátásait érintik (Bullock, 1977). Röviden azt mondhatjuk, hogy az új erőre kapott állampolgári mozgalom az osztálytársadalom elleni harcában a fő tüzet ma a munkaerőnek áruként való felfogására irányítja - egy olyan elképzelésre, amely magával a kapitalizmussal egyidős.

Ami az inflációt illeti, e fejlődés jelentősége a kormányzat hagyományos deflációs politikája elé állított korlátokon mérhető le. Bár kevés jel mutat arra, hogy az állampolgári jogok megerősödése az osztálykülönbségeket bármi módon elfogadhatóbbá tette volna /13/, az egyre szélesedő állampolgári felfogás adja meg a hátterét a munkásság és szervezetei ama törekvésének, hogy keményen ellenálljanak, ha a kormány a foglalkoztatás biztonságának felmondásával korlátozni kívánná az elosztási konfliktusokban tanúsított "ráménösségüket". Az ilyen intézkedésekkel szembeni ellenállásnak nem adtuk elégséges magyarázatát akkor, ha csupán arra hivatkozunk, hogy a második világháborút követő több mint két évtized teljes foglalkoztatása megváltoztatta az elvárásokat. A munkásoknak az a várakozása, hogy nem kell munkanélküliséggel (legalábbis nem kell széleskörű és hosszantartó munkanélküliséggel) szembenéznük, ma már nemcsak empirikusan, hanem normative is megalapozható. Ez ma már jog, nem csupán lehetőség. A várakozások nem egykönnyen változtathatóak meg olyankor, amikor a kormányok szerint a gazdasági körülmények lényegesen módosulnak. A politikai

helyzet hovatovább tartós vonásának tekinthető, hogy az a kormány (bármilyen pártállású legyen is), amelynek a politikáját kapcsolatba hozzák a magas munkanélküliséggel, nemcsak súlyos választási vereségnek teszi ki magát, mihelyt eljön a szavazás ideje, hanem közvetlen hatásokkal is szembe kell néznie: gazdaságpolitikája kidolgozásában és végrehajtásában elveszitheti a szakszervezetek támogatását, sőt, mi több, sztrájkok, gyárfoglalások, röpgyűlések, tömegdemonstrációk formájában megmutatkozó azonnali ipari és politikai akciókkal is számolnia kell. Természetesen ezekre a meglehetősen romboló hatású válaszreakciókra gondoltak a közgazdászok (és mások), amikor a szakszervezetek és a dolgozók "felelőtlenségéről", a **civitas** érzésének elhalványulásáról panaszkodtak. Az itt felvázolt alternatív gondolati keretek között azonban azt a következtetést kell levonnunk, hogy a magas munkanélküliséghez vezető gazdaságpolitika elleni erőszakos tiltakozás éppen ellenkező fejleményt jelez, mégpedig azt, hogy az állampolgári jogok eszméjét komolyabban veszik, mint valaha. Az kétségtelen ugyanis, hogy a munkanélküliség nem minden osztályt sújt egyformán: jobban sújtja azokat, akik osztályhelyzetüket tekintve a bér munkások csoportjába tartoznak, mint azokat, akik az osztálystruktúrában előkelőbb helyet foglalnak el (Daniel, 1974); továbbá, a munkanélküliség természetesen a dolgozóknak a menedzserekkel és munkaadókkal való viszonyában az erőegyensúlyt is a munkások rovására változtatja meg. Ilymódon a munkanélküliség gazdaságpolitikai eszközként való használata nem tompítja, hanem méginkább kidomborítja azt a tényt, hogy az egyének életlehetőségeit osztályhelyzetük határozza meg. Ezért a munkanélküliség az állampolgári jogok elvével - ezen belül a munkahelyi jogok kiterjesztésének jelenlegi tendenciájával - ellentétes hatást fejt ki. Ilyen körülmények között aligha meglepő - sőt teljesen érthető -, ha a dolgozók az elbocsátásokra, a munkanélküliségre vagy az azzal való fenyegetésre nem olyan lemondó és fatalisztikus belenyugvással reagálnak, mint tették azt korábbi időszakokban, amikor a gazdasági tevékenység szintjének

ingadozása könnyűszerrel öltötte mintegy természeti csapás alakját.

(iii) Az érett munkásosztály kialakulása.

Az eddigiekben a társadalom rétegződésének ama változásaival foglalkoztam, amelyek véleményem szerint alkalmazotti tömegeknek és szervezeteiknek azokat a reakcióit segítenek megérteni és értelmezni, amelyek az infláció közgazdasági elemzéseiben a reziduális kategóriák - tévedés, tudatlanság, hamis következtetés - körébe tartoznak. Az általam tárgyalt harmadik fejlemény azonban természetét tekintve némileg különbözik az előzőektől. Itt nem annyira azzal a "szubjektív" folyamattal szeretnék foglalkozni, amelynek során az elmúlt években a munkások és vezetők meglehetősen radikálisan újradefiniálták társadalmi helyzetüket, hanem inkább azokkal az "objektivebb" természetű folyamatokkal, amelyek mindinkább lehetővé teszik, hogy a munkások szélesebb rétege - az ipari bér munkások - elhatározásait "érvényre is juttassák". Ez utóbbi jelenségkör értelmezésével kapcsolatos az a további törekvésem, hogy a monetaristákétól eltérő magyarázatot adjak a mai kormányok inflációs helyzetben követett magatartására.

A fentiekben tárgyalt változások természetesen önmagukban is növelték az ipari munkások hatalmát. A státuszrend lehanyaglása megszabadította a kétkezi munkásokat társadalmi alacsonyabbrendűségük bénító érzésétől; az állampolgári jogok növekedése pedig kiszélesítette és megerősítette a politikai, munkahelyi és gazdasági cselekvésnek azokat a legkülönfélébb formáit, amelyek nyitva állnak előttük. Mondhatja persze valaki, hogy a változások teljes hatása csak akkor fog kibontakozni, ha létrejön egy olyan munkásosztály, amelynek minden tagja a lassan kialakult új feltételek közepette nőtt fel. Ugy vélem, hogy Nagy-Britannia ebben a vonatkozásban is a nyugati világnak az az országa, amely néhány, egyre általánosabb jelenséget a legkifejlettebb formában mutat meg.

Az ipari társadalom fejlődésének folyamatában általános - noha sokak feltételezésénél lassabban és rendszertelenebbül érvényesülő - tendencia, hogy (mindenekelőtt demográfiai

értelemben) "érett" munkásosztály fejlődik ki. Először a bérből élő fizikai munkásoknak egy olyan csoportja alakul ki, amely a falusi gazdaságtól és társadalomtól már elkülönül, és amely a nagyvárosoknak lesz állandó lakosa. Nagy-Britanniában - ahol a városiasodás folyamata korábban kezdődött, és gyorsabban ment végbe, mint másutt - az ipari munkaerő túlnyomó többsége már a huszadik század elején a nagyvárosi központokban koncentrálódott. Számos nyugati társadalomban azonban ezt a szintet csak nemrég érték el, vagy ma is még éppen csak megközelítőben vannak.

Másodszor: a mezőgazdasági szektor és a hagyományos kispolgárság hanyatlásával az ipari munkaerő egyre kevésbé toborozható a hagyományos forrásokból, ami által az ipari munkásságon belül csökken a prekapitalista környezetből érkezők részaránya. Bár számos fejlett nyugati társadalomban az ilyen környezetből származó ipari munkásság még ma is jelentős - bár fogyó létszámu - kisebbséget alkot, arányuk Nagy-Britanniában már több évtizede jóformán elhanyagolható.
/14/

Harmadszor: az alapvetően önmagából táplálkozó munkásosztály létrejöttének tendenciáját erősítik a szabadfoglalkozásu, adminisztratív, menedzseri és más, fizetett fehérgalléros pályákra valamennyi gazdaságilag fejlett társadalomban megnyíló lehetőségek. Ennek köszönhetően ugyanis természetesen jelentősen csökken a deklasszáció valószínűsége, vagyis annak az esélye, hogy egy kedvezményezett társadalmi csoportból, rétegből származó gyerek hosszabb távra fizikai munkássá váljon. (Goldthorpe és Llewellyn, 1977; Goldthorpe, Payne és Llewellyn, 1978).

Összegezve: mostanra Nagy-Britanniában teljesen megszilárdult a fenti értelemben vett érett munkásosztály, egy olyan osztály, amelynek összetételét tagjainak társadalmi hátterét, életpályaeseményeit illetően nagymértékű homogenitás jellemzi. Legalább "második generációs" városiak, vagyis olyan társadalmi környezetben nőttek fel, amelyben a státusz és a tekintély hagyományos strukturái csak csekély befolyást gyakoroltak; továbbá, az esetek többségében legalább második

generációs munkások - vagyis életük nagy részét munkáscsaládban, munkáskörnyezetben élték le.

A munkásosztály érettségéről nemcsak ebben a demográfiai, társadalmi-gazdasági értelemben beszélhetünk, hanem társadalmi-politikai értelemben is. Ennek legfőbb előfeltétele, hogy a munkásosztály egymást követő generációi olyan stabil nemzeti közösségben nőjenek fel, amelyben tiszteletben tartják és fejlesztik az állampolgári jogokat, és amelyben ezért a munkások gazdasági és politikai érdekeiket saját szervezeteik segítségével védelmezhetik; más szóval, létrehozhatnak egy munkásmozgalmat és alkalmazhatják annak eszköztárát. E tekintetben a brit eset sajátossága nem abban rejlik, hogy történelmileg Nagy-Britannia mindig az élen haladt volna abban, hogy az állampolgári jogokat a munkásosztályra is kiterjesszék, hanem inkább abban a **folyamatosságban**, amellyel ezeket a jogokat fenntartották. Abban tehát, hogy az ország megmenekült a diktatura, a polgárháború, az idegen megszállás viszontagságaitól. Megítélésem szerint a brit eset a munkásosztály társadalmi-politikai jellegét illetően a leglogikusabban várható kimenetel irányába mutat: nevezetesen egy fejlődő tőkés gazdaság és egy stabil "liberális-pluralista-" vagy "szociál"-demokrácia tartós együttélésével jellemezhető. Ebben a történetben olyan munkásosztály kifejlődéséről van szó, amelynek tagjai a szakszervezet és a munkásmozgalom létét az élet normális tényének veszik, és akik számára a trade-unionizmus - még ha abban a többség közvetlen személyes részvétele nem is számottevő - az a normális cselekvési mód, amelynek segítségével megvédhetőek és a lehetőségekhez képest javíthatóak a munkafeltételek illetve az életszínvonal. /15/

Az "érett" munkásosztályra vonatkozó korábbi elképzelések vagy - mint a marxizmus - egy olyan osztályt feltételeztek, amely kész a kapitalizmus forradalmi úton való megdöntésére, vagy - mint a munkásmozgalom amerikai teoretikusai - a tőkés rendbe sikeresen integrálódott osztályról beszéltek (Kerr, 1960; Ross és Hartman, 1960). Véleményem szerint mindkét nézet hívei megengedhetetlenül optimisták. Sokkal realistább dolog azt a munkásosztály tekinteni érettnak, amely manapság Nagy-

Britanniában létezik: amely nem forradalmi (legalábbis nem az a vezetők és a tömegek tudatossága, ideológiája értelmében), de amely ugyanakkor csak igen tökéletlen módon integrálódott a tőkés rendszerbe, mivel tagjai nem érznek érték-elkötelezettséget annak alapelve iránt, mely szerint az egyének életesélyeit és jólétét a piaci erők "szabad" játékanak kell meghatározni. Elkötelezettségük inkább a rendszer azon intézményi és szervezeti sajátosságainak szól, - ez a fő dolog amit a fennálló társadalmi rend a számukra nyújt -, amelyek lényegesen korlátozzák a piaci erőknek az életükre gyakorolt hatását, módosítják az alapvető osztályhelyzetet; hiszen ezek azok a fő dolgok, amelyeket számukra a fennálló társadalmi rend nyújt. Ezért elkötelezett hívei az állampolgári jogok növekedésének, beleértve azokat a jogokat, amelyek alapvető szerepet játszanak a munkásmozgalom működése szempontjából.

Továbbá: bár az érett munkásosztály nem forradalmi abban az értelemben, ahogyan a forradalmiságot a fentiekben értelmeztem, léte többet jelent, mint annak a képességét, hogy - más érdekcsoportokhoz hasonlóan - megfelelő sullyal szálljanak be az elosztási konfliktusba. Az érett munkásosztály kifejlődésében sokkal összehangoltabb cselekvések - mind munkahelyi, mind politikai akciók - lehetősége is benne rejlik, amelyek végső soron azzal fenyegetnek, hogy a gazdaságban jelentős működési zavarok és polgári zavargások keletkezhetnek. Ilyen akciókra **védelmi** céllal kerül sor: azaz azért, mert a munkások ellenállnak minden olyan kísérletnek, amely az osztályelönyök és az osztályhatalom korábban már sikeresen elért korlátozását, a "konfliktus feltételeiben kivívott nagyobb egyenlőséget" próbálja meg feloldani. A zavarkeltés lehetősége egyfelől abból fakad, illetve azt tükrözi, hogy a fenti demográfiai és társadalmi-politikai jellemzőkkel leírható munkásosztály "az országot képes tuszként fogva tartani" - ami más szavakkal a fennálló rend erkölcsi és társadalmi integrációjának a viszonylagos gyengeségét mutatja. Másfelől jelzi az alsó szintű szolidaritásnak azokat a tartalékait is, amelyekből az összehangolt szervezeti stratégia merithet. /16/

Ezért, ha azt valljuk, hogy a jelenlegi infláció általában elosztási konfliktus kifejeződése, és ehhez még azt is hozzátesszük, hogy az érett munkásosztály döntő tényezője ennek az inflációs helyzetnek, akkor a kormányzati cselekvés értékelésére egészen más megközelítés adódik, mint amit a közgazdászok - különösen a monetarista meggyőződésűek - általában használnak. E látószögből nézve, a probléma, amellyel a kormány szembekerül, nem egyszerűen maga az infláció, hanem az, hogy emögött egy mélyebben meghúzódó konfliktussal kell megbirkóznia. A kormánynak mindenekelőtt azzal a veszéllyel kell szembenéznie, hogy a legitimitását egyre inkább elvesztő osztályegyenlőtlenség okozta társadalmi megosztottság és antagonizmus intézményesen nem lesz többé kordában tartható.

Ebből a nézőpontból persze az inflációnak vannak a kormány számára pozitív vonásai is: lehetővé teszi az elosztás körüli harc folytatását, és "vakon, részrehajlás nélkül, személytelenül és politikamentesen lefokozza e harc minden eredményét" (Tobin, 1972). Ugyanakkor az inflációnak megvan az az előnye is, hogy szétforgácsolja a szervezett munkásság erőfeszítéseit: a "szabad a vásár"-bérek inkább a különérdekek követését, mint a szolidaritást erősítik. Továbbá: a javasolt nézőpont azt is világossá teszi, hogy miért részesíti előnyben a kormány a jövedelempolitika valamely meghatározott formáját akkor, amikor úgy határoz, hogy nem engedheti tovább szabadjára az inflációt, azt valamiképpen kézben kell tartania. Ilymódon ugyanis az inflációellenes politika - formailag legalábbis - kapcsolatba kerül elosztási kérdésekkel, és - például egy "társadalmi szerződésen" keresztül - még mindig képes nyújtani valamilyen megoldást a munkásosztály és szervezetei számára. Továbbá: ha egy adott jövedelempolitika érvényben van, reménykedni lehet abban, hogy az nagyobb monetáris fegyelmet hív majd életre, és így csökkenteni fogja az olyan gazdasági körülmények létrejöttének a kockázatát, amelyek a szervezett munka lázadását válthatják ki.

Másfelől azt is be kell látnunk, hogy amennyiben a tiszta monetáris megközelítést tesszük magunkévá, megnő annak az

esélye, hogy a kormány pontosan egy ilyen reakcióval kerüljön szembe. A monetarista antiinflációs politika - mint minden más antiinflációs politika - hatással van a társadalmi egyenlőtlenségek alakulására is. Ez a hatás pedig abban mutatkozik meg, hogy megerősíti a piaci erők szerepét az egyenlőtlenségek elosztási és viszonylati következményeinek kialakításában. A legfontosabb, bár nem az egyetlen illusztráció talán az a követelés, hogy a munkanélküliséget ismeretlen szintre és meghatározatlan időszakra fel kell emelni. /17/ Más szavakkal: a monetarista politika látszólag kielezi azt a társadalmi konfliktust, amelyet a normatív leplüktől megfosztott piaci kritériumok nem meggyőző volta teremt. Ugyanakkor ezt a konfliktust széles osztályalapokon fogalmazza meg, ami által a már elért hatalmi bázis és biztonság védelmében közvetlen összetűzést provokál a szervezett munka és a kormány között. A kormány szempontjából az igazi veszélyt az jelenti, hogy a ma még csak az elosztás szférájában észlelhető legitimációs válság idővel áttérjedhet a politikai hatalom kérdésére is.

Amikor tehát a keményvonalas monetaristák azt állítják, hogy a politikájukat elutasító kormányok tévedés ("rossz" közgazdaságtan) vagy hibás gondolatmenet ("inkonzisztencia", "zavarosfejlődés" stb.) áldozatai, akkor a szociológus szimpátiája a politikusé kell hogy legyen, aki ezt az ítéletet leegyszerűsítőnek, vagy legjobb esetben is súlyos szakmai elfogultság megnyilvánulásának tekinti. Továbbá, még ha a közgazdászok - mint például a kifinomultabb monetaristák teszik - elismerik is, hogy az általuk javasolt antiinflációs politikának a politikai eladhatóság nem igazán erős pontja, még mindig nem elég, ha emiatt a politikusok szűklátókörűségét vagy felelőtlenségét, rövidtávu gondolkozását hibáztatják, amit számukra legfeljebb az a mellékes körülmény tesz racionálissá, ha képviselőjük éppen lelépni készül a politika színpadáról. Ésszerű feltételezés, hogy a legtöbb politikusnak alapvető, megingathatatlan és felelős törekvése, hogy a kormányzás legitimitását megőrizze; ezért teljesen racionális az idegenkedésük az olyan politikától, amely a kormányt abba a helyzetbe hozhatja, hogy a hatalomhoz való jogát közvetlen

módon és erőteljesen kétségbevonják. Elképzelhető, hogy ez, és nem valami mindent átható politikai oportunizmus az oka annak, hogy a monetarista doktrínák (sőt, általában véve minden liberális gazdasági doktrína) – Gellner szavait idézve – (Gellner, 1975) "az örökös és elkerülhetetlen elárultatás sorsára vannak ítélve".

IV.

Tekintettel arra, hogy tanulmányomban a közgazdászok reziduális kategóriáiból indultam ki, nyilvánvaló, hogy az infláció általam javasolt megközelítése nem állhatja meg a helyét a hozzá kapcsolódó megfelelő gazdasági elemzés nélkül. Minthogy egy ilyen megközelítés önmagában semmit nem mond a sajátosan gazdasági változóknak és mennyiségeknek – például a pénz kínálatának és forgási sebességének, kibocsátásának vagy a béreknek – az inflációs folyamatban létrejött kölcsönhatásairól, azt ki kell egészíteni egy olyan gazdasági elemzéssel, amely az általános áremelkedéssel való tényleges kapcsolatot valóban magyarázhatóvá teszi. Minthogy azonban az infláció közgazdasági elméletei reziduális kategóriákat használnak az olyan cselekvési módok kezelésére, amelyeket nem tekinthetnek racionálisaknak, ráadásul ezt meglehetősen uniformizált módon teszik, előállhatunk egy olyan szociológiai magyarázattal, amely minden ilyen esetet lefed, és amelynek érvényessége nem kötődik semmilyen konkrét közgazdasági elmülethez. Ilyen magyarázatra tettem kísérletet azzal a gondolatmenettel, amelyben igazolni próbáltam, hogy a jelenlegi infláció végső soron a társadalmi rétegződés formáinak ama változásaiból ered, amelyek a korábbinál intenzívebb és a helyzettel adekvátabb társadalmi konfliktushoz vezettek el. Az érvelés tovább is fejleszthető, és megmutatható, hogy mi módon értelmezhető racionálisnak minden olyan cselekvési forma, amelyet – legyen szó akár a kormányról, akár a szakszervezetekről, akár a dolgozók tömegeiről – a közgazdászok reziduális kategóriákkal igyekeznek lefedni. A korábban tévedésnek, tudatlanságnak, ismerethiánynak, hibás gondolatmenetnek mutatkozó cselekvések

- társadalmi összefüggéseikbe helyezve - végül a helyzet logikájának megfelelő válasznak bizonyulhatnak.

Ugyanakkor nyilvánvaló, hogy az infláció e szociológiai értelmezése annyiban legalábbis ellentétben áll a közgazdasági elméletekkel, amennyiben azok eredendően stabil gazdasági rendszert feltételeznek. Olyan gazdasági rendszerből indulnak ki, amely bizonyos kulcsváltozók minimális kiigazításával stabilizálható, és kiegészítésképpen legfeljebb a közvetlen intézményi keretek **ad hoc** megerősítését igényli. Ezek az elméletek szükségképpen tagadják, hogy az elemzésnek jócskán túl kellene lépnie a gazdasági változók kölcsönhatásán. Amennyiben az mégis tullep e hatásokon, úgy teljesen érthető, hogy a közgazdászok a gazdaság **hibás** működését a gondolkodás hibájából eredeztetik. Az inflációnak az említett elméletek szerinti megközelítése lényegében technokrata: az infláció problémát jelez, mégpedig azt, hogy valami nincs rendben egy működőképesnek hitt rendszerben. Ezért az infláció okainak meghatározása és a megoldás megtalálása **egyaránt** mindenekelőtt agytornát kíván: az utóbbi az előbbinek a következménye. Ha pedig - a "jó" közgazdaságtan formájában - a megoldás rendelkezésre áll, akkor az infláció további fennmaradása csak azzal magyarázható, hogy akik tehetnének ellene valamit, azok vagy nem ismerik ezt fel, vagy nem hajlandók megtenni azokat a megfelelő és technikailag korrekt lépéseket, amelyekkel véget lehetne vetni az inflációnak.

Ehelyütt nincs terünk ama gondolat bővebb kifejtésére, hogy a gazdasági nehézségek szisztematikusan a társadalmi struktúra és társadalmi folyamatok meghatározott vonatkozásaiból erednek, és a legsúlyosabbak közülük azokból, amelyek magának a gazdaságnak a formájával és működési módjával állnak szoros összefüggésben. Általában még csak fel sem vetődik az a megfontolás, hogy a "szabadpica" gazdaság - még ha zárt rendszerként tételezve önszabályozó is - önmagának olyan társadalmi környezetét hozhatja létre, amelyben a helyes működés feltételei súlyos csorbát szenvedhetnek.

Ezzel szemben a szociológus - bármely elméleti áramlathoz tartozzon is - abból indul ki, hogy a szabadpiaci viszonyok

nemcsak hogy önmagukban képtelenek stabil fennmaradásuk alapjait biztosítani, de ráadásul még társadalmi megosztottság, antagonizmusok forrásává is válhatnak, és ez huzódik meg mindannak a hátterében, amit azután gazdasági problémaként érzékelünk. Innen adódik a feltevés, miszerint bármely probléma - többek között az infláció - szociológiai vizsgálatakor abból kell kiindulnunk, hogy a gazdasági problémák javarészt csupán szimptómák. Szükségszerűen adódik a felismerés: ahhoz, hogy megérthessük az adott problémát alakító gazdasági mennyiségek közötti összefüggéseket, értelmeznünk kell az azokat generáló mögöttes társadalmi viszonyokat. Ez pedig olyan újabb "problémát" jelent, amely nem oldható meg a közgazdaságtan pusztán technikai módszereivel.

Függelék

(A beszélgetés az 1976. május 26.-i warwicki konferencián hangzott el)

Peacock: Számomra úgy tűnik, hogy Goldthorpe tanulmánya mögött impliciten egy olyan feltevés huzódik meg, miszerint az infláció problémáját a piacgazdaságban (legyen szó akár szociális piacgazdaságról, akár vegyes gazdaságról) sohasem lehet megoldani. Vajon igaz-e ez? Márpedig, ha ez igaz, akkor korunk társadalmának egyáltalában nem érdeke, hogy állami alkalmazottként szociológusokat foglalkoztasson, hacsak nem olyan befurakodókként, akik a kormányzati folyamatok egészének megváltoztatására törekcszenek. En a következót szeretném tudni: vajon tényleg magukénak érzik-e a szociológusok ezt a következtetést, vagyis, hogy a probléma csak a társadalom teljes átalakításával oldható meg - esetleg a magyar vagy a lengyel modell mintájára, ahol infláció gyakorlatilag nem létezik. Tényleg ezt akarjuk mondani? Ezt jó lenne tisztázni.

Goldthorpe: A közgazdászok inflációval kapcsolatos írásainak az a fő problémája, hogy megfogalmazásuk módfelett

technokrata. Mintha az infláció valami keresztrejtvény vagy sakkeladvány lenne, amivel az okos közgazdász szembekerül, és amit azután megold. Azt hiszem, e reflektálatlan, technokrata megközelítés mélyen gyökerezik a közgazdaságtan történetében. Mindig nagy hatást tesz rám Keynes kijelentése, hogy valamikor a jövőben a közgazdaságtan a fogászathoz válik majd hasonlóvá - nem lesz több egyszerű technikai problémánál. Mármost szerintem ez az állítás teljesen abszurd. Az én álláspontom szerint valóban vannak olyan technikai problémák, amelyek technikai kezelést igényelnek. Az infláció kérdése azonban végső soron politikai probléma: az, hogy hogyan közelítünk hozzá, attól függ, hogy milyen társadalmat akarunk. És etekintetben a mondanivalóm nem különbözik az utcaseprőétől. Végső fokon a politikai cselekvés körébe tartozó dologról van szó. Mint szociológus, elemzést kell, hogy adjak. Olyanokat mondhatok, mint: "Amennyiben A-ból B-be akar jutni, így és így kell hozzáfognia", bár nem hinném, hogy a legfontosabb dolgom ez volna. A politika szereplőjeként meg fogom hozni a magam politikai döntéseit, és azt a kevés politikai súlyt, amellyel rendelkezem, arra fogom használni, hogy az eseményeket az általam helyesnek tartott irányba toljam. Ami ellen tiltakozom, az az, hogy a közgazdászok az inflációt tisztán technikai problémának fogják fel, és a közgazdaságtudományra támaszkodva ők mondják meg nekünk, hogy mit kell tennünk.

Brittan: Azt ugye azért helyesen olvasom ki a dolgozatából, hogy Ön mint szociológus szerint a jelenlegi rendszerben az infláció ellen semmit sem lehet tenni?

Goldthorpe: Nem, én egyáltalán nem foglalkozom azzal a kérdéssel, hogy "mit lehet tenni". Tiltakozom a probléma olyan felvetése ellen, mintha valamifajta csőtörésről lenne szó, amikor a feladat megfelelő számu, erre a célra rendszerezített vízvezetékyszerelő kihívásából áll.

Brittan: Az én álláspontom nem ez. Nem gondolom, hogy a közgazdaságtan bármikor is hasonlóvá válna a fogászathoz. De hadd tegyem fel újra a kérdést: Vajon Ön azt gondolja-e, hogy az infláció olyan probléma, amely a társadalom radikális megváltoztatása nélkül semmilyen politikai, technikai vagy más módszerrel nem gyógyítható?

Goldthorpe: Nem tudom. Nem hiszem, hogy ez olyan kérdés lenne, amelyre egy társadalomtudós választ adhatna. Egy történelmi helyzettel, nem pedig egy merőben intellektuális problémával állunk szemben. Nem tudom, hogy a kérdés hogyan fog eldőlni. Én jó popperiánus vagyok: nem hiszek az olyan történelmi előrejelzésekben, amelyek megmondják, hogy a jövőben mi fog történni. Nem hiszek azonban a társadalom fejlődéstörvényeiben sem - ezért nem vagyok marxista. Egy nyílt politikai helyzetben vagyunk, és nem tudom, hogy mi fog történni. Ezért nem látom értelmét annak, hogy az ellenkezőjét szinleljem.

Jegyzetek

- 1/ A kérdést Brittan is tárgyalja (Brittan, 1975b.).
- 2/ Itt ismét érdemes leszögezni, hogy az ilyen reziduális kategóriáknak pótolhatatlan szerepük lehet a kutatót különösen érdeklő kérdések megvilágításában. Az alapvető probléma velük kapcsolatban az, hogy alkalmazásuk teljesen alááshatja, legalábbis komolyan veszélyeztetheti azt a fogalmi rendszert, amelyre az elemzés épül.
- 3/ A társadalomtudományokban alkalmazott pszichológiai magyarázat klasszikus kritikáját Popper adja (Popper, 1945), akinek elemzése furcsa módon éppen a piaci működés

közgazdászok adta leírására épít. Talán az egyedüli "költéséginfláció" elmélet, amely nem reziduális pszichologizmusra épül, a Phelps-Browné (Phelps-Brown, 1975), aki elemzésében legalább olyan mértékben épít a gazdaság- és a társadalomtörténetre, mint a közgazdaságtanra. Lásd alább a 6. jegyzetet.

- 4/ Lásd például a szociológiai gondolatnak Nisbet (Nisbet, 1966) és Giddens (Giddens, 1971) bemutatásában a tizenennyolcadik század vége óta befutott pályáját. El kell ismerni, hogy a tőkés piacgazdaság szociológiai problémái nemcsak azokat foglalkoztatták, akik politikailag a szocializmus mellett kötelezték el magukat Durkheimtől Parsonsig – és később is – a szociológusokat az aggasztotta, hogy a liberális-demokratikus intézmények végérvényesen felmondják a szolgálatot.
- 5/ Egyesek azt állítják, hogy hasonló folyamatok hoznak létre "elfojtott" inflációt Kelet-Európa központi tervgazdaságaiban. De lásd Portes tanulmányát (Portes, 1977a. és a fordítás alapjául szolgáló kötetben szereplő írás).
- 6/ A szociológiai elemzés itt alkalmazott, végső soron történelmi és beleérző irányzata Max Weber munkásságában gyökerezik, mindenekelőtt azokban a fejtegetésekben, amelyeket Max Weber az első világháborút megelőző két évtizedben a német történészek, közgazdászok, filozófusok között folyó módszertani vitához (*Methodenstreit*) való hozzászólásaiban (1903-06) fogalmazott meg. Annak a gondolatnak a kifejtését miszerint a társadalmi cselekvést a "helyzet logikájához" igazodva kell elemezni, lásd Poppernél (Popper, 1957; 1972), aki kifejezetten Weber nyomdokain halad. A gondolatmenet bővebb tárgyalását pedig Jarvie-nál olvashatjuk (Jarvie, 1972). Azok a közgazdászok, akik a legélénkebben tiltakoznak a "szociológiai" magyarázatok ellen (nevezetesen a "chicagói" iskola képviselői), úgy látszik, egyáltalán nem ismerik a weberi hagyományt, amelyre egyáltalán nem áll az az ellenvetésük, hogy a szociológusok elhanyagolnák a céltudatos, célraorientált cselekvést. E tudatlanság égbekiáltó példájaként lásd Brunner dolgozatát (Brunner, 1975).
- 7/ Ugyanakkor szeretném leszögezni, hogy véleményem szerint a modern tőkés társadalomban az inflációs nyomásnak nem a társadalmi rétegződés e változása az egyetlen lehetséges forrása. Más szavakkal: nem kívánok általános inflációelméletet előadni. Sőt, még azt sem hiszem, hogy ilyen elmélet lehetséges lenne, hacsak nem akarjuk elemzésünket – a monetaristák szellemében – egy nagyon korai, intellektuálisan nem kielégítő szakaszban lezárni.
- 8/ Érdemes megjegyezni, hogy újabban mind marxisták, mind liberálisok – egymáshoz nagyon hasonló módon – felvetették azt, hogy a kapitalizmusnak nincs saját erkölcsi bázisa, hanem egy korábbi korszak – gyengülő – erkölcsiségére támaszkodik.

- 9/ A vonatkozó kutatás áttekintését lásd Goldthorpe és Revan munkájában (Goldthorpe és Revan, 1977).
- 10/ Vegyük észre, hogy ez az álláspont nem támaszkodik a "bővülő referenciacsoportok" empirikusan erősen kétséges érvére (lásd Daniel 1975-ös publikációját (Daniel, 1975); bár a döntő fontosságú táblázat hamis); ugyanakkor - a kétkezi munkásokkal szembeni bérdifferencia fokozatos eltűnésének ellenreakciójaként - jól kivehető egy fehér-galléros ellentámadás (a nagyobb szervezettséget és a harciasságot is beleértve).
- 11/ Flemming tanulmányában azt írja, hogy "A közgazdászok az infláció kiváltó okaként azért nem szívesen vonják be vizsgálataik körébe a szakszervezeti 'harciasságot', mert ebből az következne, hogy az érzelmek **intenzitása** és az igények sürgőssége is számít. Ez pedig képtelenség a közgazdász világában, ahol mindenki maximalizál." Álláspontomból az következik, hogy a legtöbb bérből és fizetésből élő dolgozó ténylegesen megfigyelhető magatartása valójában csak nemrég kezdte megközelíteni a közgazdásznak a világról alkotott elképzeléseit - és hogy ez az **elmozdulás** lényeges forrása az inflációs nyomásnak.
- 12/ Nevezetesen olyan törvények révén, mint amilyenek a munkaszerződésről szóló 1963-as, az elbocsátáskori végkielégítésről szóló 1965-ös, a foglalkozási betegségekről és munkavédelemről szóló 1974-es, vagy a szakszervezetekről és a munkahelyi demokráciáról, illetve a munkahelyek védelméről szóló 1975-ös törvények.
- 13/ A meritokráciának mint legitimáló ideológiának alapvető fogvatékosságai vannak, amelyekre az - egymáshoz e tekintetben ismét meglepően hasonló (lásd a 9. jegyzetet) - liberális és marxista kritikák világítottak rá. Lásd például (Hayek, 1960) és (Offe, 1970).
- 14/ A fenti gondolatmenet elsősorban azokra az adatokra épül, amelyeket a Nemzetközi Szociológiai Társaság Társadalmi Rétegződés Bizottságában dolgozó kollégáim bocsátottak rendelkezésemre. Ők most dolgoznak a hetvenes "generáció" foglalkozási mobilitásának felmérésén, mely felmérés eredményei még nagyrészt publikálatlanok. A nyugat-európai munkásosztályra vonatkozóan lásd még (Kendall, 1975).
- 15/ Egyáltalán nem állítom, hogy e folyamat történelmileg elkerülhetetlen volna. Nyilvánvalóan léteznek továbbá olyan ellentétes demográfiai és társadalmi-politikai tendenciák is, amelyek a Nyugat fejlett társadalmában a munkásosztály érlelődése ellen hatnak. A legfontosabb ezek közül a részben a Nyugat szegényebb országaiból, részben a "harmadik" világból érkező nagyszámú bevándorlók felszívása. (Castles és Kosack, 1973).

- 16/ Véleményem szerint eltulozzák annak a ténynek a jelentőségét, hogy az egyre bonyolultabb munkamegosztás nagyobb lehetőséget adna a "stratégiai" hatalom gyakorlására. Már hosszú ideje jelentős ilyen jellegű hatalom van a kezükben. Gondoljunk csak az 1907-es és 1911-es vasúti sztrájk hatásaira. Ami itt lényeges, az a munkásság növekvő készsége és szervezeti képessége az effajta hatalom bevetésére.
- 17/ Nagy jelentősége van ugyanakkor a közületi kiadások várható hatásának.

Az infláció politikai problémái a huszadik században

A gazdasági modellek korlátai

Az első világháború kitörése óta eltelt több, mint hatvan esztendő nagyobbik fele olyan periódusokat ivelt át, amelyeket az árak időszakonkénti éles emelkedése jellemezett. Ilyenek voltak az 1914 és 1921 vagy 1926 közötti évek (az időszak záróévszáma gazdaságonként változik), majd az 1938 és 1953 közötti periódus, (amelyet azután a gazdaságok többségében a "küszö infláció" évei követtek, 1953-tól egészen a hatvanas évtized végéig), továbbá a nagyjából 1967-től napjainkig tartó időszak. Mindazonáltal a politikatudomány művelői csak nemrég kezdték meg az infláció alapos elemzését, a politika- és társadalomtörténészek pedig hozzájuk képest is mindmáig késedelemben vannak. Még a szigorú értelemben vett gazdaságtörténészek is csak néhány tanulmányt tettek le a tárggyban az asztalra. Persze ezen nincs mit csodálkoznunk. Egészen a legutóbbi időkig ugyanis a legtöbb gazdaságtörténész figyelmét a fejlődés és a növekedés, mindenekelőtt pedig az iparosítás problematikájára összpontosította. Az infláció viszont a jólét és az elosztás vonatkozásában vet fel feszítő kérdéseket. A folyamat ugyan olykor a gazdasági növekedés hozamának szétosztására szolgál, többnyire azonban a stagnálás, illetve a hanyatlás költségeit kell kiporciózni. Éppen emiatt ugyancsak indokolt volna, hogy a huszadik századi politikák és társadalmak történései érdeklődésük középponti témájaként forduljanak a jelenség felé. Hiszen kutatásaikban aligha kerülhetik meg azt a politikai keserűséget, amelyet századunkban a meghiusult növekedés vagy a süllyedés korszakai okoztak. Az osztozkodási konfliktusban ugyanis – hol enyhítve, hol kiélezve a koncert folyó küzdelmet – az infláció mindvégig fontos szerepet játszott.

Az infláció magyarázatára szolgáló közgazdasági modellek eredményeit a történész csak megfélemtős korlátozottsággal

tudja hasznosítani (Gordon, 1975). Adott szinten e modellek az eszméletörténet számára szolgáltatnak nyersanyagot; jól reprezentálják ugyanis, hogy az adott korszak makacs problémái és döntésre váró dilemmái milyen erős hatással vannak az elméleti rendszerekre. A huszas évek inflációs tapasztalatait feldolgozó közgazdászok a mennyiségi pénzülméletre támaszkodtak. Lehettek köztük különbségek annak megítélésében, hogy a fokozott pénzkibocsátás oka a fizetési mérleg-problémákban vagy az állami költségvetés hiányában keresendő-e. Az inflációt azonban mindenképpen a forgalomban lévő pénzmennyiség növekedésének tulajdonították, olyannyira, hogy - legalábbis Franciaországban - magát az infláció meghatározását hajlamosak voltak az árak emelkedése helyett a pénz mennyiségének növekedéséhez kötni. (Rogers, 1929; Aftalion, 1927; Graham, 1930; Ellis, 1934; Bresciani-Turroni, 1937).

A keynesi elemzés a figyelmet a pénzmennyiségről a jövedelem és a kiadások szintjére terelte át. A Coddington (1976) által "hidraulikus" keynesiánusoknak nevezett közgazdászok értelmezésében azonban a potenciális túlkereslet problémája nem volt más, mint az elégtelen kereslet pontos tükörképe. A hallgatólágos elméleti egyenlőségjelből az következett, hogy amennyiben a $C + I + G$ kereslet (fogyasztás, beruházás és kormányzati kiadások) inflációs rést teremt, a makroökónómiai alkalmazkodás ezt könnyen eltüntetheti, létrehozva azt az egyensúlyi állapotot, amelyben teljes a foglalkoztatottság, miközben infláció sincs. A gazdasági depresszió eme extrapolálása egy infláció igazgatta berendezkedésre tulontul leegyszerűsített volt, elmélettörténeti vonatkozásban pedig a Phillips-görbére alapozott elemzések második világháború utáni elterjedését a keynesiánusok defenzív meghátrálásának kell minősitenünk. A második világháború utáni Keynes-követők ugyanis feladták a defláció-infláció szimmetrikus, tükörképszerű elméletét, és elkezdtek egy sokkal kevésbé kezelhető átváltásos (trade-off) kapcsolatban gondolkodni. A friedmaniánus kritika részéről azonban a keynesi elméletnek még a Phillips-görbe védősáncai mögé való visszahuzódását is egyre hevesebb támadások érték,

és mára már a modell alkalmazhatósága felől maguk az elmélet korábbi védelmezői is egyre bizonytalanabbak.

Bár az elméleteket keletkezésüktől, a harmincas évektől fogva végigvezetheti, szociálpolitikai szempontú elemzéseikhez azonban vajmi kevésbé kínálnak hasznosítható kiindulópontot. A monetarizmus a bankóprés kezelőire összpontosít, őket szólítja fel önmegtartóztatásra, de ritkán foglalkozik azzal, hogy mi is szilárdítja vagy rendíti meg őket elhatározásukban. (Friedman, 1956; Patinkin, 1969; Teigin, 1972). A keynesiánus elemzés a fogyasztói döntéseket általában a társadalom egészének szemszögéből tekinti, vagy olykor a bérből élők feltételezett osztályközösségét posztulálja. A konzervatívok – elméleti hovatarozásuktól függetlenül – a "növekedési mánia", a feketebőrű bevándorlók vagy a fehérek egoizmusa által aláásott társadalom borus korszakváltásairól fogalmaznak meg állításokat (Mishan, 1974). A lényeg mindenestre az, hogy a közgazdászok által kiemelt szereplők sohasem azok, akiket a történész, illetve a társadalom megfigyelője is az események kitüntetetten fontos ágenseinek tart. Az egyes közgazdasági modellek általában meghatározott szociológiai modelleket implikálnak, közülük azonban nem mindegyik használható. Az implicit szociológiai megfontolások finomítása lényeges előrelépést hozhat a közgazdasági elméletben: az **Általános Elmélet** (1936) egyik központi állítása az volt, hogy a klasszikus ortodoxiában feltételezett csoportmagatartás nem felel meg a közösség ténylegesen megfigyelhető döntéshozatalának. A megtakarítók és beruházók (legalábbis a szerepek, ha nem is konkrét egyének értelmében vett) csoportjának finomabb felbontása magyarázta meg, hogy miért hibás a teljes foglalkoztatottság feltevése. Keynes nem dolgozta ki az inflációnak egy, a gazdasági depresszióéval azonos értékű szociológiáját, s talán azért nem tette ezt, mert megítélése szerint az infláció eredetét a háborús finanszírozás lényegében egyértelműen meghatározta (Keynes, 1940; Weintraub, 1960; Trevithick, 1975). A Keynes óta született közgazdasági modellekről sem gondolom, hogy az inflációs hajlam kellően hiteles szociológiai magyarázatát nyújtották volna, részben azért nem, mert a különböző

társadalmakban az osztályszerepek is különböznek egymástól, részben meg, mert az infláció során maguk az osztályszövetségek is változnak. A társadalmi és politikai struktúra közreműködik az infláció alakításában, és megfordítva: az infláció megváltoztatja a kollektív társadalmi szerepeket. Ismereteim szerint egyetlen közgazdasági elmélet sem számol ezekkel az oda-vissza hatásokkal.

Létezik azonban néhány olyan újabb közgazdasági modell, amely már nem a tiszta verseny, illetve a marginális haszon logikai alapvetéseiből, hanem az intézmények, illetve a társadalmi osztályok magatartására vonatkozó feltevésekből indul ki. A költségtöbbletről, illetve az ármegállapítás más tényezőiről szóló elemzések története Gardner Means-nek, Joan Robinson-nak és Edward Chamberlain-nak a harmincas években született munkáihoz nyulik vissza, akiknek eredményeit F.D. Holzman építette be az inflációs bér-ár spirálról szóló 1950-es analizisébe. E korai eredményeket azután újabban William Nordhaus (1975) erősítette meg, aki egyuttal a francia és német közgazdászok által (Koblitz, 1971; Biacabe, 1962) továbbfejlesztett gondolatmenetre is épített. A politikai szövetségesek és a gazdasági kimenetek között még az előbbieknél is szorosabb kapcsolatot tételező marxista elgondolásokból két fontos elméleti továbbfejlesztés eredeztethető. James O'Connor (1973) és Ian Gough (1975) azt a kettős terhet hangsúlyozzák, amely a kapitalista társadalomban a közületi szektor vállára nehezedik: az államnak egyfelől fel kell vállalnia a profitrendszer "externáliáit", másfelől - a társadalmi felfordulást megelőzendő - megfelelő jóléti támogatást kell nyújtania. (Elemzésük ezen a ponton egybecseng a vegyes-gazdaság számos szabadpiaci kritikusanak elemzésével.) Az a marxista megközelítés, amely a költségvetési folyamatokat állítja a középpontba, Goldscheidnek a huszadik század elején kidolgozott fiskális szociológiájára vezethető vissza. Goldscheid (1926) az állammal szembeni elvárásokat nem bontotta fel osztályok és ágazatok követeléseire. Ehelyett az államnak a magánfelhalmozással szembeni fokozódó eladósodását hangsúlyozta, és arra szólította fel az államot, hogy "vegye

ujra saját kezébe" azt a vagyont, amelynek a felhalmozását a tőkésék számára lehetővé tette.

Más marxista modellek az állam és a gazdaság egymást kölcsönösen és jelentékenyen átítató viszonyainak tanulmányozása kapcsán figyelmüket nem annyira az államra, mint inkább közvetlenül az összeütközésbe kerülő osztálykövetelésekre fordítják. Hilferding elgondolásai a "szervezett kapitalizmus"-ról (1915) vagy a "politikai bér"-ről (1927) a politikai erő és piaci hatalom kapcsolatára mutattak rá a Weimari Köztársaság nyers pluralizmusának viszonyai között. A munkások a bértárgyalások során azért lehettek sikeresek, mert a Német Szociáldemokrata Párt megőrizte a kollektív alku és az érdekegyeztetés alapszabályait; ugyanakkor az SzDP csak addig maradhatott erős, amíg a munkaerőpiacon a hozzá csatlakozó szakszervezetek befolyása fennállt. Bentley-től McConnellig (1966) és Lowi-ig (1969) hasonló elképzelésekkel léptek fel azok a liberális teoretikusok, akik a csoportok közötti rivalizálás jelentőségét hangsúlyozták. Abban a korban, amit Beer a kollektivitás korának nevez (1967), és amit másutt magam is a korporatív poluralizmus, vagy egyszerűen a korporativizmus korszakának hívtam (Maier, 1975), számos körülmény kedvez az inflációnak. Ilyen korszakok jellemzője az, hogy az állam lassan "szivacsossá" válik, funkciói, hatóköre szélesednek, a magánérdekekkel szemben azonban körvonalai kevésbé kirajzolódottak. A modern gazdaság kedvezni látszik a szervezett csoportok által előidézhető bomlasztásnak - nem feltétlenül azért, mintha a mai iskolai tanárok, a szemetesek vagy a kamionsofőrök fontosabb szerepet töltenének be, mint a fél évszázaddal ezelőtti vasutasok, hanem mert kényelmetlenebbül érezzük magunkat, ha megfosztanak bennünket szolgálataiktól, és még inkább talán azért, mert a pluralista rendszer éppen abból nyeri a legitimitását, hogy a sérelmeket a sértett csoport utcárvonulása nélkül is orvosolni tudja. (Mi mással magyarázhatnánk a diáksztrájkok sikereit?) Bármint legyen is, a csoportérdekek feletti alku kevésbé tűnik fájdalmasnak, mint a nyílt leszámolás. Amint azt Tobin mondja: "Az infláció szabad folyást enged ennek a küzdelemnek, majd a végeredményt vakon, minden politikai részrehajlást mellőzve,

arányosan osztja szét a társadalomban. Ez nem is a legrosszabb módszere a csoport-rivalizálás és a társadalmi konfliktusok megoldására" (Tobin, 1972).

Noha az ilyen típusu elemzés üres és triviális is lehet, annyit azért érzékeltet, hogy az állam ma már semmi esetre sem (mégoly részrehajló) döntőbíró csupán, hanem a gazdasági és társadalmi alkuba mélyen belebonyolódott résztvevő. Ennek a résztvevőnek egy fontos aduja van: ő ellenőrzi a pénzkinálatot. De mint a pénz és a hitelkinálat meghatározója (ezt a feladatot néha megosztja a valóban önálló központi bankkal), az állam nem cselekszik a többi szereplőtől minőségileg eltérő módon. Inflációs körülmények között minden versenyző érdekcsoport arra törekszik, hogy az ellenőrzése alatt álló vagyont emeltesse a törvényes fizetőeszköz rangjára, öltse bár ez a szándék a mezőgazdaság termékeihez kapcsolt árupénz formáját (ami a farmerek jövedelmét van hivatva stabilizálni), vagy nyilvánuljon meg a kamatláb bankok általi ellenőrzésében, illetve a bérek indexálásában, amely utóbbi a munkaidőt igyekszik meg az érték egységének megtenni. A gyors infláció életre hívja a jövedelemből való részesedés rögzítésére irányuló törekvéseket, következésképp minden csoport a maga tulajdonában lévő szűkös jöszágot kívánja pénzzé kinevezni. A pénzteremtés azonban hagyományosan az uralkodók joga volt. Az infláció ily módon a központi hatalmat ássa alá. Azaz, infláció általában akkor következik be, amikor meggyengül az Államnak a magánpiaci érdekek szabályozására való képessége. Még általánosabban szólva úgy fogalmazhatunk, hogy az infláció szétfoszlatja azt a meggyőződést, hogy létezik olyan hatékony közösségi autoritás, amely képes egyszerre és ugyanazokat a szabályokat alkalmazni gazdagokra és a nincstelenekre. Véleményem szerint a közös fogalmának a megszűnése az infláció egyik legsúlyosabb ára, noha egy ilyen típusu költséget nem lehet beilleszteni a közgazdászok szokásos jóléti függvényeibe.

A csoportalku elemzése ezért egy tautológiával kezdődik, nevezetesen, hogy amennyiben az ár- és bérigények összességükben meghaladják a nemzeti össztermék pénzértékét, akkor infláció keletkezik. De a felismerés - szülessen az meg

a csoporttrivalizálás akár marxista, akár liberális elméleti alapvetéseinek talaján – legalább segít az infláció demisztifikálásában és abban, hogy a jelenséget a jelenkori társadalom elosztási konfliktusainak egyik fő formájaként értelmezzük. Ezzel legalább a lehetősége létrejön annak, hogy a politikai és társadalmi elemzést a gazdasági kimenetellel össze tudjuk kapcsolni. A konkrét csoportkonfliktusok és kimenetelek meghatározásához már eseti elemzésre van szükség.

Az infláció szintjei és az érdekkonfigurációk

Az infláció szociológiájának vagy politika-elméletének megteremtésére irányuló kísérletek gyakran vallottak kudarcot túláltalánosításaik és formalizmusuk miatt. Márpedig az infláció nem uniformizálható jelenség; jellegükben nagyon is eltérő csoportkonfliktusok nyilvánulhatnak meg általa. Vállalva a tulságos leegyszerűsítés kockázatát, három inflációs szintre és egy deflációs folyamatra épülő tipológiát állíthatunk fel. A tipológia alkotóelemeit sorrendben "hiperinflációnak", "latin inflációnak", "kuszó inflációnak" és "stabilizációs válságnak" nevezzük. Az első hármat ebben a fejezetben tárgyaljuk, a negyediket a következőben. Állításom szerint, mindegyikük jellemezhető a csoportformálódás és az érdekek egy vagy két jól körülhatárolható konfigurációjával.

1. táblázatInflációs koalíciók

	<u>Gazdasági jellemzők</u>	<u>Koalíciók</u>
Hiperinfláció (évi 1000% felett)	Kezdetben gazdasági fel- lendülés; a végső szá- kaszban termelési és hitelválság	A vállalkozók és szakszervezetek kö- zötti tényleges kol- laborálás a bér-ár spirál, az export- prémiumok és a kül- földi hatalmakkal való szembenállás bázisán. A járadék- ból élők, a szerve- zetlen fizetett al- kalmazottak és végül a kisvállalkozók részleges kisajátí- tása. Termelőpárti infláció.
Latin infláció (évi 10-1000%)	Vagy tényleges növekedés és fejlődés, vagy az export-szektornak és a szolgáltatásoknak nyújtott terméketlen támogatások. A modern és a premodern gazdaság tartós és párhuzamos együttélése.	Az érdekcsoportok erős széttagoltsága, valamint a munkás- osztály és a polgár- ság közötti éles konfliktus. Erőfor- rás ujraelosztás a munkásosztály javára és/vagy a közép- és felsőosztálybeli lakosok alapvető el- lenállása fogyasztói és megtakarítói minőségükben. Törek- vés a közvetlen adók meg-megkerülésére adózás előli menekü- léssel, tőkeexport- tal. A polgárság el- lenállása lehetet- lenné teszi a költ- ségvetési egyensúly rövid időn belüli helyreállítását.

1. táblázat (folytatás)
Az inflációs koalíciók

Küszbő infláció Tényleges növekedés
 (évi 10%
 alatt, tipikus
 esetben
 évi 7%)

Valamennyi osztály egyetért a magas foglalkoztatottság és a jólét szükségességében. Mindaddig fenntartható, amíg a tényleges növekedés szükségtelenné teszi, hogy a gazdaság bármely ágától abszolút értelemben erőforrásokat kelljen elvonni.

Stabilizáció
 és/vagy
 defláció

Kezdetben válság és recesszió; később bővülés, enyhe fel-lendülés periódikus válságokkal

Kezdetben a közép-osztály fogyasztói és megtakarítói minőségében támogatja a vállalkozók képviselőit a tökeképződésben való közös érdekelttségük alapján. Idővel a közép-osztályt elidegenítheti vagyonának relatív értékvesztése, a hitelmegszorítás, a magas adók.

2. táblázat

Az inflációs rátákra vonatkozó néhány adat

a/ Küszö infláció: a hatvanas évek gyakorlata

A fogyasztói árak évi átlagos növekedési százaléka, 1961-71

Egyesült Államok	Franciaország	Németország	Anglia	OECD Összesen
3,1	4,3	3,0	4,6	3,7

b/ Latin infláció: néhány fontosabb epizód

A fogyasztói árak növekedése, százalékban

	1914-18	1919	1920	1921	1922	1923	1924	1925	1926	1927
Francia- ország	138,0	21,0	37,7	-21,6	-1,0	17,8	9,6	13,0	27,2	-6,3

	1938-44	1945	1946	1947	1948	1949	1950	1951	1952
Francia- ország (csak élelmiszer kiskeres- kedelem)	182,0	36,7	71,1	62,2	58,7	9,4	14,3	17,4	8,5

Olasz- ország	1120,0	95,9	18,0	62,4	5,7	1,7	-	-	-
Argentina	-	20,7	17,1	12,2	13,0	32,7	24,6	37,2	38,1
Brazília	-	-	27,3	5,8	3,5	6,0	11,4	10,8	20,4

	1958	1959	1960	1961	1962	1963	1964	1965	1966	1967
Argentina	31,4	113,9	27,3	13,5	28,1	24,0	22,1	28,6	31,9	29,2
Brazília	17,3	51,9	23,8	42,9	55,8	80,2	86,6	45,5	41,2	24,1

	1968	1969	1970	1971	1972	1973	1974	1975	1976
Francia- ország	4,6	6,1	5,9	5,6	5,9	7,4	13,6	11,8	9,6

Olasz- ország	1,2	2,7	4,9	5,1	5,3	10,8	19,1	17,2	15,7
------------------	-----	-----	-----	-----	-----	------	------	------	------

Nagy- Brittania	4,7	5,4	6,4	9,5	7,1	9,2	15,9	24,2	16,8
--------------------	-----	-----	-----	-----	-----	-----	------	------	------

Argentina	16,2	7,6	13,6	34,7	58,5	62,5	23,4	171,2	486,0
-----------	------	-----	------	------	------	------	------	-------	-------

Brazília	24,5	24,3	20,9	18,1	14,0	12,6	27,5	29,0	41,7
----------	------	------	------	------	------	------	------	------	------

Chile	27,9	28,9	35,3	20,1	77,9	319,5	586,0	380,0	229,5
-------	------	------	------	------	------	-------	-------	-------	-------

2. táblázat (folytatás)Az inflációs rátákra vonatkozó néhány adat

c/ Hiperinfláció: két közép-európai eset

A belföldi árak emelkedése, százalékban

	1914-18	1919	1920	1921	1922	1923 (novemberig)
Németország	140	223	68	144	5.470	75x10 ⁹

A hivatalos létfenntartási index százalékos emelkedése

	1914-18	1919	1920	1921	1922 (októberig)
Ausztria	1.226	197	87	787	1.603

Forrás:

Küszö inflációra: OECD Economic Outlook, 1974 december

Latin inflációra: IMF, International Financial Statistics,
1948 január; 1954 január; 1973 október és 1977
augusztus.Ugyancsak lásd Sauvy (1965), Wachter (1976) és
Skidmore (1976).Hiperinflációra: Walré de Bordes (1924); Bresciani-Turroni
(1937)

A különféle infláció-típusokat és a hozzájuk tartozó társadalmi-politikai konstellációt az 1. táblázat foglalja össze. Erdemes megemlíteni, hogy a típusokhoz tartozó inflációs szintek többé-kevésbé stabilak lehetnek. A kuszó inflációból a latin inflációba vagy onnan a hiperinflációba való átcsuszás egyáltalán nem szükségszerű; az ilyesfajta lépték-váltáshoz a csoportattitűdökben és/vagy a csoportok magatartásában lényeges változásoknak kell bekövetkezniük. (Ugyanakkor a hiperinfláció a forgalomban lévő pénz olyan mértékű értékvesztését jelenti, hogy az általa kiváltott gazdasági válság mélysége folytán általában a politikai erők átcsoportosulása megy végbe, és a folyamat többnyire valutareformot kényszerít ki. A hiperinflációk a monetáris égbolt szupernovái, amelyek kifelé rettenetesen robbannak, hogy azután a gazdasági összehuzódás fázisában fekete neutroncsillaggá változzanak.) Hasonlóképpen: a stabilizációs válság sem tarthat örökké, bár a deflációs nyomás sokáig fennmaradhat, mint ez például 1930 és 1933 között történt.

Természetes módon merül fel a kérdés, hogy az infláció különböző szintjeihez kapcsolódó koalíciók maguk okozzák-e az inflációt, vagy megjelenésük csupán következmény jellegű-e. A fellépő infláció persze elősegítheti olyan csoportok kikristályosodását, amelyek követeléseai azután tovább mélyítik az inflációs nyomást. De a rekurzív forgatókönyvtől függetlenül, maga a csoportformálódás számomra számos más lényeges szempontból is ok-okozatinak tűnik. Hatásuk legalábbis annyi, hogy segítenek meghatározni az infláció terjedelmét és időtartamát még akkor is, ha a rendszer kiinduló megrázkódtatását valamely külső esemény adja, például az, hogy az országnak egy háborút kell finanszíroznia, vagy az, hogy kulcsfontosságú import-termékek árában változás áll be, vagy, hogy külföldi számlatulajdonosok hirtelen lehívják az ország valutájában külföldön tartott számláikat. Ezt követően a belföldi koalíciók - amelyek nem mindig előzetes elgondolások vezérelte előkészítések nyomán, de gyorsan, sokszor akaratlanul születnek meg a vagyon, a jövedelem és az iparági hovatartozás szerint, átszelve a kialakult párthatárokat - maguk is különböző intenzitású impulzusokat

generálnak. Hasonlóképpen a stabilizációs válságot is gyakran az váltja ki, hogy külföldről jelzés érkezik: eljött a "felelősségteljes döntések" kora. Ilyen jelzés a valutatartalékok kimerülése (rögzített árfolyam mellett), a valuta értékvesztése (rugalmas árfolyamrendszerben) vagy az IMF figyelmeztetései. De bár gyakran szükség van a külföldi oltalmazók nyomására, hogy meggyőzzék a hazai politikusokat a stabilizáció szükségességéről, vagy, hogy politikailag gyenge, de defláció-párti közhivatalnokokat a nemzeti szükségállapot szimbólumaival szereljenek fel, az így létrejövő stabilizációs folyamat akkor is a belföldi érdek- és osztályszerkezet jól körülhatárolható viszonylataival függ össze. A külföldi bankárok csak a hazai érdekeket erősítik fel.

Nyilvánvaló, hogy az itt javasolt osztályozás túlságosan leegyszerűsített. Az a próbálkozásunk, hogy az inflációkat nagyságuk szerint rakjuk sorba, e gazdasági jelenséggel kapcsolatos tapasztalatok "intenzitásának" mérésére tett kísérletünket jeleníti meg. Lehetséges azonban, hogy politikailag az infláció szintje kevésbé fontos, mint a folyamat gyorsulása. Az 5%-os inflációs szintről a 12%-os vagy még magasabb szintre való gyors átcsuszás - amint az a legnagyobb piacgazdaságokban 1974-ben történt - sokkal destabilizálóbb lehet, mint az 50 és 75 százalékos szint közötti folyamatos infláció hosszan tartó időszaka, például Braziliában. A hiperinfláció esetében az elkülönítés lehetetlen, hiszen csak az infláció igen jelentős felgyorsulása vezethet a történelemben számontartott csillagászati nagyságrendekhez. És megfordítva: "kuszó" infláció esetén az infláció üteme csak lassan változhat, mert különben az infláció szintje is hamar aggasztóvá válna. De a közbülső sávban nagyonis elképzelhető, hogy politikai jelentősége az áraknak az idő-dimenzióra vonatkoztatott második, nem pedig első deriváltjának van. Mégis, folyamatos, stabilan magas infláció hátterében egy társadalom - mint például Brazília - erős és jellegzetes osztályellentétei huzódnak. A tartós latin típusú inflációtól szenvedő társadalom belső konfliktusai különböznek a tartós kuszó inflációtól szenvedőétől.

Hiperinfláció. A hiperinfláció természetesen a vásárlóerőnek a legelszomorítóbb, látványos romlása. A hiperinflációra rendszeres monetarista gyógymódot kidolgozó Cagon (1956) a jelenséget attól a hónaptól számítja, amelyben az áremelkedés eléri az 50%-ot. Ha ez az ütem egy éven keresztül fennmarad, az 130-szoros áremelkedést jelent. E szerint a mérce szerint, a közelmúltban a következő országok értek meg hiperinflációt: Ausztria, Magyarország, Lengyelország és Oroszország az I. világháború befejezésekor; ismét Magyarország, Románia, Görögország és Kína a II. világháború alatt és után. A legmagasabb inflációs rátát nem a weimari Németország érte el (amely új valutáját a háború előtti márka egymilliárdomod értékén stabilizálta), hanem Magyarország 1945 augusztusa és 1946 júliusa között. Egy évi lázas millpengő (10^6 -on pengő), billpengő (10^{12} -en pengő) majd csillagászati indexszámokra alapozott adópengő kibocsátása után Budapest végül 4×10^{29} -en pengő árfolyamon stabilizálta a forintot, ami a milliárd köbének a négyszázszorosa (Falush, 1976; Nogaro, 1948).

Természetesen egy ilyen mértékű infláció teljesen szétrombolja a forgalomban lévő pénzt, és valami módon helyettesíti a külföldi valutákat, illetve a könyvelési tételeket. Keynes úgy becsülte, hogy a kormány háromhavonta duplázhathatja meg a pénzkinálatot anélkül, hogy a pénz a kiskereskedelmi tranzakciókban teljesen használhatatlanná válna; a németek ezt a küszöböt 1922 szeptembere és novembere között lépték át, és aztán egészen 1923 közepéig az infláció még jelentősen tovább gyorsult (Keynes.) Új valuta vagy indexpénz bevezetése még fokozhatja is az értékvesztést. A szovjetek 1922 novemberében bocsátották ki a cservonyect, és megengedték, hogy az eredeti rubel és az azt követő "nehéz" rubelek árfolyama tovább süllyedjen, egészen addig, amíg azután 1924 elején a végső átváltási arányt nem rögzítették. A német hatóságok a márkát tudatosan rontották az 1923 novemberi stabilizációt megelőző két hétben, hogy előkészítsék a talajt a bevezetésre váró Rentenmark számára.

Milyen politikai környezetben kerül sor ezekre a pénzügyi katasztrófákra? Mint más inflációk esetében, az állam

gyengesége általános háttértényezője ezeknek a folyamatoknak is. Ez a tényező azonban önmagában kevés. Bizonyos esetekben a hiperinfláció a nyílt polgárháborúk kísérőjelensége, mint ahogyan az volt Oroszországban 1917 és 1921, vagy Kínában 1945 és 1949 között. Ausztria és Németország az első, Magyarország a második világháború után politikailag erősen megosztottak voltak. Másodszor - és ez is a más típusú inflációkkal rokon vonás - valami olyan fontos ösztönzőnek kell léteznie, amely meghatározott társadalmi-politikai erőket arra késztet, hogy megakadályozzák a korai stabilizációt. A bolsevikok úgy érezték, hogy az inflációt felhasználhatják az osztályellenség ellen folytatott harcban; az 1945-47-es koalíciós időkben a magyar kommunisták is hasonló politikai és gazdasági előnyöket ismertek fel az inflációban; a német exportőrök élvezték a dömping áldásait, és általában véve a német jobboldal azt tapasztalta, hogy az infláció hatásosan bénítja meg az általuk gyűlölt jóvátételt. Harmadszor - és ez már az összetartó, szervezett munkásosztállyal rendelkező országok megkülönböztető sajátossága - az inflációs politikából származó közös gazdasági érdekek összeköthetik a vállalkozókat és a munkavállalókat, még ha politikailag továbbra is esküdt ellenségei egymásnak.

Mindezzel távolról sem akarnám tagadni, hogy a hiperinfláció közvetlen kiváltó oka a költségvetési egyensúly teljes felborulása. Bár a bér-ár spirál a hiperinflációt felnagyítja, adott pillanatban azonban a pénzkinálat éppen végrehajtott növelése az adó beszedésére irányuló lázas igyekezetet jeleníti meg. Preobrazsenszkij magyarázta ezt meg a szovjeteknek 1921-ben (Ehrlich, 1967), két évvel később pedig Keynes ironizált azon, hogy a vásárlóerőnek az állam javára való eltérítése tulajdonképpen nem más, mint az adóztatás egyik formája: "A jövedelemadó befizetéséről szóló igazolást, amelyet nekünk itt Angliában az adófelügyelő ad ki, átvétele után a szemétkosárba dobjuk; Németországban ezt az elismervényt bankjegynek hívják és az irattárcájukba teszik; Franciaországban a neve Rentes és a családi székben van a helye" (Keynes, 1923).

Az adóztatás e formája azonban az inflációs rátától függően eltérő hatást fejt ki. Míg kétszámjegyű inflációnál progresszív adórendszerben az állam bevétele nő, mert a jövedelemtulajdonosok magasabb adósávba kerülnek, a hiperinfláció szétzúzza az adóztatás normális kereteit. Az adó kivetésétől a begyűjtéséig eltelt idő alatt az adóbevétel értékének nagy részét elveszíti, amely alól a hetenkénti adóvisszatartás jelent fontos kivételt. 1923 márciusában a német jövedelemadók 95%-a már a bérből és fizetésből élőknek az adóvisszatartás hatálya alá eső kereseteiből származott, amely helyzet ellen az Általános Szakszervezeti Szövetség élénken tiltakozott (Harbeck /szerk./, 1968). /1/ Ráadásul az állam nem tudja eléggé gyorsan emelni a közszolgáltatások árát ahhoz, hogy ne kelljen erőteljes ártámogatásukról gondoskodnia. Ennek figyelemre méltó példája volt a német fuvardíjak esete. A hagyományos adóknak a pénz fokozott kibocsátásával való helyettesítése csábító, de végső soron önpusztító módszer. A Cagan által áttekintett hiperinflációk esetében az új pénz kibocsátásából származó adóbevétel a nemzeti jövedelem 3-15 százaléka-ra rugott, kivéve a szovjet államot, ahol a költségvetés ily módon biztosított hányada egy százalék alatt maradt. De ahogy a készpénz reálértéke csökken, úgy a pénzkibocsátással elért hozamnak is csökkennie kell, hacsak a kormány nem képes mindegyre gyorsítani a papírpénz nyomtatását; márpedig a pénznyomás sohasem elég gyors ahhoz, hogy a pénzkinálat és az adóalap végül ne zsugorodna annyira csekélyre, hogy az már alkalmatlan mind a kereskedelem, mind a közcélú költségvetés szükségleteinek fedezésére. (Cagan, 1956)

A normál költségvetési rendszer csője tehát kritikus szerepet játszik az infláció elszabadításában. A háborúk finanszírozásának váratlan pénzigénye általában előidézi bizonyos mérvű többletpénz-kibocsátást, azt azonban már a politikai tényezők határozzák meg, hogy ezt követően a közösség vajon a közvetlen áldozathozatal vagy az infláción keresztülli többletadózat útját járja-e. A szovjet pénzügyek történetében adódott olyan eset, amikor az inflációs adót célszerűsége miatt, nem pedig egyszerű szükségmegoldásként alkalmazták. A dolog megtörténte után, a szovjetek a rubel drasztikus

leértékelését utólag mint a burzsoázia kisajátításának egyik módját igazolták. Ugyanigy: a hadikommunizmust a szovjet teoretikusok mint a pénzt kiiktató gazdaság ama formájához való visszatérést ünnepelték, amelyet a direkt eltulajdonítás, valamint a munkásoknak árukkal és szolgáltatásokkal való közvetlen ellátása jellemez. Még akkor is, amikor idestova több mint 10.000 foglalkoztatott végezte a rubel folyamatos nyomtatását (amelynek összértéke 1921-re már az 1917. novemberi pénzkészlet értékének egy ezreléke alatt volt), az állam továbbra is a lakberek lefaragásán, valamint az intézmények közötti forgalom pénz nélküli módozatainak kimunkálásán fáradozott, és az adózás teljes megszüntetését irányozta elő. Mindennek ellenére, úgy tűnik, a pénzügyi összeomlás végül is a kétségbeejtő helyzet következtében, nem pedig tudatos számításoknak köszönhetően állt be.

Az antimonetáris álmódozásnak a NEP 1921 tavaszán történt bevezetése vetett véget. Az "államkapitalizmusnak" pénzre és a hatékonyság könyvviteli kritériumaira volt szüksége. A korábban elhanyagolt költségvetési gazdálkodás újraéledt, és a várható deficit, amely 1920-ban és 1921-ben a kormányzati kiadások 85%-át tette ki, 1922 első háromnegyed évének elteltével 40 százalékra csökkent. Ugyanezen időszak folyamán a hagyományos adók a kormányzati bevételek 1,8%-áról 14%-ra nőttek, miközben a bankjegykibocsátásból származó bevétel részaránya 90%-ról 56%-ra mérséklődött (a különbözetet a természetbeni befizetések tették ki). Miközben a régi rubel és periodikusan megjelenő utódai sorra összeomlottak, az 1922 novemberében bevezetett cservonyec egészen az 1924-es végső valutareformig stabil elszámolási egységként működött. Utólag visszatekintve, a szovjet infláció sajátja valamifajta öntudatlan, kiméletlen, a költségekkel nem számoló, a polgárháborús viszonyok szellemével azonban tökéletes összhangban álló logika volt. Az ideológusok valószínűleg a szükségből csináltak erényt, amikor a demonetizálást büszkén a szocializmus jellemzőjeként tüntették fel; mely tulbuzgóságot azután nem sokkal később "gyermekbetegségként" bélyegezték meg. Az infláció azonban lehetővé tette a javak és szolgáltatások allokációja feletti nyers és kényszerítő erejű

kontrollt, noha történt ez mindennek előtt a város és a falu közötti csere feláldozása árán (Carr, 1952; Katzenellenbaum, 1925; Yurovsky, 1925; Fetter, 1977).

A Nyugat más országai számára ennél több relevanciája van a német és az osztrák hiperinflációnak. Mindkét társadalomban olyan összetartó, jól szervezett városi munkásság volt, amely az 1918-19-es forradalmakat követően döntő politikai befolyásra tett szert. Ugyanakkor a konzervatív elitnek sem veszítették el gyökereiket, és ügyesen álltak ellent a vagyonukat és jogaikat ért támadásoknak. Ahhoz, hogy fennmaradjon, a Weimari Köztársaságnak ki kellett békítenie legalább azokat a gyárosokat – ha a vaskalapos junkereket nem is –, akiknek a szolgálataira a fellendüléshez és a jóvátételi igények teljesítéséhez feltétlenül szükség volt. Az egymást követő berlini kormányok vagy a különböző érdekcsoportok között kialakult patthelyzetet tükrözték – a Joseph Wirth és Wallter Rathenau vezette kabinetek 1921-22-ben egyszerre keresték a szociáldemokrata támogatás fenntartásának és az üzleti élet együttműködési készsége elnyerésének módzatait –, vagy pedig az ipari és a pénzügyi világban meghonosodott hagyományos bölcsesség elveit képviselték, amint ez Wilhelm Cuno alatt, 1922-23-ban történt. Az iparvilág toleranciájának ára azonban a költségvetés megbénulása volt. Ha Oroszországban a pénz elértéktelenedése a polgárháború fegyverévé, úgy Közép-Európában annak helyettesítőjévé vált. A bankóprás alkalmazását emellett az is viszonylag vonzóvá tette, hogy a jóvátételi kötelezettségnek a nemzeti jövedelemből való teljesítésével szemben széleskörű volt az ellenállás. Egészen az utolsó hónapokig, számos üzletember és hivatalnok szinte szívesen látta a hiperinflációt mint annak bizonyítékát, hogy amennyiben Párizs politikája nem változik, a német pénzügyi katasztrófa csak a brit és az amerikai kereskedelmi érdekeknek okoz károkat (Maier, 1975; Witt, 1974; Feldman, 1977).

1921 májusától 1923 nyaráig a Wirth, majd a Cuno kormány lényegében magáévá tette a vezető ipari körök ama álláspontját, miszerint az egyetlen költségvetési megoldás csak a lebegtetett adósság további növelése lehet. Amikor 1922 őszén a stabilizációt a kormány fontolóra vette, vezető

iparmágnások – köztük Hugo Stinnes – súlyos visszaesés reményét vetítették előre. A stabilizáció valóban olyan átmeneti költségekkel járt volna, amelyek a munkásosztály számára a munkanélküliséget, az ipari körök vonatkozásában, illetve általánosabban, a személyi jövedelmeket tekintve pedig az adóterhek megnövekedését hozták volna magukkal. A kérdés, amellyel a politikai rendszer szemben találta magát, az volt, hogy e terhekből vajon melyik csoport fizet többet. A korábbi években az infláció elrejtette az adót, és azt legelőbb a középosztálybeli háztartásokra terhelte, noha a következmények a későbbiekben már a munkásokat is sújtották. Amikor azután 1923 nyarára-őszére az infláció megfékezését halogató politika alternatívája egy, a kommunisták vezette súlyos lázadás, illetve a hitelforrások kimerülésével fenyegető recesszió lett, a kormány és az ipari körök képviselői végül is elfogadták a stabilizációs programot. Ráadásul 1923 nyarán megszűnt az infláció révén befolyó exporttámogatás is, minthogy a belföldi árak emelkedése ekkorra már meghaladta a márkának a többi valutával szembeni leértékelődését. (Valójában ekkor már minden árat a dollár, illetve font napi árfolyamának segítségével állapították meg, amit azután – a várható leértékelés fejében – komoly felárral egészítettek ki; vagyis az indexálásnak egy önromboló formáját választották.) Az iparvilág mindennek ellenére megtalálta a módját, hogyan csökkentse a maga költségeit és a stabilizációval járó likviditási válságot: tette ezt pedig oly módon, hogy egyrészt a hosszabb munkaidő bevezetésével, másrészt a stabil pénzben kifejezett bérek kedvezőtlen kalkulálásával a terheket a szakszervezetekre hárította. Az infláció és a Ruhr-vidéki konfliktus azonban szinte teljesen aláásta a stabilizációval szembeni ellenállás pénzügyi és szervezeti lehetőségeit (Hartwick, 1967; Maier, 1975). /2/

Mindent egybevetve, a szakszervezetek az inflációt meglepően könnyen, kevés megmozdulás után elfogadták, még mielőtt a Ruhr-vidék francia elfoglalása nemzeti egységfrontot alakított volna ki. Azután azonban a kereslet erős, a foglalkoztatás magas szintű maradt, és Németország megmenekült a rövid, de súlyos 1920–21-es válságtól. Az üzleti szektor és

a kormány lehetővé tette, hogy a szervezett munkások bére az emelkedő árakkal többé-kevésbé lépést tartson, bár 1921-ben és 1922-ben fájdalmas lemaradások is keletkeztek, 1923-ban pedig - amikor a reáljövedelem élesen lezuhant - az igazi nyomor is növekedni kezdett.

1919 és 1923 között a német szociáldemokraták és a polgári baloldal valójában megfogalmaztak a költségvetési politikára vonatkozó alternatív elképzeléseket. A Katolikus Centrum vezetője, Matthias Erzberger, később pedig a szociáldemokrata miniszterek és tanácsadók a tőke enyhe megadóztatását javasolták. De még akkor is, amikor az adók szigorítására elvben sor került - amint az Erzberger 1919-20-as reformjai vagy az 1922-es "adókompromisszum" idején történt -, az elért hatást semmissé tette, hogy a befizetéseket az előírások szerint a gyors ütemben értékét veszítő papírmárkában kellett teljesíteni. Ahelyett, hogy a szükséges költségvetési reform bevezetését érték volna el, a munkásosztály képviselői a bérek viszonylagos védelmét illetően könyvelhettek el győzelmet, noha a reáljövedelem ismételt visszaesései miatt még ez a siker sem volt teljes értékű. És az 1923 végére, 1924 elejére legalább két milliós téli munkanélküliséget produkáló stabilizációs válság az ipari körök számára utat nyitott ahhoz, hogy a munkásokkal újratárgyalják a szociális partnerség ama feltételeit, amelyekbe öt évvel korábban csak a forradalom fenyegetésének hatására mentek bele. Az infláció vége a szakszervezetek és az iparvilág hallgatólagos partnerségének végét is jelentette egyben.

Az osztrák infláció - a bérindexálás formalizált rendszere révén - a szakszervezetek és a vállalkozók együttműködésének egy másik típusát jelenítette meg. 1919 novemberében a szociáldemokrata miniszterelnök, Karl Renner, gazdasági csúcstalálkozóra hívta össze a munkaadókat és munkavállalókat, ahol egy, a kollektív szerződésekbe beépítendő indexálási sémában állapodtak meg, amely a bérek kéthavi, később havi kiigazítását jelentette. Az egyezséget megkönnyítette, hogy az osztrák ipar termékei jó exportkeresletnek örvendtek. Mint más országokban, itt is a segédmunkások bére igazodott a leginkább a "béke-paritáshoz";

a szakmunkások viszonylagos védelmet élveztek; a bécsi középosztály pedig jelentős veszteségeket szenvedett el. 1921 végére a pénz elértéktelenedésének üteme újra kedvezőtlen helyzetbe hozta a munkásokat. Németországhoz hasonlóan, a pénzmennyiség szűkültevel, illetve a felsejlő hitelválság nyomán a virágzás itt is szertefoszlott. 1921 októberében a szociáldemokraták kijelentették, hogy még a nekik oly kedves élelmisszerszubvenció feladása árán is készek támogatni a stabilizációs intézkedéseket. A támogatások megszüntetése azonban csak rövid időre állította meg az inflációt. Ignaz Seipel kancellárnak végül a Népszövetségtől sikerült kicsikarnia egy stabilizációs hitelt ama diplomáciai körtárgyalások révén, amelyekben fontos háttérmotivum volt a nyugati hatalmak félelme Ausztriának mint független államnak a megszüntetől. Az 1922 októberi Genfi Jegyzőkönyv Ausztriát arra is kötelezte, hogy két évre szólóan függessze fel a parlament jogát ahhoz, hogy a kormányzat pénzügyi intézkedéseit felülbírálhassa. A Seipel-féle stabilizáció az osztrák szociáldemokratáknak tehát rejtett koalíciós szerepük elvesztésébe került, mint ahogyan egy évvel később Németországban is csak a szociáldemokrata kormányzati képviselő és a nyolcórás munkanap feláldozása árán vált megvalósíthatóvá az infláció megállítása (Gulick, 1948; Walré de Bordes, 1924).

A hiperinfláció a munkavállalók és a munkaadók között létrejövő, és a járadékosok, az értelmiségiek, a köztisztviselők valamint a kisvállalkozók rovására kialakított burkolt együttműködésen alapult. A legnagyobb hasznot a hitelhez jutó nagyiparosok huzzák, de az erős kereslet az ipar egészére jótékony hatással volt. A dolgozók elkerülték a háború utáni elbocsátásokat, és bérük egészen a pénzügyi összeomlás utolsó hónapjaiig viszonylagos védelmet élvezett. Ennek ára a reáljövedelem időnkénti csökkenése, a stabil valutára való átmenet időszakában a súlyos munkanélküliség, továbbá a közös politikai befolyás feláldozása volt. /3/ Az infláció az előre látható veszteségek csökkentésének közelítően optimális (second best), vagy talán "maximin" stratégiája volt egy olyan helyzetben, amikor a teljes

foglalkoztatás melletti stabilizálás kívánatos útja nem látszott járhatónak. A bér- és árspirál megtöréséhez szükséges önmegtartóztatást valamennyi társadalmi csoport kudarcos vállalkozásnak tekintette, amely számára egyoldalú és költséges áldozatot eredményez. Az önmegtartóztatás hozamának igazságos elosztásába vetett bizalom megszűnt; így az infláció tényleges költségébe bizonyos értelemben a civil társadalom alapelveinek felbomlását is bele kell számítanunk.

Ez kijózanító lecke kell, hogy legyen azok számára, akik érvelése szerint a szigorú monetáris célok rögzítése révén a szakszervezetek bérköveteléseik kordában tartására kényszeríthetők, ha túlzott követeléseik logikus ára a munkanélküliség lesz. A munkások többsége természetesen ki fogja védeni, hogy a túlzott követelésekért bánatpénzt fizessen, de biztos hátrány éri őket akkor, ha túlságosan aláadják.

Latin infláció. A pénzértéktelenedési jelenségek második osztályába azok a súlyos esetek tartoznak, amelyeket általában kétszámjegyű inflációknak neveznek, de amelyekben a pénzromlás évi mértéke könnyen elérheti a száz, sőt, néha még a több száz százalékot is. Azért választottam a játékosabb "latin infláció" elnevezést, mert a jelenség legkirivóbb eseteit a huszas évek közepének francia, majd a második világháborút követő évek ismét franciaországi, illetve olasz inflációi mellett a jóval elhuzódóbb brazil, argentin, chilei és más latin-amerikai példák képviselik. Latin-Amerikában az utóbbi néhány év inflációs rátái a 700 százalékot is elérték. A jelenkori brit és izraeli infláció - ha etnikai megjelölését tekintve nem is, de - mértékét illetően szintén ebbe a csoportba tartozik.

Hiba volna, ha a felsorolt inflációs eseteket hamisan egybemosnánk. Ennek ellenére: a társadalmi dezintegrálódás egyfajta logikája valamennyiük megkülönböztető sajátjának tűnik. A dél-amerikai inflációkat gyakran mint a gyors fejlődést megéldő, ugyanakkor az erőforrások koncentráltságától és kvázi-feudális elosztásától szenvedő társadalmak működésének "strukturális" következményét szokták leírni. Tekintettel azonban arra, hogy - mint azt Hirschman

kimutatta - az infláció általában véve értelmezhető a termelésnek a várakozásokkal szembeni válaszképtelenségeként, ebben az értelmezési keretben csaknem bármely társadalmi vagy gazdasági zavaró tényező kikiáltható a strukturális infláció előidézőjeként. (Hirschman, 1963; Lambert, 1959.) Ugyanakkor éppen ebben az értelmezési keretben tűnnek ki a rokon vonások a latin-amerikai, illetve a fejlett európai gazdaságokban beállott erőteljes inflációs nyomások között. Az egymástól elütő politikai prioritásokat képviselő erős érdekcsoportok színrelépése valamennyi latin eset közös sajátossága. Természetesen az érdekek széttartó pályái a hiperinflációt is jellemzik. Mi az tehát, ami egymástól megkülönbözteti a latin-inflációs, illetve a hiperinflációs politikákat?

Először is: a latin inflációban a termelők *de facto* koalíciójának kisebb a szerepe. A munkavállalók és munkaadók hallgatólagos együttműködése nem szilárdul meg, továbbá, a társadalmi-gazdasági választóvonal általában horizontálisan, a különböző osztályok között, nem pedig szektorálisan, - a szakszervezetet és menedzsmentet egyesítve - húzódik.

Másodszor: a latin inflációt a külgazdasághoz való viszony tekintetében is eltérő vonások jellemzik, amelyek inkább a függés, semmint a kihívás elemeit testesítik meg. A hiperinflációnak lendületet adhat az a társadalmi osztályok által közösen és széles körben osztott meggyőződés, miszerint a stabil költségvetési rendszer megteremtése mindenekelőtt a külföldi kizsákmányolóknak hajt majd hasznát, ahogyan e szélesen osztott nézet Németországban az ország felett győzelmet arató és tőle jóvátételt követelő hatalmakkal szemben uralkodott, vagy talán ugyanígy lehetett Magyarország szovjet megszállóit illetően, 1945-46-ban. A latin inflációk kevésbé az egyoldalú monetáris döntések, mint inkább a viszonylagos gyengeség kifejeződései. Németországban és Ausztriában a nemzeti valutának a dollárral szembeni elértéktelenedését az emberek szinte fatalisztikus beletörődéssel, az erős exportkereslet és a viszonylagos társadalmi béke fenntartásának feltételeként vették tudomásul. Latin-Amerikában a leértékelés általában a stabilizációra irányuló ama konzervatív erőfeszítések kísérőjelensége volt,

amelyek a bérnövekedések megzabolázását, illetőleg a fizetési mérleg egyensúlyának a külföldi tőke biztonsága érdekében való helyreállítását célozták. (Brazília gyakorlata, a folyamatos, kis lépésekben történő leértékelés féloldalasabb megoldás ugyan, bár e folyamat is az egyidejű szigorú árindexáláson nyugszik - és bárhogyan tekintjük is, e megoldáshoz az ország csak a jó ideje tartó inflációs nehézségek viszonylag késői szakaszában folyamodott. A leértékelés azonban a visszájára fordult, s a magasabb importárakon keresztül az infláció újabb fordulóját idézte elő.) Ilymódon az erre érzékeny gazdaságok folyamatosan a nemzetközi eladósodáshoz és a külföldi tőke hiányához vezető magas foglalkoztatási arány, illetve a valutaleértékeléssel is egybekötött stabilizációs törekvések fázisai között oszcillálnak, amely utóbbi törekvések csak újraéleltetik magát az inflációt. Argentína ötvenes évekbeli stop-go cilusai kiélezett formában jelentették meg Nagy-Britannia hasonló természetű nehézségeit (Díaz-Alejandro, 1970; Vogel, 1974; Pazos, 1972; Skidmore, 1976).

A latin esetek azt sejtetik, hogy a középosztály és a vállalkozói réteg inkább a külföldi tőkére, mint egy folyamatosan és intenzíven növekedő, magas bérszínvonalra épülő iparosodott gazdaság kialakítására tesz. Stratégiájuk gyakran gazdasági gyengeségüket és a belföldi politikában ezzel egyidejűleg felmutatott politikai erejüket testesíti meg, míg a hiperinfláció során a német vállalkozói réteg által képviselt stratégia a réteg gazdasági erején és a forradalom utáni időszakban játszott egyidejű gyenge politikai szerepén nyugodott. A munkavállalókkal történő végzetes szakítástól féltő német ipari körök bizton támaszkodhattak a kedvező áron kínált ipari kész- és félkésztermékeik iránt megmutatkozó keresletre. Ezzel szemben a latin inflációnak kitett országok többségének exportja elsődlegesen olyan alacsony árrugalmasságu ásványi kincsekből, illetve termékfeleségekből tevődött össze, amelyeknek az ára jelentős ingadozásoknak van kitéve, és ahol ezért nagy a jövedelemkiesés kockázata; vagy e gazdaságok külföldi bevételei a szolgáltatásoknak az idegenforgalomtól a brit bankügyletekig terjedő skáláján nyugodnak. A latin típusú esetek közül a kevésbé fejlettekben

felfedezhető az a jól ismert gazdasági kétarcuság, amelynek jellegzetessége, hogy az export-orientált elit a gazdaságilag erősebb országok beruházó köreibbe igyekszik integrálódni, miközben a szegénység hatalmas hátországot hagyja maga mögött. A latin típusu eseteket előidéző tényező inkább a tőke, és nem a munka. Valójában, amikor a német hiperinfláció kései szakaszában a tőke vált a fő korláttá, a monetáris kihívás taktikájával ott is fel kellett hagyni.

A hiperinfláció eseteihez képest további különbséget jelent, hogy bár a latin inflációtól szenvedő országok a pénz értékvesztésének alacsonyabb szintjén szánják el magukat a stabilizációra, kísérleteik kevésbé bizonyulnak tartósaknak (Skidmore, 1976). Akár sikerül egy, a munkavállalókkal szimpatizáns kormánynak a munkásosztály támogatását megszereznie a stabilizációhoz – mint az Perin kormányával 1952-53-ban vagy Nagy-Britanniában 1976-ban történt –, akár úgy kísérlik azt meg, hogy a konzervatívok konfrontációhoz folyamodnak (katonai hatalomátvételek Latin-Amerikában, az Industrial Relations Act Nagy-Britanniában), a végeredmény gyakran nem más, mint az infláció újabb fordulójának elszabadulása. Az osztálymegosztottság ezeket az országokat ugyan megmenti a hiperinflációtól, helyette azonban – úgy tűnik – a kétszámjegyű áremelkedés hosszabb és periodikusan ismétlődő időszakokkal sújtja őket.

Az osztályellentétek a latin esetben gyakran elválaszthatatlanok a tényleges növekedés strukturális korlátaival: a hagyományos szektoroknak tulajdonítható tartós munkanélküliségtől (Olaszország, Argentína, Brazília, sőt, Nagy-Britannia), illetve a szolgáltató szektorban foglalkoztatottak és a nagy bürokratikus apparátusok idő előtti kiterjesztésétől (Chile, Uruguay, esetleg Olaszország). Néha maga az inflációs folyamat segíti a társadalmat ahhoz, hogy a valóságos fejlődés érdekében a megtakarítások mobilizálódjanak és a jövedelmekből adó képződjenek. Ugy tűnik, a brazil gazdasági növekedésre élenkéntően hatottak a hatvanas évek erőteljes áremelkedései; a huszas évek közepének francia inflációja pedig talán felgyorsította a rekonstrukciót, ösztönözte az új beruházásokat. Az infláció azonban gyakran

azután is fennmarad, hogy a növekedés kifulladás, ekkor pedig már károkat okoz.

A latin infláció - lévén mélyen megosztott társadalmak műve - a dichotom osztályszerkezetekben egymással szembenálló társadalmi osztályok bármelyikétől kiindulhat. A peronista Argentínában az infláció akkor keletkezett, amikor a városokba beáramlott munkásosztály javára próbálták meg jövedelemujraelosztást végrehajtani. De gyakran ugyanilyen fontos szerepet játszik a tőkés pénz- és kötvénytulajdonosok széleskörű, védekező jellegű ellentámadása. Így azután a középosztályi rétegek inkább megtakarítói, mintsem termelői minőségükben válnak az események résztvevőivé. Az osztályok közötti patt-helyzet nyomán a munkások és az iparvilág között a hiperinflációban való megegyezésük jegyében létrejövő **de facto** koalíció nem válik jelentős befolyásoló tényezővé. Ezért azokban az esetekben, amikor a hiperinfláció a termelők közötti ingatag társadalmi összefogáson nyugodott, a latin infláció Európában a megtakarítók és járadékosok decentralizált, sokszor önromboló választásainak volt az eredménye. Miközben portfóliójukat igyekeznek megvédeni, középosztály érdekcsoportjai gyakran éppen azokat a terheket súlyosbitják, amelyeknek az elkerülésén fáradoznak.

Az 1924-26-os francia infláció tanulsága, hogy a monetáris játékszabályok betartása mellett miként képes megghiusítani a stabilizációt a középosztály egy széles rétege. Az előírások elejét vették az árfolyamszabályozásnak, a politikai szereppel felruházott központi bank számára ugyanakkor a kormánynak nyújtott kölcsönök feletti hetenkénti ellenőrzést biztosították. 1919 és 1924 között egy konzervatív-centrista parlamenti koalíció jelentős ujjaépítési hitelekkel hagyott jóvá, amelyet államkötvények vásárlásával a burzsoá közönség is nagy mértékben támogatott. Az 1914 óta felhalmozott adósságterhek azonban tartós költségvetési deficitet idéztek elő. A nemzetgyűlés ezt a deficitet inkább elfedni, mint feltárni igyekezett azzal, hogy "később behajtandó" költségvetést hagyott jóvá, amelyet a majdani német jóvátételek voltak hivatva fedezni. A be nem vallott inflációs költségvetési politikát hagyományozó jobbközép

kormányokat a maguk összehangolatlan pénzügyi gyógymódjaival és belső politikai megosztottságával a színre lépő balközép kormányok követték. A szocialisták és az Edouard Herriot körül tömörülő radikális szocialisták balszárnya egy több éves távlatban begyűjtendő, 10-12%-os tőkeadóra tett javaslatot. Ezzel a javaslattal elidegenítették maguktól a saját választási szövetségük mérsékeltjeit, amivel azután elvesztették a parlamenti többséget. A választási szövetség mérsékeltjei inkább a konzervatív ellenzék szavazatainak megszerzésére törekedtek azzal, hogy újabb közvetett adók kivetését és a tőkébe vetett "bizalom" helyreállítását szorgalmazták, és ebben egészen az adózás előli menekülést korlátozó ellenőrzés feloldásának kezdeményezéséig mentek el (Goldey, 1961; Schuker, 1976).

A fiskális politika körüli viták különösen a monetáris politika révén a konzervatívok kezébe kerülő aduk folytán bizonyultak a baloldalra nézve kártékonyaknak. Mind a bal, mind a jobboldal elfogadta azt az elvet, hogy jogszabályban kell rögzíteni egyrészt a forgalomban lévő bankjegyek, másrészt a Bank of France által az államnak nyújtott kölcsönök felső határát. Ugyanakkor azonban nagy mennyiségű rövidlejáratú kötvény halmozódott fel közvetlenül a polgári közönség kezében. Amikor megrettentek a tőke megadóztatásával kapcsolatos hírektől, ezeket a papirokat az emberek nem újították meg, s így az államkincstárnak a központi banktól titkos kölcsönt kellett felvennie a nekirugaszkodó államadósság törlesztésére, miközben a hiteltullépést a magánbankok heti felvett gyorskölcsöneivel igyekezett elleplezni. A baloldal ily módon mind a bizalmatlan magánbankok, mind az ellenséges központi bank foglyává vált, annál is inkább, mert továbbra sem mutatott hajlandóságot, hogy abbahagyja a kötvénytulajdonosoknak a "radikális adók" emlegetésével való ijesztgetését.

Amikor az eltitkolt hiteltullépésekre végül fény derült, a Szövetség összeomlott, amit azután felváltva hol a bal-, hol a jobboldali költségvetési gyógymódokat alkalmazó minisztériumok diszfelvonulása követett. Csak drámai politikai válságok és a franktól való menekülés teremtették meg azt a

helyzetet, amelyben 1926 júliusában megalakulhatott Raymond Poincaré nemzeti egységkormány, amelynek azután további technikai ujitások nélkül sikerült a stabilizációt megvalósítania. Azzal, hogy a radikális szocialisták balszárnya politikai hitelvesztésének végső bizonyítékát szolgáltatta, valamint, hogy Herriotot sikerült kormánya számára megnyernie, Poincaré megteremtette azt a bizalmi tőkét, amely oly perdöntőnek mutatkozott a középosztály változatos formákat öltő megtakarításai, a nagymennyiségű rövidlejáratú kötvény, valamint a tulhatalommal rendelkező Bank of France által uralt környezetben (Maier, 1975; Moreau, 1954).

Az infláció terhei valószínűleg rugtak akkorára, mint amekkorát a Blum és Herriot által javasolt szerény tőkeadó jelentett volna. A fix hozamu értékpapírok (patrimoines) és a betétek értéke 1929-ben – figyelembe véve mind a kamatok miatti értéknövekedést, mind az infláció hatását – az 1913. évinek mintegy a fele volt. Másként számolva, egy olyan vegyes portfolio reálértéke, amely pénzmegtakarításokból, kötvényekből és részvényekből áll össze, a frank stabilizálásának időpontjában talán harminc százalékkal maradt volna el a két évvel korábbi, a balközép kormány hatalomra kerülésének időpontjára számított reálértéktől. (Természetesen a részvényhozamok azután ismét nőni kezdtek volna.) A Blum-Herriot-féle tőkeadót valójában a tőkevagyonból származó jövedelemre kivetett, tizenkét éven át beszédendő évi, mintegy 20 százalékos többletadó lett volna hivatva biztosítani (feltételezve a tőke öt százalékos hozamát).

A Franciaország és Olaszország II. vilgháború utáni helyzetéről szerzett tapasztalatok szintén arról tanuskodnak, hogy a középosztály inkább hajlott az infláció okozta közvetett adóztatás elfogadására, mintsem arra, hogy a közvetlen többletadó-terhek közvetlen teljesítése révén magát a pénzromlást segítsen elkerülni. 1945-ben de Gaulle elvetette a Mendes-France javasolta valutareformot, és szembeszállt a magánmegtakarítások mindenfajta radikális megcsonkításával (Parodi, 1971; Brown, 1955; Grotius, 1949; Gurley, 1953; Dupriez, 1947). A francia árindex az 1944-es 285-ről

(1938=100) 1949-re 1817-re szökkent, amit az állami költségvetés deficitje és a banktartalékok 1946-47-es négyszeres növekedése idézett elő. Olaszországban az 1945-ös árindex már 16-szorosa volt az 1938. évinek, és mire 1947 végén bekövetkezett a stabilizáció, addigra a kiskereskedelmi árszint az 1938. évinek már 49-szerese, a nagykereskedelmi pedig 55-szöröse volt. A költségvetés hitelfelvétele az 1938-as 11 milliárd liráról 1943-ra 152 milliárd, 1944-45-re 572 milliárd lirára nőtt. Ugyanakkor a központi bank bőkezű hitelekkel nyújtott az egész kereskedelmi bankrendszernek, és a Bank of Italy tartalékai az 1938-as alig fél milliárd liráról 1945-re 1.920 milliárd lirára emelkedtek. Ráadásul azokban a társadalmakban, amelyekben ez a nagy pénzügyi nyomás bekövetkezett, az 1945. évi nemzeti jövedelem reálértéke a háború előtti szintnek alig ötven százalékát tette ki (Hildebrand, 1965).

A kommunistáknak a kormánykoalicióból történt 1947-es eltávolítása, a munkásmozgalom megosztottsága, továbbá Washingtonnak a lirára nehezedő nyomást enyhíteni hivatott "Marshall-terv" megfinanszírozásáról közzétett szándéknyilatkozata lehetővé tették Luigi Einaudi, illetve Donato Manichella, az olasz központi bank (Bank of Italy) két egymást követő elnöke számára, hogy beindítsák a stabilizációs programot. Ez mindenekelőtt a központi bank által nyújtható hitelek szigorú korlátozását kívánta meg. Róma - Párizshoz hasonlóan - elvetette a számlák zárolásának vagy közvetlen megadóztatásának a módszerét, amit a kontinens más országai, így például Belgium alkalmaztak. A szigorú angol adóztatással sem kívántak versenyre kelni. Az olaszok a fiskális politika megszigorítása helyett inkább a pénzszűkítő monetáris politikához folyamodtak. Az eredmény olyan gazdasági recesszió lett, amely megfojtotta a dél-olaszok foglalkoztatását, és amely a stabilizáció terheinek nagy részét az alsóbb néposztályokra hárította (De Cecco, 1968; Foa, 1939; European Cooperation Administration, 1950; Barucci, 1973; Ruffolo, 1974).

A stabilizáció kapcsán a bérpolitika kérdésében szakításra került sor a kommunistákkal. A felszabadítás utáni

kormányok nem érezték késztetést a bérek megszigorítására. Ehelyett a kommunista szakszervezeti vezetés a termelés felfuttatását tűzte ki célul, és elérte a bérek általános indexálását - sikert könyvelhetett tehát el egy olyan ügyben, amely manapság ismét harci kérdéssé vált. Minthogy a létfenntartási költségekkel való bérkorrigálások összezsugorították az induló bérkülönbségeket, nekilendült a bérek inflációs jellegű szintrehozásának folyamata. Ezt a fejleményt a kommunista szakszervezetek szívesen fogadták, és ez volt az a kérdés, amelyben az ötvenes évek során elhatárolták magukat a nem-kommunista politikai erőktől.

A stabilizációra Franciaországban is - az olasz helyzethez hasonlóan - az Antoine Pinay vezete konzervatívok hatalomra jutásával került sor. Az inflációellenes erőfeszítések sikerének talán itt is előfeltétele volt a kommunistákkal az ellenállás idején kötött koalíció felbontása. S bár mind az olasz, mind a francia kormányokban bizonyos közép-re, sőt, jobbra tolódás következett be, ennek ellenére sem foganatosíthattak drasztikus intézkedéseket a bérek idők során megnőtt részarányának visszaszorítására (különösen nem a koreai háború és a fegyverkezés által kiváltott új hiányjelenségek és inflációs nyomás közepette). Az ötvenes évek európai kormányai elvetették ugyan a kommunistákkal való együttműködést, de nem indítottak polgári vagy vállalkozói ellenforradalmat sem. Itt jutunk el a harmadik fajta infláció, az ötvenes és hatvanas évek tartós lassu áremelkedése mögött meghúzódó politikai háttér kérdéséhez.

Kúszó infláció. A kúszó infláció kialakulásának előfeltétele az a figyelemreméltó gazdasági növekedés volt, amelynek révén elkerülhetőekké váltak az osztályok közötti éles elosztási konfliktusok. Az ötvenes évek elejére szabad ut nyílt az eltorlaszolt kereslet előtt; a tőkeképzés a nemzeti jövedelmet az 1938-as szintre, illetve afölé emelte; a nemzetközi cserearányok tartósan az alapanyag-importőrök javára tolódtak el. A Marshall-terv nyújtotta segítség enyhített a valutakorlátokon; ezzel egyidejűleg, az Egyesült

Allamoknak a konvertibilitás iránti lelkesedése hozzájárult a költségvetési és pénzügyi fegyelem fenntartásához.

A kuszó infláció mögött meghúzódó tényezők e sorához társult a társadalmi erők egyensúlya. Az 1944-49/51-es infláció a háborús pusztítás különleges öröksége volt. Az a mód azonban, ahogyan a háboru utáni Európa kormányai a veszteségek társadalmi elosztásának formáit alakították, már széles értelemben vett politikai arculatukat, illetve a felszabadítás során létrejött koalíciók nyomait viselte magán: béremelés a munkásosztálynak, adóelengedés a középosztályoknak, viszonylag könnyű hitelek az üzleti életnek. A tényleges növekedés lehetőségei, továbbá az, hogy a hatalmon lévők mélyen átértézték a munkásosztály újbóli polarizálódásának elejét vevő politika szükségességét, még a katolikus-kommunista-szocialista koalíciók szétteredezését követően is kizárta a háboru után létrejött társadalmi alku bármilyen drasztikus újratárgyalását. Az összes fontos társadalmi csoport megbékítésére tett erőfeszítések által inspirált gazdasági növekedés a háboru utáni kormányok fő célkitűzése lett.

Bizonyos különbségek természetesen tartósan megmaradtak a jobbközép és a balközép koalíciói között. Az előbbieket a tökéképzést és a valutastabilitást állították előtérbe, míg az utóbbiak azt hangsúlyozták, hogy az újonnan keletkezett vagyont a társadalombiztosítás szolgáltatásaira kell fordítani. Ezek azonban csak fokozatbéli különbségek voltak. A munkavállalók nem tettek komoly kísérletet arra, hogy a nemzeti jövedelemből nagyobb részt szerezzenek meg maguknak, a konzervatív és kereszténydemokrata miniszterek pedig - a hallgatólagos közmegezés értelmében - nem próbálták meg kétségbevonni a teljes foglalkoztatás célkitűzésének jogosultságát, noha a kereslet élénken tartása az árak tartós emelkedését hozta magával. (A teljes foglalkoztatottsággal szembeni elkötelezettség csak akkor ingott meg, amikor a fizetési mérlegben zavarok léptek fel.)

Visszatekintve, a kuszó infláció e korszaka - amely egy átmenetinek bizonyult kedvező helyzeten nyugodott - valószínűleg rendkívüli időszak volt. A mezőgazdaság

jelentősen megnövekedett termelékenységé, valamint az agrárgazdaságok folyamatos elhagyása lehetővé tette az erőforrásoknak az iparba és a szolgáltatásokba való összpontosítását. A cserearányok - a szállítók rovására - az élelmiszer- és nyersanyagimportőröknek, vagyis az európaiaknak kedveztek. A régi és új középosztályok - az alkalmazottak, a kisvállalkozók, a hivatalnokok - az érdekcsoportok közötti alkuk során követeléseiknek most hatékonyan érvényt tudtak szerezni. Nem folyamodtak olyan mértékben a radikális jobboldali tiltakozás eszközeihez, mint tették azt a két háború között. Miután a fasiszmus valamennyire is számottevő újraéledésének veszélye nem fenyegetett, ezért a kialakuló osztályegüttműködést semmiféle komolyabb ideológiai támadás nem érte.

A nemzetközi helyzetnek is megvolt a maga szerepe. A hidegháborúnak köszönhetően, az Egyesült Államok egészen az ötvenes évekig, sőt, még később is hajlandónak mutatkozott, hogy Európa folyó fizetési mérleg-hiányát megfinanszírozza. A hidegháború eredményezte azokat a döntéseket is, amelyeknek értelmében Németországnak és Japánnak mint a nem-kommunista világ majdani termelési központjainak ujjaépítése általános támogatást élvezett. Számos összetett ok folytán, e két ország munkásai a bérköveteléseket illetően példamutató önkorlátozásról tettek tanubizonyságot. A siker meghozta a maga gyümölcsét, mert a tartós növekedés légkörében a politikai viták nem annyira a nemzeti jövedelem elosztásáról, mint inkább a várt növekmény hovafordításáról folytak. A tárgyalásoknak ezen a szintjén viszont nem vetődtek fel azok a nagyobb fajsúlyú kérdések, hogy mely társadalmi csoportok élveznek tényleges hatalmat vagy igazi legitimitást.

A jelenkori megfigyelő számára a fő kérdés az, hogy vajon ezek a körülmények rendkívüliek vagy elvileg tartósíthatóak voltak-e. A kétszámjegyű inflációba való 1973 utáni visszazuhanás közvetlen előidézői váratlan események voltak: az egyik a vietnami háború, amely növelte az amerikai deficitfinanszírozás szerepét és ösztönözte a nemzetközi likviditást, a másik a kőolaj és az élelmiszerek ujjlag bekövetkezett áremelkedése. A kiváltott inflációs nyomás

azonban hosszabb távunak bizonyulhat. A mezőgazdasági osztályok gyors növekedésének kora véget érhet; és amint a gazdasági növekedés problematikusabbá kezd válni, a nemzeti jövedelem allokációja körüli viták egyre csunyább összeütközésekhez vezetnek majd, vagy az infláció egyre nagyobb dózisait fogják szükségessé tenni. Önmagában a politikai akaratképzés strukturája is fokozhatja a sebezhetőséget. A kvázi-független tervezőirodák és hatóságok megnövekedett szerepe segítette az elosztási konfliktusok depolitizálását, ugyanakkor azonban megerősítette azt a tendenciát, hogy az érdekek nem csupán a törvényalkotásban, hanem az állam végrehajtó apparátusában is képviselethez jutnak. A gazdasági alkukötést megkönnyítő **de facto** korporatizmus egyben az inflációnak is kedvez.

Ujraelosztás és koalíció

A fentiekben deduktív módon igyekeztünk meghatározni, hogy milyen fajta koalíciók segítik elő az infláció kialakulását. A tanulmány abból az előfeltevésekből indul ki, hogy léteznek vagy életre hívhatók olyan viszonylag koherens érdekcsoportok, amelyek a különböző fiskális és monetáris politikákhoz tartozó különböző gazdasági kimeneteket (ha néha tévesen is) előre látják. Véltetően egyetlen csoport sem lesz az infláció fenntartás nélküli pártolója; inkább a stabilizáció költségei azok, amelyek számukra többé vagy kevésbé elfogadhatóaknak tűnnek.

Még ez a feltevés is problematikus azonban. Az infláció tétjei sokkalta kétségesebbek, mint amilyeneként azokat gyakorta megjelenítik. Vegyünk számba néhány nyilvánvaló nehézséget. Először is, az egyéni érdek nem mindig esik egybe az osztályérdekkel; az egyedi munkással megeshet, hogy saját forrásainak reálértéke csökken, miközben a magasabb foglalkoztatási szint vagy a korábban kihasználatlan munkaerő bevonása nyomán a munkásosztály egészének részesedése a nemzeti jövedelemből nő. Vagy – más példát említve – az is megtörténhet, hogy a munkás egyéni bérének reálértéke csökken, ugyanakkor családjának jövedelme mégis ugrásszerűen megnő,

mert időközben a feleség sikerrel elhelyezkedett. A második nehézség, hogy az infláció csak bizonyos jövedelem- és vagyontípusokra (vagyis gazdasági szerepekre), nem pedig konkrét személyek helyzetére van egyértelmű kihatással. Nyilvánvalóan érdemesebb adósnak, mint hitelezőnek lenni olyankor, amikor a pénz értéke csökken. A középosztály legtöbb tagja azonban adós és hitelező is egyszerre. Amikor az állam ténylegesen megtagadja adóssága egy részének visszafizetését, akkor ezzel egyuttal az adófizetőknek is megtakarítja a kérdéses terhek megfinanszírozását. Harmadszor: a szubjektíve érzékelt jólét változásait nehéz megállapítani. Azt természetesen minden egyes egyén, hogy a korábbihoz képest jobb vagy rosszabb helyzetben van-e. De vajon hasonlóan tudatában van-e annak, hogy hogyan alakul a fizetéseknek a különböző foglalkozások közötti új relatív sorrendje? Az azelőtt jól fizetett köztisztviselő jelenlegi fizetését a korábbihoz képest igen megalázónak érezheti, de ennél is nagyobb keserőséggel töltheti el, hogy keresete mennyire közel került a szakmunkásokéhoz. És megfordítva: előfordulhat, hogy a takarítónő közelebb kerülhet a főnökéhez, miközben "tisztessé" szegénységből valódi nyomorba jutott. S ha egy közösség úgy dönt, hogy a nagyobb egyenlőség kedvéért a vagyon egy részéről lemond, azt sohasem tudhatja teljes bizonyossággal, hogy az így "vásárolt" egyenlőség valójában mekkora - hiszen a köztudatban igazán hangsúlyossá az inflációs nyereszkesedés kellő publicitással nyilvánosságra hozott néhány esete válik. Végül pedig: előfordulhat, hogy egy társadalom egészében véve olyannyira kockázatkerülő, hogy a reá rőtt tétellel szemben még a nyereség és a veszteség egyenlő esélye se tűnjön számára kellő ellensúlynak.

Vajon azt jelentik-e a fenti megfontolások, hogy fel kell hagynunk az infláció politikai szociológiájának megteremtésére irányuló erőfeszítéseinkkel? Nem. E példák arra azonban figyelmeztetnek bennünket, hogy nagyon óvatosaknak kell lennünk, amikor egyszerű megfelelést tételezünk fel az érdekek és a politikai magatartás között, különösen, mivel az érdekek gyakran távolról sem tiszták. További bonyodalom származik abból, hogy az infláció korai szakaszában racionálisnak tűnő

magatartás később kevésbé racionálisnak bizonyulhat, különösen, ha az infláció rátája közben jelentősen megnő. (Viszont az is igaz, hogy – amint arról az alábbiakban még részletesebben szó lesz – bizonyos csoportok helyzetét mind az infláció, mind a stabilizáció kedvezőtlenül érinti.)

Az inflációtól védett vagyontárgyak definíciója szerint nagyobb biztonságot élveznek, mint a készpénzvagyon, de az ilyen vagyontárgyak lassan ritkábbá, drágábbá és védtelenebbé válnak. Ami az infláció kezdetén Noé bárkájának tűnik, az végül nyakunkra kötött malomkövé válhat. A száguldó infláció során kiderül – amint azt a német példából látjuk –, hogy kevés vagyontárgy bizonyul valóban inflációállóknak. Az ingatlantulajdon – különösen, ha azt jelzálog terhelte – nem remélt hasznot látszott hozni, hacsak nem a széleskörű lakbérkorlátozás hatálya alá eső lakóházakról volt szó. Az I. világháború kitörésekor mind a francia, mind a német bérháztulajdonosok tulajdonaik foglyai lettek, amely számukra több költséggel, mint haszonnal járt. Másfelől viszont ugyanez a helyzet az idősebb és más középosztálybeli bérlőknek többnyire kedvezett. Hasonlóképpen, számos közszolgáltatás – köztük a közlekedés és a felső oktatás – az infláció révén vált támogatottá. Az infláció kezdetekor a kisvállalkozók jómóduaknak tűntek, és ezért megtakarításait sok középosztálybeli befektető különböző vállalkozásokba fektette. A hiperinfláció későbbi szakaszaiban azonban ezek a tulajdonosok a hitelszüke és a működő tőke hiánya miatt szorongatott helyzetbe kerültek, különösen, minthogy a készletek feltöltése napról napra költségesebbé vált. Mivel nem lehetett tudni, hogy egy vállalat az inflációs ciklus mely pontján térül meg, következésképp az is nehezen volt meghatározható, hogy vajon mennyit ér, mint az inflációval szembeni menedék (Eulenburg, 1924; Bresciani-Turroni, 1937).

Az inflációnak a bérekre és a fizetésekre gyakorolt hatását sem olyan egyszerű megállapítani, mint azt első pillantásra hinnénk. Németországban – ahogy a kormány az új létfenntartási indexeket közzétette, és megtörtént a keresetek kiigazítása – a reálbérek periódusról periódusra hol elmaradtak az áremelésektől, hol az árak elébe ugrottak. A

fontosabb iparágak szervezett munkássága, reálbérének éppen olyan erodálódását érzékelhette 1922 végén, amikor a létfenntartási index felülvizsgálata késett, mint az infláció csúcspontján, 1923 nyarán és őszén (Bresciani-Turroni, 1937). Ugyanakkor Bécsben a reálbérek kevésbé oszcilláltak, viszont egyértelműen lemaradtak a hiperinfláció tetőzésekor.

Bár a szakszervezetek a tagság számára viszonylagos védelmet biztosíthatnak (amivel ugyanakkor erősíthetik az inflációt), a szervezetlen munkások inflációs nyeresége amazokénál nagyobb lehet, ha az infláció olyan fellendülés késérőjelenségeként lép fel, amelynek során új munkahelyek keletkeznek, és az alacsony bérekre a munkáltatók ráigérnek (Peretz, 1976). Ausztriában és Németországban a köztisztviselői fizetések a ranglétrán betöltött pozíció szoros függvényei voltak; a magasabb beosztású hivatalnokok reáljövedelme mintegy hetven százalékot zuhant, a kishivatalnokoké viszont ennél jóval kevésbé csökkent (Elster, 1928). Ugyanakkor azonban az alkalmaztatás feltételei olyannyira biztonságosak voltak, hogy állami hivatalnoknak lenni továbbra is kedvező pályaválasztásnak számított (Eulenburg, 1924). Az egyes foglalkozási csoportokon belüli bérkiegyenlítődés, illetve a képzettebbek és a kevésbé képzettek bérkülönbségének csökkenése a növekvő infláció általános jelenségének tűnik. A különböző országokra és időszakokra vonatkozó adatok a magasabb fizetések relative nagyobb sebezhetőségét jelzik még azokban az esetekben is, ahol nincsen szó a jövedelmek újraelosztásáról (Ogburn és Jaffe, 1927; Routh, 1965; Hildebrand, 1955.). Másfelől a kiegyenlítődésre irányuló tendenciát ellensúlyozhatják - legalábbis az infláció nem túlságosan nagy üteme mellett - a társadalmilag differenciált relatív árnövekedések. A kutatók gyakran hivatkoznak azokra a brit és amerikai tapasztalatokra, amelyek szerint az infláció időszakában a szegényebb családok költségei - lévén nagyobb bennük a létfontosságú cikkek aránya - meredekebben nőtt, mint a gazdagabb háztartások fogyasztási kiadásai (Seers, 1949; Brittain, 1960; Muellerbauer, 1974; Williamson, 1976a, 1976b; Piachaud, 1978). Háborús szükségállapotban azonban - amikor hatóságilag ellenőrzött

lakbérek és élelmiszerárak vannak érvényben – a szegények mind az árak, mind a jövedelmek oldalán relative jól járhatnak. Még ha feltételezzük is, hogy a jövedelemkiegyenlítő tendenciák a huszadik század inflációiban általános jelenségnek tekinthetők (Nordhaus, 1973), a folyamat önmagában akkor sem határozza meg egyértelműen az infláció politikai (vagy társadalmi-gazdasági) kimenetelét. Az egyenlőség növekedése egészen más eredményt hoz, amikor az a nemzeti termék gyarapodását kíséri, mint akkor, ha a nivellálás egy akadozva működő gazdaságban következik be. Az előbbi esetben a munkaerő iránti élénk kereslet nélkül hajtja fel a szakképzetlenek bérét, hogy ezért a tehetősebbeknek aránytalanul nagy árat kellene fizetniük; az utóbbi, kellemetlenebb esetben azonban az érintett magasabb jövedelmek drasztikusabb elvonására kerül sor.

További adalékok is azt sugallják, hogy bár az infláció előmozdítja a jövedelmek nivellálódását, a folyamat politikai következményei távolról sem egyértelműek. A II. világháború utáni Egyesült Államokról folytatott kutatások kimutatták, hogy az inflációs folyamatok révén a jövedelemrészesedésnek a bérek és fizetések javára történt eltolódása a be nem jegyzett vállalkozások, a kisgazdaságok, a házbérek, valamint a részvénytársasági profitok rovására ment végbe (Bach és Stephenson, 1974.). Ezek az ujraelosztások újabb adalékai azoknak a hosszabb ideje tartó átalakulásoknak, amelyeknek tényadatait a XIX. század végétől napjainkig terjedő időszakra vonatkozóan Kuznets gyűjtötte egybe; bennük ugyanis a gazdasági egységek koncentrálódásának, illetve a mezőgazdaságból való kivonulás tartós folyamatainak lenyomatait fedezhetjük fel (Kuznets, 1959). Az infláció korábban legsúlyosabb kártevője – a nyugdíjak erodálódása – is átalakulóban van, tekintve, hogy a társadalombiztosítás által folyósított nyugdíjak mindinkább inflációállóvá válnak, míg a magántibiztosítók nyugdíjai lemaradnak. Ugyanakkor két számjegyű infláció mellett a nomináljövedelmet meghatározó adó táblák igen erős progresszivitásra épülnek. Következésképpen az utóbbi néhány évben az Egyesült Államokban – és még inkább Nagy-Britanniában – az infláció jövedelmi

hatása valószínűleg kiegyenlítő jellegű volt. A politikai következmények azonban egyáltalában nem egyértelműek. Bizonytalanul növekvő vagy csökkenő GNP mellett a nivellálásnak kevés híve van. És néhány látványosan nagy spekulációs nyereség az emberekben azt az érzést kelti, hogy az egyenlőtlenség szélesebb körű és pusztítóbb lett, még ha nagyobb aggregátumokat tekintve, a jövedelemkülönbségek csökkentek is.

A vagyonban és a tőkében bekövetkező inflációs változásokon talán még nehezebb eligazodni. A számbavétel módzatairól folyó viták jól érzékeltetik a kérdés bonyolultságát. Hogy a huszas évek inflációjának a családokra gyakorolt következményeit összehasonlítsam, megkíséreltem a huszas évek végi francia és német hagyatékok értékének az 1913. évekkel való egybevetését. A francia örökségek reálértéke körülbelül a felére csökkent, és minél nagyobb birtokról volt szó, a veszteség százalékosan annál jelentősebb volt. A német végrendeletekben foglalt vagyonok reálérték szemlátomást az eredetinek kevesebb mint kétötödére csökkent. A németek gyakorlatilag az egész államadósságot leirták, és

- az az egykori érték maximum 25 százalékos beszámításával - újraértékelték a régi vállalati kötvényeket, jelzálogokat, bankbetéteket, valamint a hajdani életbiztosításokat. A veszteség oroszlánrészét azonban nem a nagy, hanem a szerényebb vagyonok örökösei viselték. Egy okkal több a középosztály kedvezőtlen válaszreakciójára. /3/

A vállalati szféra még bonyolultabbá teszi az újraelosztás hatásának számszerűsítését. Az Egyesült Államokra vonatkozó becslések szerint, a II. világháborút követő huszonöt év alatt mintegy 500 milliárd dollár ment át a hitelezők kezéből az adósokéba, s e transzfer vesztesei nagyrészt a háztartások, míg nyertesei az üzletemberek és a kormány voltak (Bach és Stephenson, 1974; Carré, Dubois és Malinvaud, 1972). E hosszútávú transzferek a vállalatok és az állam reálértékben vett eladósodásának csökkenését tükrözték. Az egyénekre és a családokra gyakorolt hatást azonban nehéz számszerűsíteni. Az egyének ugyan veszíthetnek a vállalati kötvényeken, ugyanakkor azonban részvénytcsomagjaik értékének a

vállalati eladósodottság csökkenése folytán nőnie kell, és - minthogy az állami adósságszolgálat is olcsóbb lett - adószámláiknak ugyancsak relative mérséklődniük kell.

Hasonlóan nehéz megállapítani az inflációnak a részvényárfolyamokra gyakorolt hatását. A befektetők kezdetben ugyan elérhetik a törzsrészvények felértékelését, de az 1973-75-ös tapasztalatok nyomán mind Nagy-Britanniában, mind az Egyesült Államokban meg kellett tanulnunk, hogy a részvények kétszámjegyű inflációval nem egykönnyen tartanak lépést. A német hiperinfláció fejleményei e tekintetben kellő figyelmeztetésként szolgálhattak. A részvények árai - elsősorban az infláció kivédésének okán - 1921 végéig nagyjából követték a dollár mindenkori átváltási értékét. A részvénytársasági profitok valójában az 1913-as érték mintegy 30 százaléka zuhantak, noha ezt a tényt az értékvesztés valóságos mértékét csak részlegesen érvényesítő értékbecslések elfedték. Mindazonáltal a vállalatok osztalékaikat csökkenteni, tartalékaikat pedig növelni tudták, és arra is képesek voltak, hogy összeolvadás, felvásárlás, illetve a vertikális integráció általános folyamata révén megteremtsek a maguk inflációálló vagyoni érdekeltségeit. 1922-re azonban a részvényárak az értékcsökkenéssel már képtelenek voltak lépést tartani; októberi értékük az 1913-asnak már kevesebb, mint 3 százalékat tette ki. A Daimler Művek tőzsdeérték szerinti vagyona mindössze 327 saját gyártású gépkocsi értékének felelt meg. 1922 végére a fokozódó likviditási válság a piaci beruházásokat jóformán lehetetlenné tette. A külföldieket a vagyonrészek felvásárlásától visszatartotta az, hogy az újonnan vett részvényekhez nem járt szavazati jog. Az 1923 februárjától áprilisig tartó "támogatási akció" összeomlása nyomán, illetve, mert Berlin mindinkább a bankóprásban kereste a kivezető utat, a befektetők mégiscsak visszatértek a tőzsdéhez. A részvények aranymárkában mért árfolyam (1913=100) a januári 5,24-ről júliusra 16-ra nőtt, majd amikor júliustól fogva szélesebb körben is alkalmazni kezdték az aranymárkában való elszámolást, a részvényárak még magasabbra, 40-szeresükre szöktek (sőt, abban a néhány hétben, amikor a márka árfolyamát mesterségesen magasan tartották a 120-as

szorzót is elérték), s az év végén, a stabilizációt követően 27-szeres értékszinten álltak (Bresciani-Turroni, 1937).

Bár ezeket a tanulságokat a boldog hatvanas években a Wall Street hajlamos volt elfelejteni, később újra alaposan megtanulta, hogy a tartós infláció ellen a részvények nem egykönnyen nyújtanak menedéket. A vállalatok tőkealapja a készletek értéknövekedése és a nem kellő mértékű értékleírás folytán erodálódik. A részvényárak persze részben az alternatív befektetési lehetőségek költségeit tükrözik: az egyes vagyonformák viszonylagos védettsége többet nyomhat a latban, mint a tulajdonképpeni értékük. Másfelől viszont az adott részvénytársaság életképessége elszakadhat részvényeinek tényleges értékétől, és inkább hitelszerzési lehetőségei függvényévé válik. A II. világháború utáni Németországban, Olaszországban és Franciaországban, illetve 1975-ig az Egyesült Államokban a hitelszerzésnek nem voltak komoly korlátai. Az, hogy akár a magas nominális kamatlábak milyen mértékben tartják vissza a vállalatokat a hitelfelvételtől, egyrészt a piac inflációs várakozásaitól, másrészt a pénzügyi hatóságok erre adott válaszaitól függ. Likviditási válságtól tartva, a központi bank irányítói gyakran létfontosságúnak tekintik az üzleti élet folyamatos hitelellátását; hiszen minden Einaudi mellett ott áll egy Havenstein (a Reichsbank igazgatója a német infláció idején), aki érvelhet azzal, hogy, lévén az államnak nyújtott előlegek állománya oly magas, további vállalati hitelek az inflációs nyomást már aligha fokozzák.

Amennyiben az 1975-ös amerikai tapasztalatok általánosíthatóak, úgy a dolog levét jórészt a magán lakásépítés, valamint a jelzálogok, illetve a kisvállalkozások hitelellátása issza meg, a terheket tehát olyan szereplők viselik, akiknek a bankokkal nincsen privilegizált kapcsolatuk. Ebben az értelemben az infláció a vállalati szféra terjeszkedése érdekében a háztartásokat adóztatja meg. Ez az átcsoportosítás elejét veheti a recesszióba való gyors visszacsuszásnak, minthogy az üzleti célú élénk költekezés és a beruházókékv kellően ellensúlyozza a magánfogyasztás elégtelen voltát. A lakásépítkezés hanyatlását követően

fellendülhet az irodaépítkezés. A dolog végső kimenetelét tekintve, a háztartások megcsappant forrásai persze lelkasztják az ipar terjeszkedését.

Addig azonban, ameddig a gazdaság életerős marad, egy bizonyos "csereviszonyra" lehet számítani. Amíg a háztartások szubvencionálják a vállalatokat, addig a bérből és fizetésből élőknek a vállalati szférában dolgozó rétege általános védelmet élvez. Részvényeseit a vállalat ugyan tovább talán már nem javadalmazza, egyidejűleg azonban megvédi az erős szakszervezeteket és a menedzsmentet. E "csereviszonyból" pedig a bér-ár spirállal analóg folyamat bontakozik ki a járadékosok és kisvállalkozók rovására: a hitelek hozzáférhetősége, valamint a pénzszűkités elnapolása külön előnyökhöz juttatja a nagy gazdasági egységekhez kapcsolódó szervezett rétegeket - a munkásokat és a menedzsmentet (Sylos-Labini, 1974).

E következmények ugyanakkor nem hívnak szükségképpen életre egyértelmű politikai tagolódást. Mint arról volt már szó, az infláció elsődlegesen a társadalomban betöltött gazdasági szerepeket, és nem feltétlenül a konkrét személyeket sújtja. Ha egyáltalában létrejön valamifajta megosztottság, akkor a választóvonalnak természetesen ott kell húzódnia, ahol elválnak egymástól azok, akik az infláció révén relatív helyzeti előnyhöz jutnak, illetve azok, akik nem. Eszerint a részvénytársaságoknak, azok tisztviselői karának, illetve az erős szakszervezeteknek (ha nem is feltétlenül a részvényeseknek) kellene birokra kelniük a sebezhető középosztálybeli tulajdonosok, a nyugdíjasok, valamint a pénzüket megtakarító lakosok tagolatlan tömegeivel. (Mint hogy a nyugdíjasok egyre inkább indexált járandóságokat élveznek, ezért sebezhetőségük az utóbbi időben valamelyest csökkent.) Az ember szeme előtt a benzinkutasoknak, a gyorsiróknak, illetve biztosítási ügynököknek az Exxon vezető tisztviselőivel és az United Auto Workers szakszervezetével szembeni koalíciója sejlik fel.

De még ha az infláció hatására egy ilyen rejtett koalíció létrejönne is, az a legritkább esetben esne egybe a politika színterén kíváncsi alternatívákkal. Hogy a közgazdász-

zsargont használjuk, az alternatív politikai szervezetek létrehozatali költsége tulságosan nagy. A politikai kimenetekben a meghatározó szerepet továbbra is az ágazati- és az osztályhovatartozás hagyományos szerveződésesei játsszák.

A politikai szerveződések eme fáziseltolódása gyakran a parlamenti munka következetlenségeit eredményezi. Bármilyen lehetséges koalíció – legyen az akár bal-, akár jobboldali – egymással ütköző érdekeltségű társadalmi csoportokat fog egybe. A baloldal – akár az 1924-es Cartel des Gauches-ra, akár az Egyesült Államok Demokrata Pártjára gondolunk – az erős szakszervezeteket és a gyengébb fehérgallérosokat éppúgy magában foglalja, mint a kisvállalkozókat. Egy konzervatív vagy kereszténydemokrata koalícióban egyaránt jelen vannak az infláció révén helyzeti előnyhöz jutó vállalkozók és a velük azonos társadalmi rétegbe tartozó, de sebezhető kispolgárok, noha érzelmeik, antiklerikalizmusuk, illetve a regionális tradícióik egymással szembenálló táborokra osztják őket.

A belső inkonzisztenciák a legvilágosabban a pénzügyi stabilizáció politikájának kialakítása során kerülnek napvilágra, abban az időszakban, amelyet a jelen tanulmány az inflációs folyamatok negyedik (negatív) típusaként tárgyal. A stabilizációt még azok sem üdvözlik mindig minden fenntartás nélkül, akiknek pedig az infláció károkat okozott. A köztisztviselő például az ajtón kívül találhatja magát, amint az Németországban a huszas évek közepén az alkalmazotti létszámleépítés programjának idején történt. A kistulajdonos a megszorítások időszakában egyszerűen csak azt tapasztalhatja, hogy megfosztották a hiteltől és a működő tőkéjétől; a paraszt pedig hasonlóan azt érezheti, hogy termékeinek ára drasztikusan csökkent. Ha jelzálogvisszafizetési kötelezettségén enyhítettek is, a termeléshez szükséges új rövidlejáratú hitel megdrágult. Ráadásul a hiperinfláció, de még a latin infláció közepette is a jogaiban sértett fogyasztó/megtakarító abban reménykedik, hogy a stabilizáció majd helyre fogja állítani a vagyonoknak az infláció során erodálódott értékét. Azonban – hacsak a társadalom nem vállalja a mély depresszió és súlyos adóterhek kockázatait – az embereknek e várakozásokban csalódnuk kell (ahogyan az a huszas évek közepén mind

Franciaországban, mind Németországban történt). Az infláció időszakában a legaggasztóbbnak a reáljövedelem értékcsökkenése tűnik; a megtakarítások értékvesztése gyakran vagy teljesen rejtve marad, vagy azt az emberek véglegesnek érzik. Stabilizáció után azonban a tőke idő közbeni értékvesztését is számításba kell venni. Ráadásul a jövedelmek esetleges korábbi progresszív újraelosztása ilyenkor megszűnik. Ezért a pénzvagyonok közvetlen állami megcsonkítása vagy befagyasztása – amint az a II. világháborút követően Németországban, Ausztriában és Belgiumban történt – általában kisebb ellenállást vált ki, mint a folyó inflációs jövedelmek megadóztatása. Még ha az eljárás progresszív adókivetésnek nem is nevezhető, azért a terhek megosztásának univerzálisabb módoszatai közé sorolható. Annak ellenére, hogy a nyereségeket és a veszteségeket valóban nehéz előre pontosan felmérni, úgy tűnik, a dolgoknak mégiscsak van egy természetes fejlődésmenete, amely létrehozza az infláció és a stabilizáció konkrét végbemenetelét alakító politikai konstellációkat; a sajátos inflációs érdekeltségek által életre hívott, magától értőddő koalíció jön létre a következő három típusú szereplő között: (i) a foglalkoztatottság magas szintjének fenntartásáért aggódo munkásság; (ii) a vállalkozók ama rétege, akiket az exportlehetőségek vagy a spekulációs nyereségek csábítanak, illetve, akik megnövekedett helyzeti előnyeiket jól ki tudják használni; (iii) az erőteljesebb megadóztatástól eredetileg megrettent középosztályi csoportok. Ha az infláció kiváltó oka a háborús finanszírozás, akkor az előbbi koalíció nem zárja ki, hogy ahhoz konzervatív erők is csatlakozzanak. 1945 óta azonban a szóbanforgó koalícióban általában a mérsékelt baloldal erői vettek részt.

A koalíció fentebb harmadikként említett csoportja különösen ingatag. Amikor az infláció jövedelemelvonó hatása már különösen terhessé és aggasztóvá válik, a középosztálybeliek a kevésbé "hajlékony" üzletemberek konzervatív koalíciójához állnak át. A mérsékelt és konzervatív vezetők – az inflációs folyamatban gyorsan értékét veszítő vagyont kárpótolandó – erőteljesen hangsúlyozzák a megtakarítások védelmének és a tőkeképződés előmozdításának

szükségességét. 1974-ben - csakugy, mint a huszas évek társadalmában - az üzleti élet vezetői előre megjósolták a később szükségképpen fellépő recessziót, illetve válságot, azt, tehát hogy a pénz kiözönlésére - Caillaux szavaival - utóbb "nagy megbánásnak" kell következnie. A vezeklés azonban gyakran a dolgozó osztályoknak jut osztályrészül, akiknek a munkanélküliséget még akkor is el kell szenvedniök, ha állásban maradó társaik reálbére valójában talán még nő is.

Míg a középosztálybeli választók csak fokozatosan érkeznek el oda, hogy megfontolásaikban a megtakarítói és a fogyasztói (és kevésbé a termelői) kockázataiknak adjanak elsőbbséget, velük ellentétben a korábban az inflációba belenyugvó nagyiparosok ugyan talán később, ám a döntés pillanatában annál nagyobb sürgetéssel csatlakoznak a stabilizációpárti koalícióhoz. A likviditási válság esetleges bekövetkeztét ugyanis végül éppoly valószínűnek látják az inflációs politika további folytatása, mint a monetáris restrikció mellett. Bár a merev bérek időszakában ez nem könnyű, költségeiket - néha közvetlen kormányhitelek segítségével - mégis gyakran át tudják hárítani a gazdaság más szektoraira. Ha a tényleges növekedés hamar beindul, akkor (i) az üzleti élet újra egyesült vezetői, illetve (ii) az inflációtól kizsigerelt középosztálybeliek a tőkeképzés előmozdítását és a közös fogyasztás megszorítását előirányzó program mögé felsorakozva, sikeres új koalíciót hozhatnak létre.

De ha a recesszió elhúzódik, vagy a kistulajdonosok a hitelmegszorítás és az adóemelés kettős fogójába kerülnek, a megvadult középosztály újabb fordulatot vehet: vagy ismét balra, vagy a szélsőjobbra. Nem az infláció önmagában, hanem az infláció hirtelen leállítását volt az a társadalmi-gazdasági háttér, amelyen a huszas évektől fogva a szélsőjobb mozgalmak létrejöttek. A nácik és más jobboldaliak 1924-es első választási sikerét részben azoknak a sértődöttsége okozta, akik úgy érezték, hogy értékpapirjaikat az infláció utáni újraértékelés során a kelletténél alacsonyabb értékkel vették számba. A pártra több egymást követő választás során tömegesen leadott szavazatok nagy része pedig azoktól a kistermelőktől

származott, akik az inflációs idők viszonylagos nyertesei voltak (hiszen jelzálogkölcsöneiket a pénz elértéktelenedése gyakorlatilag megsemmisítette), ugyanakkor a stabilizáció utáni hitel- és ármegszorítások miatt sértve érezték magukat (Maier, 1975).

Infláció, növekedés, elosztás. A tőkeképzés előmozdításának és a kollektív fogyasztás csökkentésének erőteljes hangsúlyozása immár fél évszázada – vagy talán még régebben – a konzervatívok programbeszédeinek fontos alapvonása. Hányszor hallottuk a Delphi jóslatot, hogy mi lesz, ha az ország "többet fogyaszt, mint amit megtermel"! Ez a sirám valójában arról szól, hogy a társadalom lassan megváltoztatja a tőke és a folyó fogyasztás arányát. E folyamat előrehaladtának legszembeötlőbb jele, hogy az import csökkentésére a társadalom mindaddig nem hajlandó, amíg arra a valutaárfolyamok változása miatt kifejezetten rá nem kényszerül. Belgazdasági szempontból a konzervatívok szemében ez többnyire azt jelzi, hogy a modern társadalom által kifizetett bérek és juttatások gyorsabban nőnek, mint amiért – szigorúan véve a dolgot – az adott átváltási arányok mellett normálisan kezeskedni lehetne. Ez persze megintcsak nézőpont kérdése. Bizonyos értelemben ugyanis a nyugat–európai, illetve az észak-amerikai munkaerő meglepő visszafogottságról tett tanúságot, ha azt nézzük, hogy – az adók és a juttatások ellenére – még mindig milyen hatalmasak a fennálló jövedelemkülönbségek.

Az indexálásra vonatkozó újabb konzervatív javaslatok háttérében véleményem szerint részben az húzódik meg, hogy a tőkeképzésre és a stabil pénzre vonatkozó régi érvek sokat veszítettek korábbi meggyőzőerejükből (Friedman, 1974b; The Economist, 1974. június 15.). Máskülönben miért fogadnák el az indexálást ma könnyebben? A huszas évek Ausztriájában vagy a negyvenes évek Olaszországában a létfenntartási költségekhez igazodó mozgóbérskála csak tovább erősítette magukat az inflációs folyamatokat. Az állítólagos brazil siker egyáltalán nem mondható egyértelműnek (Fishlow, 1974; Lemgruber, 1977; Goldstein, 1975; Braun, 1976). Az államkötvények osztalékának indexálása vagy az ilyen szellemű jövedelemadó-módosítások

természetesen vonzóak. De a javaslat a bérindexálást is magába foglalja, talán mert azt várják tőle, hogy ezzel helyreállítható a munkások önmérséklő magatartása, ami mára sokak szerint eltűnőben van. Az indexáláshoz akkor szokás folyamodni, ha az "irányelvek" vagy a társadalmi szerződések csöddöt mondanak. Az indexálás azonban csak akkor működőképes, ha a munkások (vagy a vállalatok) kielégítőnek tartják a nemzeti jövedelemből való részesedésüket. Az eljárás csak akkor fogja a munkásokat bérigényeik mérséklésére rábírní, ha a termelékenységtől függő bérek elvét egyébként elfogadják. A mögöttes feltevés az, hogy a munkások valószínűleg valóban hajlandóak ezt az elvet a magukénak vallani, ha cserébe viszont biztosítékot kapnak arra, hogy nem kell folyton kitalálniuk: mekkora lesz az árnövekedés a következő fordulóban. A helyzet bonyolultabb akkor, ha a nemzeti jövedelem külső erők - mint például a cserearány-romlás - hatására csökken. Ekkor - mint azt Flemming kimutatja - perdöntővé válik, hogy mi lesz az indexálás kiindulási alapja (Flemming, 1976.). Ettől a bonyodalomtól eltekintve, az indexálás valóban felcsillantja annak a lehetőségét, hogy a jövedelmek újraelosztása talán kiváltható a növekedésre vonatkozó konszenzus megteremtésével.

Visszapillantva, a növekedésnek az újraelosztást helyettesítő tényezőként való elgondolása mint az utolsó generáció nagyszabású konzervatív eszméjeként áll előttünk. Konzervatívan nem harcos jobbaloldalit értek, hiszen valójában a szociáldemokrácia és a baloldal széles rétegei is hallgatólagosan elfogadják az eszme által felkínált társadalmi paktumot. Mindazonáltal, a marxizmussal és a szocializmussal való konfrontációjukban a konzervatívoknak csak három lehetőségük volt: vagy avítt módon ragaszkodtak a tradicionális elitek értékéhez és a privilégiumokhoz, ami kevéssé ígéretes eljárás volt az általános választójog közepette; vagy a fasizmust választották, ami azt követelte meg, hogy minden osztályellentét a nemzet hatalmi és területi fölénye növelésének rendeltessék alá (és amit a háború mindenképpen diszkreditált); vagy az maradt számukra, hogy egy pozitív összegű játékban az állandó gazdasági növekedésre

törekedjenek annak reményében, hogy az majd az osztálykonfliktus régi doktrínáját irrelevánssá teszi. Az infláció igen fontos szerepet játszott abban, hogy a harmadik elgondolás körüli széles társadalmi konszenzus oly sokáig fennmaradhatott; hiszen amikor a növekedés a várakozásokkal nem tudott lépést tartani, az infláció volt az, amely a lemaradást segített elfedni. Egy bizonyos ütem fölött azonban az infláció nem képes többé társadalmi kenőanyag-funkcióját betölteni, és az elsimitások helyett éppen azokat az elosztási konfliktusokat teszi súlyosabbá, amelyeket kezdetben enyhíteni segített.

Ily módon az infláció szervesen összefügg a huszadik századi kapitalizmus stabilitásának kérdéseivel. Végül megoldásként a társadalom az indexáláshoz is folyamodhat; de ezen a ponton a baloldal ragaszkodhat ahhoz, hogy a jövedelemarányokat ne a régi szinten fagyasszák be, hanem azokat politikai alku tárgyává tegyék. Ekkor az egyenlőség kérdésében – az *ad hoc*, illetve rejtett döntések helyett – explicit módon határozni kell. Vajon az eredmény tényleges nyereség lesz-e? A jövedelem és a vagyon racionális társadalmi allokálása szempontjából talán az lesz. Az azonban, hogy mindezzel a politikai harmónia, vagy egyenesen a polgári béke állapota valóban biztosítható-e, erősen kétséges.

Jegyzetek

- 1/ Bresciani-Turroni (1937) is utal arra, hogy a munkáltatók akár két hétig is visszatarthatják a munkásaiktól levont adót, amivel az adó reálértékének jó részét gyakorlatilag a maguk céljára sajátítják ki.
- 2/ Az erőviszonyoknak Németországban az infláció végén bekövetkezett eltolódását a legjobban a két közös munkaadói-munkavállalói testületnek (a Zentralerbeittsgemeinschaft-nak és az Ideiglenes Birodalmi Gazdasági Tanácsnak a ma a potsdami Állami Archivumban őrzött egykori gyorsírási jegyzőkönyveiből érthetjük meg. Egy korábbi tanulmányomban (Maier, 1975) e dokumentumokat már felhasználtam, s ehelyütt e tanulmányra támaszkodom.
- 3/ Egy másik költség – az Állandó bevásárlás és sorbanállás – a társadalom szegényebb rétegeit érinti. Az osztrák infláció jöszemű megfigyelői rámutattak, hogy a kétségbeesett vásárlási expedíciókra a családok az

együttlét idejét áldozzák fel (Arlt, 1925).

Felsőosztálybeli háztartásokban ez a feladat természetesen a cselédekre hárul. Husz évvel később Kalecki a háború idején a jegyrendszer Nagy-Britanniában való bevezetése mellett érvként hangsúlyozta az egyenlőtlenségeknek ezt a vonatkozását (Kalecki, 1947).

- 4/ A Bulletin de la Statistique Générale et du Service d'Observation des Prix XIX.évf. 2.sz. (1930. január-március) 206-7. oldalán, valamint a XX.köt. 3.sz. (1931. április-június) 390-91. oldalán közölt adatok a következőket mutatja:

Az örökség átlagértéke Franciaországban (adózás előtti érték, birtokonként):

	1913	1929	1929/1913
Folyó áron,	15.342	40.900	2,67
kisker. árindexszel			
indexált frankban	15.342	7.027	0,46

Az 50.000 frank feletti örökségek átlagértéke

Folyó áron,	243.634	258.706	1,06
kisker. árindexszel			
indexált frankban	243.634	44.451	0,18

(A dollár-értékek és az árindexek Alfred Sauvy: Histoire économique de la France entre les deux guerres I. köt., Párizs, Fayard, 1963. mellékleteiből származnak. Vegyük észre, hogy a nagybirtokok értékvesztése jelentősebb volt). Németország esetében csak az unokatestvérek és ennél távolabbi rokonok örökségére vannak összehasonlítható adatainak 1928-ból, illetve 1908-13-ból. A regisztrált hagyatékok száma 1928-ban az 1908-13. között regisztráltaknak 16,4 százaléka, a bennük foglalt érték pedig a korábbinak 22,9 százaléka volt. A 10.000 Reichsmarknál kisebb értékű örökségek száma a korábbi időszak megfelelő hagyatéki tételeinek mindössze 15,5 százalékát tette ki, noha az egyes tételek értéke a megelőzőekénél csaknem 50 százalékkal magasabb volt. A 10.000 Reichsmarknál nagyobb értékű örökségek száma a korábbi időszak összehasonlítható tételeinek 21-26 százaléka maradt (kivéve a távoli rokonokra hagyományozott 1.000.000 RM-nél nagyobb örökségeket, amelyek száma ugyanis 17 százalékra ment le). A szerényebb örökségek azonban könnyen elkerülhették a számbavételt, minthogy azok zömükben a közvetlen családtagokra szálltak: és ezért a fenti eredmények némileg bizonytalanok. Lásd: Statistik des Erbschaftsbesteuerung vor und nach dem Krieg. Emlékeztetül meg kell jegyezni, hogy amit ezek az adatok mérnek, a háború és az újjáépítés költsége. Az infláció csupán a költségek allokálásának egy módja, nem pedig maga az önmagában vett költség.

Infláció és demokrácia

Az infláció monetáris betegség. Ezzel azonban nem mondtunk sokat mindaddig, amíg nem elemeztük tovább, hogy melyek azok az erők, amelyek nyomására túl sok pénzt fecskendeznek a gazdaságba. Kétséges, hogy lehet-e erre a kérdésre teljesen általános, minden helyzetre érvényes választ adni.

E tanulmány célja, hogy feltárja kormányzás demokratikus formái és az inflációs politika közötti kapcsolatokat. A tanulmány végén megpróbáljuk megfogalmazni azt a néhány indokot, amelyek miatt úgy gondoljuk, hogy a jelenlegi akut inflációs zavarok átmenetiek, és idővel elhalhatnak. Azonban azok a mélyebben fekvő feszültségek, amelyeknek csupán szimptomája az infláció, nem feltétlenül szűnnek meg, és idővel más, még kellemetlenebb formában kerülhetnek felszínre. Nincsenek olyan illúzióim, hogy sikerült teljesen értékmentes formában írnom, de munkám célja a diagnózis, nem pedig a gyógy mód meghatározása. Nyilvánvalóan távol áll tőlem, az inflációt megakadályozó autoriter rezsim gondolata. Leszámítva azt, hogy ilyenkor a kúra több kárt okoz, mint maga a betegség, a diktatura egyébként sem alkalmas azoknak a kétes értékű gazdaságpolitikáknak a kiküszöbölésére, amelyek annak köszönhetik létüket, hogy az adott kormányok törekvéseit semmi nem korlátozza.

Mielőtt megvizsgálnánk, hogyan alakul a jelenség a modern képviseleti demokráciákban, hasznosnak ígérkezik, ha előbb röviden azt tekintjük át, hogy miért csábító lehetőség az infláció a hatalom ama birtokosa számára, aki saját érdekeit mindennemű alkotmányos kontroll nélkül követheti.

Az inflációs adó

Az inflációnak több vonatkozása van; egy azonban mindig és mindenhol érvényesül közülük, mégpedig az, hogy az infláció bizonyos értelemben adó. Mint adó, mindenekelőtt a pénztulajdonosokat sújtja. Az inflációs adóból befolyó jövedelem nem korlátlan. Abban az egyszerű esetben, amikor minden pénzt a kormány bocsát ki, és nincs gazdasági növekedés, akkor a tartósan stabil, mindenki által előre bekalkulált inflációs rátából származó adóbevétel értékét az inflációs rátának a készpénz kinnlévőségek reálértékével való szorzata adja. (A részleges készpénztartalékolásra kötelezett bankrendszer persze csökkenti a kormány nyereségét). Ahogy az infláció nő, a magánemberek és a kereskedők jövedelmüknek egyre kisebb részét tartják készpénzben. Azon a ponton, ahol az inflációs ráta minden további növekedését tökéletesen ellensúlyozza a készpénztartalékok reálértékének csökkenése, az inflációból befolyó jövedelem eléri a maximumát.

Hogy mekkora is a jövedelem-maximalizáló inflációs ráta, az nyilvánvalóan attól függ, hogy az infláció emelkedtével milyen gyorsan csökken a készpénz iránti kereslet. Ez társadalmanként változik; függ a gazdaság fejlettségi szintjétől, valamint az ország pénzügyeinek multbéli alakulásától. Friedman (1971) számításai szerint a jövedelem-maximalizáló inflációs ráta az 5-től 50 százalékgig terjedő sávban helyezkedik el. Ez indokolja a "latin-amerikai" inflációs rátákat; de ugyanakkor az is következik belőle, hogy az uralkodó szempontjából a hiperinfláció általában nem kifizetődő, még ha leszámítjuk is a kereskedelemnek okozott károkat, illetve a valuta teljes megsemmisülését.

De még a legönzőbb uralkodótól sem okos cselekedet, ha az inflációs adó hozamát a többi hagyományos adótól elszigetelten optimalizálja. Mert ha van valamifajta felső korlátja annak, hogy a lakosság az erőforrások mekkora részének kollektív célú begyűjtését tolerálja, akkor minél magasabb az inflációs adó, annál nagyobb lesz az adóztatás egyéb formáival való szembenállás.

Van az inflációs finanszírozásnak egy ritkán említett, további költsége is. A pénzmennyiség túlzott bővítése csak abban a mértékben eredményez inflációs nyereséget, amilyen mértékben az emberek rákényszeríthetők arra, hogy pénzüket a szóbanforgó, értékét vesztő valutában tartsák. Nincs a világon olyan törvény, amely kimondaná, hogy adósságtörlesztésre, illetve elszámolási egységként egy bizonyos valutát kell használni. Az ismerthez, megszokotthoz való ragaszkodásukban az emberek meglepően nagymértékű értékvesztést is elviselnek. De ha az értékvesztés egy bizonyos határt elér, akkor az állampolgárokat már csak kötelező érvényű rendeletek - fizetőeszköz-használati törvények, a valutaszabályozásra vonatkozó előírások - életbe léptetésével lehet az ország saját valutájának használatára rábírni.

Időleges nyereségek

Az eddigiekben azt feltételeztük, hogy az infláció régóta tartó, az emberek várakozásaiba is beépült jelenség, úgyhogy már régóta mindenki alkalmazkodott hozzá. A legnagyobb inflációs "nyereség" azonban abból származik, amikor az inflációs ráta valamilyen alacsonyabb értékről hirtelen magasabbra vált. Az egyik legfontosabb hatás - mint Laidler (1976) kimutatta -, hogy ilyenkor nemcsak a készpénztartalék reálértéke csökken, hanem a fix kamatozású államadósságé is. Ez egyszeri, de tartós hatás. Mert, még ha a nominális kamatlábak alkalmazkodnak is az infláció új rátájához, a korábbi kibocsátású államkötvények tulajdonosai veszteségüket akkor sem tudják behajtani. Ezzel a trükkel lehet néhányszor próbálkozni, de ha túl gyakran élnek vele, akkor az inflációs ráta valószínű emelkedését (vagyis az árszintemelkedés gyorsulását) a kölcsönök kínálati árába beépítik.

Egy másik fajta kormányzati "nyereség" - az ugynevezett költségvetési kérés - a nominális jövedelmekre kivetett adókkal kapcsolatos. A valóságban mindig érvényesül bizonyos nyomás annak érdekében, hogy az adóküszöböket és az adósávokat az infláció mértékéhez igazítsák; a jövedelem attól függ, hogy ez a kiigazítás milyen késéssel valósul meg. Valószínűleg

akkor a legnagyobb az inflációs adójövedelem, amikor az infláció rátája hirtelen megemelkedik ahhoz képest, amit a kormány és az állampolgárok megszoktak. Az ebből származó nyereség azonban csökkenni kezd, sőt negatívba is fordulhat, amint a közvetlen adók reálértékének az adó beszedéséhez szükséges időszakban történt eróziója meghaladja a költségvetési késésből származó nyereséget. Ez Nagy-Britanniában - a becslések szerint - úgy 30 százalékos inflációs ráta körül következik be.

De sok olyan adófajta is van, amelynek reálhozama az inflációval csökken. Ide tartoznak a különböző termékekre kivetett illetékek, a lakóhelyi adó, a földadók. Ezek az adófajták a múltban sokkal fontosabbak voltak, mint a jövedelemadó vagy az *ad valorem* közvetett adók. A megváltozott pénzértékhez való hozzáigazításuk körül valószínűleg sokkal több volt a vita és a vérontás, mint bármely más költségvetési kérdésben. Az összetűzések a tizennegyedik század parasztháborujától a benzinilleték körüli 1977-es parlamenti csatározásokig sorjáznak.

A hosszútávú jövedelem-maximalizálási rátánál erőteljesebb inflálásra azonban talán a legcsábítóbb, bár tiszavirágéletű alkalom az a jólismert időbeli eltérés, amely a pénzmenyiség növelése és annak látható megnyilvánulásai között mutatkozik. E tekintetben ismét érvényes, hogy minél gyakrabban próbálják az uralmon lévők ezt az időbeli rést kihasználni, az annál keskenyebbé válik. Hogy mi módon lehet a késleltetést a modern, teljes foglalkoztatású gazdaságokban alkalmazni, azt az alábbiakban fogjuk megvizsgálni, amikor azt tárgyaljuk majd, hogy hogyan hat a demokrácia az inflációs készletésekre.

Megjegyezendő, hogy a kormányok önnön érdekére hivatkozó ama érvek, amelyek azt hivatottak megindokolni, hogy miért nem kell az elméletileg lehetséges maximális inflációs bevételre törekedniök, többségükben hosszútávú megfontolásokon nyugszanak - mint amilyen például a lakosság csökkenő hajlandósága az egyéb adók megfizetésére, illetve arra, hogy pénzt nemzeti valutában tartsa. Az uralmon lévők által meghonosított tartós optimumot meghaladó mértékű inflálás

mellett felhozott érvek pedig - mint például az időbeli késések kihasználása, vagy a kölcsönt folyósítók elszegényítése - rövidtávu és egyszeri szempontokat érvényesítenek. Ezért erősen inflációs politikákhoz a kormányok tipikusan stressz-helyzetre adott válaszképpen folyamodnak, amikor a kiadások hirtelen megemelkedése következtében erős a rájuk nehezedő nyomás, hogy azt minden körülmények között finanszírozniuk kell. Az uralkodók multibéli pénzértékeltelenítési akcióira a legjellegzetesebb példa a költséges háború.

A demokrácia szerepe

Az eddigiekben az uralmon lévőket hallgatólagosan a társadalom többségétől elkülönült, sajátos, esetleg a lakosokéval egyenesen ellentétes érdekekkel rendelkező entitásnak tekintettük. A demokrácia azonban a feltételezések szerint csökkenti, sőt, kiküszöböli ezt a konfliktust. A demokráciát legalább kétféle módon lehet szemlélni. Ott van egyrészt a klasszikus ideál: "a nép a nép segítségével, a nép érdekében kormányoz". Van azonban a demokráciának egy alternatív - Schumpeter által bevezetett - értelmezése is, amely szerint a demokrácia olyan rendszer, amelyben a vezetőket a nép szavazataiért folytatott versenytárgyalás segítségével választják ki. A politikusok ugyanugy a szavazatok maximalizálására törekcszenek, mint ahogy az üzletemberek a profitjukat maximalizálják. (Ennek az elgondolásnak bizonyos elemei már James Mill-nél megtalálhatók). Ebben az értelmezésben a vezetők és a vezetettek közötti érdekegyezség létrehozásának mechanizmusa az árak piacán működő láthatatlan kézre emlékeztet; és - ugyancsak a láthatatlan kézhez hasonlóan - itt is számtalan tökéletlenség, torzulás érvényesül.

Az alább kifejtésre kerülő gondolatmenet szempontjából a demokrácia kétfajta megközelítése közül inkább a Schumpeter-i - a szavazatokért folytatott versenyre épülő felfogás - tűnik alkalmazhatónak. Ahogyan az üzleti életben folyó verseny elmélete módosítható úgy, hogy más folyamatok - így például a

profitkorlát melletti növekedés - leírására is alkalmas legyen, ugyanugy a szavazás elmélete is átalakítható olymódon, hogy a szavazási korlát kialakulásánál például ideológiai célokat figyelembe lehessen venni.

Első pillantásra a demokratikus rendszer az egyéb uralmi berendezkedéseknél kevésbé tűnik inflatörikusnak. Hiszen a rendszerben többé nem arról van szó, hogy a vonakodó lakosságból erővel vagy csellel kicsikarják az utolsó garast is a költségvetés számára. Elvileg az állami kiadások immár az állampolgárok abbéli óhajának a kifejezői, hogy kiadásaiknak mely részét és milyen összetételben kívánják kollektíve megvalósítani; az adóterheket pedig olymódon osztják szét, hogy azzal legalábbis a többség egyetért.

Valóban, a "szavazási motivum" működésének egyszerű formális modelljében nincs inflációs részrehajlás. E modellek a tankönyvek elemi versenymodelljeit igyekeznek utánózni, feltételezve, hogy az információ szabadon rendelkezésre áll, és hogy a vállalkozói tevékenység egyedüli célja ismert igények kielégítése. /1/

Az információs és felkutatási költségek figyelmen kívül hagyása azonban sokkal súlyosabb hiba a politikai, mint a kereskedelmi piac elemzésében. A politikai vállalkozók hasonló készletéseknek vannak kitéve, mint az üzletiek, nevezetesen, hogy termékük iránt az érdeklődést felkeltsék. Sőt, a készletés ez esetben még nagyobb, hiszen itt nem a vásárlásokban eszközözlendő marginális változtatásról van szó, hanem arról, hogy ki kerül hivatalba, és ki kerül ki onnan. A politikai piac vásárlói oldalán azonban hiányzik az a korrekciós tényező, amit a világos, egyértelmű személyes tapasztalat jelent. Az út, amely egy szavazási döntéstől az egyén körülményeiben bekövetkező változásokig vezet, összetett és vitatható. Az egyént semmilyen személyes ösztöke nem vezérli, hogy informálódjon, olyan kicsinek látja annak a valószínűségét, hogy éppen az ő döntése befolyásolhatná a kimenetelt. Néhány amerikai teoretikus e megfontolás miatt már azt is paradoxnak tartja, hogy az emberek egyáltalán elmennek szavazni. (Hogy mégis elmennek, az azt mutatja, hogy leegyszerűsített az a feltevés, miszerint a politikai

magatartást csak a szűk önérték vezérelné. Azonban a szavazás követelte csekély áldozat, valamint az a tény, hogy még elenyésző kényelmetlenség is nagymértékben csökkentheti a részvételt, azt mutatja, hogy ez a megközelítés - bár leegyszerűsítő - mégsem haszontalan). Mindenekelőtt: a politikai döntés árát nem a szavazó, hanem valaki más fizeti meg. Ha a fogyasztó megvásárol egy öltönyt vagy egy mosógépet, azt neki kell kifizetnie. De amikor egy olyan jelöltre szavazunk, aki azt igéri, hogy be fog vezetni, illetve ki fog terjeszteni egy bizonyos fajta közszolgáltatást, vagy meghatározott módon átcsoportosítja majd a jövedelmeket, pártfogásába vesz egy bizonyos szakmát stb. - ezt mindig abban a hiszemben tesszük, hogy a költségeket valaki más fogja viselni. Ez reális feltevés, minthogy minden konkrét politika haszna többnyire erősen koncentrálódik egy adott kisebbségre, miközben az adók és más költségek a választók széles körében oszlanak meg.

A tulzott várakozások okozta torzulásoknak a demokráciában van egy sajátos formája. A konkrét programok előnyeit mindenekelőtt a jólinformáltságra és a szervezettségre törekvő kisebbségek élvezik, miközben a széles körben terített költségeket a népesség döntő hányada viseli, s e többség szavazatát az esetleges veszteség nem befolyásolja lényegesen. Közismert példái ennek azok a támogatások vagy vámtételek, amelyekből néhány termelőnek jelentős haszna származik, ugyanakkor az egyes adófizető vagy fogyasztó így keletkezett költsége jelentéktelen. A szóbanforgó kisebbség - a lakásvásárlóktól a szakszervezeti aktivitáig - meglehetősen nagy létszámu is lehet, az azonban mindenkor igaz, hogy a megszerveződésre és az informálódásra való készítésük a lakosság más csoportjaiét általában meghaladja.

Azt jelenti-e ez, hogy a költségvetési kiadás mindig tulzott lesz, hiszen hogy minden egyes költségvetési tétel adóban megtestesülő költsége a szavazók többsége között egyenletesen oszlik meg? Nem feltétlenül. Mert azokat az általános programokat, amelyekből nemcsak egy sajátos érdekcsoportnak, hanem az egész nemzetnek haszna származik, szintén sújtja az érdekek elaprózódása. Ugy tűnik tehát, hogy

a tiszta közjavakat – mint amilyen például a honvédelem, a környezetvédelem, vagy a közegészségügy – gyakran alulfinanszírozzák, míg a meghatározott csoportoknak folyósított támogatások esetében valószínű a túlfinanszírozás. Ez a következtetés is csak megsejtésekkel érvényes azonban. Mert amennyiben valamely közszolgáltatás előállítói kellően sokan vannak, illetve kellően erős a befolyásuk, úgy ők is olyan csoporttá szerveződhetnek, amely politikai hatalomra tesz szert, és amely az elosztás kedvezményezettjévé válik. Ebben a keretben értelmezhetjük az Egyesült Államok katonai-ipari komplexumát, vagy az oktatási és városi tisztviselők Angliában állítólag kiugróan magas számát. A végtermékből – azaz a honvédelemből vagy az oktatásból – esetleg nincs is tulkinálat; de nagy valószínűséggel tulkinálat van e területek foglalkoztatottjaiból, ahogyan azt a bürokrácia modern elméleteiben Downs (Dawns, 1967) és Niskanen (Niskanen, 1971) kimutatták.

Az adófizető azonban nem annyira tehetetlen, mint azt a politikai piac esetről esetre történő vizsgálata sugallja. (Mint más piacok vonatkozásában, a parciális egyensúlyi elemzés itt is félrevezető lehet.) Az adófizető egy-egy költségvetési tétel lefaragásából származó haszna igen csekély ahhoz képest, amennyit a lefaragás révén a kedvezményezettek veszítenek. De ha több programot összességében tekintünk, az adómegettarítás már tetemes lehet. Ezért a közületi kiadások elleni általános támadás mindig sokkal népszerűbb, mint amikor egyes konkrét kiadási tételeket vesznek célba. A megmegújuló takarékosági kampányok – amelyek gyakran, bár korántsem mindig a választási fordulókhöz kapcsolódnak – egy-egy adott program-csomag költségeit viselő csoportok ellentámadásának tekinthetők. Az ilyen támadások politikailag akkor a leghatásosabbak, ha kigondolódik a lehető legkevesebbet árulnak el előre arról, hová is fog a fejsze lecsapni; utólag pedig minden tételre kiterjedő, általános csökkentést hajtanak végre, az átlagosnál talán jobban megkurtítva néhány kisebb, politikailag kevésbé védett tételt. Nem érdemes kihívni az ellenállást azzal, hogy a támadás csupán néhány nagyobb programra irányul – mint amilyen, mondjuk, a tanácsi

lakásépítés. Ezt még akkor sem célszerű megtenni, ha az adott programok nem töltik be eredeti feladatukat. Jobb nem feleslegesen felizgatni a nagyobb csoportokat; helyesebb azt mondani, hogy: "Ezek a programok mind hasznosak, de mindegyikből el kell vennünk egy kicsit, mert az egészet így nem győzzük."

Az infláció és a választási motívum

Az inflációs finanszírozás azért csábító a lehet demokráciában is, mert mind a kiadások megkurtítása, mind az adóztatás népszerűtlen. A csábítás azonban aligha érvényesülne, ha az inflációs folyamatban nem lennének időbeli inkonzisztenciák. Ha a pénzmenyiség növekedésével az inflációs adó azonnal a maga teljességében jelentkezne, akkor nem lenne vonzóbb, mint egy hasonló mértékű közvetlen adó. Az inkonzisztencia miatt tere nyílik az ok-okozati kapcsolatokról folytatott vitának is, ami a folyamatba újabb lényeges bizonytalansági elemet visz.

Az inflációs eredetű időbeli késés azért következik be, mert a pénz bővülés rövid távon a termelés és a foglalkoztatás keynesi értelemben vett növekedéséhez vezet. Ha nem ez lenne a helyzet, akkor minden állami kiadás azonnali költséggel járna - akár adókból, akár kötvénykibocsátással, akár további pénzkibocsátással finanszírozzák azt meg; az utóbbi esetben pedig az inflációs adót azonnal el is kellene költeni.

Míthogy az adókulcsokat rövid távon nehéz változtatni, racionális lépés lehet, hogy valamely rendkívüli helyzet vagy ideiglenesen előállt megszorultság pénzigényét annak ellenére inflációs adóztatással elégítsék ki, hogy a rendszer működésében nincsenek késleltetések és a választók sem rövidlátóak. Jellegzetes példái az ilyen szükséghelyzetnek a nagyobb háborúk, amelyek mindig - a stabil pénz mellett elkötelezett alkotmányos rendszerek esetében is - bizonyos inflációval járnak. (Ez volt a helyzet Angliában a napóleoni háborúk, az Egyesült Államokban a polgárháború idején, valamint az I. világháborúban résztvevő országok többségében.)

Persze a monetáris és költségvetési expanzió közvetlen célja a termelés és a foglalkoztatás rövidtávu ösztönzése, nem pedig pusztán bizonyos projektumok finanszírozása. Ezért az inflációs finanszírozásnak a jelenkori demokráciákban játszott szerepének megértéséhez leginkább a teljes foglalkoztatási politika tanulmányozásával juthatunk közelebb.

A politikai konjunkturaciklus

A politikai konjunkturaciklusnak ma már vaskos tudományos irodalma van; a jelenség különösen világos leírását Nordhaus-nál (Nordhaus, 1975) találjuk. E mechanizmus működésének három előfeltétele van.

(i) A termékkibocsátást és a foglalkoztatást pénzügyi és költségvetési eszközökkel – egy darabig legalábbis – serkenteni lehet, de csak azon az áron, hogy az infláció mértéke nő.

(ii) A monetáris és a fiskális terjeszkedésnek a termelőtevékenységekre gyakorolt élénkítő hatása előbb jelentkezik, mint az inflációs következmények. Ezért lehetséges, hogy választások előestéjén az inflációs finanszírozásnak csak a hasznát tapasztaljuk, a dolog költségei pedig csak később válnak nyilvánvalóvá.

(iii) A választópolgárok emlékezete nagyon rövid, úgyhogy a hatalmon lévőknek kevesebb kára származik hivatali ciklusuk kezdetének magas munkanélküliségéből, mint amekkora a hasznuk a választások előtti viszonylag alacsony munkanélküliségből. Továbbá, a választók előrelátása tökéletlen, ezért nem veszik teljes súlyukkal számításba a követett gazdaságpolitikának a választások után várható következményeit.

A klasszikus választási ciklusban a foglalkoztatás és a gazdasági aktivitás a választás körüli időpontban éri el a csúcspontját. Majd rögtön a választások után szigorú visszafogás következik, hogy a növekvő munkanélküliség időszakán a lehető leggyorsabban túljussanak. Azután a munkanélküliség a következő választásokig csökken. Az inflációs ráta (vagy a valutaválság) pontos időbeli alakulása

a késleltetéseken mulik; a legmagasabb ráta bekövetkezhet közvetlenül a választások után, de két választás között is.

Nordhaus számos országban (ha nem is mindegyikben) talált választói ciklust. Azok az esetek azonban, ahol az elmélet csődöt mond, legalább olyan érdekesek, mint ahol nem. Az Egyesült Államok gazdaságát választások előtt nem, vagy legfeljebb vitatható mértékben élénkítő elnökök klasszikus példái 1960-ban Eisenhower, illetve 1976-ban Ford voltak. Nagy-Britanniában hasonló jellegű volt Roy Jenkins 1969-1970-es szereplése, akinek gazdaságpolitikája nyomán a Munkáspárt az 1970-es választásokon váratlan választási vereséget szenvedett.

Butler és Stokes (Butler és Stokes, 1974) úgy találták, hogy a II. világháborútól a hatvanas évek közepéig terjedő időszakban a munkanélküliség mindenkor mértéke döntő módon meghatározta, hogy a választók az adott kormányt a brit gazdaság problémáinak megoldására alkalmasnak találták-e vagy sem. Az Egyesült Államokban azonban a kormányzat népszerűségével legerősebben korreláló gazdasági mutatónak az egy főre eső szabad rendelkezésű jövedelem reálértékének a választások évében bekövetkezett emelkedése bizonyult. (lásd Fair, idézi Gordon, 1975). Meglehet, hogy Nagy Britanniában 1958-68-ban az erősen ciklikus mozgású munkanélküliség jó mutatója volt a gazdaság általános állapotának - jobb, mint a vásárlóerő bármely közvetlen mutatója. Amikor azonban a munkanélküliség tartós elmozdulása bekövetkezett - 1968-70-ben állapodott meg egy magasabb szinten -, akkor a korábbi kapcsolat fellazult.

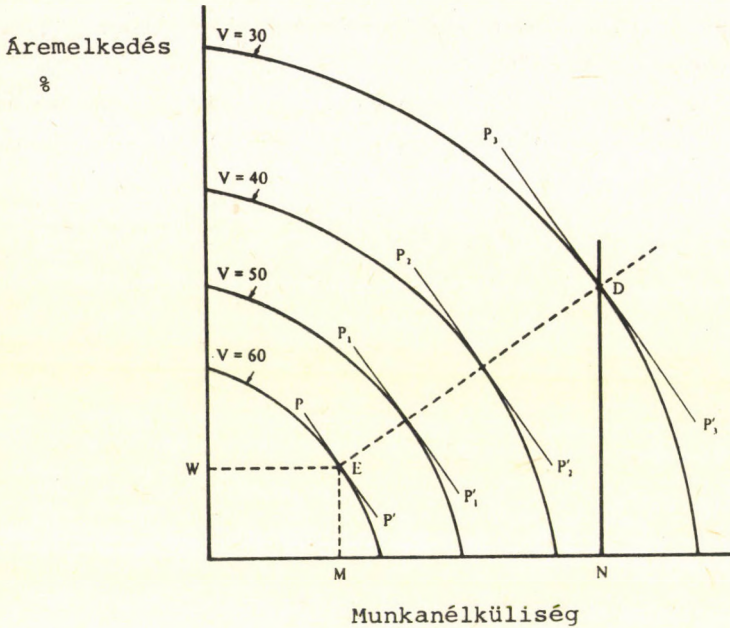
Amerika esetében Fair kiszámította, hogy amennyiben a politikusok szigorúan tartanak magukat a szavazat-maximalizáló politikához, úgy a növekedési rátának minden elnökválasztás előtt átmenetileg 20 százalékra kellene felugrania, utána pedig hatalmas recesszióknak kellene bekövetkeznie. Azonban, ha a jelöltek következetesen tartanak magukat ehhez a politikához, a közönség hamar átlátja rajtuk, és a taktika már rég működésképtelenné vált volna. A politikai ciklus csak azért maradhatott fenn ilyen hosszú ideig, mert a manipulációt rendszertelenül és ritkán alkalmazzák.

Hosszútávú stabilitás

A politikai konjunkturaciklus csupán korlátozott mértékben okoz károkat, ha az inflációs rátát csak fel-le mozgatja. Lényeges kérdés, hogy tendenciaszerű felfelé mozdulás, vagy esetleg robbanás következik-e be több ilyen ciklus átlagában. Döntő fontossága itt annak van, hogy a munkanélküliség és az infláció közötti átváltási kapcsolat tendenciájában vajon romlik-e, illetve a Phillips görbe felfelé tolódik-e el.

1. ábra: A kormányzat népszerűségének alakulása, illetve a kedvezőtlenebbé való átváltási arány (trade-off) az infláció és a munkanélküliség között

Magyarázat:

- A görbe vonalak olyan munkanélküliség-infláció kombinációkat testesítenek meg, amelyek között a szavazó nem tud választani. Jelölésük a kormány által esetenként megszerzett szavazatarány V -szerint történt.
- A PP' , $P_1P'_1$ stb. egyenesek a rövid távu Phillips görbe meghatározott szakaszai, amelyek az egymást övető periódusokra nézve a munkanélküliség és az infláció között fennálló átváltási arányt mutatják (a bérköltségekre számított profit konstans arányát feltételezve)

Az N -ből kiinduló függőleges egyenes a hosszú távu Phillips görbe, amely azt a helyzetet jeleníti meg, amikor az infláció és a munkanélküliség között semmifajta átváltás nincs.

ON a munkanélküliség hosszú távon fenntartható rátája. ED a "választási pálya".

Az I. ábrán bemutatott egyszerű PP' Phillips görbe azt feltételezi, hogy az embereket nagyobb pénzbeni javadalmazással be lehet csapni; azaz hogy tulkereslet esetén a magasabb pénzbérek megtevesztik őket. Ez azonban nem tart örökké. Mihelyt a munkások rájönnek, hogy romló fontban vagy dollárban fizetik őket egy olyan munkaerőpiacon, amelyen piaci helyzetük valójában reálbéremelést is lehetővé tenne, az inflációt meghaladó mértékű béremeléshez fognak ragaszkodni. Ezért a tulkereslet nem egyszerűen inflációhoz, de gyorsuló inflációhoz vezet (pontosabb fogalmazásban gyorsuló árszínthez és emelkedő inflációhoz). Ilymódon amennyiben a munkanélküliség szintje alacsonyabb, mint az tartósan fenntartható, úgy a bérek és az árak növekedésének semmi sem állja útját.

Hosszu távon ezért nincs átváltás a munkanélküliség és az infláció között. A kereslet alakítása nem szállíthatja le a munkanélküliséget ama minimum-szint alá, amelyet a munkaerőpiac tényleges erőviszonyai határoznak meg. A gazdaságpolitika hosszútávú döntési lehetősége mindössze arra korlátozódik, hogy megválaszthatja, hogy a munkanélküliség tartósan fennálló szintjét kísérő infláció mértékét. Más szavakkal: a hosszútávú Phillips görbe függőleges.

Az irodalomban folyt némi vita akörül, hogy ez tényleg így van-e, vagy inkább arról van-e szó, hogy a hosszútávú Phillips görbe csupán meredekebb, mint a rövidtávú. Mások viszont amellettt érveltek, hogy a magas inflációs ráta végső soron kifejezetten káros hatással van a foglalkoztatásra. Az egyszerűség kedvéért a hosszútávú Phillips görbét a diagrammon függőleges egyenessel ábrázoltuk; de az infláció és a munkanélküliség együttes felfelé mozgásához, illetve a politikai támogatás elvesztéséhez már az is elég lenne, ha a hosszútávú Phillips görbe meredekebb lenne a rövidtávnál. /2/

Az ábrán a PP' ferde egyenes a Phillips görbe egy szakasza, amelyet zéró inflációs várakozás és a bérköltséget meghatározott mértékű profittal tetéző árak jelölnek ki. Az E ponton átmenő, az origóra konkáv görbe a munkanélküliség és az infláció együttes előfordulási arányainak ama konstellációt

mutatja, amelyekre a választók közömbösen reagálnak. Ilyen görbéből egy sereg van; közülük az origóhoz legközebb eső biztosítja a kormánynak a legnagyobb népszerűséget, hiszen ez jeleníti meg a munkanélküliség és az infláció legkedvezőbb kombinációt.

A történet úgy kezdődik, hogy a kormány a $V=60$ görbén helyezkedik el, ami annyit jelent, hogy az összes szavazat 60%-át birtokolja (az egyszerűség kedvéért kétpárti rendszert feltételezünk). A kormány a Phillips görbe mentén mozog, amíg el nem éri a szavazók szempontjából legkedvezőbb közömbösségi görbét (az ábrán az E pontot), amikor is a munkanélküliség OM, az infláció pedig OW. A Goodhart-Bhansali tanulmány (Goodhart-Bhansali, 1970) azt állítja, hogy a szavazói optimum értéke az 1958-al kezdődő évtizedben a 200-250.000 (körülbelül 1 százalékos) munkanélküliséggel párosuló 5%-os árinfláció volt.

Sajnálatos módon azonban ez hosszú távon nem stabil állapot. Több politikai ciklust tekintve, a rövidtávu Phillips görbe felfelé mozdul el. A kormány továbbra is mindent megtesz, hogy a legkedvezőbb közömbösségi görbére kerüljön; de amint az ED választói pályán, a jobb felső sarok felé halad, mind a munkanélküliség, mind az infláció erősödik, a kormány támogatottsága pedig gyengül. Hosszútávu egyensúly csak ott lehetséges - ha lehetséges egyáltalán -, ahol elérjük a hosszútávu Phillips görbét (amit ábránkon az N-ből kiinduló függőleges egyenes mutat). Ekkor a munkanélküliség szintje a hosszú távon fenntartható ON értéken áll.

Bár csak illusztráció céljára szolgál, az ábra jól mutatja, hogy a demokratikus rövidlátás és a gazdasági folyamatok késleltetettsége miatt a gazdaság még a legkedvezőbb konstellációban is a tulzott infláció állapotába kerül. A munkanélküliség mindenképpen ON kell, hogy legyen; a baj az, hogy ezt a szintet az ED pályán közelíti meg, és ezért a gazdaság nem képes elkerülni az ábra jobb felső sarkában található magas inflációs rátákat. Lehetséges lett volna a munkanélküliség tartósan biztosítható rátáját alacsonyabb inflációval, sőt, akár stabil árakkal kombinálni, és így jobban kedvében járni a szavazóknak. Ehhez azonban a kormánynak eleve az ON munkanélküliséget kellett volna

választania, és inkább azzal kellett volna próbálkoznia, hogy a munkanélküliséget a munkaerőpiac működésének hosszútávú javításával csökkentese, lemondván azokról az időleges előnyökről, amelyeket a serkentés rövidtávú szempontjai kínáltak.

De ez még nem minden. A hosszútávú egyensúlyi pontban a kormány támogatottsága sokkal kisebb, mint volt történetünk kezdetén - az illusztratív példában 30%. Ha ez csupán kormánycserét okoz, úgy elviselhető. A kormányok nem örülnek azonban annak, ha így leszavazzák őket, és azt hiszik - bár nem biztos, hogy helyesen -, hogy birtokukban van az a politika, amelynek segítségével a gazdaságot a szokásos inflációs következmények nélkül élénkíthetik. Vagyis úgy gondolják, hogy a rövid és a hosszú táv közötti átváltási arány javítható.

A súlyosabb probléma, hogy az inflációnak és a munkanélküliségi rátának az ábra jobb felső sarka által jelzett kombinációja a másik párthoz való átállásnál drasztikusabb reagálásokat is kiválthat, és bekövetkezhet az egész politikai és gazdasági rendszer szétesése. A demokrácia végzetéről szóló tézis szerint a munkanélküliség tartósan érvényesülő rátája immáron túllépte a politikai elviselhetőség határát, és ez előbb-utóbb a demokrácia és/vagy a jelenlegi vegyesgazdaság feladásához fog vezetni.

Ha a rövidtávú politikai ciklust, valamint a munkanélküliség és az infláció közötti átváltás hosszútávú rosszabbodását együttesen tekintjük, akkor a következő végeredményhez jutunk. Minden élénkítés az infláció magasabb szintjére emeli a gazdaságot; az ezt követő keresletkorlátozás növeli a munkanélküliségi rátát, miközben az inflációt csak korlátozott mértékben és átmenetileg csökkenti. Az infláció rögtön újraeled és még magasabbra szökik, mihelyst a munkanélküliség miatt aggódó kormányok újra a kereslet ösztönzésébe fognak. A modell még valószínűbbé tehető, ha a folyamatot nem az infláció ciklusonkénti emelkedésével írjuk le, hanem az emelkedő trendet több egymást követő ciklus átlagában muttjuk ki. A folyamat így is robbanáshoz vezethet, amint azt írásaiban például Peter Jay (Jay, 1976) oly élénk

színekkel ecsetelte. A modellált spirál bekövetkezéséhez elegendő, hogy a foglalkoztatási cél magasabb legyen, mint a hosszú távon fenntartható foglalkoztatottsági szint, továbbá, hogy a kormányzat el legyen tökéve arra, hogy ennek a célnak a költségvetés és a pénzmennyiség kiterjesztése révén szerezze érvényt. A robbanás akkor is bekövetkezik, ha a fenntartható munkanélküliségi rátát meghaladó kormányzati célkitűzés háttérében a szakszervezetek monopóliuma áll, és akkor is, ha a kormányzati cél a többi gazdaságpolitikai lépéshez viszonyítva bizonyul túl ambiciózusnak. A veszélyt nagyon képletesen fogalmazta meg Goodhart (Goodhart, 1975):

"Ha a munkanélküliség természetes rátáját ár- és jövedelempolitikával nem tudjuk (sic!) elfogadhatóbb szintre leszorítani, sem a jelenlegi, talán mozdíthatatlan természetes munkanélküliségi rátát az emberek számára elfogadhatóbbá tenni, úgy a Nyugat gazdaságainak egy olyan belső ellentmondással kell együttélniük, amely előbb-utóbb szétzúzhatja a jelenlegi rendszer demokratikus tökéletes szerkezetét."

A szakszervezetek szerepe

Az infláció értelmezéséhez számos más tényezőt is számításba kell vennünk, így mindenekelőtt a szakszervezetek befolyását. Noha a kérdés elemzői már erdőnyi papirost elfogyasztottak, még mindig megválaszolatlan, hogy az előző alfejezetben tárgyalt dilemmák kialakulásában mekkora szerepe volt a szakszervezetek hatalmának. Még akik elismerik is, hogy a pénzmennyiség bővülése szükséges és elégséges feltétele a nagymérvű tartós infláció létrejöttének - amire márpedig elsőprő bizonyítékok vannak -, azok között is a vélemények számtalan árnyalata létezik tekintetben, hogy a szakszervezeti magatartás mennyiben gyakorolt kényszerítő erőt a pénzügyi hatóságok inflációs intézkedéseire. Flemming kétfajta módszert említ, amellyel a szakszervezetek növelhetik a tartósan fennmaradó munkanélküliség szintjét. Az egyik, hogy a szakszervezeti hatalomban - vagy e hatalom alkalmazásában - bekövetkező változásokat mint olyan hatásokat kell az izlés és

a technológia változásaihoz hozzászámítanunk, amelyek surlódásos munkanélküliséget eredményeznek. Másodszor: a szakszervezetek csökkentik a bérek rugalmasságát, és emiatt a körülmények változásához való igazodás terhét nagyobb mértékben kell a termék-kibocsátóknak és a foglalkoztatásnak viselnie. Ezzel szemben áll a szakszervezetnek az a pozitív szerepe, amelyet a tranzakciós költségek csökkentésében játszik azáltal, hogy tagjai nevében tárgyal, és terjeszti az információt.

Ezek mind "mikro"-hatások. Sokkal problematikusabb a helyzet, ha a szakszervezetek többsége vagy valamennyiük közösen lép fel és gyakorol nyomást a bérekre. Az orthodox neoklasszikus közgazdászok erősen kételkednek egy ilyen helyzet lehetőségében. Mégpedig azért, mert véleményük szerint a szakszervezetek (a gazdasági élet összes többi szereplőjéhez hasonlóan) már korábban elérték monopolhatalmuk lehetséges legmagasabb fokát ("mindenki maximalizál"). Sokminden arra utal azonban, hogy a normális mindennapi működése során számos szakszervezet monopolhatalmának egy bizonyos részét kihasználatlanul hagyja. Az áramtermelés dolgozói - amint arra a sajtó minduntalan figyelmeztet bennünket - olyan helyzetben vannak, hogy relatív bérük emelésére igénybe vehetik mind a sztrájkkal való fenyegetőzést, mind a képzésre jelentkező, versenytársakat jelentő munkások felvételének megtagadását. Tegyük fel, hogy - ragaszkodva a fejenkénti évi 500.000 forinthoz - az áramtermelők megpróbálják maximalizálni monopolbérüket, és emiatt valamivel csökken az áramfogyasztás. Ha az áramtermelőknek sikerül elérniük ezt a béremelést, akkor más csoportok sem maradnak tétlen. A bányászok, a csatornatisztítók, az utcaseprők és még sokan mások mind akcióba lépnének, hogy korábbi relatív pozíciójukat legalább részben helyreállítsák. Egyes szakmák meglepő monopolhatalomról tehetnek tanuságot, ha úgy döntenek, hogy azt használni is fogják. A különböző szakszervezetek munkaerőpiaci egyensúlyában tehát rengeteg konvencionális elem van, köztük a történelmileg kialakult vagy szabadpiaci bérarányok, illetve a státuszra vonatkozó hagyományos elképzelések. Az erők egyfajta egyensúlyáról - nem pedig szűk

értelemben vett piaci egyensúlyról - van itt szó, amelyet bármely kívülről jövő hatás megbonthat.

Ebben az értelmezésben bérinfláció akkor lép fel, ha néhány vagy az összes szakszervezet - egymással egyeztetve vagy valamilyen közös jelre reagálva - megpróbálja monopolhatalmát a korábbinál jobban érvényesíteni. Ezt jelzi az ábrán a rövidtávú Phillips görbe felfelé való eltolódása. Sok mulik azon, hogy a mögöttes szándék a reálbér vagy a nominálbér növelése-e. Az előbbi esetben semmi nem menti meg a munkásokat attól, hogy kiárazódjanak állásukból, és emiatt növekedjen a hosszútávon tartósuló munkanélküliségi ráta, függetlenül attól, hogy a monetáris politika nagyon merev vagy nagyon alkalmazkodó-e. Ha ezzel szemben a szakszervezetek célja csak a pénzbeni (nominál) bérek növelése, akkor pénz befecskendezésével, valamint magasabb árszint révén a foglalkoztatás a korábbi szinten tartható.

Amikor elismerjük a szakszervezet által generált bérinfláció lehetőségét, ezzel egyáltalán nem azt állítjuk, hogy be kell dobunk a törülközőt, és fel kell adnunk minden közgazdasági magyarázatot. Ha a reáljövedelemmel kapcsolatos korábbi várakozások hirtelen megváltoznak - például ötszörösére emelkedik a kőolaj ára, amint az 1973-74-ben történt -, az szintén kiválthat ilyesfajta béremelkedést. A pénzbérek növelése - mint arra Flemming rámutat - furcsa egy cél. De a bizonytalanságnak abban a légkörében, amely az efajta eseményeket kíséri, a szakszervezetek megpróbálhatnak komoly nominálbér-igénnyel fellépni, ily módon biztosítva magukat a kedvezőtlen ármozgások ellen. Tehetik ezt azonban anélkül, hogy a reálbérrre vonatkozó céljaikat pontosan meg kellene fogalmazniuk. A gazdaságot átható irreális reáljövedelem-igények valószínűleg átmenetiek lesznek, mert minden bizonnyal egy tanulási folyamat indul majd be. Ráadásul a tanulás könnyebb, ha a reáljövedelmek egyszeri összezsugorodása már a múlté, a növekedés immár újból lehetséges, és arról van csupán szó, hogy próbáljuk meg az elvesztegetett időt mielőbb bepótolni. Ha azonban a világméretű növekedés 1973 óta tapasztalt lelassulása tartós marad - akár a fizikai erőforráskorlátok, akár a pozicionális

javak növekvő szerepe miatt (Hirsén, 1977a) -, és nem csupán a termék-kibocsátás növekményének néhány évi elvesztegetéséről van szó, úgy a tanulási folyamat sokkal hosszabb időszakot vehet igénybe, és a kormányra gyakorolt béremelési és választói nyomás sokkal intenzívebb lehet. Azt gyanítom, hogy a növekedés alapvetőbb korlátai csak fokozatosan érvényesülnek majd, és a világ termék-kibocsátása az elkövetkező néhány ciklusban tovább fog nőni, még ha a korábbinál kisebb ütemben is.

Az inflációs ráták világméretű növekedése a hatvanas évek végén kezdődött, jóval az olajárrobbanás előtt. A bérnyomásos magyarázattal az a probléma, hogy még senki sem indokolta meg, miért kellett volna a szakszervezeti monopóliumhatalomnak nemzetközileg összehangolt módon növekednie ebben az időszakban. Alternatív magyarázatok az USA gazdaságpolitikájában - részben a vietnami háború deficitfinanszírozása következtében - beállott inflációs fordulatra hivatkoznak, illetve a dollár és a többi ország valutája közötti kapcsolat változásaira utalnak.

A szakszervezeti hatalom talán legfontosabb makro-szintű hatásáról eddig explicit módon még nem tettünk említést. Nevezetesen arról van szó, hogy e hatalom lassíthatja a béreknek a pénzbeli kereslet lassabb növekedéséhez való alkalmazkodását. (Más szavakkal: a rövidtávú Phillips görbe az egyensúlyi ponttól jobbra ellaposodik, megtörik.) Ez annyit jelent, hogy az infláció csökkentéséért átmenetileg nagyobb munkanélküliséggel kell fizetni. Az infláció ily módon egyirányú utcává válik. Minden külső behatás vagy gazdaságpolitikai hiba csak növeli az inflációs rátát, amely a soron következő sokk beállta előtt sem fog a korábbi szintre visszaesni.

A demokrácia korlátozza ama módszerek alkalmazhatóságát, amelyekkel máskülönben a szakszervezetek az inflációos finanszírozást kikényszerítő nyomás gyakorolhatnának a hatóságokra - s a korlát az, hogy az infláció esetleges megfinanszírozása révén a munkások kiárazódnak az állásaikból. A demokrácia egyrészt felkelti a várakozásokat, másrészt csökkenti ezen várakozások teljesítésének lehetőségét. Először

is, nehéz meggyőzni a választópolgárokat, hogy a kollektív alku normál menete – főleg ha azt a sztrájkokkal való fenyegetés is kíséri – károkat okozhat mind az életszínvonalnak, mind a társadalmi rendszer stabilitásának. Még erősebb gátló tényező, hogy elfogadható módszerekkel nem lehet olyan törvényeket megszavaztatni, amelyek megtiltanák a szakszervezeteknek, hogy erőnek erejével elejét vegyék az adott bérszint aláaknázásának ("sztrájk-törés"). Nem szabad alábecsülni az érzelmeik időbeli változásának hatását. A szakszervezetek szolidaritási ösztöne azonban mindeddig tulságosan erős volt ahhoz, hogy azt a törvényhozás békés módszerei révén a társadalom legyőzhette volna.

Önáltatás abban bizni, hogy a jövedelempolitika megoldást kínál a szakszervezeti piaci hatalom problémájának megegyezéssel rendezésére. Ezzel a kérdéssel más helyen már részletesen foglalkoztam (Brittan és Lilley, 1977). Röviden: a jövedelempolitika mindig megfeneklik a bérarányosítás, a bérdifferenciák zátonyán; márpedig igazságos vagy tudományos bérarány nem létezik. Lehet *a priori* érvelni a bérek rövid távu, rendkívüli befagyasztása vagy korlátozása mellett, mondván, hogy azok a várakozások megtörésének hatékony eszközei lehetnek. A gyakorlatban azonban ezt a sokk-terápiát olyan egyéb intézkedések kísérték, továbbá olyan félrevezető módon alkalmazták a taktikát, hogy bevezetése mind az inflációnak, mind a foglalkoztatásnak több kárt, mint hasznot hozott.

Az aranyfedezet vége

Még mindig van azonban egy hiányzó elem. A kormányzati kiadásokra, illetve a teljes foglalkoztatásra irányuló demokratikus nyomás nem – még a szakszervezetek akciói révén sem – eredményezhette volna az inflációs ráták tapasztalt emelkedését az intézményes monetáris korlátok párhuzamos fellazulása nélkül. A költségvetési egyensúlyra vonatkozó rögzített szabályok és a pénzteremtésnek az aranyfedezetre vonatkozó korlátai mellett a kereslet tulságosan sok, egymással versengő tételle magas kormányzati kiadásokhoz, ennek

megfelelően pedig magas adóztatáshoz vezetett volna. A költségvetési egyensúly – ugyan túlságosan magas szinten, de – létrejött volna; ebben az esetben az adóteher lett volna a határtalan terjeszkedés beépített korlátja.

A demokrácia inflációs formában jelentkező politikai túlterhelésének szükséges feltétele volt – mint azt Brunner (Brunner, 1975) hangsúlyozza – az aranyfedezetre vonatkozó szabályok eltűnése. Ez fokozatosan ment végbe. Elsőnek a huszas években a magánkézben lévő hazai valuta aranyra való átválthatósága szűnt meg. Ezzel meglazult a kapcsolat a belföldi pénzkinálat és az aranykészletek között. A következő szakasz – melynek gyökerei szintén a huszas évekbe nyulnak vissza, **de jure** azonban csak Bretton Woods-szal lépett életbe – az aranyfedezetnek dollárfedezetre való átváltoztatása. A legtöbb ország a dollárt használta a hivatalos tranzakciók során keletkező mérleghiányok törlesztésére. A belföldi monetáris politikák hatókörét gyengítette, hogy csupán a dollárra való konvertálhatóság kívánalmainak kellett eleget tenniük. Mindössze az Egyesült Államokkal szemben állt fenn az a követelmény, hogy más nemzetek pénzügyi intézeteit arannyal lássa el. További lazítás volt a rögzített, de módosítható árfolyamok bevezetése, ami lehetővé tette, hogy az egyes országok az Egyesült Államoktól részben független monetáris politikát folytathassanak. Az Egyesült Államokra nehezedő nyomás enyhült, amikor kiderült, hogy az aranyra való konvertálhatóság záloga, hogy tényleges érvényesítésével nem fognak széles körben élni; az Egyesült Államok azonban nem alakíthatta teljes önállósággal saját monetáris politikáját mindaddig, amíg 1971-ben meg nem történt az aranykonvertibilitás formális érvénytelenítése is; és csak 1973 elejére alakultak úgy a dolgok, hogy a világ nagy része áttért a lebegő árfolyamok rendszerére, ami által még azok az ideiglenes korlátok is eltűntek, amelyeket a módosítható, de rögzített árfolyamok, illetve az adott valutának az USA inflációs rátájához való kapcsolódása jelentettek. Önmagában az egymást követő egyes lépések mindegyike logikusnak tűnt; a végeredmény azonban az lett, hogy az infláció megfékezésének

teljes terhe arra a demokratikus önmérsékletre hárult, amelynek Schumpeter oly nagy jelentőséget tulajdonított.

Az aranyfedezet 1914 előtti formáinak fenntartását az is megnehezítette, hogy az arany fizikai kínálata nem tartott lépést a világ gazdasági tevékenységének bővülésével. A papírpénz, a bankbetétel, a hiteleszközök fordított piramisát tovább kellett volna bővíteni. A papírpénznek és a bankbetétnek az aranybányászattal szembeni alacsony fizikai költsége további ösztönzést jelentett volna a bővítésre. A rendszer papir- és hitel-elemeit azonban nem lehetett tulságosan kiterjeszteni anélkül, hogy az aranyalap ne vált volna egyre fiktivebbé, az egész rendszer pedig erősen válságveszélyessé – amint azt a két háború közötti évek megmutatták. Egy másik érvelés szerint a rendszert az arany dollárárának periodikus változtatásával lehetett volna működőképessé tenni. De függetlenül attól a problémától, hogy vajon a többi ország vonzónak találta volna-e valutájának a dollárral való ilyen értelmű kapcsolatát, egy politikailag meghatározott aranyár a szigorú értelemben vett aranyfedezet semmilyen automatikus tulajdonságával nem rendelkezik: egy ilyen szellemben megváltoztatott rendszer nem lett volna más, mint önkényes dollár-értékcsökkentések sorozata, amelyet – a jelenlegi folyamatos leértékelés helyett – több egymást követő lépésben hajtanak végre.

A kor spekulatív gondolkodásmódja is hozzájárult az arany szerepének felhígulásához. Akár a stabil árszínvonal, akár (mint Keynes kései írásaiban) a foglalkoztatás megkönnyítése a monetáris politika célja, mindenképpen abszurd dolog a pénzmennyiséget laza és előrejelezhetetlen módon hozzákapcsolni egy bizonyos fém fizikai kínálatához. Nyilvánvalóan sokkal racionálisabb volt a papírpénzt bevezetni, amelynek mennyiségét a kormányok a szükségleteknek megfelelően változtathatták; a nemzeti gazdaságpolitikai célok közötti eltérések pedig a lebegtetett valutaárfolyamok révén váltak kezelhetővé.

Ezek az érvek önmagukban nézve megállták – és ma is megállják – a helyüket. A baj csak az, hogy az elgondolások abból az előfeltevésekből indultak ki, hogy a kormányok olyan

benthamiánus diktatúrák, amelyek tüzzel-vassal érvényt szereznek a közérdek közgazdaságilag értelmezett koncepciójának, s elfelejtkeztek arról, hogy az országok irányítói olyan hus-vér emberek, akik ki vannak téve a meglehetősen tökéletlen politikai piac ide-oda rángatózásainak. Nem valószínű azonban, hogy az aranyfedezet valamely változatához való visszatérés megoldást jelentene a problémára. A mítoszoknak csak addig van társadalmi értékük, ameddig az emberek rá nem jönnek, hogy mítoszokról van szó. Mihelyt kiderül, hogy a pénz értéke nem a mögötte lévő aranytól, hanem elfogadhatóságától és mennyiségétől függ – az aranyalap pedig nem más, mint ezen mennyiség korlátozásának eszköze –, nehéz elképzelni, hogy a kormányok a rögzített árfolyamu arany-konvertibilitást olyan mindennek felett való célként fogadnák el, amelyért érdemes rövidtávu tényleges áldozatokat hozni.

Kiegyensúlyozatlan költségvetés

Az aranyfedezet aláaknázása kéz a kézben haladt a pénz bővülés egy másik erkölcsi korlátjának, a kiegyenlített költségvetés doktrínájának elvetésével. Itt ismét egy olyan doktrínáról van szó, amelynek a hagyományos formában nem sok logikai alapja volt. A Gladstone-i költségvetés főleg a folyó kormányzati kiadásokat, valamint a jövedelmet nem hozó infrastrukturális beruházásokat tartalmazta, és viszonylag egyszerű volt megmondani, hogy a költségvetés egyensúlyban van-e, vagy sem. Amint azonban a tőkekiadások és a hitelezések jelentősen növekedni kezdtek, valamint bővültek a nem a központi kormányzathoz tartozó közhivatalok kiadásai, továbbá a kamatok elszámolása az infláció miatt bonyolultabbá vált, rögvést egy tucat különböző mérleg készülhetett; s ha definíciójukban meg is egyeznének, akkor sem lenne nyilvánvaló, hogy a költségvetési hiány optimális értéke valóban zéró volna. A kiegyensúlyozott költségvetés esetében is egy olyan mítoszból vagy konvencióból volt szó, amely könnyen átlátható és egyértelmű, beépített biztosítékot jelentett a pénzmennyiség túlzott bővítésével szemben.

A régi korlátokat helyettesítő új filozófia az ugynevezett keresletszabályozás volt, amit (okkal vagy ok nélkül) "keynesi közgazdaságtannak" is neveztek. E doktrína - legszigorubb változatában - azt állítja, hogy a gazdaságpolitikának sem a pénzkinálat, sem a költségvetési egyensúly nem független célkitűzései, hanem mindkettő csupán eszköz arra, hogy általuk a reálkereslet kívánatos nyomását biztosítsák (ez utóbbit a tényleges kibocsátás és a teljes kapacitáskihasználás mellett feltételezhető kibocsátás arányával mérjük), amely utóbbi viszont szorosan kapcsolódik a foglalkoztatás meghatározott és célként tétélezett szintjéhez. A keresletszabályozási doktrína részben a régi elméletek védelmezőinek szellemi túnyasága miatt uralkodhatott olyan sokáig. Amíg a fő veszélyt az egyáltalában való, nem pedig a gyorsuló inflációban látták (amelyet a 2-7 százalék közötti "kuszó" sávban tartottak megengedhetőnek), addig a keresletszabályozás hívei érvelhettek azzal, hogy egy kis infláció nem túl nagy ár a teljes foglalkoztatásért; a vitát még bonyolultabbá tette, hogy sok országban a régi Phillips görbe gyengén illeszkedett, és helyzete tendenciájában elmozdult. Volt egy olyan hiu remény is, hogy a bőséges keresletre vonatkozó célkitűzések megfelelő jövedelempolitikai lépések foganatosítása révén inflációs következmények nélkül is érvényesíthetők lesznek.

De hiba volna eltulozni az elméleti doktrinák hatását. Egy ország sem folytathatott ultravagáns teljes foglalkoztatási politikát mindaddig, ameddig valami visszatartotta őket a dollárral szembeni gyakori és nagymértékű leértékelésektől. Paradox módon, az ötvenes és a korai hatvanas években a pénzmennyiség növekedését a fizetési mérlegre vonatkozó, látszólag irracionális fétisek jobban korlátozták, mint az azt követő időszakban az időközben divatosá vált monetarizmus. A hatvanas évek Kennedy-Johnson adminisztrációját megelőzően a keresletszabályozás filozófiája az Egyesült Államokban soha nem vált uralkodóvá; senki sem tudja, milyen hatása lett volna az ideológiai váltásnak, ha nincs a vietnami háború és a kísértés, hogy a háború költségeit legalább részben ne az adókból finanszírozzák.

Nagy-Britannián és Észak-Európán kívül a költségvetési deficitre és a monetáris politikára vonatkozó keynesi elképzelések sehol nem vertek igazán gyökeret; a keynesi előrejelzési módszerek azonban igen. Ez - a nemzetközi testületek toleranciájától kísérve - lehetővé tette a kormányok számára, hogy tultegyék magukat a költségvetési hiány okozta rossz lelkiismereten. Franciaország ennek többször is jó példáját szolgáltatta.

A teljes foglalkoztatás időszaka

Elemzésünkben még mindig vannak komoly hézagok. Mindeddig adósak vagyunk a magyarázattal: hogyan sikerült oly sok országnak a II. világháborút követő husz-harminc évben sikeres foglalkoztatási politikát folytatnia anélkül, hogy a kuszó infláció szintjét meghaladták volna. Az inflációs robbanás időszaka csak a hatvanas évek végével kezdődött.

Utólagos magyarázatokban nincs hiány, de még mindig nem tudjuk, hogy közülük melyik a helytálló. Számtalan hipotézis keletkezett arra vonatkozóan, hogy miért kellett a munkanélküliség hosszú távon érvényes rátájának emelkednie. Az egyik legnépszerűbb érvelés a munkanélküli segélynek az átlagbérekhez viszonyított arányában számos országban bekövetkezett jelentős növekedésre mutat rá, ami különösen akkor szembeszökő, ha az adókat, az utazási költségeket és a természetbeni juttatásokat is figyelembe vesszük. Egy másik magyarázat a szerkezeti változásokra hivatkozik, így például a szokásos bérarányok mellett a szakképzetlen munka iránti keresletben bekövetkezett viszonylagos csökkenésre, illetve az olajárrobbanást követően az ipari kereslet strukturájában beállt zavarokra. Más hipotézisek az állami szabályozást teszik felelőssé, amely lenyomja a tőke megtérülési rátáját; az efajta szabályozás azonban szinte minden esetben csupán válasz volt az infláció gyorsulására, az utóbbi kiváltó okát pedig máshol kell keresnünk. A magyarázatoknak egy további csoportja arra a pénzillúzióra utal, amely a több évtizedes állandó enyhe infláció közepette keletkezett, arra sarkallván a szakszervezeteket és talán más csoportokat is, hogy

elégedjenek meg alacsonyabb reáljövedelemmel, mint amekkorát a kereslet adott szintje mellett elérhettek volna; amikor azonban a hatvanas évek végének magasabb inflációs rátái romba döntötték a korábbi várakozásokat, a pénzillúzió hamar kipukkadt, és manapság nem lesz azt könnyű ujratereíteni.

Változó kilátások?

Vajon a fenti, a politikai folyamat tökéletlenségeire és a gazdasági késleltetésekre alapozott elemzés kikerülhetetlen végkövetkeztetése-e az inflációs ráta állandó emelkedése? Nemi óvatosságra kell itt intenünk, ha másért nem, azért, mert az előző évtized tendenciáinak kivetítésére alapozott előrejelzések utóbb oly gyakran bizonyultak téveseknek. A borus jóslatok azon alapulnak, hogy a keynesi élénkítés hatására rövid távon mind a termék-kibocsátás, mind a foglalkoztatás nő, hosszú távon azonban csak az árak emelkednek. A folyamatot a monetarizmus elméleti művelői a "várakozásokkal módosított Phillips görbe" címszó alatt tárgyalták (Freidman, 1977a).

A gazdasági változások vizsgálatának általános tapasztalata azonban, hogy alig hogy sikerül egy összefüggést a multbéli adatok elemzésével feltárni, továbbá alig hogy a felszínre hozott összefüggés használata a közgazdászok körében elterjed, maga az összefüggés csakhamar szertefoszlik. Ez nem más, mint a megfigyelő és megfigyelt közismert kölcsönhatása. Röviden: mihelyest a monetáris diagnózist - ha mégoly durva és megcsonkított formájában is, de - nyilvánosan elfogadják, a bővülő pénzmennyiségnek a tevékenységekre gyakorolt akár csak átmeneti ösztönző hatása is elenyészik. A következtetés a racionális várakozások elméletéből deriválható; számos sajátos megnyilvánulási formáját azonban valóban nyomon követhetjük. A több hónapon át deklaráltan magas pénzügyi mutatók hatására az államkötvények ára hamarosan csökkenni kezd, és így a kamatlábak emelkednek. Ez a beruházásokat mind közvetlenül, mind a bizalmi hatáson keresztül elbátortalanítja; ha pedig a béralku résztvevőinek körében nőnek az inflációs várakozások, az hamar az infláció fokozódásához és - bármely adott

monetáris politika mellett - a növekedés lefékeződéséhez vezet.

Miközben a kutatók vitája változatlanul folyt tovább arról, hogy valójában nincs hosszútávú átváltás a foglalkoztatás és az árstabilitás között, illetve, ilyen összefüggés léte legfeljebb erőteljes tulzással állítható, aközben a tények rég túlhaladták az érveket; magas infláció mellett csökkent a foglalkoztatás: vagy a nagyobb bizonytalanság következtében, azaz azért, mert a gazdaság szereplői nehezebben birkóztak a magas nominális kamatlábakkal, illetve az ingadozó tőkeértékekkel, vagy pedig a kormánynak az inflációs jelenségek visszaszorítására tett kísérletei folytán. E perverz hatások némelyike - mint például a foglalkoztatás-teremtés - átmenetinek bizonyult; az azonban bizonyos, hogy a magas foglalkoztatási szintnek az inflációs kockázatvállalások révén való garantálása többé már nem járható út.

Mindenekelőtt számításba veendő tény, hogy bármely nyitott gazdaságban a pénzmennyiség bővülése azonnali hatást gyakorol a valutaárfolyamra. Ez a hatás ma sokkal gyorsabban következik be, mint azelőtt, részben, mert a rögzített valutaárfolyam nyújtotta átmeneti támasz megszűnt, részben pedig azért, mert maga a pénzmennyiség bővülése olyan leértékelődési várakozásokat alakít ki, amelyek a hatóságoknak az árfolyam fenntartására irányuló minden igyekezetét megghusítják. A valutaleértékelésnek nemcsak inflációs hatása van, de a tényleges termelőtevékenység **szűkülését** is kiválthatja. A leértékelés emeli a hazai árszintet - ez azonnal és gyorsan megmutatkozik az import esetében, a versenyen keresztül érvényesül a nemzetközi áruforgalomba bekerülő javaknál, továbbá a tevékenységszerkezet fokozatos eltolódásával a külkereskedelmi forgalomba nem kerülő javak esetében is. Következésképp adott pénzkinálat reálértéke csökken. Olyan hatás ez, ami a (nagyon rendszertelenül) módosított fix árfolyamok és az alkalmazkodó monetáris politika időszakában elhomályosult. A káros hatások ma közvetlenül láthatóvá válnak a rendelkezésre álló reáljövedelmen, a kamatlábakon, a fogyasztói bizalmon, a

tőkeértéken és számos más csatornán keresztül. Ezek hatása tulszárnyalhatja az exportprofit okozta átmeneti fellendülést, aminek kedvező szerepét a vállalkozók egyre hajlamosabbak már előre leírni.

Az inflációs finanszírozást illető hasonló kiábrándulás következhet be a szakszervezetek körében is. A mai infláció jórészt arra irányuló kísérletnek tekinthető, hogy a nagyhatalmu csoportokkal elhitesseék, hogy többet nyertek, mint amennyit valójában, tényleges veszteségüket pedig a pénzegység általános leértékelésével titkolják el a többiek elől. Mihelyt azonban az emberek átlátnak ezen a trükkön, az alku egyre inkább a reál-értékekre tevődik át. Ez súlyosbithatja az inflációt, ha jelentősek voltak az olyan pénzbeli bérmegállapodások, amelyekhez hibás indexálási záradék kapcsolódott - mint az olasz **scala mobile** esetében -, a megállapodások kimenetelét pedig pénzügypolitikai eszközök voltak hivatva finanszírozni. Mindazonáltal legalább a remény megvan arra, hogy a szakszervezetek beszüntetik az ilyen monetáris politikára irányuló követeléseiket, sőt, még csak üdvözlendőnek sem tartják majd azt, és a harc a jövőben nyíltan a tényleges részesedési arányokról, illetve az adott követelésekből fakadó munkanélküliség társadalmi elosztásáról fog folyni. A háború utáni legmélyebb recesszió közepén a brit szakszervezeti központ "reflációra" tett felszólításának viszonylag enyhe megfogalmazása talán uttörő jelentőségű ebben a vonatkozásban.

Helytelen lenne azonban tulzásokba bocsátkozni. A nyugati gazdasági vezetők hite nem a monetáris élénkítésben általában ingott meg, hanem csak annak belgazdasági változata iránti bizalmukat veszítették el. Az exporton és a világkereskedelmen (egyesek szerint a protekcionizmuson) keresztül megvalósított keresletösztönzés a köztudatban kevésbé számít veszélyesnek. Hogy miért, ezt érdemes volna kideríteni. A végeredmény az lesz, hogy a kormányok egymást szolgitják fel a kereslet bővítésére, miközben maguk vonakodnak majd azt megtenni; de nem zárhatjuk ki egy eltorzult nemzetközi kooperáció lehetőségét sem.

Egy kis történelmi visszapillantás talán segítségünkre lehet. Egyetlen komoly sebességváltásra emlékezhetünk a közelmultból. Mégpedig arra, amikor a stabil árakra vonatkozó háboru előtti elgondolásról (amely inkább deflációs irányban mutatott kilengéseket) a háboru után áttértek a kúszó infláció elfogadására. A nemzetközi adatok alapján az infláció felgyorsulása két ciklusra tagolható: az 1966-71-es, valamint az 1971-75-ös periódusra. A két ciklusra vonatkozó adatok nem elégségesek ahhoz, hogy belőlük kellő bizonyossággal a gyorsuló infláció hosszú távu trendjére következtethessünk. A vietnami háboru, illetve az elkerülhetetlen, de az OPEC által felnagyított, és időben rendkívüli módon összesűritett olajáremelkedések mindkét ciklust súlyosbították. Legközelebb valószínűleg nem fognak az események ilyen szerencsétlenül alakulni; a monetáris politikát továbbá manapság világszerte – a kölcsönös élénkítés óhaja ellenére – sokkal óvatosabban alkalmazzák, mint amikor Nixon elnök magát keynesiánussá nyilvánította, és amikor általános volt az egyetértés atekintetben, hogy nemcsak az egyezményes pénzeszközökből, de a nemzetközi tartalékokból is hiány van.

A háboru utáni időszak kúszó inflációjához, illetve az árstabilitáshoz való visszatérés nem jelezhető előre. Azt sem állítjuk, hogy az infláció az elkövetkezendő ciklusokban az 1965-75-ös átlag alatt lesz. A bér- és ármeghatározás kialakult módszereinek merevsége fenn fog maradni; és a kívülről jövő megrázkódtatások az infláció ütemét továbbra is nehezen visszafordítható módon emelni fogják.

A teljes foglalkoztatottság melletti elkötelezettségből annyi marad meg, hogy az efajta megrázkódtatások által kiváltott inflációs várakozások egy részét az emberek indokoltnak fogják tekinteni. Ez azonban már nem ugyanaz, mint az a lelkiismeretlen, öngyilkos politika, amikor a monetáris költségekre való tekintet nélkül kergettek elérhetetlen teljes foglalkoztatási célokat. Egy ilyen diagnózis alapján állította 1975 elején Michael Parkin professzor – szinte az egyetlen szerző, aki ellenőrizhető állításokkal járult hozzá tudásunk gyarapításához –, hogy a világ kormányai és központi bankjai a kibontakozó válságra úgy fognak reagálni, hogy "tövig nyomják"

a monetáris és a költségvetési gázpedált. Ennek eredményeként - szökött a prognózis - 1976 a "tényleges termelés gyors növekedésének és a csökkenő munkanélküliségnek", 1977 pedig "nem a tíz, de a husz, sőt, a harminc-egynéhány százalékos inflációnak" az éve lesz (Parkin, 1975).

A még mindig fennálló feszültségek

Bár az elszabaduló infláció veszélye csökken, ez nem azt jelenti, hogy a demokrácia gazdasági veszélyei megszűntek volna. Épp ellenkezőleg: az inflációba torkolló feszültségek más, még veszélyesebb formát is ölthetnek. Az infláció mint ideiglenes megoldás kiiktatása bizonyos feszültségeket nyitottá tehet. Az egymással szemben álló termelői csoportoknak az elégtelen keresletért folyó vetélkedése még súlyosabb formát ölthet azáltal, hogy láthatóvá válik, s hogy azt többé nem rejti el a bér-ár spirál. Crouch (Crouch, 1978) hangsúlyozta az inflációnak azt a szerepét, miszerint a kormányok számára lehetővé teszi, hogy elhalasszák az igazságtevést az egymással rivalizáló érdekcsoportok között. Az a korszak, amikor a viszonylagos változásokat, illetve azok hiányát egy általános árszínvonal-emeléssel lehetett leplezni, utólag visszatekintve, ha nem is arany-, de legalábbis ezüstkornak tűnik. Hasonlóképpen: a "refláció" és a gyors "növekedés" megszűnése megnehezíti a kormányok számára a különböző csoportoknak tett, egymásnak ellentmondó ígéretek összehábitását, és ismét a felszínre hozza a túlzott várakozások problémáját.

A liberális demokrácia valóságos problémái végső soron nem az inflációval kapcsolatosak. A piaci viszonyok terjedése - amint azt Goldthorpe (Goldthorpe, 1978) feltárta - önmagában is aláássa azt a státusz-szerkezetet, mely a legtöbb ember szemében a kapitalizmust legitimálja. Különösen súlyos gondot okoz napjainknak az a hiedelme, hogy egy választott kormányt semmiben sem szabad korlátozni - ez olyan hiedelem, amelynek Nagy-Britanniában gyakran tradicionalista felhangot adnak az "a parlament szuverenitására", vagy "a királynőnek a parlamentben való jelenlétére" utaló kijelentések. Egy másik - Dicey által a huszadik század elején tárgyalt - akut

konfliktus az önérdék egyéni, illetve kollektív követése között áll fenn. A kettő nem mindig egyeztethető össze egymással, és az utóbbi robbanáshoz is vezethet.

Akár helyesek ezek a hipotézisek, akár nem, azzal, hogy problémáinkat az infláció félig-technikai rejtélyébe burkoljuk, látszólag könnyebben kezelhetővé tesszük őket, mint amilyenek azok a valóságban. Lehet, hogy az infláció az öncsalás egy jótékony formája volt, egy eszköz arra, hogy időt nyerjünk. Ennek a türelmi időnek azonban mostanra vége van.

Jegyzetek

- 1/ A demokrácia közgazdasági elméletébe való bevezető Barry (Barry, 1970) és Tullock (Tullock, 1976) munkáiban található meg. A témában megjelent legtöbb publikációt Breton (Breton, 1974) hivatkozásu jegyzéke ismerteti.
- 2/ Ma már óriási irodalma van a rövid és hosszútávú Phillips görbéknek, a hosszútávon fenntartható (vagy "természetes") munkanélküliségi rátának és a kapcsolódó témaköröknek. A vita mai állását Friedman (Friedman, 1977a) foglalja össze. E műben számtalan hivatkozást is találhatunk. A magam álláspontját egy korábbi tanulmányomban (Brittan, 1975a) fejtettem ki bővebben.

Bibliography

- AARON, HENRY J. (1976) *Inflation and the Income Tax*, Washington, D.C.: Brookings Institution.
- ABRAMS, MARK (1973) 'Subjective Social Indicators', *Social Trends*, 4.
- (1974) 'Changing Values', *Encounter*, 43.
- ADAMS, D. *et al.* (1975) 'Changes in Rural Purchasing Power in Taiwan, 1952-72', Ohio State University, *Food Research Institute Studies*, 14.
- ADELMAN, I. and MORRIS, C. T. (1973) *Economic Growth and Social Equity in Developing Countries*, Stanford University Press.
- AFTALION, ALBERT (1927) *Monnaie, prix et change*, Paris: Sirey.
- AHLUWALIA, M. S. (1976) 'Inequality, Poverty and Development', *Journal of Development Economics*, 3.
- ALEXANDER, K. J. W. (1974) 'The Politics of Inflation', *Political Quarterly*, 45.
- ALLEN, R. G. D. (1958) 'Movements in Retail Prices since 1953', *Economica*, 25.
- ALLEN, R. I. G. and SAVAGE, D. (1975) 'Indexing Personal Income Taxation', in T. Liesner and M. King (eds.) *Indexing and Inflation*, London: Heinemann.
- ALLISON, L. (1974) 'The Nature of the Concept of Power', *European Journal of Political Research*, 2.
- ARLT, ILSE (1925) 'Der Einzelhaushalt', in Julius Bunzel (ed.) *Geldentwertung und Stabilisierung in ihren Einflüssen auf die soziale Entwicklung in Österreich*, Schriften des Verein für Sozialpolitik. 169.
- ATKINSON, A. B. (1972) *Unequal Shares—Wealth in Britain*, London: Allen Lane.
- AUJAC, HENRI (1950) 'L'influence du comportement des groupes sociaux sur le développement d'une inflation', *Economie Appliquée*, 4.
- AULD, D. A. L. and SOUTHEY, CLIVE (1977) 'The Simple Analytics of Tax-induced Inflation', *Public Finance*, 32.
- BACH, G. L. and STEPHENSON, JAMES (1974) 'Inflation and the Redistribution of Wealth', *The Review of Economics and Statistics*, 56.
- BACHRACH, P. and BARATZ, H. S. (1962) 'The Two Faces of Power', *American Political Science Review*, 56.
- (1970) *Power and Poverty: Theory and Practice*, New York: Cambridge University Press.
- BARBASH, J. (1972) *Trade Unions and National Economic Policy*, Baltimore: Johns Hopkins.
- BARRY, BRIAN (1970) *Economists, Sociologists and Democracy*, London: Collier-Macmillan.
- (1974) 'The Economic Approach to the Analysis of Power and Conflict', *Government and Opposition*, 9.
- (1976) 'Power: and Economic Analysis', in B. Barry (ed.) *Power and Political Theory*, London: Wiley.

- BARUCCI, PIERO (1973) 'La Politica Economica Internazionale e le Scelte di Politica Economica dell'Italia', *Rassegna Economica*, 37.
- BEACH, C. M. (1977) 'Cyclical Sensitivity of Aggregate Income Inequality', *Review of Economics and Statistics*, 59.
- BEER, S. H. (1965) *Modern British Politics*, London: Faber.
- (1967) *British Politics in the Collectivist Age*, New York: Random.
- BENDIX, REINHARD (1964) *Nation-Building and Citizenship*, New York: Wiley.
- BIACABE, PIERRE (1962) *Analyses contemporaines de l'inflation*, Paris: Sirey.
- BLINDER, ALAN S. and SOLOW, ROBERT M. (1974) 'Analytical Foundations of Fiscal Policy', in *The Economics of Public Finance*, Washington, D.C.: Brookings Institution.
- BRANSON, WILLIAM H. (1972) *Macroeconomic Theory and Policy*, New York: Harper and Row.
- BRAUN, ANNE ROMANIS (1976) 'Indexation of Wages and Salaries in Developed Economies', *International Monetary Fund Staff Papers*, 23.
- BRESCIANI-TURRONI, COSTANTINO (1937) *The Economics of Inflation*, London: Allen and Unwin.
- BRETON, A. (1974) *The Economic Theory of Representative Government*, London: Macmillan.
- BRITTAIN, J. A. (1960) 'Some Neglected Features of Britain's Economic Leveling', *American Economic Review*, 50.
- BRITTAN, SAMUEL (1973) *Capitalism and the Permissive Society*, London: Macmillan.
- (1975a) *Second Thoughts on Full Employment Policy*, London: Barry Rose and Chichester.
- (1975b) 'The Economic Contradictions of Democracy', *British Journal of Political Science*, 5.
- BRITTAN, SAMUEL and LILLEY, PETER (1977) *The Delusion of Incomes Policy*, London: Temple Smith.
- BRONFENBRENNER, M. and HOLZMAN, F. D. (1963) 'A Survey of Inflation Theory', *American Economic Review*, 53.
- BROWN, A. J. (1955) *The Great Inflation, 1939-1951*, London: Oxford University Press.
- BRUNNER, KARL (1975) 'Comment' [on Gordon (1975)], *Journal of Law and Economics*, 18.
- BUCHANAN, JAMES (1972) 'Towards Analysis of Closed Behavioural Systems', in J. Buchanan and R. D. Tollison (eds.) *The Theory of Public Choice*, Ann Arbor: University of Michigan Press.
- BULLOCK, LORD (1977) *Report of the Committee of Inquiry on Industrial Democracy*, Cmnd. 6706, London: HMSO.
- BUTLER, D. and STOKES, D. (1974) *Political Change in Britain* (2nd edition), London: Macmillan.
- CAGAN, PHILLIP (1956) 'The Monetary Dynamics of Hyperinflation', in Milton Friedman (ed.), *Studies in the Quantity Theory of Money*, Chicago University Press.
- CAPLOVITZ, D. (1963) *The Poor Pay More*, Glencoe: Free Press.
- CARR, E. H. (1952) *The Bolshevik Revolution, 1917-1923*, 2 vols., London: Macmillan.
- CARRÉ, J. J., DUBOIS, P., and MALINVAUD, E. (1972) *La croissance française*, Paris: Seuil. (English translation, *French Economic Growth*, Stanford University Press, 1975.)
- CASTELLS, M. (1975) 'Advanced Capitalism, Collective Consumption and Urban Contradictions', in L. Lindberg et al. (eds.) *Stress and Contradiction in Modern Capitalism*, Lexington, Mass.: D. C. Heath.

- CASTLES, STEPHEN and KOSACK, GODULA (1973) *Immigrant Workers and Class Structure in Western Europe*, London: Oxford University Press.
- CIPOLLA, C. M. (1976) *Before the Industrial Revolution: European Society and Economy, 1000-1700*, London: Methuen.
- CLAASSEN, EMIL and SALIN, PASCAL (eds.) (1972) *Stabilization Policies in Interdependent Economies*, Amsterdam: North-Holland Publishing Co.
- CLARK, COLIN (1977) 'The Scope for, and Limits of, Taxation', in *The State of Taxation*, Institute of Economic Affairs, Readings in Political Economy, 16, London.
- CODDINGTON, ALAN (1976) 'Keynesian Economics: The Search for First Principles', *Journal of Economic Literature*, 14.
- CONFEDERATION OF BRITISH INDUSTRY (1976) *The Road to Recovery*, London.
- CONNOLLY, W. E. (1974) *The Terms of Political Discourse*, Lexington, Mass.: D. C. Heath.
- CROSLAND, C. A. R. (1956) *The Future of Socialism*, London: Cape.
- (1974) 'A Social Democratic Britain', in *Socialism Now*, London: Cape.
- CROUCH, C. J. (1975) 'The Drive for Equality', in L. Lindberg, et al. (eds.), *Stress and Contradiction in Modern Capitalism*, Lexington, Mass.: D. C. Heath.
- (1977a) 'The Place of Participation in the Study of Politics', in C. J. Crouch (ed.) *British Political Sociology Yearbook*, 3, *Participation in Politics*, London: Croom Helm.
- (1977b) *Class Conflict and the Industrial Relations Crisis*, London: Heinemann.
- (1978) 'The Changing Role of the State in Industrial Relations in Western Europe', in C. J. Crouch and A. Pizzorno (eds.) *The Resurgence of Class Conflict in Western Europe since 1968*, 2 vols., London: Macmillan.
- CROUCH, C. J. and PIZZORNO, A. (eds.) (1978) *The Resurgence of Class Conflict in Western Europe since 1968*, 2 vols., London: Macmillan.
- CUKIERMAN, A. (1973) 'A Study on the Formation of Inflationary Expectations in Israel', Tel Aviv University, Foerder Institute for Economic Research, Working Paper, No. 24.
- DAHL, ROBERT A. (1961) *Who Governs?*, New Haven: Yale University Press.
- DAHMÉN, E. (1973) 'Inflation—Economics or Politics?', *National Westminster Bank Quarterly Review*, November.
- DANIEL, W. W. (1974) *A National Survey of the Unemployed*, London: Political and Economic Planning, Broadsheet 546.
- (1975) *The PEP Survey on Inflation*, London: Political and Economic Planning, Broadsheet 553.
- DE CECCO, MARCELLO (1968) 'Sulla Politica di Stabilizzazione del 1947', *Saggi di Politica Monetaria*, Milan: Giuffrè.
- DEPARTMENT OF EMPLOYMENT (1976) *New Earnings Survey, 1975*, London: HMSO.
- DIAZ-ALEJANDRO, CARLOS F. (1970) *Essays on the Economic History of the Argentine Republic*, New Haven: Yale University Press.
- DONNITHORNE, A. (1974) 'China's Anti-Inflationary Policy', *Three Banks Review*, 103.
- DORE, R. P. (1973) *British Factory—Japanese Factory*, London: Allen and Unwin.
- DOWNS, A. (1957) *An Economic Theory of Democracy*, New York: Harper and Row.
- (1967) *Inside Bureaucracy*, Boston: Little, Brown & Co.
- DUESENBERY, J. S. (1949) *Income, Saving and the Theory of Consumer Behaviour*, Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- DUPRIEZ, L. H. (1947) *Monetary Reconstruction in Belgium*, New York: King's Crown Press.

- DURKHEIM, EMILE (1893) *De la Division du Travail Social*, Paris: Alcan. (English translation, *The Division of Labour in Society*, New York: Macmillan, 1933.)
- EASTERLIN, R. E. (1972) 'Does Economic Growth Improve the Human Lot?' in P. A. David and M. W. Reder (eds.) *Nations and Households in Economic Growth: Essays in Honor of Moses Abramovitz*, Stanford University Press.
- The Economist* (1974) 'Fair for All' and 'Learning to Love your Index', June 15.
- ELLIS, HOWARD (1934) *German Monetary Theory, 1905-1933*, Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- ELSTER, J. (1976) 'Some Conceptual Problems in Political Theory', in Brian Barry (ed.), *Power and Political Theory: Some European Perspectives*, London: Wiley.
- ELSTER, KARL (1928) *Von der Mark zur Reichsmark*, Jena: G. Fischer.
- ERLICH, ALEXANDER (1967) *The Soviet Industrialization Debate*, Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- EULENBURG, FRANZ (1924) 'Die Sozialen Wirkungen der Währungsverhältnissen', *Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik*, 122.
- EUROPEAN COOPERATION ADMINISTRATION (1950) *Country Study (Italy)*, Washington, D.C.
- FALLENBUCHL, Z. (1977) 'The Polish Economy in the 1970s', in Joint Economic Committee, U.S. Congress, *East European Economies Post-Helsinki*, Washington, D.C.: USGPO.
- FALUSH, F. (1976) 'The Hungarian Hyperinflation of 1945-46', *National Westminster Bank Review*, August.
- FELDMAN, GERALD D. (1977) *Iron and Steel in the German Inflation, 1916-1923*, Princeton University Press.
- FETTER, FRANK WHITSON (1977) 'Lenin, Keynes, and Inflation', *Economica*, 44.
- FISHLOW, ALBERT (1974) 'Indexing Brazilian Style: Inflation Without Tears?', *Brookings Papers on Economic Activity*, 1.
- FLEMMING, JOHN (1976) *Inflation*, London: Oxford University Press.
- FOA, BRUNO (1949) *Monetary Reconstruction in Italy*, New York: King's Crown Press.
- FORDE, C. D. (1934) *Habitat, Economy and Society*, London: Methuen.
- FOSTER, J. (1976a) 'The Redistributive Effects of Inflation—Questions and Answers', *Journal of Political Economy*, 84.
- (1976b) 'The Redistributive Effect of Inflation on Building Society Shares and Deposits: 1961-74', *Bulletin of Economic Research*, 28.
- FOX, A. (1974) *Beyond Contract: Work, Power and Trust Relations*, London: Faber.
- FRANKFORT, H. et al. (1949) *Before Philosophy*, London: Pelican Books.
- FRIEDMAN, MILTON (1956) 'The Quantity Theory of Money—A Restatement', in Milton Friedman (ed.), *Studies in the Quantity Theory of Money*, Chicago University Press.
- (1960) *A Program for Monetary Stability*, New York: Fordham University Press.
- (1966) 'Comment', in E. P. Shultz and R. Z. Aliber (eds.) *Guidelines*, Chicago University Press.
- (1968) 'The Role of Monetary Policy', *American Economic Review*, 58.
- (1971) 'Government Revenue from Inflation', *Journal of Political Economy*, 79.
- (1974a) 'Using Escalators to Help Fight Inflation', *Fortune*, 80.
- (1974b) *Monetary Correction*, London: Institute of Economic Affairs.
- (1977a) 'Inflation and Unemployment', *Journal of Political Economy*, 85.

- (1977b) *From Galbraith to Economic Freedom*, London: Institute of Economic Affairs.
- GALBRAITH, J. K. (1967) *The New Industrial State*, Harmondsworth: Penguin.
- GELLNER, ERNEST (1975) 'A Social Contract in Search of an Idiom', *Political Quarterly*, 46.
- GIDDENS, ANTHONY (1971) *Capitalism and Modern Social Theory*, Cambridge University Press.
- GOLDEY, DAVID (1961) 'The Disintegration of the Cartel des Gauches and the Politics of French Government Finance, 1924–28' D.Phil. Thesis, University of Oxford.
- GOLDSCHIED, RUDOLF (1917) 'Staatssozialismus oder Staatskapitalismus', in Rudolf Goldscheid and Joseph Schumpeter, *Die Finanzkrise des Steuerstaates* (ed. R. Hickel), Frankfurt-am-Main: Suhrkamp Verlag, 1976.
- (1926) 'Staat, öffentlicher Haushalt und Gesellschaft', in *ibid.*
- GOLDSTEIN, MORRIS (1975) 'Wage Indexation, Inflation, and the Labor Market', *International Monetary Fund Staff Papers*, 22.
- GOLDTHORPE, JOHN H. (1974) 'Industrial Relations in Great Britain: a Critique of Reformism', *Politics and Society*, 4.
- GOLDTHORPE, JOHN H. and BEVAN, PHILIPPA (1977) 'The Study of Social Stratification in Great Britain; 1946–1976', *Social Science Information*, 16.
- GOLDTHORPE, JOHN H. and LLEWELLYN, CATRIONA (1977) 'Class Mobility in Modern Britain: Three Theses Examined', *Sociology*, 11.
- GOLDTHORPE, JOHN H., LOCKWOOD, D., et al. (1968) *The Affluent Worker: Industrial Attitudes and Behaviour*, Cambridge University Press.
- (1969) *The Affluent Worker in the Class Structure*, Cambridge University Press.
- GOLDTHORPE, JOHN H., PAYNE, CLIVE, and LLEWELLYN, CATRIONA (1978) 'Trends in Class Mobility', *Sociology*, 12.
- GOODHART, C. A. E. (1975) *Money, Information, and Uncertainty*, London: Macmillan.
- GOODHART, C. A. E. and BHANSALI, R. J. (1970) 'Political Economy', *Political Studies*, 18.
- GORDON, ROBERT J. (1975) 'The Demand for and Supply of Inflation', *Journal of Law and Economics*, 18.
- GOUGH, IAN (1975) 'State Expenditure in Advanced Capitalism', *New Left Review*, 92.
- GOVERNMENT ACTUARY (1972) *Occupational Pension Schemes, 1971*, Fourth Survey, London: HMSO.
- GRAHAM, FRANK D. (1930) *Exchange, Prices and Production in Hyper-inflation: Germany, 1920–1923*, Princeton University Press.
- GROTIUS, FRITZ (1949) 'Die Europäischen Geldreformen nach dem 2. Weltkrieg', *Weltwirtschaftliches Archiv*, 63.
- GULICK, CHARLES A. (1948) *Austria from Habsburg to Hitler* (2 vols.), Berkeley and Los Angeles: University of California Press.
- GURLEY, J. C. (1953) 'Excess Liquidity and European Monetary Reforms', *American Economic Review*, 43.
- HABERLER, GOTTFRIED (1966) *Inflation: Its Causes and Cures*, Washington, D.C.: American Enterprise Institute.
- (1972) 'Incomes Policy and Inflation', in *Inflation and the Unions*, Institute of Economic Affairs, Readings in Political Economy, 6, London.
- HABERMAS, JÜRGEN (1973) *Legitimationsprobleme in Spätkapitalismus*, Frankfurt-am-Main: Suhrkamp Verlag. (English translation, *Legitimation Crisis*, London: Heinemann, 1976.)

- HARBECK, KARL-HEINZ (ed.) (1968) *Das Kabinett Cuno 22. November 1922 bis 12. August 1923: Akten der Reichskanzlei, Weimarer Republik*, Boppard am Rhein: H. Boldt.
- HARRIS, R. and SEWILL, B. (1975) *British Economic Policy, 1970-74: Two Views*, London: Institute of Economic Affairs.
- HARTWICH, H. H. (1967) *Arbeitsmarkt, Verbände und Staat 1918-1933*, Berlin: de Gruyter.
- HAYEK, F. A. (1958) 'Unions, Inflation, and Profits', in P. D. Bradley (ed.), *The Public Stake in Union Power*, Charlottesville: University of Virginia Press.
- (1960) *The Constitution of Liberty*, London: Routledge.
- (1976) *Choice in Currency*, London: Institute of Economic Affairs.
- HICKS, J. R. (1946) *Value and Capital* (2nd Edition), Cambridge University Press.
- (1965) *Capital and Growth*, London: Oxford University Press.
- (1974) *The Crisis in Keynesian Economics*, Oxford: Blackwell.
- HILDEBRAND, GEORGE H. (1965) *Growth and Structure in the Economy of Modern Italy*, Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- HILFERDING, RUDOLF (1915) 'Arbeitsgemeinschaft der Klassen?', *Der Kampf*, 8.
- (1927) 'Die Aufgaben der Sozialdemokratie in der Republik', *Sozialdemokratischer Parteitag, Kiel 1927*, Berlin: Protokoll.
- HIRSCH, FRED (1965) *The Pound Sterling: A Polemic*, London: Gollancz.
- (1977a) *Social Limits to Growth*, London: Routledge and Kegan Paul.
- (1977b) 'The Bagehot Problem', *The Manchester School*, September.
- HIRSCH, FRED and GORDON, DAVID (1975) *Newspaper Money*, London: Hutchinson.
- HIRSCH, FRED and OPPENHEIMER, PETER (1976) 'The Trial of Managed Money, 1920-1970', in Carlo M. Cipolla (ed.) *The Fontana Economic History of Europe: The Twentieth Century*, Glasgow: Collins.
- HIRSCHMAN, ALBERT (1963) *Journeys Towards Progress*, New York: Twentieth Century Fund.
- (1973) 'The Changing Tolerance for Income Inequality in the Course of Economic Development', *Quarterly Journal of Economics*, 87.
- HODGMAN, D. (1960) 'Soviet Monetary Controls through the Banking System', in G. Grossman (ed.), *Value and Plan*, Berkeley: University of California Press.
- HOLLISTER, R. G. and PALMER, J. L. (1972) 'The Impact of Inflation on the Poor', in K. E. Boulding and M. Pfaff (eds.), *Redistribution to the Rich and the Poor: The Grants Economics of Income Distribution*, Belmont, Calif.: Wadsworth.
- HOLZMAN, FRANKLYN D. (1950) 'Income Determination in Open Inflation', *The Review of Economics and Statistics*, 32.
- (1960) 'Soviet Inflationary Pressures, 1928-1957', *Quarterly Journal of Economics*, 74.
- INSTITUTE OF ECONOMIC AFFAIRS (1972) *Inflation and the Unions*, Readings in Political Economy, 6, London.
- (1974) *Inflation: Causes, Consequences, Cures*, Readings in Political Economy, 14, London.
- INTERNATIONAL LABOUR OFFICE (1972) *The Cost of Social Security: Seventh International Inquiry, 1964-1966*, Geneva.
- JACKSON, DUDLEY, TURNER, H. A., and WILKINSON, FRANK (1972) *Do Trade Unions Cause Inflation?*, Cambridge University Press.

- JAIN, S. (1975) *Size Distribution of Income: A Compilation of Data*, The World Bank, Washington, D.C.
- JARVIE, I. C. (1972) *Concepts and Society*, London: Routledge and Kegan Paul.
- JAY, PETER (1976) *Employment, Inflation and Politics*, London: Institute of Economic Affairs.
- (1977) 'The Workers' Co-operative Economy', unpublished paper to the Manchester Statistical Society.
- JEFFERSON, MICHAEL (1977) 'A Record of Inflation', in *Inflation*, London: Platform Books.
- JOHNSON, HARRY G. (1972) *Inflation and the Monetarist Controversy*, Amsterdam: North-Holland Publishing Co.
- KAHN, LORD (1976) 'Thoughts on the Behaviour of Wages and Monetarism', *Lloyds Bank Review*, 119.
- KALECKI, MICHAEL (1943) 'Political Aspects of Full Employment', *Political Quarterly*, 14.
- (1947) 'Three Ways to Full Employment', in Oxford University Institute of Statistics, *Studies in War Economics*, Oxford: Blackwell.
- KATZENELLENBAUM, S. S. (1925) *Russian Currency and Banking, 1914-1924*, London: P. S. King.
- KENDALL, WALTER (1975) *The Labour Movement in Europe*, London: Allen Lane.
- KEOHANE, ROBERT O. (1977) 'Neo-Orthodox Economics, Inflation, and the Role of the State: Political Implications of the McCracken Report', forthcoming in *World Politics*.
- KEOHANE, ROBERT O. and NYE, JOSEPH F. (1977) *Power and Interdependence*, Boston and Toronto: Little, Brown and Co.
- KERR, CLARK, DUNLOP, JOHN T., HARBISON, FREDERICK H., and MYERS, CHARLES A. (1960) *Industrialism and Industrial Man*, Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- KEYNES, JOHN MAYNARD (1923) *A Tract on Monetary Reform*, London: Macmillan.
- (1936) *The General Theory of Employment, Interest, and Money*, London: Macmillan.
- (1940) *How to Pay for the War*, London: Macmillan.
- KNIGHT, FRANK (1947) *Freedom and Reform*, New York: Harper.
- KOBLITZ, HORST GEORG (1971) *Einkommensverteilung und Inflation in kurzfristige Analyse*, Berlin and New York: de Gruyter.
- KRAVIS, I. B., KENNESSY, Z., HESTON, A., and SUMMERS, R. (1975) *A System of International Comparisons of Gross Product and Purchasing Power*, London: Johns Hopkins Press.
- KUZNETS, SIMON (1955) 'Economic Growth and Income Inequality', *American Economic Review*, 45.
- (1959) 'Quantitative Aspects of the Economic Growth of Nations, IV, Distribution of National Income by Factor Shares', *Economic Development and Cultural Change*, 7, 3, part ii.
- (1963) 'Quantitative Aspects of the Economic Growth of Nations: VIII, Distribution of Income by Size', *Economic Development and Cultural Change*, 11, 2, part ii.
- LAIDLER, D. E. W. (1975) *Essays on Money and Inflation*, Manchester University Press.
- (1976) Comment on 'Why Stable Inflation Fail', in Parkin and Zis (eds.), *Inflation in the World Economy*, Manchester University Press.

- LAIDLER, D. E. W. and PARKIN, J. M. (1975) 'Inflation—A Survey', *Economic Journal*, 85.
- LAMBERT, DENIS (1959) *Les inflations suds-américaines: Inflation de sous-développement et inflation de croissance*, Paris: Institut des Hautes Études de l'Amérique Latine.
- LANCASTER, K. (1973) 'The Dynamic Inefficiency of Capitalism', *Journal of Political Economy*, 81.
- LAURSEN, K. and PEDERSON, J. (1964) *The German Inflation, 1918–1923*, Amsterdam: North-Holland Publishing Co.
- LEMGRUBER, ANTONIO C. (1977) 'Inflation in Brazil', in Lawrence B. Krause and Walter S. Salant (eds.), *Worldwide Inflation: Theory and Recent Experience*, Washington: The Brookings Institution.
- LEWIS, W. A. (1955) *The Theory of Economic Growth*, London: Allen and Unwin.
- LIESNER, T. and KING, M. (eds.) (1975) *Indexation for Inflation*, London: Heinemann.
- LINDER, S. (1961) *An Essay on Trade and Transformation*, New York: Wiley.
- LIVELY, J. F. (1977) 'Wants and Needs, Interests and Welfare', unpublished paper, University of Warwick.
- LLOYD, P. C. (1974) *Power and Independence: Urban Africans' Perception of Social Inequality*, London: Routledge and Kegan Paul.
- LOCKWOOD, DAVID (1974) 'For T. H. Marshall', *Sociology*, 8.
- LOCKWOOD, W. G. (1975) 'Social Status and Cultural Change in a Bosnian Moslem Village', *East European Quarterly*, 9.
- LOWI, THEODORE J. (1969) *The End of Liberalism: Ideology, Policy, and the Crisis of Public Authority*, New York: Norton.
- LUKES, S. (1974) *Power: A Radical View*, London: Macmillan.
- LYNES, T. (1962) *National Assistance and National Prosperity*, Occasional Papers on Social Administration, No. 5, London: Codicote Press.
- MCCONNELL, GRANT (1966) *Private Power and American Democracy*, New York: Knopf.
- MCCRACKEN, PAUL et al. (1977) *Towards Full Employment and Price Stability*, Paris: OECD.
- MAIER, CHARLES S. (1975) *Recasting Bourgeois Europe: Stabilization in France, Germany, and Italy in the Decade after World War I*, Princeton University Press.
- MARRIS, STEPHEN (1972) 'World Inflation' contribution to Panel Discussion in Emil Claassen and Pascal Salin (eds.), *Stabilization Policies in Interdependent Economies*, Amsterdam: North-Holland Publishing Co.
- MARSHALL, T. H. (1950) *Citizenship and Social Class*, Cambridge University Press.
- MAYNARD, G. and VAN RYCKEGHEM, W. (1976) *A World of Inflation*, London: Batsford.
- MEAD, M. (1937) *Cooperation and Competition Among Primitive Peoples*, New York: McGraw-Hill.
- MELTZER, A. (1977) 'Anticipated Inflation and Unanticipated Price Change', *Journal of Money, Credit and Banking*, 9.
- MILIBAND, R. (1969) *The State in Capitalist Society*, London: Weidenfeld and Nicolson.
- MISHAN, E. J. (1967) *The Costs of Economic Growth*, London: Staples Press.
- (1974) 'The New Inflation', *Encounter*, 42.
- (1976) 'On the Road to Repression and Control', *Encounter*, 47.
- MONTIAS, J. M. (1964) 'Inflation and Growth: The Experience of Eastern

- Europe', in W. Baer and I. Kerstenetzky (eds.), *Inflation and Growth in Latin America*, Homewood, Ill.: Irwin.
- MOREAU, EMILE (1954) *Souvenirs d'un Gouverneur de la Banque de France*, Paris: Génin.
- MORTON, W. A. (1950) 'Trade Unions, Full Employment and Inflation', *American Economic Review*, 40.
- MUELLBAUER, J. (1974) 'Prices and Inequality: the United Kingdom Experience', *Economic Journal*, 84.
- (1976) 'The Cost of Living', Evidence submitted to the Royal Commission on the Distribution of Income and Wealth.
- NATIONAL FOOD SURVEY COMMITTEE (annual) *Household Food Consumption and Expenditure*, London: HMSO.
- NICKELL, S. J. (1977) Personal communication and (with METCALF, D.) *The Plain Man's Guide to the Out-of-Work*, London School of Economics.
- NISBET, ROBERT A. (1966) *The Sociological Tradition*, New York: Basic Books.
- NISKANEN, W. A. (1971) *Bureaucracy and Representative Government*, New York: Aldine-Atherton.
- NOGARO, BERTRAND (1948) 'Hungary's Recent Monetary Crisis and its Theoretical Meaning', *American Economic Review*, 38.
- NORDHAUS, WILLIAM D. (1973) 'The Effect of Inflation on the Distribution of Economic Welfare', *Journal of Money, Credit, and Banking*, 5.
- (1974) 'The Falling Share of Profits', *Brookings Papers on Economic Activity*, 1.
- (1975) 'The Political Business Cycle', *Review of Economic Studies*, 42.
- NOZICK, R. (1974) *Anarchy, State and Utopia*, Oxford: Blackwell.
- O'CONNOR, J. (1973) *The Fiscal Crisis of the State*, New York: St Martin's Press.
- OECD (1972) *Subjective Elements of Well-Being*, Paris.
- (1976) *Economic Outlook*, December.
- OFFE, CLAUS (1970) *Leistungsprinzip und industrielle Arbeit*, Frankfurt-am-Main: Europäische Verlagsanstalt. (English translation: *Inequality and Industry*, London: Edward Arnold, 1976.)
- (1975) 'Theses on the Theory of the State', *New German Critique*, 6.
- OGBURN, WILLIAM F. and JAFFE, WILLIAM (1927) *The Economic Development of Postwar France*, New York: Columbia University Press.
- OLSON, M. (1965) *The Logic of Collective Action*, Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- PACKARD, V. (1957) *The Hidden Persuaders*, London: Longmans.
- PANIĆ, M. (1976) 'The Inevitable Inflation', *Lloyds Bank Review*, 121.
- PANITCH, L. (1976) *Social Democracy and Industrial Militancy*, Cambridge University Press.
- PARKIN, M. (1975) 'The Politics of Inflation', *Government and Opposition*, 10.
- PARODI, MAURICE (1971) *L'économie et la société française de 1945 à 1970*, Paris: A. Colin.
- PARSONS, TALCOTT (1937) *The Structure of Social Action*, New York: McGraw-Hill.
- (1971) *The System of Modern Societies*, Englewood Cliffs: Prentice Hall.
- PARSONS, TALCOTT and SMELSER, N. J. (1956) *Economy and Society*, London: Routledge and Kegan Paul.
- PATINKIN, DON (1969) 'The Chicago Tradition, the Quantity Theory, and Friedman', *Journal of Money, Credit and Banking*, 1.
- PAUKERT, F. (1973) 'Income Distribution at Different Levels of Development: A Survey of Evidence', *International Labour Review*, 108.
- PAZOS, FELIPE (1972) *Chronic Inflation in Latin America*, New York: Praeger.

- PEACOCK, ALAN T. and SHAW, G. K. (1976) *The Economic Theory of Fiscal Policy* (revised edition), London: Allen and Unwin.
- PEACOCK, ALAN T. and WISEMAN, JACK (1967) *The Growth of Public Expenditure in the United Kingdom* (revised edition), London: Allen and Unwin.
- PERETZ, PAUL (1976) 'The Political Economy of Inflation', Ph.D. thesis, University of Chicago.
- PHELPS-BROWN, E. H. (1975) 'A Non-Monetarist View of the Pay Explosion', *Three Banks Review*, 105.
- PIACHAUD, D. (1974) *Do the Poor Pay More?* Poverty Research Series, 3, London: Child Poverty Action Group.
- (1976) 'Prices and the Distribution of Incomes', Evidence submitted to the Royal Commission on the Distribution of Income and Wealth.
- PIZZORNO, A. (1978) 'Political Exchange and Collective Identity in Industrial Conflict', in C. J. Crouch and A. Pizzorno (eds.), *The Resurgence of Class Conflict in Western Europe since 1968*, Vol. 2, London: Macmillan.
- PLAMENATZ, JOHN (1954) 'Interests', *Political Studies*, 2.
- PLOWMAN, D. E. G., MINCHINTON, W. E., and STACEY, M. (1962) 'Local Social Status in England and Wales', *Sociological Review*, n.s. 10.
- POPPER, KARL (1945) *The Open Society and its Enemies*, London: Routledge.
- (1957) *The Poverty of Historicism*, London: Routledge.
- (1972) *Objective Knowledge*, London: Oxford University Press.
- PORTES, RICHARD (1977a) 'The Control of Inflation: Lessons from East European Experience', *Economica*, 44.
- (1977b) 'Hungary: Economic Performance, Policy and Prospects', in Joint Economic Committee, U.S. Congress, *East European Economies post-Helsinki*, Washington, D.C.: USGPO.
- PORTES, RICHARD and WINTER, D. (1977) 'The Supply of Consumption Goods in Centrally Planned Economies', *Journal of Comparative Economics*, 1.
- (1978) 'The Demand for Money and for Consumption Goods in Centrally Planned Economies', *Review of Economics and Statistics*, 60.
- PRYBYLA, J. S. (1976) 'Work Incentives in the People's Republic of China', *Weltwirtschaftliches Archiv*, 4.
- PRYOR, F. (1963) *The Communist Foreign Trade System*, London: Allen and Unwin.
- ROBERTI, P. (1975) *The Impact of Economic Factors on the Distribution of Income in the U.K. 1957-1972*, London: Centre for Studies in Social Policy.
- ROGERS, JAMES HARVEY (1929) *The Process of Inflation in France 1914-1927*, New York: Columbia University Press.
- ROSS, ARTHUR M. and HARTMAN, PAUL T. (1960) *Changing Patterns of Industrial Conflict*, New York: Wiley.
- ROSTOW, W. W. (1960) *The Stages of Economic Growth*, Cambridge University Press.
- ROUTH, GUY (1965) *Occupation and Pay in Great Britain 1906-1960*, Cambridge University Press.
- ROYAL COMMISSION ON THE DISTRIBUTION OF INCOME & WEALTH (1976) *Second Report on the Standing Reference*, Report No. 4, Cmnd. 6626, HMSO.
- RUBIN, V. and SAVALLONI, M. (1966) *We Wish to Be Looked Upon: A Study of the Aspirations of Youth in a Developing Society*, New York: Institute of International Studies, Columbia University.
- RUDENKO, S. (1977) 'Household Money Income, Expenditure and Monetary Assets in Czechoslovakia, GDR, Hungary and Poland, 1956-1975', forthcoming in *Jahrbuch der Wirtschaft Osteuropas*.
- RUFFOLO, UGO F. (1974) 'La Linea Einaudi', *Storia Contemporanea*, 5.

- RUNCIMAN, W. G. (1966) *Relative Deprivation and Social Justice*, London: Routledge and Kegan Paul.
- SARGENT, THOMAS J. and WALLACE, NEIL (1975) "'Rational' Expectations, the Optimal Money Instrument and the Optimal Money Supply Rule', *Journal of Political Economy*, 83.
- SAUVY, ALFRED (1965) *Histoire économique de la France entre les deux guerres*, 2 vols, Paris: Fayard.
- SAWYER, M. (1976) 'Income Distribution in OECD Countries', *OECD Occasional Studies*, July.
- SCHUKER, STEPHEN A. (1976) *The End of French Predominance in Europe: The Financial Crisis of 1924 and the Negotiation of the Dawes Plan*, Chapel Hill, N.C.: University of North Carolina Press.
- SCHUMPETER, J. A. (1942) *Capitalism, Socialism and Democracy*, London: Allen and Unwin.
- SCHÜTZ, ALFRED (1967) *Collected Papers* (vols. 1 and 2), The Hague: Martinus Nijhoff.
- SEERS, D. (1949) *Changes in the Cost-of-living and the Distribution of Income Since 1938*, Oxford: Blackwell.
- SEN, A. (1973) *On Economic Inequality*, Oxford: Clarendon Press.
- SKIDMORE, THOMAS (1976) 'The Politics of Economic Stabilization in Postwar Latin America', in James Malloy (ed.), *Authoritarianism and Corporatism in Latin America*, University of Pittsburgh Press.
- SMITH, A. (1776) *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations* (1976 ed.), Oxford: Clarendon Press.
- SMITH, D. A. (1976) 'Labour Market Institutions and Inflation', *British Journal of Industrial Relations*, 14.
- SMITH, H. (1976) *The Russians*, London: Sphere Books.
- SSRC SURVEY UNIT (1976) *Subjective Social Indicators 1971-75*, Occasional Paper, 8.
- SOLTOW, L. (1968) 'Long-run Changes in British Income Inequality', *Economic History Review*, 21.
- STEIN, HERBERT (1969) *The Fiscal Revolution in America*, Chicago University Press.
- SYLOS-LABINI, PAOLO (1974) *Trade Unions, Inflation, and Productivity*, Lexington, Mass.: Saxon House.
- TAIT, A. A. (1967) 'A Simple Test of the Redistributive Nature of Price Changes for Wealth Owners in the U.S. and U.K.', *Review of Economics and Statistics*, 49.
- TAYLOR, A. J. (1972) *Laissez-Faire and State Intervention in 19th Century Britain*, London: Macmillan.
- TEIGEN, ROBERT L. (1972) 'A Critical Look at Monetarist Economics', *Federal Reserve Bank of St. Louis Review*, January.
- THATCHER, A. R. (1968) 'The Distribution of Earnings of Employees in Great Britain', *Journal of the Royal Statistical Society, Series A*, 131.
- TIPPING, D. G. (1970) 'Price Changes and Income Distribution', *Applied Statistics*, 19.
- TOBIN, JAMES (1972) 'Inflation and Unemployment', *American Economic Review*, 62.
- TREVITHICK, JAMES A. (1975) 'Keynes, Inflation, and Money Illusion', *Economic Journal*, 85.
- TRIFFIN, ROBERT (1960) *Gold and the Dollar Crisis*, Yale University Press.
- (1964) *The Evolution of the International Monetary System: Historical Re-appraisal and Future Perspectives*, Princeton University Press.

- TRINDER, C. (1975) 'Comment' on 'Indexing Personal Income Taxation', in T. Liesner and M. King (eds.) *Indexing and Inflation*, London: Heinemann.
- TULLOCK, G. (1976) *The Vote Motive*, Institute of Economic Affairs, London.
- TURVEY, RALPH (1951) 'Some Aspects of the Theory of Inflation in a Closed Economy', *Economic Journal*, 61.
- USHER, D. (1968) *The Price Mechanism and the Meaning of National Income Statistics*, Oxford: Clarendon Press.
- VANNEREAU, C. (1975) 'Comparability of Consumer Price Indices in OECD Countries', in OECD, *Economic Outlook*, July.
- VOGEL, R. C. (1974) 'The Dynamics of Inflation in Latin America', *American Economic Review*, 64.
- WACHTER, SUSAN M. (1976) *Latin-American Inflation*, Lexington, Mass.: Lexington Books.
- WALRE DE BORDES, J. VAN (1924) *The Austrian Crown: Its Depreciation and Stabilization*, London: P. S. King.
- WEBER, MAX (1903-6) 'Roscher und Knies und die Logischen Probleme der Historischen Nationaloekonomie', *Schmollers Jahrbuch*, 25, 29 and 30. (English translation, *Roscher and Knies: the Logical Problems of Historical Economics*, New York: Free Press, 1975.)
- (1922, 1925) *Wirtschaft und Gesellschaft*, Tübingen: J. C. B. Mohr. (English translation, *Economy and Society*, New York: Bedminster Press, 1968.)
- WEINTRAUB, SIDNEY (1960) 'The Keynesian Theory of Inflation: The Two Faces of Janus', *International Economic Review*, 1.
- WILENSKY, HAROLD L. (1975) *The Welfare State and Equality*, Berkeley: University of California Press.
- (1976) *The 'New Corporatism', Centralization and the Welfare State*, New York: Sage Publications.
- WILES, PETER (1973) 'Cost Inflation and the State of Economic Theory' *Economic Journal*, 83.
- (1974) *Distribution of Income: East and West*, Amsterdam: North-Holland Publishing Co.
- (1977) *Economic Institutions Compared*, Oxford: Basil Blackwell.
- WILLIAMSON, JEFFREY G. (1976a) 'American Prices and Urban Inequality since 1820', *Journal of Economic History*, 36.
- (1976b) 'The Sources of American Inequality, 1896-1948', *Review of Economics and Statistics*, 58.
- WITT, PETER-CHRISTIAN (1974) 'Finanzpolitik und sozialer Wandel im Krieg und Inflation 1918-1924', in Hans Hommsen et al. (eds.) *Industrielles System und Politische Entwicklung in der Weimarer Republik*, Düsseldorf: Droste Verlag.
- Woman's Own (1975) 'Housekeeping Survey', September 20.
- YUROVSKY, L. M. (1925) *Currency Problems and Policy of the Soviet Union*, London: Leonard Parsons.
- ZAWADZKI, K. K. F. (1965) *The Economics of Inflationary Processes*, London: Weidenfeld and Nicolson.

II.

THE ANNALS

of The American Academy of Political
and Social Science

(ISSN 0002-7162)

RICHARD D. LAMBERT, *Editor*

ALAN W. HESTON, *Assistant Editor*

SOCIAL EFFECTS OF INFLATION

Special Editor of This Volume

MARVIN E. WOLFGANG
President

*American Academy of Political and Social Science
Professor of Sociology
University of Pennsylvania
Philadelphia, Pennsylvania*

PHILADELPHIA

© 1961, by THE AMERICAN ACADEMY OF POLITICAL AND SOCIAL SCIENCE
All rights reserved

Library of Congress Card Number 61-63237

CONTENTS

PREFACE	Marvin E. Wolfgang	vii
THE NEW INFLATION	Car Alperovitz	1
INFLATION AND THE PHILADELPHIA ECONOMY	Arthur A. Doud and Anita A. Summers	13
WHO LOSES FROM INFLATION?	Edward Foster	32
INFLATION, ECONOMIC POLICY, AND THE INNER CITY	Lynn A. Curtis	46
INFLATION AND THE ELDERLY: A HOUSING PERSPECTIVE	Morton Leeds	60
THE EFFECTS OF INFLATION ON THE ARTS	Patricia A. McFate	70
MAKING ENDS MEET: HOW FAMILIES COPE WITH INFLATION AND RECESSION	David Caplovitz	88
THE EFFECTS OF INFLATION ON AND IN HIGHER EDUCATION	Ivar Berg	99
INFLATIONARY EFFECTS ON TRANSPORTATION	John W. Fuller	112
INFLATION: CANCER ON THE AMERICAN BODY POLITIC	Elmer B. Staats	123
THE LASH OF INFLATION ON A DEVELOPING ECONOMY: PUERTO RICO, A CASE STUDY	Juan B. Aponte	132
ROSTER OF MEMBERS AND DELEGATES		154
BOOK DEPARTMENT		163
INDEX		220

Kik az infláció vesztesei?

Összefoglaló: Ahhoz, hogy kiderüljön, kik is az infláció vesztesei, és hogy képesek legyünk megjövendőlni, mi történik majd, ha e folyamatot megállítjuk, meg kell értenünk az inflációt kiváltó társadalmi erőket. Ilyenfajta jósláshoz nem rendelkezünk elegendő ismerettel, így válaszom részleges csupán. Az infláció nem kárhóztatható a magánfogyasztás csökkenéséért, legyen annak oka az Olajexportáló Országok Szervezete (OPEC), az élelmiszerhiány vagy a kormánykiadások. Sokkal inkább úgy tekinthetjük, mint a fogyasztás csökkentésének szükségessége miatt felmerült konfliktusok megoldásának módját. A közgazdászok szerint az infláció fő hátránya a gazdasági tevékenység eltorzulása azáltal, hogy az emberek - elkerülendő a készpénz tartalékolását - megváltoztatják szokásaikat; ez azonban nem elégséges magyarázat arra, hogy miért mutatkozik oly heves általános ellenállás az inflációval szemben. Lehet, hogy az ellenállás egyszerűen annak tulajdonítható, hogy az emberek tévesen ítélnék: az inflációnak tudják be a hiányt, nem pedig fordítva. Van azonban egy másik lehetséges magyarázat is: a tartós inflációnak igen súlyos ára lehet az, hogy megdönti bizalmunkat abban, hogy a társadalom képes megoldani saját problémáit, s olyan félelmeket táplál, hogy társadalmi szerződésünk felbomlik. A félelemmel harag párosul, sokaknak azon gyanuja alapján, hogy az infláció egyszerűen a becsapásuk. Vesztesek vagyunk mindannyian, akik ezeket a félelmeket és frusztrációkat osztjuk.

Ami a regényírónak a szex, az a közgazdásznak az infláció. Elemezze az állítást! /1/

Bárcsak én fogalmaztam volna ezt a vizsgakérdést! A vizsgáztató bizonyára a két téma gazdagságára és komplexitására gondolt: mindkettőben a kiaknázható alternatív problematikák végtelen áradatának lehetősége rejlik, s mindegyikük olyan, hogy ha ügyesen nyulunk hozzájuk, akkor lenyűgözhetjük a hallgatóságot. A regényírók nevében a kérdés őket illető részéről én nem beszélhetek, a közgazdászok azonban az én megítélésem szerint is körülbelül így fogják fel az inflációt. A témához újra meg újra visszatérünk, s úgy tűnik, sohasem unjuk meg.

Akad azonban ebben a vitában néhány jelentős hézag, amelyek az alább következők szempontjából különösen fontosak. Először is: egészen a legutóbbi időkig az elemzések kevés figyelmet fordítottak az inflációból származó haszon, illetve veszteség mérésére; kevés az erről szóló irodalom, és a tanulmányokban foglalt következtetések bizonytalanok. Másodszor: az a kevés, amit az infláció hatásáról eddig irtak, visszatekintve naivnak tűnik. Ezek az írások implicite azt feltételezik, hogy az infláció kézbentartására bevezetett gazdaságpolitikai intézkedéseknek nem lesznek további politikai és társadalmi következményei. Harmadszor pedig: a közgazdászok szinte semmi figyelmet sem fordítottak az infláció mélyebb okainak elemzésére; nem csoda tehát, hogy a hatásával foglalkozó irodalom naivnak bizonyul.

Oriási irodalmat találunk természetesen az infláció és a pénzkinálat, a költségvetési deficit, a hitelnyújtás, az összkereslet és más hasonló gazdasági változók kapcsolatáról. Am - mint arra Fred Hirsch rámutat - ezek a változók az infláció hogyanját, nem pedig miértjét magyarázzák. /2/

Az inflációs várakozásoknak és a költségnyomás okozta inflációnak ugyancsak jelentős irodalma van. Az infláció okait azonban - a dolog valódi lényegét illetően - ez az irodalom sem elemzi.

Az infláció okainak feltárását akkor tarthatnánk kielégítőnek, ha az lehetővé tenné számunkra, hogy a folyamat megállításának következményeit megjósolhassuk; amennyiben az

inflációt megfékeznénk, vajon csupán az átmeneti munkanélküliség okoz-e majd számunkra gondot, vagy azok az erők, amelyek a hatvanas és a hetvenes évek során inflációhoz vezettek, a nyolcvanas és kilencvenes években valamilyen új formában fognak-e jelentkezni? Vajon azok, akiknek az infláció révén sikerült az anyagi erőforrások feletti hatalmukat növelniök - ha ilyen csoportok léteznek -, egy megváltozott gazdasági környezetben találnak-e majd más módot gazdasági hatalmuk kiaknázására? S az új környezetben vajon kedvezőbben vagy elutasítóbban fogadják-e majd a társadalmi stabilitást azok, akik alulmaradtak?

Ahhoz, hogy a kérdésre: "Kik az infláció vesztesei?", ténylegesen válaszolhassunk mindenekelőtt azt kell tudnunk, hogy az infláció megállítására mit kell a társadalomnak tennie, továbbá, hogy a szükséges intézkedések milyen következményekkel járhatnak. E következmények sorában nem csupán a csökkenő deficitok és a monetáris restriktió közvetlen gazdasági hatásával kell számolni, hanem azokkal a sokkal nehezebben prognosztizálható indirekt következményekkel is, amelyek a bizonytalan, új, nem-inflációs környezetben a különböző csoportoknak a gazdasági hatalomért folyó versenyében jelentkeznek. Ilyen értelmű vizsgálódások eddig nem történtek, s nem hinném, hogy a jövőben sor kerülne rájuk. Azt azonban látnunk kell, hogy a közgazdasági elemzések csupán az infláció szorosan vett következményeire, illetve az infláció kézbe tartásának specifikus eszközeire korlátozódnak; az elemzők nem gondolnak arra a lehetőségre, hogy az ilyen eszközökkel végrehajtott műveletek kárvallottjai a maguk részéről más - gazdasági, politikai vagy fizikai - eszközökkel kísérlék meg ellensúlyozni a bevezetett intézkedések hatását.

De még az inflációs hatások részleges elemzése során is nagy bizonytalanságokkal találjuk magunkat szemben; a közgazdászok véleménye erősen megoszlik ate tekintetben, hogy egyáltalában mit kellene az infláció megállítására tenni. A továbbiakban röviden összefoglalom a különböző álláspontokat.

Mit kell tenni az infláció megállítására?

Íme, a közgazdászoknak a kérdést illető négy általános álláspontja. Közülük kettő a közgazdaságtan főáramlatát, a másik kettő pedig a radikális alternatívákat képviseli. A közgazdászok egyetértenek abban, hogy az infláció mára mélyen beágyazódott a gazdaságba, mivel mindenki arra számít, hogy folytatódni fog. A folyamat középpontjában a várakozások állnak, tekintve, hogy azok alakítják ki a szerződéseknél - különösképpen a többéves bérmegállapodásoknál - ama feltételeit, amelyek az infláció folytatódását biztosítják. A mai béralku olyan béremeléseket eredményez, amelyek a termelékenység javulását messze meghaladják. Ez azért áll elő, mert a mind magasabb megélhetési költségekre számító alkalmazottak egyre nagyobb béremeléseket követelnek, s ami talán még fontosabb, a munkaadók hajlandók is azokat kifizetni. A vállalatok is azzal számolnak, hogy a munkaerő magasabb költségét a magasabb árak révén könnyen továbbháríthatják, hiszen a többi cég ugyancsak emelni fogja árait; a közületi munkáltatók pedig méltán számítanak arra, hogy az inflációval adóbevételeik növekednek, s így a bérköveteléseknek majd ők is engedhetnek.

A közgazdaságtan főáramlata

A szakmai vélemények megoszlanak abban, hogy mi szükséges az inflációs várakozások megtöréséhez. Igencsak pesszimista ebben a kérdésben az a közgazdasági gondolkodás, amelyet fentebb főáramlatként jellemeztem. Amennyiben a beavatkozások középpontjában a kereslet korlátozása áll, akkor ehhez olyan szigorú restriktív monetáris és fiskális programok szükségeltetnek, amelyek a munkanélküliség növekedéséhez és az üzleti tevékenység csökkenéséhez vezetnek. A munkanélküliség folytán a munkások a béremelési követelések helyett arra fognak törekedni, hogy állásukat megtarthassák. A csökkenő értékesítés miatt nem-kívánatos készletek halmozódnak fel, a rendelésállomány csökken, s mindez együtt visszatartja majd a cégeket a megszokott áremelésektől. Lehetséges, hogy az

inflációs várakozások megtörnek, ennek azonban rettenetes ára lesz: minden egyes milliárd dolláros keresletcsökkenés 90 százaléka termelési veszteségként és elvesztett állásokban fog jelentkezni. Csupán 10 százalék jelenik majd meg alacsonyabb árak formájában. Az inflációs ráta egy százalékos lefaragása a bruttó nemzeti termék (GNP) 200 milliárd dolláros csökkenésével és 3 millió állás elvesztésével járna. /3/

E sötét következtetésekből vajon mutat-e kiutat a "kinálati oldal" gazdaságtana? A főáramlat álláspontja szerint nem, mivel a kínálat-ösztönzés hatása csak tulságosan sokára mutatkozna meg, bár az ösztönzésnek minden bizonnyal lenne értelme. Az a beruházási ösztönzés, amelyet a társasági adó 1985-ig fenntartandó 25 milliárd dolláros csökkentése jelentene - s amely a társasági adóból származó összes bevétel tizenhét százalékat tenné ki -, csupán a termelékenység évi 0,4 százalékos emelkedéséhez vezetne, s gazdaságunk évi termelékenységnövekedését a jelenlegi egy-másfél százalékról másfél-két százalékra javítaná. Ez messze elmaradna az ötvenes és hatvanas évek évi három százalékától. A végeredmény az infláció esetleges egy százalékos csökkenése lehet, amely azonban csak több év alatt volna elérhető. A kínálati oldalt érintő más akciók hatástalanok vagy - legjobb esetben is - bizonytalan kimenetelűek lennének. A személyi jövedelemadónak a munkateljesítmény fokozását célzó csökkentése például bizonyára tovább ösztönözné a fogyasztói keresletet; a megtakarításra sarkalló speciális intézkedések a tőkét valószínűleg a beruházások felé terelnék, ám a célt azonban biztosabban érné el a kormány a szövetségi költségvetés egyensúlyban tartásával. /4/

Keresletkorlátozás állami beavatkozással

A főáramlatot képviselő, az elméletet liberális politikai nézetekkel párosító számos közgazdász vélekedik, úgy hogy a társadalom számára elviselhetetlen árat jelent az inflációnak pusztán fiskális és monetáris eszközökkel történő visszafogása. Ezért a bér- és árellenőrzés vagy a jövedelempolitika valamely formájának alkalmazását tartják

kivánatosnak. Érvelésük szerint az ilyenfajta állami beavatkozás elviselhető szinten tartaná az áremelkedéseket, s közben sor kerülhetne az inflációs nyomást lassu ütemben csökkentő fiskális és monetáris intézkedésekre. Ezáltal pedig elkerülhetővé válnának a nagyarányú tartós munkanélküliség súlyos társadalmi konfliktusai. A javasolt politika ára a gazdaság viszonylag alacsonyabb hatékonysága lenne, mivel ezesetben az árak és a bérek már nem növekednének úgy, mint annakelőtte, s így nem ösztönöznék a kínálatot, illetve fokozatosan visszaszorítanák a keresletet azokon a területeken, ahol relatív hiány mutatkozik. De a jövedelempolitikai intézkedések hívei nyilván úgy vélik, hogy érdemes ezt az árat megfizetni, ha az a nagyarányú tartós munkanélküliség gyötrelmei nélkül nyújt módot az infláció gyógyítására.

Keresletkorlátozás állami beavatkozás nélkül

A főáramlat azon ágát képviselő közgazdászok, akik az állami beavatkozás különböző formáit általában ellenzik, nemcsak azért kárhóztatják azokat, mert a gazdaság hatékonyságát csökkentik. Hanem azért is, mert úgy vélik, hogy az ilyen politika működésképtelen: anélkül a fegyelmező tényező nélkül, amit a költségvetési deficitre azonnal reagáló fogyasztói árindex fenyegetése jelent, a Kongresszusban nem lesz elegendő akarat a kiadások visszafogására; a társadalom pedig nem lesz olyan naiv, hogy – pusztán azért, mert az előző hónapok vagy évek során az árakat mesterségesen alacsony szinten tartották – az árak tartós stabilitására számítson akkor, amikor az állami ellenőrzést végül eltörlik. Az a hiábavaló kísérletsorozat, amely az inflációt ilyen mesterséges eszközökkel próbálja korlátozni, a jövedelemelosztás körüli alkudozások további politizálódásával fog folytatódni. Ennek következményeit hosszú távon a társadalom fizeti meg anélkül, hogy a fizetett árat bármilyen haszon ellentételezné. E nézet szerint az egyetlen biztos gyógymód az, ha állhatatos kormánypolitika demonstrálja, hogy az inflációt még tartós recesszió árán is meg kívánják

Állítani, s ehhez nyomban hozzá is látnak. A kura elhalasztása pedig azzal jár, hogy későbbi alkalmazása még kellemetlenebb lesz.

A radikális alternatívák

Két radikális alternatíva létezik: az egyiket a "kinálati-oldal"-i optimisták, a másikat a "racionális várakozások" optimistái javasolják.

A kinálati oldal optimistái

Egy radikális alternatíva azzal keltett a közelmúltban figyelmet, hogy eljutott az elnök füléhez. A kinálati ösztönzés híveinek nézete volt ez, amely szerint a jövedelemadó csökkentése olyan mértékben fogja a termelést ösztönözni, hogy a kezdeti adócsökkentések összegénél végül is jóval több állami bevétel fog befolyni. Ezt a nézetet a múlt tapasztalata nem támasztja alá, s tudomásom szerint pártolói meg sem kísérelték cáfolni e nyilvánvaló tényt. Walter W. Heller - nagyon helyesen - azzal intézte el ezt az elképzelést, hogy finom gunnyal az inflációs kurák csodaszerének nevezte.

Ugy gondolom azonban, annyit mégis elismerhetünk, hogy ez a kura eszköze lehet a költségvetési kiadások csökkentésének; az adópolitika elmélete az adókat és a kiadásokat egymástól független döntési változókként kezeli, amelyek külön-külön kongresszusi ellenőrzésnek vannak alávetve. Nem vagyok meggyőződve arról, hogy a Kongresszus is így kezeli őket. Állítható, hogy a kiadások azért nőttek, mert a bevételek nőttek, s hogy a bevételek csökkentése hosszabb távon segítheti majd a kiadások lefaragásának kikényszerítését - bár ennek rövid távon valószínűleg inflációs hullám lesz az ára.

A racionális várakozások optimistái

Az a nézet, hogy az inflációs várakozások letöréséhez hosszú évek áldozatvállalása szükséges, azon a tapasztalaton

alapul, ahogyan az árak a közelmúltban a recesszióra reagáltak. Egyes közgazdászok érvelése szerint e tények nem relevánsak. Ugyanis olyan időszakra vonatkoztak, amelyben nyilvánvaló volt, hogy a kormányintézkedések nem az infláció kézbe tartására irányultak. Nem meglepő tehát, hogy az emberek csak lassan és vonakodva változtattak magatartásukon. A közelmúlt nem szolgál olyan tapasztalatokkal, amelyek a kérdés tényleges megválaszolásához hozzásegíthetnének bennünket. Mennyire gyorsan lehetne az inflációs várakozásokat letörni, ha a kormánynak erre hitelt érdemlő programja lenne, kötelezve magát arra, hogy emellett mindaddig kitart, amíg az árak stabilitásának helyreállítása ezt szükségessé teszi? Ha az emberek meg lennének győződve arról, hogy e politika fennmarad s hogy sikeres is lesz, hozzáállásukat egyszeriben megváltoztatnák, és aszerint cselekednének. Az infláció lényegében egyik napról a másikra gyógyítható lenne.

Tom Sargent rámutatott arra, hogy e kísérletet egyszer már végrehajtották, és akkor az sikerrel járt. Ausztriában, Németországban, Magyarországon és Lengyelországban az első világháborút követő virulens hiperinflációkat hasonló intézkedésekkel egycsapásra sikerült megállítani: a stabilizáció feltétele a költségvetési egyensúly megőrzését garantáló rendszer, a Központi Bank által a kormánynak fedezet nélkül nyújtott korábbi kölcsönök folyósításának megszüntetése, valamint a nemzeti valuta aranyra való átválthatóságának megteremtése volt. Az infláció vége nem a pénzreformnak és a növekvő pénzkibocsátás megállításának volt köszönhető - Ausztriában az infláció megállítása után a pénzmennyiség a hatszorosára növekedett. A hiperinfláció megállítása valójában a hiteles új kormánypolitikának volt betudható. Ausztriában és Lengyelországban a pénzügyi reformokat növekvő munkanélküliség követte, bár annak szintje messze elmaradt attól, amire az Egyesült Államokban a közelmúltban szerzett tapasztalatok alapján következtethetnénk; úgy tűnik, hogy Magyarországon ilyen növekedés nem volt, Németországban pedig csökkent a munkanélküliség. /5/ Ha az USA kormánya hasonló, hitelt érdemlő politikát vállalna fel, amelyre az emberek

hasonlóképpen reagálnának, úgy - az itt tárgyalt álláspont szerint - a fiskális és a monetáris korlátozások hatásának inkább az árakban semmint a termelésben kell érvényesülnie.

Ezt az érvelést elfogadom: véleményem szerint az emberek egy következetes, hitelt érdemlő és hosszú távu politikára gyorsan reagálnának, s ebben az esetben korántsem lenne olyan nagy ára az infláció fékentartásának, mint a főáramlatot képviselők nézetei szerint. Azt azonban nem tudom elképzelni, hogy az USA Kongresszusa az elnökkel karöltve egy ilyen politikát felvállaljon, s a szkeptikus közvéleményt hamar meggyőzze arról, hogy e politika mellett a következő kampány utáncig képes kitartani. Attól félek tehát, hogy ha az inflációt egyáltalán kézbe tudjuk venni, akkor ehhez hosszú idő szükséges, és a folyamat súlyos munkanélküliséggel fog járni.

Kik az infláció vesztesei?

Az előző okfejtésből nyilván világos, hogy véleményem szerint az infláció megállításáért jelentős árat kellene fizetnünk, mivel időbe telne, míg meggyőznénk magunkat arról, hogy ehhez valóban megvan bennünk a kollektív akarat. Megszenvednék ezt az elbocsátásnak kitett munkavállalók, s különösen az állásukat végül ténylegesen elveszítőket. Ugyancsak nehézségek várnának az inflációellenes fiskális politika következtében csökkentett kormányprogramok addigi kedvezményezettjeire.

Az is állitható, hogy amilyen mértékben egy antiinflációs program e csoportok érdekeit sértené, ugyanannyi hasznuk származik az infláció folytatódásából. Akkor hát kik az infláció vesztesei? Hol keressük azokat, akik folytatódásának kárát látják, s azokat, akik a folyamat megállításával nyernének? Mindenekelőtt meg kell különböztetnünk a várt és a nem várt inflációt. Ha egy szerződés hosszú időre szól, akkor a nem várt inflációnak - egyikük által sem szándékoltan ugyan, de - az egyik fél a másik kárára valamilyen módon hasznát látja. A jelzáloghitel, amely házat 1966 óta öt és háromnegyed százalékos kamattal terheli, azoknak a takarékszámla tulajdonosoknak a kárára hozott számomra

hasznát, akik pénzüket hónapról-hónapra egyre kevesebbet érő dollárban kapják vissza.

Ma azonban már nem az előre nem várt infláció világában élünk. Mindenki tudja, hogy az utóbbi 15 évben jelentős inflációnak voltunk kitéve, s azt hiszem, mindenki ennek folytatódására számít. Meglepetés azonban mindig előfordul, mivel a tényleges ráta a várttól eltér; s a jövő inflációjának pontos mértékéről különbözőek lesznek a vélemények. Ennek eredményeként továbbra is lesznek senki által nem szándékolt transzferek. E kérdés további taglalását azonban későbbre halasztom, s rátérek az előre várt inflációra – félretéve egyelőre azokat a bonyodalmakat, amelyek az inflációs ráta várható mértékét illető eltérő véleményekből adódnak.

A teljes mértékben anticipált infláció költsége

Ha valamely tranzakcióban mindkét fél helyesen számol az eljövendő inflációval, a közgazdászok általában feltételezik, hogy annak következményét úgy építik be szerződésükbe, hogy egyikük se szenvedjen kárt. A várt inflációval számolva nőnek a kamatlábak, mivel a kölcsönt adóknak tőkéjük csökkenő vásárlóerejét kompenzálniuk kell, a kölcsönt felvevők pedig számítanak arra, hogy azt képesek lesznek megfizetni: a ma hitelre vásárolt áruk olcsóbbak, mint jövőre lesznek, s a kamatláb révén fizetett inflációs többlet csupán ellentételezi azt a nyereséget, amire egyébként a korábbi vásárlással szert tettek volna. A bérek a várt infláció beszámításával emelkednek, mivel a munkásoknak vásárlóerejük megőrzéséhez pluszjövedelemre van szükségük, a munkáltatók pedig megengedhetik maguknak ennek kifizetését, mert áraikat – az állam, mint munkáltató esetében adóbevételeiket – ellenállás nélkül emelhetik.

Mint mondtam, a közgazdászok általában azt feltételezik, hogy az infláció hatása a munkaerő- és pénzügyi piacokon szerződéses megoldásokkal kompenzálható. Sokak szerint ez távolról sem eleve eldöntött kérdés, amely további vizsgálódásokat igényel. Ezzel a problémakörrel foglalkozik az a néhány empirikus tanulmány, amelyekről a következőkben

számolok majd be. A rendszerben - különösen az adórendszerben és a kamatláb-plafonok terén - van néhány olyan világosan megmutatkozó surlódási pont, amely az általam alább elmondottak érvényesülését akadályozhatja. Általános következtetésként azonban kijelenthetjük: nincs olyan ok, amely miatt szükségszerű volna, hogy pusztán a felek által anticipált infláció következtében bármely piacon transzferekre kerüljön sor a megtakarítóktól a hitelezők, a munkavállalóktól a munkáltatók, vagy az eladóktól a vásárlók irányában. Az infláció tényében nincs semmi, ami a relatív alkuképességet nyilvánvaló módon megváltoztatná, s ezért semmi okunk nincs arra, hogy a piaci tranzakciók tényleges kimenetelére gyakorolt bárminő hatással számoljunk.

Milyen árat fizet hát akkor a társadalom egy olyan inflációért, amelyre mindenki bizton számít? /6/

Az infláció középponti ténye a pénz vásárlóerejének csökkenése. A folyamat egyik közvetlen következménye, hogy a javak birtokosai az inflációs veszteségeket (reálértékben számolt) készpénzkészleteik csökkentésével igyekeznek elkerülni. /7/ A (reálértékben számolt) készpénzkészletek csökkentése a gazdaság számára költséget jelent. Miért? A cégek és a háztartások készpénzt azért tartalékolnak, hogy takarékoskodjanak a tranzakciók végrehajtásához szükséges erőforrásokkal. A tranzakciók kivitelezéséhez kevesebb készpénztartalék csak akkor elegendő, ha többet használnak fel másfajta forrásokból. Egy vállalat például oly módon csökkentheti készpénztartalékát, hogy igyekszik minél több kihasználatlan készpénzt lekötni, befektetni. Az, hogy a szokásosnál kisebb készpénztartalékok mellett is biztosítsa a működést, persze több időbe, postaköltségbe, könyvelési munkába és információszerzésbe kerül. A javak termelése és szolgáltatások létrehozása helyett a készpénz-kiadások megtakarításába fektetett energia társadalmi szempontból elpazarolt energiának számít.

Hozzátehetjük ehhez, hogy váratlan kiadásokra mind a vállalatok, mind a háztartások tartalékolnak készpénzt; a háztartások számára ez a biztonság érzetét nyújtja, a cégeknél pedig növeli a jövőben várható profit esélyét. Amilyen

mértékben az emberek arra kényszerülnek, hogy a készpénztartalékolás nyújtotta biztonságról lemondjanak, olyan mértékben válik mindenki szegényebbé.

Egy olyan gazdaságban, amelyben a várható inflációt teljes mértékben számításba veszik, ott – az adórendszer és a kamatláb-plafonok okozta surlódások lehetőségén kívül – ez az infláció társadalmi költsége. James Tobinnal szólva: "Micsoda lesüllyedés!" /8/ Az a nyűg, amit bankba szaladgálás jelent, továbbá a félelem attól, hogy végül mégis ott állunk készpénz nélkül, aligha magyarázzák meg azt a nagy és széleskörű figyelmet és aggodalmat, amit az infláció kivált. Ha tényleg csupán ennyi lenne az infláció ára, akkor helyett, hogy többet foglalkoznánk vele, mint az energiakérdéssel vagy a sarki jégtakaró felolvadásával, a pénzromlás az utmenti szemét eltakarításánál vagy a nemzet ifjúságának olvasni tudásánál kevésbé izgatná az embereket.

Miért aggodunk mégis?

Az infláció miatti kitartó társadalmi aggodalomnak kétséggeljáró oka a tartós önbecsapás: "Prosperitás az, amikor emelkedik az ára annak amit eladok; infláció pedig akkor van, amikor annak az ára emelkedik, amit veszek." Nem írható azonban kizárólag az önbecsapás számlájára, hogy a társadalmat e probléma ennyire intenzíven foglalkoztatja, amely szorongásnak a Gazdasági Fejlesztési Bizottság a következő módon adott hangot:

"Az infláció súlyosan veszélyezteteti gazdaságunk és társadalmunk alapjait ... a nemzeti önbizalmunkat vagy szövetségeseink bizalmát mi sem gyengíti jobban, mint az, ha az Egyesült Államok nem tudja az inflációt kézben tartani. ... A nemzetgazdaság szempontjából semmi sem lehet fontosabb az infláció megfékezésénél." /9/

Ugy gondolom, a válasz talán abban a tényben található, hogy az élet által produkált valóságos infláció teljes mértéke sohasem látható előre. Biztosra vehetjük, hogy jövőre is sujt majd bennünket, de hogy mekkora lesz, azt igazából senki sem mondhatja meg előre. Legjobb esetben azt a sávot tudjuk

meghatározni, amelyben a várható inflációs ráta elhelyezkedik, de, sajnos, minél magasabb a jelenlegi inflációs ráta, ez a sáv annál szélesebbnek látszik. /10/ Ugy tűnik, hogy az inflációval való együttélés életünkben nagyfokú bizonytalanságot jelent. Vajon ennek a ténynek tudhatóak-e be az infláció egyéb költségei – amelyek talán magyarázatul szolgálhatnak a közvélemény mélységes aggodalmára?

Azt a kérdést, hogy az embereket az infláció miért aggasztja annyira, legjobban talán úgy közelíthetjük meg, ha áttekintjük azokat a tanulmányokat, amelyek az Egyesült Államok közelmúltbeli inflációjának hatását azzal a céllal vizsgálják, hogy felmérjék e hatások jelentőségét, továbbá annak a valószínűségét, hogy a kimutatott következmények a jövőben is érvényesülni fognak. E vizsgálatok összegezését a következő négy kérdés köré csoportosítom: az infláció hatása

- a jövedelemelosztásra;
- a relatív megélhetési költségekre;
- a vagyonmegosztásra;
- a gazdasági növekedésre.

Az infláció hatása a jövedelmek elosztására

Valamikor úgy tartották, hogy infláció idején a bérek szisztematikusan az árak, s így a profit mögött kullognak. Ez valószínűleg annak tudható be, hogy a munkavállalók a várható inflációt nem voltak képesek előre látni, vagy alkupozíciójuk érdekeik kellő védelméhez nem volt elég erős. A vásárlóerjük csökkenését felismerő, annak javításához azonban erőtlén munkavállalók szorult helyzete különösen mellebevágó és ismerős problémaként érintheti a közöttünk lévő egyetemi oktatókat. Ha azonban rendszeres bérlemaradás létezett is valaha, napjainkra a jelenség már a múlté. /11/ Tényszerűen kimutatható, hogy az adózás utáni bérek az utóbbi időben a profit rovására nőttek.

A profitok gyengébb szereplése nagyrészt annak tudható be, hogy az infláció a valóságosnál nagyobbban tüntette fel a vállalati nyereségeket és az azokból fizetendő adót. /12/ A tendencia három fő forrásból táplálkozik, s ezek közül csak

egy áll a vállalatok hatáskörén kívül. **Először:** az adózás során a vonatkozó előírások szerint kalkulált értékcsökkenési leírás - amelyet a beszerzési költségek alapján számoltak el - már a beszerzési költségek alapján elszámolt értékcsökkenési leírás nem bizonyult elegendőnek az épületek és a berendezések pótlásához. **Másodszor:** ha az anyagköltségek elszámolásánál a "first-in - first-out" (FIFO) módszert /13/ választották a készletek könyvelésére. Ez azt jelentette, hogy a nyersanyagok pótlására sem keletkezett elegendő fedezet; az utóbbi néhány évben számos cég tért át az adózási szempontból kedvezőbb "last-in - first-out" (LIFO) módszerre /14/ a készletkönyvelésben, más, a deklarált bevételek és a részvényárak között felismert kapcsolatokra érzékeny vállalatok azonban nem ezt tették. **Harmadszor:** a nyugdíjbiztosítási konstrukcióknál számos esetben alkalmazott naiv feltételezések miatt nem vették helyesen figyelembe az infláció hatását a be- és kifizetésekre. Végül pedig az infláció - mint arra John Lintner mutatott rá - /15/ az adóhatásoktól teljesen függetlenül is súlyosan terheli a vállalatokat azoknak a készpénz- és folyószámlapénz készleteknek a fenntartásával összefüggésben, amelyek a mindennapi működésükhöz szükségesek.

Az infláció egyértelmű vesztese az a csoport, amelynek jövedelmét régebbi szerződések az infláció figyelembevétele nélkül rögzítették - mindenekelőtt a nyugdíjasok, járadékosok csoportja. A közfigyelem e csoporton belül is természetesen a szegényekre irányul. A legtöbb szegény családnál - még az idős szegényeknél is - a nyugdíjak, a kötvények, valamint a takarékbetétek kamatai azonban az összjövedelemnek csak egy részét teszik ki; jövedelmüknek csupán ez az összetevője az, amely az infláció révén teljes mértékben sebezhetővé válik. /16/

Végül az a szektor, amelynek jövedelemrészesedése az infláció révén egyértelműen emelkedett: az állam. A megtermelt jövedelmek elosztásában növekedett az adóbevételek részaránya. Ez egyrészt a könyvelési eljárásoknak az adóalapra gyakorolt - s az előzőekben bemutatott - hatása folytán következett be, másrészt pedig azért, mert az adóalanyok "feljebb csusztak" a

jövedelemadó táblán, ami azt jelenti, hogy - akár párosulnak a vásárlóerő növekedésével, akár nem - a magasabb nominális jövedelmek mindenképpen magasabb adókulcs alá esnek. /17/

E redisztribúciók közül melyeknek a folytatódása várható s okoz majd gondot a jövőben? A vállalati profitok szisztematikus eróziója inkább a beruházások, mintsem a jövedelemelosztás szempontjából érdekes, így e kérdés tárgyalását későbbre halasztom. Az infláció révén keletkezett új költségvetési bevételek elköltése ma már nyilvános vizsgálódás tárgyát képezi, s korrigálása politikai eszközökkel történik. Így nem hiszem, hogy egy frusztrált és tehetetlen nagyközönséggel szembenálló, egyre növekvő, könyörtelen állami erő réme fenyegetne.

A legnagyobb gondot a nyugdíjasok, járadékosok csoportja jelenti. Tudjuk, hogy a társadalombiztosítási kifizetések indexálása (az inflációhoz való igazítása) megoldható olyan módszerrel, amelyhez nem szükséges a jövőbeni infláció pontos előrelátása: a kifizetéseket egyszerűen a fogyasztói árindexhez kell igazítani. Tudjuk azt is, hogy ez nem végezhető el egykönnyen - a jelenlegi formula nyilvánvalóan túlkompenzál az inflációért -, s hogy a hozzáigazítás esetleg éppen a jövőbeni kedvezményezettek számára okozhat gondot, ha a Social Security Trust Fund (Társadalombiztosítási Alap) pénzügyi nyomás alá kerül. /18/ A munkavállalók inflációs aggodalmait kétségkívül hozzáigazításhoz vezetnek a magánnyugdíj-konstrukcióknál is: a kamatjövedelmek automatikusan emelkedtek, s így azok, akik befizetéseik révén nyugdíjra jogosultak, a befizetett összegek után nagyobb jövedelmet élveznek. A magánnyugdíjaknak most csupán négy százalékat igazítják az inflációhoz, ez a szám azonban bizonyára emelkedni fog. /19/ S néhány munkáltató - aktív dolgozóinak nyomására - a már nyugdíjban lévők járadékát is kiegészíti, néha az aktuális béremelések rovására.

Van azonban egy alapvető probléma az inflációs kockázat ellen védelmet nyújtó magánnyugdíj-konstrukciók kialakításában. Elsőéves egyetemistaként azt tanultam a vállalati pénzügyekkel foglalkozó előadásokon, hogy a vállalati vagyon védelmet jelent az infláció ellen: minthogy a

tényleges vállalati vagyon az árszint emelkedésével nő, a részvények is lépést fognak tartani az inflációval. Az elmúlt 15 év ellenpéldái csökkentették bizalmamat e teóriában. És valóban - mint arra Cagan és Lipsey rámutat - /20/, a pénzpiacok nem találtak fel megfelelő eszközt a nyugdíjalapokba történő befektetések infláció elleni védelmére. Flauzibilisnak tűnik az a következtetés, hogy a társadalombiztosítás indexálása és a magánnyugdíj programok inflációhoz igazítása ellenére, a társadalom számottevő részének továbbra is gondot jelent, hogy nyugdíjas korára miként teremtsen meg saját anyagi biztonságát és idősebb családtagjai jólétét.

Az infláció hatása a relatív létfenntartási költségekre

Egészen a hetvenes évekig nem látszott megalapozottnak az a feltételezés, miszerint az inflációt kísérő árarányváltozások egyes csoportokat különösebben sértenenek avagy segítenének. Az 1971. évi áremelkedést korlátozó intézkedések köréből azonban kimaradtak a mezőgazdasági termékek, és azok a megrázkódtatások, amelyek ezt követően az energia- és élelmiszerárakat érintették, és azt eredményezték, hogy a közszükségleti cikkek ára más termékek és szolgáltatások áránál nagyobb mértékben emelkedett. Különösen szenvedtek ettől a szegények, akik jövedelmük nagyobb részét fordítják közszükségleti cikkekre. /21/ Az a következtetés adódott tehát, hogy a hetvenes években az infláció károsultjai elsősorban ők voltak.

Nehezen tudom az ilyen konkluziókat komolyan venni. Maguk a tények nem vonhatók kétségbe, csupán a levonható következtetések. Még ha sikerült is volna az inflációt a hetvenes években elkerülni, akkor sincs kétségem afelől, hogy az Olajexportáló Országok Szervezete (OPEC) és az időjárás összeesküdött volna, hogy élelmiszer- és energiahiány következzen be. Reáljövedelmünk akkor is csökkent volna, és a szegények ezt akkor is jobban megszenvedték volna, mint a gazdagok. Az infláció nem más, mint egy olyan mechanizmus,

amelyet azért választunk, hogy ezt az élelmiszer- és energiahányt elosszuk.

Ha még a közgazdászok is az inflációt teszik felelőssé olyan bűnökért, amelyeket az nem követett el, akkor aligha meglepő, hogy a társadalom kevésbé tájékozott tagjai szintén így gondolkodnak. Könnyen lehetséges, hogy az "infláció" elnevezéssel a reáljövedelmünk csökkenése okozta általános elégedetlenséget címkézzük, amelyet mindenképpen elszenvedtünk volna - függetlenül attól, hogy emelkedett-e az általános árszint vagy sem.

Az infláció hatása a javak elosztására

Az előre nem látott infláció következményei közül a legfigyelemreméltóbb a folyamatnak az adósokra és a hitelezőkre gyakorolt hatása. Bach és Stephenson úgy vélik, hogy egy százalék nem várt infláció évi 35 milliárd dolláros transzferrel jár. A legnagyobb adósok a várakozásokat meghaladó inflációnövekedés haszonélvezői: mindenekelőtt az az állam - s ebből következően indirekt módon maguk az adó fizetők -, kisebb mértékben pedig a pénzügyi szektoron kívüli vállalatok. /22/ A veszteségek azok a háztartások, amelyek közvetlenül vagy közvetve - a bankok, a nyugdíjalapok és a biztosítótársaságok útján - az adósságot finanszírozzák. A várakozások alatt maradó infláció ellenkező irányú transzfert indít be.

Az inflációnak a javak megoszlására gyakorolt további hatását sokan abban látják, hogy a vagyontárgyak ára egy-egy inflációs időszak folyamán közel sem azonos mértékben emelkedik. Említettem már, hogy a vállalati részvények az inflációval nem tartottak lépést, s úgy tűnik, hogy kedvezőtlen alakulásuknak az infláció az egyik oka. Az utóbbi években az ingatlanok, nemesfémek, egyes műtárgyak és egyéb "gyűjthető dolgok" értéknövekedése meghaladta az infláció mértékét. De vajon az infláció folytán történt-e ez így? Felvetődött az a hipotézis, hogy a készpénzzel szemben alternatívát kereső befektetők érdeklődése azért fordul ilyen fajta - tipikusan nem rugalmas kínálatu - vagyontárgyak felé,

mert áruk relatív szintjét felferik. /23/ Tudomásom szerint azonban ezt a jelenséget hivatalosan eddig még nem vizsgálták. /24/

E hatásokat áttekintve látnunk kell: az a tény, hogy a családi megtakarítások nem találnak biztos kikötőre - nincs kielégítő infációellenes biztonsági védőgát -, ismét lényeges tényezőként jelentkezik, s magyarázatul szolgálhat az inflációval szemben megnyilvánuló erős érzelmi reagálásra, a jövőtől való félelemre, s a múltbeli veszteségekért érzett haragra. Mivel pedig védőgátak emelésére megfelelő eszközök nincsenek, valószínűtlen, hogy a folytatódó inflációban az ilyenfajta reagálások megszűnjenek.

Az infláció hatása a gazdasági növekedésre

Jeleztük már, hogy e kérdésben milyen konklúzióra jutottunk: bár egy régi elmélet szerint inflációs időkben a készletek vonzó befektetések lehetnek, a valóságban azonban nem bizonyultak annak. Mint arra Lintner rámutatott, ez - a jelenség terhet jelentő költségei folytán - részben magából az inflációból következett. Egy másik lényeges oknak az a hatás tűnik, amelyet az infláció a vállalati nyereségadó kötelezettségekre gyakorol. Ebben a kontextusban különösen az új beruházásokat a beszerzési költségek alapján kalkuláló értékcsökkenési leírás miatt keletkező magas adók terheire kell gondolnunk. A magas adó csökkenti a befektetések hozamát és elriasztja a beruházásokat. /25/ Ez viszont csökkenti a gazdasági termelékenységének növekedési rátáját, s amilyen mértékben fokozza a csekélyebb növekedés a megtermelt jövedelem elosztása körül folyó harcot, úgy mélyíti el az inflációt is. Ez hozzájárulhat ama fokozódó reménytelenség érzetéhez, hogy társadalmunk gazdasági határokba ütközött; a legutóbbi közvéleménykutatások ilyes fajta elkeseredettségről tanuskodnak. /26/ Ha az inflációnak ez a következménye súlyos is, úgy vélem, csupán időleges jelenség; a közgazdasági irodalom ezt már megfelelően dokumentálta, és gondolom, a Kongresszus is megértette. A Reagan adminisztráció adóreformjavaslatait számos kritika érte azért, mert a

javaslatok a beruházások közvetlen ösztönzését elhanyagolták. Én arra számítok, hogy a döntéshozók kísérletet tesznek majd az adócsökkentések irányának megváltoztatására, hogy azok a jövőben erőteljesebben ösztönözzék a beruházási tevékenységeket. A jelenlegi helyzetet tehát átmenetinek tekintem, amelynek előbb-utóbbi korrekciója a Kongresszus dolga lesz.

Következtetések

Amilyen mértékben eszköze volt az infláció a gazdaság termelőkapacitását meghaladó követelések "összebékítésének", olyan mértékben szükségszerű, hogy valakit csalódás érjen. Az elmúlt 15 év inflációját áttekintve, véleményem szerint három olyan területet különböztethetünk meg, amelyeken az "összebékítési" funkció betöltésére az inflációt használták fel. **Először:** a költségvetési kiadások meghaladták az adóbevételeket. **Másodszor:** az OPEC-kartell azt követelte, hogy az importált olajért magasabb árat fizessünk. **Harmadszor** pedig: az élelmiszerhiány fogyasztásunk csökkentését követelte meg. Mindhárom vonatkozásban a gazdaság magánszektorának le kellett faragnia termelési tervét, s e lefaragások elosztásának eszközevé az infláció vált. Függhően ugyan a magánkövetelések kényszerű visszafogásának mértékétől, de nincs mód arra, hogy az inflációtól mindenki megvédje magát. Vizsgálhatjuk azonban a terhek elosztását. Ugy tűnik, hogy a közgazdasági irodalom ebben a vonatkozásban az alábbiakat tudta megállapítani:

1.) Az infláció egyetlen elkerülhetetlen költsége a készpénzkészletek vásárlóerejének csökkenése; ezt a költséget azok a háztartások és vállalatok viselik, amelyek ilyen készpénzraktárral rendelkeznek.

2.) A nyugdíjasok és más fixjövedelmű rétegek méltánytalanul szenvednek a nem várt inflációtól; sebezhetőségüket csökkentheti a várható infláció előzetes felmérése, a megfelelő védőgát nyújtotta biztonság hiánya azonban azt jelenti, hogy a jövő inflációs rátáinak

bizonytalansága miatt valószínűleg továbbra is számottevő kockázatnak lesznek kitéve.

3.) Az adótörvény és a könyvelési gyakorlat bizonyos kombinációja miatt méltánytalanul nagy kárt szenvednek a részvényesek. Míg ennek a csoportnak nincs elég politikai ereje ahhoz, hogy jövedelmük biztonságát pusztán igazságigényükre alapozva megvédjék, az adózás után megmaradó alacsony profitjuk miatt beruházási kedvük egyre csak lanyhul. Mivel pedig a termelékenységre és a gazdasági növekedésre irányuló beruházás támogatást érdemlő cél, lehetséges, hogy a jövőben az adótörvényeket megváltoztatják annak érdekében, hogy az inflációnak a profitra gyakorolt kedvezőtlen hatását csökkentsék vagy kiküszöböljék.

4.) Más olyan jelentős csoportot nem találtunk, amely az inflációnak aránytalanul nagy kárát látta volna.

A fenti áttekintés alapján azt a következtetést vontam le, hogy azok a károk, amelyek közvetlenül az inflációnak tulajdoníthatók, nem adják elegendő indoklását az inflációval szembeni ellenállás intenzitásának. Az egyik lehetséges magyarázat az, hogy a közvélemény félreérti és az inflációnak tulajdonítja azt a nyers ténnyt, hogy reáljövedelmünk csökkent. E magyarázat azonban a közgazdász számára nem fogadható el, hiszen egész tudománya az egyéni racionalitás feltételezésén alapul.

Egy másik lehetséges magyarázat az, hogy vannak az inflációnak a közgazdászok által nyilván nem tartott kihatásai is. Ilyenek például maga a tény, hogy az infláció tartós, amelynek a kézbe tartására tett kísérletek meghaladni látszanak a kormány erejét, s ezért elenyészhet a bizalom abban, hogy egyáltalán létezhetsz olyan kormány, amely sorsunkat irányítani s az előttünk álló problémákat megoldani képes. A tartós infláció ténye olyan félelmet ébreszt, miszerint az a társadalmi szerződés, amely eddigi működésünket szabályozta, immár működésképtelen. Ezzel pedig sérelmek is együtt járnak: ha az infláció megoldja is a reáljövedelem csökkenése terhének újraelosztását, a társadalomban nagy az aggodalom, hogy ez a redisztribúció valóban éltányos legyen. Ugy látom számos csoport mélyszégyenre hozta azt, hogy az infláció ezidáig

részrehajlóan működött, s így a jogosnak véltnél aránytalanul nagyobb terhet voltak kénytelenek viselni.

Akik ezt sérelmezik, minden eszközt megpróbálnak felhasználni elvesztett gazdasági hatalmuk visszaszerzésére. Ez egyike az infláció megosztó és igencsak költséges következményeinek.

Mielőtt ítéletet mondanánk arról, hogy e költség vállalása bölcs dolog-e, az alternatívákat is érzékelnünk kell: ha az infláció nem lenne milyen más eszközökhöz folyamodhatnánk a kereslet korlátozására, s mi volna annak a következménye? Ha nincs legalább némi fogalmunk a kérdésre adható válaszról, akkor meg se ítéldhetjük, hogy vajon érdemes volt-e az infláció költségeit vállalni vagy sem. De hogy végül is a cikk címében felvetett kérdést megválaszoljuk: vesztesei az inflációnak mindazok, akik ki vannak téve az általa gerjesztett frusztrációknak és bizonytalanságoknak, s féltik az infláció hatása alatt működő társadalom töretlen stabilitását.

Jegyzetek

- 1/ Alan T. Peacock és Martin Rickets idézi a "The Growth of the Public Sector and Inflation"-ban (A közületi szektor növekedése és az infláció), amely tanulmányuk megjelent a "The Political Economy of Inflation", szerk. Fred Hirsch és John H. Goldthorpe (Cambridge, MA: Harvard University Press, 1978.) című kötetben. A tanulmány közöli az egyik hallgató válaszát is: "Mindkettő olyan jelenség, amelyre az emelkedő érdeklődési ráta a jellemző."
- 2/ U.o. 263.o.
- 3/ A specifikus becslések forrása Walter W. Heller "Shadow and Substance in Inflation Policy" (Árnyék és lényeg az inflációs politikában), Challenge, 1981. jan.-febr., 12.o.; több más közgazdász is hasonló becsléseket tett közzé.
- 4/ E következtetések specifikus forrása Lyle E. Gramley "Supply-Side Economics: Its Role in Curbing Inflation" (A kínálati oldal gazdaságtana: annak szerepe az infláció megfékezésében), a Dallas Federal Reserve Bank Voice c. kiadványa, 1980. nov., 1-4.o.; e vonatkozásban más közgazdászok is hasonló becsléseket is közöltek.

- 5/ Thomas J. Sargent, "The Ends of Four Big Inflations" (Négy nagy infláció befejeződése) (Federal Reserve Bank of Minneapolis Research Department, Working Paper No.158., 1980.dec.)
- 6/ Ez rész Costs and Befits of Inflation (Az infláció költsége és haszna) című korábbi munkámon alapszik (Studies in Monetary Economics No.1., Federal Reserve Bank of Minneapolis Research Department, March 1972, 3-5.o.). A monográfia az itt összegzett érvelés részletes kifejtését tartalmazza.
- 7/ A "készpénzkészletek reálértéke" egyenlő a készpénz-készletek (készpénz = nem kamatozó csekkszámleapénz) és az árindex hányadosával. A készpénzkészletek reálértéke a készpénzkészletek vásárlóerejét fejezi ki. Ha például a készpénzmennyiség és az árszínvonal egyaránt megduplázódna, akkor a "készpénzkészletek reálértéke" változatlan maradna.
- 8/ James Tobin, "Inflation and Unemployment" (Infláció és munkanélküliség), Am.Economics Review, LXII/1:15 (1972 március).
- 9/ Committee for Economic Development (CED), Subcommittee on Inflation Policy, Fighting Inflation and Rebuilding a Sound Economy (Harc az infláció ellen és egy egészséges gazdaság újra-felépítése) (New York: Committee for Economic Development, 1980) IX.o; Franklin A. Lindsay, a CED Kutatási és Gazdaságpolitikai Bizottsága elnökének bevezető megjegyzéseivel.
- 10/ Edward Foster, "The Variability of Inflation" (Az infláció változékonysága), Review Econ. Statistics, LX/3:346-50.old. (1978 augusztus)
- 11/ G.L.Bach és James B.Stephenson "Inflation and the Redistribution of Wealth" (Az infláció és a javak újraelosztása), Review Econ.Statistics, LVI/1:1-13. old. (1974 február). Az Akadémia 84. Ülésszakának egyik résztvevője emlékeztetett engem arra, hogy az összesített adatok elfedik a munkavállalók különböző csoportjai között végbement jövedelemeltolódást. A gazdaságnak abban a szektorában, ahol a szakszervezetek jelen vannak, a szakszervezeti berráták - részben a megélhetési pótlékok révén - sokkal gyorsabban nőttek, mint másutt; vitatható azonban, hogy ezt az eltolódást az infláció okozta-e, vagy egyszerűen csak azzal egyidejűleg jelentkezett. Egy másik résztvevő által felvetett idevágó kérdés a szegények szorult helyzetét érinti. A szociális célú transzfer-kifizetésekre egyre nagyobb összegeket irányító kormányzati programok ellenére, sok szegény ember számára jelentettek súlyos megpróbáltatást az infláció következményei. Az a következtetés, amelyre e kérdésben jómagam jutottam, semmiképpen sem vehető olybá, mintha úgy gondolnom: a szegények további segítésére többé nincs szükség.

- 12/ U.o. Lásd még Henry J.Aaron, ed. Inflation and the Income Tax (Az infláció és a jövedelemadó); Washington,DC: The Brookings Institution, 1976). Más tanulmányok arra a következtetésre jutottak, hogy ha a nem realizált tőkenyereségek és -veszteségek egyenlegét is figyelembe vesszük, a vállalati nyereségek az infláció következtében ténylegesen emelkedtek. Lásd Phillip Cagan és Robert E.Lipsey, The Financial Effects of Inflation (Az infláció pénzügyi kihatásai); (Cambridge,MA: Ballinger Publishing, 1978.)
- 13/ (A fordító megjegyzése: A FIFO-módszer az adóköteles jövedelmek megállapításánál alkalmazott készletértékelési eljárás, amely adókötelessé teszi a készletek árának a készletezés időtartama alatti növekedéséből származó ún. készletprofitokat)
- 14/ (A fordító megjegyzése: A LIFO készletértékelési módszer a készletárnövekedést költségként számolja el, s így elkerüli az ún. készletprifitok megadóztatását)
- 15/ John Lintner, "Inflation and Security Returns" (Az infláció és a biztosítási kötvények hozadéka), J.Finance, 30²:259-80 (1975 május). A költség, amelyre itt hivatkozás történik, az előzőekben tárgyalt, teljes mértékben anticipált infláció költsége.
- 16/ Robinson G.Hollister és John L.Palmer, "The Impact of Inflation on the Poor" (Az infláció hatása a szegényekre) in Redistribution to the Rich and Poor: The Grants Economics of Income Distribution (Ujraelosztás gazdagoknak és szegényeknek: a szociális juttatások révén történő jövedelemeloszlás gazdaságtana), szerk. Kenneth Boulding és Martin Plaff (Belmont,CA: Wadsworth Publishing, 1972).
- 17/ Lásd Aaron; és The Inflation Tax: The Case for Indexing Federal and State Income Taxes (Az inflációs adó: a szövetségi és az állami jövedelemadók indexálása), Advisory Commission on Intergovernmental Relations Report M-117, (Washington, DC:U.S.Government Printing Office, 1980).
- 18/ Mindazonáltal, a társadalombiztosítási alapra gyakorolt nyomás nem csupán az inflációnak tulajdonítható; nagy szerepet játszanak ebben a demográfiai változások.
- 19/ U.S.House of Representatives, Committee on the Budget, Report of the Task Force on Inflation (Az inflációs Munkabizottság beszámolója) (Washington DC:U.S.Government Printing Office, 1980).
- 20/ Phillip Cagan és Robert E. Lipsey: id.mű

- 21/ Thad Mirer, "The Distributive Impact on Purchasing Power of Inflation During Price Controls" (Az infláció vásárlóerő-átcsoportosítási hatása az árkorlátozások időszakában), Quarterly Review Econ. Business, 15/2/:93-96.old. (1975 nyár).
- 22/ Bach és Stephenson: id.mű
- 23/ Tibor Scitovsky és Ann Scitovsky, "Inflation versus Unemployment: An Examination of Their Effects" (Infláció versus munkanélküliség: hatásvizsgálat); in: Inflation, Growth and Employment, szerk. Joseph W. Conrad et al. (Edgewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall, 1964).
- 24/ Azután, hogy tanulmányom kéziratát leadtam, kezembe került Martin Feldstein "Inflation, Tax Rules, and the Prices of Land and Gold" (Infláció, adózási szabályok, a föld és az arany ára) című tanulmánya, Journal of Public Economics, 14/3/:309-317. old. (1980 dec.), amely e jelenség részleges magyarázatát adja.
- 25/ Lásd például E.F.Fama és G.W.Schwert, "Asset Returns and Inflation" (Tőke megtérülés és infláció), Journal of Financial Economics, V/4//:115-146. old. (1977 nov.).
- 26/ Daniel Yankelovich, "Economic Policy and the Question of Political Will" (Gazdaságpolitika és a politikai akarat problematikája), in The Economy and the President: 1980 and Beyond (A gazdaság és az elnök: 1980-ban és az után); szerk. Walter E.Hoadley, Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall, 1980) 15. old.

Hogyan lehet a fizetésből kijönni? Miképpen birkóznak meg a családok az inflációval és a recesszióval?

Összefoglaló: Egy 1976-ban 2000 családon végzett felmérés szerint, 59 százalékuk nem tudott az emelkedő árakkal lépést tartani, s közel ennyi, a családok 52 százaléka számára jelentett az infláció erős megpróbáltatást. A leghátrányosabb helyzetűek voltak a leginkább érintettek: az alacsony jövedelműek, a nyugdíjasok, a betanított- és segédmunkások, a kisebbségi csoportok tagjai, így a feketék és a spanyol nyelvűek. Sokféle alkalmazkodási stratégia volt megfigyelhető, kezdve az olyan jövedelemnövelő stratégiákon, mint másodállások vállalása, további családtagok munkába állása, több tulajdon vállalása, egészen a fogyasztás csökkentéséig, az önellátás fokozásáig, olcsó áruk hajkurászásáig, illetve különféle javak más családokkal közös használatáig. A fogyasztás csökkentése szinte általános reakciónak volt mondható: a szóbanforgó családok az élelmiszerfogyasztásban, ruházkodásban, szórakozásban - egyszóval életük minden területén - kiadásaik csökkentéséről számoltak be. A megkérdezettek körülbelül egyharmada közölte, hogy az infláció és a recesszió anyagi nyomása házassága megromlását eredményezte, s több mint negyede úgy nyilatkozott, hogy az anyagi nyomás folytán lelki épsége szenvedett kárt. Az infláció és a recesszió nyomása jelentős elégedetlenséget gerjesztett a kormánnyal és a politikusokkal szemben, akiket a gazdasági bajok felelőseinek tekintettek. Az infláció és a recesszió által sújtottak körében a kormány iránti bizalom gyakorlatilag elenyészett.

Ennek a cikknek a megírására néhány évvel ezelőtt megjelent "Making Ends Meet: How Families Cope With Inflation and Recession" /"Nyújtózkodni, ameddig a takaró ér (Miként birkóznak meg a családok az inflációval és a recesszióval)"/ c. könyvem alapján kértek fel, e könyv pedig egy olyan tanulmányon alapult, amelyet - csaknem 2000 családról - még 1976-ban készítettem. A tanulmány ötlete 1974-ben merült fel, amikor, a legújabbkori történelemben először, gazdaságunkat egyidejűleg sújtotta az inflációval párosult recesszió. A közgazdasági elmélet addig úgy tartotta, hogy az infláció és a recesszió egymással ellentétes jelenségek, amelyek csak egymást követően fordulhatnak elő - egyidejűleg sohasem. Ebben a bizarr helyzetben vagyunk most már hét éve, s ez egy új szót hívott életre, a stagflációt, amin nagyarányú munkanélküliséggel párosuló, zabolátlan infláció értendő.

A probléma iránti érdeklődésemet egy cikk keltette fel, amit a munkanélküliekről olvastam a Wall Street Journalban. Naivan azt képzeltem, hogy a munkanélküliek olyan emberek, akik állásukat elvesztették, ám a Wall Street Journal cikkéből megtudtam, hogy a munkanélküliek jelentős része első állását keresi. Hirtelen világossá vált számomra, hogy a zabolátlan infláció azáltal okozhat munkanélküliséget, hogy új kenyérkeresőket kényszerít a munkaerőpiacra, azért, hogy családjuk megélhetéséhez hozzájárulhassanak. E felismerésből született az a gondolatom, hogy az inflációnak és a recessziónak az amerikai családokra gyakorolt hatását tanulmányozzam, s a National Institute on Mental Health ösztöndíja ezt lehetővé is tette számomra.

A szociológiai irodalom áttekintése során kiderült számomra a tény, hogy a szociológusok az infláció jelenségét gyakorlatilag figyelmen kívül hagyták. Egyetlen - 1962-ben megjelent - disszertációt találtam, amely e témát érintette, mégpedig egy olyan tanulmányt, amely az inflációnak az acélipari szakszervezet tagjai követeléseiben betöltött szerepével foglalkozott. /1/ Ezzel szemben a munkanélküliség következményeiről a harmincas évek nagy gazdasági válsága idején igencsak gazdag irodalom született. /2/

Tanulmányom adatainak elsődleges forrásául négy város - New York, Detroit, Atlanta és San Francisco - mintegy kétezer családjának vizsgálata szolgált. A városok kiválasztásában a szempont az ország különböző régióinak reprezentálása volt, s a mintavétel valamennyi városban négy csoportra terjedt ki: a szegényekre és a nyugdíjasokra - minthogy általában úgy tartják, hogy az infláció e két csoportot sújtja legkeményebben -, továbbá a munkásosztályhoz, illetve a középosztályhoz tartozó családokra. Az adatfelvétel mellett a new yorki metropolis körzetében mintegy kilencven háztartás családfőjével mélyinterjüket is folytattunk. A kutatás nyomán napvilágot látott könyv a vizsgálat statisztikai anyagának és a mélyinterjúk kvalitatív adatainak ötvöze.

Az infláció által érintett családok típusai

A kutatásnak két fő célja volt: először, az infláció és a recesszió által legkeményebben sújtott családok típusainak bemutatása; másodsor, annak tanulmányozása, hogy a családok e gazdasági bajokra miként reagáltak, hogyan tudtak, illetve nem tudtak e problémákkal megbirkózni.

Az infláció hatását mérendő, különbséget tettünk az általunk objektívnek és szubjektívnek nevezett inflációs szorítások között. Objektív inflációs szorításon azt értettük, hogy a családi jövedelem mennyire maradt el az emelkedő árak mögött. Szubjektív inflációs szorításon pedig azt, hogy a családok mennyire szenvedték meg az emelkedő árak terhét. /3/ Az objektív inflációs szorítás mérésére a családoknak azt a kérdést tettük fel, hogy jelenlegi anyagi helyzetük hogyan viszonyul a néhány évvel korábbihoz. A családok a következő válaszok valamelyikét adhatták: anyagilag lényegében jobban élnek, mint néhány évvel ezelőtt; anyagi helyzetük szinte ugyanolyan, mint volt; anyagilag kissé rosszabbul élnek; anyagi helyzetük a múltbelinél sokkal rosszabb.

Ha nem inflációs időkben tettünk volna fel a családoknak ilyen kérdést, jelentős többségük kétségtelenül azt felelte volna, hogy anyagi helyzetük javult, lévén, hogy a második világháború után a családi jövedelmek folyamatosan emelkedő

trendet mutattak. De vizsgálatunk idején, azaz a felgyorsuló infláció időszakában csak 16 százalék jelentette ki, hogy most jobban élnek, 25 százalék állította, hogy jövedelmük az emelkedő árakat követte - azaz összesen 41 százalékot nem érintett az infláció. Ezzel szemben 37 százalék úgy nyilatkozott, hogy kissé rosszabbul élnek, mint előzőleg, és 22 százalék állította, hogy sokkal rosszabbul - azaz összesen 59 százalék jövedelme maradt le az emelkedő árak mögött.

Miután megtudtuk, hány családot érintett az infláció, következő feladatunk annak feltárása volt, hogy milyen típusú családok jövedelme maradt le az emelkedő árak mögött, vagyis melyek kerültek rosszabb anyagi helyzetbe. Az elemzés kimutatta, hogy az infláció főleg a társadalom kevésbé privilegizált csoportjainak problémája volt: mindenekelőtt a szegényeket, a nyugdíjasokat, a betanított- és segédmunkásokat, valamint az alacsony iskolázottságukat érintette hátrányosan, olyan kisebbségi csoportokhoz tartozókat, amilyenek a feketék és a spanyol nyelvűek. Így például a 7.000 dollár alatti jövedelmű családok 81 százaléka került rosszabb anyagi helyzetbe, míg a 7.000 és 13.000 dollár között keresők 69 százalékának, a 13.000 és 20.000 dollár között keresők 57 százalékának, s a 20.000 dollárnál magasabb jövedelműek csupán 38 százalékának romlott az anyagi helyzete. A fix jövedelműeket, nyugdíjasokat majdnem olyan mértékben sújtotta az infláció, mint a szegényeket. Míg a szegények 81 százaléka élt immár rosszabb anyagi körülmények között, ez az arány a nyugdíjasoknál 66 százalék, a fizikai munkásoknál 59 százalék, a nem fizikai munkát végző alkalmazottak esetében pedig 49 százalék volt.

Az etnikumok szerinti elemzés azt mutatta ki, hogy miközben a fehérek 53 százalékának jövedelme maradt le az emelkedő árak mögött, ez az arány a feketéknél 75 százalék, a spanyol nyelvűeknél pedig 83 százalék volt. A kutatás továbbá azt is felszínre hozta, hogy az inflációnak a különböző foglalkozású és képzettségű csoportokra gyakorolt eltérő hatása nagyobb részt a jövedelem nagyságával függ össze. Az inflációnak a foglalkozások és képzettségi szintek szerinti hatását a jövedelemeltérésektől megtisztítva, a különbségek

nagyrészt eltűntek. Nem ez volt azonban a helyzet az etnikumok szerinti bontások esetében. A feketéknek és a spanyol nyelvűeknek minden jövedelemszinten sokkal nehezebb volt az emelkedő árakkal lépést tartaniuk, mint a fehéreknek.

Ezeket a konkluziókat támasztották alá a kutatásnak a recesszió hatására vonatkozó eredményei is. A recessziós hatást különféle megközelítésekben vizsgáltuk. A munkanélküliség mellett recessziós hatásként vettük számításba azt is, hogy a munkavállalóknak keményebben kellett dolgozniuk, mivel másokat elbocsátottak, aggódniuk kellett amiatt, hogy állásukat esetleg elveszíthetik, s hogy nem lesz annyi tulórára lehetőségük, mint azelőtt. A recesszió hatása még az inflációénál is inkább a nincstelenekre, a hátrányos helyzetűekre korlátozódott. Kitűnt, hogy a munkanélküliség szinte kizárólag a szegények problémája, s azoké, akik a foglalkoztatási strukturának csupán alsóbb szintjeit képesek elérni. Így a nem fizikai dolgozók közül alig néhány veszítette el állását a recesszió idején, míg a szegények jelentős többsége maradt állás nélkül.

Ha a recesszió hatásának mérésére általánosabb mércét használunk, mint pusztán a munkanélküliséget, azt látjuk, hogy a hatás annál nagyobb mértékű, minél kisebb a jövedelem. A 20.000 dollárt keresőknek csupán 8 százalékát sújtotta keményen a recesszió. Ez az arány a 7.000 dollár alatt keresőknél 54 százalékra emelkedik. Az etnikumok szerinti elemzések ugyanezt a képet mutatják. Adataink szerint a recesszió a fehéreknek csak 17 százalékát érintette hátrányosan, míg a feketéknél ez az arány 38, a spanyol nyelvűek esetében pedig 57 százalék volt.

Ezek az eredmények azt jelzik, hogy az infláció és a recesszió a társadalomban meglévő osztályhatásokat kiélezi. Amikor a gazdaság ámokfutóvá válik, az osztálytagolódás hirtelen láthatóvá lesz, s szétfoszlik az a mítosz, hogy Amerika egyetlen boldog, homogén család. Ezek az eredmények azt mutatják tehát, hogy a gazdagság – minden egyéb haszna mellett – birtokosait az infláció és a recesszió kockázataival szemben immunizálja.

Amellett, hogy mértük a családi jövedelmeknek az emelkedő áraktól való lemaradását (amit objektív inflációs szorításnak neveztünk), mértük azoknak a megpróbáltatásoknak a fokát is, amelyeket a családoknak el kellett szenvedniük (ezt szubjektív inflációs szorításnak kereszteltünk el). A megkérdezetteknek egy sor olyan kérdésre kellett válaszolniuk, amelyek az utóbbi dimenziót voltak hivatva feltárni: például, hogy depresszióssá tette-e őket az infláció; úgy látják-e, hogy pénzük elveszti értékét; hozzá kellett-e nyulniuk megtakarításaikhoz; úgy érzik-e, hogy a nehézségek minden szempontból tornyosulnak; le kellett-e mondaniuk szükségesnek tartott dolgok megvásárlásáról stb. Összesen kilenc ilyen kérdés szolgált a szubjektív inflációs szorítás mérésére.

Felvételünknek a szubjektív inflációra vonatkozó eredményei nagy hasonlóságot mutattak az objektív szorítás, illetve a recessziós hatás tekintetében mért adatokkal. A szegények, az alacsony iskolázottságúak, a betanított- és segédmunkások, valamint a feketék és a spanyol nyelvűek sokkal sebezhetőbbek voltak, mint a jómódúak, a magas képzettségűek, az értelmiségiek, az üzleti káderek, vagy általában a fehérek.

Mindazonáltal, e hasonlatosságok mellett az objektív és a szubjektív inflációs szorítást illető adatokban volt egy jelentős különbség is. Mint már megjegyeztem, a nyugdíjasok szinte a szegényekkel egyenlő mértékben voltak kitéve annak, hogy jövedelmük lemarad az emelkedő árak mögött lemarad. Mégis, a nyugdíjasok közel sem érezték annyi megpróbáltatást az infláció következtében, mint a szegények. A vizsgált minták tanúsága szerint a szegények 84 százaléka, a fizikai munkásoknak pedig 60 százaléka szenvedett az inflációtól, míg a nyugdíjasoknak csak 45 százaléka. E tekintetben a nyugdíjasok a nem fizikai dolgozók vizsgált csoportjával álltak egy szinten; ez utóbbiak 37 százaléka viselte nehezen az infláció terheit.

Bár nem egykönnyen érthető, miért van az, hogy noha a nyugdíjasokat az infláció nagyobb mértékben érinti, mégis kevésbé nehezen viselik el - 66 százalékuk jövedelme nem tartott lépést az emelkedő árakkal, de csak 45 százalékuknak jelentett ez megpróbáltatást -, ennek egyik okát abban

lelhetjük fel, (s ezt könyvemben annak idején bővebben kifejtettem) hogy a nyugdíjasok sokkal kevésbé aktív fogyasztók, mint a még munkában állók. Fogyasztói igényeik – mint például az autó, az új berendezések – sokkal kisebbek, mint a családok életciklusának korábbi szakaszában.

Ha az objektív szorítást érintő eredményeket a szubjektívekre vonatkozóakkal összehasonlítjuk, érdekes képet kapunk. A privilegizált csoportok (amelyek jövedelme és foglalkozási státusa magasabb, s amelyek tagjai fehérek) nagyobb valószínűséggel állítják azt, hogy jövedelmük az emelkedő árakat nem tudta követni, semmint azt, hogy az infláció megpróbáltatást jelentett számukra. Röviden, az objektív és szubjektív inflációs szorítás dimenziói szorosan összefüggenek egymással, de találunk kivételeket. Számos ember pozíciója kedvező az egyik dimenzióban, miközben kedvezőtlen a másikon. Azokat, akiknek jövedelme nem tart lépést az inflációval, de ettől nem szenvedtek, sztoikusoknak nevezem, és vice versa, siránkozóknak azokat, akik állították, hogy az infláció megnyomorította őket, bár jövedelmük azzal lépést tartott. Mint mondtam, a foglalkozás, jövedelem, iskolázottság, etnikum tekintetében előnyösebb helyzetben lévő csoportok nagyobb valószínűséggel válnak sztoikusokká, azaz megbékélnek azzal, hogy jövedelmük nem emelkedik az inflációval arányosan. Ez markánsan támasztja alá azt, hogy a privilegizáltabb csoportoknak vannak olyan tartalékaik, amelyek lehetővé teszi számukra, hogy az infláció viharát átvészeljék.

Alan Greenspan, Ford elnök kormányzatának fő közgazdásza kimutatta, hogy e tartalékok egyike a háztulajdon. Az amerikai családok jelentős részének – különösen a privilegizáltabbaknak – van saját háza (vagy lakása), s mint azt valamennyien jól tudjuk, az inflációs nyomások alatt a házak értéke hatalmas mértékben emelkedett. Greenspan rámutatott arra, hogy sok család úgy húzott hasznot háza emelkedő értékéből, hogy új jelzálogkölcsönöket vett fel rá, s az így szerzett pénz segítségével evickéltek át a nehéz idők hullámain. Ennek az elméletnek a tesztelése céljából könyvemben egy egész fejezetet szenteltem annak a vizsgálatára, hogy a háztulajdon

az infláció okozta nehézségek enyhítésében milyen szerepet játszik. Ugy találtam, hogy a privilegizáltabb helyzetben lévő csoportok sokkal nagyobb arányban rendelkeznek háztulajdonnal, s hogy a háztulajdonosok sokkal nagyobb valószínűséggel képesek az infláció korlátozó és stresszhatásait elkerülni, mint a háztulajdonnal nem rendelkezők. Az Amerikában oly elterjedt háztulajdon lehet a fő oka annak, hogy az emberek manapság sokkal nagyobb lelki nyugalommal néznek szembe a súlyos gazdasági helyzettel, mint a harmincas évek nagy gazdasági válsága idején. Így a nagyarányú munkanélküliség és a felgyorsuló infláció ellenére, nem jöttek tüntetni Washingtonba, s nem rohantak a radikális politikai pártok soraiba.

A felmérés kvantitatív adatai alapján elének tároló kép azt mutatja, hogy a hátrányos helyzetben levőket az infláció és a recesszió keményen sújtotta, míg a privilegizáltabb csoportok ezt a kettős csapást ki tudták védeni. A mintegy 90 mélyinterjú révén felszínre hozott kvalitatív adatok ugyanakkor több árnyalt részlettel járulnak hozzá e kép plaszticitásához, s ezáltal érzékelhetőbbé teszik a helyzeteknek azt a különbözőségét, amelyekbe az infláció során a javak birtokosai, illetve a nincstelenek kerülnek. Mélyinterjú készült több, szociális segélyből élő anyával, s az általuk közöltek drámai képet festenek azokról a nehézségekről, amelyekkel az infláció a szegényeket sújtja. Ezek az anyák elmondták, hogy még viszonylag jó időkben is meg kellett huzni a nadrágszíjat, spórolniuk kellett az étkezésben, a ruházkodásban, hogy valahogy megéljenek. Az infláció természetesen, arra kényszerítette a családokat, hogy nadrágszíjukat még jobban összehuzzák. Néhány asszony elmondta nekünk, hogy családjukban a napi étkezések számát háromról kettőre vagy másfélre csökkentették, ruhát pedig csak alkalmi áruházakban vásárolnak. A szegénységben élő családokat az infláció kényszere egy sor nem-kíváncos választás elé állítja, így például, hogy melyik gyereknek vegyenek ruhát, miután mindegyikük ruházására nem futja; hogy melyik gyerek menjen dolgozni, s melyiknek engedjék meg, hogy tovább járjon iskolába. Ezek a nehéz választások - amikor a család

valamelyik tagjától valamit mindenképpen meg kell vonni – a szegények választáskényszerei; a középosztály sosem kerül ilyen választások elé. A szegények számára az infláció a ma túléléséért folytatott harcot jelenti: nem engedhetik meg maguknak azt a luxust, hogy a holnapra gondoljanak, tervezzenek; azért kell küzdeniük, hogy túléljék a jelent.

A középosztálybeliekkel folytatott mélyinterjúk ettől markánsan eltérő képet mutattak. A kvantitatív adatokkal összhangban, a közülük meginterjuváltak többsége számára nem jelentett komoly nehézséget az, hogy az emelkedő árakkal lépést tartson. Azon kívül, hogy egyesek takarékoskodtak a kosztoson – mint mondták, nem ettek annyi bifszteket és rákot – mind mondták – életszínvonalukat tartani tudták. A középosztály nem a jelen mindennapjaiban érezte meg az inflációt, hanem inkább a jövő tervezésében. Mint elmondták nekünk, nem tudtak annyi pénzt félretenni, mint azelőtt. Ez viszont aláásta a jövőre vonatkozó terveiket. Ha saját otthonuk még nem volt, akkor arra jutottak, hogy későbbi időpontra kell a házvételt halasztaniuk, amikor majd jövedelmük már jelentősen magasabb lesz. Cadillac helyett a közepes jövedelmű családnak kevésbé drága kocsit kellett vennie. Röviden, az infláció komoly mértékben hatott ki a középosztálybeli családok aspirációira. A felfelé ivelő társadalmi mobilitásról szőtt álmaiknak – amit az új kocs, az új ház, az uszómedence – jelképezett, az infláció véget vetett. Ennek folytán a középosztály számos tagja is ingerülten veszi tudomásul az inflációt, mégha korántsem úgy szenved meg, mint a szegények.

Alkalmazkodási stratégiák

A vizsgálatunkban felvetett ama első kérdésre kapott válaszok összefoglalása után, hogy az infláció vajon kiknek jelent szenvedést, most rátérek a munkánkat vezérelő második probléma tárgyalására: Hogyan kísérelték meg a családok, hogy az inflációval, illetve a recesszióval megbirkózzanak; továbbá, életükre hogyan hatottak ki ezek a megpróbáltatások?

Ama kérdés kapcsán, hogy a háztulajdon az infláció okozta bajokat miként enyhíti, szóltam már arról az alkalmazkodási mechanizmusról, amit úgy nevezhetnénk, hogy "vagyon-tárgyak segítségével elkölthető pénzre szert tenni". A beszámoló egy másik fejezete más alkalmazkodási mechanizmusokat ismertet. Ezeknek a mechanizmusoknak az alapját egy, az energiahasznosításához hasonlítható input-output modell képezi. Az infláció – s ami azt illeti, a recesszió is – hirtelen bekövetkező egyensúlybomlást eredményez a családi költségvetésekben. Családok, amelyek egy adott életszínvonalhoz hozzászoktak, azzal találják magukat szemben, hogy folyó jövedelmükből immár nem tudják ezt az életszínvonalat fenntartani.

A probléma egyik megoldása a jövedelem növelése lenne, ami megfelelne annak, amikor valamely energiarendszerben az erőbevitelt fokozzuk. Vizsgálódásaink során kérdéseket tettünk fel azokra a jövedelemnövelő stratégiákra vonatkozóan, melyeket a család alkalmazhatott. Így munkába állhatott egy második családtag, például a feleség. Vagy a család főkeresője másodállást, esetleg több tulórát vállalhatott. Am bármilyen fontos volt is a családok számára a jövedelem növelése, csak egészen kis részük talált lehetőséget arra, hogy több pénzt keressenek. A családok 16 százalékában állt munkába egy második családtag is, de a mintában szereplő több mint 1.600 főkereső közül csak 60-nak volt másodállása, ami a mintának csupán 4 százaléka. Több tulóra vállalása sokkal gyakoribb stratégiának tűnik, hiszen a munkavállalók 26 százaléka nyilatkozott úgy, hogy ezt teszi. Mindent egybevetve, a családok 38 százaléka alkalmazta ezeknek a jövedelemnövelő stratégiáknak legalább egyikét.

A jövedelem és az életszínvonal közötti szakadék csökkentésére egy másik stratégia is szolgálhat, mégpedig a kiadások lefaragása, azaz az életszínvonal csökkentése. A kiadások megnyirbálása messze a legelterjedtebb áthidaló stratégiának bizonyult. A válaszolók mintegy 50 százaléka számolt be arról, hogy élelmezési kiadásaikkal takarékoskodtak, s csaknem ugyanennyien faragták le a szórakozásra, vendéglői étkezésre, ruhavásárlásra fordított

összegeket. A családok egyharmada nyilatkozott úgy, hogy csökkentették a nyaralásra szánt pénzt, a szegények legtöbbje pedig elmondta, hogy soha nem is nyaraltak, ezen tehát takarékoskodni se tudnak. Számos család - a teljes minta 15 százaléka - közölte velünk, hogy még az orvosi és fogorvosi kiadásokat is lejjebb szorították. Így hát az infláció romboló hatása a családok egészségére is kiterjedhet.

Végül, a jövedelem és a kiadások közti szakadék a hatékonyság növelésével is szűkíthető, vagyis úgy, hogy az adott jövedelmi szintből több legyen kihozható. A hatékonyság növelésének három módját sikerült meghatározni és megvizsgálnunk. Az első, amit "olcsó áruk hajkurászásának" neveztünk, azaz, hogy az emberek járják az üzleteket, ajándékkuponokat használnak fel, a kiárúsításokból igyekeznek előnyt szerezni. A második a "fokozott önmagunkra támaszkodás", a "csináld magad" módszer, vagyis, hogy magunk végezzük el, amit eladdig más végzett el nekünk - például autók megjavítása, otthoni ruhavarrás, lakásunk házilagos kifestése, stb. A hatékonyság növelésének harmadik módja a javak közös használata - élelmiszerszövetkezetek alakítása, közös kocsihasználat, ruhák csereberéje, vagy egymásnak való pénzkölcsönzés formájában.

Talán mondanunk sem kell, hogy minél jobban sujtotta a családot az infláció és a recesszió, e stratégiák alkalmazására annál nagyobb valószínűséggel került sor alkalmazására. S az inflációs szorítás vagy a recessziós hatás bármely szintjén, a hátrányos helyzetben levők közül többen éltek a felsorolt alkalmazkodási stratégiák valamelyikével, mint a privilegizáltabb csoportokba tartozók. E szabály alól egyetlen kivételnek a jövedelemnövelő stratégia mutatkozott.

A helyzet az, hogy eltérően a fogyasztás csökkentésétől, az üzletek végigjárásától, a közösködéstől vagy a "csináld magad" megoldásoktól, a jövedelemnövelés nem csupán választás, nem csupán akarat kérdése. A szegényeknek sokkal kevesebb lehetőségük van jövedelmük növelésére, mint az előnyösebb helyzetben lévőknek. Egy állást is éppen elég nehezen tudnak találni, nemhogy kettőt; lehet, hogy ha akarnának, akkor sem képesek tulórázni, s az is megeshet, hogy szegény családból

jött háztartásbeli egyáltalán nem talál munkát. Mikor tehát a jövedelem növeléséről van szó, a szegények a magasabb jövedelműeknél sokkal nehezebb helyzetben találják magukat. Am minden más vonatkozásban a szegények a jobb módúakhoz képest nagyobb valószínűséggel folyamodnak alkalmazkodási stratégiákhoz.

A "csináld magad" kényszer, mint az inflációs nyomás folyamánya, szimbolikus fénycsikként huzódik végig az infláció sötét felhőjének szélén. Sokan meglepetéssel fedezték fel rejtett talentumukat, azt, hogy képesek elvégezni szereléseket, javításokat. A szegényeknél különösen nagy volt a késztetés arra, hogy a maguk erejére támaszkodjanak. A szegény emberek egy másik gyakori alkalmazkodási stratégiája az olcsó áruk hajkurászása, a hajlandóság arra, hogy gondjaikat enyhítendő, az alkalmi boltokat járják.

Bár felmérésünkben érdeklődtünk a másodállások iránt is, a nem-legális jövedelemforrásokat, azaz a be nem bejelentett munkavállalást nem sikerült felderíteni. Olyan kérdésünk, amely közvetlenül erre irányult volna, nem volt. Ennek ellenére, a mintegy 90 mélyinterjú alapján arra következtethettünk, hogy a nem-legális, fekete gazdaság bizony az inflációval való megbirkózás fő stratégiáinak egyike lehet. Egy munkásosztálybeli férfi elmondta nekünk, hogy a hétvégeken apósa vándorárudájában segédkezik. Egy másik ember ugyanebben az időben autókat mosott, egy harmadik pedig padlószőnyegeket segített felrakni annak a barátjának, akinek ez a foglalkozása volt. Egy asszony a barátjának segített egy ékszerüzletben, míg egy másik arról számolt be, hogy a hétvégeken a barátnője számára varr. Egy harmadiktól azt hallottuk, hogy könyvelési munkát végez udvarlójának, akinek illegális fogadóirodája van. Egy huszas évei vége felé járó egyedülálló férfi, aki valamelyik kórházban tisztviselői állást töltött be, elmondta, hogy több pénzre volt szüksége, s ezért orgazdaságra adta a fejét: lopott árut vásárolt, amit aztán barátok és ismerősök hálózatán keresztül értékesített. Egy szociális segélyből élő anyától megtudtuk, hogy rendszeresen sikerült az utcán lopott hust vásárolnia. Az a gyanúm, hogy a mai, inflációs időkben a fekete gazdaság jelentős szerepet játszik. Ennek

tanulmányozása - bár nem kevés nehézségbe ütközne - igen hasznosnak bizonyulhatna.

Az infláció néhány következménye

A kutatás egyik végső célja annak feltárása volt, hogy az infláció és a recesszió mennyiben befolyásolta az emberek életét. Ezen azt értem, hogy e súlyos gazdasági bajok mennyire hatottak ki az emberek lelki épségére, házasságára, az érdeklődésüket és magatartásukat meghatározó alapvető értékekre.

Minthogy megrendelünk a National Institute on Mental Health volt, fontosnak tartottuk mindama összefüggések vizsgálatát, amelyek egyáltalában fennállhatnak a gazdasági stressz és a lelki épség között. Harvey Brenner pszichológus kiterjedt vizsgálatait kutatásai azt dokumentálják, hogy a kapcsolat a gazdaság helyzete és az emberek lelki épsége, illetve károsodása között igen szoros. Brenner professzor kimutatta, hogy a magas munkanélkliség időszakaiban mind az öngyilkossági ráta, mind az elmeegógyintézetekbe való felvételek száma, mind a súlyos betegségek gyakorisága erősen felszökik. /4/

Kétféle mentálhigiéniai mérést fejlesztettünk ki. Az egyik a pszichológiai jól-létnek a pozitív és negatív érzelmek egyensúlyán alapuló mérése, amelyet Norman Bradburn, a University of Chicago pszichológusa dolgozott ki. A másik megközelítésben a finansiális nyomásoknak a lelki épségre gyakorolt hatását az előbbinél közvetlenebb módon vizsgáltuk. Olyan kérdésekre kértünk választ, mint például arra, hogy sokat nyugtalankodnak-e amiatt, hogy, kijönnek-e a fizetésükből; hogy az anyagi nyomás okozott-e náluk depressziót; hogy ez a nyomás kiváltott-e náluk ingerültséget. Nem meglepő, hogy minél nagyobb az inflációnak az emberekre gyakorolt hatása, annál valószínűbb, hogy lelki épségük mind a pszichológiai egyensúly általános mércéjét, mind az anyagi nyomás által kiváltott stressz specifikusabb indikátorát tekintve károsodást szenved. Azok közül például, akik anyagi helyzetük javulásáról számoltak be, csak 4 százalék érezte

ugy, hogy náluk az anyagi nyomás stresszt váltott ki, szemben azok 25 százalékával, akiknek helyzete - közlésük szerint - kissé romlott, és azok 46 százalékával akik helyzete lényegesen romlott. Ami az érzelmi index változását illeti, az inflációs nyomás fokozódásával a negatív érzés 10-ről 53 százalékra ugrott. Az olyan típusu emberek lelki épségének károsodása tekinthető a legvalószínűbbnek, akik az inflációtól a leginkább szenvedtek. Így a szegények, a betanított- és segéd munkások, az alacsony iskolai végzettségűek, valamint a feketék és a spanyol nyelvűek nagyobb lelki stressznek voltak kitéve, mint privilegizáltabb helyzetben lévő társaik. Összegezve, tanulmányunk dokumentálta azt, amit addig is sokan gyanítottak már, azaz, hogy a gazdasági stressz könnyen vált át lelki stresszre.

A lelki épség vizsgálata mellett tanulmányozni kívántuk a gazdasági stressznek a megkérdezettek házasságára gyakorolt hatását is. Két kérdés érintette a pozitív, kettő pedig a negatív hatást. A pozitív oldalt illetően azt kérdeztük, hogy vajon az anyagi gondok közelebb hozták-e őket házastársukhoz, azaz oda vezettek-e a gondok, hogy a házastársak jobban megértsek egymást. Ami a negatív oldalt illeti, azt a kérdést tettük fel, hogy az anyagi gondok váltottak-e ki feszültséget házasságukban, s hogy többet veszekedtek-e pénz-ügyeken. A felmérés során azt találtuk, hogy a minta 40 százalékának válasza szerint a gazdasági nyomás nem eredményezett házasságukban változást; mintegy 28 százalék azt a választ adta, hogy az anyagi gondok javították házasságukat; 19 százaléktól vegyes választ kaptunk, azaz e gondok pozitív és negatív következményeit egyaránt említették; 14 százalék pedig csak negatív következményekről adott számot. Összegezve, 33 százalék - azaz a minta egyharmada - jelzett legalább bizonyos olyan negatív következményeket, amelyek a gazdasági nyomásból fakadtak. Nyilvánvaló, hogy minél nagyobb az inflációnak és a recesszióknak a családokra gyakorolt hatása, annál valószínűbb a házastársak közötti feszültség, s a legvalószínűbb ez az olyan családok esetében, amelyek az inflációtól a legtöbbet szenvednek - a szegények, a foglalkozási hierarchia alsó régióiban dolgozók, a feketék és a spanyol nyelvűek

családjainál. A gazdasági stressz tehát nemcsak lelki stresszt okoz, hanem a házasságok ingatagságához is hozzájárul.

Vizsgáltuk végül az infláció és a recesszió hatását néhány alapvető orientációs értékre vonatkozóan. Megkíséreltük e hatást nyomon követni olyan értékekre is, mint amilyenek a szabad vállalkozás és a kapitalista rendszer melletti elkötelezettség; az aspirációk szintjének alakulása az infláció és a recesszió fényében; vagy mint amilyen a szövetségi kormányba vetett bizalom. Az országot a hetvenes évek közepén sújtó súlyos gazdasági bajok ellenére a szabad vállalkozás és a kapitalista rendszer melletti elkötelezettség meglehetősen erős volt. A jelentős többség úgy nyilatkozott, hogy a mi szabad vállalkozási szisztémánk a legjobb gazdasági rendszer, s hasonló többségi arányban utasították el azt a gondolatot, hogy a szocializmus jobb rendszer volna. Végül, a megkérdezettek 57 százaléka mondott "nem"-et arra a szocialisztikus elvre, hogy a kormánynak állást kellene biztosítania mindenki számára, aki dolgozni akar. Ezeket a válaszokat számszerűen összegezve, azt állapíthatjuk meg, hogy a minta 62 százaléka e szabad vállalkozási eszmék közül kettőt vagy hármat, 22 százalék pedig legalább egyet támogatott, s csak 16 vetette el mind a hármat. Talán mondani sem kell, hogy leginkább az infláció és a recesszió áldozatai kérdőjelezték meg a szabad vállalkozás értékét, s a hátrányos helyzetben levők a náluknál jobb helyzetűekhez képest sokkal kritikusabbak voltak a szabad vállalkozással szemben, bármilyen volt is az infláció rájuk gyakorolt hatása.

Az aspirációk mérése céljából a meginterjuvoltaktól választ kértünk arra is, hogy vajon - annak érdekében, hogy fizetésükből kijöjjenek -, jutottak-e valaha is olyan elhatározásra, hogy életszínvonalukat csökkentsék, lemondtak-e bármikor arról, hogy drága holmikat birtokoljanak, s hogy elvesztették-e hitüket a biztos siker amerikai álmában. Mindegyik vonatkozásban csupán egy kisebbség - egyharmad - adott olyan választ, amely e törekvések visszafogására utalt. Bár a gazdaság csapást mért rájuk, jelentős többségük - 65 százalék - továbbra is bizott az amerikai álomban. Ezek szerint viszont 35 százalék már híján van ennek a bizalomnak,

és ez valamelyest zavaró tényezőnek tekinthető. A "lejjebb adott" aspirációkat kifejező mutatót képezve azt látjuk, hogy leginkább az infláció és a recesszió által keményen sújtottak csökkentették aspirációikat, míg azok, akiket az infláció nem érintett, nem adták fel azok magas szintjét. Annyi mindenesetre világos, hogy az aspirációk visszafogása az inflációhoz és a recesszióhoz való alkalmazkodás egyik módja.

A beállítódások utolsóként vizsgált területe a szövetségi kormányba, a Kongresszusba, az elnöki intézménybe és a Legfelsőbb Bíróságba vetett bizalom kérdése volt. Amikor ezek az interjúk készültek, az a Watergate botrány utáni időszak, a gazdaság meredeken hanyatló tendenciájának korszaka volt; s a legtöbb ember azt közölte velünk, hogy elvesztették bizalmukat a szövetségi kormányban. E válasz különösen tipikus volt azoknál, akik az inflációtól és a recessziótól a legtöbbet szenvedtek. A felméréssel, illetve a mélyinterjúkkal felkeresett személyeket arra kértük, hogy lehetőség szerint magyarázzák meg, hogy kit tesznek felelőssé a gazdasági nehézségekért. Messze a legtöbben a kormányt és a politikusokat tartották a legnagyobb gazembereknek. Vizsgálatunk a kormánnyal és a politikusokkal szembeni érzületek egész arzenálját fedte fel. Az átlagpolgár anyagi bajaiért a kormányt és az azt irányító politikusokat hibáztatja. Szegények és jómóduak egyaránt habozás nélkül fejezték ki keserőségüket a politikusokkal és a kormány bizonyos politikai ténykedéseivel – így például a külföld segélyezésével, a védelmi kiadásokkal, vagy a szociális programokkal – szemben. Az általunk összegyűjtött adatokat áttekintve, nem tudtam szabadulni attól az érzéstől, hogy az emberek készek a dolgokat robbanásig vinni, ha a gazdasági bajokon valamiképpen nem segítenek. A szegények és porba sújtottak erőfeszítéseik végső kimerültével tengődnek egyik napról a másikra. A könnyebb körülmények között élő középosztályban pedig forr a harag, amikor rájönnek, hogy nem tudnak félretenni a jobb napokra, s dugába dőlnek egy kedvezőbb helyzet elérésére tett törekvéseik.

Társadalmunkban megérett az idő az alapvető változtatásokra, s úgy tűnik, az új kormány eltökélte, hogy e

változtatásokat véghezviszi. A Nagy Társadalom fokozatosan működésképtelenné vált, s még a New Dealt is veszély fenyegeti. S amikor olyan fontos szociális programokat, mint az élelmiszerjegyeket, a The Comprehensive Training and Employment ACT-et (CETA: Általános Képzési és Foglalkoztatási Törvényt), valamint a szegények számára létesített jogi tanácsadást, alaposan megnyirbálták, vagy éppenséggel megszüntették, a védelmi költségvetés időközben ugrásszerűen növekedett. Ez utóbbi kiadások ma már megközelítik a 200 milliárdot, s a nyolcvanas évek közepére az évi 300 milliárdot is elérik. A Reagan adminisztráció olyannyira garasoskodik, hogy még a jelentéktelen évi 39 millió dolláros költségvetéssel rendelkező Consumer Product Safety Commission-t (CPSC - Bizottság a Fogyasztói Javak Biztonságának Védelmére) is meg kívánja szüntetni. A CPSC feladata, hogy a veszélyes termékek betiltásával évente emberek ezreinek életét mentse meg. A kormányzat ugyanakkor ki akarja fejleszteni a B-1 bombázó repülőgépet, amely a becslések szerint 180 millió dollárba kerülne. Nem csupán az infláció, hanem további problémák megszámlálhatatlan sokasága (így például a munkanélküliség, a szegénység, a reindusztrializáció vagy az országos egészségügyi biztosítás) lenne megoldható pusztán azzal, ha a védelmi költségvetést annak növelése helyett csökkentenénk.

Jegyzetek

- /1/ Sam Sieber, Union Members, the Public and Inflation (Szakszervezeti tagok, a társadalom és az infláció) (kiadatlan disszertáció, Columbia Egyetem, 1962).
- /2/ Csak néhány cím a munkanélküliséggel foglalkozó klasszikus irodalomból: Maria Jahoda, Paul F. Lazarsfeld, és Hans Zeisel, The Unemployed of Marienthal (A marienthali munkanélküliek) (Allensbach und Bonn: Verlag Für Demoskopie, 1960, utánnomás: Aldine Press, Chicago, 1974); Mirra Komarovsky: The Unemployed Man and His Family (A munkanélküli férfi és családja) (New York: Dryden Press, 1940); W. Wight Bakke, The Unemployed Worker: A Study of the Task of Making a Living without a Job (A munkanélküli munkás: Tanulmány az állás nélkül való megélhetésről) (New Haven, CT: Yale University

Press, 1940); és Robert Cooley Angell, The Family Encounters the Depression (A család szembekerül a válsággal) (New York, Charles Scribner's Sons, 1936). A válságnak az amerikai társadalomra gyakorolt hatását értékelő legigényesebb vizsgálatot 1936-ban és 1937-ben a Social Science Research Council (SSRC) végezte. Az SSRC egy 13 tanulmányból álló sorozatot szponzorált, amely a válságnak az amerikai társadalom és intézményeinek különféle területeire gyakorolt hatását értékelte. A sorozat összefoglaló címe Studies in the Social Aspects of the Depression volt, s az egyes kötetek A Research Memorandum on . . . and the Depression címmel jelentek meg. A "pontok helyén" olyan témák szerepeltek, mint a bűnözés, üdülés, család, fogyasztás, kisebbségi csoportok, oktatás, vallás, egészségügy, falusi élet.

- /3/ Az "objektív" szó itt hozzávetőleges értelmű, mivel olyan információn alapul, amelyet a megkérdezettek adtak anyagi helyzetükről, vagyis arról, hogy jövedelmük lépést tartott-e az inflációval. Igazán objektív mérceként csak valamely külső forrás szolgálhatna, mint például a jövedelemadóbevallások. Mi a kifejezést annak leírására használjuk, amit a megkérdezettek velünk mint tényként közölnek arról, hogy jövedelmük hogyan viszonyul a két évvel ezelőttihez. Ezzel szemben az, amit szubjektív szorításnak nevezünk, az érzelmekre, panaszokra, a megpróbáltatásokról adott beszámolókra vonatkozik, azaz az adott család belső helyzetének érzékeltetését szolgálja.
- /4/ Lásd Harvey M. Brenner, Mental Illness and the Economy (A lelki betegségek és a gazdaság) (Cambridge, MA: Harvard University Press, 1973); és idem, "Unemployment, Economic Growth and Mortality" (Muinkanélküliség, gazdasági növekedés és mortalitás) Lancet, 1979.márc.24.

MONITOR

AZ INFLÁCIÓ ES A KISEMBER

Mentsük, ami menthetetlen

Bizonyára mindenki tud jó pár sikerütnémetet arról, hogyan lett néhány rátermett, kockázatot vállaló emberből milliós. A többség azonban mindennapjaiban azon küszködik, miképpen tudna legalább úszni az árral, hogyan kerülheti el, hogy a zsebében csörgő pénz semmivé olvadjon. Jugoszláviában és Lengyelországban már régebben, s nagyobb rutinnal gyakorolják az életművészet eme formáját. Idehaza viszont egyelőre csak remélődünk azon, mi vár ránk.

Jugoszlávia

Előny a kormánytól

A jugoszlávok milliói két hónappal ezelőtt aligha gondolták, hogy a pénzérték megőrzésének éveken át gondosan, módszeresen épített rendszere egy nap alatt kártyavárként omlik össze. Ante Marković inflációellenes programjának előterjesztésével. Pedig ez történt. A jugoszláv kormányelnök december 18-án a szövetségi parlamentben tucatnyi olyan intézkedést terjesztett elő, amelyekből a képviselőknek a lélegzete is ellát. Egyebek között a dinár árfolyamát a nyugat-német márkaéhoz köthették, a nemzeti valutát „denominálták”, azaz csökkentették a névértékét (tízzer régeből egy új dinár lett); és bevezették a szabad valutavásárlást.

Azon a napon egy csapásra megszűnt a szinte már legális valutaüzérkedés és értelmét veszítette az „amit ma megvehetsz, ne halaszd holnapra” inflációellenes bölcselkedés is.

A jugoszláv gazdaságban szinte mindig jelen volt az infláció, de elfogadható mértékben, s csak a nyolcvanas évek elején kezdett elviselhetetlenné válni, tavaly pedig hiperinflációba csapott át. Most, a kormányprogram elfogadása után a hivatalos statisztika szerint a januári infláció 17,3 százalékos. Ez már csokélyosság a tavaly októberi 50 vagy a decemberi 64,5 százalékhoz képest.

A hosszán tartó válság sajátos védekező mechanizmust alakított ki. A polgárok tulajdonképpen éltek és visszafeltek a roppant hiányos pénzügyi előlőrésökkel, a bankok és a kereskedelem megengedhetetlenül lassú ügykezelésével. A készpénzforgalom tehermentesítése céljából például 1977-ben bevezették a lakossági csekkforgalmat. Minden polgár privát folyószámlát nyithatott tetszése szerint választott bankban, a vállalat

minden hónapban átutalta a keresetet, s aztán lehetett költeni a hitelkártya felmutatásával és — alálrassal. Az emberek csakhamar rájöttek, hogy a vág-tázó infláció korában mekkora lehetőségek kínálkoznak. Hiába nyomtatták rá minden csekkre, hogy nyolc napon belül dinárra váltandó, a csekkek rendszerint három-négy hónapos, sőt éves késéssel futottak be megfizetésre. Természetesen mindenki folyószámlát nyitott, s ezzel a módszerrel minden nagyobb összeg kifizetését hetekkel, hónapokkal elődázta.

Ahogy az infláció nekilendült, a pénzintézetek minden igyekezete arra irányult, hogy mindeképpen megőrizze a pénz értékét és serkentsék a takarékos-ságot. Bevezették az úgynevezett revalorizációs kamatokat. Ha valaki megtakarított pénzt 1—3—6 hónapra lekötötte, csak jelentéktelen, néhány százalékos kamatot kapott, tökélet azonban az infláció arányában felértékelték. A zilált pénzügyi és nyilvántartási rendszerben ez újabb trükkökre adott lehetőséget: a spekulálok meglehetett az is, hogy folyószámlájukról felvettek egy nagyobb összeget. A nyilvántartás lassúsága miatt senki nem szólt, hogy egy-két hónapig nem volt fedezet. A készpénzt aztán el is költötték, de még jövedelmezőbbnek bizonyult, ha lekötötték. Csak arra kellett ügyelni, hogy a készpénzt ne abban a bankban forgassák, ahol a folyószámlájukat kezelik. A pénzt le lehetett a számláról emelni, s akár száz méterrel odébb egy másik bankba tenni, a csekk akkor is hiteles utazott, s amíg utazott, a pénz fiadtott.

A csekkügyleteknek csak a valutaüzérkedés jelentett konkurenciát. A vállalatokban havonta egyszer van bérelszámolás, az emberek azonban várható keresetüknek 60—70 százalékát előrelegként két héttel korábban is felvehetik. Rendse-

rint ilyenkor csatolt gazdát a deviza, szinte legálisan. A kormány decemberi pénzügyi attackját megelőzően a nyugat-német márkáért például 35—40 százalékos felárat is fizettek, de ekkor sokan már érdemesebbnek, jövedelmezőbbnek tartották lekötni a pénzt.

Jugoszláv sajátosság az is, hogy a lakosság nem vitte túlzásba az inflációs vásárlásokat — az említett pénzügyi műveletek, manőverek ugyanis sokkal jobban kifizetődtek. Vásároltak ugyan egy-két hétre, hónapra előre, a tervezettnél korábban szerezték be egy-egy bútordarabot vagy háztartási gépet, de pénzüket nem mindenáron fektették áruba vagy akár ingatlanokba. Már csak azért sem, mert aki vásárolt, tudta, hogy minden termék árba két-három hónapra előre belekalkulálták a várható inflációt. Ezért aztán, ha valaki éppen vásárolni akart valamilyen komolyabb dolgot, megállapodott a kereskedővel, hogy a csekket csak öt-hat hónappal későbbi dátumra állítja ki. Pénze addig is fialt a bankban. Ez a módszer szinte teljes mértékben helyettesítette az áruvásárlási kölcsönt.

A tavaly decemberi inflációellenes program aztán mindennek véget vetett. A csekkügyleteket a kormány egyszerűen úgy intézte el, hogy hatályon kívül helyezte a törvényt, ami a csekkek elfogadására kötelezte a kereskedőket. A valutaüzérkedés pedig értelmét veszítette, mert a bankban hivatalos árfolyamon bárki bármikor szabadon vásárolhat külföldi pénzt. Egy márkát hét dinárért, egy dollárt pedig 11,73-ért adnak. A kormány a dinár konvertibilitását az ország több mint hétmilliárd dolláros devizatartalékaira alapozza, s meg van győződve arról, hogy a lakosság még a lengyel, magyar, szlovén és bolgár turisták „besegítésével” sem képes túlságosan megterhelni e tartálékot. A magabiztosság oka, hogy jelenleg legfeljebb 2 milliárd dollár értékű dinár van a lakosság-nál, és egyelőre nem is szándékoznak új bankkórt nyomni.

A közzgazdászok mindentől azt remélik, hogy a jugoszláv polgároknak ezután érdemesebb lesz valamilyen nyereséges üzletbe, vagy részvényekbe, állami kötvényekbe fektetni a pénzüket, esetleg bankba helyezni. A valutavásárlás pedig csak e lehetőség mögé szorul.

GYARMATI JÓZSEF (Újvidék)

"Nyujtózzkodni, ameddig a takaró ér"

(Összehasonlító tanulmány az infláció társadalmi
következményeiről)

1. Bevezetés

Dolgozatunk az infláció társadalmi következményeiről a **posteriori** végzett nemzetközi összehasonlító vizsgálatról kísérel meg számot adni. Az összehasonlítás három országot ölel fel: az Egyesült Államokat, Magyarországot és Szlovéniát, Jugoszlávia legészakibb köztársaságát. Háttérül Caplovitz **Making Ends Meet** (Nyujtózzkodni, ameddig a takaró ér) című, 1979-ben megjelent könyvét választottuk, amely az infláció egyesült államokbeli társadalmi kihatásait vizsgálja. (A minták strukturájáról és a módszertanról a Függelék nyújt tájékoztatást.

A kutatások idején a három országnak legalább egy közös jellemző vonása volt: a stagfláció. Az infláció évi 11%-os volt az Egyesült Államokban, 15 és 20% között mozgott Magyarországon, és meghaladta a 150%-ot Szlovéniában. A három ország általános társadalmi és gazdasági helyzetét illetően azonban lényeges különbségek mutatkoztak. Az Egyesült Államokban nagy munkanélküliség, Magyarországon és Szlovéniában viszont teljes foglalkoztatottság volt. Ugyanakkor a két szocialista országot nagyarányú nemzetközi eladósodás, viszonylag alacsony és csökkenő életszínvonal, valamint bürokratikus gazdaságirányítás jellemezte, szemben az USA erős piacgazdaságával és magas életszínvonalával.

Ezek a különbségek tanulmányunknak óhatatlanul bizonyos korlátokat szabnak. Ugy véljük azonban, nem jelentenek akadályt abban, hogy - legalábbis kísérletképpen - választ adjunk a következő kérdésekre:

- Vajon különböznek-e az infláció társadalmi következményei a három országban?

- S vajon különböznek-e azok a stratégiák, amelyeknek célja az inflációval való szembeszállás?

- Milyen mértékben tulajdoníthatóak a lehetséges különbségek az eltérő társadalmi és gazdasági környezetnek, milyen mértékben az inflációs rátában meglevő különbségeknek, és milyen mértékben az infláció időtartamának?

2. Objektív inflációs nyomás

Az első megválaszolandó kérdés úgy hangzik, hogy az infláció milyen mértékben sújtja a három ország lakosságát. Az idevágó eredményeket az 1. sz. táblázat mutatja.

1. táblázat

Objektív inflációs nyomás országok és alminták szerint (%-ban)

Ország és alminta	Jobb helyzetbe kerültek	Változatlan helyzetben maradtak	Valamivel rosszabb helyzetbe kerültek	Sokkal	Nincs
Összesen					
USA	16	25	37	(59)	22
Magyarország	11	34		55	
Szlovénia	16	19	16	(62)	45 3
Szegény					
USA	4	16	37	(80)	43
Magyarország	18	29		53	
Szlovénia	9	27	19	(58)	39 6
Fizikai munkás					
USA	14	28	38	(59)	21
Magyarország	15	32		54	
Szlovénia	12	21	16	(63)	46 4
Szellemi munkás					
USA	26	26	37	(49)	12
Magyarország	12	39		49	
Szlovénia	22	16	14	(58)	44 4
Nyugdíjas					
USA	6	29	41	(66)	25
Magyarország	4	35		62	
Szlovénia	16	24	20	(67)	47 3

A táblázatban bemutatott adatokból kitűnik, hogy mindhárom országban a válaszolóknak több mint a fele az infláció miatt a korábbinál rosszabb helyzetbe került. A különbségek csekélyek, ám a legkisebb százalékarány Magyarországon, a legnagyobb Szlovéniában található. A magyarországi helyzet a gazdasági és a társadalmi rendszer adminisztratív szabályozásával, a szlovéniai pedig a hosszan tartó hiperinflációval magyarázható, amely utóbbi egyre inkább kikerül a hatósági ellenőrzés alól. Az összefüggés nyilvánvalóbbá válik, ha különbséget teszünk azok között, akik csak valamivel, és azok között, akik sokkal rosszabb helyzetbe kerültek. A szlovéniai és az egyesült államokbeli adatok összehasonlítása azt mutatja, hogy az infláció kétszer annyi szlovéniai válaszolót érint súlyosan, mint egyesült államokbelit. Az is szembeötlő, hogy Magyarországon a legnagyobb azoknak a válaszolóknak a száma, akik változatlanul meg tudták őrizni korábbi gazdasági helyzetüket, míg a megfelelő adatok Szlovéniában a legalacsonyabb. Másrészt a jobb helyzetbe kerültek százalékaránya Szlovéniában ugyanakkora, mint az Egyesült Államokban, ami arra utal, hogy ebben a két országban alighanem nagyobb a társadalmi differenciálódás, mint Magyarországon.

Ha az alminták szerinti eredményeket vesszük szemügyre, megfigyelhetjük, hogy az egyes országok között a szegények tekintetében állnak fenn a legnagyobb különbségek. Súlyosan érinti őket az infláció az Egyesült Államokban, s ennél lényegesen kevésbé egyes magyarországi és szlovéniai alcsoporthoz. Magyarországon a szegények között a legmagasabb a korábbihoz képest jobb helyzetbe kerültek százalékaránya. A megfelelő mutató Szlovéniában is jóval magasabb, mint az Egyesült Államokban.

A fizikai munkások helyzete Szlovéniában vált a legsúlyosabbá. Ugyanez érvényes a szellemi munkásokra. Ez utóbbiak azonban polarizálódtak: közöttük a legmagasabb a jobb helyzetbe kerültek előfordulási gyakorisága. A polarizálódás a felfelé irányuló mobilitás egyenlőtlenségeivel magyarázható. Azok, akikre az ilyen típusú mobilitás a jellemző, valószínűleg az infláció ellenére javítottak gazdasági

helyzetükön, míg a többiekre ez nem áll. Az Egyesült Államokban is a szellemi munkások között a legmagasabb a jobb helyzetbe kerültek százalékaránya; Magyarországra az állítás nem érvényes.

A nyugdíjasok a szegények után a második legjobban érintett csoport az Egyesült Államokban és a leginkább érintett Magyarországon, illetve Szlovéniában. Szlovéniában ezen a téren is észrevehető a polarizálódás, mert a jobb helyzetbe kerültek között meglehetősen magas a nyugdíjasok százalékos előfordulása.

A fenti adatokból kitűnik, hogy Magyarországon viszonylag több szegény volt képes védekezni az inflációval szemben, mint az Egyesült Államokban, s ez részben a szellemi munkások rovására sikerült. Szlovéniában a leginkább veszélyeztetett helyzetbe a fizikai munkások kerültek, a szellemi munkások és a nyugdíjasok csoportjain belül pedig megjelent a differenciálódás. A nyugdíjasok mindhárom országban a legkevésbé védettek közé tartoznak.

A magyarországi és a szlovéniai adatok további elemzése azt mutatja, hogy ebben a két országban – az Egyesült Államokkal ellentétben – a jövedelem elosztása nem olyan tényező, amely lényegileg befolyásolja az infláció kihatását. Az etnikai hovatartozásból sem erednek nagy különbségek Szlovéniában, míg az Egyesült Államokban ez utóbbi igen lényeges faktor.

Az Egyesült Államok és Magyarország összehasonlításából arra a következtetésre jutunk, hogy az infláció hatásai intézményes rendezéssel – például hatósági bérszabályozással és szociálpolitikai intézkedésekkel – kézben tarthatóak. A második vagy informális gazdaság szerepe sem elhanyagolható. Az informális szféra révén valamennyi társadalmi csoport viszonylagosan védettebb az infláció csapásaival szemben, s az inflációs hatások egyenlőbben oszlanak meg a csoportok között. Am ha az infláció meghalad egy bizonyos pontot és ha hosszabb ideig tart, akkor a következményeket már adminisztratív és informális eszközökkel sem lehet sikeresen semlegesíteni. Magyarország és Szlovénia összehasonlítása világosan alátámasztja ezt a megállapítást.

3. Szubjektív inflációs nyomás

Az infláció szubjektív hatásait, valamint az objektív és a szubjektív inflációs nyomás kölcsönhatását csak az Egyesült Államok és Szlovénia viszonylatában hasonlíthatjuk össze, mert Magyarországra vonatkozólag nincsenek megfelelő adataink.

A szubjektív inflációs nyomás mérése érdekében néhány olyan megállapítást tártunk a válaszolók elé, amelyek az inflációval kapcsolatos tapasztalataikra utalnak. Az eredményeket a 2. sz. táblázat mutatja. Ami az egyetértés gyakoriságát illeti, a rangsor a szlovén mintában hasonló, mint Caplovitz tanulmányában. Kilenc pont közül ötnél azonban Szlovéniában sokkal nagyobb a gyakoriság, mint az Egyesült Államokban. Ez az eredmény igazolja azt a feltételezésünket, hogy a hosszan tartó hiperinfláció sokkal inkább sújtja az egyéneket, mint a ciklikusan fellépő, és még ellenőrzés alatt tartható infláció.

2. táblázat

Az infláció szubjektív hatása (%-ban)

Megállapítás	Egyetértés	
	Szlovénia	Egyesült Államok
1/ Az infláció nyomaszt engem; mintha soha nem akarna vége lenni	82	58
2/ A pénz, melyet megkeresünk, elértéktelenedik	94	57
3/ Most sok mindent megjavítottunk, amit azelőtt eldobtunk	70	51
4/ Az infláció miatt krajcároskodunk és lemondunk dolgokról	79	47
5/ Többet keresünk, mint valaha, de semmit nem tudunk megtakarítani	71	38
6/ A helyzet olyan rossz, hogy hozzá kellett nyulnunk a megtakarított pénzünkhöz	32	36
7/ Már sok szükséges dolgot sem veszünk meg magunknak	26	34
8/ A helyzet annyira romlott, hogy az életbenmaradás érdekében sokan törvénytelen dolgokra kényszerülnek	29	31
9/ Soha azelőtt ennyi bajunk nem volt, lassanként csupa megpróbáltatás az élet	14	27

Caplovitz eljárásmódjával megegyezően, a fenti adatok összesítéséből elkészítettük a szubjektív inflációs nyomás mutatóját. A szlovén mintának csak 3%-ában mutatkozott az infláció szubjektív hatása alacsonynak (egyetértés legfeljebb egy pontban), 18%-nál közepesen alacsony értéket mértünk (egyetértés 2 vagy 3 pontban), 40% esetében a szubjektív inflációs index közepesen magasnak (egyetértés 4 vagy 5 pontban), 39%-nál pedig magasnak (egyetértés 6 vagy több pontban) bizonyult. A vonatkozó százalékarányok az egyesült államokbeli mintában rendre: 23, 25, 22 és 30 százalékosak voltak.

Megállapítottuk, hogy Szlovéniában az objektív inflációs nyomás egyenletesebben oszlik meg a különböző társadalmi csoportosulások között, mint az Egyesült Államokban. A 3. sz. táblázat segítségével választ kapunk arra a kérdésre, hogy a szubjektív inflációs nyomásra vajon ugyanez érvényes-e.

3. táblázat

Szubjektív inflációs nyomás válogatott társadalmi jellemzők szerint (%-ban)

	Alacsony		Közép alacsony		Közép magas		Magas	
	Szlov.USA		Szlov.USA		Szlov.USA		Szlov.USA	
Alminta (1.rész)								
Szegény	0	6	14	11	41	26	45	58
Fizikai munk.	3	14	14	26	37	23	46	37
Szellemi munk.	4	34	22	29	47	19	27	18
Nyugdíjas	5	31	18	24	32	24	46	21
Évi családi jövedelem (\$) (2.rész)								
Kevesebb mint 200	1	9	14	14	34	26	51	51
200-400	3	14	15	21	39	24	43	41
400-600	5	20	20	27	44	24	31	29
600-	5	38	25	33	42	18	28	11
Foglalkozás (3.rész)								
Magasabb besorol. szellemi munkás	4	33	23	30	51	18	22	18
Alacsonyabb besorol.szellemi munkás	5	34	21	23	45	22	29	21
Magasabb besorol. fizikai munkás	3	14	16	26	38	24	43	36
Alacsonyabb besorol.fizikai munkás	3	12	10	18	36	25	51	45
Etnikai hova- tartozás (4.rész) (szlovéniai minta)								
Szlovének	3		18		41		38	
Nem-szlovének	4		15		34		47	
Faji-etnikai hovatartozás (5.rész) (USA-minta)								
Fehér		28		27		21		24
Fekete		10		15		26		49
Spanyolul beszélő		3		17		18		61

*/ Szlovéniában 7000 dinár alatt; 7-13000 dinár;
13-20000 dinár; 20000 és több

A táblázat első részének adatai azt mutatják, hogy a szubjektív inflációs nyomás mindkét országban egyenlőtlenül oszlik meg a társadalmi osztályok között. A legerősebben a szegényekre nehezedik, a legkevésbé pedig a szellemi munkások szenvednek tőle.

A 3. sz. táblázat második részében találhatóak alátámasztják, hogy Szlovéniában az infláció minden jövedelmi csoportot erőteljesen sújt. A magasabb jövedelemkategóriákba tartozók azonban kevésbé szenvednek az inflációtól, mint mások. A jövedelmi csoportok közötti különbségek Szlovéniában jóval kisebbek, mint az Egyesült Államokban. Az egyesült államokbeli minta szerinti legalacsonyabb keresetűekről ötször inkább valószínűsíthető, hogy a szubjektív inflációs nyomás mutatójának élén foglalnak helyet, mint a legmagasabb keresetűekről, míg a szlovéniai mintán a vonatkozó arány kettő az egyhez.

Szlovéniában csakugy igaz az, mint az Egyesült Államokban, hogy minél magasabb a foglalkozási státusz, annál kevésbé valószínű, hogy a válaszolókat sújtja a szubjektív inflációs nyomás; a foglalkozási csoportok közötti általános különbségek azonban a szlovéniai mintában jóval kisebbek.

Megfigyeltük, hogy az objektív inflációs nyomás tekintetében nincs különbség szlovének és nem-szlovének között. A 3. sz. táblázat negyedik része azt mutatja, hogy a nem-szlovének valamivel jobban szenvednek az inflációtól, mint a szlovének. A különbségek az egyesült államokbeli minta faji és etnikai dimenzióihoz képest (5. rész) itt is nagyon csekélyek.

A szubjektív inflációs nyomást illetően az a következtetés látszik kirajzolódni, hogy a szlovéniai lakosság sokkal inkább szenved az inflációtól, mint az egyesült államokbeli, és hogy ez a teher jóval egyenlősebben oszlik meg a társadalmi csoportok között.

4. Az objektív és a szubjektív inflációs nyomás összefüggéséről

Eddigi elemzésünkben kimutattuk, hogy lényegbeli különbség áll fenn az objektív és a szubjektív inflációs nyomás között. A szlovéniai mintában az inflációs terhek (az objektív inflációs nyomás) viszonylag egyenletesen oszlanak meg a különböző társadalmi csoportosulások között, ezzel szemben az infláció érzékelése (a szubjektív inflációs nyomás) összefüggést mutat a társadalmi-gazdasági státussal. Ezért Caplovitz elemzéseit a deviáns esetekről (azaz, azokról a válaszolókról, akik az élen vannak az objektív, és alacsony helyen a szubjektív inflációs nyomás mutatóját tekintve, illetve megfordítva) igen hasznosnak találtuk. A 4. sz. táblázat a kétféle mutató kombinációját mutatja be.

4. táblázat

Az objektív, illetve a szubjektív inflációs nyomás kombinációjából származtatott típusok előfordulási aránya (%-ban)

Inflációs nyomás		Százalékarány		Típus
Objektív	Szubjektív	Szlovénia	USA	
Alacsony	Alacsony	12	29	Nem érintett
Magas	Alacsony	9	18	Sztoikus
Alacsony	Magas	23	12	Panaszkodó
Magas	Magas	53	41	Szenvedő áldozat
Nincs válasz		3	0	
Összesen		100	100	

A táblázatban bemutatott eredmények is azt támasztják alá, hogy a hiperinfláció mind objektív, mind szubjektív szempontból nagyobb arányban sújtja a lakosságot. A nem-érintettek százalékaránya Szlovéniában jóval alacsonyabb, mint az Egyesült Államokban, míg a szenvedő áldozatok előfordulási gyakorisága magasabb. Meglepő módon kétszer annyi sztoikus válaszadó szerepel az egyesült államokbeli mintában, mint a szlovéniaiban, miközben Szlovéniában kétszer akkora a panaszkodó emberek aránya, mint az Egyesült Államokban. Ennek az adatnak legalább két elfogadható magyarázata kínálkozik. Ahogy az infláció emelkedik, a növekvő bizonytalanság miatt megnő a panaszkodók száma. Másfelől relative csökken a sztoikusok száma, hiszen az emberek nagyobb egyértelműséggel érzik az infláció erősödő szubjektív nyomását. A második magyarázat számításba veszi a társadalmi-kulturális és a politikai környezet hatásait. A szocialista rendszerekben elterjedt az "etikus mentalitás" (Rus, 1985), amely arra bátorítja az embereket – különösen, ha nehézségeik vannak –, hogy az államtól kérjenek segítséget. A panaszok megszorodása úgy értelmezhető, mint korai figyelmeztetés, hogy az állam nem látja el "rendesen" a feladatait. Ez a mentalitás azonban egyszersmind meglehetősen passzívvá teszi az embereket a tekintetben, hogy a nehézségeikből maguk keressék a kiutat.

Az infláció által nem érintettek, a sztoikusok, a panaszkodók és a szenvedő áldozatok típusainak az egyes társadalmi csoportokon belüli előfordulási arányaira vonatkozó elemzése bizonyos érdekes különbségeket tár fel a két ország között. A szenvedő áldozatokat illetően Szlovéniában nem bukkantunk az egyes társadalmi osztályok közötti lényeges különbségekre; ezzel szemben Caplovitz adatai azt mutatják, hogy a szegények aránya a szenvedő áldozatok között két és félszer magasabb, mint a szellemi dolgozóké.

A jövedelem emelkedésével mindkét országban csökken a szenvedő áldozatok típusának előfordulási aránya, viszont emelkedik azoké, akiket az inflációs nyomás nem érint. A sztoikusok és a panaszkodók egyenletesen oszlanak meg a

jövedelmi csoportok között. Szlovéniában e csoportok között kisebbek a különbségek, mint az Egyesült Államokban.

Szlovéniában a fizikai munkások felülreprezentáltak a szenvedő áldozatok, a szellemi dolgozók pedig felülreprezentáltak az infláció által nem-érintettek között. A magasabb és az alacsonyabb besorolású szellemi dolgozók között alig van különbség. Az egyesült államokbeli mintában nemcsak a szellemi és a fizikai dolgozók között, hanem e két foglalkozási csoportosuláson belül is van különbség. Megállapításunk nem támasztja alá azokat az állításokat, amelyek szerint a szocialista országokban a magasabb besorolású fehérgallérosok társadalmi-gazdasági helyzete sokkal jobb volna, mint az alacsonyabb besorolásúaké. Az állítás sem igazolható, hogy az alacsonyabb besorolású szellemi és a magasabb besorolású fizikai foglalkozásúak társadalmi-gazdasági helyzete hasonló lenne. Érdemes megjegyeznünk, hogy Szlovéniában a panaszkodók között találtuk az alacsonyabb besorolású fizikai munkásokat, és a sztoikusok között a magasabb besorolású szellemi dolgozók legnagyobb százalékarányát.

Ugy tűnik, hogy az inflációs nyomás tipológiája szempontjából jelentéktelenek a szlovének és nem-szlovének közötti különbségek. Nem-szlovének valamivel nagyobb százalékarányban találhatók a panaszkodók, és valamivel kisebb gyakorisággal a szenvedő áldozatok között. Ezek az eredmények nagymértékben különböznek az egyesült államokbeliektől.

5. Stratégiák az inflációval való szembeszállásra

Mit tehetnek a háztartások és az egyének, amikor egyre nagyobb nehézséget jelent számukra, hogy kijöjjenek a pénzükből? Milyen eszközöket választanak, hogy szembeszálljanak e nehézségekkel? Az első kérdésre a válasz lehetséges cselekvések olyan sorozatában rejlik, amelyek ahhoz szükségesek, hogy a háztartások és az egyének képesek legyenek megbirkózni a szorongató helyzettel. A második kérdés megválaszolása a potenciális cselekvések olyan hierarchiáját foglalja magában, amelyekről – a számunkra legfontosabbaktól a

kevésbé lényegesekig -a háztartások, illetve az egyének nem szeretnék lemondani.

Caplovitz az inflációval való szembeszállás ötféle stratégiáját vizsgálta. A következő típusokat különítette el: a jövedelem növelése, a kiadások csökkentése, az önerőre való támaszkodás, alkalmi vételök hajkurászása, valamint az osztozkodás. Mi csak kettőt hasonlíthatunk össze: a kiadások csökkentésére és az alkalmi vásárlásokra irányuló stratégiákat.

Az 5. sz. táblázat megmutatja, hogy mely áruk beszerzését és milyen szolgáltatások igénybevételét csökkentik a leginkább a magyarországi, illetve az egyesült államokbeli háztartások, valamint a szlovéniai egyének.

5. táblázat

Miről mondtak le a háztartások; országok szerint (%)

Tételek	Magyarország (háztartások)	Egyesült Államok (háztartások)	Szlovénia (egyének)
Ruházkodás	44	45	65
Üdülés	33	34	n.a.
Élelem	24	50	34
Kultúra	22	n.a.	54
Szórakozás	22	49	n.a.
Közlekedés	6	28	29
Orvosi ellátás	2	15	n.a.
Étkezés vendéglőben	n.a.	49	64

Már az első pillantásra észrevehető, hogy a válaszolók között Szlovéniában a legmagasabb, és Magyarországon a legalacsonyabb azok aránya, akik bizonyos fogyasztási tételeket csökkentenek. A szlovéniai helyzet a hosszan tartó hiperinflációval magyarázható. De miért nagyobb a kiadások csökkentésének aránya az Egyesült Államokban, mint Magyarországon, jóllehet az előbbi országban az infláció

alacsonyabb? Itt újra elérkeztünk a javak és szolgáltatások előállítására, illetve elosztására szolgáló formális és informális eszközök kérdéséhez: a jelek szerint az állami irányítású gazdaságok és (és ezek informális gazdasága) hatékonyabban semlegesítik (illetve teszik láthatatlanná) az inflációs nyomást, mint a piacgazdaságok. Az életszínvonalbeli különbségeket azonban nem szabad figyelmen kívül hagynunk. Ha magasabb az életszínvonal, az emberek nagyobb csökkentéseket is megengedhetnek maguknak anélkül, hogy a létminimum szintje alá csuszás veszélye fenyegetné őket.

A csökkentések rangsorát a három ország között nehéz összehasonlítani. Annyi azonban megállapítható, hogy a ruházkodás mindkét szocialista országban az első helyre kerül, míg az élelem – amely az Egyesült Államokban az első helyen áll – Magyarországon a rangsorban a harmadik, Szlovéniában pedig a negyedik helyet foglalja el. Azt is megfigyelhetjük, hogy bizonyos "fényűzési" tételreket – mint amilyen a vendéglői étkezés, szórakozás vagy a kulturális fogyasztás – az emberek Szlovéniában és az Egyesült Államokban erőteljesen csökkentettek, a megállapítás azonban Magyarországra nem érvényes.

A magyarországi és a szlovéniai helyzet további elemzése azt mutatja, hogy minden társadalmi és jövedelmi csoportban a ruházkodási kiadások csökkentése kap prioritást. A csökkentés második leggyakoribb tétele Szlovéniában valamennyi osztályt és jövedelmi csoportot tekintve a kulturális fogyasztás, míg Magyarországon ennek korlátozása csupán a szellemi foglalkozásuak, illetve a magasabb jövedelmi csoportok esetében jelentkezik. Más magyarországi csoportok esetében az élelem kerül a második, és a kultúra a harmadik helyre. Ugy látszik, a jobb helyzetben levő csoportok megengedhetik maguknak, hogy többet költsenek fényűzési tételreket, tehát többet is csökkenthetnek, ha gazdasági nehézségekbe ütköznek.

6. táblázat

Bizonyos kiadási tételeket csökkentő háztartások és egyének százalékaránya a magyarországi (M), illetve a szlovéniai (SZ) társadalmi osztályok, valamint a jövedelmi csoportok szerint

	A kiadások csökkentésének területe					
	Ruházkodás		Élelem		Kultúra	
	M	SZ	M	SZ	M	SZ
Társadalmi osztály						
Szegény	46	68	27	49	27	57
Fizikai munkás	51	67	19	36	19	58
Szellemi dolgozó	46	62	19	26	31	49
Nyugdíjas	36	65	30	42	17	57
Jövedelem						
Alacsony	44	67	33	46	22	58
Közepesen alacsony	48	69	21	37	21	56
Közepesen magas	44	62	21	28	23	54
Magas	39	57	18	22	26	46

A második jellemző vonás, hogy a szlovén lakosság a kiadási tételek területén sokkal inkább folyamodik a csökkentéshez stratégiájához, mint a magyar háztartások. Szlovéniában a lefaragásokat tekintve terén kisebbek a társadalmi osztályok közötti különbségek, mint Magyarországon. Kivételt képez az élelem. Másrésztől megfigyelhető, hogy Szlovéniában e stratégia alkalmazását illetően nagyobbak a jövedelmi csoportok közötti különbségek, mint Magyarországon. A jelek arra mutatnak, hogy a magyarországi szociálpolitika inkább jövedelem-, a szlovéniai pedig inkább osztály-orientált. Minél nagyobb a jövedelem mindkét országban, annál kisebb az élelemre fordított kiadások terén mutatkozó visszafogás.

Szlovéniában ez egyéb tételre is érvényes, Magyarországon azonban nem.

Ha egy speciális kritikus helyzetet - például a hővégi pénzhányt - vesszük, akkor erre az esetre a magyarországi háztartások a stratégiák következő sorrendjét alkalmazzák: kölcsönvétel, a megtakarított pénz felhasználása, segélyért való folyamodás, a fogyasztás csökkentése, alkalmi munka vállalása, holmik eladása. Igen szívesen folyamodnak a kölcsönvételhez, minthogy annak előfeltétele a háztartások közötti hálózat, amelynek vonása, hogy az adósságokat az emberek egymásnak előbb-utóbb visszafizetik, az informális kölcsönfelvétel révén pedig adós megőrizheti függetlenségét és önbecsülését.

A holmik eladása és az alkalmi munka a legritkábban alkalmazott megoldások. Ez bizonyítja a háztartások gazdasági racionalitását, azt, hogy igyekeznek elkerülni erőforrásaik értékcsökkenését. Ha egy háztartás a pusztta fennmaradás kedvéért áruba bocsátja vagyonát vagy munkaerejét, ezzel mind gazdasági, mind társadalmi tekintetben elindul a pauperizálódás útján. Am minél inkább fokozódik a válság, annál több háztartás adja el vagyontárgyait és folyamodik segélyért, továbbá annál ritkábbá válik a pénzkölcsön felvétele. Az egyének a társadalmi hálózati rendszerekbe való beépültsége és pauperizálódása között negatív kölcsönhatás áll fenn.

Az alkalmi vételek utáni futkosás stratégiáját csak az Egyesült Államok és Szlovénia viszonylatában hasonlíthatjuk össze. Az egyesült államokbeli válaszolóknak körülbelül 70, a szlovéniaiaknak 51 százaléka állította, hogy többnyire árleszállított cikket vásárol. Ezenkívül az egyesült államokbeli válaszolók 42 és a szlovéniaiak 47 százaléka számolt be arról, hogy az áremelkedések miatt gyengébb minőségű cikket vásárol. Ha ezeket a válaszokat egy mutatóban egyesítjük, akkor az Egyesült Államokra a következő elosztást kapjuk: 26 százalék mindkét kérdésre negatív választ, 36 százalék az egyik kérdésre pozitív, 38 százalék pedig mindkét kérdésre pozitív választ adott. Szlovénia vonatkozásában a megfelelő százalékarányok: 37, 30 és 33.

Hasonló mutató készült a kiadások csökkentésére irányuló stratégia előfordulási gyakoriságáról. Minél több területen csökkenteni valaki a kiadásait, annál magasabb számértékekkel szerepel a mutatóban. Az egyesült államokbeli válaszolók 22, és a szlovéniaiak 12 százalékánál nem tapasztaltuk a kiadások semminemű lefaragását. Öt vagy több területen csökkentette a kiadásait az egyesült államokbeli válaszolók 29%-a, négy vagy több területen a szlovéniaiak 28%-a. A többi válaszoló köztes helyet foglalt el.

Vizsgáljuk meg, hogy ez a két stratégia - amelyeknek alkalmazása az egyesült államokbeli háztartásokban a legfontosabbaknak bizonyult -, hogyan hat ki az inflációs nyomásra. Az eredményeket a 7. sz. táblázat mutatja.

7. táblázat

A kiadások csökkentése, illetve az alkalmi vételek keresése az inflációs nyomás mértéke szerint (százalékarány)

	Kiadások csökkentése		Alkalmi vételek keresése	
	USA	Szlovénia	USA	Szlovénia
Objektív nyomás				
Jobb helyzetbe került	27	8	11	17
Változatlan helyzetben maradt	38	24	26	33
Valamivel rosszabb helyzetbe került	56	20	44	31
Sokkal rosszabb helyzetbe került	74	39	64	41
Szubjektív nyomás				
Alacsony	18	9	5	0
Közepesen alacsony	41	8	17	14
Közepesen magas	66	22	47	23
Magas	82	45	74	56
Nyomás tipológiája				
Nem érintett	22	4	8	13
Sztoikus	42	14	17	10
Panaszkodó	61	23	49	32
Szenvedő áldozat	80	38	67	43

Bár a szlovéniai válaszolók egy-egy tételnél nagyobb csökkentést alkalmaznak, mint az egyesült államokbeliek, a csökkentett tételek száma az ő esetükben a kisebb. Mutatja ezt az 5. sz. táblázat 2. oszlopa, ahol az egyesült államokbeli minta százalékarányai kétszer olyan magasak, mint a szlovéniaié. E különbségekre legalább három elfogadható magyarázat kínálkozik. Először: az informális gazdaság szelektív módon ellensúlyozza az inflációt. Ez azt jelenti,

hogy egyesek nem kényszerülnek bizonyos fogyasztási tételek - például - az élelem csökkentésére, mert hozzá tudnak jutni informális forrásokhoz. Bizonyos dolgokat a fennmaradásuk érdekében meg kell vásárolniuk, másokat azonban az inflációtól független informális csatornákon tudnak megszerezni.

Másodszor: Szlovéniában az emberek a hosszú ideje tartó adminisztratív gazdaság-szabályozás miatt alkalmasint kevésbé ésszerűen viselkednek. A gazdasági helyzetük változásai iránti fogékonyságuk csekélyebb, egyéni fennmaradási stratégiáik pedig gazdaságilag kevésbé megalapozottak, mint az egyesült államokbeli lakossága. Ez a jelek szerint különösen azokra érvényes, akiket az infláció a legkevésbé érint.

Harmadszor: Szlovéniában differenciált fogyasztási szokások terén talán nagymértékű a differenciáltság, aminek folytán meghatározott kiadási tételek esetleges csökkentése a lakosság bizonyos csoportjai esetében indifferens; ilyen lehet például a közlekedés és a vendéglői étkezés. Vannak, akik a jóval alacsonyabb mértékű stagfláció idején sem jártak vendéglőbe.

Az adatokból az is kitűnik, hogy a csökkentési stratégiák alkalmazásában mutatkozó különbségek az infláció által leginkább, illetve és az általa legkevésbé sújtottak között Szlovéniában sokkal nagyobbak, mint az Egyesült Államokban. A csökkentési stratégiának két eltérő módját alkalmazzák: az inflációs terhek növekedésével a szlovéniai válaszolók fokozatosan növelik a csökkentendő tételek számát, az egyesült államokbeliek viszont mindjárt jóval tágabb körben kezdik a csökkentést.

A csökkentés mindkét országban összefügg azzal, hogy az infláció milyen fokon érinti az embereket. Ugyanez érvényes az alkalmi vételek keresésének stratégiájára. A csökkentés a legfontosabb stratégia az Egyesült Államokban, míg Szlovéniában az első hely az alkalmi vételek utáni futkosást illeti meg. Azt mindenesetre láthatjuk, hogy az egyesült államokbeli és a szlovéniai helyzet közötti különbségek az alkalmi vételek keresésének stratégiáját tekintetben nem olyan nagyok, mint a kiadás-csökkentések terén. A két előfordulási gyakorisága a társadalmi csoportok között hasonlóképpen oszlik

meg a két országban. A százalékarányok Szlovéniában e tekintetben is alacsonyabbak, mint az Egyesült Államokban. A szegények, a legalacsonyabb jövedelmű csoportok, a nem-fehérek és a nem-szlovének alkalmazzák leginkább a kiadások csökkentésének stratégiáját, és ugyancsak ők szorítkoznak a leginkább alkalmi vételek utáni futkosásra. A társadalmi osztályok, jövedelmi és etnikai csoportok közötti különbségek nem olyan nagyok, mint azt várnánk.

6. Következtetések

A bemutatott adatok, illetve a korábbiakban kifejtett megállapítások talán lehetővé teszik a számunkra, hogy pozitív választ próbáljunk adni a bevezetőben feltett kérdésre. Mind az infláció társadalmi következményei, mind azok a stratégiák, amelyeknek célja, hogy az emberek az inflációval szembeszálljanak, a megfigyelt országokban különbözőek. Szlovéniában a legnagyobb, Magyarországon a legkisebb a lakosságnak az a hányada, amelyet az infláció erősen sújt. Ez az inflációs ráta eltéréseivel, valamint az infláció időtartamával magyarázható. Bár az Egyesült Államokban az inflációs ráta alacsonyabb volt, mint Magyarországon, az előbbiben a folyamat társadalmi következményei hangsúlyosabbak voltak. Az általános okok alighanem a vonatkozó országok politikai és társadalmi strukturájának különbségeiben keresendők, különösen a gazdaságsszabályozási módok (egyebek között a bérszabályozás), a szociálpolitikai programok és az informális gazdaságnak juttatott szerep különbségeiben. Bár Szlovéniában és Magyarországon hasonló a társadalmi-politikai struktúra, Szlovéniában az infláció hatásai a fent említett eszközökkel nem vonhatóak ellenőrzés alá. Ehhez túl nagyarányu az infláció és túl régen tart.

A három országban az infláció elleni küzdelem stratégiai is különbözőek. Közülük csak kettőt – a kiadások csökkentését, illetve az alkalmi vételek utáni futkosást – volt módunkban összehasonlítani. Ha megfigyeljük az egyes tételcsoportokra fordított kiadásait csökkentő válaszolók százalékarányát, akkor arra a következtetésre jutunk, hogy minél súlyosabbak az

infláció következményei, annál több ember folyamodik a költségek lefaragásához. A legmagasabb százalékaránnyal Szlovéniában, a legalacsonyabbal Magyarországon találkoztunk. Ha azonban a csökkentett tételek számát vesszük alapul, akkor Szlovéniában a kiadás-csökkentés stratégiája kevésbé hangsúlyos, mint az Egyesült Államokban. Feltételezésünk szerint ezek a különbségek társadalmilag és kulturálisan kondicionáltak. Szlovéniában az emberek nincsenek abban a helyzetben, hogy sok területen kifejleszthessék csökkentési stratégiájukat. Az ő első számú stratégiájuk az alkalmi vételek utáni futkosás, amely az alkalmazott megoldások sorrendjét tekintve az Egyesült Államokban a második helyen áll.

Caplovitz tanulmányának egyik legfontosabb következtetése, hogy az infláció növeli a lakosság kiváltságokat élvező és kiváltságoktól megfosztott részei között fennálló társadalmi különbségeket, ezzel pedig társadalmi instabilitást okoz (Caplovitz, 1979). Összehasonlító tanulmányunk eredményei Szlovénia, különösen pedig Magyarország vonatkozásában nem támasztják alá ezt a következtetést. Inkább azt mondhatjuk, hogy ebben a két országban az infláció társadalmi következményei egyenletesen oszlanak meg a társadalmi csoportok között. Ez a következtetés azon tétel mellett szól, hogy a szocialista országokban a javak és a szolgáltatások elosztását sokkal inkább politikailag, mintsem gazdaságilag szabályozzák (Goldthorpe, 1969; Lane, 1987).

Az összehasonlító tanulmányunk alapjául szolgáló kutatások lefolytatása óta mind Magyarországon, mind Szlovéniában bevezették a parlamenti demokráciát, és mindkét ország lépéseket tett a piacgazdaság felé. Ezek a változások és a mindkét társadalomban tartósan meglevő mély gazdasági válság előidézhetik, hogy az inflációnak előbb-utóbb hasonló társadalmi kihatásai lesznek, mint az Egyesült Államokban. E fejlemények bekövetkezése különösen azért valószínű, mert csökken az Államnak a társadalmi szférába való beavatkozása, és mert egyre szűkül az informális gazdasági tevékenység tere.

Caplovitz kutatásait 1974-ben végezte, a magyarországiak és a szlovéniaiak 1987-ben folytak. Az Egyesült Államokban és Magyarországon háztartások, Szlovéniában egyének voltak a megfigyelés egységei. Caplovitz mintája a városi lakosság négy csoportját öleli fel: szegények, fizikai munkások, szellemi munkások, nyugdíjasok. (Elemszám=1682). A magyar tanulmányban egy országos reprezentatív mintából (Elemszám=623), a szlovéniaiakban pedig a felnőtt lakosságnak egy reprezentatív mintájából (Elemszám=1610) választottuk ki a városi háztartásokat, ezek közül a hasonló csoportokat. A szlovéniai eredményeket a vidék-város dimenziójában ellenőriztük, és nem találtunk lényegbevágó különbségeket.

Caplovitz az objektív inflációs nyomás mérése érdekében a válaszadóknak a következő kérdést tette fel: "Az utóbbi néhány évben lépést tartott-e az Ön jövedelme az emelkedő megélhetési költségekkel, vagy elmaradt mögöttük?" Azoknak, akik "igen"-nel válaszoltak, feltették a további kérdést: "Jobb anyagi helyzetben van-e most, mint néhány évvel ezelőtt, vagy a helyzete változatlan?" Azoknak, akik az első kérdésre "nem"-mel válaszoltak, feltették a további kérdést: "Valamivel rosszabb helyzetben van-e, mint néhány évvel ezelőtt?" A magyar kérdőív egyik kérdése így hangzott: "Hogyan jellemezné jelenlegi anyagi helyzetét: 1. hasonló, mint az utóbbi két évben; 2. az utóbbi két évben javult; 3. az utóbbi két évben romlott?" A szlovéniai objektív inflációs nyomás mérésére Szlovéniában valamelyest eltért a Caplovitz-féle kutatásban alkalmazott méréstől. A válaszolóknak a következő két kérdést tették fel: 1. "Lépést tartott-e az Ön jövedelme az utóbbi néhány évben az emelkedő megélhetési költségekkel, vagy elmaradt mögöttük?" 2. "Az ön és családja mostani gazdasági helyzete jobb, ugyanolyan, vagy rosszabb, mint öt évvel ezelőtt?" A válasz-lehetőségek a következők voltak: "jobb",

"ugyanolyan", "rosszabb", illetve "nem tudom". A két kérdésre adott válaszok kombinálásából a következő skála jött létre:

	1. kérdés	2. kérdés
Jobb helyzetben	Igen	Jobb helyzetben, változatlan helyzetben
Változatlan helyzetben	Igen Nem	Rosszabb helyzetben Jobb helyzetben
Valamivel rosszabb helyzetben	Nem	Változatlan helyzetben
Sokkal rosszabb helyzetben	Nem	Rosszabb helyzetben

Minden más releváns esetben a Caplovitz-féle kutatás eszközei és eljárásai voltak irányadóak.

Irodalom

- Caplovitz, D. (1979): Making Ends Meet (Nyújtózkodni, ameddig a takaró ér); Sage Publications, London.
- Goldthorpe, J.H. (1969): Social stratification in Industrial Society (Társadalmi rétegződés az ipari társadalomban); in Heller, C. (szerk.): Structured Social Inequality (Strukturált társadalmi egyenlőtlenség); Macmillan, London.
- Lane, C. (1987): "The Impact of the Economic and Political System on Social Stratification and on Social Mobility: Soviet Lower White Collar Workers in Comparative Perspective" (A gazdasági és politikai rendszer kihatása a társadalmi rétegződésre és a társadalmi mobilitásra. A szovjet fehérgallérosok alsó rétege, nemzetközi összehasonlító perspektívában) Sociology, XXI., 2., 171-198.old.
- Rus, V. (1985): "Društveni razvoj i kvalitet života" (Társadalmi fejlődés és az élet minősége) Sociologija, XXVII., 1-2., 82-89.old.
- Rychar, A. (1989): "Konflikt und Anpassung: Konzeptionen und Veränderungschancen der Gesellschaftsordnung in Polen" (Konfliktus és alkalmazkodás. Koncepciók és a változás esélyei a lengyelországi társadalmi rendszerekben); in Meyer, G., Ryszka, F. (szerk.): Die politische Kultur Polens (Lengyelország politikai kultúrája); A. Francke Verlag, Tübingen.

JUGOSZLÁV BANKBOTRÁNY

Közös pénznek van szaga

Szerbia a Belgrádban lévő szövetségi bankjegynyomdával – a Jugoszláv Nemzeti Bank tudta és engedélye nélkül, vagyis illegálisan – hírek szerint 18 milliárd dinár pénzt nyomtatott. A botrány veszélybe sodorhatja a Markovics-kormány inflációellenes programját s a Nemzetközi Valutaalap Jugoszláviának ígért támogatását.

A Világbank jugoszláv ügyekben illetékes igazgatója belgrádi sajtóinterjúk során anyagi arccal és bájos mosoly kíséretében vágta vendéglátói arcába a zord és kendőzetlen igazságot: csak olyan országokkal tudnak tárgyalni, amelyek államként képesek viselkedni, s így a nem-

Szerb hófa. Ki há csap be?

zetközi pénzügyi intézet támogatására csupán a pénzügyi fegyverem helyreállítása után lehet számítani.

Evelyn Herfkens aszony a szerbiai bankbotrányra célozott, amely nem az első és nem is az utolsó a jugoszláv botrányok sorában, de mértéke és várható hatásait tekintve minden korábbit felülmúl. A hírek szerint 18 milliárd dinár (hivatalos árfolyamon több mint 1,4 milliárd dollár) jogtalan kibocsátásról van szó, amit a szerb képviselőház határozata alapján fogantatosított a szerb nemzeti bank. (A Jugoszláv szövetségi pénzügyi nyomda Belgrád területén van.) A legutóbb jugoszláv kommentár szerint ezzel be is fejezték az idei gazdaságpolitikai tervnek, amelynek keretében Ante Markovics miniszterelnök 30-40 százalékos köztörlesztést ígért a 30-40 százalékos köztörlesztés mellett. Szerbia most könyvéig beemelt, a közös kasszába, a kiemelt pénzt ráadásul könyveiben jövedelemki-fizetésekre szeretné fordítani – legalábbis ezt állította a szerb kormány, amikor az ügy kipattant. A szövetségi kormány zárolta Szerbia köztörlesztési bankjának devizaszámláját, és pénzügyi ellenőrként küldött a többi köztörlesztési bankjaihoz is. A tavaly bevezetett pénzügyi reform szerint a Jugoszláv Nemzeti Bank konvertibilis devizáért cserébe ad dinárt, így az intézkedés megakadályozza, hogy a szerb köztörlesztési bank további dinárokat juttasson.

A botrány egyébként megnehezíti

meseszerű körülmények közepette patant ki belgrádi jelentések szerint a jogtalan pénzkiadásról szóló, szigorúan bizalmas utasítást egy belső terjesztésű közlöny tartalmazta, amelyet valaki névtelenül küldött el Ante Markovics szövetségi kormányfőnek. A közlöny lényegszövege meglepett a belgrádi Borbában, s ezek után nem maradt el a visszhang sem.

Sajátosan – szlovén szemüvegen keresztül – értelmezi a fejleményt a ljubljani Delo. A lap szerint Szerbia már tavaly is csak azért hirdetett gazdasági bojkottot Szlovénia ellen, mert a szerb vállalatoknak már akkor sem volt pénzük, hogy kifizessék szlovén partnerekkel szemben fennálló adósságaikat. Hasonló okok miatt vezették be a Horvátország és Szlovénia elleni újabb bojkottot. Ezután leállították a forgalmi adó kifizetését a szövetségi költségvetés számára, s most már a benzint sem tudják megfizetni a szerb vállalatok. A kör tehát bezárult – írja a Delo. Ez persze csak az igazság egyik része, hiszen Szerbia szerint éppen Szlovénia tette lehetetlenné a föderáció helyzetét. Belgrád felrója azt is, hogy Szlovénia nem fizette ki az elsődleges pénzkiadásból származó hitel kamatait, s törvénytelenül utalt át devizát olasz és osztrák bankoknak.

A szerb kormány nem szegénylik az ügyet, sőt egy kicsit meg is van sértve, hogy csak Szerbiának hányják fel azt, amit Jugoszláviában mindegyik tagköztörlesztés, sőt elsődleges a szövetségi kormány is megtett már. A szerb köztörlesztésben azt is megemlítik, hogy Szerbia egy

pillanatig sem tiltakozott, hogy kölcsönre volt szüksége. Ezt tavaly év végén közölték Ante Markovicssal, de ő nem vette komolyan a szerb igényt. Szerbia annak idején – Szlovéniával és Horvátországgal szemben – ellenzte az elsődleges pénzkiadásnak a köztörlesztésekre történő átiruházását; ezek után igazán érthetetlen, miért csodálkoznak most a szerb „kölcsönön”.

Szerbiában ugyanis szemérmesen kölcsönnek nevezik a jogtalan pénzkiadást, más néven a bankbotránt. Am aligha lehet hitelesnek tekinteni azt, ha valamelyik tagköztörlesztés a közös tartalék rovására pénzt nyom és hoz forgalomba – mutatják rá Ljubljában és Zágrábban. Hasonlóképp vélekednek a többi tagköztörlesztésben is. A zágrábi Vjesnik egyenesen úgy értékeli a pénzfelvételt, hogy ezzel Szerbia nem egyszerűen jobb pozícióba akar biztosítani magát, hanem lehetetlenné és értelmetlenné akar tenni minden közös tárgyalást az egyesítés pénzügyi kérdéseiről és más közös érdekű dolgokról.

Mindenesetre nem véletlen, hogy a bankbotrány épp azon a héten robbant, amikor a jugoszláv köztörlesztések vezetői hosszabb szünet után végre elcsinálták a munkát és tárgyalásokat kezdték folytatni. A megbeszélések persze alig hoztak eredményt: a vitát, amely egyébként már hónapok óta a meggyezés reménye nélkül egyre mélyebb válságba taszítja az országot, várhatóan két hét múlva folytatják.

A felelősök és bűnbakok keresése nyilván hosszú ideig eltart majd, de aligha hihető, hogy bármelyik köztörlesztés komolyabb feleletet hozna saját bizalmi embere ellen. Nem várható ezért súlyosabb felelet a társadalmi könyvviteltől a jogtalan köztörlesztési vezetői ellen sem, hiszen őt sem tettek mást, mint hogy főnökeik tudtával a szövetségi költségvetési számlákról helyi számlákra irányították a forgalmi adót és más közös pénzt. Most sem nagyon várható, hogy komolyabb bábázkodás érne az azóta egyébként is újraelküldött szerb képviselőházat. Elgondolkodtató az is, hogy a szövetségi kormánynak és a jugoszláv nemzeti banknak állítólag módja lett volna megakadályozni a szerb pénzkiadást, s mégsem tette. Másrészt tény, hogy nem is olyan régen maga a szövetségi kormány is élt a pénzkiadás, a pénzmozgás eme old eszközével – igaz, ez nem az idén történt. Szóval, felelős bőven, s a jugoszláv válság főszereplőit ezúttal is egymásra mutogatnak, s már csak az lehet a probléma, ha a közös kasszában legközelebb pénz helyett csupán üres elismervényeket talál az éppen soros köztörlesztés.

B. WALKÓ GYÖRGY / BELGRÁD

Az inflációról, a munkaügyi kapcsolatokról és a jövedelempolitikáról

Tanulmányunkban arra teszünk kísérletet, hogy általános áttekintést adjunk az inflációnak a világ különböző részein a kollektív szerződéskötésekre gyakorolt közvetett és közvetlen hatásairól. Közvetlen hatásoknak a fogyasztói árak gyors ütemű növekedése által a tárgyalások normális menetében előidézett különböző természetű zavarokat – köztük a megállapodások tartalmában tetten érhető következményeket – tekintjük. A közvetett hatások körébe pedig a nagyobb gazdasági stabilitás érdekében fogatosított kormányzati intézkedések – mindenekelőtt a legkülönbözőbb formákban érvényesülő jövedelempolitikai beavatkozások – folyamánként a munkaügyi kapcsolatokra nehezedő nyomást, illetve e kapcsolatok korlátozásait és módosulásait soroljuk. Tanulmányunk végén külön figyelmet szentelünk majd ama intézményeknek és gyakorlatoknak, amelyek az inflációs problematikát illetően az ipari kapcsolatok rendszerébe tartozó háromoldalu tárgyalások, illetve együttműködések terén kifejlődtek.

Az iparilag fejlett piacgazdaságokban az elmúlt évtized során felhalmozódott tapasztalatokat nagyobb távlatban – a korábbi időszakokkal szembeállítva –, kívánjuk áttekinteni, mégpedig nemzetközi méretekben. Célunk szerint megpróbálunk elvonatkoztatni az egyes országok meglehetősen eltérő felépítésű ipari kapcsolatrendszerének, illetve gazdasági helyzetének sajátosságaitól. Figyelmünket azokra az általános vonásokra – vagy legalábbis arra a néhány közös érintkezési pontra – összpontosítjuk, amelyek a munkaügyi kapcsolatoknak a fokozódó inflációs nyomáshoz való alkalmazkodásában fellelhetők, hiszen a hetvenes évek során az adaptációs kényszer – sajnos – gyakorlatilag valamennyi iparilag fejlett országban fennállt.

Közvetlen hatások

A nagyütemű infláció óhatatlanul megnehezíti a tárgyalások normális menetét. Az elkövetkező időszak gazdasági előrejelzéseit alapulvéve, illetve számolva azzal, ahogyan a gazdasági folyamatok a reálberek szinten tartásának elsődleges célkitűzését érinthetik, a nehézségek tartós fennmaradását jövendölhetjük. Az infláció tetemes felgyorsulása folytán általában igencsak megnő a valószínűsége annak, hogy a tárgyalásokban résztvevő felek álláspontjai jelentékenyen távolodnak egymástól. Etekintetben a hetvenes évtized folyamán a helyzet erőteljesen romlott, amikor az egymást váltó expanziós és recessziós periódusok hagyományos rendjét a stagfláció cserélte fel. A gazdasági aktivitás visszaeséseivel szemben rezisztenssé vált, gyors és állandósult inflációhoz lassu növekedés és magas szintű munkanélküliség társult. Többnyire nem igazán jól feltárt és értelmezett okok folytán, a "rossz gazdasági közérzet" mérőszáma – amelyet a munkanélküliségi, illetve az inflációs ráta egyszerű összegzésével nyernek – az évtized során számos országban a második világháború utáni évek szintjére emelkedett, és e magas értéken állandósult. A bizonytalan gazdasági légkör különösen a kollektív szerződések kialakításának centralizáltabb rendszereiben járt azzal a hatással, hogy a felek manapság kényszerűségből a korábbiaknál sokkalta több figyelmet szentelnek egy sor komplex makrogazdasági kérdésnek. Az alkupozíciók kidolgozásához ma a közgazdasági kutatásokra lényegesen nagyobb gondot kell fordítani, s a hangsúlyeltolódásnak ebben a folyamatában a tárgyalások gyakran technicistábbakká és mesterkéltébbekké válnak.

Az infláció, illetve a gazdasági aktivitás magas szintjéhez hagyományosan a munkaadók és a munkavállalók közötti konfliktusok megszaporodása társul, s a két jelenségkör összekapcsolódása a hetvenes évtizedben is fennmaradt. Sőt, ezekben az években a konfliktusok intenzitása – a lassabb gazdasági növekedés, illetve a magasabb munkanélküliség ellenére – legalább olyan (gyakran pedig jóval nagyobb) mértékű, mint abban a hatvanas évtizedben, amely maga

is meglehetősen turbulens időszak volt. Hogy csak néhány adatot idézzünk: az ezer foglalkoztatottra eső éves munkanap kiesések száma a Német Szövetségi Köztársaságban a hatvanas évek 14-es átlagszintjéről a hetvenes évtizedre 81-re emelkedett. Svédországban a megfelelő adatok 20, illetve 41, Franciaországban 176, illetve 229, az Egyesült Királyságban 187, illetve 591 voltak, Kanadában pedig a mérőszám 541-ről 894-re növekedett. A hetvenes évek még Olaszországban is az ipari konfliktusok további éleződését eredményezték, ahol pedig az előbbieken hivatkozott intenzitási mérőszám már a hatvanas években is az ezer foglalkoztatottra jutó 1185 munkanap kiesés rendkívülien magas értéken állt; a következő évtizedben azonban a mutató átlagértéke 1299-re emelkedett. Bár e konfliktusok javarészt azzal függtek össze, hogy bizonytalan gazdasági környezetben általában igencsak nehéz új megegyezéseket kötni, az idők során az is kiderült, hogy az infláció – különösen ha az áremelkedések váratlan felgyorsulása következik be – a szakszervezetek számára olykor még az érvényben lévő megállapodások betartását is megnehezíti. A vadsztrájkok több országban bekövetkezett elszaporodása valószínűleg legalább részben annak tulajdonítható, hogy a munkások bizonyos csoportjai ezen a módon igyekeztek fizetőképességük előre nem látott hirtelen zuhanásaért kárpótlást kicsikarni.

Annak ellenére, hogy az ipari konfliktusok intenzitása növekedett, továbbá, hogy a hetvenes évek romló gazdasági teljesítményéért gyakran a kollektív szerződéseket hibáztatták, érdekes módon csak igen kisszámú olyan javaslat látott napvilágot, amely a munkaügyi kapcsolatok radikális megváltoztatását tűzte volna ki célul. Mindinkább úgy tűnik, hogy a kollektív alkuk gyakorlata szilárdan beásta magát a nemzeti hagyományokba. A törekvések inkább a szereplők magatartásának a fennálló tárgyalási gyakorlathoz való igazítására, valamint az ehhez szükséges változtatásokra irányultak, s a középpontba a nemzeti gazdaságpolitikák és a kollektív alkukból születő megállapodások nagyobb összhangjának előmozdítása került.

Az infláció a tárgyalásokban további bonyodalmakat idéz elő azáltal, hogy a folyamat során az alkukötés hagyományos strukturái erős nyomás alá kerülnek. Ez leginkább azokban az országokban vált nyilvánvalóvá, ahol a tárgyalások alapvetően iparági szinten folynak. Inflációs körülmények között a vállalati vagy műhely-szinten megkötött hivatalos, illetve informális alkuk jelentősége megnő, minthogy a munkások és a szakszervezetek arra törekednek, hogy ellenőrzésük alá vonják a kifizetendő béreket, és elérjék, hogy azok a kötelező minimum-szintet meghaladják; igyekeznek továbbá arra is, hogy alkukat kezdeményezzenek a legmegfelelőbbben az adott munkahely-szintjén megtárgyalható újabb kérdések felett, valamint, hogy - élve a tárgyalások adta lehetőséggel - a náluknál jobb helyzetben lévő munkaadóktól a maguk számára kedvezőbb egyezséget csikarjanak ki. A decentralizációs tendenciák ugyanakkor nyilvánvaló koordinációs problémákat idéznek elő, amelyek - idejekorán való megoldások híján - alááshatják a szakszervezetek pozícióját, és megbonthatják a tárgyalásokat azáltal, hogy a munkaadók a "kettős veszélyeztetettség" szorítójába kerülnek. E tendenciák előidézhetik továbbá az önkorlátozó bérmegállapítások irányában tett erőfeszítések érvénytelenítését is. A feleket komoly döntések elé állítja az alku tárgyát képező kérdések megfelelő tárgyalási szintjeinek megválasztása. Komoly továbbá a felelősségük, folyjanak, továbbá, hogy elejét vegyék ama mozgásoknak, amelyek révén a bérek alakulása a magasabb szinten kötött megállapodásokat érvényteleníti és méltánytalanságokat idéz elő a munkások különböző csoportjai között. Kísérletek történtek arra, hogy a tárgyalási felelősségek világos megosztását megfelelő keretszerződésekben rögzítsék, illetve, hogy explicit módon intézkedjenek afelől, hogy amennyiben egy adott kérdést illetően adott szinten már megállapodás született, akkor az arról való tárgyalás azzal véget is érjen. A szabályok rögzítésére tett ilyen és hasonló kísérletek mindazonáltal gyakran problematikusaknak bizonyultak, hiszen az alkufolyamat jellege olyan, hogy igazában véve a felek ereje, illetve a gazdasági körülmények alakulásával összefüggésben sürgetővé váló ügyek természete szabja meg azt a szintet, ahol azután a

tárgyalásokra ténylegesen sor kerül. A tárgyalófelek ugyancsak nehéznek találták, hogy valóban ellenőrzésük alá vonják (vagy legalábbis a megállapodásoknál eleve számba vegyék) a bérmozgások valamennyi lehetséges forrását.

Az infláció azonban a tárgyalások centralizációja irányában is kifejtett bizonyos hatást. Így néhány olyan országban, ahol korábban tradicionálisan a vállalati megállapodások játszották a legfontosabb szerepet, az utóbbi időben előtérbe kerültek az iparági szintű alkuk, hogy általuk elkerülhetővé váljanak a rendszertelen és inflatórikus hatásu, "bakugrás-szerű" egyezménykötési eljárások. A centralizáció irányába való elmozdulás az elmúlt években azokban az országokban is megfigyelhető volt, ahol megelőzőleg az alkukötés hagyományosan az iparágak szintjén történt. Ez részben az iparági egyezmények közötti nagyobb összhang iránti igénnyel magyarázható, részben pedig azokból a törekvésekből fakad, hogy a döntések során bizonyos makrogazdasági megfontolások is számításba vétessenek. A különböző irányu mozgások eredője pedig az lett, hogy az országok többségének tárgyalási strukturájában a centralizáció, sem a decentralizáció trendje nem jutott egyeduradalomra, hanem ehelyett inkább az alkuk szintjeinek diverzifikálódásáról beszélhetünk. Ez az összetett fejlődési folyamat a koordinációt természetesen bonyolultabbá tette.

A kollektív alkuk nyomán létrejött megállapodások jellege szintén tükrözi az inflációs tendenciákat. Azokban az országokban, ahol az egyezség időbeli érvényéről is a tárgyalások keretében állapodnak meg, az infláció felgyorsulásával általában az időtartam rövidítésére kerül sor. Ez a gazdasági környezet növekvő bizonytalanságával való szembeszállás kézenfekvő mechanizmusa. Egy másik eljárás az, amikor a kollektív szerződés egyes tételeit vagy érvényének időtartamát bizonyos jövőbeni eseményektől teszik függővé. A leggyakrabban alkalmazott megoldás során a szerződésbe a bérindexálásra vonatkozó cikkelyeket illesztnek, amelyek automatikusan garantálják a béreknek a fogyasztói árindex-változásokhoz kötött mozgását. Nem meglepő, hogy a bérindexálás felettébb változatos formái a hetvenes évek során

a munkaügyi kapcsolatokban a korábbiaknál lényegesen nagyobb jelentőségre tettek szert.

A bérindexálás nemzetközi összevetésben legszembetűnőbb vonása a vele szembeni ellenállás változatossága, amelynek skálája a felvilágosult toleranciától az intézkedés megrögzött ellenzéséig huzódik. Bizonyos országokban az indexált bérek rendszere a foglalkoztatottaknak csak egy részére terjed ki, s népszerűsége a nagyarányú infláció időszakaiban módszeresen növekszik, míg azok elmúltával rendszeresen elapad. (Ez volt megfigyelhető például az Egyesült Államokban és Kanadában.) /1/ Másutt (így például Ausztriában, a Német Szövetségi Köztársaságban és Japánban) a lehetséges inflatörikus hatásoktól való félelmükben, továbbá, mert a szakszervezetek a tárgyalásokon rendezendő kérdések körének túlzott leszűkítésétől tartottak, az indexálás szisztémáját teljesen elvetették. Megint más országokban (így Belgiumban, Dániában, Olaszországban, Luxemburgban és Hollandiában) az indexálás átfogó rendszerei a gazdasági gyakorlat tartós elemei lettek, amelyeket immár nem egyszerűen csak a vásárlóerő megőrzésére alkalmas eszköznek, hanem – a bér-kérdések körüli nézeteltérések mérséklésében játszott jelentékeny szerepe miatt – az ipari béke fontos előmozdítójának is tekintenek. Noha az említett országokban az átfogó indexálás a szakszervezeti vezetők bérmegállapítási csomagterveinek továbbra is hön dédelgetett eleme, azt az utóbbi időben a kormányok és a munkaadók részéről heves támadások érték, mondván, hogy az eljárás túlságosan merev és inflatörikus hatása, s különösen problematikus az olyan gazdasági környezetben, ahol a reálbérek folyamatos növekedését többé már nem lehet kiindulópontul venni. Az indexálás gyakoriságának és az eljárás keretében nyújtandó járandóság mértékének szűkítésére vonatkozó javaslatok elhuzódó és keserű viták tárgyai lettek. Az indexáláshoz való viszonyulásukat tekintve, a közgazdászok továbbra is élesen két táborra oszlanak. Ebben az összefüggésben érdekes megjegyezni, hogy bizonyos helyzetekben az indexálásra vonatkozó megállapodásokat a kormányzatnak éppen az infláció letörését célzó jövedelempolitikai intézkedései korlátozták (így történt

ez például Norvégiában, Hollandiában és Finnországban). Másutt, más társadalmi kontextusban pedig a bérindexálást éppen abban a reményben honosították meg, hogy a vásárlóerő megővése érdekében gyakorolt hatása révén a bérkövetelések összességükben visszafogottabbakká válnak majd (példa erre Ausztrália és az Egyesült Királyság).

Végül: az infláció lenyomatait a tárgyalások középponti problematikáinak alakulásában, illetve a kollektív szerződések tartalmában is fellelhetjük. Ami a bér-kérdéseket illeti, elkerülhetetlen, hogy az inflatörikus nyomások a gazdaság egyes szektorait, illetve a munkások különböző csoportjait igencsak eltérően ne érintsék; a folyamat során pedig a régóta fennálló bér-differenciák felborulnak. Ennek megfelelően, a bérviták egy jelentős része a hagyományos relatív bérhelyzet helyreállítása körül folyik. Noha a munkások és a szakszervezeti vezetők számára ez egyszerű méltányossági kérdés, a munkaadók szemszögéből nézve, a követelés nem veszi kellően tekintetbe bérkifizetési képességüket, a kormányok pedig az inflációs trendek kifejezett propagálásának mechanizmusát látják benne. Bizonyos országokban a relatív bérpozíciók megtartására irányuló erőfeszítések voltak a fő okai annak, hogy a szakszervezeteket a dolgozók új csoportjaira - nevezetesen a fehérgallérosokra - is kiterjesztették. E kérdésekkel szorosan összefügg egy további problémakör, mégpedig az, hogy - egyrészt az indexálási rendszer működése következtében, másrészt a legrosszabbul fizetettek vásárlóereje megővése érdekében adott prioritások nyomán - a foglalkozások szerinti bérkülönbségek skálája jelentősen összeszűkült. Ez szünni nem akaró vitákat vált ki arról, hogy vajon milyen mértékben szabad az infláció leküzdéséért való felelősséget a jobban fizetett csoportokra terhelni, hiszen az eljárás hosszú távon önrombolóvá válhat. Az is világos, hogy bizonyos nyugat-európai országok szakszervezetei azért szenteltek oly sok energiát a különböző munkásrésztvény-alapok kidolgozásának, mert bíznak abban, hogy ezek az alapok kellő biztosítékot jelenthetnek a munkásoknak a bérkövetelések terén tanúsított önmegtartóztatására, ami viszont az infláció leküzdésének fontos feltétele. A munkásrésztvény-alapok iránti

érdeklődésük további motivuma, hogy reményeik szerint azok oly módon segíthetik a megtakarításokat és a beruházásokat, hogy közben a jövedelmek és a vagyon elosztásában nem keletkeznek káros eltolódások. Az ilyen alapoknak a munkaügyi kapcsolatok fennálló rendszerére nézve azonban messzeható következményei lehetnek, és ezért éles viták keresztüzében állnak.

Bizonyos elgondolások szerint a munka közvetlen költségei növekedésének az alku-kérdések közé való felvétele iránt a hetvenes évek folyamán megnyilvánuló jelentékeny nyomás egyike lehetett azoknak a tényezőknek, amelyek miatt a kollektív szerződések olyan minőségi kérdésekre is kiterjesztették, mint a munka környezetének javítása (a munka jobb megszervezése, a pszichológiai feszültségek csökkentése, az egészségkárosodás és a baleseti kockázatok kiküszöbölése), valamint a nagyobb állás- és jövedelembiztonság, a bánásmód és a képzés egyenlősége.

Összefoglalva: azáltal, hogy növelte a tárgyalások bizonytalanságát, továbbá, hogy a kollektív szerződések strukturáinak, természetének és tartalmának nagyobb adaptivitását követelte meg, a hetvenes évek fokozott inflációja mélyen érintette a legfejlettebb ipari piacgazdaságok munkaügyi kapcsolatrendszerében zajló folyamatokat. Bár a dolgok kimenetele gyakran a feszültségek növekedése, illetve intenzív konfliktusok fellépése volt, a kollektív alkuk a szükséges elrendezések és alkalmazkodások megteremtésében meglehetősen sikereseknek mutatkoztak. Az önkormányzásban szerzett tapasztalatok önértékén felül, az ellentétes érdekek összeegyeztetésében újfent igen rugalmas és jól hasznosítható eljárás módnak bizonyultak. Ami a munkaügyi kapcsolatokban magánál az inflációnál is problematikusabb fejleményeket és erőteljesebb rombolást okozott, az a kormányoknak a kapcsolatok ellenőrzésére irányuló kísérlete volt. A következő részben az ilyen irányú intézkedéseket, valamint a munkaügyi kapcsolatokra gyakorolt hatásukat tekintjük át.

Közvetett hatások

Bár a hetvenes évek inflatörikus folyamatainak leírásai mind az országonkénti körülmények, mind az elemzést végző kutatók megközelítései szerint jelentős eltéréseket mutatnak, róluk legalább két olyan megállapítás tehető, amely valószínűleg széleskörű egyetértéssel találkozik. Először: a hetvenes évek inflációjának okai az országok java részében olyan összetett tényezőkkel hozhatóak összefüggésbe, mint a vietnami háború finanszírozása, a hatvanas évek tapasztalataiból meritkező inflációs várakozások további terjeszkedése, a devizapiacok szétesése, az 1973-as, illetve az 1978/79-es "olajsokk", illetőleg egy sor más jószág árának emelkedése, a monetáris és fiskális politikák nem megfelelő időzítése, valamint további olyan váratlan események sorozatos bekövetkezése, amelyeknek együttes hatását a nemzetgazdaságok növekvő kölcsönös függősége igencsak felnagyította. Másodszor: az infláció tartósságát, valamint a fiskális-, a monetáris-, illetve a munkaerőpolitikákra gyakorolt - kétségtelenül egyre intenzívebbé váló - hatását valószínűleg nagyrészt a második világháború után az árak és a bérek rögzítésére létrejött intézményrendszernek - benne a kollektív szerződések kialakult rendjének - tulajdoníthatjuk. Ez a diagnózis természetes módon vezet el bennünket ahhoz a következtetéshez, hogy a nagyobb gazdasági stabilitást a munkanélküliség és a növekedés visszafogásának legkisebb társadalmi költségeivel elérni kívánó kormányok nem maradhatnak közömbösek a kollektív alkuk kimenetele iránt. Illetve, ha az alkuk jelentékenyen eltérnek a kívánatosnak ítélt céloktól, akkor szinte kötelességük, hogy megkíséreljék a befolyásolásukat. Ezt a kormányok a hetvenes évek folyamán egyre gyakrabban az ipari kapcsolatok terén meghonosodott eljárások megváltoztatása iránt kifejtett - időnként nem is csekély mérvű - nyomásgyakorlás révén igyekeztek elérni.

A kormányok előtt álló választási lehetőségek etekintetben meglehetősen széles skálán mozognak. Előszöris, a kollektív alkukötések eredményeinek érvényesítését különféle jogi eszközökkel korlátozhatják. Másodszor:

figyelmeztetésekkel vagy a gazdasági kérdések körüli nagyobb foku konszenzus elérését célzó erőfeszítésekkel kísérletet tehetnek arra, hogy megváltoztassák a tárgyalásban résztvevő felek magatartását. Harmadszor: a kormányok a magánszektor számára példát nyújthatnak oly módon, hogy a saját (állami) alkalmazottaikra nézve érvényesítik az általuk alkalmasnak ítélt megoldásmódokat. Negyedszer: a kollektív alkuk kimenetelének befolyásolásához megváltoztathatják az előírt eljárásrendet. Ötödször: azzal is próbálkozhatnak, hogy a tárgyalásoknak maguk is résztvevőivé váljanak. Hatodszor: költségvetési javadalmazásokat, illetve büntetéseket tűzhetnek ki a tárgyalások különféle kimeneteleire nézve. A hetvenes évek folyamán egy vagy más alkalommal – az utolsóként említett megoldásmód kivételével – az itt felsoroltak mindegyikére sor került.

A különböző jövedelempolitikai eljárások közül az alkuk jogi úton történő korlátozása bizonyult messze a legproblematisabbnak. A jogi beavatkozások változatos formákat öltöttek: többek között a kötelező bérstopok vagy a bérek befagyasztásának elrendelését (Norvégiában), a bérindexálási rendszerek működését illető megszorításokat (Belgiumban, Hollandiában és Dániában), a megállapodások törvényhozási keretek közé illesztését (Dániában), továbbá olyan átfogó intézkedéssorozatok, amelyekkel a kormányok rögzítették a béremelések felső határait, valamint e határok betartásának érvényt is szereztek. A törvényerejű jövedelempolitika eme utóbbi formája működött Kanadában 1975 és 1978, az Egyesült Királyságban 1966 és 1970, illetve 1972 és 1974, valamint az Egyesült Államokban 1971 és 1974 között. Az időközben felgyülemlett tapasztalatok nyomán azonban az ilyen jellegű jövedelempolitikai beavatkozások alkalmazásához való viszony ma már jóval óvatosabbnak, sőt, meglehetősen szkeptikusnak tűnik. Számos megfigyelő véleménye szerint eredményességük valójában igen csekély mértékű volt. Korlátozó érvényük különösen kétséges volt azokban az esetekben, amikor a fokozódó tulkeresletet igyekeztek általuk visszafogni. Sőt, a hátrahagyott örökség – az elfojtott infláció, a bér- és árarányok torzulásai, valamint a reális vagy vélt bérügyi

méltánytalanságok - miatt a beavatkozás e típusai kifejezetten veszélyesnek minősíthetők. Alkalmazásuk révén az infláció gyakran a vártnál jóval kevésbé mérséklődik, és a következő időszak ár-, illetve bér-"robbanásai" még az elért eredményt is nagyrészt semmissé teszik.

Nyilvánvaló továbbá, hogy az ilyen jellegű kormányzati politika kifejezetten összeütközésbe kerülhet az ipari béke elérésének célkitűzésével, ha a jövedelmi előírások megnehezítik a tárgyalófelek megállapodásainak létrejöttét, illetve, ha e politika legitimitását a munkaadók és a munkások szervezetei megkérdőjelezzik. Lényeges torzulások következhetnek be a vitás kérdések rendezésére kialakult különféle eljárasmódokban is. Az egyeztetéssel megbízott delegátusoknak és döntőbíráknak vajon mindenáron e politika irányelveit kell-e keresztülerőltetniük az ütköző érdekek megjelenítésének különböző tárgyalási fórumain? A visszafogási politikák hatékony véghezvitelétől vezérelve, az országok egy részében a kérdésre affirmatív válasz született. Az ipari országok gyakorlati tapasztalatai azonban azt mutatják, hogy ez csak azon az áron volt valósítható, hogy közben csorbát szenvedett a pártatlanság, illetve megingott a delegátusok iránti bizalom és tisztelet. A különböző független testületek - mint például az Egyesült Királyság Érdekegyeztetési Tanácsadó és Közvetítő Szolgálatára vagy az Egyesült Államok Szövetségi Közvetítő és Érdekegyeztető Szolgálatára - következetesen elutasítják a vonatkozó irányelveknek a tárgyalásokon való képviselést, s részvételüket csupán arra korlátozzák, hogy a tárgyalófeleket megállapodásaiknak az érvényben lévő jövedelempolitikai előírások szempontjából vett néhány következményéről tájékoztassák.

A kötelező jövedelempolitikákat - romboló hatásaikon és hatékonyságuk alacsony fokán túl - élénk bírálatok érték azért is, mert komoly korlátokat állítanak a munkaadók, illetve a munkavállalók szervezeteit a bérek és a foglalkoztatás más feltételeinek rögzítése tekintetében megillető hagyományos szabadságjogok érvényesítése elé. Itt kell megjegyeznünk, hogy ez utóbbi problémát a Nemzetközi Munkaügyi Szervezet Egyesülési Szabadság Bizottsága számos alkalommal vizsgálta. A

nemzeti gazdaságpolitikák és a kollektív megállapodások közötti viszony általános kérdéseivel foglalkozván, a Bizottság megjegyzi, hogy: "amikor az állami szervek mindenekelőtt azért avatkoznak be a tárgyalásokba, mert feltétlenül - az érintettek egyetértésétől függetlenül is - érvényt kívánnak szerezni annak, hogy a tárgyalófelek a kormányzat országos gazdaságpolitikai elképzeléseinek rendeljék alá saját érdekeiket, akkor olyan eljárás módhoz folyamodnak, amely nem egyeztethető össze az egyesülés szabadságának egyébként általánosan elfogadott alapelveivel."

/2/ Ami közelebbről a bérek rögzítésére gyakorolt kormányzati befolyás kérdését illeti, a Bizottság többszöri állásfoglalása szerint "e tekintetben nehéz volna abszolút érvényű szabályokat megállapítani. Ugyanis adott körülmények között a kormányok országuk gazdasági helyzetét illetően időről időre szükségesnek láthatják, hogy olyan stabilizációs intézkedéseket foganatosítsanak, amelyek alkalmazása mellett nem lehetséges, hogy a béremelések mértékét valóban végérvényesen rögzítsék a kollektív szerződéskötések során".

/3/ Ebben az összefüggésben a Bizottság az utóbbi években ugyanakkor több ízben emlékeztetett arra, hogy "amennyiben stabilizációs politikájának részeként egy kormány arra az álláspontra jut, hogy gátat kell emelnie a béremelésekre vonatkozó szabad kollektív alkuk elé, akkor ilyen korlátozásokat csak a szükséges mértékig és mint kivételes intézkedéseket szabad keresztülvinnie. A korlátozások az indokoltnál hosszabb ideig nem maradhatnak érvényben, s alkalmazásuk során az illető kormánynak a dolgozók életszínvonalának védelmére megfelelő biztosítékokat kell nyújtania"./4/

Az idők során világossá vált, hogy - rövid távu vészhelyzetektől eltekintve - a törvényi szabályozással elrendelt jövedelempolitikai beavatkozásokat a szociális partnerek nehezen találták elfogadhatónak. Ez a megállapítás különösen igaz azokra az országokra - s közéjük tartozik az ipari piacgazdaságok többsége -, ahol az autoritativ eljárások hosszabb időre szóló alkalmazásával szembeni általános és heves ellenérzésektől eltekintve, a gazdasági és társadalmi

kérdéseket illetően általában nincs széles körű konszenzus. Eppen ezért ma - úgy tűnik - a legtöbb figyelem azoknak az utaknak a kimunkálására összpontosul, amelyekkel a kormányzati stabilizációs célkitűzések oly módon válnak megvalósíthatóvá, hogy közben nem sértik meg a kollektív alkuk résztvevőinek autonómiáját.

E cél jegyében a kormányok egy része a figyelmeztetések és intelmek metodikájával kísérletezett. Ennek keretébe tartoznak a kormányzati képviselők nyilatkozatai, amelyekkel általános önmérsékletre vagy meghatározott akciókra buzdítanak; továbbá, az ár- és bérmozgások irányaira vonatkozó ama elképzelések széles körű propagandája, amelyekhez - nyomatékos felszólítás vagy hízalgő körbeudvarlás után - a tárgyalófeleknek magukat tartani illik; de ide sorolhatjuk az "inflatórikus" magatartások és gyakorlatok feltárására és publicitásának biztosítására kimunkált eljárásokat is. Mindezen kísérletek mögött az a feltételezés munkál, hogy amint jól definiáltatik a "társadalmilag felelős" magatartás, akkor a tárgyalófelek - a közösség iránti köteleességtudatuktól vezérelve - e szempontoknak megfelelően fognak cselekedni még akkor is, ha magatartásuk így ellentmondásba kerül az érdekek érvényesítésére szőló megbízatásukból fakadó kötelezettségeikkel.

Meglehetősen kétséges azonban, hogy a pusztá fenyegetésekre és intelmekre épített jövedelempolitikáknak valaha volt-e a legcsekélyebb hatásuk is az érintettek magatartásának alakítására. Annyi bizonyos, hogy az alkalmazásukra tett ismételt próbálkozások, valamint a hatástalanságukról a köztudatban mindinkább terjedő általános meggyőződés e kísérletek hitelét súlyosan kikezdte. Így az önkéntesen alkalmazott tárgyalási irányelveknek az a programja, amelyet az Egyesült Államok Bér- és Árstabilitási Tanácsa 1979-ben és 1980-ban léptetett életbe, sokkal kevésbé bizonyult hatásosnak, mint az a hasonló akciósorozat, amelyet a Tanács még annak idején, a hatvanas évek elején működtetett. Az utolsó (1980-as) irányelv-program felfüggesztésére vonatkozó döntés a háromoldalú Bérfizetési Tanácsadó Bizottság nézeteit tükrözte, amely a programot számos oldalról bírálta: egyfelől

azért, mert a kalkulációk során különböző jelentős költségtételek - így a lakásköltségek, a kamatok és az energia-kiadások - kimaradtak, másfelől, mert a béren kívüli juttatások mesterséges áron kerültek számbavételre; a kritika harmadik eleme pedig az volt, hogy az irányelvek nem fordítottak kellő figyelmet a kollektív alkukötések valóságos folyamataira. A Legfőbb Állami Számvevőszék által az akció működéséről készített jelentés úgy találta, hogy a programnak "az infláció alakulására semmiféle érdemleges hatása nem volt". Néhányan úgy érveltek, hogy az eféle önkéntes tárgyalási irányelv-programok valójában kifejezetten a célzottakkal ellentétes hatást eredményeznek, amennyiben maximumokként javasolt árak a tárgyalásokon általában kiindulási minimumokként szolgálnak. Többen szövé tették továbbá, hogy e programok a közvéleményben ama hit elterjedését segítették elő, mintha a helyzetből lett volna valamiféle könnyű kiút; ezáltal pedig elnapolódott, hogy az infláció megfékezésére a szükséges fájdalmas intézkedéseket kellő időben foganatosítsák.

A bérek visszafogásáért mondott kormányzati védőbeszédnek hitelének növelésére számos kísérlet született, illetve több javaslat látott napvilágot. Az egyik, hogy a kormány érvényesítse a maga alkalmazottaira azt a bérnövekedés-korlátozást, amelyet a magánszektorban ajánl. De az ilyen irányú próbálkozások gyakran súlyos munkaügyi konfliktusok forrásaivá váltak, mert az állami szektor szakszervezetei természetesen diszkrimináló bánásmód áldozatainak tekintették magukat. /5/ Az önkéntesen vállalandó béremelési korlátozások hatékony foganatosítása irányában tett további lépések a kollektív alkuk rendszerének nagyobb fokú centralizálását igyekeznek előmozdítani. Az ilyen törekvések sikerének előfeltétele a befolyásolandó kör kis létszáma, továbbá az, hogy döntéseiknek a gazdaság egészével való összefüggése az érintettek számára viszonylag áttekinthető legyen, valamint, hogy bizonyosak lehessenek afelől, hogy bármilyen megállapodás kötések is, azt későbbi "bakugrásos" tárgyalások nem ássák majd alá. A gyakorlatban azonban az alku-strukturákat nem könnyű átalakítani, a túlcentralizált strukturák mesterséges

létrehozására vagy életben tartására irányuló kísérletek pedig nehézségeket idézhetnek elő a szakszervezeti vezetők és a tagság között. Ez nemcsak magát a jövedelempolitikát gyengítheti, hanem komoly rosszabbodást hozhat a munkaügyi kapcsolatok légkörében is. Végül, az "önkéntes" jövedelempolitikák hitele valamelyest növelhető, ha a kormány olyan természetű fenyegetésekkel és szankciókkal támogatja meg azokat, miszerint - például - a kikötött irányelveket megsértő cégekkel nem hajlandó szerződést kötni. Az ilyen szelektív szankciók azonban meglehetősen bizonytalan kimenetelűek és diszkriminatív hatásúak. Ha viszont átfogóan érvényesítik, akkor megvalósításuk legalábbis közelít a törvényességhez.

Sokak figyelme fordult az utóbbi években az "adó-alapu" jövedelempolitikák felé, amelyek - miközben a javaslatok szerint mindenkit átfogóan érintenének, mégis - lehetőséget adnának arra, hogy a tárgyalófelek tetszésük szerinti kollektív megállapodásokat köthessenek egymással. Az egyik variáns szerint a jövedelem-programban előírt mértéken vagy mutatószámon felüli bérnövelést végrehajtó vállalatok profitjára pótdót kellene kivetni. Egy másik elképzelésben az előírt mértéken felüli bérkifizetéseket kellene adóval sújtani, az adóbevételt azután valamennyi vállalat társadalombiztosítási járulékának csökkentésére használva fel. /6/ Az Egyesült Államok kormánya által 1978. októberében kidolgozott "reálbér-biztosítási" rendszerben adójóváírást nyújtának abban az esetben, amikor a béremelés az előírt mértéken belül marad, a fogyasztói árindex viszont egy bizonyos százalékszintet meghalad. Mindeme elgondolások kivitelezése azonban bonyolult adminisztrációt igényel, és kipróbálásukra még sehol sem került sor. Továbbá az is világos, hogy ha egyszer a béremelések mértékét rögzítették, akkor a kollektív alkukötések lehetősége - ha törvényi szinten nem is, a gyakorlatban azonban mindenképpen - jelentősen korlátozódik.

Háromoldalú együttműködési egyezségek

A háromoldalú együttműködési egyezésnek mint az inflációs problémák kezelése ad hoc módon megszületett eszközének története bizonyos országokban a negyvenes évekre nyúlik vissza. Az egyezségek szélesebb körű alkalmazása azonban az utóbbi évtized fejleménye. Megjelenésüket két lényeges tényező mozdította elő: egyfelől az "önkéntes" és kötelező jövedelempolitikák hiányosságai; másfelől pedig ama lehetőségek létrejötte, amelyek mellett a három szociális partner együttes erőfeszítései az inflációs problémák leküzdését reménytelivé tették. E két tényező mögött ott munkált mind a jelenkori infláció összetett és súlyos voltának általános felismerése, mind az ipari kapcsolatok néhány országban elért fejlettségi szintjének és érettségének tudatosulása.

Az együttműködési egyezéseket valójában az utóbbi években a foglalkoztatáspolitikákkal, illetve a recesszióval és a gazdasági stagnálással összefüggésben is alkalmazták. Mindezen esetekben a kormánypolitika sikere lényeges előfeltételének látszott, hogy a megvalósításhoz megnyerjék a modern társadalom két alapvető elemének aktív támogatását. Az infláció volt azonban talán az a terület, ahol a probléma közös együttműködésen alapuló megközelítése még az előbb említetteknel is drámaibb szükségletként merült fel. Amennyiben a jövedelempolitikák - más célkitűzéseik mellett - a munkaerőpiaci tárgyalások kimenetelét is valóban hatásosan befolyásolni kívánták, e befolyásnak csak a felek bizonyos mérvű együttműködésének beszámításával szerezhettek érvényt. Hiszen enélkül félő lett volna, hogy a beavatkozás az önkéntes tárgyalások elvét teljesen semmissé teszi. Ugyanakkor a munkaadók és a szakszervezetek együttműködésére való appellálás az engedmények egész sorozatáról való előzetes tárgyalásokat igényelt, hogy így a bármelyik szociális partner számára elfogadhatatlan vagy ellentételezés nélkül maradó áldozatoknak elejét vegyék.

A háromoldalú együttműködési egyezségeknek - az országok eltérő körülményei és társadalmi-gazdasági viszonyai szerinti-

számos különböző formája lehetséges. Az első és legelterjedtebb forma olyan országos megállapodás vagy paktum írásos szerződésbe foglalása, amelynek – a munkaadók és a munkavállalók szervezetei mellett – maga a kormány is résztvevője. Néhány ilyen jellegű nemzeti megállapodásnak adott esetben más érdekcsoportok is résztvevői lehetnek, amint az például Norvégiában az 1973-74-es ugynevezett átfogó megállapodás esetében történt, amelyet a farmerek és a halászok képviselői is aláírtak. Más megállapodások – és a többséget kétségtelenül ilyenek alkotják – kizárólag háromoldalú egyezményként kötnek meg. Számos esetben a tárgyalások a három oldal formalizált szabályok szerinti részvételével folynak, másutt azonban (így például Svédországban) a kormány jelenléte kevésbé közvetlen és informálisabb. Fontos különbségek mutatkoznak a megállapodások tartalma tekintetében is, amelyek bizonyos esetekben (így például az Egyesült Királyság 1974-es Társadalmi Szerződésében) kizárólag az infláció elleni küzdelemre szorítkoznak, másutt viszont átfoghatják a munkanélküliség, a recesszió és más makro-gazdasági kérdések tárgyköreit is. Az 1979-es és 1980-as Ir Nemzeti Megállapodás a Gazdasági és Társadalmi Fejlődés Érdekében például a foglalkoztatáspolitikát, a bérfizetést, az adózást, az oktatáspolitikát, az egészségügyet és a szociális ellátás kérdéseit ölelte fel. Spanyolországban az 1981-ben szerződésben rögzített Foglalkoztatási Nemzeti Megállapodás a munkanélküliség leküzdését célzó speciális intézkedéseket és az infláció megfékezését szolgáló más jellegű szabályozásokat egyaránt magában foglalt. A háromoldalú nemzeti megállapodások további példái közül említést kell tennünk az 1972-es holland egyezményről, illetve az 1974-re és az azt követő évekre megkötött finn szerződésekről.

Ezeknek a megállapodásoknak közös nevezője az, hogy megkötésükbe a kormány is bekapcsolódik, továbbá, a három fél mindegyike vállal bizonyos kötelezettségeket. A szakszervezetek általában az ipari béke fenntartására, illetve arra kötelezik magukat, hogy a bértárgyalásokon mértéktartó politikát követnek majd, amely a gyakorlatban számukra az

infláció várható mértékétől függő bérengedményeket, sőt, adott esetben még a reálbérek csökkenésének elfogadását is jelentheti (Spanyolországban például az 1981-82-re előirányzott béremelések a 9-11 százalékot nem haladhatták meg, miközben a megélhetési költségek - az előzetes várakozások szerint - legalább 12 százalékkal növekedtek.) A munkaadók bizonyos foglalkoztatási lehetőségek és/vagy adott bérszínvonal garantálására vállalhatnak kötelezettséget, továbbá a munkaidő jövőbeni szinten tartására vagy csökkentésére, a munkaszüneti napok számának növelésére, a betegszabadsággal kapcsolatos előírások liberalizálására vagy a munkakörülmények egyéb összetevőinek javítására szerződhetnek. A kormánytól adott számú munkahely teremtése vagy az adóterhek csökkentése, esetleg további társadalombiztosítási járandóságok bevezetése és a társadalmi szolgáltatások színvonalának javítása várathatják el.

A centralizált kollektív alku-kötések egyik formájaként, az ilyen három- vagy többoldalu megállapodások olyan szakszervezeti struktúra meglétét előfeltételezik, amelyben a hatalom a hierarchia csucsán összpontosul, és ehhez hasonló szerkezet működik a munkaadók szervezeteinek oldalán is. Mindez azt is jelenti, hogy az országos szintű megállapodásokat a gazdaság alsóbb szintjein további egyezménykötések követik majd, és így a kollektív alkuk és a gazdaságpolitikai célok közötti egyeztetés végül valamennyi szinten megvalósul. Decentralizált struktúrákban a háromoldalu együttműködésen alapuló rendezés bármely kísérletének az ellenőrzés súlyos problémáival kell szembenéznie. A centralizáció megkönnyítheti a tárgyalófelek által ésszerűbbnek és rendezettebbnek tekintett bérstruktúra kialakítását, továbbá lehetővé teszi azt is, hogy a különböző engedményeket a résztvevők a gazdaság egészére gyakorolt hosszútávú hatások szempontjából vehessék fontolóra.

A háromoldalu egyezmények létrehozatalának második típusában a kormányhivatalnokok, a munkaadók és a dolgozók részvételével létrehozott különböző testületek vesznek részt. Az ilyen testületek - egyéb funkcióik mellett - arra is alkalmasak, hogy a kollektív alkukötések és a gazdaságpolitika

összehangolását szolgáló megfelelő irányelvek kidolgozásának és/vagy végrehajtásának keretétől szolgáljanak. Némelyeknek közülük – így például bizonyos európai országok szociális és gazdasági tanácsainak – formalizált működési rendje, továbbá a munkaügyek vonatkozásában teljes illetékessége van, amely utóbbit időről időre jól lehet hasznosítani az inflációs problémák megoldásában is. Ugy tűnik azonban, hogy ez utóbbi lehetőséggel az országok általában nem élnek. Így a gyakorlatban a francia Gazdasági és Szociális Tanács vagy annak két belga megfelelője még kísérletet sem tettek arra, hogy a tárgyalások tényleges folyamatába beleavatkozzanak. Működésük inkább a foglalkoztatási törvények és a munkaügyi kapcsolatok várható jövőbeni alakulásával kapcsolatos tanácsadásra szorítkozott. Hasonlóan, a kanadai Gazdasági Tanács sem töltött sohasem be egyeztetési funkciót. Néhány évvel ezelőtt a kanadai Szövetségi Kormány ez utóbbi célból életre hívta ugyan a Munkaügyi Tanácsot, e bizottság azonban mindmáig nem vált operatívvá.

Vannak azután olyan – ugyancsak a munkaadók, illetve a szakszervezetek képviselőiből alakított – szakosított vagy ad hoc testületek, amelyeket a kormányok abból a célból hívnak életre, hogy rájuk bízják a kormányzati döntések vagy a háromoldalú országos egyezmények keretében kialakított jövedelempolitika egyes gyakorlati feladatainak lebonyolítását. Ilyen jellegű testület volt például az Egyesült Államok Bérfizetési Tanácsadó Bizottsága 1979-ben vagy a Spanyolországban 1981-ben megalakított "Comisión de Seguimiento". Jóllehet, e háromoldalú testületeket a legtöbb esetben csak meglehetősen korlátozott jogkörrel ruházták fel, s bár a munkaadók, illetve a munkavállalók szervezeteinek részvételét illetően különböző viszontagságokkal kellett megbirkózniuk, mégis fontos szerepet játszottak az egyoldalú irányításról a participációs megoldásokra történő (a korábbi háromoldalú egyezményekben már előrevetített) áttérés gyakorlati megvalósításában.

A háromoldalú együttműködés tényleges realizálásában a nem-intézményesített megoldások a formális testületek életre hívásánál sokszor sikeresebbeknek látszanak. A szociális

partnerek felismerik, hogy szükség van olyan találkozási fórumokra, ahol közös ügyeiket - többek között a gazdaságpolitikai elgondolások és a kollektív alkuk közötti lehetséges összehangteremtés módozatait - megvitathatják. A gyakorlat azt mutatja, hogy az ilyen fórumoknak a lehető legrugalmasabbaknak és a legkevésbé formálisaknak kell lenniük. A közelmúlt sikeres példáiként említhetjük az "összehangolt cselekvés" (Konzentrierte Aktion) németországi rendszerét és a Japánban meghonosított "Sanrokon"-gyakorlatot. Az előbbi - időközben néhány évvel ezelőtt a működésével és hatékonyságával összefüggésben nem álló más okok folytán felfüggesztett - rendszer arra épült, hogy a Szövetségi Kormány a fórum összehívása előtt a gazdasági helyzetre vonatkozó bizonyos előrejelzéseket és elemzéseket bocsátott ki. A japán megoldásban 1970-től fogva egy, a Munkaügyi Minisztérium mellé rendelt tanácsadó testület (fórum) működött, amely az idők során mindinkább a kormány és a munkaadók, illetve a munkavállalók különböző körei közötti kommunikáció igen hatékony csatornájává vált. Mindkét szisztéma működése a három szociális partner vezető képviselőinek rendszeres időközönként megrendezett találkozóin nyugszik, ahol a felek elsődleges célkitűzése a bérpolitika és az antiinflációs elgondolások megtárgyalása. Közös vonásuk továbbá, hogy a tanácskozások munkájában a kormány, valamint a munkaadók és a munkavállalók képviselőin kívül más szereplők is részt vesznek, akik a Német Szövetségi Köztársaságban további hivatalos testületek (köztük a Bundesbank és a Gazdasági Konzultatív Tanács) megbízottaiból, míg Japánban különböző kiváló tudósok közül verbuválódnak. E megoldásokat ilymódon az érdekelt felek és a technikai szakértelem közötti megfelelő egyensúlyteremtés kísérleteiként is értelmezhetjük.

Az infláció megfékezése, illetve az ipari béke előmozdítása szempontjából az osztrák megoldást tekinthetjük a háromoldalu megállapodási rendszerek legsikeresebb példájának. Ez a szisztéma az általános felépítés néhány jellegzetes elemét (így a szakszervezetek, valamint a munkaadói érdekképviselőt erősen centralizált strukturáját) az Árak és Bérek Közös Bizottsága néven ismert, félig-intézményesített

háromoldalú fórum felállításával ötvözi, és a rendszerben ez utóbbi fórum az, amelyet - **egyéb jogositványok mellett** - a tárgyalások megkezdésére hivatott szakszervezet kiválasztásának joga megillet. A Bizottságnak egyhangú szavazatokkal kell az adott szakszervezet megbízatására vonatkozó döntését meghoznia, és ebben a döntéshozatalban a kormány 1966 óta nem vesz részt. A gyakorlatban az osztrák megoldás az önkontroll és a folyamatos együttműködés jó példájának bizonyult.

Joggal mondható, hogy az eddig ismertetett rendszerek sikere sokkal inkább az adott országok sajátos vonásain, mint az alkukötések strukturáján vagy intézményes keretein múlt. Az osztrákok önfegyelme vagy a japánok kötődése a munkahelyükhöz, illetve az, hogy a nemzet felemelkedését személyes ügyüknek tekintik - az érintett országok eredményeinek valószínűleg valóban kulcsfontosságú tényezői. A kulturális faktorok jelentőségét ugyancsak beszédesen mutatja Svájc példája, ahol bárminemű intézményesített vagy informális országos fórum létrehozatala nélkül sikerült elejét venni mind az inflációnak, mind a munkavállalók zavargásainak. Az ipar egészét átfogó alku-kötési rendszerben a munkaadók és a munkavállalók szervezetei egyszerűen önként a "társadalmilag felelős" bérpolitika határain belül tudtak maradni.

Mindezzel azonban nem akarnánk azt állítani, hogy a gazdaságpolitika kivitelezéséhez ne lenne szükség alkalmas intézményes keretek kialakítására. Nem kétséges, hogy a lehetséges gazdaság- és szociálpolitikai lépések tekintetében könnyebb konszenzust teremteni, ha a megfelelő keretek a munkaadók, illetve a munkavállalók társadalmilag felelős magatartásával párosulnak. A fentebb tárgyaltak tükrében a "megfelelő keretek"-kifejezés a következőket jelenti: 1.) az alkukötések olyan többszintű rendszerét, amelyben az országos és/vagy az iparági szintű tárgyalási fórumok egyaránt helyet kapnak; 2.) azt, hogy a legmagasabb szinten létezzen a háromoldalú megbeszéléseknek valamilyen rugalmas és informális rendszere; továbbá, hogy 3.) mind a munkaadók, mind a munkavállalók szervezetei meglehetősen nagy mértékben centralizáltak legyenek.

Bármilyenek is azonban a konkrét formák, a háromoldalu együttműködések sikeréhez bizonyos további előfeltételek elengedhetetleneknek látszanak. Tekintve, hogy működésükhöz folyamatos koordinációra, továbbá felelős magatartásra van szükség, kell, hogy a gazdasági és társadalmi kérdéseket illetően a szélesebb társadalomban megiehetősen nagyfokú konszenzus uralkodjék, továbbá, hogy a résztvevő csoportok mindegyike kohézív legyen. Egy széttagozott és ideológiailag megosztott szakszervezeti mozgalom valószínűleg nem képes arra, hogy valamennyi munkavállaló nevében egységesen lépjen fel, és a kormánnyal, illetve a munkaadókkal folyó tárgyalásokon megállapodás-kötésre alkalmas partnerként cselekedjen. Hasonlóképpen, a munkaadók oldalán is erős vezetésre van szükség ahhoz, hogy a legmagasabb szinten hozott döntéseket azután az egyes munkaadók is tiszteletben tartsák. Minthogy a pozitív eredmények felmutatásához az adott jövedelempolitikáknak viszonylag hosszú ideig érvényben kell lenniük, a sikerhez olyan stabil kormány is szükségeltetik, amely mind az elégedetlenség átmeneti megnyilvánulásainak, mind a rendszeren kívülről érkező nyomásoknak, illetve a választói támogatottság esetleges visszaeséseinek képes ellenállni. Tekintve, hogy a munkaadók és a dolgozók számára bizonyos kompenzációkat kell biztosítani, e feladat olyan kormányt kíván, amelynél megértő fűlekre találunk az intézkedésekből a szociális partnerekre háruló problémák, és amely a pragmatikus kompromisszumok érdekében hatalmát hajlandó velük valamelyest megosztani. Ami a jövedelempolitika lényegét illeti, az együttműködési egyezségek aligha működőképesek anélkül, hogy a foganatosítandó intézkedések méltányosak és átfogóak ne lennének, azaz, a bérek mellett egyforma érvénnyel alkalmazhatóaknak kell bizonyulniuk az árak, az osztalékok, a szakértői honoráriumok és más jövedelemforrások vonatkozásában is. A szakszervezeti vezetők számára az alapvető nehézséget az eddigiekben leírt önkéntes vagy kötelező jövedelempolitikák, illetve a háromoldalu egyezségkötések vonatkozásában egyaránt az jelenti, hogy még ha az intézkedések átfogó érvényűek is, alkalmazásuk sokkalta könnyebbnek bizonyul a bérek, mint a jövedelmek bármely más

fajtája vagy az árak vonatkozásában. Az is világos, hogy amennyiben a szakszervezeti vezetők minden további nélkül belemennének a kormányok által közzétett bérkorlátozási formulákba, akkor a tagság úgy tekintene rájuk, mint akik feladták azt az alapvető funkciót - nevezetesen az őket delegálók érdekeinek érvényesítését -, amelyre eredetileg megválasztották őket.

Ha az itt vázolt feltételek teljesülnek, akkor a háromoldalu tárgyalásos szisztéma kifejezetten előnyösnek mutatkozik. Miközben a lehető leginkább érintetlenül hagyja a kollektív alkuk önkéntességének elvét, ez a megoldásmód az, amely lehetőséget nyit arra, hogy a kulcsfontosságú társadalmi erők egy olyan probléma közös megoldására fogjanak össze - sikerrel -, amellyel egyenként egyikük sem volna képes megbirkózni. Ilymódon a háromoldalu együttműködési egyezségek jelentősen csökkentik a jövedelempolitikáknak a kollektív alkukötésekre gyakorolt kedvezőtlen következményeit, hatásfokukat pedig a lehető leginkább növelik azáltal, hogy a végrehajtáshoz a közvetlenül érintettek támogatását igyekeznek megszerezni. Azt sem szabad azonban véka alá rejtenünk, hogy e megoldásmód kapcsán is néhány igen komoly nehézség vetődhet fel. Hogy csak a legnyilvánvalóbbat említsük: jócskán előadódhat, hogy amint a munkaadóknak és a szakszervezeteknek a kormányzati ügyek alakulására gyakorolt hatása megnő, mások kritika tárgyává teszik majd, hogy bizonyos csoportok hatalmának gyarapodása a társadalom egészének kárára ment végbe. Éppen ezért a siker meghatározó tényezőjének kell tekintenünk azt a politikai beállítódást, amely igenli, hogy a kormányzati gazdasági döntések a különböző érdekcsoportokkal való nyílt megegyezéseken alapuljanak. Még ha írásos formában nem is rögzítik mindenképpen kívánatos voltát, a háromoldalu egyezségek eljárás módjának elfogadását a kormányok mégiscsak a jövedelempolitika hatékonyságaért és a munkaügyi viszonyok stabilitásaért megfizetni érdemes, viszonylag csekély árak tekinthetik.

Jegyzetek

- 1./ Az Egyesült Államokban jelenleg az átfogó egyezményekhez csatolt klauzulák szerinti -a megélhetési költség-indexhez igazított - bérindexálás a dolgozók 57 százalékát érinti.
- 2./ Nemzetközi Munkaügyi Szervezet: Az egyesülés szabadsága; A Nemzetközi Munkaügyi Szervezet Kormányzótestülete számára az Egyesülési Szabadság Bizottsága által készített döntéselőkészítő előterjesztés 284. paragrafusa; ILO, Genf, 1976.
- 3./ Idézett előterjesztés, 287. paragrafus
- 4./ Idézett előterjesztés, 288. paragrafus
- 5./ A kérdést az Egyesült Királyság vonatkozásában részletesen tárgyalja Clegg professzornak a jelen konferencián elhangzó előadása.
- 6./ Meg kell jegyeznünk, hogy az Egyesült Államokbeli 1979-es nemzeti megállapodást, illetve a brit Társadalmi Szerződést csak a kormány és a szakszervezetek irták alá.

III.

Inflációelmélet és antiinflációs politika

VÁLOGATOTT TANULMÁNYOK

CSIKÓS-NAGY BÉLA

meződik. A politika sem képes az ármozgást ilyen módon mi-
uósítani. Következésképpen a bér- és jövedelemviszonyok
szempontjából mindenféle ármozgás közös nevezőre kerül.

Első ízben *Lerner* fejtette ki azt az elméletet, amely meg-
egedhetővé teszi azt a feltételezést, amely szerint *lehetőség*
áremelkedés infláció nélkül. Eszerint elképzelhető olyan hely-
zet, amikor a kínálathoz képest folyamatosan növekszik a ke-
reslet és az árak emelkednek, és ez előre is látható. Ebben az
esetben olyan áremelkedési folyamattal van dolgunk, amihez
nem kapcsolódik az infláció ördöge. Az infláció nem az áremel-
kedés, hanem az előrelátás hiánya és így az ellensúlyozás el-
maradása miatt veszélyes. Az előrelátott áremelkedésnél nincs
túlkereslet. Az emberek eleve tudják, hogy a jövőben több
pénzt fognak költeni, ugyanígy, hogy magasabb árat fognak
fizetni. A remélt kereslet megegyezhet a remélt kínálattal.²⁴

A szocialista országok antiinflációs politikája

A szocialista gazdaságra a *fogyasztói árak stabilitása* jellemző.
A szocialista országok a *fogyasztói árstabilitást* a társadalmi
stabilitás fontos elemének tekintik. Inkább csak megítélésbeli
különbség, hogy egyes országok a stabilitást fogyasztói ár-
szinttartásként értelmezik (Szovjetunió); mások a stabili-
tással összeegyeztethetőnek tekintik a divatcikkek és új tech-
nikát hordozó ipari termékek útján végbemenő lassú áremel-
kedést (Csehszlovákia); és vannak, amelyek a relatív árstabi-
litás szem előtt tartásával nagyobb hangsúlyt helyeznek az ár
egyensúlyi funkciójára (Magyarország).

A szocialista országok a *Lerner-formulát* igyekeznek követni.
A központilag szabályozott árszintemelkedés a jövedelem-
viszonyok alakításával összhangban *tervszerű árképzés* formá-
jában megy végbe. Az ár- és jövedelempolitika intézményesen

²⁴ *Lerner, A. P.: The Inflationary Process. Some Theoretical Aspects. The
Review of Economics and Statistics. Vol. XXXI. 1949.*

Infláció a gazdaság stabilizálásának időszakában

Előszó

Sokat gondolkoztam azon, hogy miféle előszót lehetne írni egy több, mint két éve készült tanulmány újbóli megjelenésekor, hiszen eleve azzal a tudattal olvastam végig a tanulmányomat, hogy vajon a rendszerváltás miatt az milyen mértékben veszítette el aktualitását. Az a szubjektív képzetem alakult ki, hogy mindaz, amit a cikkben a magyar inflációról, mint jelenségről, és amit az antiinflációs gazdaságpolitika tartalmáról írtam, az ma is helytálló és időszerű. Hiszen a rendszerváltás gyökeresen még nem változtatta meg azokat a gazdasági alapokat és azokat a mozgatórugókat, amelyek az inflációt előidézik. Mindemellett a cikk egyes szóhasználatait ("szocialista piac", "szocialista gazdaság") elavulttá tette a történelem, tehát, ha ma írnám a cikket, e frazeológiát megváltoztatnám.

Néhány témát illetően a tanulmányban írt javaslataim vagy a leírt módon, vagy tartalmában a javasolthoz közelálló formában megoldódtak, és ebben az értelemben a jelenben, illetve a jövőben nem aktuálisak (pl. árszabályozás, árliberalizáció, stb.).

Röviden tekintsük át, hogy miért is tartom aktuálisnak a tanulmány szakmai mondanivalóját:

1.) Az elmúlt két évben az inflációs várakozások nőttek és ezzel együtt nőtt a tényleges infláció mértéke is. De leginkább változatlan maradt a tanulmányban említett anticipációs folyamat, melynek eredményeképpen ma is jellemző az az állapot, miszerint a várt infláció magasabb a tényleges inflációnál és a tényleges infláció meghaladja az előre látott infláció mértékét. Igaz ugyan, hogy az anticipáció jelenségei új formákban is megjelennek, de ez az összképen nem változtat. Ilyennek tekintem többek között azt,

amikor az adóprés-hatásról, az adó-árspirálról írtam korábban, ami még 1990-ben is érezhető volt, viszont 1991-ben már nem ugyanabban a formában jelent meg. Ugyanakkor az adóprés-hatást a megnövekedett költségvetési deficit helyettesíti, és kicsi a valószínűsége annak, hogy a deficit finanszírozása kisebb inflációs hatással jár, mintha ugyanez az adópréshatáson keresztül következett volna be. Sajnos rövid távon nincs garancia arra, hogy a nyílt adóprés elkerülhető.

A leírtakhoz hasonlóan az elmúlt két évben is megmaradtak az éven belüli árciklusok, igaz, hogy az általánosan megnövekedett inflációs ráta gyakran elfedi az egyértelmű kimutathatóságot.

2.) A magas inflációs várakozásokat néhány újabb jelenségben is felfedezhetjük. Ilyennek tekintem azt az előzetes információt, mely szerint a lakáshitelek esetében sokkal többen választották az un. visszafizetési változatot, mint a másik, un. kedvezményes kamat változatot. Az emberek ugyanis éppen az inflációs várakozásaik miatt arra számítanak, hogy a parlament által meghatározott kedvezményes kamat felülvizsgálatra kerül, és így ez egyértelműen bizonytalanabb változatot jelent a másiknál.

Az elmúlt két évben ugrásszerűen megnőtt az un. vállalati sorbanállás mértéke, ami sajátos - kölcsönös összefüggésben van az infláció mértékével. A sorbanállások kezelése sehol a világon nem könnyű, hiszen a megszüntetésük csak nagy veszteségek vállalásával történhet, és nem mindegy, hogy a veszteségek terhét kinek kell viselnie.

A magas inflációs várakozások miatt a gazdálkodók egy jelentős része nem kíván beruházni, hiszen részben képtelen felmérni a beruházás valós kockázatát és várható eredményét, másrészt pedig az inflációval együtt növekvő kamatszint a beruházási keresletet jelentősen visszafogja. Az infláció és a beruházások kapcsolata bonyolult szakmai kérdéseket érint, amelyek elemzésétől itt eltekintek. Egyik oldalról pozitív jelenségként kell értékelni a monetáris szabályozás szigorát, amennyiben az hozam követelményt jelent, a másik oldalon viszont társadalmi veszteségek forrása az infláció

miatt elhalasztott, vagy elmaradt innováció. Talán nem érdektelen megemlíteni azt sem, hogy az eddigi privatizáció jelentős részben magas kamatozású hitelekkel folyik. Széleskörű áttekintésem ugyan nincsen a témáról, de az biztonsággal állitható, hogy a magas kamatozású hitel igénybevételeivel folyó privatizáció elsősorban azokon a területeken történik, ahol a részpiacot még a termék, vagy a verseny hiánya jellemzi, s a vállalkozóknak nem okoz gondot a magasabb kamatterhek áremeléssel történő finanszírozása. Azt látnunk kell, hogy ez a jelenség is kialakíthat egyfajta sajátos inflációs spirált, amellyel szemben hathatós eszköz csak a verseny megteremtése és a pénzügyi fegyelem állandó megkövetelése lehet.

3.) Tanulmányomban nem véletlenül választottam: az "Infláció a gazdaság stabilizálásának időszakában" címet. Ugyanakkor nem lehet egyértelműen meghatározni, hogy meddig tart ez a stabilizációs időszak. Ha ma írnam a cikket, bizonyára azt sugallnám, hogy ez az időszak 5-10 évet igényel Magyarországon. Erre utaltam a cikkben akkor, amikor azt írtam: "A stabilizáción átesett, vagy a részsikereket elért országok tapasztalata azt bizonyítja, hogy a felvevőpiac bővülése nélkül a stabilizációs pálya nem alakul ki. Ugyanis ebből, valamint a kényszerű hatékonyságnövelésből származik a források bővülése, függetlenül attól, hogy az új piac belföldi vagy külföldi. A források növekedésének állandó érzékelése alakítja ki a jövedelemtulajdonosokban a stabilizáció érzetét, és ez segíthet abban, hogy az inflációs várakozások csökkenjenek." A fejlett országokkal folytatott kereskedelem 1990-ben és 1991-ben stabilizáló hatású volt, gazdaságunk egyre növekvő privát szektorában 1991 elejére általánosan már kialakult a jövedelemnövekmények által kiváltott pozitív várakozás. Ebből adódóan van reális esély az inflációs várakozások csökkentésére is. Ugyanakkor kérdéses, hogy ez mikorra válik dominánssá gazdaságunk egészében. Rövid távon a kelet-európai negatív hatások mértéke miatt erre még kevés az esély.

A kelet-európai térség gazdasági kapcsolatainak összeomlása kedvezőtlen tényező a stabilizációs

lehetőségeinket illetően. Az összeomlás 1991-ben olyan mértékű, amely gazdaságunkra nézve sokféle dezorganizáló hatással jár, és ebben az értelemben az inflációra gyakorolt hatásai ma még nem is számszerűsíthetők. Ugyanis az inflációs hatás nem azonos a konvertibilis valutára történő átállás 1991. évi következményeivel. A termelés csökkenése, és a munkanélküliség növekedése, valamint a potenciális vállalati csődök szinte állandósuló negatív spirálok kialakulását eredményezhetik. Makroszinten talán ez az egyetlen tényező az, amely miatt gazdaságunkban 1991-ben is folytatódik az infláció növekedése és nem lehetünk biztosak abban, hogy az már az év második felében akár a várakozásokban, akár ténylegesen csökkenne.

— „ —

Bevezetés

Az inflációról jó néhány könyvet és sok-sok tanulmányt irtak az elmúlt évtizedekben. Az inflációelméletek több formáját tanítják az egyetemeken. Ugyanakkor, amikor az egyes országokban a kormányokat komoly kihívás érte az inflációellenes küzdelemben, a tudomány a sokféle és széleskörű elméleti tudás ellenére sem volt képes kirukkolni az inflációs folyamatok kezelésére szolgáló receptekkel. Ez jórészt érthető, hiszen – mint e tanulmányban szándékozom bemutatni – az inflációt olyan érdekek mozgatják, hogy szinte lehetetlen az érdekek erdjét elméleti modellben kialakítani. A kormányok rendkívüli politikai-társadalmi-gazdasági küzdelemben voltak csak képesek az infláció okozta veszteségek csökkentésére és az esetleges stabilizációra.

Sok kötetnyi inflációs irodalom áttanulmányozása, valamint az állami munka mindennapjaiból adódó információk feldolgozása után is komoly fejtörést okozott, és okoz a nálunk zajló inflációs folyamat megismerése. Szinte természetes az ok-okozati összefüggések tisztázatlansága, illetve a folyamatok természetes interdependenciája. Így

majdnem a lehetetlenre vállalkozik az, aki egyfajta logikai rendbe kívánja rakni a mozgatókat és a jelenségeket.

Az itt közölt tanulmány a témával történő birkózás néhány meccsének eredményét mutatja csupán, általa nem keletkezett sem új elmélet, sem új gazdaságpolitikai program. Remélem, hogy az új reformhullám új gazdaságpolitikát is eredményez majd. Ez azonban sajnos nem kerülheti el az inflációt.

Mint érezhető lesz a tanulmányból a gazdasági strukturánk és szabályozásunk több - inflációhoz is szorosan kapcsolódó - területét meg sem említem, és eltekintettem a lehetséges inflációelméleti hivatkozásoktól is. Viszont szándékom volt bemutatni a nálunk zajló infláció jelenségét, és egyes mozgató tényezőket, a kezelhetőségi tartományokat, a veszélyességi sávok jelzőit olyan formában, ahogy azt én látom. Ilyen értelemben hiszem azt, hogyha szerény mértékben is, de hozzá tudok járulni a jelenség megismertetéséhez.

Egyes esetekben nem tudtam eltekinteni azoktól a vitáimtól, amelyeket az elmúlt években főként az államigazgatás néhány vezetőjével folytattam az infláció kérdéséről illetően, így a tárgyalt témák hangsúlyozása lehet szubjektív, a mögöttük lévő szakmai indoklás azonban ugysem viselné el a szubjektivitást.

A tanulmány a jelenség bemutatásán túl, tulajdonképpen egyfajta antiinflációs karakterrel is rendelkezik, de már itt a bevezetőben is szükséges hangsúlyozni azt, hogy antiinflációs politika megvalósítását, és bármiféle sikerét az határozza meg, hogy (1) mennyire sikerül megfordítani a vesztségforrások növekedésének tendenciáját, (2) milyen mértékben sikerül az egyensúlyi politika követelményeinek abban a tartományban is eleget tenni, ahol jelentős strukturális átalakulás szükséges, és (3) az állami és politikai vezetésnek sikerül-e a társadalomban olyan általános bizalmat keltenie, hogy az infláció tekintetében a kormány ura marad a gazdasági helyzetnek, tehát nem indulnak el irányíthatatlan folyamatok.

I. Az infláció fontosabb összetevői

Az előttünk álló évtizedben a stabilizációs jellegű gazdaságpolitika több célja csak olyan formában valósítható meg, hogy egyúttal valamilyen mértékű infláció is keletkezik. Ebből a szempontból tehát azt kell áttekintenünk, hogy tudunk-e a maitól eltérő kormányzati politikát javasolni, amely egyrészt kisebb inflációval jár, másrészt van-e lehetőség arra, hogy az infláció helyett más típusú gazdasági-társadalmi feszültségek keletkezésével oldjuk meg az adott feladatot, illetve el kell dönteni, hogy ez a típusú feladatmegoldás célszerű-e.

Gazdaságpolitikai jelleggel az alábbiak érdemelnek kiemelten figyelmet:

1. A jövedelemkivonás, mint inflációhordozó

Gyakran használjuk a következő gondolatsort: a magyar gazdaság az általános növekedést tekintve jelenleg még stagnál; az eladósodottság terhei emiatt meghatározzák a belföldi felhasználás csökkentésének szükségességét; az egyensúlyi politikának csak úgy lehet megfelelni, hogy a belföldi jövedelmek kiáramlásának korlátozása, illetve az inflációval történő reáljövedelemszint "beállítása" együttesen biztosítja, hogy a belföldi felhasználás az egyensúlyi követelményeknek megfelelő legyen. E gondolatsor vizsgálata azért fontos, mert mindegyik eleme változtatható különféle lehetséges gazdaságpolitikával és csak abból vezethető le, hogy az inflációt fel kell, vagy fel lehet-e használni az egyensúly megteremtéséhez. E politikát az elmúlt 8 évben elég aktívan gyakoroltuk, igaz nem egyértelműen sikerrel, mivel a folyamatok esetenként történt visszarendezése vagy visszarendeződése megkérdőjelezte az inflációnak az egyensúlyteremtő célzatu felhasználhatóságát.

Ha valaki antiinflációs karakterrel áll hozzá az említett gondolatsor elemzéséhez, akkor számára nyilvánvaló egy olyan stratégia ajánlata, amelyben a gazdasági növekedés a piaci keresletnek rendelődik alá függetlenül attól, hogy külföldi

vagy belföldi a kereslet. Hiszen, ha feltételezzük, hogyvásárolni csak az a jövedelemtulajdonos tud, aki a vevő által megfizetett pénzből jut jövedelemhez (ilyen jövedelem a munkabér is) akkor a jövedelemtermelés szempontjából nem lehet különbséget tenni a külföldi vagy belföldi vevő között. Ebben az értelemben ajánlható gazdaságpolitikai alternatíva az, hogy a belföldi piacon is "ösztönözni" kell az általános növekedést akkor, ha az fizetőképes kereslettel találkozik.

A gondolatsor második csomópontja a jövedelemkiáramlásban keresendő. Szintén antiinflációs karakterrel azt lehet ajánlani, hogy:

- a gazdaságban ma meglévő óriási pazarlás egyrészt abból származik, hogy nincs kényszer annak megszüntetésére, másrészt abból, hogy **jelentős nagyságban kerül ki olyan jövedelem, amelyet egy nálunknál sokkal gazdagabb ország sem engedhetne meg magának.** Ebben az értelemben tehát drasztikusan csökkenteni kell a vesztéségesen gazdálkodóknak nyújtott támogatásokat; **azonnal és egyértelműen abba kell hagyni** azon egyedi preferenciák garantálását, amelyek zavarják a forint egységes pénzként való megjelenését és dezorganizálják a kooperációs kapcsolatokat (egyedi bérpreferenciák, egyedi exportösztönzés, stb.). Ezt már olyan sokszor és olyan sokan mondtuk, hogy új csak az lehet, ha meg is valósítjuk.
- Az elmúlt évtized bér- és jövedelmi folyamatainak elemzése azt mutatja, hogy a nomináljövedelmek évi 8% körüli ütemben bővültek ha esett, ha fujt. Akkor is így volt, ha a reálfogyasztás lényegesen nőtt, és akkor is, ha az csökkent. A kérdésnek rendkívüli jelentősége van, ugyanis úgy tűnik, hogy a jövedelemnövekedés kikényszerítése független a kormányzat "szigorításától", az inflációelmélet nyelvén megfogalmazva a 8% körüli nomináljövedelem-növekmény nagyon nagy hányada egyfajta tehetetlenségi jövedelemnövekmény. (Az inflációelmélet régóta használja a tehetetlenségi infláció fogalmát, amiről később bővebben írok.) A nomináljövedelem kiáramlását

tekintve a sok éve gyakorolt, és évente változtatott keresetszabályozási megoldások rendre megbuktak, illetve az egész folyamatot tekintve csak marginális sikert értek el. Ha a fentiek igazak, akkor minden bizonnyal csak az ajánlható követendő stratégiaként, hogy az újfajta érdekegyeztetési mechanizmuson keresztül kell a nomináljövedelem általános növekedésének mértékét a lehető legkisebbre szorítani. Ez egyfajta társadalmi-politikai prér, amit szocialista körülmények között a gazdasági prér helyett is kell alkalmazni. A gazdaságirányítási munkák évek óta felhívták arra a figyelmet, hogy szocialista viszonyok között eddig még senkinek nem sikerült olyan modellt kitalálnia, amelyben a személyi jövedelemnövelés természetes ellenpontja a mikroszférában kialakítható. Mindaddig amíg ez bizonytalan, a természetes ellenpontot a makroszférában kell megteremteni, és annak alternatíváin célszerű gondolkodni. A téma az inflációhoz csak mint az általános jövedelemkiáramlás kérdése kötődik. A nagyobb rétegek, érdekcsoportok eltérő jövedelemnövekedési arányait az érdekegyeztetési mechanizmus fontos ügyeit külön témaként kell tárgyalni.

A fentiek után is adódhat olyan kényszer, hogy egy-egy évben az inflációt is fel kell használni a valamihez képesti túlfogyasztás csökkentése érdekében. Általános szempontként megfogalmazható az, hogy ennek az inflációnak a mértékét a minimálisra kell szorítani. Az a véleményem, hogy a költségvetési hiány csökkentése érdekében inflációt kelteni rendkívül veszélyes, ezért nem célravezető. Ezt eddig a kormányzat nem nagyon fogadta meg, mert állandóan azokra hallgatott akik azt mondták, kisebb gond keletkezik abból az inflációból ami adóemeléssel a háta mögött lehetővé teszi bizonyos kiadások finanszírozását, mert e kiadások elmaradása egyedileg sokkal nagyobb gond mint a terített infláció. Ebből is látszik, hogy rendkívül kevesen ismerték fel az infláció igazi veszélypontjait. A kérdés azért bonyolult, mert az említett típusú infláció szempontjából nem lehet meghatározni,

hogy a kiadások közül mely jelenti azt a túlköltést ami miatt erre az inflációra szükség van. Ugyanezen kérdés másik oldala az, hogy az inflációval való reáljövedelem visszavétel törvényszerűen mástól vesz el, mint akitől kellene. Ebben az értelemben társadalmilag tisztességtelen. Ha tehát a túlköltekezés szempontjából nézzük e kérdést azt kell mondanunk, hogy a visszavételi politikát már nem érdekli, hogy a fegyverkezési kiadások nőnek, színházat, vagy párházat építünk, vagy éppen a jamburgi szállításokat finanszírozzuk. Ha eme tulcsordult kiadások fedezetét társadalmi jövedelem híján elő kell teremteni, akkor az rendszerint nem szokott másként történni mint inflációval. Az inflációhoz értők természetesen azt is tudják, hogy ez a típusú infláció rendszerint a közvetett hatásai miatt nem váltja ki még a várt hatást sem. Ez a megállapítás természetesen nem bizonyítható egzakt módon, hiszen a közvetett hatások még a kifinomult bürokrácia számára is követhetetlenek.

2. A külpiaccal összefüggő néhány kérdés

Az inflációs folyamatok egyik csomópontja minden bizonnyal a külpiaccal összefüggő néhány gazdaságpolitikai jelentőségű kérdés lesz. Egyértelműen meghatározhatók azok a tényezők, amelyek az inflációs feszültségek forrásai:

- a.) a nyugati kapcsolatainkban legnagyobb ellentmondás a változni nem akaró exportszerkezetből és a rövidtávú egyensúly miatti erőltetett exportból következik. Arról van szó, hogy az utóbbi években tovább nőtt a legfejlettebb országoktól való termelékenység-
-hatékonysági lemaradásunk, és ez önmagában rontotta az export ráfordítási szintet. Figyelembe véve a belföldi és külpiaci infláció különbségeit (e különbség nemcsak ok, hanem okozat is), olyan helyzet keletkezett, hogy az export ráfordítások adott strukturában mért emelkedése mellett az exportnak a termelők számára vonzóvá tétele kikényszeríti a valuta leértékelését. Ugy tűnik tehát, hogy az árfolyam-ár spirál megállíthatatlan, és az a helyzet

állt elő, hogy akik ellenzik a valuta leértékelését, azok mások szemében egyensúly ellenes nézeteket vallóknak, liberalizáció ellenesnek tűnnek. Valójában arról van szó, hogy **nem folyt és nem folyik az a folyamatos szakértői munka, amiből kiderülnének a háttér valós kérdései.** Mindenesetre következtetésként azt meg kell fogalmaznunk, hogy **ha a nemzetközi tendenciáktól való leszakadást továbbra sem tudjuk elkerülni, akkor annak törvényszerű következménye a pénzérték romlása, ami pedig egyben infláció is.** A kérdés "csak" az, hogy a lemaradáshoz milyen erősen aszisztál az árfolyampolitika.

- b.) A külpiaci kapcsolódásunknak van egy másik oldala is, tekintettel arra, hogy az energiahordozók, alapanyagok és féltermékek belföldi árai ma jórészt külpiaci ár alapon határozódnak meg. (E kérdés árügyeit az e./ pontban tárgyalom.) Lényeges körülmény tehát, hogy a valuta leértékelése esetén nemcsak a ténylegesen nyugatról importált termék forint ára növekszik, hanem az említett termékkörben a belföldön termelt, vagy a szocialista piacról beszerzett anyagok ára is. Egy nyugati országban ilyen helyzet nem nagyon fordul elő, ezért az árfolyam és az árhatalások megítélésénél erre a tényezőre is oda kell figyelni. A **piacgazdaság viszonyai között ugyanis egyrészt természetes a gazdálkodóknak az a magatartása, hogy a drágább piacok helyett esetenként az olcsóbbra terelik át vásárlásaikat, amire nálunk nincs lehetőség.** Másrészt egy piaci árrendszerben az is természetes, hogy a drágább reláció áraival nem mindig tart lépést a többi reláció ára, mert az utóbbiakon gazdálkodók egyértelműen a piaci részesedés arányának növekedésére helyezik a vállalat expanziós stratégiáját. Ez a típusú magatartás nálunk szinte kizárt. Ennek nemcsak vállalati érdekeltségi okai vannak, hanem az is, hogy a kapacitásokat ha más nem akkor az állami irányítószervek nemcsak elosztották,

hanem tulelosztották és ezért a gazdaság nagy része abba az állapotba került, hogy az egyik piacról történő esetleges ésszerű kivonulást a másik piacba történő belépéssel nem tudja helyettesíteni. A kormányzat részére ajánlható politika e téren az, hogy egyrészt a tervezett import-liberalizálás -realizálással, a protekcionizmus mai mértékeinek csökkentésével, stb. folyamatosan lehetőséget teremt a piacgazdaságban általános, és az előbb említett vállalati magatartás kikényszerítésére.

c.) Az előttünk lévő néhány év rendkívüli sajátossága lesz az, hogy egyes területeken a szocialista piac várhatóan lényegesen beszűkül. Eddig a kormányzat semmiféle elképzelést nem alakított ki arra vonatkozóan, hogy az érintetteknek mi fog történni. Ezt sürgősen meg kell tenni. Az infláció szempontjából ugyanis lényeges körülmény, hogy a maradékosztás költségszintje megnövekszik, ami egyfajta inflációs nyomás, ebből tényleges infláció akkor keletkezik, ha a belföldi piaci helyzet azt tudomásul veszi. Tudomásul fogja venni akkor, ha a protekcionizmus olyan mértékű és formájú lesz, ami a vevő számára a jelenhez hasonlóan nem teszi lehetővé az alternatíva választását.

d.) Talán érdemes felhívni a figyelmet az egyensúlyelméletek és az infláció egy-egy kapcsolódó pontjára. Ismert az a hagyományos közgazdasági értékítélet, mely szerint a kereskedelmi mérlegaktívum segíti a keresleti oldalról kiinduló infláció kialakulását, hiszen bizonyos értelemben kevesebb áru van a gazdaságban, mint amennyi pénz. A kérdés részletes elemzésére itt nincs lehetőség, de összefoglalóan annyi mindenképpen megállapítható, hogy az 1975-1985. közötti évtized, valamint az előttünk álló évtized karakterisztikusan más helyzetet jelent a magyar gazdaság számára. Az előző évtizedben ugyanis a jelentős mértékű passzívum mindenképpen hozzájárult ahhoz, hogy sokkal kisebb

infláció legyen az országban mint amennyit az egyensúlyi alapon történő megfontolások igényeltek volna. Különösen a 70-es évtizedben volt jelentős a passzívum infláció csökkentő hatása, de végülis az egész említett évtizedre jellemző volt. Ugyanakkor magyar sajátosság, hogy ugyanebben az évtizedben az exportkényszer, valamint a gazdaságirányítás eszközrendszerének konkrét megoldásai egy rendkívül jelentős költségnyomásos állapotot jelentettek. Tulajdonképpen az a következtetés is levonható, hogy a költségnyomásos állapot inflációt eredményező hatása sokkal nagyobb volt, mint a passzívum hatása által elkerült infláció mértéke. Ez utóbbi körülmény különösen a 80-as évtized eddig eltelt éveit jellemezte.

Az előttünk lévő évtized több tekintetben alapvetően eltér a korábbiakban jelzett évtizedtől. Mindenek előtt abban, hogy mind a keleti, mind a nyugati relációban az áruforgalmi mérleg is, és a turizmusból származó bevételek egyenlege is aktív (a két reláció közötti különbség csak az, hogy a nyugati relációban a visszafizetések igénye miatt ez a belátható ideig így lesz, míg keleten alapvetően nem visszafizetési okok miatt áll fenn ez a helyzet). A sikeres stabilizáció idején is a növekvő kereskedelmi mérleg-aktívum és a csökkenő fizetési mérleg -passzívum fogja jellemezni a makroszintű egyensúlyt, illetve egyensúlytalanságot. Az infláció szempontjából utalnunk kell néhány fejlett piacgazdaság azon tapasztalatára, hogy a nagyon jelentős kereskedelmi aktívumok nem válnak a keresleti oldalon kiinduló infláció forrásává. A kérdés az, hogy nálunk bekövetkezhet-e ez az állapot. A válasz azt hiszem egyértelmű: **jelentős aktívum mellett a keresleti infláció nagyságrendileg csak akkor csökkenthető, ha az aktívum mögött lévő jövedelem egy nagy része külföldön vagy belföldön vett részvények útján vagyonnövekményként, vagy más**

tartós megtakaritásnövekményként jelenik meg a gazdaságban. Ugy tűnik számomra, hogy e lehetőség vizsgálatára még nem irányult elég figyelem, ezért csak valószínűsíthetem, hogy részben az eszközrendszer hiánya miatt, részben a piac egyensúlyi, illetve egyensúlytalansági állapota miatt nálunk alapvetően nem fog bekövetkezni ez a helyzet. Külön fel kívánom hívni a figyelmet arra, hogy a kereskedelmi aktívum esetén rendkívül jelentős a monetáris politika szerepe, hiszen leegyszerűsítve: ha az aktívumot törlesztésre kívánjuk felhasználni, a mögöttes lévő belföldi forintot csak a monetáris politika segítségével lehet "kivonni" azaz az előbb említettek útján "nem elkölthető" jövedelemmé tenni. Amennyiben erre a monetáris politika nem képes, törvényszerű az inflációs nyomás, és csak idő kérdése, hogy az mikor válik nyílt inflációvá. Csupán utalnék arra, hogy e tényezők közül adódó infláció szintén anoním, azaz nem határozható meg az inflációs pénzt elköltő alanya sem és a pénzköltés tárgya sem.

A relative jelentős mértékű infláció mindenképpen magában hordoz egy olyan jelenséget, amely a pénzek egy részét "vagyonnövekménybe", illetve relative értékálló megtakaritásnövekménybe, "kényszeríti". A dolgozat későbbi részében még lesz szó erről, de ezt a jelenséget mint inflációs jelenséget meg kell különböztetni az aktívum tartós megtakarítás konverzió kérdésétől!

Az előzőekben említettek szorosan kapcsolódnak a költségvetési egyenleg változásához is. Általános gondunk, hogy még a külpiaci pozíciójavulásnak megfelelő költségvetési egyensúlyjavulást sem tudunk elérni, holott nagyobb is kellene. A mi rendszerünkben a költségvetési egyensúly javulása csak abban az esetben lehet nagyságrendileg jobb a külpiaci pozíciójavulástól ha az aktívum mögötti jövedelmek komoly mértékben az említett tartós vagyon- vagy megtakaritásnövekményben csapódnak le és

a gazdaságban realizált jövedelmek növekedése gyorsul. Miután ennek lehetősége eddig is elég korlátozott volt, az adott évi gazdaságpolitika nem tett mást, mint azt, hogy az inflációt is próbálta felhasználni arra, hogy a költségvetési pozíció külpiaci javulásnak megfelelő változását elérje. Tehát az **eddiggi politika tulajdonképpen egyfajta pótcsелеkvést választott a külpiaci egyensúly és a belső infláció összehangolására is.** A kérdés azonban ugy is feltehető, hogy ha az aktivum miatt mindenképpen keletkezne a gazdaságban bizonyos keresleti infláció, akkor ebben a mértékben miért ne töltse ki a kormányzat az inflációs kereteket olyan áremelkedéssel, amelyből egyértelműen költségvetési bevételnövelő haszna is van. Itt is fel kell hívnom a figyelmet arra, hogy a jövőre nézve **már csak egyetlen jövedelemtulajdonost lehet ilyen áremeléssel megterhelni, az pedig a lakosság, s a reális terhelés jórészt virtuális.** Következtetésként annyit mindenképpen le kell vonnunk, hogy a helyzetből adódóan a külpiaci pozíciónkkal törvényszerűen összekapcsolódik egyfajta jövedelemkivonásként említett követelmény, amihez a múltban tudatosan felhasználtuk az inflációt, de, ha nem tettük volna, akkor minden bizonnyal egy más struktúrában, de keresleti inflációként egy meghatározott mérték megjelent volna az infláció összetevői között. A jövőt illetően tehát tudnunk kell, hogy **nem rendelkezünk olyan eszközrendszerrel, amellyel elkerülhetők az e fajta keresleti infláció gondjai.** Csupán a téma jellege miatt említem meg, hogy az infláció szempontjából a behajthatatlan külföldi követelések ugyanúgy viselkednek mint az aktivum azzal a különbséggel, hogy **e téren az inflációs hatás akkor csökken, ha a behajthatatlan követelés vagyonvesztésként leiródik, és a belföldi jövedelem ezáltal "kivonódik" a gazdaságból.** E tényező

mértékéről csak véleményeket lehet hallani, írásos dokumentumban nem leltem megbízható adatot.

Ha már a költségvetési deficitet megemlítettem, még egy megjegyzés kikívánczozik belőlem. Szakértő legyen a talpán, aki kiismeri magát a magyar költségvetésben. Az infláció szempontjából a bevételek-kiadások egyenlegének, illetve az egyenleg változásának közvetlen és kiemelt jelentősége van. Kérdés csak az, hogy annyi-e az egyenleg amennyi, azt miként befolyásolják a refinanszírozási hitellel bonyolódó beruházások, és a vállalati adótartozások, vagy időbeli adócsusztatások automatikus hitelezése. Azt hiszem, ha erről többet lehetne tudni nyilvánosan is, valamivel biztosabb lehetnék az e téren alkotott értékitéleteimben.

- e.) A külpiac hatásaként belföldön keletkező infláció egy sajátos, de sokszor félreértett vagy félremagyarázott területe az energiahordozókra, és az alapanyagokra vonatkozó mai árképzési rendszer. Tekintettel arra, hogy e területeken a belföldi áraknak a világpiaci árak alapján történő meghatározottságát nem vitatjuk, pontosabban nem alakult ki semmi olyan megoldás, amellyel ez az árelv a tényleges importliberalizációig helyettesíthető lenne, mindenképpen számolni kell azzal, hogy ez egy rendkívül sajátos, de valójában tudatosan vállalt tényezője az inflációnak is. Arról van ugyanis szó, hogy az a termékkör, amelynek az árát a világpiaci áralapon kell meghatározni, az lényegesen nagyobb mint az adott szférában ténylegesen importált termékek köre. Ezért tényleges importigényességünket meghaladja a külpiaci árkövetés alapon keletkező "inflációigényességünk". Az árelv tehát egy szimuláció, aminek nem az a legfőbb baja, hogy önmagában vitatható, hanem a b./ pontban említettek miatt okoz egyfajta többlet inflációt. Ezen kívül az árelv kezelési módjával is van néhány gondom, csupán példaszerűen az alábbiakat emelem ki:

- Problémát okoznak a szemléleti, vagy szabályozási aszinkronok, amelyek felszámolása nélkül mindig előáll az a helyzet, hogy feleslegesen nagyobb nálunk az infláció mint amennyit az árelv elvi megoldása indokolna. Ez az aszinkron két tényezőben jelenik meg. Egyrészt az alapanyagoknál bekövetkező drágulás sok esetben a belföldi termelő számára nagyon lényeges árnyereség realizálását teszi lehetővé, ami egy nyugati piaci értékrendben megítélve nemzeti jövedelem többlet, hiszen az adott piaci ár a terméket így értékeli. Nálunk ez az árnyereség a gazdálkodó büntette amivel "munka nélküli jövedelmet" ért el, ezért az apparátus legjobb esetben el kívánja vonni a vállalatától e jövedelmet. Tudomásul kell végre venni azt, hogy - nem vitatva a külpiaci ár realitását - a piaci értékitélet szerinti megmértetés terheit is és eredményeit is a gazdálkodóra kell tenni, az egyoldalú játékot abba kell hagyni. A pénzügyi kormányzat által sugallt megoldásoknak az ad egyfajta "jogos" háttérrel, hogy az alapanyagok, féltermékek területén bekövetkező drágulást a mi feldolgozó iparunk még képtelen a nyugati vevőjével elismertetni, így az exportkényszer miatt elég jelentős pénzügyi transzfert kell a feldolgozó ipar felé tenni, amihez valahonnan forrás kell. Az említett példát az infláció szempontjából azért tartom fontosnak, mert látszólag a költségvetés a feldolgozó iparról történő gondoskodás szempontjából tesz valami pozitívat, ugyanakkor természetes akadályát képezi a piaci gazdaságban egyébként szokásos folyamatnak. Nevezetesen a termelő és a felhasználó a konjunkturális árnyereségeken ugyanolyan közös érdek alapon osztozik mint a konjunkturális árveszteségeken. Ha ebbe a folyamatba beavatkoznak, akkor a gazdaság egyfajta természetes egyensúlytartó funkcióját teszik tönkre. Mai viszonyainkat ugyanis az

jellemzi, hogy a konjunkturális árnyereségeket a realizáló fázisban elköltik, míg a konjunkturális veszteségek inflációban, vagy állami támogatásban csapódnak le. **Vagyis minél nagyobb a gazdasági kényszer, és minél kevésbé "szabályozza" az állam a konjunkturális nyereségeket-veszteségeket, annál hamarabb alakulhat ki az eladó-vevő nem egyoldalu magatartása.** A probléma megoldásának kulcsa tehát ebben a rendszerbeli problémában és nem a parciális kérdésben rejlik.

- A külpiaci és belföldi ártendenciák **aszinkronja** **abban is megjelenik:** hogy néhány területen - a kormány által elfogadott árrendszeri szabályok ellenére - **a külpiaci ártendenciák lefelé tartó részét a belföldi árakban nem követjük.** (Itt nem kívánok foglalkozni azzal az általánosan laikus véleménnyel, hogy a csökkenő árakat mi valójában sehol sem követjük. Az árkövetés mindegyik területe komoly szakmai kérdés, a fejlett országokban sem létezik olyan belföldi árrendszer, amely azonnal és termékenként a tőzsdén megjelenő amplitudóval követné az árváltozásokat.) A termelői árak területén a külpiaci árkövetés szabályát leginkább a szénhidrogének területén sértettük meg, és 1985. óta belföldi áraink kisebb-nagyobb mértékben, de tartósan meghaladják a világpiaci árszintet. Ez a különbség mindig nőtt, amikor a külpiaci árak csökkentek, és csökkent akkor, amikor a forintot leértékelték. Valójában 1986-ban két hatósági árintézkedés történt világpiaci árcsökkenés követésére, azonban olyan sajátos megoldásokat dolgoztunk ki, hogy a felhasználók lehetőleg ne érezzék az olcsóbbodást. Ez alól kivétel a vegyipari benzin volt, így egyes belső termelési vertikumokban az olcsóbbodás megjelent. Az üzemanyagok ára egyáltalán nem csökkent, sőt azóta többször emelkedett. Nem is az egyes intézkedések indokolt, vagy indokolatlan voltára kívánom

felhívni a figyelmet, hanem arra, hogy a szénhidrogének területén a költségvetés bevételeit képező KÜTEFA és fogyasztási adó olyan jelentős tényező, hogy a rövid távu pénzügyi egyensúlyban gondolkodó kormányzat inkább a bevételek garantáltságának, mintsem az ártendenciák követésének kedvez.

Nyilvánvaló, hogy egyrészt a gazdaságirányítási technokrácia sem veszi komolyan azokat a szabályokat, amelyek lényege nem egyszerűen az árcsökkenés, hanem az, hogy betartásuk valamiféle egyensúlyt garantál a rendszer egészében. Másrészt nálunk nem tekintik komoly tényezőnek az árkövetésből adódó inflációs ráta csökkenését. A fejlett nyugati országokban az 1980-as évtizedben az energiaárak csökkenése volt az inflációs ráta csökkenésének legkomolyabb inspirálója. Az energiafelhasználó országokban ugyanis a világpiaci olajárcsökkenés ugyanugy cserearányjavító hatású volt, mint ahogy nálunk az. De amíg ott a cserearányok javulása az árcsökkenésen keresztül a felhasználóknál keletkezett jövedelem-többletekben, vagy a versenyképesség javulásában jelent meg, addig nálunk a gazdálkodók ebből valójában keveset élveztek, nagy részben a költségvetés bekebelezte a gazdálkodókra jutó előnyt is.

(Itt nem kívánom tárgyalni a tényleges versenyképességjavulás okait, minden esetre az is tény, hogy a technikai haladás miatt a GDP fajlagos energiaigényessége a fejlett országokban sokkal jobban csökkent, mint nálunk.)

Megítélésem szerint a kormány a politizálásban eltekintett azoktól a lehetőségektől, amelyekkel a társadalommal bizalmat lehetett volna szavaztatni a meghirdetett árrendszeri elvek értékállóságát illetően. Ilyen például a kávé árainak emelkedése, ahol már többször lehetőség adódott volna arra, hogy legalább gesztusként a tényleges világpiaci árcsökkenés egy hányadát odaadjuk a lakosságnak, hiszen erre a termékre is külpiaci árkövetést hirdettünk meg. A döntés mindig az ellenkezője volt. Az sem zavarta a kormányt, hogy néhányszor 1-2 hónappal korábban hozott döntéseit függesztette fel akkor, amikor a csökkenő külpiaci

árakat kellett volna követni. Az is előfordult, hogy "kormányzati" utasításra megváltoztatták a kávékeverékek keverési arányait, ami hasonló mértékben burkolt árnövekedést eredményezett.

A fentiek egyedi példák, de van néhány olyan konstrukció is, amelyek egyértelműen inflációnövelő és több értelemben belföldi piacot dezorganizáló hatásúak. A kormányzat számára tehető ajánlásaim természetesen e konstrukciók megszüntetésére vonatkoznak. Nem most kezdeményezem először ezek felszámolását, eddig nem nagyon volt fogadókészség javaslataimat illetően. Meg vagyok győződve arról, hogy az árelv akkor válhat értékhordozó szabállyá, ha mind a növelő, mind a csökkenő ártendenciát érvényesítjük. A tendencia követésében ugyanis nagyobb gazdasági és társadalmi értékek húzódnak meg, mint amennyit a megsértésükkel kialakult rövid távu költségvetési pozíció esetleges javulása jelent.

3. A támogatásleépítés inflációs következményei

A kormány elfogadta a támogatásleépítés 3-4 éves programját. E program lényegével egyetértek csak az áremelés mértékeire és egy átfogóbb társadalmi kérdésre hívom fel a figyelmet:

- A támogatáspolitikai ma érvényes elveit a Minisztertanácsnak egyik 1984-ben hozott határozata tartalmazza. E határozat még úgy fogalmazott, hogy társadalmi érdekből indokolt fenntartani az ártámogatásokat egyes élelmiszereknél (pl. tej), a tömegközlekedésnél, az alapvető infrastrukturális szolgáltatásoknál és a gyógyszereknél. Bizonyos értelemben ez a határozat a háztartási energiák egy részét is tartósan támogatottnak tekintette.

A kormány újabb programja anélkül javasolt támogatáscsökkentést, hogy komolyan tárgyalná a támogatáspolitikai elvi követelményeit és összefüggéseit. Javaslom, hogy a stabilizációs időszak számára hirdessünk meg egy olyan elvet, aminek az a lényeges, hogy társadalompolitikai indíttatásból a gyógyszerek ártámogatásán

kivül más ártámogatást fenntartani nem szükséges, illetve a stabilizációs időszakot kell felhasználni arra, hogy ezt az állapotot elérjük. (Ez az elv lehetővé teszi, hogy a mezőgazdaság a sajátosságai miatt meghatározott támogatásokat kapja, amelyek főként beruházási támogatások, vagy a kedvezőtlen adottságu üzemek segítése.)

- Ha a mai támogatásokat azonnal és egy ütemben leépítenénk nagyon lényeges áremelkedés következne be, például a tejárak 100%-kal, a szénárak 100%-kal, egyes kommunális szolgáltatási díjak 100-600%-kal, egyes tömegközlekedési tarifák 100-300 százalékkal emelkednének. A felsorolt területek többségénél az áraknak a költségeken, ráfordításokon kívül más természetes normája nincs, és nem véletlen az, hogy szerte a világon a közszolgáltatások árainak szabályozása mindenütt sajátos. **A támogatásleépítés ütemezése a kormány döntésétől függ,** az ebből következő áremelést azonban nem egyszerű előre jelezni. A mai támogatás megszüntetésének közvetlen áremelkedéssel járó mértékeit felsoroltam. Kétféle közvetett hatásra mégis fel kell hívnom a figyelmet. Egyrészt az itt közölt mértékeknél sokkal nagyobb áremelkedés kell a támogatás tényleges megszüntetéséhez. Ugyanis a ténylegesen felszámolt támogatottság az általános infláció miatt kisebb, mint amit a támogatáscsökkenéssel érintett termék vagy szolgáltatás konkrét áremelkedése jelez. E területeken is nagyjából az általános árszínvönalemelkedés mértékével növekszenek a ráfordítások. A laikusok számára ezért érthető meg nehezen az, hogy ma is nagyjából ugyanannyi a fogyasztás relatív (%-os) támogatottsága mint 1968-ban volt, és közben 20 évig támogatásleépítésre hivatkozva emlegettük a fogyasztói árakat. Másrészt e területeken az áremelkedések kiugróak, így a gazdaság más területein törvényszerűen hozzájárulnak az infláció esetleges növekedéséhez.
- Ha a támogatásleépítő utra rálépünk, akkor abból egyértelműen következik, hogy az életvitel jelentősen

drágul. A gazdasági egyensúly szempontjából történő megközelítés alapján is indokolt az árnövekmény bér- vagy jövedelemnövekménybe történő beépítése. Vagyis a támogatáscsökkenésből adódó inflációból nem az életszínvonal romlása következik be, hanem az ár- és pénzügyi rendszerben egy rendszerváltozás történik. A támogatott területeknek a lakossági fogyasztásban mért súlya a társadalom egyes rétegeinél, egyéni, családi szinten jelentősen eltér. Emiatt a bérben-jövedelemben adott globális "kompenzáció" törvényszerűen az alul- és túlkompenzáltak átlagaként tud csak kialakulni, e hatás kikerülhetetlen. (Nem közvetlenül inflációval összefüggő kérdés, hogy több esetben a tarifa- vagy díjrendszer elvi változására is szükség van, hiszen a mai konstrukció nem elégíti ki sem a gazdasági sem a társadalmi ésszerűségi követelményeket. E változtatás azért is kell, hogy ne induljon el újra a támogatásgyűjtőgető kényszerpálya és ne csak egyszerűen folyamatos inflációban vezetődjék le az adott terület "megmérettetése".)

- A fentiek a támogatásleépítést valójában nagyon leegyszerűsítetten, a mai ártámogatási formák leépüléseként kezelik. Csupán a félreértések elkerülése végett kell megemlítenem, hogy valamilyen tevékenységhez való hozzájárulás preferáltsága már más kérdés, mint az ártámogatás. Még tovább menve: nem szóltam a társadalmi modellalkotó értékű elemekről, nevezetesen arról, hogy a szellemi épülés, az oktatás, a kultúra, az egészségügy, mely hányada tekinthető társadalmi érdekből szükségszerűen preferált területnek, ahol valójában a preferáltságot jelentő formák másodlagosak. (Ilyen megfontolásból adódóan másodlagos az is, hogy a gyógyszerek térítési díjához adott ártámogatást miként kezeljük, az lehet társadalombiztosítás is.) A társadalomépítkezési modell külön területe a perifériára szorultak sokféle kérdése, az ő támogatásuk szintén nem sorolható az általam említett támogatásleépítő programba.

II. Az infláció kézbentarthatósága

Egyfajta szakmai elfogultsággal állítom, hogy az infláció kézbentarthatósága a gazdaságpolitika legbonyolultabb kérdése. Ahhoz, hogy meg tudjuk fogalmazni a kormányzati tennivalókat, néhány dolgot tisztázni kell a magyar infláció sajátosságait illetően. A kézbentarthatóság ugyanis feltételezi, hogy viszonylag jól ismerjük az infláció kiváltó okait, és ezért a kormányzat cselekvése a kiváltó okokra irányulhat nem pedig általában az inflációra. Másrészt tudnunk kell, hogy a kézbentarthatóság határai hol vannak, ehhez viszont ismernünk kell azokat a jelenségeket, amelyek egyértelműen jelzik a helyzet veszélyességi fokozatát. Az inflációs okok közül az előző fejezetben érintettem a külpiaci indíttatású áremelkedések egyes kérdéseit, és utaltam a támogatásleépítésből adódó inflációra. Az alábbiakban először megkísérlem áttekinteni az infláció anticipálásának kérdéskörét, majd a jelenségekre térek ki.

1. Az anticipációs folyamat sajátosságai

A magyar gazdaságban olyan inflációs tényezőket is találni, amelyek "nem férnek bele" a piacgazdaság emlőin felnőtt inflációelmélet is inflációs gyakorlat által használt fogalomkörbe.

Az infláció kezelhetőségét és dezorganizáló hatásait vizsgálva az egyik típusú inflációfelfogás megkülönbözteti az előrelátott (anticipált) inflációt és az előre nem látott inflációt. Az előrelátott infláció kezelhetőbb, fel lehet rá készülni, kevésbé dezorganizál, mint az előre nem látott infláció. Nálunk az előrelátott inflációs tartományba lehet sorolni pl. egy adott időpontig bekövetkezett külpiaci árváltozásoknak a rákövetkező fél évben kiváltott belföldi árhatásait (a külpiaci árkövető termékkörben mindenképpen), a tervezett támogatásleépítés árnövelő hatásait és mondjuk az infrastrukturális területeken vagy a mezőgazdaság egy részében egyes költségváltozások árhatásait. Mindezek azonban nem adják ki a teljes inflációs rátát, a különbözetet tehát elvileg nem

előrelátott inflációnak kellene kezelnünk. Abban az értelemben így is kezeljük, hogy nem tudjuk megmondani sem a konkrét terméket sem az áremelés időpontját. A nem előrelátható tartomány elég széles, és sajnos az utóbbi években növekvő. Erre a tartományra sokféle erő hat, a gazdaságirányítási technokrácia sem tud biztonsággal eligazodni benne. Ebben a tartományban zajlik le egy sajátos alkalmazkodási folyamat, amelyben a jövedelemtulajdonosok (gazdálkodók, lakosság) válaszolnak a kormányzat, a jegybank, az adóhivatal vagy más hatóság döntéseire, mégpedig jórészt előre megtervezett lépésekkel. A továbbiakban ezzel a sajátos magyar anticipációs folyamattal foglalkozom.

Az anticipációs folyamat azt a jelenséget takarja, amelynek keretében nemcsak a gazdasági alanyok, a fogyasztók a változásokhoz történő kényszerű alkalmazkodása történik, hanem ebben az alkalmazkodásban megjelenik az a magatartás, amely szerint minden jövedelemtulajdonos a jövőben várhatóan bekövetkező infláció ránézve negatív hatásait megkísérli azáltal kivédeni, hogy meghatározott árak (jövedelmek) emelésével, részben már előre fedezetet teremt az infláció költségeire. Mint látható, ez az érdek abszolút mértékben a mikro világban bekövetkező mozgásforma. Éppen azért bonyolult a kormányzat számára e jelenség kezelése, mert a kormányzatnak általában nincs eszköze arra nézve, hogy az egyedi mikro érdekeket eltérítse azok természetes megjelenési formájától.

Az anticipációs folyamatot és különösen az abban megjelenő infláció által kiváltott inflációt az alábbi egymással is összefüggő tényezők motiválják:

- a.) **Létezik egy adóprés hatás**, szebben mondva adó-árspirál. Önmagában e kérdés megoldása is rendkívül bonyolult, hiszen arról van szó, hogy ki tud-e alakulni a jövőben az állami feladatok finanszírozásának egy olyan új rendje, amelyben stabilizált adószinttel teremthető meg a feladatok finanszírozásának forrása. Enélkül reménytelen vállalkozás az adó-árspirált megszüntetni, hiszen éppen az a lényege, hogy olyan kényszerek vezérlik a

pénzügyi szférát, hogy egyre csökkenő arányu termelő szférára terheljen egyre nagyobb mértékű adóbevételt. Ezt a tényezőt tartom az egész pénzügyi rendszerünk legnagyobb problémájának. Azt is lehetne mondani, hogy a mai költségvetési struktúrában minél nagyobb az infláció, annál nagyobb a költségvetési hiány, minél nagyobb a hiány, annál inkább nő az adóprés, és minél nagyobb az adóprés, annál inkább kiváltódik a gazdálkodók azon törekvése, hogy a rájuk nehezedő terheket inflációs árnövekményekkel – és lehetőleg még az adóprés életbelépése előtt – kíséreljék meg áthárítani. A kör bezárult. Csak halvány reményem van arra, hogy a tervezett költségvetési reform megteremti a stabilizált adószint lehetőségét, az általam eddig ismert tanulmányok azonban semmi biztatót nem mutatnak.

- b.) A valutaárfolyam kérdése legutóbb rendkívül kiélezetté vált, hiszen sokan az import liberalizáció alapvető feltételének tekintik a jelentős leértékelést abból az indíttatásból, hogy enélkül az import kereslet ugrásszerűen megnőne. Ezzel a kérdéskörrel itt nem kívánok foglalkozni, csupán az inflációs következmények egyetlen pontjára kívánom felhívni a figyelmet. Nevezetesen arra, hogy az utóbbi években a pénzérték¹ romlásának anticipálása is beépült az érdekeltségi folyamatokba. Ez a körülmény rendkívül veszélyes, hiszen egyik lehetőséget jelenti ahhoz, hogy hitelét veszítse a versenyképesség növelésének a gazdasági kényszerben történő megjelenítése. Meggyőződésem, hogy a pénz relatív értékállósága jelenti a gazdaságban a legáltalánosabb bizalmat és lehetetlen kiszélesíteni és elterjeszteni az új vállalkozói magatartást akkor, ha a piaci értékrend legáltalánosabb koordináló

¹ E megfogalmazás látszólag tautológia, ugyanis az árszínvonal reciproka a pénz értéke. Itt azonban a Ft-nak a külföldi devizákban mért értékéről beszélek, ezért tartom megengedhetőnek e fogalmazás használatát.

elemében, a pénzérték stabilitásában a jövedelemtulajdonosok nem biznak.

Az elmúlt évek gyakorlata egyértelmű tényeket szolgáltatott arra, hogy a **leértékelés** **hireinek elterjedése** **legalább annyira dezorganizál**, mint amennyi egy indokolt leértékelés várható pozitív hatása.

Azt a következtetést kívánom itt levonni, hogy az anticipációs folyamatban a leértékelés áremelő hatása potenciálisan is csak akkor minimalizálható, ha a tanulmány elején említett export kényszerek, és a vele együttjáró egyedi támogatások a rendszerből kiktatódnak, valamint akkor, ha a **leértékelésre nem szubjektív döntések alapján kerül sor**, mint ahogy az a múltban néhányszor megtörtént. Mondanivalóm tehát kettős, egyrészt a megalapozatlan leértékelés szükségszerűen sok szempontból rossz hatású, másrészt különösen negatív hatású az előre elterjedt és megalapozatlan leértékelés.

A magyar árfolyampolitika se nem rosszabb, se nem jobb, mint a gazdaság versenyképessége. Egy nyitott gazdaságban az árfolyam (a "pénz ára") az egyik legfontosabb ár, várható szerepéhez képest primitív szinten állunk a szükséges piaci mechanizmusok kialakítását illetően. Még arra kell felhívnom a figyelmet, hogy az árfolyamváltozás anticipálása miatti infláció a gyakorlatban nem válik szét a külpiaci árhatások okozta inflációtól, és ezért óriási a veszélye annak, hogy az indokolatlan és irracionális inflációs tényezőket összekeverjük az indokolt és racionális elemekkel.

- c.) Az anticipációs folyamat egyik magyar sajátosságát az éven belüli inflációs ciklusok jelentik. A kormányzat vezetőinek a figyelmét már felhívtam arra, hogy a magyar tervezési és szabályozásváltoztatási gyakorlat következtében bizonyos megállíthatatlan és ellenőrizhetetlen anticipációk is történnek. Ennek lényege a következő:

Minden év augusztusától októberig elterjed, hogy a következő évben a kormány szigorítani fog. Az éves népgazdasági terv kialakítása során folyó érdekegyeztetés rosszul felfogott folyamatában előáll egy olyan helyzet, hogy a vállalatok nagy része október és december között mindent elkövet annak érdekében, hogy a kormány által beígért és várt szigorítások hatását elkerülje. Ennek egyik lehetősége az áremelés. Törvényszerűen bekövetkezett minden évben, hogy az év utolsó három hónapjában gyorsultak a vállalati áremelések, és még az 1987-es rendkívül speciális évben sem tudtuk ezt kivédeni. Augusztus közepére a termelői árakra teljeskörű áremelési bejelentési kötelezettség volt, a termelői árszínvonal növekedése (a hivatalos indexek szerint) év végén lassult, ugyanakkor a fogyasztói árak területén már végbement a szokásos évvégi gyorsulás. Ez mutatja, hogy a hatósági szigor e tekintetben legfeljebb arra képes, hogy a szokásos módszerek mellett a vállalatok egyéb módszereket találjanak ki, de arra nem képes, hogy az anticipációt megakadályozza.

Az év eleje általában úgy indul, hogy a kormányzati intézkedésre nagy adag infláció keletkezik. Majd márciusban-áprilisban újra indul a vállalati kapcsolatokban az áremelések gyorsulása, ez azonban lényegesen kisebbmértékű szokott lenni, mint az évvégi gyorsulás. Az árciklus zárópontja rendszerint a nyár elején és közepén megvalósított újabb kormányzati csomag, aminek általános indoka rendszerint nem árrendszeri eredetű, hanem a tervkészítéskor be nem vallott, vagy az év elején többletként kiadott (kiengedett vagy kormányzati szándék ellenére kifolyt) vásárlóerő lakosságtól történő begyűjtése folyik. A fent leírt, éven belüli árciklusok az elmúlt 10-12 év jellemzői. Rendkívülinek az az év tekinthető, ha a 2 vállalati

és a 2 kormányzati infláció gyorsulásból valamelyik véletlenül elmarad.

Az inflációs folyamatban végbemenő ár-ársprialok gyorsulásától **csak abban az esetben tudunk megszabadulni, ha a kormányzat az év végi, év eleji**

inflációt tekintve lehűti magát. Ez azt jelenti, hogy

- abba kell hagyni az augusztus és október közötti ijesztgetéseket a szigorításokkal kapcsolatban. Ez által lehet a feltételeket megteremteni ahhoz, hogy az évvégi vállalati anticipáció csökkenhessen. Ha a kormány szigorítani akar, azt bármikor tegye meg ijesztgetés nélkül;
- az év elejére koncentrált kormányzati áremelést nem az év kezdete, hanem a folyamatok szempontjából kell megítélni. Ebben az értelemben az a lényeg, hogy a támogatást csökkentő intézkedéseket úgy ütemezze a kormány, hogy abból a lehető legsimább és nem megelőlegezett infláció következzen be.

Mindezeket azért tartottam szükségesnek leírni, hogy rávilágítsak arra, milyen típusú infláció fogható rá a piacra, illetve a piaci mechanizmusra, és milyen típusú infláció az, amit a nálunk kialakult tervezési és irányítási magatartás kelt. A kettő nem keverhető össze.

A szigorításokkal kapcsolatban nem kerülhető meg az eddigi politika karaktere sem. Ugy látom, hogy attól már eddig is megnyomorodott a gazdaság fele, mert a szigorítás okát jelentő, de valójában más szférákra koncentrálódó problémákat nem sikerült megoldani. A következtetés itt csak annyi, hogy a folyton szigorító politika nem megoldás egyik területen sem. Különösen nem megoldás abban a formában, hogy az igazi kérdést nem merjük kezelni, ideiglenesen pótcselekvéssel "megoldjuk" a problémát, kiváltva ezzel a pótcselekvés természetes negatív hatásait korrigáló újabb intézkedést. Aztán csodálkozunk, ha partnereink képtelenek felfogni, miért tartjuk ésszerűnek a pótcselekvés negatív hatásait korrigáló intézkedéseinket, mert nekik rendszerint nem valljuk be, hogy az előző intézkedés pótcselekvés volt. Ebbéli betegségünkben sürgősen ki kell gyógyulnunk.

A piacgazdasági elmélet és gyakorlat megkülönbözteti a várt inflációt és az előrelátott inflációt is. A várt infláció alapján véve a jövedelemtulajdonosok (vagy gazdálkodók) racionális várakozásai alapján alakul ki, ami lehet nagyobb is az előrelátott inflációnál és esetleg lehet kisebb is. Ha a jellemzett magyar anticipációs folyamatot ebben a relációban értékeljük, azt kell mondanunk, hogy a gazdaságirányításnak az elmúlt 8-10 évben sikerült olyan helyzetet kialakítania, amelyben a jövedelemtulajdonosok, a gazdálkodók szinte mindig nagyobb inflációt várnak, mint ami az előrelátott infláció tartalmából adódna. És sajnos nem tévednek, mert eddig is előbb-utóbb igazolódtak a várakozásaik.

Abban biztosan egyetértünk, hogy az ilyen körülmények rendkívüli instabilitást visznek az amúgy is bizonytalan folyamatokba. Felhasználva az említett fogalmakat, tehát akaratlanul is előállítottuk azt a helyzetet, amelyben:

az előrelátott infláció < tényleges infláció < várt infláció

összefüggés áll fenn.

Van tehát egy magyar inflációs vírus, amely mindig úgy fertőz, hogy felborítja az előrelátott infláció előreláthatóságát, és mindig növeli az inflációs szintet. Az inflációs folyamatok "tervezőiként" skrizofén állapotban vagyunk. Ugyanis tudunk a víusról, és az ártervekben mi is azt tesszük, amit el kellene kerülnünk, nevezetesen betervezzük a nem várt inflációt és reménykedtünk, hogy az talán mégsem következik be. Viszont azt sem tehetjük, hogy tudjuk, hogy valami létezik és úgy teszünk, mintha nem létezne csak azért, mert az igazi piacgazdaság viszonyai között ilyenről nem írunk.

Még egy apró eltérésre kell utalnom.

A várt infláció a piacgazdaságban a konjunkturaciklusok, a pénzpiacok, tőzsdék, tehát főként az üzleti élet jelenségei, tendenciái alapján határozódik meg. Nálunk erre nemcsak azért nincs lehetőség, mert az említett üzletet befolyásoló intézmények kevésbé hatnak, hanem azért sincs, mert helyettük a magyar módra működő anticipációs folyamat hat.

2. Az infláció veszélyét jelző jelenségek

A kormányzatnak meg kell tudnia itélni, hogy az infláció jelenségei milyen mértékben állandósulnak és jelenségszinten érzékelhető-e a veszélyes tartományok közeledése. Az inflációs jelenségekből az alábbiakat tartom kiemelendőnek:

- a.) **A relatív árak elszakadása** – mint jelenség – akkor észlelhető ha kormányzati beavatkozás nélkül a gazdálkodók viselkedésében tapasztalni lehet, hogy **rövid idő alatt a szokásos átlagos inflációtól eltérően egyes termékcsoporthozok árai hirtelen megugranak.** Az előttünk lévő időszak – különösen az említett támogatásleépítés miatt – jócskán tartalmaz majd ilyen áremeléseket, ezek azonban előreláthatók és ebben az értelemben meg kell őket különböztetni az előre nem látható módon bekövetkezett drasztikus árarányváltozásoktól. Pillanatnyilag az ármechanizmus adta szabályokon belül a piac egy jelentős hányadában lehetőségünk van a bekövetkező drasztikus árarányváltozások bizonyos kontrolljára, ezért azt állítom, hogy az említett jelenség a közeljövőben nem válik olyan mértékűvé, hogy az ellenőrizhetetlen, és ebben az értelemben irányíthatatlan legyen. A mai folyamatokra még az a jellemző, hogy a jelentősebb és már kiugrónak minősíthető árarányváltozások egyfajta utolérési effektus részei, és viszonylag kicsi bennük a jövőbeni áremelésekre is számító anticipációs hatás. Mindenesetre az árarányok hirtelen változásának jelensége létezik, szükségesnek tartom, hogy a jövőben is kiterjedjen rá a figyelem, ugyanis azokban az országokban, ahol a kormány elveszítette uralmát az inflációs folyamatok felett, ott az egyedi és drasztikus árarányváltozások gyorsulása volt az egyik jellemzője az irányíthatatlanságnak.
- b.) A veszélyességi fokozat fontos jelzője, hogy a gazdaságban mennyi idő alatt zajlik le egy inflációs lökésre történő reagálás. Vagyis, ha egy adott területen (akár külpiaci indíttatásból, akár

támogatásleépítésből) hirtelen árváltozás történik, milyen időintervallum kell ahhoz, hogy a gazdaság kapcsolódó részei tulessenek az inflációs cikluson. **Az inflációs ciklusoknak ugyanis szakmai sajátosságai vannak.** Például, ha a rézalapanyag árát emeljük, akkor nagyjából két hónap kell ahhoz, hogy a féltermékek is változzanak, és egy másik két hónap ahhoz, hogy a késztermékekben is megjelenjen a drágulás. Az efajta "vertikális infláció" szakmanként eltérő intervallumban zajlik le a békeidőben. Az inflációs folyamat **veszélyességi tartománya akkor kezd megjelenni, amikor az említett természetes inflációs hullám lerövidül** annak ellenére, hogy a szakmai-technikai-technológiai struktúrák nem változnak. Ez a fajta ciklusgyorsulás tehát egy olyan körtünet, amely jelzi, hogy a termelési kapcsolatok normális rendjét már majorálja az inflációs folyamat által kiváltott érderendszer. A jelenség megítélhetőségéhez sajnos nincs tiszta helyzet.

Az elmúlt időszakban nem volt olyan időszak, amikor a vertikális inflációs folyamatot ne zavarták volna a szabályozórendszer különféle változásai, és miután a jelenségek nem választhatók szét, még szakértőink sem tudják megítélni, hogy az esetleges rövidülő vertikális inflációs ciklusok valójában minek a következményei. A kormányzat számára mindenesetre az is egy komoly jelzés, ha az említett negatív folyamatot már észleljük.

c.) Különös fontossággal bír az az inflációs jelenség, amely a **tezaurálásra alkalmas javak forgalmának hirtelen gyorsulásában** jut kifejezésre. Az infláció negatív hatásainak természetes kivédési mechanizmusa ugyanis az, hogy a jövedelemtulajdonosok lehetséges megtakarításaikat olyan vagyontárgyakba, értékekbe, vagy megtakarítási formákba mentik, amelyek relative értékállóak. Ez a jelenség nem egyszerűen megtakarítási formaváltás, hanem kettős értelemben is betegségtünet. Egyrészt tudnunk kell, hogy a tezaurálásra alkalmas javak forgalmának bővülése nem

természetes indíttatásból olyan amilyen, tehát e javak piaca önmagában az infláció miatt is kiegyensúlyozatlanná, vagyis bizonyos értelemben deformálttá válik. Másrészt betegségtünet abban az értelemben, hogy e javak kezdenek pénzhelyettesítő szerepet betölteni. Igaz, elsősorban csak a pénz megtakarítási funkciója értelmében jelentenek pénzhelyettesítést, de a folyamat elérheti azt az állapotot, amikor már a többi pénzfunkcióra is hat.

Egy szocialista gazdaságban – tehát nálunk is – mindeztideig lényegesen elkülönült a lakosság és a gazdálkodók jövedelemköltési tartománya, hiszen egységes pénzpiac nem működött, és a jövedelmek egyik szférájából a másikba történő transzferálása elé rendszertani akadályok gördültek. Az említett inflációs jelenség a lakossági szférában már ma is létezik, sajnos rendkívül megbízhatatlan becslésekkel rendelkezünk arra vonatkozóan, hogy e jelenség milyen mértékű, és van-e koncentrált jellege. Valószínű, hogy az ingatlan- és lakáspiac inflációs állapota ennek a jelenségnek is köszönhető. (Eltekintek az építési tevékenységben lévő hiány- és versenyhelyzetek és azok inflációs hatásainak tárgyalásától.) Utalni kell arra is, hogy a teaurálásra alkalmas javakba történő spekulációs befektetés, mint inflációs jelenség még azzal a sajátossággal is rendelkezik, hogy rendszerint a rövid távon nem bővíthető javak, vagy értékek lesznek a teaurálás tárgyai. Ez abból a szempontból fontos, hogy elvileg is kizárt annak a lehetősége, hogy a kormányzat központi intervencióval vegye elejét e jelenség bővülésének.

- d.) Az értékmentés említett jelensége sajátos formákat ölt a gazdálkodók üzleti kapcsolataiban. Az inflációs ráta elérhet olyan mértéket (ami sajnos nem határozható meg egzaktul, és nem becsülhető időben sem előre pontosan), amikor a gazdálkodók már tartózkodnak attól, hogy nomináliákban (pl. folyó

forintban) **kössenek szerződéseket**, hiszen viszonylag gyorsütemű a pénzérték romlása, így a szerződések átfutási ideje alatt az infláció komoly veszteségek forrása lehet. Ez elkerülendő a jövedelemtulajdonosok között kialakul a "kivédési" reakciók tartománya és annak egy érdekes sorrendje. **Először** a szerződésekbe foglalt különféle **árklauzulákkal** próbálják kivédeni a pénzértékromlás hatásait. Ennél a fokozatnál még van lehetőség a biztonságos állapot felé visszatérni, ha érezhetően nő a stabilitás, és csökken az inflációs ráta. Ha az ellenkezője történik, akkor már rövid távon belép a **második** fokozat, amelyben a gazdálkodók a naturáliákban kötött szerződésekkel kísérelik meg a szerződések tartalmát valorizált értéken tartani. Tehát a stabilitásban való általános hitvesztés egyik abszolút mércéje a gazdálkodó alanyok ilyen magatartásának megjelenése és terjedése. Ebből a fokozatból rövid távon már nincs visszatérés, rendszerint törvényszerűen belép a harmadik fokozat. Más országok tapasztalata azt mutatja, hogy a dezorganizáltságnak e **harmadik fokozata** is kialakul, mivel a gazdálkodók veszteségeik útján megtapasztalják, hogy a naturáliák nem képesek a pénzt helyettesíteni, és ezért ahol lehetőség van rá, ott még a törvényeket is áthágva **egy másik ország pénzét választják az értékállandóság formális megjelenítéseként**. (Ez a jelenség Lengyelországban, Jugoszláviában és néhány délamerikai államban is tapasztalható.)

Ugy értekelem, hogy Magyarországon a fenti fokozatok közül az első fokozat jelenségei már elég széles körben megtalálhatók, és esetenként az árukapcsolások tényeiben már a második fokozat jelenségét is felfedezhetjük. Eddig semmi olyan biztató dologról nem tudok, amely alapján azt mondhatnám, hogy elindultunk a stabilitás felé vezető pályán. Amennyiben ez rövid táv alatt nem történik meg, belépünk a második fokozatba.

e.) Az inflációt a monetáris szabályozás is átéli. A gazdaság mindenkori állapotában a termelés megvalósulásához meghatározott nagyságu pénzre és pénzforgalomra van szükség. A monetáris szabályozásnak kell, hogy legyen mércéje arra, hogy véleményt mondjon e pénzmennyiség nagyságáról - illetve a strukturájáról - és a változás mozgató rugóiról. Az infláció veszélyessé váló fokozata a jövedelemtulajdonosok olyan magatartását váltja ki, amely a **pénz egy részét** úgy próbálja megmenteni az értékvesztéstől, hogy **kivonja a termelésből**, de ezzel egyben rendkívüli mértékű dezorganizációt okozhat. Képzeljük el, hogy a forgótőke egy része aranyvásárlásra költődik. A hatás az, hogy minden várakozással ellentétben a még egyensúlyu állapotú árupiacokon is csökken a kínálat (csökken a termelés) azon oknál fogva, hogy a normális termeléshez szükséges normális mennyiségű pénz mindenféle jegybanki szándéktól eltérően máshova került. A gazdaság egészében az allokáció változásával az összpénzkereslet nem csökken, de a termék és szolgáltatás kínálat szintje csak akkor nem csökkenne, ha a példa szerint az aranyat eladó az árupiacokba fektetné pénzét. Ez utóbbit pedig éppen az infláció ténye teszi lehetetlenné, hiszen az aranyat eladót is ugyanolyan értékmentési értékrendszer tartja vissza a termelési befektetéstől, mint azt, aki onnan kivonult. Ez a példa azt is mutatja, hogy az infláció olyan sajátos jelenség, amelyben lehetséges az, hogy ha a gazdasági aktorok nagyrésze ugyanazon stratégiában gondolkodva igyekszik elkerülni az infláció negatív hatásait, egy idő után mindannyian rosszabbul is járhatnak, hiszen a termelés (kínálat) csökkenése a jövedelmeket is csökkenti.

E monetáris jelenség rendkívül bonyolult, mivel - mint említettem - az összpénz állománya rendszerint nem csökken, viszont a pénz forgási sebessége

megnövekszik, ami összességében inflációs hatásokat okoz, függetlenül az előbb említett témakörtől. Tudomásom szerint az infláció negatív monetáris jelenségeinek megfogására - azaz szakmai megközelítésére, számszerűsítésére és esetleges szabályozására - nálunk még nem történt reményteli kísérlet.

A monetáris szférában az infláció veszélyességi tartományai azáltal is kifejezésre juthatnak, hogy - az árciklusok gyorsulásához hasonlóan - rövid időszak alatt megváltozik az ár-kamat-árfolyam szintje. Amikor az infláció elér egy bizonyos mértéket (15-40% évi árszinvonalnövekedés között bárhol bekövetkezhet ez az állapot), akkor az árak, árfolyamok, kamatok kezdik elveszíteni mérce szerepüket.

3. Az infláció kézbe tarthatóságáról

Ha valaki e dolgozatot eddig elolvasta, akkor könnyen belátja, hogy az infláció kézbe tarthatóságát eredményező eszközöket rendkívül nehéz meghatározni. Különösen így van ez amikor olyan inflációk is bekövetkeznek, amely mögött rendkívül kevés a tapasztalat, az érdekviszonyokat és azok mozgatórugóit nem ismerjük olyan részletességgel, amely alapján azon jogos társadalmi elvárásnak eleget tudnánk tenni, hogy az inflációt nagy biztonsággal kézbe tarthassuk. Az infláció sokkal veszélyesebb jelenség annál, mint ahogy azt sok vezető érzékeli. Az utóbbi négy évtizedben olyan rendszerkép tudatosult, amelynek keretében az áremelkedések többségét központi döntések jelentik, ezért sokan nem értik, hogy miért nem lehet előre pontosan megmondani az inflációs rátát. (Sőt arra is társadalmi nyomás van, hogy minden áremelésről előre tájékoztassuk a lakosságot.) A hagyományos rendszerképünk és mechanizmusunk tehát lényegében nem ismeri az inflációt.

- a.) Tudatosítani kell az ország vezetésével, hogy az infláció alapvetően csak makroszinten kezelhető jelenség. Ennek nem mond ellent az, hogy az infláció mikro érdekek érvényesülésében is keletkezik. Ma

ugyanis olyan társadalmi nyomás közepette élünk, hogy mikroszinten intézkedjünk, ott akadályozzuk meg a konkrét áremelést. Aki ezt igényli, az nem ért az inflációhoz. Ráadásul félrevezeti a társadalmat, mert egy adott intézkedés esetleges áremelkedést elnyomó jellegéből adódóan azt a látszatot kelti, hogy így sikeres antiinfláció folytatható.

Már a mai árjogunk is a tisztességtelen ár egyértelmű bizonyítékául a vonatkozó **törvény szerint tisztességtelen magatartást** kívánja meg. Ilyen címen **lehet beavatkozni és minden egyéb beavatkozás törvénytelen**. Nem tekintem beavatkozásnak egy-egy áremelésnek a szakmai vizsgálat idejére történt felfüggesztését. Tudatosítani kell, hogy egy piaci árrendszerben az árnak (az ár nagyságának) csak kétféle mércéje, normája van: egyik az alternatív kínálat ára, a másik az, hogy az adott árat a törvény szerint tisztességes vagy nem tisztességes úton érték el.

Az inflációvédelmi eszközök nem helyettesíthetők az ármechanizmus eszközeivel. Téved az, aki úgy képzei, hogy az ármechanizmust csak az inflációvédelem szempontjából felépítve kell meghatároznunk. Az ármechanizmusnak ugyanis olyan rendszer "szabályait" (lehetőségeit) kell tartalmaznia, amelynek keretében a gazdálkodói jövedelemtulajdonosi érdekeknek megfelelő ármozgások végbemennek. Az ármechanizmusban természetesen megfogalmazhatók olyan szabályok, amelyeket ha **mindenki betart, egyfajta egyensúlyi jellegű működés jellemzi a rendszert**, amin keresztül bizonyos inflációvédelem is megvalósul.

Például a belföldi és külpiaci árak összhangját, az árkövetést meghatározó ármechanizmussal lehet biztosítani. (A devizaárak emelkedéséből keletkező inflációra tehát a kormányzatnak lényegében nincs ráhatása, illetve lényegtelenek azok az esetleges intervenciós lehetőségek, amelyek rövid távu időbeli

csusztatást tesznek lehetővé. Felhívom a figyelmet arra, hogy amilyen mértékben az import liberalizáció a külpiaci árkövetésbe tartozó termékköröket érinti, úgy az árkövetést előíró szabályt meg fogjuk szüntetni. Ekkor egyszerűen piaci árak lesznek, azonban ez az ármechanizmusváltozás nem érinti az inflációs ráta kérdését.)

Hasonló jellegű egyensúlytartó ármechanizmus kérdés a termelői- és fogyasztói árak kapcsolódása. Ha egyszer értékalkotó elemnek tekintjük a **normatív adórendszert, akkor sem egyedi támogatásokkal, sem egyedi adókkal nem célszerű felborítani a termelői-fogyasztói ár természetes kapcsolatát. E felborítással egyébként infláció nem takarítható meg.**

Mindezek nem azt jelentik, hogy az ármechanizmus mindenféle antiinflációs politikára semleges. Azt tudja segíteni az említett egyensúlytartó mechanizmusaival, másrészt ahogy a többi szabályozóelemnél, itt is figyelembe kell venni, hogy mi még nem piacgazdaság vagyunk, a gazdálkodók magatartását, céljait nem, vagy nemcsak a piacgazdasági kényszerek és mechanizmusok vezérlik. Az ármechanizmusban is meg kell találnunk azokat a megoldásokat, amelyek a jövő érdekében az átmenet idején is dezorganizációmentes gazdasághoz segítenek. Vagyis ahol a piac deformált, ahol a monopol-oligopolhelyzetek általánosak, és valami miatt nem oldhatók, ott az ármechanizmus sem engedhet szabadosságot. Az ármechanizmus liberalizációját tehát a piac változásával szinkronban kell tudni megvalósítani. Aki a liberalizációt indokolatlanul siettet, az ugyanolyan rosszat tesz, mint az, aki a fejlődést megakadályozza.

- b.) Az infláció ellen küzdeni tehát annyit jelent, hogy politikát kell tudni megfogalmazni az inflációs nyomás csökkenésére.

Rendkívül fontos, hogy **e politikák a kormányzat szintjén jelenjenek meg, azoknak széleskörű**

nyilvánossága legyen és mentesek legyenek a döglött lónak a másik utcába történő áthúzásától. Hogy ne virágnyelven beszéljek:

Az 1989-es év rendkívülien indult abban az értelemben, hogy az inflációs ráta és annak összetétele példa nélküli volt. Mint ismeretes, eléggé általános volt az a laikus megítélés, hogy az Április 1-ével megszűnő teljeskörű áremelési bejelentési kötelezettség után elszabadul a pokol. Az év elején magas szintű döntés született arról, hogy az Árhivatal sürgősen dolgozzon ki az infláció elszabadulását megakadályozó intézkedéseket. A döntés két motivációból származhatott. Az egyik lehetőség az, hogy egy politikai színjáték része volt, a másik lehetőség, hogy a döntéshozónak nem volt ideje végiggondolni, hogy mit jelent az infláció kézbe tartása. Ilyen típusu helyzeteket a jövőben el kell kerülni, különben semmiféle lehetőség nem lesz arra, hogy a gazdasági folyamatok tényleges szabályozhatóságát biztosító intézkedéseket időben meghozzák.

- c.) Az elkövetkező években a stabilizációs időszakban kell kiépítenünk egy sor piacgazdasági intézményt és mechanizmust. Tudnunk kell azt, hogy ha egy deformált piaci struktúrából a piaci mechanizmusoknak teret engedő pálya felé lépünk, akkor az önmagában is inflációs hatású lehet, hiszen a deformáció rendszerint azt jelenti, hogy a piaci mechanizmus mögötti piac még nem képes az egyensúlyi karakterrel bíró működésre. **Három területen kell erre a hatásra felkészülni: az árfolyam, a kamat és a béralakulás területén.** A piacgazdaság kiépülése minden esetben megkövetel egy olyan áldozatot, ami rövid távon nem kívánatos feszültségek vállalásával jár. Ez azonban azt igényli, hogy rendkívüli gondossággal készítsünk elő minden változást, hiszen a mai helyzet nem kedvez az inflációs ráta stabilizálásának.

d.) A tanulmány az inflációs nyomás tényezőinél több olyan kérdésre utal, amelynek inflációs becslése ma még nem elvégezhető. Ilyen például a szocialista piac várható hatásai, az aktivum miatti esetleges keresleti infláció mértéke, a termelést ma feleslegesen drágító konstrukciók esetleges kiiktatásának hatása, az importverseny áremelési korlátot is állító szerepe, stb. E területeken az infláció becslésével foglalkozó szakértőknek is többet kellene tudni az egyes témákról. Sokszor még az sem világos, hogy kitől tudhatnánk többet, ki az, akinek a kormányzat részéről a primér információkat adni kellene.

III. Az antiinflációs gazdaságpolitika tartománya

Nincs értelme úgy felfogni a gazdaságpolitikát, hogy abból van egy általánosan meghirdetett, és van egy antiinflációs jellegű. Csak egy lehet. Ha tehát az antiinflációs jellegét komolyan akarjuk venni, annak még kell jelenni szinte minden fontosabb területen, hiszen nem járható az, hogy a rendszerből 1-2 alrendszer antiinflációs jellegű a többi pedig nem.

Amit én értek antiinflációs karakterrel rendelkező gazdaságpolitikán, azt e tanulmányban megírtam. (Kérem a tisztelt olvasót, ha már végigküzdötte magát e szövegen, mielőtt tovább folytatná az olvasást, öt percet szánjon arra, hogy csak a kiemelt mondatokon előlről újra végigszalad.)

Biztos vagyok abban, hogy Önben is kialakult egyfajta vélemény antiinflációs gazdaságpolitika területéről, relitásáról, bizonytalanságáról. Ez a vélemény azonban tele van csapdákkal. Nyilvánvaló ugyanis, hogy a konkrét tennivalók nem mindig egyértelműek. Csapdát jelent az is, vajon a magyar gazdaság érdekeltiségi viszonyai közepette egy intézkedés ugyanazokat a hatásokat váltja-e ki, mint a piacgazdasági országokban, vagy mi e téren is egyediek vagyunk. Bizony, sok egyoldalú döntés és vélemény keletkezett már az alaptalan feltételezésekből. Továbbá látnunk kell, hogy az antiinflációt

szolgáló intézkedések megvalósítása is tömegesen sért mai érdekeket, így a várt hatásokról csak sejtésünk lehet. Csapda az is, hogy az érdekek gyakran nem egyszerűen gazdaságiak, így a köztük lévő szelekcióra semmiféle fogódzkodó nem áll rendelkezésre. Mégis azt kell átgondolni, hogy a vezetés hajlandó-e az egyes mai érdekeket az infláció csökkenése érdekében drasztikusan megsérteni. Azt hiszem enélkül nincs semmiféle stabilizáció!

Az összefoglaló fejezetben azt szeretném sugallni, hogy három reális tartományát tudom elképzelni az antiinflációs politikának:

- a.) Az egyensúlyi jellegű működést megvalósító alrendszerek kialakítása. Ez alatt értem:
  - a stabilizált adószinttel való működés feltételeinek megteremtését,
  - az árrendszer külpiazi ártendenciákat követő elvének kétoldalu érvényesítését és a feleslegesen drágító konstrukciók felszámolását,
  - a monetáris és fiskális politika összehangolását az aktívum és a behajthatatlan követelések miatti "jövedelemkivonás" megvalósításában.
- b.) A rendkívüli instabilitást okozó körülmények, okok felszámolását, mint:
  - az anticipációs folyamat magyar sajátosságainak megszüntetését,
  - a szakmailag téves döntések elkerülésének biztosítását, a pótcselekvések drasztikus csökkentését,
  - ismeretszintünk növelését, amely egyrészt a veszélyességi tartományokba kerülés jelenségeinek figyelésére, másrészt a ma nem ismert hatások felmérésére (pl. szocialista piac, importverseny stb. inflációval való összefüggéseire) terjed ki.
- c.) A gazdasági aktivitás növelését, a keresletvezérelt pályára való ráállást lehetővé tevő politika kidolgozását, a piacgazdaságra való átállás fokozataival adekvát mechanizmus működtetését.

Az a.) és b.) pontokban említettekkel már foglalkoztam a tanulmányban az alábbiakban részletesen a c.) pont alatti kérdéskört tárgyalom.

1. A gazdasági aktivitás növelése - saját elveink utolérése

Minden olyan politika, amely a profitképes termelés kínálatának növelése irányába hat, segít az infláció elleni küzdelemben. Teszi ezt azért, hogy csökkenti a gazdaságban meglévő jövedelemhiányt (teljesítményhiányt), és így oldja azokat a feszültségeket, amelyek az elkerülhetetlennek hitt restrikcióból következnek. E témakörrel külön tanulmányt lehetne írni, de itt kizárólag a stratégiaválasztás egyetlen politikai kérdésére kívánom felhívni a figyelmet.

Újfajta értékzavart tett, tesz nyilvánvalóvá a társasági törvény, amire még nem nagyon figyelt oda a szakmai világ, és ez a jövőkép szempontjából nagy jelentőségű. Két dimenziót nem szabad összetéveszteni. Az egyik az, hogy a külföldi csak akkor jön ide, ha egy harmadik országbeli lehetőséghez képest kap nálunk kedvezőbb lehetőségeket, illetve a várakozásai ebben a viszonyban megítélve kedvezőbbek, mint más relációban. (Ide tartozik a beruházásvédelmi garancia - főként az, hogy nem államosítják a magántulajdont -, az adómentesség vagy adókedvezmény mértéke, a potenciális piac megítélése stb.) A másik dimenzió viszont a külföldiek magyarországi lehetőségei és a mai magyar egyének, vállalkozók, vállalkozások lehetőségei közötti viszony. Csak e második dimenzióra szeretnék utalni, felhívva a figyelmet a legnagyobb ellentmondásra: a külföldi, illetve a vegyes tulajdonú vállalkozások számára a szabályok a piacgazdaság működését teszik lehetővé (konvertibilis pénz használata, a profit külföldre vitele, szabad import-export stb.), míg a magyar gazdasági aktorok számára maradtak a hagyományos szocialista keretek, igaz a gazdálkodók ígéreteket kapnak ennek-annak a részelemnek a "liberalizálására", a szabályozódzsungel megszüntetésére. Tehát most tűnik majd igazán ki, hogy a magyar vállalatok agyonszabályozása milyen elmaradott ahhoz a reformfrazológiához képest, mely a piacgazdaság felé lépést

célultűzte. Ugy látom, a gazdaság terén a legnagyobb elkövethető politikai hiba az lesz, ha rövid távon nem teremjük meg a belföldiek esélyegyenlőségét mind a külföldiekkel, mind egymással szemben. Ezt a helyzetet a komolyan vett deregulációval és a vállalkozásösztönzéssel talán létre tudjuk hozni. Azt kell célul kitűzni, hogy 1-2 év alatt elérjük azt az állapotot, amikor a belföldi gazdálkodókra is ugyanazok a törvények és szabályok lesznek érvényben, mint aminek alapján a külföldiek itt működhetnek. Megkülönböztetést csak abban a viszonyban lehet hagyni, ami a harmadik országbeli lehetőségekben megítélve vonzza hozzánk a külföldieket (pl. adókedvezmény). Felhívom a figyelmet arra, hogy a folyamat együtt kell, hogy járjon a piacgazdaság kényszereivel is, tehát a megmérettetés elveiben is, gyakorlatában is változtatni kell. Ha ezt nem tennénk meg, elkövetnénk egy másik hibát, egyrészt a magyar gazdálkodók továbbra is lemaradnának, másrészt e védettség hátszelén feleslegesen adnánk olyan kedvezményeket a külföldieknek, amelyeket valójában ők nem igényelnek. Pillanatnyilag ez a helyzet és számukra ez is óriási versenyelőny!

Piacgazdaságot tehát nem lehet úgy csinálni, hogy ugyanazon piacon működő piaci szereplők egy részére hirdetjük azt meg, és úgy sem, hogy a lehetőségek - követelmények "egyensúlyában" megkülönböztetésekre épül a rendszer. Sokan elmondták már, hogy külpiacra versenyképesen termelni csak azonos szigorúságú belpiac bázisán lehet. Ezt nem pótolhatja semmiféle vezetői érdekeltségi rendszer, tehát a mai sem. Sőt, ma a szigorúság helyett gyakran csak elvárások élnek, melyben a nemzeti jövedelem tékozlása is történik.

Gazdasági stratégiánk fontos eleme a piacnyitás a világra. Ez nem lözveg, hanem kemény kényszer. Am piacot nem lehet úgy nyitni, hogy azt mondjuk a vállalatainknak: ugyan hódítsátok már meg a világot magyar termékekkel. Ez csak úgy megy nagyban, ha a külföldieknek is hagyjuk meghódítani magunkat. Piacot csak kölcsönösségi alapon lehet nyitni. A kölcsönösségre sajnos nem vagyunk felkészülve, ami törvényszerűen visszafogja a mi potenciális hódításainkat is.

A gazdasági aktivitás növelése érdekében néhány gazdasági-ideológiai béklyótól meg kell szabadulnunk. Csak példaként említem az országból kifolyó óriási mennyiségű lakossági valutát, amelynek nagy hányada itthon tartható lenne, s nem másokat gazdagítani. (E téren is esélyegyenlőtlenek vagyunk.)

Gondolom, automatikusan adódik a kérdés: mit keresnek e gondolatok az antiinflációs gazdaságpolitika tárgykör alatt. Nos, a válaszom rendkívül rövid. A stabilizáción átesett országok (vagy a részsikereket elért országok) tapasztalata azt bizonyítja, hogy a felvevőpiac bővülése nélkül a stabilizációs pálya nem teremthető meg. Ugyanis ebből, valamint a kényszerű hatékonyságnövelésből származik a források növekedése, és lényegtelen az, hogy az új piac belföldi vagy külföldi. A források növekedésének enyhe, de állandó érzékelése alakítja ki a jövedelemtulajdonosokban a stabilizáció alapjait, és ez nagyban segíthet ahhoz, hogy az inflációs várakozások csökkenjenek.

2. A piacgazdaság kiépülésével és annak terjedésével adekvát mechanizmus kialakítása

Míg az előző pont a gyorsítás, a saját elveink utolérésének szempontjából íródott, e pontot a "vigyázat" jelige alatt ajánlom az olvasó figyelmébe.

Induljunk ki abból, hogy stabilizáció előtt állunk. A nemzetközi pénzügyi szervezetek, az eladósodott országok – köztük hazánk számára – az inflációval közvetlenül összefüggő témákban – az alábbi "kilábalási" eszközrendszer megvalósítását ajánlják:

- az árhatósági beavatkozások csökkentése;
- az ártámogatások megszüntetése;
- árliberlizáció;
- folyamatos reál leértékelés megvalósítása (ahol tehát a valuta leértékelésének mértéke meghaladja a magyarországi és más országok inflációs rátáinak különbségét);

- reálkamatláb biztosítása (ahol a nominális betéti kamatláb meghaladja az inflációs rátát).

Itt nem kívánom vitatni e követelmények realitását. Csupán arra szeretném ráirányítani a figyelmet, ami egyben e politikák sikerének legnagyobb dilemmája.

Két fő kérdést kell tisztázni: Egyrészt a gazdaság milyen állapotban van az inflációs várakozások szempontjából, másrészt a szabályozandó részpiacok már fejlettek-e annyira, hogy a kereslet-kínálat áralakító viszonyai nagyobb instabilitás nélkül működnek.

a.) Az inflációs várakozások szempontjából jelenleg nagyon kedvezőtlen a helyzet. Ha ugyanis a várt infláció nagyobb a ténylegesnél és minél nagyobb a várt infláció és a tényleges infláció különbsége, annál inkább elindulnak a spirálok és az anticipációk. Vagyis éppen azért, mert a várt infláció mozgatja az érdekeket, a belföldi árszínvonal növekedése rendszerint előtte jár a külpiacinak, a hazai valuta rövid távon egyre inkább reál-felértékelődik. Ezt folyamatos leértékeléssel akarják kikerülni, így állandóan le kell értékelni a valutát. Ugyanez játszódik le a kamatfronton, csak ott a megtakarítások ösztönzése az indok, nem pedig az export ösztönzése. Azt kell mondanom, hogy mindaddig, amíg a várt infláció jelentősen meghaladja a tényleges inflációt, addig az említett eszközökön alapuló kilábalási politika sikertelen, ugyanis a "felszálló águ" inflációban - a "veszteségek kivédésének" stratégiájában - az inflációs folyamatok csak gyorsulhatnak, az ár-árfolyam-kamat-bér egymásra licitálva nőnek. (Ezt a kérdéskört az angol nyelvű irodalom "price adjustment problem" címen tárgyalja.) Más országok általam ismert alkalmazkodási programjai és eredményei alapján határozott véleményem, hogy a nekünk javasolt kiigazítási politikát olyan feltételek mellett kell megszerveznünk, amikor az infláció várt és tényleges üteme közti különbség kicsi, vagy netán a várt ütem kisebb, mint a tényleges. (Ennek a szakasznak is vannak veszteségei, de erről majd akkor írok tanulmányt, ha az realitás lesz.)

Nemrég olvastam a Népszabadságban, hogy a FOT értékelése szerint a nép kétszer akkora áremelést érzékel, mint a

tényleges. (Ilyen értékitélet más napi- és hetilapokban, a szakemberek által írt cikkekben egyaránt megjelenik.) Ez nem nagyon tér el attól a kérdéstől, amit az előbb a várt és a **tényleges inflációról** mondtam. Az mindenesetre igaz, hogy a mai állapotokat a politikák sikertelenségét feltételező várakozás jellemzi. Tanulásként itt kell utalnom az idei év egy akciójára. **A kormány márciusban elfogadta a javaslatunkat, és kiadta az ismert közleményt, hogy nem kíván inflációnövelő intézkedéseket hozni, de elvárja, hogy a gazdálkodók is ennek szellemében tartózkodjanak az áremelésétől.** A közleménynek két hónapig hallatlan sikere volt, nem szabadult el a pokol, rövid távon bizalmat teremtett, és ugyanezen időben az inflációs várakozásokat a **tényleges inflációhoz közeli szintre** vitte le. A sikerben előre csak néhányan hittünk, **a kormányzat rendkívül enerváltan állt a kérdéshez.** Meg lehetett figyelni, hogy a sajtóban miniszterek vagy más vezető politikusok milyen ritkán folytattak támogató propagandát a kormány ígért szándékának, és a megnyilvánulásaikban érzékelhető volt, hogy ők sem nagyon hittek az ígért megtartásában sem, és abban sem, hogy a vállalatokat egy ilyen "szenteltvíz" majd visszafogja az árak emelésétől.

Sajnálatosnak tartom, hogy alig három hónap múlva a kormány visszavonta ígérteit, és újabb központi áremelésekről döntött, majd leértékelte a forintot.

E döntésével ugyan elérte, hogy éves szinten 2-3 milliárd forintnyi többletbevétele lett a költségvetésnek, de a döntéssel az is együttjárt, hogy nyár óta újra az a helyzet, hogy az inflációs várakozások jelentősen meghaladják a **tényleges inflációt.** Miután nem tehetem meg, hogy szépitsem a dolgokat, úgy kell értékelnem a kormány nyári döntéseit, amelyek szerint 2-3 milliárd forintnyi előnyért annak sokszorosát kitevő hátrányt vásárolt be, ami az idei év végén és a jövő évben fog megjelenni az infláció gyorsulásában.

A magas inflációval hosszabb ideje küszködő országok közül az infláció csökkenése területén sikereket elért országok tapasztalatai azt mutatják, hogy a vagyonok és jövedelmek többszöri inflációs újraelosztásában a sokak által érzékelt és elszenvedett veszteségek egy idő után az "új"

tulajdonosok számára nagyobb érdekké teszik a stabilizációban és az áldozatvállalással együttjáró inflációs ráta csökkenésében való gondolkodást. Az infláció korábbi fázisában a jövedelemtulajdonosok az újraelosztási veszteségek és a vagyonvesztések egyedi és áldozat nélküli elkerülésének stratégiájában gondolkodtak és cselekedtek. Sajnos az is tapasztalat, hogy ezt a fajta fordulatot csak megtapasztalt és nagy mértékű dezorganizáción átesett ország példája mutatja.

Nehezen írok le ilyesmit, de szakmai felelősséggel mégis azt állítom, hogy a magyar gazdaság az inflációt tekintve a "felszálló" ágban van. Tudnunk kell, hogy ebben az időszakban szinte reménytelen olyan magatartást várni, ami tendenciában megfordítja a jövedelemtulajdonosok érdekeinek preferenciális sorrendjét. Mindebből azt a következtetést szeretném levonni, hogy /1/ a várakozásokat le kell hűteni, és /2/ a gazdálkodók gondolkodása nem fordul meg magától a felszálló ág "elején, közepén".

b.) A részpiacok fejlettsége szintén nem egyszerű kérdés. Ki kell építenünk a valutapiac és a pénzpiac azon mechanizmusait, amelyben a valuta és a hitel iránti keresleti és kínálati viszonyok "áralakító" szerepe fokozatosan átvállalja a mai nem piaci mechanizmus ármeghatározó szerepét. Azonban a deformált piac nem hagyható magára, mert abból nagy zavarok is keletkezhetnek. Ezért valójában azt a pályát kell a kormánynak megterveznie, amelyben az említett piacokon a kereslet és kínálat befolyásolásának sokféle eszköze mellett teret fog nyerni az áralakító piaci mechanizmus. A választható politikákat illetően javaslataim a következők:

- A permanens leértékelési stratégiát alkalmazni és meghirdetni nem lehet, az alapvetően aláássa a forint-valutába vetett bizalmat. Tisztázni kell végre, hogy az árfolyampolitika nálunk a piacgazdaságban szokásos hatásokat váltja-e ki, illetve mi az oka annak, hogy más hatások jelennek meg. A konjunkturaszabályozásban meghatározott szerepét szintén be kell mutatni, sok félreértést tapasztalok e téren is.

Az árfolyampolitikában is egyértelművé kell tenni, hogy a belföldi és külföldi árszínvonalak változásának

különbségei miatti leértékelés és a határárfolyam felé történő elmozdulás nem keverhető össze. A határárfolyam felé történő elmozdulást a rossz kitermelésű exportok gyorsuló elhagyásával, a világpiacinál is jobban drágító konstrukciók megszüntetésével, a rendkívül magas adószint csökkentésével, és olyan általános közgazdasági feltételek megteremtésével kell megoldani, amelyek a versenyképes területek térhódítását elősegítik.

A devizakereslet-devizakinálat a gazdaság mai állapotában oly mértékben eltér (és például a szocialista külkereskedelem miatt is olyan rendkívüli kényszerekkel terhelt), hogy **nem létezik piactisztító árfolyamszint**. Magyarul: ha a csillagos égbe emelnénk az árfolyamot, az sem oldaná meg a határárfolyam kérdését, és a gazdaság nagy részében nem váltana ki az importkereslet (devizakereslet) jelentősebb csökkenését sem. **Ezért a stabilizáció idején fokozatosan kell felkészülni a piaci mechanizmusokra**, a piaci árfolyam működtetésére, ami csak úgy nyerhet teret, hogy még jó ideig a devizakeresletre-kinálatra ható adminisztratív jellegű megoldások is megmaradnak, de fokozatosan csökkennek. (Ebből a szempontból rendkívül problémásnak tartom a bankközi devizapiac vagy devizabörze indítását, hiszen e formáknál nem látom azt a biztosítékot, ami a funkciók összekeveredését megakadályozná.)

- Szükség van arra, hogy a kamatmechanizmus azonnal felülvizsgálatra kerüljön. A mai kamatpolitika szintén a piacgazdasági hatásmechanizmus és a hitelkereslet -hitelkinálat piacgazdaságra jellemző kamatérzékenységeinek feltételezése miatt téves pályán áll. Ezt bizonyítja az a közgazdasági abszurdum, hogy a hitelekért a bankok (hitelezők) 10-15-20%-os **reálkamatot** szednek, holott a gazdaságban a reáprofitráta jobb esetben is csak 2-4%. Ilymódon mindenki, aki hitelből kívánná a strukturaváltás pénzigényét megelőlegezni, rendkívüli inflációs

"finanszírozásra" kényszerül, különben a hitel terhei kifizethetetlenek. Részben hasonló a gond, mint az árfolyamnál. Ma és a közeljövőben, amikor a gazdálkodók hitelkereslete nagyságrenddel meghaladja a hitelkínálatot (többek között azért, mert a források a költségvetési hiány refinanszírozására lekötöttek), akkor nincs olyan épeszű kamatszint, ami egyensúlyba hozná a hitelkeresletet és a hitelkínálatot. Nyilvánvaló, hogy a stabilitás felé lépés azt igényli, hogy elsőbbséget kapjon a reálkamat és a reálprofitráta összehangolása (nagyjából egyezniük kell), és ma még másodlagos a piactisztító kamatszint kérdése, és pláne felesleges a piacgazdasági mechanizmus piacgazdasági feltételek nélküli megjátszása. Tudom, hogy az általam említettekhez esetleg hitelplafonokat, vagy kamatplafont kellene megállapítani, és ez az új bankrendszerben nem éppen szimpatikus. De itt is az a kérdés, hogy meg tudjuk-e találni azt a kompromisszumot, ami lehetővé teszi a piacgazdaság irányába való lépést, de nem eredményez rendkívüli instabilitást.

Egyértelmű az is, hogy a vállalati és lakossági pénzpiacok integrálódása felé kell haladni, ami nem teszi egyszerűvé a javasolt összefüggés lakossági hitelezésnél történő megvalósítását. A választott rendszer és politika következményeként e téren is általános kamatcsökkenésnek kell bekövetkeznie, és a megtakarítási hajlandóságot relatív tartományként kell kezelnünk. Vagyis, ha az elköltött pénzjövedelmek reálértékét a '89-es gazdaságpolitika a nominális jövedelmek és az árszínvonal növekedésének egyenlegeként 3-6%-kal csökkentti, a megtakarítások értéke pedig megőrződik az inflációs rátával azonos kamatszint (0% reálkamat) mellett, akkor is relatív ösztönöztek a megtakarítások. E relatív felfogásnak különös jelentőséget ad a támogatásleépítés miatti infláció. Ugyanis a támogatásleépítés miatt a fogyasztói árindex meg fogja haladni a termelői

árindexet. Az egységes pénzpiacon az egységes betéti kamatszint tehát eleve eltérő reálkamatot jelent a gazdálkodó és a lakosság megtakarításaira nézve. A legkisebb feszültség akkor keletkezik, ha az említett relatív megközelítésnek teret engedünk. Ellenkező esetben bekövetkezik a reálkamat és reálprofitráta közötti említett szakadás.

A lakáshitelezés mindenképpen új megközelítést igényel. El tudom képzelni olyan politika meghirdetését, amelyben:

- = a maihoz képest is kedvezményes előtörlesztés hirdetünk meg, mondjuk 2-4 évig, és természetesen az állam elvállalja az ebből adódó virtuális veszteségeket;
- = az azonnal lecsökkentett, és a jövőben csökkenő inflációval párhuzamosan mozgatott kamatszint mindenképpen kisebbiti a kamattérítés miatti költségvetési hiány gondjait, és 2, illetve 4 év múlva beállhat a lakásfinanszírozás rendszere a bankszerű hitelezésre.

Ugy tűnik számomra, hogy ilyen típusú megoldások

- minden problémájuk mellett is jobbak, mint a lakásalap féle elképzelés, hiszen magát az adott problémát kezelik, és nem pótcselekvések. A lakásalap javaslat az árrendszert illetően szakmai nonszensz, az a konstrukció, amelyet a rendkívüli instabilitást okozó kategóriába sorolok.

- Az adekvát mechanizmusoknak számomra rendkívül bizonytalan területe a felelőtlenül meghirdetett bérreform tartománya. (Azt tekintem felelőtlenségnek, hogy a meghirdetés, a politikai elkötelezés az előtt történt, mielőtt a tartalom, az alapvető fogalmak és összefüggések tisztázottak lettek volna. Sajnálatosnak tartom, hogy alig egy hónapja ez megismétlődött az 1990-re előirányzott újabb ár-bérszociálpolitikai reformmal kapcsolatban.)

Mára az a helyzet alakult ki, hogy egyik oldalról aki meghirdette az is inkább visszavonul, magyarázgat, másrészt a másik oldalon minden társadalmi érdekcsoport kér, mégpedig relative egyre többet. Ebben az aszimmetrikus mozgásban lehetetlen cselekvési egységet jelentő természetes kompromisszumra jutni. Mindezt azért említettem meg, mert a munkaerőpiac beralakító szerepe, a bérmechanizmus és a bérszabályozás technikai ügyei mára már tökéletesen átvédtek és összekeveredtek a "mindenki kér" kérdéseivel. Ez a sajátosság jelenti az infláció összefüggéseiben is a legnagyobb veszélyt. Több olyan tanulmányt lehet olvasni, amely a bérek, jövedelmek növekedését és az általános keres pénzigényét rendkívül lebecsüli, azt állítván, hogy a termelés bérköltsége az összes költségnek népgazdasági szinten nem nagy hányada, tehát annak növekedése is elenyésző hatást gyakorol az árak emelkedésére. Az ilyen nézőpontból írt tanulmányokban sikeresen összekeveredik a bérek mikroökonómiai és a termelővállalat szintjén modellizált felfogása a makroökonómiával.

Az inflációt a makroökonómia szintjén lehet csak összekapcsolni a bérek, nominális jövedelmek növekedésével, és ezen a szinten a kapcsolatuk rendkívül szoros, hiszen együtt és elválaszthatatlanul jelenik meg a költségnyomások által tolt és a keresletnövekedés által huzott infláció, ráadásul a folyamat telitődik a makroegyensúly sokféle kényszerével, melyekre a tanulmány első részében utaltam.

Azt hiszem, hogy az antiinflációs jellegű politika keretében az egész témára elkerülhetetlen felülvizsgálat vár.

- Az ármechanizmust érintve már utaltam arra, hogy az milyen értelemben tartalmazhat antiinflációs karaktert. Néhány éve egyértelműen abba az irányba változtattuk az ármechanizmus szabályait, hogy a hatósági jellegű kontroll egyértelműen a piac deformált,

monopolisztikus, erőfölényes, stb. állapotának függvényében erősödjön. Vagyis ahogy lehet haladni e helyzetek megszűnése felé, úgy csökken a hatósági figyelés és a módszerek egyre liberálisabbá válnak. Erre a típusu megközelítésre alkalmas lesz a kidolgozás alatt álló versenyszabályozás is.

A fejezet zárásaként szükségesnek tartom felhívni a figyelmet arra, hogy a kormányzat szakmai apparátusára rendkívül komoly munka vár, ha az antiinflációs politikát célul tűzik ki. E tanulmány viszonylag egyértelműen sugallja a témához szorosabban kötődő, kidolgozandó témákat, a felülvizsgálandó politikákat, a megoldandó problémákat. Az antiinflációs politika egyfajta elkötelezett stratégia a mindennapok döntéseiben is. Sikerét vagy félsikerét az elkötelezettség és az a hit jelenti, hogy a sok "apró" változás egy idő után egyértelműen meghozza gyümölcsét. Hogy ez az idő mennyi, és kibírjuk-e, ez nagy kérdés, biztos válasz nincs rá. Mégis egy kis esély, amit meg nem próbálni hiba.

x x x

Remélem azt is sikerült megvilágítanom, hogy az inflációról mindent tudni lehetetlen, mint jelenség rendkívül bonyolult, mint körtünet rendkívül komolyan veendő. J.K. Galbraith nem véletlenül írta a nemrég magyarul is megjelent történelmi visszaemlékezéseiben a 40-es évekre utalva, hogy: "Az is magától értetődő volt, hogy egy nagy infláció megakadályozásához egy kis infláció megakadályozására van szükség". Ma már elsiklunk e mondat fölött, hiszen szó szerinti értelemben azt túlhaladta az élet, de szellemisége ma is igaz. Lehet, hogy az olvasó sok megfogalmazásomat egyoldalúnak, vagy tévedésnek minősíti. Tőlük csak annyit kérek mint magamtól, gondolkodjanak el Henri-Frédéric Amiel bölcséletén: "A tévedés annál veszedelmesebb, minél több igazságot tartalmaz."

Az állami árrányítás módszerei a '80-as években

I.

Bevezetés

Az 1968-as gazdasági reform az indirekt gazdaságirányítás talajára helyezkedett, melyhez logikailag a piaci ár illeszkedett volna. Ezzel szemben 1968-tól a forgalomnak csak mintegy negyedében voltak ún. szabad árak, ahol korlátozásmentesen érvényesülhetett a piac árszabályozó szerepe. A gazdaságban tehát a meghatározó a hatósági ármegállapítás maradt. Ez nyílt lehetőséget biztosított ahhoz, hogy az árakkal kapcsolatos elképzelését érvényesíthesse. Az 1970-es évek során egyre inkább tért nyert az a törekvés, hogy illeszkedve az indirekt gazdaságirányítási rendszer logikájához, a "szabad ár" vállalat által történő kialakítása is valamilyen normatív szabály alapján történjen. E célt szolgálták az 1972-től a gazdaság főbb területeire differenciáltan előírt szakmai árkalkulációs előírások, melyek részletekbe menően szabályozták az árban érvényesíthető költségek számbavételi módját, nem ritkán a nyereség kalkulációs lehetőségeit is.

A minőségi változást az 1980. évi árrendezés, illetve ahhoz kapcsolódóan az ipar tulnyomó részében bevezetett külkereskedelmi árakhoz igazodó (ismertebb nevén: kompetitív) árképzés hozta, mely a "világpiaci árat" kísérelte meg a belföldi ár centrumává tenni. Ez a helyes elv azonban - ma már tudjuk - a gyakorlatban tartósan megvalósíthatatlannak bizonyult. Nem kis részben ennek következménye, hogy az állami árrányítás hagyományos módja (a hatósági árak jogszabályok szerinti megállapítása) mellett, egyre inkább erősödött a beavatkozás a fokozatosan bővülő szabad árakba. Ez azonban akkor még a normatív - pontosabban annak hitt - szabályok keretei között történt.

Az újabb fordulatot az 1984-es év hozta. Az év elejére megfogalmazódtak "a gazdaságirányítási rendszer továbbfejlesztésének irányelvei", melyek - a mai ismeretek alapján hibás módszerrel -, de egyértelműen a reform folytatását a "'68-as elvekhez" való visszatérést tüzték ki célul, határozottan a piacgazdaság irányába mutattak. Ehhez árhozólalról az irányelv értelemszerűen piaci - az állami árbeavatkozást csak igen szűk körben érvényesítő - árrendszert képzelt el. Az irányelveket - tovább erősítve ugyan annak ellentmondásos elemeit - a Minisztertanács 1984. májusában határozat rangjára emelte. /1/ Eszerint a szabad árak körének néhány év alatti erőteljes bővítésének kellett volna bekövetkeznie, s a szabad árak körében akkor még érvényesülő "normatív" árkialakítási előírásoknak is fokozatosan meg kellett volna szűnnie.

A határozat azonban még meg sem született, az "ellentámadás" máris megindult. Elvi alapot nem volt nehéz keresni hozzá: akkor már két éve 7% körüli volt az infláció (1982-ben 6,9%-os, 1983-ban 7,3%-os volt a fogyasztói áremelkedés, s 1984-re is 7,5%-kal számolt a terv). A konkrét ürügyet pedig egyes szabad árformába tartozó tejtermékek (pl. Turó Rudi) 1984. március 5-én, vállalati hatáskörben megvalósított áremelése jelentette. Az "ügy" néhány héten belül az MSzMP Gazdaságpolitikai Bizottsága (a továbbiakban: GPB) elé került. Az akkori légkörben természetesen már nem volt aktuális a piaci árrendszer (mint a piacgazdaság szerves tartozéka) elleni nyílt támadás. Nem véletlenül fogalmazott az egyik hozzászóló az alábbiak szerint:

"Félreértés ne essék, mert amit mondok, abból lehet valami olyasmit következtetni, hogy itt szeretnék visszacsempészni valamit az adminisztratív árkorlátozások egyébként elítélendő módszereiből. Erről nincs szó, de arról igen, hogy ebben a szituációban, meg az elkövetkezendő idő szituációjában azért, amikor ilyen érzékeny körben kerül sor áremelésekre, legyen érdemi beavatkozási lehetősége a politikának."

Az eredmény: a gazdaságirányítási rendszer továbbfejlesztésére irányuló - s ennek keretében az árrendszer liberalizálását célul kitűző - határozatával gyakorlatilag egy időben (április 26-án) a Minisztertanács egy másik határozatot is hozott, mely az ármechanizmus jelentős szigorításáról intézkedett. /2/ Az e határozat kapcsán hozott konkrét intézkedések megteremtették annak lehetőségét, hogy a központi (párt és állami) szervek gyakorlatilag minden áremelésről tudomást szerezzenek, s annak "elhalasztására" intézkedést tehessenek függetlenül attól, hogy az áremelés valamilyen tételre árelőírást megsértett volna-e vagy sem. Az így megteremtett lehetőséggel a központi irányítás hosszu ideig élt is.

Az így kialakult helyzethez képest az érdemi változást nehéz egyetlen időponthoz kötni. Szerepet játszott benne, hogy 1987-ben ismét napirendre került az árrendszer továbbfejlesztése, amikor is megerősítették, hogy a gazdaságirányítási rendszernek a piac- és versenyfejlesztés irányában kell haladnia. Egyre nyilvánvalóbbá vált, hogy az áralakulásba történő állami beavatkozás a verseny kibontakozását is gátolja. Ennek jegyében 1987-től, ezen belül is különösen 1988-tól egy erőteljes árliberalizálási folyamat indult meg, a jogi alapon történő állami árbeavatkozás lehetősége erőteljesen csökkent. Az 1984. évi határozat kapcsán kialakított "informális" beavatkozás pedig fokozatosan elhalt, azt követően, hogy az 1987. évi kormányzati átszervezés során, az egész beavatkozási mechanizmus koordinálását végző szerv, a Gazdasági Bizottság (a továbbiakban: GB) megszűnt. Így 1990-re az árszabályozásban olyan helyzet alakult ki, hogy az alkalmazott megoldások tulnyomó része már csak ellentétes a piacgazdasági modellel, és a gazdálkodók áraiba történő "illegális" beavatkozás gyakorlatilag megszűnt.

Ma az állami szerveket inkább azért éri bírálat, hogy az árrendszer túlzott liberalizálásával, az állami árbeavatkozás "indokolatlanul szűk körre" korlátozásával kiszolgáltatotta a

társadalmat a vállalatok áremelési önkényének. Ezért is fontosak azok, az "árak megállapításáról", valamint a "tisztességtelen piaci magatartás tilalmáról" szóló törvényjavaslatok, melyek a mostanra kialakult helyzetet kívánják a törvény rangjára emelni. Biztosítva ezzel - egyebek mellett - az árliberalizáció visszafordíthatatlanságát és társadalmi legitimitását egyaránt.

II.

Az árak jogi szabályozottsága

Az állami árszabályozás hosszú éveken keresztül - s bizonyos szempontból mind a mai napig - két egymással ellentétesnek tekinthető követelménynek kísérelt eleget tenni:

1.) Egyik oldalról a piaci mechanizmusok felhasználására építő indirekt gazdaságirányítási rendszer és az ezzel konform vállalati önállóság megkövetelte (volna), hogy a gazdálkodó egységek áraik kialakításában is szabadságot kapjanak. Ez nem egyszerűen elvi követelmény. A szabad árkialakítás hiánya ugyanis a piaci mechanizmusokat is működésképtelenné teszi. Kikapcsolja azt az automatizmust, amely az egyes áraknak a ráfordításoktól különböző irányokban és mértékben való eltérése (az eltérő jövedelmezőség) révén segíti elő a kínálat és a kereslet összhangjának kialakulását. Ilyen összefüggésben az **árliberalizációra** való törekvés - időszakonként változó intenzitással és gyakran csak elvi követelményként, de - 1968. óta meghatározó eleme a magyar árpolitikának.

2.) Másrészt a magyar gazdaságirányítási rendszerben alapvető árpolitikai célként fogalmazódott meg az **inflációellenesség**. Hosszu ideig ennek elsősorban politikai vetületére helyeződött a hangsúly. Részben elvileg (t.i., hogy a szocialista gazdasági rendszer képes hatékonyan védekezni az árak emelkedése ellen), részben gyakorlati megközelítésben, a társadalom "nyugalma" szempontjából. A politikai szempontok mellett az idő előrehaladtával egyre nagyobb hangsúlyt kaptak a gazdasági megközelítések is. Mindenekelőtt az, hogy a szabad vállalati árkialakítás kellő intenzitású piaci verseny nélkül

lehetőséget ad a felmerült költségek szinte automatikus érvényesítésére, ami feleslegessé teszi a termelés korszerűsítésére, a takarékos költséggazdálkodásra irányuló erőfeszítéseket.

Az inflációtól való - egyébként jogos - félelem hosszú ideig erőteljesebbnek bizonyult a liberalizációra irányuló törekvésnél. Ezzel is összhangban vezetett be az 1968. évi reform un. vegyes árrendszert, ahol egymás mellett léteztek hatóságilag megállapított (hatósági) és a vállalatok közötti megállapodások szerint szabadon mozgó (szabad) árak. A termelés alsó vertikumában (alapanyagok, energiahordozók) és a végső fogyasztásra kerülő termékek fogyasztói árai körében kb. 75-80%-ban 1968-tól is állami ármegállapítás történt. A szabad ár meghatározó súlyúvá csupán a termelés közbülső vertikumában, a feldolgozóipar termelői áraiban vált. Az árdöntések legalább részben vállalati hatáskörbe kerülését szolgálta ugyanakkor az, hogy a hatósági ármegállapítás részben - a lefelé való elmozdulást megengedő - maximált ár, illetve - az azok közötti mozgást lehetővé tevő - árhatárok formájában történt. Mindez azonban jórészt formális volt (pl. a vállalatok szinte minden esetben a felső árhatárt érvényesítették), s így nem változtatott azon a tényen, hogy a forgalomnak csak mintegy egy-negyedében voltak szabad árak, ahol korlátozásmentesen érvényesülhetett a piac árszabályozó szerepe.

A '70-es évek elejétől fokozatosan bővült a szabad árak érvényesülési köre, s az évtized végére elérte a 45%-ot. Ezzel egyidejűleg azonban az 1972-es reformellenes politikai támadás árpolitikai következményeként - éppen annak ellensúlyozására - erősödött az állami beavatkozás a szabad árakba. Egyre inkább tért nyert az a törekvés, hogy - illeszkedve az indirekt gazdaságirányítási rendszer logikájához - a "szabad" ár vállalat által történő kialakítása is valamilyen normatív szabály alapján történjen.

E célt szolgálták az 1972-től, a gazdaság szinte minden területére kiterjedően előírt árkalkulációs előírások, melyek részletekbe menően szabályozták az árban érvényesíthető költségek számbavételi módját. A felszámítható nyereség

mértékére tétéles megkötés ugyan általában nem volt, az un. tisztességtelen haszon szabályozás és különösen annak ellenőrzési módszere azonban a gyakorlatban oda vezetett, hogy a vállalatok a termék használati értékétől, piaci helyzetétől függetlenül egy átlagos (10% körüli) nyereséggel kalkulálták áraikat. E megoldások mögött kimondva-kimondatlanul az az illúzió húzódott meg, hogy a marxi társadalmilag szükséges ráfordítás számításával meghatározható.

A '70-es évek árrendszerét az ártámogatások rendkívül széles alkalmazása jellemezte. Ezek kezdetben elsősorban az alapvető fogyasztási cikkek (élelmiszerek, szolgáltatások) árainak relative alacsony szinten tartását és lehetőség szerinti stabilitását szolgálták. Az 1973-as világpiaci árrobbanást követően - nem kis részben politikai ideológiai okok miatt - az ártámogatások egyre nagyobb hányadát tette ki az importárak dotálása. Az évtized második felében a különböző ártámogatások együttes összege már megközelítette az összes tisztajövedelem felét.

1. Az 1980-tól érvényes árrendszer

Az ártámogatások szinte elviselhetetlen mértékű felduzzadása és az önköltségen alapuló árképzési szisztéma ellentmondásai mind nyilvánvalóbbá tették a változtatás szükségességét. Erre 1980. I. 1-jén került sor.

Egyrésztől általános termelői árrendezés keretében a korábbi, a hazai költségviszonyokat tükröző árak helyébe a gazdaság egy részében a külpiaci árarányokkal összhangban álló belföldi árak léptek. Másrésztől olyan ármechanizmus kialakítására is sor került, mely azt volt hivatott biztosítani, hogy a helyesnek tartott árarányok ne korlátozódjanak az árrendezés napjára, hanem folyamatosan érvényre jussanak.

A kialakított ármechanizmus az előzőekben említett kettős követelménynek (liberalizáció és infláció-ellenesség) úgy próbált megfelelni, hogy bővítette ugyan a szabad árak érvényesülési körét, egyidejűleg azonban részletes szabályokat adott azok kialakítására.

Az új ármechanizmus **főbb elemei** az alábbiak voltak:

- a) A természeti erőforrásoknál és a készárúk túlnyomó többségénél hatályon kívül kerültek a korábbi önköltségen alapuló áralakítási módszerek és bevezetésre került az **un. külkereskedelmi árakhoz igazodó árképzési rendszer**. Ez az energiahordozók és az alapanyagok esetében a mindenkori magyar konvertibilis külkereskedelmi ár által jellemezett világpiaci **árszintet**, a készárúk esetében pedig azt az **árváltozást** tette a belföldi árkialakítás alapjává, amely a magyar konvertibilis export árak szintjében az árrendezéshez figyelembe vetthez képest bekövetkezett. Egyidejűleg az alapanyagokra és a feldolgozóipari termékekre nézve gyakorlatilag teljes körben megszűnt a hatósági ármegállapítás. Azok szabad árformába kerültek, vagyis az árakat az előzőekben említett szabályok keretei között a vállalatok alakíthatták ki. A külkereskedelmi árakhoz igazodó árképzés alá vont területek közül csak az energiahordozóknál maradt fenn a hatósági ár.
- b) Azokon a területeken viszont (élelmiszergazdaság, szolgáltatások), ahol az önköltségen alapuló árképzés maradt érvényben, 1980 után is szinte teljes körben hatósági árak érvényesültek.

Összességében azonban a korábbi 45%-ról csak 55%-ra bővült a szabad árak részaránya a végső fogyasztásra kerülő termékeknél. A növekedés gyakorlatilag teljes egészében azon iparcikkek szabad árformába sorolásából adódott, ahol a külkereskedelmi árakhoz igazodó szabályozása révén biztosítottnak látszik a vállalati árkialakítás állami kontrollálása.

2. Az 1984-1985. évi változások

A külkereskedelmi árakhoz igazodó árképzés rendszere a gazdaságnak csak egy meghatározott részében (az alapanyag szektorban és a feldolgozóiparban funkcionált), és működése ott sem volt ellentmondásmentes. Ezért egyre szélesebb körben kellett egyidejűleg beavatkozni a vállalati árkialakításba.

Az árrendszerrel kapcsolatos elvárások természetesen sem a liberalizáció, sem pedig az infláció elleni fellépés szempontjából nem csökkentek. A kialakult rendszer meghaladására két - egymással homlokegyenest eltérő - irányba történtek lépések.

- a) Az Árliberalizáció irányába mutatott, hogy 1984. májusában határozat született a gazdaságirányítási rendszer, és ezen belül az árrendszer továbbfejlesztéséről. Ez már alapvetően arra a koncepcióra épített, hogy a gazdaság hatékony működése csak valós piaci árrendszer mellett biztosítható. Megfogalmazódott az az elv, hogy: az államnak általában nem az árakat, hanem a piacot (a versenyt) kell szabályozni, az árak pedig az így szabályozott piac törvényei szerint kell kialakuljanak. Ennek szellemében lépett hatályba 1985. elején a tisztességtelen gazdasági tevékenység tilalmáról szóló törvény. E törvény meghatározta azokat a szabályokat, melyekhez a piaci szereplőknek tartaniuk kell magukat, és megteremtette a piaci verseny e szabályait megsértők elleni fellépés elvi lehetőségét is.

A verseny szabályozása nem jelentette természetesen egyidejűleg a versenyviszonyok kiépülését is. Ezt figyelembe véve mondta ki a határozat, hogy azokon a területeken, ahol (és ameddig) a verseny nem alakul ki, az árak szabályozásában átmenetileg fenn kell tartani az adminisztratív jellegű korlátokat is. A belföldi piacot változatlanul a monopolszervezettség jellemezte, az importverseny kibontakozását pedig a kötött importengedélyezési rendszer akadályozta. Ebből adódóan is de különösen azért, mert az 1984. évi határozatra és annak konkrét végrehajtására is rányomta bélyegét, hogy még mindig élt az 1968. évi gazdasági reformot is jellemző illúzió, mely szerint a tervgazdaság és a piaczgazdaság előnyei ötvözhetők, 1985-ben nem történtek jelentős Árliberalizációs lépések. 1985. I. 1-jétől csak jelentéktelen mértékben

mérséklődött a hatósági ármegállapítás alá tartozó árukör, sőt azt megelőzően 1984. közepén az áremelés előzetes bejelentési kötelezettsége alá vont termékkör érezhetően bővült. A szabad áraknál érvényesülő árszabályozási előírások is fennmaradtak (a külkereskedelmi árakhoz igazodó árképzés, valamint az azzal nem érintett területeken az áralkulációs előírások, igaz ez utóbbi a korábbihoz képest egyszerűsített módon).

- b) E csekély liberalizálás is csak látszat volt, mert még 1984. közepén olyan intézkedések történtek, melyek szinte korlátlan beavatkozási lehetőséget teremtettek az Állami szervek részére a vállalati ár kialakításba. Az Országos Árhivatal jogszabályban kapott felhatalmazást arra, hogy bármilyen tudomására jutott áremelési szándékot felfüggeszsen, a "tudomásra-jutás" elősegítése érdekében pedig olyan információs rendszer került kialakításra, mely gyakorlatilag az egész gazdaságra kiterjedt. (Ezzel a kérdéssel részletesen a IV. fejezet 2. pontja foglalkozik.)

3. Az árliberalizálás erősödése 1987-től

- a) A késztermékek körében 1987. márciusában megszűnt a külkereskedelmi árakhoz igazodó árképzés. Ez a szabályozás a '80-as évtized első éveiben határozott előrelépést jelentett a korábbi, az önköltségen alapuló árképzési rendszerhez képest. Hatására a feldolgozóiparban megindult egyfajta, a vállalaton belüli önköltségcsökkentési lehetőséget is figyelembe vevő árpolitika, az 1980-as évek elején a korábbi években tapasztaltnál lényegesen jobban nőttek az exportárak. Nagyon hamar kiütköztek azonban a szabályozás hiányosságai, mindenekelött az, hogy a belföldi áraknak az exportárakhoz kötése miatt a vállalatoknál erőteljes érdekeltség jelentkezett arra, hogy csak kifejezetten kedvező árfekvésű termékeket exportáljanak, ami veszélyeztette a

külgazdasági egyensúlyt. Az ellentmondások enyhítésére a rendszer újabb és újabb kiegészítő szabályokkal bővült, s egy idő után a rendszer minden normativitását elvesztette. A szabályozás sikertelensége is jelezte, hogy nem alkotható olyan "csodaszabály", mely tértől és időtől függetlenül a piac minden szereplője számára megmondja: "hogyan kell árat csinálni". Egyértelműen beigazolódott, hogy az árak egyetlen normája lehetséges: a piac. Pontosabban az, ahogy a vevő részére az adott áron az áru tisztességes körülmények között eladható.

- b) Teljes egészében megszűntek az árkalkulációs előírások, előbb 1988-ban az iparban, majd 1990-ben az építőiparban. Ezzel az önköltségen alapuló árképzés utolsó elemei is kiiktatódtak a magyar árrendszerből. A magyar árpolitika végérvényesen szakított azzal az illúzióval, hogy a marxista társadalmilag szükséges ráfordítás számításával meghatározható, és ezáltal árképzési előírassá tehető. Mindez természetesen nem kérdőjelezi meg azt, hogy a vállalati árkialakításban a költségeknek meghatározó szerepük van.
- c) 1989-ben csak szűk körben – kísérleti jelleggel –, 1990-től azonban az egész gazdaság szempontjából meghatározó jelentőségű alapanyagok és félkésztermékek konvertibilis importjánál is megszűnt az importengedélyezettetés rendszere, ezen termékek importja "liberalizálttá vált". Ez új helyzetet teremtett az alapanyagok és energiahordozók körében még érvényesülő külkereskedelmi árakhoz igazodó árképzés tekintetében. Ennek az árképzési szisztémának az alapvető funkciója az, hogy konvertibilis importlehetőség hiányában is érvényre jussanak a nemzetközi árak a belföldi árakban. Nyilvánvaló tehát, hogy a liberalizált termékek esetében nincs tovább szükség ilyen hatósági előírásra. 1990. elejétől ezért a külkereskedelmi árakhoz igazodó árképzés csak a nem liberalizált termékeknél maradt

fenn. Ezek közé az energiahordozók és jellemzően azok a nyersanyagok tartoznak, amelyeknél egyébként is a konvertibilis import a magyar gazdaság fő beszerzési forrása.

d) Az időszak során jelentősen szűkült a hatósági ármegállapítás alá tartozó árukör. Az 1985. évi közel 45%-kal szemben 1990-ben már csak a végső fogyasztás kb. 16%-át kitevő alábbi termékekre és szolgáltatásokra érvényesül hatósági ár:

- az energiahordozók és üzemanyagok, valamint a jellemzően monopolszervezetek által végzett közlekedési-hírközlési és vízgazdálkodási szolgáltatások termelői és fogyasztói árait;
- néhány fontos, illetve speciális piaci helyzetű fogyasztási cikk vagy szolgáltatás fogyasztói ára (tej, fehérkenyér, péksütemény, tankönyv, személygépkocsi, lakbér), illetve kereskedelmi árresére (gyógyszer, munkahelyi és előfizetéses vendéglátás);
- a tej és az étkezési buza mezőgazdasági felvásárlási ára.

A bejelentési kötelezettség alá vont termékek köre szintén jelentősen mérséklődött, az 1987. évi több, mint 20%-kal szemben jelenleg a forgalom kb. 6%-át kitevő alábbi termékekre érvényesül már csak bejelentési kötelezettség:

- a feldolgozóipar által használt, jellemzően monopoltermelők által előállított alapanyagoknál (kohászati anyagok- és termékek, műanyag alapanyagok, vegyi szálak, papír, fonalak);
- a gyógyászati cikkek körében (gyógyszerek, gyógyászati segédeszközök, vatta, kötszer);
- néhány olyan feldolgozóipari terméknel, ahol a piac monopolizált, vagy erőfölény jellemzi (cirkogejzer, gáztűzhely, hűtő- és fagyasztószelekrény, áztató-öblítő, mosó- és mosogatószer, papírfeldolgozási termékek);
- néhány fontos fogyasztási cikk (egyres butorok, csecsemőruházati termékek).

- e) Az 1988-tól - részben a külkereskedelmi árakhoz igazodó feldolgozóipari árképzés megszűnésével összhangban kialakult "szabályozási űr" pótlására - bevezetésre került az un. árkonzultációs rendszer (lásd: IV. fejezet 3. pont) hatóköre is fokozatosan mérséklődött.

A '80-as évtized utolsó éveiben megvalósult árliberalizációs folyamatot az alábbi 1. számú táblázat szemlélteti:

1. Táblázat

A piaci viszonyok érvényesülése az árrendszerben

	Megoszlás %-ban (a végső fogyasztásra kerülő termékek teljes forgalma = 100)			
	1987	1988	1989	1990
1. Hatósági megkötés érvényesül ezen belül	59	48	38	23
a) tétéles állami ármeg-állapítás (hatósági ár)	38	22	19	16
b) áremelés előzetes bejelentési kötelezettsége	21	21	12	6
c) árkonzultáció	-	5	7	1
2. Hatósági megkötés nincs	41	52	62	77

Mindezen változásokkal 1990-re lényegében olyan helyzet alakult ki, hogy az árszabályozásban alkalmazott megoldások tulnyomó része nem ellentétes a piacgazdasági modellel. Az állami ármegállapítás 16%-os részaránya, de még az áremelés előzetes bejelentési kötelezettséggel és az un. árkonzultációval együttesen számított 23%-os részarány sem tekinthető magasnak. Ami pedig ennél is lényegesebb, az állami ármegállapítással nem érintett szabad árak tekintetében mostanra gyakorlatilag minden közvetlen árképzési szabály megszűnt.

Az erőteljes árliberalizálás ugyanakkor csak jelentősen mérsékelte, de mind a mai napig nem szüntette meg a mai árszabályozásnak azokat az elemeit, melyek lehetőséget adnak az állam hatalmi pozíciójából fakadó állami árirányítás fenntartására. A jelenlegi jogszabályok szerint ugyanis a Kormányzat, s ezen belül az un. árhatósági jogkörrel rendelkező szervek (jelenleg a Pénzügyminisztérium és a Földművelődésügyi Minisztérium) hatáskörébe tartozik, hogy mely termékekre irnak elő hatósági árat, vagy az áremelési szándék előzetes bejelentését, illetve, hogy mely vállalkozót kérnek fel un. árkonzultációra. Fokozza a problémát, hogy az árhatósági és ezen belül az árellenőrzési jogkör az előzőekben említett árbeavatkozás lehetőségeikkel nem érintett termékekre is kiterjed. Az érvényes jogszabályok szerint pl. még mindig bármely termék áremelése felfüggeszthető három hónapra.

Mindezek annak ellenére ellentmondásos helyzetet teremtettek, hogy már a korábbi Kormányzat részéről sem mutatkoztak az árliberalizációs folyamat visszafordítására utaló jelek, a mostani pedig egyértelműen a piacgazdaság elkötelezett híve. Ezért annak intézményes biztosítása érdekében, hogy az ár legfőbb szabályozója valóban a piac legyen továbbá, hogy az állami szervek csak kivételesen és szűk körben avatkozhassanak az árak alakulásába, a szabályozás lehetséges kereteit indokolt törvényben rögzíteni. A törvény alapvető funkciója e kormányzati beavatkozás kereteinek kijelölése, valamint annak deklarálása, hogy ahol a törvény arra nem ad felhatalmazást, ott a piaci verseny árki alakító

szerepe az árakra vonatkozó közvetlen állami beavatkozással nem korlátozható.

Az erre vonatkozó törvényjavaslatot a Kormány 1990. augusztus végén a Parlament elé terjesztette. A törvényjavaslat elfogadása minőségileg új helyzetet teremt az állami árirányítás lehetőségei tekintetében a maihoz képest. Hogy ez mennyire lényeges, azt talán bizonyítják azok a problémák is, melyek a korlátozás nélküli állami árbeavatkozásból eddig adódtak. A következő fejezetek ezt kívánják bemutatni, részletesen ismertetve az állami árirányításnak a '80-as évtizedben alkalmazott módszereit.

III.

A hatósági ármegállapítás folyamata

A hatósági árak körének kijelölését a Minisztertanács rendelettel az ún. árhatóságok hatáskörébe utalta. A központi árhatóság az időszak egészét tekintve 1990. nyaráig az Országos Anyag- és Árhivatal, illetve 1988. áprilisától "új" néven az Országos Árhivatal volt. 1990. nyarán ez a funkció a Pénzügyminisztérium hatáskörébe került át. Emellett már 1990. elejétől ilyen funkciót kapott az élelmiszeripari és mezőgazdasági termékekre vonatkozóan a Földművelődésügyi Minisztérium is (akkor még: Mezőgazdasági- és Élelmészeti Minisztérium).

A hatósági ármegállapítás általában szintén annak a szervnek a feladata, amely jogosult a hatósági árformába történő besorolásra. Az ármegállapítási jogot azonban az Árhivatal az időszak során változó körben közösen gyakorolta más szervekkel: egyes ágazatilag illetékes minisztériumokkal, illetve helyi jellegű szolgáltatások esetén az illetékes tanács végrehajtó bizottsága szakigazgatási szervével. Mindez azonban nem változtatott azon a tényen, hogy az elemzés tárgyát képező '80-as évtizedben az árügyek koordinálását mintegy "árminisztériumként" az Árhivatal végezte.

A hatósági ár kiadását megelőzően az Árhivatalnak azt egyeztetni kellett az érdekelt minisztériumokkal (országos

hatáskörű szervekkel). Az érvényes jogrend szerint ez azt jelentette volna, hogy valamely hatósági árat hatálybalépése előtt egyeztetni kell:

- az adott terméket előállító, illetve a szolgáltatást végző vállalatot felügyelő minisztériummal (pl. a szén esetében az Ipari Minisztériummal);
- fogyasztási cikkek esetében a Belkereskedelmi, majd később a Kereskedelmi Minisztériummal;
- termelői felhasználásra is kerülő termékek (szolgáltatások) esetében a főbb felhasználókat felügyelő minisztériumokkal (a szén esetében pl. azzal a tárcával is, melyhez a közlekedés tartozik);
- végül olyan termékek esetében, melyhez valamilyen külön pénzügyi hid kapcsolódik (pl. ártámogatás), a Pénzügyminisztériummal.

Az árak - különösen a fogyasztói árak - azonban mindig politikai kérdésként kezelődtek. Ezért az előzőek szerinti szakmai egyeztetés - néhány jelentéktelen esetet nem számítva - mindig összefonódott egy, az MSzMP KB Gazdaságpolitikai Osztálya által vezényelt "politikai" egyeztetéssel.

1. Az állami szervek és a párt (MSzMP) feladatmegoszlása

Hatósági árintézkedésekre lényeges termékkörökben jellemzően csak

- az éves népgazdasági terv keretében, általában az év elején, ritkábban előre eldöntött későbbi időpontban (pl. a háztartási energiahordozók esetében a fűtési szezon követően), illetve
- a tervnek az I. félév végefelé végrehajtott felülvizsgálatakor, az az alapján szükségessé váló tervkiigazítás keretében, az év közepén került sor.

1.1. Az év eleji hatósági árintézkedések

Az első szakmai elemzéseket és számításokat tartalmazó előterjesztést (általában az előző év augusztusában) az állami szervek, az Országos Tervhivatal (OT) koordinálásával

készítették el, melyet az MSzMP Gazdaságpolitikai Bizottsága (GPB) megtárgyalt. A GPB határozatot hozott a terv készítésének irányelveiről. Ezek alapján a Tervhivatal a többi funkcionális és ágazati minisztérium bevonásával elkészítette az éves népgazdasági tervet. Ezzel párhuzamosan az Országos Anyag- és Árhivatal - a terv keretszámainak ismeretében részletesen kidolgozta a soron következő év árpolitikáját a szükséges és lehetséges központi intézkedések körét és mértékeit.

A javasolt árintézkedések egyaránt érintették az un. termelői árakat (melyek a vállalatok közötti kapcsolatokban érvényesülnek) és a fogyasztói árakat. Pártvonalra azonban általában - figyelemmel azok politikai és szociális szempontból kitüntetett szerepére - csak a fogyasztói árak kerültek. Az erről szóló előterjesztéseket a GPB külön is megtárgyalta. Az általa hozott határozatokban részletes utasítások voltak a tervezett áremelések körére és mértékére.

Ezek az utasítások az alapvető termékek és szolgáltatások körén túl néha egészen jelentéktelen esetekre is kiterjedtek, a konkrét árak mélységéig.

Miközben az állami szervek tovább dolgoztak a kapott utasítások számszerűsítésén, a párt Gazdaságpolitikai Osztálya a Politikai Bizottság (PB) részére elkészítette a népgazdasági terv főbb mutatóiról, ezen belül a fogyasztói árintézkedésekről szóló előterjesztését.

Az előterjesztés kidolgozásához természetesen igénybe vették az állami szervek szakértőit is. Ez amellet, hogy a Gazdaságpolitikai Osztályon a szükséges szakismeretek sem álltak rendelkezésre, azért is fontos volt, mivel a PB határozat előirányzatait már "köbe vésettnek" kellett tekinteni. Az ott elfogadott intézkedések köre és mértéke a végrehajtó állami szervek részére kötelező erejű volt, azon gyakran még a nyilvánvaló tévedés esetén sem lehetett változtatni.

A párt Központi Bizottsága (KB) általában december első hetében kapott tájékoztatást a tervezett intézkedésekről. A szó szoros értelmében tájékoztatást, mert a KB ülésein az előirányzatokon már érdemben nem változtatott. A PB határozata

Általában úgy szólt, hogy a jóváhagyott intézkedések szükséges "pontositására" a KB titkárságát hatalmazza fel. A végső szót tehát a KB titkárai, illetve első titkára mondta ki.

Időközben "állami vonalon" az előterjesztéseket a kormány gazdaságpolitikai bizottságai - Állami Tervbizottság (ATB), Gazdasági Bizottság (GB) - is megtárgyalták. A kormány azonban az esetek többségében már kész döntéseket tárgyalta a tervezett intézkedéseket közvetlenül megelőző napokban. A kormány ülésén így többnyire csak a végrehajtás technikai kérdéseiben döntöttek. Előfordult olyan eset is, hogy a kormány akkor tárgyalta az érintettekéről szóló előterjesztést, amikor a párt a várható áremelésekről a tagságnak (az intézkedést megelőző 3-4 nappal korábban) már tájékoztatást adott.

Külön "forgatókönyve" volt a lakossági tájékoztató elkészítésének. Az első változatokat - melyet még vagy 10-15 követett az Árhivatalban készítették el. A tájékoztatók két részből álltak (1) indoklás, (2) az intézkedések részletes szakmai bemutatása. Az első változatok általában viszonylag őszinte indoklást tartalmaztak. Minél magasabb szintre kellett azonban bemutatni a közlemény-tervezeteket úgy váltak azok egyre politikusabbakká, más szóval üresebbé. Mig végül a közlemények az indoklásokban csak általános és közismert frázisokat tartalmaztak, az igazi okokról nem hangzott el tájékoztatás. Az érintettek mértékeit és azoknak az éves fogyasztói árindexre gyakorolt hatásait azonban a közlemények szakmailag is korrekten, a valóságnak megfelelően tartalmazták.

A közlemények fogalmazásában általában egyszerre vett részt a KB illetékes (gazdaságpolitikai) titkára, osztályvezetője, a miniszterelnök, a miniszterelnökhelyettesek és az MT Tájékoztatási Hivatalának elnöke. Az olykor egymásnak ellentmondó változatok egyeztetése nem kis feladatot jelentett. Végül a sajtó csak az utolsó pillanatban kapta kézhez a közlemény szövegét.

1.2. Az év közepi hatósági árintézkedések

Különösen az évtized második felében vált gyakorlattá, hogy az év közepe táján szinte "menetrendszerűen" olyan hatósági árintézkedésekre is sor került, melyek eredetileg nem voltak tervbe véve. Ezek alapvető indítéka az volt, hogy az éves várható folyamatokról az OT vezetésével az állami szervek által készített elemzések a tervezettől lényegesen – és kedvezőtlen irányba – eltérő tendenciákat mutattak ki. Olyan tendenciákat, melyek a gazdaság egyensúlyát alapvetően veszélyeztették. Így mindenekelőtt azt, hogy a nominális jövedelemkiáramlás meghaladja a gazdaság teljesítménye alapján elfogadható mértéket illetve, hogy abból is adódóan az állami költségvetés helyzete rosszabb a tervezettnél.

A témában készülő előterjesztések lényegében az éves tervezéssel ismertetett menetrend szerint – az illetékes állami szervek közreműködésével, de – alapvetően pártvonalon jutottak el a döntésig. Az említett problémák ("túlzott" jövedelemkiáramlás, költségvetési hiány) természetesen minden esetben felvetette rendkívüli fogyasztói áremelések igényét, melyet egyidejűleg oldották meg a túlzottnak minősített nomináljövedelmek reálértékének csökkentését és biztosítottak költségvetési bevételeket. Sajátossága volt ezeknek az áremeléseknek, hogy általában politikailag kevésbé érzékenyek minősített termékeknel valósultak meg. Így az egészségre károsnak minősíthető szeszesitaloknál és dohányáruknál, illetve a luxusfogyasztásként kezelt autózáshoz kapcsolódó üzemanyag áraknál.

2. Az állami szervek közötti egyeztetések rendszere

Az előzőekben már említésre került, hogy az érvényes jogrend szerint minden hatósági ármegállapítást az Árhivatalnak (vagy annak akivel ármegállapítási jogát megosztotta) az érdekelt szervekkel egyeztetni kellett. Elvileg az egyeztetést követően azt Árhivatal az új árat saját hatáskörben közzétehetette volna. A gyakorlatban azonban ez nem így történt. A gazdasági helyzet romlásával egyre inkább

egymásnak ellentmondó feladatok hárultak az egyes államigazgatási szervekre. Ezek egy ponton túl nem tettek lehetővé felelősségteljesen vállalható kompromisszumot. Egy triviális példával: ha a Pénzügyminisztérium azt a feladatot kapja, hogy minimalizálja a költségvetési hiányt, az Árhivatal pedig azt, hogy az áremelkedés ne haladjon meg egy bizonyos mértéket, akkor (pl. egy közvetlen árnövelő hatású adóemelésben) megegyezni csak a saját feladata kárára tud. Ezt a felelősséget az egyes szervek egyre kevésbé merték vállalni. Ezért eltekintve attól, hogy az egész mechanizmus a párt vezetésével zajlott, a konkrét szakmai előkészítés tekintetében is az volt a jellemző, hogy azokról legalább kormánybizottság szintjén született döntés.

Az állami szervek (GB, ATB, MT stb.) részére készített előterjesztéseknek az érdekelt szervek közötti egyeztetése több (szakértői, főosztályvezetői, miniszterhelyettesi-államtitkári és miniszteri) szinten is lezajlott. Az egyeztetésekre meghívott volt az MSzMP KB és a SzOT Gazdaságpolitikai Osztályának képviselője is.

Az érvek és ellenérvek ütköztetésére az egymástól funkcionálisan meglehetősen elkülönült irányító szervek között került sor. A vitákban szakmai érvekkel alátámasztott funkcionális és ágazati érdekek jutottak kifejezésre. Ez - valóságos pluralizmus hiányában - sajátos módon még kedvező is volt, hiszen ha gyakran torz módon is, de a társadalomban és a gazdaságban meglévő valóságos érdekellentéteket jelenített meg.

Az egyes érintkezések körét és mértékét illetően kialakult tárca-véleményeket a politikai szempontokon túlmenően a nemzeti jövedelem újraelosztásáért folytatott küzdelem pillanatnyi erőviszonyai határozták meg.

Az egyeztetésben résztvevő szervek többsége esetenként nyíltan kimondva, esetenként csak burkoltan, de a minél magasabb inflációban volt érdekelt:

- a népgazdasági egyensúlyért felelős Országos Tervhivatal a gazdaság egyre kézbe tarthatatlanabbá váló nominális folyamatai (megakadályozhatatlan vállalati és lakossági jövedelemkiáramlás), és az egyre

- romló reálfolyamatok (alacsony gazdasági növekedés, sőt stagnálás, illetve az egyre erősödő külkereskedelmi aktivumkényszer) közötti összhangot a legegyszerűbben az erősödő inflációval látta kiegyensúlyozhatónak;
- a Pénzügyminisztérium, mint a pénzügyi egyensúlyért felelős szerv elsősorban a költségvetési egyensúly szempontjából volt "áremeléspárti". Meg is lehetett érteni, hiszen különösen az 1988. évi adóreformig az árakhoz kapcsolódó pénzügyi hidak szinte minden normativitást nélkülöztek. Így mindig meg volt a veszélye annak, hogy a növekvő költségek és stabilan tartani kívánt árak közötti ellentmondás a támogatás növelésével vagy a forgalmi adó csökkentésével kerül feloldásra. Másoldalról viszont - szintén a normativitás hiányából adódóan -, ha valamely árhoz már hozzá kellett nyulni, abból általában a költségvetés is részesedett;
  - az ágazati minisztériumok miután felelősek voltak a működőképességért, saját területeiket érintően minél nagyobb áremelésekben voltak érdekeltek. A jellemző volt érthetően az is, hogy minden érdekelt fél a saját területét érintő jelentős áremelések mellett, kifogásolta más területek áremeléseit.

A másik, az inflációellenes oldalon az Árhivatal mellett lényegében csak a pártközpont állt. Az Árhivatalnak mint az inflációs ráta relative alacsony szintű tervezéséért és annak betartásaért felelős infációellenes "minisztérium"-nak a szerepe egyértelműen ki volt osztva. A párt azonban meglehetősen ellentmondásos helyzetben volt. Egyfelől a magasabb infláció lehetővé tette a gazdaságban rejlő feszültségek eliminálását (szétterítését), úgy, hogy közben fent lehetett tartani a legfontosabb szocialista "vívmányokat" (pl. a teljes foglalkoztatást). Másfelől azonban az áremelésekkel egyre nagyobb mértékben érintett alapvető fogyasztási javak drágítása súlyos strukturális társadalmi feszültségekhez is vezetett.

Azt, hogy az előzőekben ismertetett szerepek nemcsak eszmeileg voltak kiosztva, talán igazolják annak a KB

titkárnak a szavai, aki a '80-as évtized legnagyobb részében a gazdaságpolitikaért volt felelős:

"A tervezőmunka szerintem más szempontokból indul ki. Annál az a fontos, hogy zárjon a kör, a mérleg egyensúlyban legyen és ha ezt úgy lehet elérni, hogy 8 százalék a fogyasztói ár, akkor azt úgy csinálják. Azok szerintem más prioritásokat követnek. És mást kell az új árhivatali vezetésnek követni. Ha a régi felvállalta azt, hogy sepregető lesz, elég hibásan csinálta, hogy minden ami vásárlóerő kiment, azt engedte, hogy azt az árakkal fogjuk vissza."

Az egyeztetési ceremóniákon ezek az előzőekben bemutatott élesen elkülönült érdekek, illetve az azokat alátámasztó szakmai érvek csaptak össze. Végző soron az egyeztetések során a minisztériumok között is lezajlott a terv-alku mechanizmusa; minthogy mindenki lényegesen magasabb áremelési igénnyel lépett fel a szükségesnél. Végülis elégedetten távozhatott, ha az osztozkodáskor az általa otthon kiszámított mérték körül állapodtak meg.

A viták végző kimenetelében természetesen már az előkészítésnek ebben a "szakértői" fázisában is meghatározó szerepet játszott a KB Gazdaságpolitikai Osztály jelenlévő képviselője. Sőt, miután a végző döntést hozó szervet képviselte, álláspontja általában perdöntő volt.

3. A vállalat szerepe a hatósági ármegállapításban

Az időszak folyamán érvényes rendelkezések szerint a hatósági ármegállapítási folyamatban a vállalaté a kezdeményező szerep. A vonatkozó rendelet szerint: a "hatósági ár megállapítását az árat érvényesítő fél köteles az illetékes árhatóságtól kérni", melyre, "ha az illetékes árhatóság az ármegállapítási kérelem kézhezvételétől számított 20 munkanapon belül nem válaszol, az előterjesztett árat hatósági árként elfogadottnak kell tekinteni."

A vállalatok előtt is ismert volt azonban a hatósági ármegállapítás előzőekben (lásd II. fejezet 1.1. és 1.2. pontok) ismertetett valóságos procedurája. Ezért a

gyakorlatban a legritkább esetben érvényesült a jogszabály szerinti ügymenet. Mindez azonban nem értékelhető úgy, hogy a vállalatoknak semmi szerepe ne volna az őket érintő hatósági árak kialakításában.

A vállalati szerep természetesen a különböző termék és szolgáltatás csoportokban más és más volt. Ennek bemutatása előtt célszerű végigtekinteni azt az árukört, ahol a '80-as évtized tulnyomó részében hatósági árak érvényesültek. Ezt a 2.számú táblázat foglalja össze.

A táblázat is jelzi, hogy a hatósági árformába tartozó árukör nem tekinthető egységesnek. A vállalat-árhatóság kapcsolat eltérő volt attól függően, hogy:

- a hatósági ár átfogta-e a termelés, forgalmazás egész vertikumát, vagy csak a fogyasztói árra vonatkozott;
- kapcsolódott-e az árhoz támogatás, vagy valamilyen más nem normatív pénzügyi eszköz; továbbá
- természetesen nem volt független a terméket előállító (szolgáltatást végző) gazdálkodó egységek számától.

2. Táblázat

A hatósági árak érvényesülési köre
(1980-1987) /1/

Arukapcsolat	Termelői ár /2/	Fogyasztói ár /3/	Pénzügyi kapcsolat
A/ Termékek			
Energiahordozók	Hatósági	Hatósági	Fogyasz- tói ártámo- gatás
Üzemanyagok	Részben hatósági, részben szabad	Hatósági	Általá- nostól eltérő (lénye- gesen magasabb)
Fontosabb építőanyagok (tégla, cement, fa)	Hatósági	Hatósági	forralmi adó
Gépipari fogyasztási cik- kek közül: tüzelő beren- dezések, háztartási edé- nyek és gépek, elektroni- kai cikkek	Szabad	Hatósági	Termelői ártámo- gatás
Gyógyszerek	Szabad	Hatósági	Fogyasz- tói ár- támogatás
Vegyí cikkek közül: mosó-, mosogató-, tiszt- tálkodó szerek	Szabad	Hatósági	
Csecsemő- és gyermek- cikkek (ruha, butor, egyes tanszerek, tankönyv)	Szabad	Hatósági	Fogyasz- tói ár- támogatás
Élelmiszerek (gyakor- latilag teljes körben)	Szabad	Hatósági	Fogyasz- tói ár- támogatás és az ál- talanos- tól el- térő (alacso- nyabb)
Élvezeti cikkek (alkoholos és alkohol- mentes italok, dohány, kávé)	Szabad	Hatósági	forralmi adó Az álta- lánostól eltérő (lénye- gesen magasabb)
Fontosabb mezőgazdasági termékek (az összes fel- vásárlás kb. 70-80%-a)	Hatósági	-	forralmi adó A tevé- kenység általá- nos tá- mogatása

2. Táblázat (folytatás)

A hatósági árak érvényesülési köre
(1980-1987) /1/

Arukapcsolat	Termelői ár /2/	Fogyasztói ár /3/	Pénzügyi kapcsolat
B/ Szolgáltatások			
Építőipar	Hatósági /4/	Hatósági /4/	
Közlekedés	Hatósági	Hatósági	Fogyasztói ártámogatás és a tevé- kenység általános támogatása
Posta	Hatósági	Hatósági	A tevékeny- ség általá- nos támo- gatása
Víz- és csatorna- szolgáltatás	Hatósági	Hatósági	Fogyasztói ártámogatás
Egyes lakossági szol- gáltatások (pl. mosás, fürdőszolgáltatás, stb.)	-	Hatósági	Fogyasztói ártámogatás

Megjegyzések:

- 1/ Az 1988-1990-es időszakban a hatósági árak érvényesülési köre igen lényegesen szűkült (részletesen lásd II. fejezet 3. pont.)
- 2/ Termékek esetében a vállalatközi kapcsolatban a termelési céllal továbbfelhasználók és a kereskedelem felé érvényesített ár, szolgáltatásoknál az igénybevevő gazdálkodó szervezet felé érvényesített ár.
- 3/ Termékek esetében a kereskedők, szolgáltatások esetében a szolgáltatók által a fogyasztó felé érvényesített ár.
- 4/ Az építőiparban nem tételes hatósági árak érvényesültek, hanem az időszak során egyre szűkülő körben az árkiszámítás módjára (a figyelembe vehető költség körére és a felszámítható nyereség mértékére vonatkozó) előírások voltak.

Az előzőek szerinti megkülönböztető ismérveket is figyelembe véve a vállalat-árhatóság kapcsolat szempontjából az alábbi eltérő jellegű csoportokat lehet megkülönböztetni:

- a) A jogszabályban rögzítetthez legközelebb álló kapcsolat azoknál a termékeknél volt jellemző, ahol az árhoz nem kapcsolódott sem a támogatás, sem más nem normatív pénzügyi eszköz. Ilyennek voltak tekinthetők az 1980-1987. közötti időszakban a hatósági áras gépipari- és vegyipari termékek. Ezeknél az áremelést általában a termelők kezdeményezték, akkor amikor az érvényes ár már nem biztosított igényeiknek megfelelő jövedelmet.

A termelői kezdeményezés első megközelítésben nem teljesen érthető, hiszen a termelői ár szabad árformába tartozott, vagyis elvileg a termelő a kereskedők felé emelhetné volna árait. Sőt az ilyen eljárás nem is volt teljesen jogszerű, hiszen az érvényes szabályozás szerint "amennyiben a termék termelői ára szabad árformába ... tartozik ..., a hatósági fogyasztói ár megállapítását a **forgalmazó köteles ... kérni.**" A gyakorlat azonban mást diktált. A termelő nyilvánvalóan nem tudta áremelési igényét a kereskedő felé érvényesíteni, hiszen annak árrése nem volt olyan mértékű, hogy azt reálisan el tudja viselni. Ennek következtében a kereskedőknek nem volt érdeke az áremelés kezdeményezése. Ennél is lényegesebb azonban, hogy (esetenként több száz) kereskedelmi vállalat forgalmazott egy-egy terméket, s így nyilvánvalóan egyszerűbb volt az árhatóságnak a terméket előállító kisszámú (gyakran egyedül) termelő vállalattal a kapcsolatot tartani. Nem is beszélve arról, hogy az áremelés kiváltó oka (költségnövekedés) is a termelő vállalatnál jelentkezett.

Természetesen az ebbe a körbe tartozó termékek áremelésének is át kellett esni az előző pontokban részletezett politikai zsűrizésen. A pártszervek azonban itt az átlagosnál engedékenyebbek voltak. Részben talán azért is, mert az áremelések nagyon gyakran olyan nagyvállalatok érdekét szolgálták, amelyek mögött ott álltak a helyi pártszervek, s az adott terület pénzügyi

rendszerének viszonylagos normativitása nem tette lehetővé, hogy a vállalat jövedelemigényét áremelés nélkül ki lehessen elégíteni.

- b) Azoknál a termékeknél, amelyeknél támogatás (élelmiszerek, gyógyszerek) érvényesült, vagy a forgalmi adó rendszer minden normativitást nélkülözött (élvezeti cikkek, üzemanyagok) a többségében szabad termelői ár és a hatóságilag megállapított fogyasztói ár mozgása az 1980-1987. közötti években a legritkábban esett időben egybe esett egymással.

A költségek folyamatosan emelkedtek, a fogyasztói áremelések viszont szakaszosak voltak. Az időbeli eltéréseket a pénzügyi hidak (fogyasztói ártámogatás, forgalmi adó) változtatásával lehetett áthidalni. Ha a költségek emelkedése a termelési érdekeltséget veszélyeztette, akkor növelték a támogatást, vagy csökkentették a forgalmi adó mértékét. Másoldalról viszont, ha fogyasztói áremelésre végül mégis sor került, akkor az abból adódó többletbevételből csak ritkán és kismértékben részesedett a termelő vállalat, a támogatás-csökkenés vagy forgalmi adó növekmény formájában a költségvetés helyzetét javította. Támogatott termékek esetén az áremelés általában csak a korábban megnövelt támogatást vette vissza, a támogatás csökkentésére irányuló áremelések csak az évtized vége felé voltak jellemzőek. A magasan forgalmi adózott termékek esetében fordított volt a helyzet. Ezeknél az áremelés igénye általában költségvetési oldalról vetődött fel, s a többletbevételből, ha a költségek növekedése azt indokolta, részesedett a termelő vállalat is.

Az egész mechanizmus működését alátámasztotta az érintett területek szervezeti rendszere. Az élelmiszeriparban (ide értve az élvezeti cikkek termelését is) a nagykereskedelmi tevékenységet a jellemzően trösztli szervezetű termelő vállalatok végezték (a trösztök szétbontása csak a '80-as évtized második felében kezdődött). Az üzemanyagok esetében pedig még ma is egy szervezet (az Országos Köolaj és Gázipari Tröszt)

végzi a termelést és a forgalmazást. Mindez azt jelentette, hogy az egyébként szabad termelői ár legfeljebb vállalaton (trösztön) belüli "elszámoló ár" volt, nem pedig valóságos piaci ár (az eladó és a vevő ugyanaz a gazdálkodó volt).

- c) A fontosabb építőanyagok (tégla, cement) esetében 1980-1987. között lényegében a b) pont szerinti gyakorlat érvényesült. Formális eltérés csak annyiban volt, hogy a pénzügyi kapcsolat nem - elvileg a kereskedelem részére folyósított - fogyasztói, hanem a termelő vállalat részére adott termelői ártámogatás formájában valósult meg. Ezt alapvetően az eltérő szervezeti feltételek indokolták. A termelés ugyan itt is alapvetően monopolizált volt, de nem integrálta magába a forgalom döntő fázisait.
- d) Sajátos volt a helyzet a csecsemő- és gyermekcikkelnél, különösen a ruházati termékeknél és butoroknál. Ezeknél az áremelkedés általában nem a konkrét termék árának emelésével valósul meg, hanem úgy, hogy az új - a régitől gyakran csak formálisan eltérő - választékok ára magasabb. Ez esetben "nyílt" áremelés hiányában nem volt szükség lakossági tájékoztatásra, így az ügy nem kezelődött politikai kérdésként. Ebben a körben tisztán érvényesülhetett a jogszabály szerinti rend: a vállalat kezdeményez, az árhatóság tudomásul vesz.
- e) Az energiahordozóknál a külpiaci árkövető belföldi termelői árhoz - a szén kivételével - elvonás jellegű pénzügyi hid az ún. különbözeti termelői forgalmi adó (KÜTEFA) kapcsolódik. A KÜTEFA-t a külpiaci árat követő belföldi ár és az indokoltnak minősített költség+nyereség különbözeteiként a Pénzügyminisztérium állapítja meg. Ebből következik, hogy a vállalatok jövedelmi pozícióját nem annyira az érvényesíthető ár, hanem sokkal inkább a pénzügyi hid determinálja. Ezért ebben a körben a vállalati érdekeltség alapvetően nem az árak emeléséhez fűződött, hanem a pénzügyi hid beszabályozása terén jelentkezett.

Más a helyzet a szénél, ahol a hazai lehetőségek maximális kihasználásának igényével összefüggésben a szénkitermelés költségei egyre inkább meghaladták a külpiaci árárányokhoz igazodás követelményeit kielégítő árat. Ezért örökös dilemma volt a '80-as években, hogy árral, vagy pénzügyi eszközökkel (termelési árkiegészítéssel) biztosítódjék-e a szénbányászatnak a hatóságok által is reálisnak tartott jövedelmezősége. Az e téren a FM és az Árhivatal között folyó "harcból" hosszú ideig az Árhivatal került ki "győztesen": a szén belföldi ára beilleszkedett az energiahordozók ársorába, a szükséges jövedelmezőséget termelői árkiegészítés biztosította. 1986 közepétől azonban változott a helyzet. 1986. szeptember 1-jén olyan szén termelői áremelésre került sor, hogy az ár ellentétessé vált a külpiaci árkiegészítés követelményével, annak célja egyértelműen a szénbányászat jövedelmi helyzetének rendezése volt. Ez a helyzet érdemben azóta sem változott.

Az energiahordozók fogyasztói árai az időszak során jellemzően támogatottak voltak. Így azok alapvetően a b) pontban bemutatott mechanizmus szerint változtak.

- f) Az építőiparban a termékekhez hasonló tételhatósági ármegállapítás a tevékenység egyedi jellege következtében nem volt járható út. Ezért ezen a területen az árhatóság rendeletileg az ár kiszámításának módszerét írta elő. Ennek keretében meghatározásra került az árban figyelembe vehető költségek számbavételének módja és az érvényesíthető nyereség mértéke is. Mindez azt jelentette, hogy az építőiparban a "hatósági" árkialakítás tekintetében nem volt közvetlen kapcsolat az egyes vállalat és az árhatóság között. A vállalati érdekérvényesítés csak közösen történhetett és a rendeletben szereplő mértékeknek (pl. a felszámítható nyereség) a vállalatok számára kedvezőbb szinten történő megállapítására irányulhatott.
- g) A mezőgazdasági felvásárlási árak esetében a hatósági ármegállapítás az érintett termelőegységek nagy száma (több ezer termelőszövetkezet és állami gazdaság)

következtében szintén nem a vállalat-hatóság kapcsolat keretében rendeződött. E területen tisztán az államigazgatási és pártszervek előző pontokban ismertetett alakjában alakultak ki az árak, amiben természetesen az ágazati tárca (a Mezőgazdasági- és Élelmiszerügyi Minisztérium) erőteljesen képviselte a gazdálkodói érdekeket.

- h) Az infrastrukturális szolgáltatásokat (közlekedés, posta, vízgazdálkodás) monopolhelyzet és széleskörű nem normatív pénzügyi kapcsolatok jellemezték és lényegében jellemzik ma is. E területek sajátossága, hogy a néhány monopolvállalat és felügyelő minisztériuma között szinte nincs is különbség. (Ezt jól jellemzi, hogy egy időben a Magyar Posta államtitkár irányításával gyakorlatilag államigazgatási szervként működött.) Így kis túlzással azt lehet mondani, hogy az érintett vállalatok közvetlenül részt vettek az előző pontokban bemutatott államigazgatási egyeztetési folyamatban.

Ezekben az ágazatokban a hatósági árak változtatására akkor került sor, ha az ágazat költségei jelentősen nőttek. Ilyenkor az ágazat egészét érintő költségváltozások indokolt mértékű továbbhárítását és a szükséges jövedelmezőséget mérlegelve a központi szervek átfogó számítások alapján döntöttek az árszintváltozás mértékéről és az ezen belüli árarányváltozásokról.

Az e területen tevékenykedő szolgáltatók sajátossága az is, hogy mind a vállalatok egy része, mind a lakosság részére nyújtanak szolgáltatást. A szolgáltató vállalatok érdekeltisége végülis ahhoz fűződik, hogy a három forrásból (a vállalatoktól, a lakosságtól, s nem utolsósorban a költségvetéstől) származó bevételeik együttesen megfelelő jövedelmet biztosítsanak. A három forrás megoszlása így alapvetően nem tartozott a vállalat érdekeltiségi körébe. Ez lényegében az államigazgatási egyeztetések keretében a mindenkori erőviszonyoknak megfelelően alakult. Az 1980-1987-es időszak során a politikai követelmény (a fogyasztói díjak lehetőleg ne emelkedjenek) és a költségvetési érdek (a támogatások

növekedésének visszafogása) harcából az adódott, hogy - ahol arra mód volt - csak a vállalatok által igénybevett szolgáltatásoknál az egyébként szükségesnél magasabb árak kerültek megállapításra. Így például ma a MAV-nál részben az áruszállítás tartja el a személyszállítást. Általában is igaz, hogy ezeken a területeken a politikai érdekek végülis egészen az évtized végéig "befagyasztották" a szükséges áremeléseket és főként azokat a díjrendszer változásokat, melyek a racionálisabb gazdálkodást és igénybevételt szolgálták volna.

IV.

A vállalatok és a hatóságok közötti kapcsolat a szabad árak körében

A szabad árak körében az érvényes jogszabályok a '80-as évtizedek nagy részében széleskörű beavatkozási lehetőséget adtak a hatóságok részére. A leglényegesebb lehetőségek az alábbiak voltak:

- az árképzés szabályainak közzététele, árvetés (előkalkuláció) készítési kötelezettség előírása;
- az áremelési szándék előzetes bejelentési kötelezettségének előírása, s ahhoz kapcsolódóan, illetve 1984. közepétől attól függetlenül az áremelés felfüggesztése,
- 1988-tól a vállalat árkonzultációra történő felkérésére, valamint
- a vállalat "ármunkájának" ellenőrzése.

1. Az árképzési szabályok

Az állami szervek által alkotott árképzési szabályok célja kimondva vagy kimondatlanul, de mindig az, hogy azok betartása esetén az árak a központi kívánalmaknak megfelelően alakuljanak. Az árképzés esetében a szabálynak - kissé leegyszerűsítve - azt kell biztosítania, hogy olyan árak alakuljanak ki, melyek a hatékonyan működő vállalkozó indokoltan felmerülő ráfordításaira,

valamint a működéshez szükséges nyereségre és csak azokra biztosítanak fedezetet. Vagyis, hogy az ár

- egyrésztől biztosítson olyan jövedelmet, mely az adott tevékenységet végzőket érdekeltté teszi a kereslet kielégítésében (egyensúlyi követelmény);
- másrésztől viszont ne tegye lehetővé a nem hatékony működésből adódóan felmerülő ráfordítások megtérülését (hatékonysági követelmény).

A versenypiacon objektív törvényszerűség az ilyen, politikai gazdaságtani kategória szerint a "tásadalmilag szükséges ráfordításokat" tükröző árak tendenciaszerű érvényesülése. Az olyan korlátozott verseny körülményei között azonban, mint ami a magyar gazdaságot jellemezte, erre nem volt semmi garancia. Ezt próbálta helyettesíteni a gazdaságirányítás az árak szabályozásával. Ennek a célnak kíséreltek megfelelni a '70-es évek elején bevezetett árkalkulációs előírások. Az ilyen típusú szabályozásnak az állam-vállalat kapcsolat szempontjából nincs különösebb érdekessége. Azáltal ugyanis, hogy közvetlenül képezi szabállyá a célt, ezért a szabály betartása esetén a cél - látszólag - biztos, hogy teljesül. Az egy teljesen más - a vizsgált kérdéskörön túlmutató - probléma, hogy a költségkalkuláció árszabállyá tétele szinte garantálja, hogy a célban megfogalmazott "hatékonyan működő vállalkozó", csak a saját országában kialakult gazdasági környezethez képest legyen "hatékony", nemzetközi mércével azonban nem.

Figyelemre azok az árképzési szabályok érdemesek, melyek közvetett módon próbálnak a célnak megfelelni. Ez esetben ugyanis könnyen előfordulhat, hogy a szabály teljesül, de a cél nem, ami viszont szinte szükségszerűen felveti az állami beavatkozás igényét.

Az állami beavatkozás igénye - általánosságban - akkor is felmerül, ha

- az árképzési szabály merev alkalmazása esetén a gazdálkodók kisebb vagy nagyobb csoportjai nehéz helyzetbe kerülnek, de az esetben is, ha
- a gazdálkodók valamely csoportja a szabály adta lehetőségek kihasználása esetén a központi irányítás által túlzottnak ítélt jövedelemhez jutna.

Az ilyen szabályozás tipikus - és legalábbis a magyar gyakorlatban egyedülálló - példájának tekinthető az 1980-ban bevezetett külkereskedelmi árakhoz igazodó árképzés, mely mindkét irányú állami beavatkozásra terjedelmes példatárral szolgál mind az alapanyagszférában, mind pedig a feldolgozóiparban alkalmazott módszerek esetében.

1.1. Alapanyagok árképzése

1.1.1. Állami beavatkozás a vállalatok érdekében

Az alapanyagokra előírt árképzési szabály alapvetően racionális alapokra épült. Azt az árat próbálta a belföldi árképzés alapjává tenni, amely az adott termékre egy valóságos piacon - a világpiacon - érvényesül.

Azon termékek esetében amelyekből ténylegesen is történt - konvertibilis import formájában - magyar beszerzés a világpiacról, ott ez az árképzési szisztéma (az un. import árkövetés formájában) lényegében problémamentesen működött. A gondok - s ezek ellensúlyozására az állami beavatkozás igénye - ott jelentkeztek, ahol konvertibilis import hiányában az árhatóságnak kellett meghatározni - akár konkrét árként, akár az ár kiszámításának módszerével -, hogy mennyi is az adott termék értéke a világpiacon.

Az alapanyagok körében érvényesülő árképzési szabály alkalmazása szempontjából mindenekelőtt a vas- és alumíniumkohászat érdemel figyelmet. Egyebek mellett azért is, mert e két szakmában olyan nagyvállalatok (Dunai Vasmű, Ózdi Kohászati Üzemek, Lenin Kohászati Művek, Magyar Alumíniumipari Tröszt) tevékenykednek, melyek zavarmentes működése alapvető politikai érdek is volt a '80-as években.

Vas- és alumíniumkohászati termékekből érdemleges mennyiségű konvertibilis import nem került az országba, így az előzőekben említett import árkövetés nem volt alkalmazható. Ezért 1980-tól a konvertibilis piaci árakat un. exportár-követő árképzéssel kísérelték meg a belföldi ár alapjává tenni. Eszerint a vállalatok belföldi eladásainál is legfeljebb az un. termelőhelyi paritásra visszaszámított (a magyar határig

felmerült fuvarköltséggel csökkentett) konvertibilis export árat érvényesíthették. Az új szabályozás bevezetésekor 1980-ban a nemzetközi piacot még jellemző kohászati konjunktúra körülményei között ez megfelelő jövedelmi pozíciót biztosított a kohászatnak.

Az 1981-ben induló, egye mélyülő és több éven át tartó kohászati dekonjunktúra azonban új helyzetet teremtett. Az exportárak drasztikusan csökkentek, s egy idő után már a költségeket sem fedezték. Ezért mind a vas-, mind az alumíniumkohászatban kormányzati szervek foglalkoztak az árképzés módszerével, és

- előbb olyan határozatot hoztak, amely alapján az érvényes árképzési szabályok által lehetővé tettnél magasabb belföldi árakat alkalmazhattak a vállalatok;
- majd sor került az árképzési szabályok módosítására: előbb a termelőhelyi paritás helyett határparitásos exportár alkalmazása (ez azt jelentette, hogy a magyar határig felmerülő szállítási költséget nem kellett az exportárból levonásba helyezni), majd a vaskohászatban az un. főpiaci árkövetés bevezetése.

A főpiaci árkövetés szerint a belföldi ár alapjává az az ár vált, amennyibe az adott termék konvertibilis import esetén kerülne. Ez nyilvánvalóan lényegesen magasabb mint a magyar exportár, melyet a világpiaci árhoz képest csökkentett az a körülmény, hogy a fő vásárló Közös Piac országaiban e termékeket behozatali vám terhelt. Ez a magasabb árszint még a konvertibilis export veszteségeségét figyelembevéve is biztosította a jövedelmező gazdálkodást a vaskohászatban.

A kohászatban az árszabályok változása terén lezajlott fentiekben ismertetett folyamatokkal kapcsolatosan akkor a szakmai közvéleményben olyan álláspont alakult ki, hogy a változások - mindenekelőtt a főpiaci árra való áttérés - vezérmotívuma a nagyvállalati (adott esetben a vaskohászati) pozíciók védelme volt.

Ez azonban csak az igazság egyik oldala. Az is tény ugyanis, hogy az exportárkövetés (mely az exportárat, mint felső határt írja elő) több szempontból sem volt megfelelő megoldás. Normál körülmények között a magyar exportár érezhetően alatta marad a nemzetközi piacon kialakult és így a magyar importőr számára

potenciálisnak tekinthető árak. Ebből az is következik, hogy az exportárkövető belföldi ár a felhasználók versenypozícióját a valóságosnál jobbnak mutatta. Mi sem bizonyítja ezt jobban, mint az, hogy 1981-82-ben, amikor a kohászat belföldi árai már érzékelhetően meghaladták az exportárakat, a gépipar konvertibilis exportjának jövedelmezősége még mindig igen magas (10% feletti) volt. Erről az oldalról tehát a főpiaci árkövetés egyértelműbb helyzetet teremtett (azzal ti., hogy ha a gyakorlatban megfelelően alakítják ki szabályait, akkor a potenciális importár szintjét közvetíti a felhasználók felé). Végző soron azonban az intézkedés indítéka valóban a magyar kohászat - egyébként valószínűleg indokolt - megmentése volt.

Az csak külön szerencséje volt a központi irányításnak, hogy célját egy racionálisnak tekinthető szabályozási változással érthette el. Arra, hogy a szabályozási módszer változása akkor csak eszköz volt, jó példa az alumíniumkohászat. Az alumíniumkohászatban az 1981-82-es mélypontot követően az exportárak fokozatosan emelkedni kezdtek. Nem érték el ugyan a korábbi szintet, de olyan mértékűek voltak, hogy az exportárkövetés szabályainak betartása is megfelelő jövedelmi pozíciót biztosított. Ezzel magyarázható, hogy ezen a területen az exportárkövetést akkor nem váltotta fel a főpiaci árkövetés.

1.1.2. Állami beavatkozás az áremelés korlátozása céljából

A '80-as évek közepén véget ért a kohászati dekonjunktúra. A világgpiaci árak jelentősen emelkedtek, melyet a forint rendszeres leértékelésével operáló magyar árfolyampolitika tovább erősített. Ez a '80-as évek elején jelentkezővel éppen ellentétes problémát jelentett a kormányzat számára. Az árképzési szabályok adta áremelési lehetőségek kihasználása esetén egyrészt a kohászati vállalatoknál keletkezett volna irreálisan magasnak minősített jövedelem, másrészt a magas kohászati ár továbbgyűrűződéve tovább növelte volna az egyébként is magas inflációt.

A kormányzati beavatkozás ebben a helyzetben értelemeszerűen arra irányult, hogy a kohászati vállalatok ne használják ki teljes mértékben a főpiaci árkövetésből adódó áremelési lehetőségeiket. Ez azonban már nem volt olyan látványosan

megoldható probléma. A szabály "visszamódosítása", s ezáltal a normativitás látszatának fenntartása reálisan nem jöhetett szóba. A megoldást az áremelési szándék előzetes bejelentési kötelezettségének intézménye kínálta, mely mind a vas-, mind az alumíniumkohászati termékekre elő volt írva. 1986. szeptemberében egy jelentős forintleértékeléssel egyidejűleg a Kormány Gazdasági Bizottsága olyan határozatot hozott, hogy a kohászati vállalatok által bejelentett áremeléseket az árhatóság csak akkor és olyan mértékben veheti tudomásul, ha és amilyen mértékben azt a költségnövekedés indokoltta teszi. Ettől kezdve a külpiazi árkövető szabály formális fenntartása mellett a kohászati árak lényegében az Országos Árhivatal és az érdekelt termelő vállalatok közötti "megegyezésen" alapultak. Gyakorlatilag ez azt jelentette, hogy e termékkörben a '80-as évek második felében hatósági árak érvényesültek.

A félreértés elkerülése végett le kell szögezni, hogy az akkori körülmények között az alkalmazott megoldásokat alapvetően racionálisnak kell tekinteni, hiszen az árképzési szabály mechanikus alkalmazása (bármelyik időszakban) jövétehetetlen strukturális károkat okozott volna, a teljesen szabad árképzés pedig a kohászati vállalatok abszolút monopolhelyzete miatt nem volt járható út. Az azonban igaz, hogy az egész időszakban a külső-belső piaci impulzusok korlátozottan (hatósági közvetítéssel) jutottak érvényre a gazdálkodói döntésekben.

1.2. A feldolgozóipari termékek árképzése

A feldolgozóiparban az a helyesnek tekinthető elv, hogy a belföldi árak a világpiaci árakhoz igazodjanak, még az alapanyagoknál érvényesülőnél is lényegesen bonyolultabb szabályok mellett volt megvalósítható. Az importárak követése nem volt járható út, mert a feldolgozóipari termékek körében a világpiaci feltételek melletti (konvertibilis) import csak elenyésző mértékű volt. Ezért csak a magyar exportárak követése jöhetett szóba. Az exportárak közvetlen alkalmazásának ugyanakkor az jelentette a legnagyobb akadályát, hogy a széles termékválaszték, a konvertibilis exportra, illetve belföldi értékesítésre kerülő termékek nagyfokú eltérése miatt, azok

termékszintű összehasonlítása nem volt megvalósítható. Ezért a feldolgozóiparban a külkereskedelmi árak követésének egy speciális (vállalati szintű) módszere került bevezetésre, az ún. export jövedelmezőségi- és árszintkorlát. Ez azt jelentette, hogy egy-egy naptári évre vonatkoztatva a vállalat belföldi jövedelmezőse nem haladhatja meg a konvertibilis exportét, belföldi árszínvonalát pedig nem emelheti jobban, mint ahogy konvertibilis exportjának forintban számított árszínvonalát emelte (szakmai elnevezéssel: exportárszint- és jövedelmezőségi korlát).

1.2.1. Állami beavatkozás a vállalatok érdekében

Az új árképzési szisztéma nem vezetett a világpiaci árarányokhoz igazodó belföldi árakhoz a feldolgozóiparban. Ez nem meglepő, hiszen a konkrét termék árakra nézve nem mondott szabályt. (Érvényesült ugyan egy olyan előírás, hogy a termék ára nem lehet magasabb a konvertibilis import belföldi áránál /import árkorlát/. Ez azonban tényleges import hiányában a gyakorlatban csak igen szűk körben érvényesült.) Azt azonban biztosította, hogy korlát állítódjék a vállalatok áremelési törekvései elé. Így érthető, hogy a rendszer szigorúsága alól az érintett vállalatok mind "egyenként", mind "csoportosan" (ti.: a szabályok normatív enyhítésével) igyekeztek kedvezményhez jutni. Ezek a törekvések lényegében már az új árképzési szisztéma bevezetésével egyidejűleg megindultak.

A központi irányítás rendkívül nehéz helyzetbe került. Az új árképzési szisztéma mechanikus alkalmazása esetén nagy számban mentek volna tönkre vállalatok. Ez önmagában talán még nem lett volna probléma, de az árképzési szisztéma ellentmondásossága következtében (ti., hogy az ár alapvetően termékkategória, a szabály pedig vállalati szintre vonatkozik) nem lehetett biztos abban, hogy valóban a vállalat a hibás. Az egyes vállalatok egyedi kezelése viszont veszedelmes precedenst teremtett volna.

Vélhetően ezzel magyarázható, hogy nyíltan egyedi beavatkozásra csak egyszer került sor. 1980. nyarán 8 vállalat,

mely nem tudott megfelelni a szabályoknak, kormányzati (ATB) döntéssel 1980. évre felmentést kapott azok betartása alól. Egyidejűleg az érintett vállalatoknál az exporthoz kapcsolódó (un. termelőkorszerűsítési) támogatást is emelték, ami a szabályok szerint az érvényesíthető belföldi árszintre is növelőleg hatott (pontosabban legalizálta a szabályoknál magasabb belföldi árat). Az egyedileg kezelt vállalatok között olyan nagyvállalatok voltak, mint a Villamosberendezés és Készülék Művek, a Szerszámgépipari Művek és a Ganz-Villamossági Művek, a Magyar Kábel Művek, a Hűtőgépgyár és a TAURUS.

Ezt követően az árképzési szabály mellett adódó ár, és a központi elképzelések szerint reálisnak tartott ár között folyamatosan jelentkező ellentmondások az árképzési szabály változtatásával kerültek feloldásra.

Már 1980-ban négy olyan "szabálymagyarázó" irányelv jelent meg, melyek meghatározott esetekben lehetőséget biztosítottak az árhatóság számára, hogy egyedi elbírálás alapján speciális szabályokat adjon az árak kialakítására. Ezek a segédszabályok általában racionális módon próbáltak meg enyhíteni az alapszabályozás problémáin. Az árképzés szabályrendjébe történő felvételükre azonban általában mindig egy-egy konkrét vállalati probléma kapcsán került sor, s alkalmazásuk azt követően is csak egyedi engedély alapján volt lehetséges, így alapvetően az egyedi állami árirányítás eszközei voltak. Az ilyen jellegű előírások közül a fontosabbak az alábbiak voltak:

- a) **A kétéves árkövetés**, ami azt jelentette, hogy a vállalatnak az említett árképzési korlátokat nem az általános egy, hanem két év alatt van lehetősége betartani. Ez olyan vállalatnak volt engedélyezhető, mely megfelelt a jogszabályban rögzített, a termékek hosszú átfutási idejét előíró feltételnek. A kétéves árkövetés abban az értelemben tekinthető kedvezménynek, hogy azok a vállalatok, melyeknél alkalmazásra került, 1980-ban bizonyos mértékig (egy évig) haladékot kaptak az előírásoknak való megfelelésre. Összesen 13 esetben került ilyen engedély kiadására sor, közte olyan nagyvállalatoknak, mint a Ganz-Mávag, a

Beloianisz, a Magyar Hajó- és Darugyár, a Hűtőgépgyár és a Ganz-Villamosági Művek.

- b) A **termékcsoportos árkövetés**, ami azt jelentette, hogy az árképzési korlátok betartásának kötelezettsége nem a vállalat egészére, hanem külön-külön meghatározott (tevékenység) csoportokra vonatkozott. A szabály életrehívása magyarázható, sőt ésszerű volt. Az árkorlátok vállalati szintű előírása olyan irracionális helyzeteket eredményezett, hogy a vállalat valamely külpiacon leértékelődő termék árát emelhetette (ti., ha valamely más általa exportált termék ára emelkedett), vagy fordított esetben csökkentenie kellett.

A kedvezmény itt elsősorban abban állt, hogy a termékcsoportos árkövetést általában a vállalat kezdeményezhette, nyilvánvalóan akkor, ha az számára előnyösebb (magasabb belföldi áremelést lehetővé tevő) volt. Ez az előny azonban csak "statikusan" volt egyértelmű, később visszajára fordulhatott, de akkor a vállalat már nem térhetett vissza az alapszabály keretei közé. Arra is volt egyébként példa, hogy az árhatóság irt elő valamely vállalatnak termékcsoportos árkövetést, ha azt tapasztalta, hogy a vállalati szintű szabályozás irreális belföldi árakhoz vezethet. Ilyenek voltak a hadiipari termékeket elállító vállalatok, melyeknél elkülönítésre került a hadiipari és a "nem hadiipari" termelés mint termékcsoport. Enélkül a '80-as évek elején felértékelődő hadiipari export árai alapján az érintett vállalatok emelhettek volna a belföldre értékesített közfogyasztási cikkek árait.

- c) **Importkiváltás** esetén az adott terméket, termékcsoportot az árhatóság engedélye alapján a vállalat "kiemelhette" abból a termékkörből, melynek belföldi árait az árképzési korlátok vonatkoztak.

Ez a kedvezmény szintén védhető volt, hiszen elősegítette importkiváltó árualapok létrehozását, ugyanakkor általában az érintett vállalat termelésének csak kis hányadát egy-egy terméket érintett, így a vállalat egészére nézve nem birt különös jelentőséggel.

Ilyen engedélyt általában szintén gazdasági és politikai értelemben is meghatározó jelentőségű vállalatok kaptak (Magyar Golyóscsapágy Művek, Üvegipari Művek, Május 1. Ruhagyár, Pamutnyomóipari Vállalat, Pamutfonóipari Vállalat).

Az előzőekben említett árszabályozási megoldások - minden ésszerűségük ellenére - egyértelműen az állami árirányítás megnyilvánulásai voltak. Az érintett vállalatok által érvényesített árakat lényegében közvetlenül az árhatóság határozta meg. Ez egyébként adott esetben nem sértette a vállalat érdekét, hiszen ez adott számára lehetőséget az általános (és szigorú) árkialakítási szabály alóli "kibujásra". S éppen ez a legnagyobb problémája az ilyen beavatkozásnak. Az ti., hogy a hatóság objektíve nem rendelkezhet olyan információval, mely alapján egyes konkrét esetben el tudja dönteni, hogy hol végződik a "rossz szabályból" adódó és valóban rendezendő probléma és hol kezdődik az adott gazdálkodó nem hatékony tevékenysége.

Az említett speciális szabályok - márcsak a "normativitás" látszatának fenntartása érdekében is - természetesen nem voltak minden vállalat számára elérhetőek. Ezért a vállalati szféra az exportárszint- és jövedelmezőségi korlát betarthatatlanságát "csoportosan" is támadta (és ebben partnerük volt az akkori Külkereskedelmi Minisztérium). Elsősorban az exportérdekekre hivatkozva bizonygatták, hogy azért nem képesek konvertibilis exportjukat növelni, mert a többletexport relatív exportjövedelmezőség és -árszintrontó hatását belföldi áraikban is le kellene reagálniuk. Ez természetesen önmagában még nem lett volna probléma. Az a körülmény ugyanis, hogy az árképzési szisztéma ilyen erős kényszerítést közvetít az exporthatékonyság javítására, egybevágh a gazdaság fejlődésének tartós érdekével. A probléma abból adódott, hogy éppen ebben az időszakban vált kritikussá az ország külgazdasági helyzete. Ez objektíve ellentmondásba hozta egymással az exporthatékonyság javítására és az export volumenének fokozására irányuló érdekeket.

Az ellentmondás oldására - jóllehet fennállása alapvetően független volt az árrendszertől - az árszabályozásban is változások történtek. A meglehetősen bonyolult szabály-korrekciók lényege az volt, hogy az exportjukat meghatározott mértékben

növelő vállalatok exportárszintjük csökkenése esetén sem kötelesek belföldi árszintjüket csökkenteni. Később a szabályozás tovább enyhült, a kedvezmény igénybevételéhez szükséges exportnövekmény fokozatos csökkentése révén. Végül pedig generálisan eltörlésre került a belföldi árszínvonal csökkentésének kötelezettsége.

A konvertibilis exportnak a gazdaságirányítás által történő erőltetése egy idő után oda vezetett, hogy a vállalatok a "többlet exportért" további preferenciákat kérhettek. Kormányhatározat alapján 1983. elején az ágazati minisztériumok fel is szólították a vállalatokat, hogy amennyiben a tervezetten felül vállalnak exportot, akkor ennek teljesítése érdekében egyedi - az árképzést is érintő - kedvezményeket kaphatnak. Ilyen igénnyel 7 vállalat jelentkezett, s kapott olyan kedvezményt, hogy az átlagnál jellemzően kedvezőtlenebb árfekvésű és jövedelmezőségű "többlet"-exportot figyelmen kívül hagyhatja az exportár- és jövedelmezőségi korlát számításánál.

1.2.2. Az árklub

Összességében 1983. közepére oly mértékben bonyolódott el a szabályozás, s olyan széles körben érvényesültek az általánostól eltérő megoldások, hogy alapvetően megkérdőjeleződött az exportárkövető feldolgozóipari árképzés fenntarthatósága. Az is egyértelművé vált, hogy a rendszer hiányosságai objektívek, melyek pusztán új árrendszer-változat életbeléptetésével nem küszöbölhetők ki. Ennek ellenére a belföldi árak korlátozásának igénye még jó néhány évig életben tartotta ezt az árképzési szisztémát. 1984. elejétől azonban az addig - az általános előírások szintjén - egységes szabályozás több ágra bomlott:

- a) a vállalatok egyik felénél fennmaradt a korábbi szabályozás, tehát az exportárszint és jövedelmezőségi korlát együttes betartásának kötelezettsége,
- b) a vállalatok másik felénél az un. jövedelmezőségi korlát megszűnt, csak az árszintkorlátot kellett betartani.

1985-től az a) pont alatt említett, a feldolgozóipari árképzés 1980-ban bevezetett alapszabályait jelentő szabályozás teljesen megszűnt,

c) mind az a), mind a b) pont alá tartozó vállalatok részére lehetővé vált, hogy pályázat útján a korlát, illetve korlátok alól mentesítést kapjanak. Ennek alapvető feltétele az, hogy a vállalat termékeinek piacán a belföldi kereslet-kinálati viszonyok kiegyensúlyozottak legyenek (ennek a mentesítésnek vált közhasználatu kifejezésévé az **Árklub**), ami már bizonyos utkeresésnek minősíthető piaci árak irányába.

Az állami árirányítás szempontjából az **Árklub** bir különös jelentőséggel. Ennek kapcsán alkalmazta első ízben a központi irányítás a pályázati rendszert, /3/ mely intézményessé tette a vállalatok és az árhatóság közötti kapcsolatot.

A központi irányítás szerepét erősítette az is, hogy az **Árklub** felvétel kritériumait, és ezen keresztül a felvételt lehetetlen volt teljes egészében objektív alapokra helyezni. A feldolgozóiparban a "hivatalosan" meghirdetett kritérium a keresleti-kinálati viszonyok kiegyensúlyozottsága csak igen szűk körben volt olyannak tekinthető, hogy az árkialakítás - minden kockázata nélkül - a piacra lett volna bizható. Ezért az **Árklubba** való felvétel elbírálásánál a pályázatban meghirdetett "másodlagos" szempontok kerültek mérlegelésre, így:

- a konvertibilis export minél magasabb részaránya és méginkább
- a gazdálkodó egységek által a felvétel esetére vállalat árpolitika.

A gyakorlatban ez utóbbi kritériumra helyeződött a hangsúly. A vállalatnak pályázatában ismertetnie kellett a pályázat elfogadása esetén tervezett árpolitikáját (az áttérés esetére tervezett árszínvonal, árarányok; elképzelések a piaci helyzetben várható változások esetére). Az árpolitika bemutatásának kiemelt jelentősége volt. Amellett, hogy bizonyos szempontok a piaci feltételeket is minősítették, ez fegyelmező erőt jelentett a vállalat részére, az árhatóság számára pedig biztosítékot a várható áralakulásra nézve. A pályázatban vállalt árpolitikától

való lényeges eltérés esetén ugyanis a vállalattól visszavonható volt a felmentés (az árklub-tagság). Ilymódon az árklub intézménye tartalmilag a vállalat és az árhatóság közötti, az árkiállításra vonatkozó megegyezést, s a vállalat által érvényesített áraknak az árhatóság általi folyamatos figyelemmel kísérését jelentette.

Azt, hogy az árklub nem egyszerűen kedvezmény az általános szabályozáshoz képest, hanem az érintett gazdálkodó "bevonása" a közvetlen állami árirányítás körébe, természetesen a vállalatok is felismerték. Ezt jelzi az is, hogy a bevezetést követően fokozatosan csökkent a pályázatok száma. Az 1984. évi 71 jelentkezővel szemben 1985-ben 64, 1986-ban pedig már csak 22 gazdálkodó szervezet nyújtott be pályázatot.

1.2.3. Állami beavatkozás az áremelés korlátozása céljából

Részből a feldolgozóipari árképzés kötöttségeinek az 1.2.1. pontban ismertetett enyhítése, de különösen a '80-as évekre jellemző forintleértékelő árfolyampolitika hatására, egyre könnyebben betarthatóvá vált az exportárszint-korlát és a vállalatok széles körének igen jelentős belföldi áremelésre adott lehetőséget.

Ennek ellensúlyozására évente többször is változott a szabályozás. A változások részletes ismertetése nélkül elég csak arra utalni, hogy azok közös tartalma a belföldi árképzés alapjául szolgáló export árindexnek a ténylegeshez képesti visszakorrigálása volt. Különösen figyelemreméltó, hogy ezen korlátozó szabálykorrekciók mellett változtatlanul érvényben maradtak azok a korábban bevezetett módosítások, melyek a vállalatok számára kedvezőek voltak (pl. hogy az exportárak csökkenése esetén sem kell a belföldi árakat csökkenteni). A külkereskedelmi árakhoz igazodó feldolgozóipari árképzés e két irányú folyamatos korrekciói jól jellemezték, hogy a központi irányítás egyik végletet sem viselte el: sem azt, hogy a vállalatok az árképzési szabály miatt tönkremenjenek, sem azt, hogy "tulzott" jövedelmük keletkezzen.

Valójában azonban ezekkel a szabályozási korrekciókkal sem lehetett elérni a kívánt célt. Egyes szakmákban olyan mértékű

áremelési lehetőségek voltak, hogy azt "normatív" korrekcióval már nem lehetett elvenni, mert akkor más területeken a központi irányítás által reális mértékűnek tekintett áremelésre sem nyílt volna lehetőség.

Ez a helyzet egy sajátos árzezérlési módszert hívott életre. Az Árhivatal az árklubbon kívüli nagyobb vállalatokkal is "konzultált" árpolitikájukról és ezek során olyan "megállapodást" kötöttek, hogy a vállalatok az exportárak emelkedéséből adódó törvényes belföldi áremelési lehetőségeik egy részét nem használják ki. A vállalat és az árhatóság közötti ilyen típusú - jogi háttér nélküli - kapcsolat gondot jelentett a vállalat és az árhatóság számára is. Az előbbi joggal érezhette, hogy "ki van szolgáltatva a hatóság kénye-kedvének", az utóbbinak viszont nem lett volna jogi lehetősége a "megállapodás" megsértőinek szankcionálására.

Joggal merülhet fel a kérdés, hogy a vállalatok vajon miért fogadták el ezt a mozgásterület korlátozó árhatósági magatartást. Az alapvető ok az Árhivatalnak az áremelések felfüggesztése, illetve az árak ellenőrzése terén meglévő széleskörű jogosítványában keresendő, ami minden gazdálkodó elemi érdekévé tette az árhatósággal való "jó viszonyt". (E kérdésekkel részletesen foglalkozik a IV. fejezet 2. és 5. pontja.) Közrejátszott azonban az is, hogy az Árhivatal - akinek akkor piacfelügyeleti feladatai is voltak - a piaci szempontok mérlegelésében minden főhatóságnál rugalmasabb volt.

A konzultációkra első ízben - még meglehetősen szűk körben, néhány könnyűipari szakmában - 1985. őszén került sor, 1986-ban viszont már szinte az egész feldolgozóipart érintően sor került a konzultációkra. Ezen "illegális" konzultációba bevont vállalatok és az árklubba tartozó gazdálkodók együttesen a külkereskedelmi árakhoz igazodó feldolgozóipar árképzés alá "elvileg" tartozó gazdálkodói kör belföldi értékesítésének mintegy háromnegyedét adták. Ilyen körülmények között teljesen nyilvánvaló volt, hogy ez az árképzési szisztéma már csak formálisan létezik. Ezért egy újabb forintleértékeléshez kapcsolódóan 1987. márciusában végre úgy döntött a kormány, hogy a külkereskedelmi árakhoz igazodó árképzés hatályon kívül helyezhető. Az árzezérlés sikeres eszközének tűnő vállalati árkonzultációk azonban - immár jogilag

rendezett formában - 1987. végén ujjaszülettek. (Ezzel részletesen a II. fejezet 3. pontja foglalkozik.)

2. Az áremelés előzetes bejelentési kötelezettsége és az áremelés felfüggesztésének lehetősége

Az áremelés előzetes bejelentési kötelezettsége régi intézménye a magyar árrendszernek. Annak előírására már 1968-ban sor került. Érvényesülési köre kezdetben még meglehetősen szűk volt, elsősorban azért mert akkor a nyílt hatósági ármegállapítás volt az alapvető árvezérlési forma. Az 1980. évi árrendszer változásokat követően a bejelentési kötelezettség alá vont termékkör jelentősen bővült, elsősorban azokkal az alapanyagokkal és félkésztermékekkel, amelyeknél egyidejűleg megszűnt a hatósági árszabályozás.

Az eredeti szándékok szerint az áremelés előzetes bejelentésének előírása alapvetően információs célokat szolgált. A vonatkozó jogszabály által lehetővé tett - legfeljebb 6 hónapos - felfüggesztési lehetőség csak végső eszközt jelentett, mely kivételesen kerülhetett alkalmazásra akkor, ha a jogszabályok szerinti 20 napos válaszadási határidőn belül az áremelés nem kívánt hatásai nem háríthatók el. A 80-as évtized első éveiben a rendszer még alapvetően ezen elképzeléseknek megfelelően működött.

Azt követően azonban, hogy 1982-től a fogyasztói árszínvonal emelkedési üteme erősödött, alapvetően megváltozott a helyzet. A legfelsőbb irányító szervek az infláció elleni küzdelmet - a gyakorlatban - pusztán árképzési ügynek tekintették és úgy gondolták, hogy azon kizárólag az ármechanizmus eszközeivel is urrá lehet lenni. Ezért az Árhivatalt - ahova az áremelési szándékokat előzetesen bejelentették - mint infláció elleni "minisztériumot" kezelték. Miközben a gazdaság egyensúlyi zavarait döntően olyan intézkedésekkel igyekeztek rendre elhárítani, amelyek törvényszerűen az árszínvonal további növekedését eredményezték, az Árhivaltól - képmutató módon - elvárták, hogy minden rendelkezésre álló eszközzel akadályozza meg, hogy a fogyasztói árszínvonal növekedése a tervben számított mértéket meghaladja.

2.1. Az árinformációs rendszer 1984. évi bevezetése

Minőségi változásra - amint arról az I. Bevezető részben már szó volt - 1984-ben egy igen kedvezőtlen lakosság fogadtatásu vállalati áremelést követően került sor. Ekkor a Minisztertanács határozatban adott arra utasítást, hogy javítani kell a szabad árak alakulásával kapcsolatos ellenőrző munkát és fejleszteni kell azokat az eszközöket, melyek révén az indokolatlan áremelések megakadályozhatók.

A határozat alapján az alábbi intézkedésekre került sor:

- a) A 8/1984.(VI.2.) AH. rendelkezéssel az áremelési szándékok előzetes bejelentési kötelezettségének köre kiterjesztésre került. Ekkor irtak elő bejelentési kötelezettséget a ruházati méterárakra, a lakástextiliákra, a készbőrökre, több gépipari és vegyipari fogyasztási cikkekre, valamint egyes hűtőipari termékekre;
- b) A 23/1984.(VI.26.) MT rendelet
  - a bejelentett áremeléseknél a felfüggesztési időt 6 hónapról 1 évre emelte fel, s ami ennél is lényegesebb
  - előírta, hogy a szabad árformába tartozó termékek és szolgáltatások (bármilyen módon az Arhivatal tudomására jutott) tervezett áremelését az Arhivatal legfeljebb 3 hónapra akkor is felfüggesztheti, ha az érintett árura a bejelentési kötelezettség nem terjed ki;
- c) Annak érdekében, hogy lehetőség szerint minden, a fogyasztási cikket érintő vállalati áremelési szándék az Arhivatal tudomására jusson:
  - a 9/1984.(VI.26.) AH rendelkezés előírta, hogy a tervezett árváltoztatás időpontját legalább 6, (később 8) héttel megelőzően a termelő vállalatnak arról a fogyasztási cikk kereskedelmi tevékenységet folytató gazdálkodó szervezeteket tájékoztatni kell,
  - s az ezzel egyidejűleg életbelépett az az árinformációs rendszer, melynek keretében a fogyasztási cikk nagykereskedelmi vállalatoknak

tájékoztatni kellett a Belkereskedelmi Minisztériumot a termelő vállalatok által feljűk jelzett áremelési szándékokról.

- d) A 10/1984.(VI.26.) AH rendelkezés intézkedett a fogyasztói árváltoztatással kapcsolatos lakossági tájékoztatás rendjéről, s a tájékoztatási kötelezettséget gyakorlatilag teljes körben előírta.
- e) A 11/1984.(IX.1.) AH rendelkezés részletesen szabályozta az árellenörzés kérdéseit, megkísérelve eleget tenni annak a Minisztertanács által megfogalmazott igénynek, hogy javítani kell az árellenörzés hatékonyságát, a gyakorlati ellenörző munkában nagyobb súlyt kell helyezni a jogszabályba ütközö vagy a fogyasztói forgalom tervszerűségét sértö áremelések megelőzésére, különösen, ha a gazdálkodó szervezetek áremeléssel igyekeznek nyereségűket növelni.

Az intézkedéssorozat nem titkolt célja volt, hogy az árhatóságok a jelentösebb szabadáras árváltozásokról az "illetékes" párt- és kormánysszervek részére az életbeléptetés előtt kellö - politikai indítéku beavatkozásra lehetöséget adó - időben adhassanak megfelelő tájékoztatást. Ezt is figyelembe véve az áremelési szándékok elbírálásának folyamata a következöképpen zajlott le:

- /1/ A termelő vállalatok a tervezett áremelés előtt hat héttel korábban tájékoztatták szándékaikról a nagykereskedelmi vállalatokat.
- /2/ A nagykereskedelmi vállalatok ezeket a jelzéseket a Belkereskedelmi Minisztériumhoz továbbították.
- /3/ A minisztériumban összegezték e (fel)jelentéseket és véleményűkkel ellátva azt az Árhivatalhoz továbbították.
- /4/ Az Árhivatalban e jelentések, valamint az egyéb forrásból származó információk alapján vizsgálat indult meg az áremelési szándékokkal kapcsolatban. A vizsgálat elsösorban a politikai elvárásokhoz igazodva a következö szempontokra terjedt ki:
  - milyen termékröl vagy szolgáltatásról van szó (szociális hierarchia)?
  - Az áremelések elbírálásánál fontos szempont volt,

hogy a pártállam a fogyasztói áraknak szociálpolitikai szerepet tulajdonított. Ezért a termékeknek és szolgáltatásoknak sajátos szociális szempontú hierarchiája volt. Másként kezelték a rangsorban előkelő helyen álló termékek (pl. a papírpelenka) áremelésének ügyét mint a szociális szempontból lényegtelennek minősített (mondjuk a hatszögletű anyacsavar) termékét.

- országos, vagy csak helyi jelentőségű a termék (szolgáltatás)?
- mekkora az áremelés mértéke?
- milyen hatást gyakorol a tervezett összfogyasztói árindexre?
- szükséges-e arról a lakosságot a központi sajtó útján is tájékoztatni, vagy sem?

Ezt követte a szakmai vizsgálat arra vonatkozóan, hogy a tervezett áremelés nem ütközik-e a hatályos jogszabályok előírásaiba. Tekintettel az esetek nagy számára, a vizsgálat törvényszerűen felületes volt és többnyire csak arra volt lehetőség, hogy az áremelések végrehajtását hosszabb-rövidebb időre felfüggeszessék. Ilyen esetben - mivel a pártállam az áremelés megakadályozását nemcsak közgazdasági, hanem politikai és morális szempontól is közérdeket védő intézkedésnek tekintette - a gazdálkodói panaszoknak akkor sem volt helye, ha a felfüggesztési idő alatt sem sikerült szabálytalanságot megállapítani. Egyértelmű szabálytalanság pedig az esetek többségében nem volt, hiszen az árképzési előírások különösen 1985-től a gazdaság tulnyomó részében csak keretjellegű (magatartási) szabályokat adtak. Ilyen körülmények között az árellenőrzések fokozásának, a párt- és állami szervek részéről törtendő szüntelen hangsúlyozása is csak arra volt jó, hogy olyan látszat keletkezzen, mintha az infláció ellen az említett eszközökkel valóban eredményesen lehetne felvenni a harcot.

- /5/ Az áremelési szándékokat az Árhivatalban összegezték és azokat a Gazdasági Bizottság (GB) elnöke részére kéthetenként megküldték.
- /6/ A GB elnöke véleményének ismerete nélkül az Árhivatal elnöke nem adhatott "engedélyt" a vállalatok számára az (egyébként saját hatáskörükbe tartozó) áremelések végrehajtásához.
- /7/ Amennyiben a GB elnöke nem talált kifogást a jelentésben szereplő áremelésekkel kapcsolatban, úgy engedélyt adott, hogy azokról külön tájékoztató készüljön
  - az MSzMP KB titkára,
  - az MSzMP KB gazdaságpolitikai osztályvezetője,
  - a Minisztertanács elnöke,
  - a Minisztertanács elnökhelyettese (OT elnöke),
  - az MT Tájékoztatási Hivatalának elnöke, valamint
  - a SzOT főtitkára részére.

A GB elnöke döntött arról is, hogy az áremelésekről szükséges-e a lakosságot a sajtó útján tájékoztatni.

Az elbírálás előzőekben ismertetett folyamata is jelzi, hogy lényegében olyan jogi keretek jöttek létre, amelyek (elsősorban a GB elnöke részére) széles körben biztosították a vállalatok életébe történő akár a durva beavatkozás lehetőségét is, az áralakulás hatósági eszközökkel való "kézi" vezérlését. A beavatkozások nem egy esetben a jogos áremelési törekvések megakadályozására irányultak. Ez a rendszer - az érintett területeken - lényegében az ármechanizmus felfüggesztésével volt egyenértékű.

Jellemző volt a helyzetre, hogy még a viszonylag kisjelentőségű árváltozások mértékének és életbeléptetésének kezelése is a GB elnöke döntési hatáskörébe került. Ezekben az években a GB elnöke (ténylegesen persze egy nagylétszámú titkárság) ötezernél is nagyobb számú vállalati hatáskörbe tartozó árváltoztatási szándékkal foglalkozott, s az esetek nagy részében számos kifogást emelt a tervezett áremelésekkel kapcsolatban. Olyan követelésekkel állt elő, hogy szükség esetén akár az akkor érvényes jogszabályok megsértésével is, de az Árhivatal nagyobb határozottsággal alkalmazzon "más szankciókat" is. Ez a gyakorlatban csak azt jelenthette, hogy a vállalati

vezetőket szóbeli ráhatással kellett rábeszélni az áremelési szándékuk visszavonására.

Egyre inkább az az illúzió alakult ki, hogy függetlenül az infláció tényleges okaitól szinte tetszőlegesen feszített lehet az árelőirányzatok megtervezése, azok betartásának követelménye is. Erre építve az árfolyamatokban való indokolatlan és gyakran jogellenes beavatkozások rendszere épült ki. Ilymódon az Árhivatal 1985-ben és 1986-ban olyan széles körben halasztott el áremeléseket, hogy az akkori (1985-ben 7%-os, 1986-ban 5,3%-os) általános inflációhoz képest igen jelentős mértékű (mintegy 1,0%-os) fogyasztói árszintemelkedést képviselő problémát "tolt maga előtt".

Az előzőek alapján jórészt olyan helyzet alakult ki, amelyben az árhatóságok gyakorlatilag nem is igen tudták mérlegelni intézkedéseiknek a piaci helyzetre és az ellátásra gyakorolt hatását. Az áremelések tudomásulvételénél, illetve elutasításánál elsősorban a fogyasztói árszintalakulás globális és szakmai indexeit, másrésről rövid távú taktikai megfontolásokat az árváltoztatások életbeléptetésével és meghirdetésével összefüggésben.

Mindez természetesen azt is eredményezte, hogy a vállalatok az adott termék áremelésétől ugyan elálltak, de rövidesen tapasztalható volt, hogy az áremelési szándékot kiváltó okok más kedvezőtlen jelenségekben öltöttek testet. Nem egyszer áruhiányok léptek fel. A jellemzőbb azonban az volt, hogy a vállalatok, ha tehették rövidesen némi módosítással "új termékkel" jelentek meg a piacon, természetesen magasabb áron. Mivel "áremelés nem történt", így azt jelenteni sem kellett. A GB elnöke is megnyugodhatott, hogy "elintézte" az ügyet.

A vállalatok stratégiája egy idő után - az esetek többségében - a már jól bevált tervalku rendszere volt. A szándékoltnál lényegesen nagyobb áremelési igényt jelentettek be. A "szigorú" vizsgálat ezt csökkentette. Így a vállalatok is megtalálták számításukat és az árhatóság is dokumentálhatta, hogy "intézkedése" eredményes volt.

2.2. Az árinformációs rendszer fokozatos megszűnése

1986. végére egyre nyilvánvalóbbá vált az árinformációs rendszer működését, különösen annak árszintbefolyásoló szerepét illetően túlzott elvárások fogalmazódtak meg. Az ezzel kapcsolatos érvek azonban aligha lettek volna elégségesek az árinformációs rendszer megszüntetéséhez. Ahhoz az is kellett, hogy 1987. elején lényeges változások történjenek a gazdaságirányítás hatalmi viszonyaiban:

- megszűnt a Marjai József miniszterelnökhelyettes vezette Gazdasági Bizottság, és egyidejűleg
- az operatív gazdasági ügyek vitele az új miniszterelnökhelyettes, a korábban vállalati vezérigazgató Berecz Frigyes vezetésével megalakult a Gazdaságfejlesztési Bizottság (GFB) hatáskörébe került;
- Marjai Józsefet pedig a Nemzetközi Gazdasági Kapcsolatok Bizottsága (NGKB) vezetésével bízták meg, melynek hatáskörébe már nem illett bele a fogyasztói árakkal való foglalkozás.

Ezt a változást kihasználva 1987. év elején az Árhivatal elnöke - az áldatlan állapot megszüntetése érdekében - levélben fordult a miniszterelnökhöz és javasolta, hogy a kormánybizottságok munkamegosztásában időközben bekövetkezett változásokra tekintettel az Árhivatal elnöke a tudomására jutott áremelési szándékok elbírálásánál - az ügyek miniszterelnökhelyettesi szinten történő előzetes bemutatása nélkül - saját hatáskörében dönthesse. Ezt a kormány elnöke jóváhagyta azzal a feltétellel, hogy a jelentősebb árváltoztatásokkal kapcsolatos szándékokról készített tájékoztatót az akkori párt- és állami vezetőknek (miniszterelnök és helyettesei, a párt gazdaságpolitikai titkára és osztályvezetője, valamint a SzOT titkára) továbbra is olyan időpontban kell megkapniuk, ami lehetővé teszi, hogy indokolt esetben befolyást gyakorolhassanak a tervezett intézkedésekre. A gyakorlatban ez úgy bonyolódott, hogy az Árhivatal csak olyan esetben adott tájékoztatást az áremelésről, ha - saját megítélése szerint - a lakosságot a központi sajtón keresztül tájékoztatni kellett.

Ezzel a változtatással gyakorlatilag megszűnt az, hogy felső szintű párt- és állami vezetők a szabad árformába tartozó áruk esetében konkrét vállalati áremelési szándékokat minősítsenek. Nem változott meg azonban az, hogy az Árhivatalnak megmaradt ez a lehetősége. S egyelőre nem változtak azok az elvárások sem, amely az infláció árpolitikai eszközökkel való mérséklésére az Árhivatal felé megfogalmazódtak. Ezért a rendszer tovább élt, s továbbra is melegágya maradt a vállalati életbe való egyedi beavatkozásnak.

A minőségi változást e tekintetben is az árliberalizáció 1987. vége, 1988. év eleje óta tartozó erősödése hozta. Ez

- egyrészt megnehezítette a vállalati áremelési szándékok szabálytalanná minősítésének lehetőségét azáltal, hogy olyan kézzelfogható árképzési előírásokat megszüntetett, mint a külkereskedelmi árakhoz igazodó feldolgozóipari árképzés és méginkább az árvetés készítési kötelezettség;
- másrészt - s ez a lényegesebb - a szabad árakba történő egyedi beavatkozás alapvetően szembenállt a fokozatosan felülkerekedő árliberalizációs irányzat egész szellemével.

A változást elősegítette az is, hogy 1988. áprilisában megszűnt a korábbi Belkereskedelmi Minisztérium, s létrejött a Kereskedelmi Minisztérium (KeM). Ezt követően az Árhivatal és a KeM ugyan úgy állapodott meg, hogy az árinformációs rendszer működtetésére továbbra is szükség van. Olyan megállapodás született azonban, hogy a KeM Piacfelügyeleti Főosztálya az információkat lényegesen szűkebb körben kéri a vállalatoktól. Az információadási kötelezettség ezt követően nem terjedt ki a nem alapvető cikkek áremelésére, s az alapvető termékek esetében is csak a nagyobb arányú (7%-nál nagyobb) áremeléseket kellett előzetesen jelezni. Ezen túlmenően megállapodott a két szerv abban is, hogy a KeM-nek nem feltétlenül szükséges minden, a vállalatoktól kapott emelési szándékot az Árhivatalnak megküldeni, hanem elsősorban azokat, amelyeknél a termelő vállalat részéről a gazdasági erőfölénnyel való visszaélés gyanúja áll fenn. Ezzel egyidejűleg megszűnt az Árhivatalnak az a kötelezettsége is, hogy a párt- és állami vezetők részére előzetes tájékoztatást adjon a szabad áras termékek körében várható fontosabb áremelésekről.

Az árinformációs rendszer formai változásánál sokkal lényegesebb tartalmi változás is bekövetkezett. Az áremelési szándékok elbírálása összhangba került a hatályos törvényekkel és rendelkezésekkel. Az áremelések elbírálásához Árhivatalon belülre kiadott utasítás egyértelműen leszögezte, hogy az áremelés csak akkor

- tiltható meg, ha az egyértelműen jogszabálysértő (ilyen eset az akkor és ma is érvényes jogrendszer szerint csak a külpiaci árkövető anyagkörben képzelhető el); illetve csak akkor
- függeszthető fel, ha alapos a gyanu arra nézve, hogy az árat emelő gazdálkodó megsértene a tisztességtelen gazdasági tevékenység tilalmáról szóló törvényt. (Ezzel a kérdéssel részletesebben foglalkozik a IV. fejezet Árellenőrzés című 4. pontja.)

Minderre formailag az adott lehetőséget, hogy az elbírálás teljes egészében az Árhivatal hatáskörébe került, tartalmilag pedig az, hogy a gazdaságirányítás részéről is érezhetően csökkent az áremelések hatósági korlátozásának igénye.

1989. végén a Kereskedelmi Minisztérium megszüntette a nagykereskedelmi vállalatok árinformációadási kötelezettségét. Ezzel az 1984. évben bevezetett árinformációs rendszer gyakorlatilag megszűnt.

3. Árkonzultációk

A külkereskedelmi árakhoz igazodó feldolgozóipari árképzést tárgyaló részt (lásd IV. fejezet 1.2. pont) foglalkozott azzal a kérdéssel, hogy 1985-től egyre szélesebb körben - különösen a feldolgozóiparban - az állami "árvezérlés" szerves részévé váltak az árhatóság és a vállalatok közötti konzultációk. 1987 végéig azonban ez az ármechanizmusnak jogilag nem intézményesített eleme maradt. E konzultációk során azonban felhalmozódott egy sor olyan információ és tapasztalat, amelyek alapján lehetővé vált, hogy

1988. január 1-jétől az árkonzultáció az ármechanizmus rendszerelemévé válik.

Az igényt az árkonzultációk intézményesítésére erősítette az is, hogy a külkereskedelmi árakhoz igazodó feldolgozóipari árképzés 1987 közepi megszüntetésével olyan látszólagos "szabályozási űr" keletkezett, melyet a gazdaságirányítás szükségesnek tartotta legalább részben betölteni. Tekintetbe véve az 1984 óta funkcionáló árinformációs rendszer kedvezőtlen tapasztalatait, az árkonzultációkkal kapcsolatosan alapvető követelmény volt annak biztosítása, hogy azok az árhatóság és a vállalat közötti kapcsolatrendszer kétoldalúságát biztosító - jogilag rendezett - szabályrendszerben kerüljenek sorra. Ez azért is nagyon fontos volt, mert voltak olyan nézetek is, hogy az árkonzultáció, mint általános árkorlátozó rendszer kerüljön alkalmazásra. Ennek elkerülését a rendszer alábbi elemei voltak hivatva biztosítani:

- a) A jogszabályok meghatározták azokat a feltételeket, melyek megléte szükséges a vállalat árkonzultációra való felkéréséhez. Ezek a következők:
  - a vállalat által gyártott, vagy forgalmazott termék, vagy végzett szolgáltatás belföldi piaci részesedése a 25%-ot meghaladja;
  - árnövekedési mértéke az egyensúlyi viszonyok jelentős zavarát jelzi;
  - a vállalat által forgalmazott termékek piacán zavarok tapasztalhatók, vagy azok kialakulása valószínűsíthető;
  - a vállalat által tervezett árkialakítás a tisztességtelen ár érvényesítésének tilalmáról szóló jogszabályba ütközik, illetve
  - azon a piacon ahol a vállalat tevékenykedik, gazdasági erőfölény alakult ki és az azzal való visszaélés másként nem előzhető meg.
- b) A konzultációnak kétféle következménye lehet:
  - ha a felek közötti árpolitikai egyeztetés eredménnyel jár, akkor az megállapodásnak minősül és azt írásba kell foglalni;
  - ha a felek közötti árpolitikai egyeztetés nem jár eredménnyel, akkor az un. Egyeztető Bizottság elé kerül

az ügy, melyet a gazdálkodók érdekképviselői szerve a Magyar Gazdasági Kamara szervez és vezet. Itt a gazdálkodó szervezet és az árhatóság egyenrangú félként kezelődik.

c) A rendszer lényeges eleme a nyilvánosság. Ezt részben az biztosítja, hogy az Árhivatal a konzultációra felkért vállalatok listáját köteles az Árszabályozás és Termékforgalmazás című hivatalos lapjában közzétenni, s ugyancsak közzétételre kerülnek az árpolitikai megállapodásnak azon elemei, amelyek nem sértik a vállalatoknak az üzleti titokvédelemhez fűződő érdekeit.

A vállalati árkonzultációkhoz – mint minden új rendszerhez – nagy várakozások kapcsolódtak. Ezt csak fokozta, hogy 1988 évi működése egy speciális körülmény – az év elején végrehajtott adóreform utáni feszültségekből adódó vállalati áremelési szándékok reális mederbe terelése – szempontjából hasznosnak bizonyult. Ezt követően azonban egyre inkább tapasztalható volt a konzultációk formálissá válása. Az erősödő infláció körülményei között a vállalati ármunkába való direkt beavatkozás (amelyet az Árhivatal el akart kerülni) nélkül nem volt mód olyan megállapodások létrehozására a vállalat és az árhatóság között, melyek érdemi tartalommal bírtak.

A megállapodások többsége egy idő után az alábbi – minden konkrétumot nélkülöző sémán alapult:

"A gyártó vállalat a felé érvényesülő költségnövekedések közül az általa hatékonysággal ki nem gazdálkodható részt érvényesíti piaci áraiban. Ennek alapján termelői áremelést nem hajt végre, amennyiben a jelenleg ismert költségekben lényeges változás nem következik be."

Ily módon az árkonzultációval érdemi "árviisszafogást" elvszerű működtetése esetén nem lehet elérni. Ugyanakkor bizonyos mértékig leveszi a vállalat válláról az áraiért való felelősség terhét. Nem egyszer volt tapasztalható, hogy a vállalat vevői felé arra hivatkozott árai emelésekor, hogy azt az Árhivatallal egyeztetette. A korábbi – a széleskörű közvetlen és informális árhatósági beavatkozás idejéből fennmaradt – beidegződések alapján ez az érv igen hathatósan bizonyult a vevők felé.

E körülményekkel magyarázható, hogy az 1988. évi viszonylag nagyszámu – 49 gazdálkodóval lefolytatott – konzultációt

követően, az Árhivatal által az árkonzultációra felkért vállalatok száma fokozatosan mérséklődött: 1989. évben 37 vállalattal, 1990-ben pedig 14 vállalattal került sor árkonzultációra, a Parlament elé beterjesztett, az árak megállapításáról szóló törvény pedig olyan javaslatot tartalmazott, hogy 1991-től az árkonzultációs rendszer kerüljön ki a szabályozás eszköztárából.

4. Árellenőrzés

A vonatkozó rendelkezések értelmében az árellenőrzés feladata

- az árszabályozó rendelkezések végrehajtásának, alkalmazásának, a közzétett hatósági és áralkalmazási feltételek betartásának elősegítése;
- az ármunka színvonalának javítása a megelőzés eszközeivel, a jogtalan árérvényesítés feltárása és megakadályozása;
- a szabálytalanságot előidéző okok megállapítása, intézkedés a hiányosságok megszüntetésére és a felelősségre vonásra.

Az árellenőrzés központi szerve az időszak egészében az Árhivatal volt, amely a saját ellenőrző tevékenysége mellett szervezte a más szervezetek által végzett árellenőrző munkát. Az Árhivatal mellett a legfőbb árellenőrzést végző szervek a különböző szintű (megyei, városi stb.) tanácsok, valamint - időben változó körben - egyes ágazati minisztériumok voltak.

Az árellenőrzés a gazdálkodó szerveknél egészen a '80-as évtized végig előre meghatározott ütemterv szerint folyt. Ez a gyakorlatban azt jelentette, hogy minden egyes gazdálkodó szervezetnél legalább három évenként árellenőrzésre került sor. A vizsgálatok során a vállalatok és az ellenőrző szervek között mindig voltak viták. Ezek azonban egészen a '80-as évek elejéig nem léptek túl azt a határt, amely az ellenőrző és az "ellenőrzött" között szükségszerűen jelentkezik. A problémák az évtized közepétől éleződtek ki, amikor

- egyrészt igen szűk körre szorultak vissza a tétel előírást tartalmazó, s így könnyen ellenőrizhető árképzési előírások, s helyükbe általános magatartási normákat tükröző keretszabályok léptek;
- másrészt viszont az egyre erősödő infláció következtében éppen ebben az időszakban rendkívüli mértékben fokozódtak a központi elvárások az árellenőrző munkával szemben. (1984-től szinte félévenként hoztak határozatot a különböző kormányzati bizottságok, vagy a pártszervek az árellenőrzés "szigorítására", "fokozására.")

Az ellentmondás egyértelmű volt: egyre nagyobb elvárások, egyre kevesebb fogódzó a konkrét ellenőrzések során.

A legtöbb probléma az árképzés 1985-től életbelépő "általános" szabályával volt, mely előírta, hogy

"A termék árát a piaci viszonyok alapján és az indokolt költségek figyelembevételével kell kialakítani. Ennek során tekintettel kell lenni:

- a) a termék keresleti-kinálati helyzetére;
- b) a terméknek a hasonló, illetve helyettesítő termékek árához való viszonyára;
- c) a külső piacokon történő értékesítés, illetve az onnan történő beszerzés áaira;
- d) a termék általánosan elismert használati értékére (különösen minőség - fizikai, kémiai stb. tulajdonságok, mérettűrés, tartósság, a jellemzők állandósága és más hasonló tényezők -, korszerűség, újszerűség, divatosság);
- e) a vevő (megrendelő, felhasználó) külön igényeinek kielégítésére;
- f) a termék értékesítésének feltételeire (teljesítési határidő, ütemesség, megrendelés nagysága, kiszolgálási, fuvarozási, fizetési feltételek, tartozékok, pótalkatrészek biztosítása stb.)."

A szabályozás első fordulata: "az indokolt költség" jogilag már nem tekinthető kalkulációs alapu árképzési előírásnak. Funkciója inkább elvi: azt a magától érthetődő tényről fogalmazza meg, hogy a piacon valamely időpontban érvényesülő ár szükségszerűen összhangban van a gazdaság adott állapotában

felmerülő ráfordításokkal (ideértve tehát azokat a "műszaki" szempontból indokolatlannak tűnő ráfordításokat is, melyeket az adott körülmények között az eladó a piacon el tud ismertetni). Ennek ellenére sokáig fennmaradt az az árellelőrzési gyakorlat, mely az indokolt költség fogalmára hivatkozva költség alapon próbálta megítélni valamely ár jogosságát vagy jogtalanságát. Ez azonban egzaktul lehetetlen.

A szabályozás második fordulata: a piaci viszonyok mint szabály természetesen megfoghatatlan. E tekintetben inkább a szabályozás részletelőírásai (kereslet-kinálati helyzet stb.) a lényegesek. Ezek a részletelőírások az árszabályozás egyik alapkategóriáját az ún. arányos árat írják körül. A szabályozás megteremtette az arányos ár szankcionálási hátterét is, amikor az e követelménynek nem megfelelő "aránytalanul magas" árat tisztességtelen árnak minősítette.

Az arányos ár mint elvi követelmény nyilvánvalóan helyes, hiszen lényegében a piac törvényét fogalmazza meg (ti. azt, hogy a piacon kialakult árszintnél drágábban kiegyensúlyozott kereslet-kinálat esetén nem lehet eladni). A problémák a gyakorlat - így mindenekelőtt az ellenőrzés - során jelentkeztek. Az áraknak a vevő szempontjából vett arányossága egy több változós függvény (a szóba jöhető független változók egy jó részét maga a jogszabály is felsorolja). Ebből adódóan azt, hogy - minden körülményt mérlegelve - "A", vagy "B" áru megvétele-e a kedvezőbb általában csak a vevő tudja megítélni. Az ellenőrzés reménytelen helyzetben van azért, mert e független változók egy jelentős része egzaktul nem számszerűsíthető.

Mindez rengeteg vitát eredményezett a vállalatok és az ellenőrző szervek között. Hosszu hónapokon keresztül folyt a "számháború" olyan kérdésekben pl., hogy valamely költség adott mértékben való felmerülése indokolt-e, vagy sem, illetve, hogy a hasonló termékhez képest X %-os áreltérés arányban áll-e a minőségi különbséggel, vagy sem.

A probléma nem egyszerűen a vita, hanem az, hogy nem egyenrangú felek között folyt. A vitát ugyanis - egy bizonyos egyeztetési procedurát követően - az árellelőrző szerv ún. államigazgatási határozattal lezárhatja, s azzal az általa jogosnak vélt árdifferenciát a vállalatból elvonhatja. E

határozattal szemben az államigazgatási fellebbezési rendszer szerint ugyan jogorvoslattal lehet élni, annak legfelsőbb fóruma azonban az Arhivatal elnöke. Tehát annak a szervezetnek a vezetője, amely a határozatot hozta. A határozat bírói úton történő megtámadására nincs lehetőség.

Ez az egyik magyarázata annak, hogy a '80-as években a vállalatok olyan szeliden túrték az informális árrányítást. Sőt gyakran a vállalat kereste fel az árhatóságot annak érdekében, hogy "felderítse" mit szól az árhatóság a vállalat áralképzéséhez.

Az árliberalizációs folyamattal párhuzamosan az árellenőrzés előzőekben említett problémái jelentősen enyhültek. Szabályozási oldalról ezt alátámasztotta az is, hogy 1988-tól az aránytalanul magas ár önmagában már nem minősíthető tisztességtelen árnak, hanem csak akkor, ha egyidejűleg az eladó a tisztességtelen gazdasági tevékenység tilalmáról szóló törvény előírásait is megsérti.

Mindez végülis az elmúlt egy-két évben érdemi szemléleti változást eredményezett az árellenőrzés terén. Az ma alapvetően a gazdálkodó piaci magatartásának minősítésére koncentrál, és csak akkor kezdeményez eljárást, ha bizonyítható a tisztességtelen gazdasági tevékenység tilalmáról szóló törvény megsértése. A helyzet azonban jogilag nem rendezett. Az egyértelmű joghelyzetet az Országgyűlés által rövidesen megtárgyalásra kerülő "a tisztességtelen piaci magatartás tilalmáról" szóló törvényjavaslat elfogadása biztosíthatja, ami egyúttal a mai árellenőrzés megszüntetését is jelenti majd.

V.

Összegezés helyett

Az előző fejezetek részletesen ismertetik azt a döntési mechanizmust, melynek keretében a párt- és állami szervek - részben jogilag szabályozott, részben jogon kívüli eszközökkel - az árakkal kapcsolatos elképzeléseiket megkísérelték érvényesíteni.

Az elemzés e folyamat fő szereplőinek (a politikai hatalomnak és a végrehajtó Árhivatalnak) magatartását tárgyyszerűen kísérelte meg bemutatni. Ez általában nem tette lehetővé azoknak – a felszínen sohasem jelentkező és egyértelműen nem is bizonyítható – mozgatórugóknak még az érzékeltetését sem, melyek a gyakran ellentmondásosnak tűnő cselekedeteket alapvetően meghatározták. Az elmondottak összegzése helyett, most erre teszünk kísérletet.

1. **A politikai hatalmat** – bár gyakran részletekbe menően foglalkozott az árákkal – igazából sohasem az ármechanizmus ilyen, vagy olyan megoldásai érdekelték, sőt valójában még az infláció sem, hanem az, hogy a piacgazdaság térnyerése egy ponton túl azt a gazdasági-politikai struktúrát is megkérdőjelezi, melynek saját hatalmát köszönhette. Ösztönösen vagy tudatosan, de jól érezte, hogy a széleskörű árbeavatkozással magának a piacgazdaságnak a kiépülését lehet korlátozni.

Ehhez hosszú ideig a társadalom tulnyomó többségét is meg lehetett nyerni, hiszen az egész időszakot jellemző felemás megoldások következtében a piaci árak hátrányai nyilvánvalóbbak, mint az előnyei voltak. Erre alapozódhattak azok a nézetek, melyek minden árliberalizálást megkíséreltek "megtorpedózni", azzal, hogy nincs összhangban az – egyébként nem kívánt – piacgazdaság még kialakulatlan intézményi rendjével és korlátozott működési feltételeivel. Ráadásul sok igazság van ebben a megállapításban (ti., hogy az "addig" megvalósult árliberalizáció gyorsabb ütemű volt, mint a piacgazdaság kiépülése), hiszen olyan területeken is szabaddá kellett tenni a vállalati árkialakítást, ahol a piac árkorlátozó funkciója még nem működhetett (mitől is működött volna?) kielégítően. Ez nem egy esetben vezetett olyan nem kívánatos áremelésekhez, melyeket konkrétan az állami árirányítás hiányával lehetett "magyarázni". S, miután az árliberalizálás erősödése időben gyakran egybeesett az infláció erősödésével, mind ez ideig nem sikerült igazán elfogadtatni, hogy a gazdaságpolitika inflációs, vagy antiinflációs jellege nincs közvetlen

összefüggésben azzal, hogy milyen mértékű a gazdaságban a valóban szabad árak aránya.

Általánosságban elmondható tehát, hogy az előző fejezetekben részletezett különféle megoldások alkalmazása mögött – a gazdaságpolitika aktuális konkrét feladatait kiszolgáló törekvések háttérében – mindig meghuzódott a konzervatív és a reformer erőknek a társadalom nyilvánosságának kizárásával vívott harca is.

2. A felszínen megragadó megállapítás lenne a tanulmányból azt a következtetést levonni, hogy az Arhivatal a vállalatok felett, de az állami és párt hierarchia alacsonyabb szintjén egyszerűen informátori és parancsvégrehajtói szerepkört töltött be. Az igaz, hogy az Arhivatal, hasonlóan más kormánysszervekhez nem léphette át a számára irányadó jogi kereteket és értelemszerűen a kormányzati határozatokat is végre kellett hajtania. De: már az 1968-as reform előkészítésében, bevezetésében, sőt a kritikus '72-es, '84-96-os években is a piaci árrendszer megteremtését tekintette alapvető feladatának és amellet "hitet tett" minden olyan dokumentumban, ami a gazdaságirányítás továbbfejlesztésének aktuális feladatait megfogalmazta. A '80-as évek második felében pedig a piaci árrendszer megteremtésére, és a versenyviszonyok kiépítésére egy olyan időszakban tett előremutató komplex javaslatot, amikor az a kormányzati politikában még nem nyert minden tekintetben polgárjogot. Tette ezt annak tudatában, hogy ezzel saját irányítószervi feladatait is korlátozni fogja, sőt javaslataival az Arhivatal megszűnését készítette elő.

Mindezzel csak látszólag áll ellentétben, hogy az Arhivatal vezetése "elvállalta" a direkt irányítás egyes jegyeit magán viselő feladatokat. Ezt annak tudatában tette ugyanis, hogy "még mindig jobb", ha egy a piaccal napi kapcsolatban lévő olyan hivatal teszi ezt, amely munkája során akarva-akaratlanul rengeteg információt szerzett a piaci kapcsolatokról, a gazdaság tényleges működéséről, a piaci szereplők magatartásáról,

motivumairól. Ezért a felsőbb utasításra végrehajtott beavatkozásait is inkább tudja "piackonform" módon megoldani, mintha a szélsőséges beavatkozásra más, parciális érdeket képviselő szervek (pl. ágazati tárcák) kapnának felhatalmazást. ezzel is magyarázható, hogy az egész időszakban a nagyobb zavarok a gazdaság árukapcsolataiban elkerülhetők voltak, s ami még ennél is fontosabb ennek is köszönhető, hogy az indirekt gazdaságirányítási rendszer - minden ellentmondásával együtt, de - fenntartható volt és így Magyarországon lényegesen könnyebb (ha nem is könnyű) feladat a piacgazdasághoz való "visszatérés", mint a többi kelet-európai országban.

Jegyzetek

- 1/ A Minisztertanács 2007/1984. (V.23.) számú határozata a gazdaságirányítási rendszer továbbfejlesztésének irányelveiről.
- 2/ 3132/1984. számú MT határozat.
- 3/ A pályázatot a 8018/1983. (AT.51.) AH-ABMH számú közös tájékoztató hirdette meg.
- 4/ Közzétéve a Kereskedelmi Értesítő 1989. november 30-ai 17. számában, a 8012/1989. számú Tájékoztató 2. számú mellékletében.

Antioroszlán

I.

Hidnyiszocializmus
szocializmus és szocializmus

Melyik járványt szeressük?

A legjobban a mi javunkra kínálkozó új lehetőségektől utózik szinte mindenki, ezek esélyeit is pusztá fantazmagóriának tartva. S ez megint csak természetes. Jobbnak látszik a kétféle infláció közti választani, mert ezek már legalább léteznek, mint egy új, s ráadásul éppen deflációs irányba törekedni, ami a mai inflációs világgazdaságban sehol sem található még meg.

Jobb az a „kegyes” (vagy inkább kegyetlen) mese, hogy nálunk nincs is infláció, hiszen az árak emelkedését kisebb részben természetesen idézzük elő és kompenzáljuk, nagyobb részét pedig hatóságilag akadályozzuk meg. Valójában persze az áremelkedés nem valószínűleg hatóságilag megtiltható oka, hanem – ha másként nem, hát utánajárás, sorban állás stb. költségek formájában – elkerülhetetlen következménye az inflációs feszültségnek. Az infláció lényege a kínálatnál gyorsabb keresletnövekedésből adódó feszültség. Ráadásul kevésbé káros következmény a legális áremelkedés, mint ennek hatósági tilalma.

A hatósági ár- és bérstop több kárral, mint haszonnal jár, hiszen még átláthatatlanul sem szünteti meg az inflációs feszültséget – mint a nyílt áremelkedés –, hanem a lassabban növekvő árszint mellett csak még pusztítóbbá élezi ki. Nem tudjuk ma eléggé értékelni az árhatárok, felesleges utánjárások, feketepecu árak és korrupciós esélyek, készletmegtartások, minőségromlások stb. okozta károkat, szinte egész növekedésünket felemésztő, csak létszámgyorsító, s ezért nálunk is stagflációt okozó vakosság nagyságát. De annak ellenére, hogy a teljesen nyílt infláció, vagyis mindenféle adminisztratív ár- és bérkorlátozás elsőrendű korbüntényként való tilalma és legszigorúbb büntetése kevésbé kártékony, méréselkelhetné az inflációs feszültséget, mégsem a sokkal kisebb rosszat jelentő nyílt „küszö” infláció nyugati rendszerét kellene követnünk. Hiszen nemcsak a mi árhatárcsúszásával leplezett inflációnk, hanem a tóksé világ nyíltabb inflációja is káros, sőt ma már az ellentételként hangzottait gyorsabb növekedés helyett inkább stagflációt ígér.

“E nyílt stagflációs rendszer kisebb rossz lehetne számunkra, mint a minnyagazdaság? Biztosan! A kétféle infláció, illetve a ma már kétféle

stagfláció között – már csak a minőség, piacképesség, legyelmerttség nagyobb követelményei miatt és – akkora különbség mutatkozna (ti. nálunk egy nyílt inflációra váltásnál), mint amekkora két himlőfajta között van, a kevésbé életveszélyes jávára. De annak a betegnek már gyaníthatóan nemcsak himlője van, hanem agybaja is, aki azért imádkozik, hogy a súlyosabb lefolyású himlő helyett olyan eddig általánosan enyhébb lefolyású szerzhessen, amelyiknek az áldozatai eddig többnyire csak ragyások lettek, s „csak” az utóbbi időben lesznek egyre rosszabbul.

Melyik szerepet játszik?

Annak ellenére, hogy az árhatárcsúszással leplezett infláció bizonyíthatóan a legrosszabb, számunkra abszurd a nyílt inflációra való áttérés is, s méginkább az erre való egyre határozottabb áttérés.

Abból a tényből indultunk ki ugyanis, hogy a nyílt, vagy pedig az árhatárcsúszással leplezett infláció nem szabad választás kérdése. Ha nagyon erős az inflációs feszültség, akkor rendszerekre való tekintet nélkül muszáj árhatárcsúszással és bérleszorító határcsúszással megfékezni a rapid inflációvá gyorsulást. Ehhez viszont muszáj hozzáideologizálni az egész szocializmusnak titulált álméletet, a tisztességtelen hasznok elleni harcot, s egyéb, hivatalból elkövetendő manipulációkat. Mindezt történelmileg is bizonyítani lehet, egészen az ókori rabszolgatartó államok inflációjáig létező „árszabályozásig” visszamenőleg. Ezek rapid inflációs viszonyok között mindig objektíve elkerülhetetlen (illetve csak teljes pénzügyi összeomlás árán elkerülhető) szükségzettségek, s ebből adódó hivatali, sőt „beesületi” kötelesség az „mésélni”, hogy ez az ár- és bérkorlátozás igen hasznos.

E szerepjátszás nélkül ugyanis az árkontroll még a szokásosan erősen és szükségzetten ideitlen módján sem működhetne. Tehát nem a szerepek játszóit kell kifütyülni, hanem az inflációs feszültséget termelő szisztémát kellene megváltoztatni, amely e hamis szerepeket írta és más téren is csak ilyen típusú szerepeket írt a jobb sorsra érdemes közéleti szereplők számára.

**Gondolatok "Az állami árrányítás módszerei az 1980-as
évtizedben" című tanulmányhoz**

A tanulmányban ábrázolt folyamatok, leírások valósághűen adják vissza az Árszférában a 80-as évtizedben történeteket. Én a magam részéről az alábbiakban megkísérlem az adott szférában érvényesülő összefüggéseket árnyaltabban, némileg más hangsúlyokkal kifejtteni. Még egy előzetes megjegyzés. A vizsgálandó összefüggések tudományosabb feltárása indokolja, hogy ne korlátozzuk magunkat a 80-as évtized folyamataira. Tisztábban megítélhetők az állam- és a párt-hálózat összefüggései, valamint az árképzésben a gazdálkodó szervezetek szerepe, ha az elmúlt közel 30 év eseményeit tekintjük át.

1. A politikai szféra hatása az árrendszerre

A párt, konkrétan az MSZMP az elmúlt évtizedekben kettős determináló hatással bírt az árviszonyokra. Az első hatás tisztán ideológiai eredetű. Ez alapvetően meghatározta azokat az alapelveket, kereteket, amelyekre felépülhetett az árképzés rendszere. Fogalmazhatjuk úgy is, hogy a szocializmus adott időben érvényesülő felfogásából deriválható volt az árszféra működési mechanizmusa.

Leegyszerűsítve, ezeket a kereteket a következő alapvető feltételekkel lehetett megfogalmazni:

- Mivel a gazdaság alapvetően állami tulajdonviszonyok talaján épül fel, az árfunkciókat nem maguk a gazdálkodó szervezetek gyakorolják, hanem az állam keretei között kiépítendő egy olyan árhatósági hálózat, amely az árak képzésével, konkrét meghatározásával foglalkozik.

- Az árak "államosítása" gyakorlatilag meghatározta a gazdálkodó szervezetek szerepét is ezen a területen. Leegyszerűsítve azt lehet mondani, hogy egy ilyen ideológiai

árszisztémában a vállalatoknak csupán adatszolgáltató szerepük van az állami szervek felé, az igazi hatalom az állami árhatóságok apparátusának a kezében összpontosul. Ebben a rendszerben azt is természetesnek kell tekinteni, hogy az ár kiinduló bázisa a hazai ráfordítás.

A rendszer immanens sajátossága az árak stabilitására vonatkozó elv. A stabilitás elve talán a legsúlyosabb politikai elem az árakkal kapcsolatos nézetrendszerben. A párt árakkal kapcsolatos konkrét tevékenységét az elmúlt évtizedekben éppen a stabilitás alapján ítéldhetjük meg. Az árstabilitás elvének van egy ideológiai gyökere és egy gyakorlati politikai indítéka.

Az ideológiai gyökér a marxizmus-leninizmus szocializmusra vonatkozó interpretálásából vezethető le. E szerint a szocializmusban léteznek ugyan ár- és pénzviszonyok, de ezek nem vezethetnek az árak területén a spontán mozgásokra. Létezik egy Marx által az értéktörvény kutatása során feltárt törvényszerűség, mely szerint az árak a termelőerők fejlődésének a függvényében a munka termelékenység növekedése eredményeképpen tendenciaszerűen csökkennek. A "szocialista" építés során az elmúlt 30-40 évben az árcsökkenés tendenciája ugyan soha nem valósult meg a gyakorlatban, ezért a gyakorlati politika legalább az árak változatlansága mellett kardoskodott. Az ár stabilitását ugy tekintette, mint az értéktörvény megnyilvánulásának sajátos formáját.

A stabilitás elvének politikai magyarázata az, hogy az MSZMP, mint politikai szervezet mindenkor úgy kezelte az árat, mint a belpolitikai stabilitás egyik alapvető tényezőjét. Abból indult ki, hogy a néptömegek gazdasági érdekeit akkor juttatja leginkább érvényre, hogyha a társadalmi-gazdasági viszonyokat az árak változatlanságának biztosításával építi fel.

A gazdaság bármely pontján áremelési törekvések léptek fel, ezeket azonnal a nép elemi érdekei ellen irányuló tendenciának tekintette.

Másik politikai hatás az MSZMP konkrét gyakorlatán keresztül érvényesült. Ennek megértéséhez le kell írunk a

párthálózat működési mechanizmusát, többek között az árképzésekkel kapcsolatban is.

Hogyan valósította meg az MSZMP konkrét befolyását az árfolyamatokra?

Ismert, hogy az MSZMP országos hálózatának a felépítése piramis-szerű volt, amelyben a különböző szinteken elhelyezkedő pártszervek és pártszervezetek egymásnak a demokratikus centralizmus alapján alá, fölé rendelődtek. A piramis csúcán helyezkedtek el az ismert szervezetek; a Központi Bizottság, a Politikai Bizottság, annak apparátusa. A középszinten a megyei pártszervezetek, pártszervek, az alsó szinteken pedig az alapszervezetek, beépülve a gazdaság minden egyes sejtjébe. A párton belül azonban az egyes láncszemeknek a súlya főleg az árkérdésekben különböző volt. Az igazi hatalmat a politika oldaláról a csúcson elhelyezkedő, a dolgozatban is említett bizottság, az ún. Gazdaságpolitikai Bizottság gyakorolta. Ez a Gazdaságpolitikai Bizottság a Központi Bizottság munkaszervezete volt, a gyakorlatban azonban, mivel a koncentrált hatalom a Politikai Bizottságon keresztül jelent meg és sugárzódott ki a gazdaságra és a társadalomra, a Politikai Bizottságnak az előkészítő munkaszervezete volt. Minden, a népgazdaságot alapvetően érintő kérdés ezen a munkabizottságon keresztül jutott el a csucsszervezetekbe, és gyakorlatilag e bizottságban kialakított nézetrendszer határozta meg az azt követő tényleges folyamatokat. A döntő politikai szó tehát a Gazdaságpolitikai Bizottság keretében alakult ki. Ha végigtekintjük ennek a politikai képződménynek elmúlt évtizedes tevékenységét, akkor két dolog tűnik szembe. Az egyik, hogy ez a bizottság időről-időre a gazdasági-társadalmi problémák nyomása alatt foglalkozott magának az árrendszernek, mint konstrukciónak az általános kérdéseivel, és megfelelő változtatásokat engedélyezett a rendszerben (az árliberalizálás ütemét, az állami árellenőrzés hálózatának hol erősítését, hol egyszerűsítését, az árképzési elvek ilyen vagy olyan módosítását, stb.). Másrészt, ahogyan a két szerző által elvégzett elemzésből is kitűnik, több alkalommal foglalkozott

a gazdaságban zajló árfolyamatok alakulásával, a konkrét ármozgások fő méreteinek, irányainak a meghatározásával.

Az árakkal való konkrét politikai foglalkozás a bizottságon belül rendszerint az éves népgazdasági tervek keretében történt, amikor is a népgazdaság fő folyamatainak előrejelzésével egyidejűleg leverte azokat a gazdasági céltáblákat is, amelyeket az árak területén a következő időszakban el kellett érni, helyesebben azokat a cövekeket, amelyeken túl az ármozgások az eseteknek tulnyomó többségében pedig természetesen az áremelkedések nem mehettek.

A párt különböző szervezetei se az árrendszer konstrukcionális változtatásaira, se pedig a konkrét árváltozásokra közvetlen hatást ebben a rendszerben nem gyakoroltak. A konstrukcionális változtatás kérdéseit a párt központjában az állami-szakmai szervezetek tanácsainak a mérlegeléseivel hozták, és a döntést követően a parthálózat különböző szervezeteit csupán tájékoztatták, és arra kérték minden szervezetet, hogy a döntést támogassa és a saját munkája során teremtsen meg a végrehajtásnak a feltételeit. A konkrét árváltoztatási döntésekben a pártnak mint politikai szervezetnek annyiban volt közvetett hatása a lépésekre, hogy a pártközpont abból, a már említett általános politikai érdekből, indul ki a tényezők mérlegelésénél, hogy a népnek az érdeke a termékek árának a változatlansága. Minden emelés sérti az egyéneket, a csoportokat és végső soron az egész társadalom érdekét. Ha viszont érdeksérelem van, az ebből származó elégedetlenség következőképpen visszaáramlik a pártra, és belpolitikai instabilitást eredményez.

Ha visszatekintünk az elmúlt évtizedek eseményeire és sorbavesszük az árszférában lezajlott folyamatokat politikai szempontból, akkor az árrendszer konstrukcionális változására vonatkozólag a következő fontosabb eseményeket lehet megjelölni. Az első nagyobb lélegzetű konstrukcionális politikai értéktétel változás az árrendszerre vonatkozólag az 1968-as árreform volt. Ennek keretében a politika, azaz az MSZMP, részben a saját korábbi ideológiai értékrendjét is változtatva elismerte, hogy az árak stabilitását nem lehet egy normálisabbnak tekinthető árrendszer keretében biztosítani.

Elindította a rendszerben az árváltozásokat, helyesebben úgy engedte a konstrukciót változtatni, hogy maga a mechanizmus működése kitermelhette a szükségessé váló árváltozásokat.

A második jelentősebb konstrukció változás, ahogy az a dolgozatban is szerepel, az 1970-es évek végére 1980-as évek elejére tehető, amikor is a világpiaci árrobbanást kísérő feltétel-módosulások miatt ideológiailag és politikailag is jóváhagyta az ugynevezett kompetitív árképzési elvek bevezetését.

A harmadik jelentősebb konstrukciós változtatás politikai szempontból az 1964-es reformlépés, amely jelentős mértékben, legalábbis szavakban a piaci mechanizmus irányába való elmozdulásnak adott szabad utat.

A politikai gyakorlat cikk-cakkjait jellemezve a legjelentősebb események a 60-as évek végétől a következők voltak: Az ismert 1972. novemberi központi bizottsági ülésen bekövetkezett visszarendeződési folyamat mögött az árterületen konkrétan a következő tényezők húzódtak meg: A Gazdaságpolitikai Bizottság a felsőbb politikai nyomás hatására gyakran és részletesen kezdett foglalkozni a 68-ban kialakított és bevezetett ármechanizmus kérdéseivel. Ebben az időben a gazdaság területén mind élesebben jelentkeztek a nagyüzemek hatékonysági problémái, a magas költségszint, a technikai, technológiai elmaradás, stb. A 68-ban bevezetett árszisztéma ezeket a problémákat viszonylag nyílt formában tükrözte vissza. Az árak tükrében ez a probléma úgy jelentkezett, mint a hatósági és a szabad árak közti konfliktus. Általában a nagyüzemek által termelt termékek árai államilag kötöttebbek voltak mint a bedolgozó-hálózat szervezeteinek árai. A kétféle ár közti mozgásból a felszínen a nagyüzemek nyereségének gyors elapadása következett be. Ebből a gazdasági tényből a politika arra a következtetésre jutott, vagy legalábbis az MSZMP Politikai Bizottságában a résztvevők egy része, hogy az egész gazdasági mechanizmus munkásosztályellenes. Többek között az árszisztéma sérti a munkásoknak az érdekeit, mivel a nyereség csökkenéssel párhuzamosan a munkajövedelmek sem emelkedhetnek olyan ütemben, mint ahogy azt a politika a munkások hangulatát,

akarátát kifejezendő szerette volna. Ezért frontális támadás indult el az árak felszabadítása ellen. Az ország gazdasági helyzetének romlásával párhuzamosan a 70-es évek második felében az árkérdések, maga a konstrukció, de a konkrét ármozgások kérdései a 70-es évek elejével ellentétes előjellel szerepeltek a politika asztalán. Ekkor került sor a már említett konstrukciós változtatásra, amely keretében az MSZMP a saját korábbi ideológiai elveivel ellentétben feladta a belső és a külső árak elkülönítésének elvét, és arra az álláspontra helyezkedett, hogy az árrendszer, a belső árrendszer csak a külpiaci árakkal szerves összefüggésben képes kifejteni kedvező hatását a gazdasági folyamatokra. A gyakorlatban a párt 1979-ben találta magát szembe azzal a gyakorlati árkérdéssel, amely tömény politikai kérdésként jelentkezett, hogy a gazdasági helyzet objektíve szükségessé teszi a fogyasztói árak jelentős emelését, és nemcsak egyszeri emelését, hanem a tényezők hatása alatt a fogyasztói árak viszonylag gyors kiigazítását, hozzáigazítását a megváltozott gazdasági feltételekhez. Ebben az időben nemcsak a Gazdaságpolitikai Bizottság, hanem a Politikai Bizottság is, de maga a Központi Bizottság is többször részletesen foglalkozott a konkrét fogyasztói árvaltoztatás kérdéseivel. Így utólag visszatekintve az akkori eseményekre paradoxnak tűnik valóban, hogy olyan mélységesen szakmai kérdésekkel mint a hus fogyasztói árának az emelése, az emelés mértéke, a különböző fogyasztási cikkek árarány módosítása, politikai testületek foglalkoztak, olyan testületek, amelyek a jelenséghez kimondottan naiv általános politikai alapállásból tudtak csak hozzászólni. A helyzet fonáksága valójában abban volt, hogy a politikusok saját belátásuk szerint döntöttek árvaltoztatási mértékekben.

A 80-as évek elejétől az árkérdések mind gyakrabban jelentek meg a felső szintű politikai testületek előtt. A Gazdaságpolitikai Bizottság évente legalább egy alkalommal, rendszerint a népgazdasági tervek keretében, foglalkozott az árkérdésekkel, és ennek nyomán maga a Politikai Bizottság is és a Központi Bizottság is az ülésein konkrét határozatot hozott az áremelések mértékére vonatkozólag. Ez a gyakoriság a

későbbiekben felerősödött és évente már nem csak egyszer, hanem többször is foglalkoztak konkrét árváltoztatási problémákkal. Ennek a jelenségnek a sűrűsödését világosan nyomon követhetjük a Gazdaságpolitikai Bizottság elé kerülő anyagok alapján. (A 80-as évek elején voltak olyan pillanatok, amikor a Politikai Bizottság az állandó áremelkedésekből adódó tömeghangulatot érzékelve, és a belpolitikai labilitás növekedését látva, szinte naponta akarta dirigálni az árváltoztatásokat, azaz olyan hatalmat akart a saját kezébe összpontosítani, ami a gazdasági életnek ennek a szférájában lehetetlen lett volna.)

A 80-as évek végén bekövetkezett a rendszerváltás. Az MSZMP elveszítette gyakorlatilag minden hatalmát az árak területén is. Új politikai pártok, új politikai erők vették kezükbe a társadalom és gazdaság irányítását, ezzel automatikusan új helyzet teremődött a politika és az árak közötti kapcsolatokban is. Maga az ideológia és a politika azonban változatlanul jelen van, és hat az árak rendszerére is. Más formában, más módszerekkel mint az MSZMP idején. Magát az árrendszer konstrukcióját természetesen most is és a jövőben is a politika szemszögéből a különböző pártok ideológiai nézetei határozzák meg. Mondjuk, egy olyan pártnak az ideológiai nézete, amely a gazdasági viszonyokat alapvetően a magántulajdonra akarja felépíteni, ezzel automatikusan meghatározza az árkonstrukciót is. Egy másik párt, mondjuk a jelenlegi MSZMP, amely domináns szerepet változatlanul a kollektív, ezen belül is az állami tulajdonnak szán, az árkérdésekben a folyamatok meghatározását illető hatalmi koncentrációban körülbelül ugyanazokat az elveket vallja, mint amit évtizedeken keresztül az MSZMP vallott. A konkrét ármozgások meghatározásának a kérdéseiben nyilvánvaló, hogy nem térnek soha vissza a korábban alkalmazott módszerek. A politikai pártok azonban az áraktól nyilvánvalóan soha nem fognak tudni elszakadni, tekintettel arra, hogy az az alapigazság, amelyet az MSZMP is megpróbált saját tevékenységében folyamatosan figyelembe venni, hogy az áremelkedések a tömeghangulatot igen jelentősen befolyásolják, következésképpen az áremelkedések ellen politikailag is fel

kell lépni, ezt az igazságot minden párt saját jól felfogott érdekében szem előtt fogja a jövőben is tartani.

2. Az állam szerepe az árkérdésben

Az elmúlt évtizedekben az állami árhálózat szerepét, funkcióit, konkrét működési rendszerét az előzőekből adódóan maga a politikai rendszer határozta meg. Azzal, hogy ideológiai alapon felépített árkonstrukciók működtetését egy speciális állami hálózatra bízta, azok a szervezetek, amelyek alkották ezt az árhálózatot, azok természetesen ezek közül a keretek közül maguk soha nem tudtak kibujni. Ebből a szempontból nézve tehát az Anyag- és az Árhivatal vagy a Pénzügyminisztérium, vagy a Tervhivatal a számukra határozottan körvonalazott funkciókat láthatták el.

Egy nagyon lényeges vonásra szeretném felhívni a figyelmet, ami az állami és párthálózat közötti kapcsolatokat jellemezte. A fent leírtakból az a következtetés adódhatna, hogy az elmúlt évtizedekben a magyar gazdaságban működő árrendszer konstrukcióját, és ebből adódóan az ármozgásokat, teljes egészében a politikai szféra, a politikai akarat határozta meg. A dolog azonban ennél sokkal bonyolultabb, amint azt a két szerző tanulmánya is próbálja érzékeltetni. Arról van szó, hogy a politikai szférában, azaz az MSZMP párthálózatának egyetlen pontján sem ültek igazi árspecialisták. Következésképpen minden, akár a konstrukciót illető ötlet, eszme, elgondolás vagy a konstrukció változtatására vonatkozó elgondolás, továbbá az évente zajló árfolyamatok vezérlésének a módszerei, stb. mind az állami hálózatból áramlott be a párthálózatba. A csúcson ezt az állapotot azzal lehetne jellemezni, hogy az Országos Anyag- és Árhivatallal az élen, vagy a Tervhivatallal az élen időről-időre a gazdasági problémák mérlegelése alapján kialakított új konstrukciós javaslatok kerültek be a Gazdaságpolitikai Bizottsághoz, és így utólagos értékelés alapján is azt kell mondani, hogy ezek a változtatási javaslatok majdnem teljes egészében politikai határozatot nyertek, és azt követően ültetődtek át a gyakorlatba. A politika szűrőhatása általános

ideológiai mércékben jelentkezett, olyan mércékben amelyek aggályként hangzottak el a különböző javaslatok vitájánál, nevezetesen: ne változassunk olyan mértékben az árrendszeren, hogy az kezelhetetlen inflációt indítson el a gazdaságban. Vagy a konkrét áremelési javaslatoknál, ha az áremelési javaslatok alapvető fogyasztási cikkeket érintettek, az áremelés mértéke ne legyen elviselhetetlen a lakosság különböző rétegei számára, stb. stb. Mi következik ebből? Azt a következtetést is levonhatjuk, hogy az elmúlt évtizedekben az árrendszer alakítására döntő hatással maguk az állami szervezetek és azokban dolgozó szakemberek bírtak. Ez természetesen annyiban nem igaz, hogy magát a konstrukciót a politika határozta meg. Magából a konstrukcióból adódó korlátok pedig az állami szervezetekre is érvényesek voltak.

Nagyon lényegesnek tartom a dolgozatban is részletesen kifejtett azon konfliktusoknak a leírását, amelyek az állami árirányításban résztvevő szervezetek között keletkeztek az árfolyamatok irányítása során. Nevezetesen az Országos Tervhivatal, az Árhivatal, a Pénzügyminisztérium, a Munkaügyi Minisztérium és az ágazati minisztériumok közötti konfliktusokról van szó. Az állami árirányítási mechanizmust elemezve, szembeszökő a funkcionális minisztériumok közötti állandó konfliktusnak a jelenléte a különböző árkérdések kezelésében. A motivumok látszólag itt egyértelműek. Az Országos Tervhivatal funkcióinál fogva természetesen a gazdaság egészét próbálta tervkeretek között megkonstruálni, megteremteni az összhangot a különböző folyamatok között. E tevékenységében sajátos érdekek vezérelték, figyelembevéve a népgazdaság ellentmondásos helyzetét. Alapvető érdeke fűződött ahhoz, hogy rendszeresen biztosítsa az áru és pénzvilág közti egyensúlyt. Ebben a tevékenységében az árak változtatásával is szerette volna az egyensúlyt kikényszeríteni. A Pénzügyminisztérium a pénzügyi érdekeket az árak segítségével akarta érvényre juttatni. A problémákat mintegy áthárítva az árfrontra, gyakorlatiasabban szólva, a labdát átpasszolta az Árhivatalnak. Az Árhivatal - természetesen a saját jól felfogott érdekéből - a gazdaság problémáit nem az árakkal, azaz az infláció gerjesztésével szerette volna oldani, hanem a

gazdasági erőforrások jobb hasznosításával. Tehát igyekezett a labdát visszadobni vagy a Tervhivatalnak, vagy a Pénzügyminisztériumnak. Ebben a játékban értelemszerűen a Munkaügyi Hivatal is érdekelt volt, tekintettel arra, hogy az egész hálózaton belül ő felelt a népgazdaságban keletkező munkajövedelmek átcsoportosításaért, a jövedelmek általános alakulásaért. A jövedelem szabályozási konstrukciókban az áraknak jelentős szerepe volt. Ők az árak alakítását természetesen ebből a szempontból szerették volna folyamatosan biztosítani. Ezek a konfliktusok a korábban alkalmazott árszisztémának szükségszerű velejárói voltak. Ebben az állandó államigazgatási szervek közti harcban az elmúlt évtizedekben a harc kimenetele hullámzó volt. Hol az Anyag- és Árhivatal, hol a Pénzügyminisztérium, hol a Tervhivatal, hol a Munkaügyi Minisztérium került a politikai összeütközések gyújtópontjába. Csak érdekesség kedvéért jegyzem meg, hogy ezeknek a sikereknek és kudarcoknak a hatására változtatta a politika magát az állami szervezeti rendszert is. A különböző kormányzati szervezetek funkcióit is gyakran változtatták azzal a céllal, hogy az egyes hatóságoknak a hatalma hol erősödjön, hol gyengüljön.

A két szerző elemzéséből egyértelműen következik, hogy a 80-as években az állami árirányítás egész rendszere a piaci irány felé tolódott el kisebb-nagyobb megtorpanásokkal, hullámzásokkal. A dolgozat azonban nem ad választ arra a kérdésre, hogy tulajdonképpen milyen erők is mozgatták ezt a folyamatot. Ezzel kapcsolatban úgy gondolom, hogy az állami gazdaságirányítási hálózat és az abban dolgozó apparátusok, szakemberek a gazdasági problémák növekedésének súlya alatt jutottak el lépésről-lépésre arra a következtetésre, hogy a régi árkonstrukció képtelen a problémákra urrá lenni. A változtatásokat tehát nem a szervezetek jóindulata, vagy rosszindulata és az egymás közti viták határozták meg, hanem a problémák súlyosbodása. Az egyes szervezetek apparátusában a problémák felismerésében voltak különbségek. Ebből a szempontból lehet kategorizálni a különböző szervezeteket, mint progresszívakat, vagy visszahúzókat.

3. A vállalatok szerepe az árképzésben

A tanulmányá harmadik fejezete árformáktól függően taglalja a vállalatok szerepét az árak megállapításában. Ugy látom, hogy a régi árképzési rendszerben a vállalatok szerepe függetlenül az árformáktól két szempontból volt meghatározó.

Az egyik, a vállalatoknak közvetlen ráhatása volt a konkrét ármegállapításra. Magából a rendszerből következett, hogy az állami szervezetek minden konkrét ár megállapításánál a kiinduló alapadatokat a vállalatoktól szerezték be. Ez kitermelt a vállalatoknál egy általános érdekeltséget abban, hogy az adatok mindig olyanok legyenek, amelyek a saját gazdasági helyzetüket könnyebbé tudják tenni az ármegállapítás után. Tehát mindent felfelé kerekítettek, felfelé nyomtak. Ha a konkrét számítások alapján a vállalatok adott esetben nem tudták elérni a maguk elé kitűzött árcélokat, akkor belenyugodva ugyan az árhatóság döntésébe, a tevékenységük folyamán hoztak létre olyan ellátási problémákat, amelyek hatására végülis utólag kicsit késve, de az árhatóságok korrigálták a saját korábbi döntéseiket. A másik hatás tehát nem közvetlenül árképzési akciókhoz kapcsolódott, hanem a tevékenységek oly módon történő alakításából, hogy a következmények rákényszerítsék az állami irányítást a vállalatoknak tetsző megoldások elfogadására. A két hatás az elmúlt évtizedekben - meglátásom szerint - együtt jelentkezett, azokat nem lehet egymástól elkülöníteni. A végső következtetésem tehát, hogy az árak alakulása szempontjából a régi árképzési szisztémában döntő, meghatározó szerepe mindenkor a vállalatoknak volt. Ennek figyelembevételével kell árnyaltan fogalmazni az állami árirányító apparátusnak a szerepét is.

Inflációs kényszerpályák

Az inflációnak van egy igen lényeges sajátossága, mégpedig az, hogy a folyamat egészen másként alakul, amikor a társadalom úgy gondolkodik, hogy infláció lesz, mint amikor azt feltételezi, hogy nincs. Az egyéni inflációs várakozásoknak ez a társadalmi szintű összegeződése a jelenség egésze szempontjából kulcsfontosságú. Ha az infláció természetét meg akarjuk érteni, akkor semmiképpen sem kerülhető meg az a kérdés, hogy vajon a társadalom miért helyezkedik arra az álláspontra, hogy infláció lesz. Ha pedig eredményesen szeretnénk küzdeni ellene, úgy mindenképpen fel kell tenni azt a kérdést, hogy miképpen érhető el az az állapot, amelyben mindenki azt fogja gondolni: infláció márpedig nincs.

Kornai János az infláció szubjektív elemét az egyéni várakozások társadalmi összegeződésénél szűkebben és konkrétabban ragadja meg, amikor azt mondja, hogy "azért van infláció, mert a jelenlegi pénzügyminiszter és elődei úgy határoztak, hogy legyen infláció. Az infláció csak akkor szűnhet meg, ha a jelenlegi pénzügyminiszter vagy utódai úgy határoznak, hogy ne legyen infláció. Az infláció nem természeti csapás, hanem azt a kormányok, illetve a kormányok mögött álló politikai erők hozzák létre, és csak a kormányok, illetve az azok mögött álló politikai erők képesek leállítani." /1/

A Kornaiénál szűkebb körülhatárolás azonban már nehézségekbe ütközik. Eppen napjainkban vagyunk tanúi ugyanis annak a folyamatnak, amelyben mind a kormány, mind az azok mögött álló politikai erők összetételében lényeges változások következtek be, az inflációra vonatkozó társadalmi várakozás azonban mit sem változik. Valamiért a jelenlegi pénzügyminiszter nem "határoz úgy", hogy ne legyen infláció, és ebben a felfogásában minden bizonnyal nincs egyedül. Akkor

pedig marad az eredeti kérdés, hogy miért gondolkodik úgy - és nem másképp - a pénzügyminiszter az inflációról, ahogyan gondolkodik.

A kérdés talán kissé elöitéletesnek tűnik, ha nem eléggé pontosan fogalmazzuk meg. Nem arról van ugyanis szó, hogy a pénzügyminiszter ne lenne okos ember (az utóbbi évek pénzügyminiszterei közül nem is egy a kormányzati munka kiemelkedő egyénisége). Manapság, amikor nap mint nap szembesülünk a felismeréssel, hogy bizonyos külső - és ezért létező - meghatározottságok mennyire determinálják egyébként okos emberek gondolkodását, nem sértő, ha egy adott álláspont mögött nemcsak az ésszt, hanem azokat a viszonyokat is kutatjuk, amelyek a szóbanforgó álláspontot indokolhatják. Csak e viszonyok megértése nyomán tehető fel a kérdés: vajon van-e lehetőség a viszonyok másfajta értelmezésére, így például az inflációról való gondolkodás megváltoztatására - persze nyilván nemcsak a pénzügyminiszter esetében.

Mielőtt bármiféle válaszadással kísérleteznénk, az infláció jelenségét több szempontból meg kell vizsgálnunk. Mindenekelőtt felmerül a mérhetőség problémája. El kell gondolkodnunk azonban a mért adatok empirikus elemzése, azaz az infláció természete felől is. Csak e szempontok számbavétele után térhetünk át az infláció hatásaira, "értelmére", már amennyiben a jelenséget egyáltalán "értelmesnek" nevezhetjük. Vizsgálatunk /2/ során a KSH "Főbb mutatók...." című kiadványsorozatának adatbázisára támaszkodtunk. (A vizsgálatot Zentai Kornéliával együtt végeztem.) A számszerű események terjedelmes bemutatásától ehelyütt azonban el fogok tekinteni.

Az infláció mérhetőségéről

Az infláció mérhetőségének kérdése több szempontból is fontos. Megfelelő mérés nélkül semmilyen érvelésnek nincs empirikus alátámasztási lehetősége, és így racionális megfontolások nem állják útját az elszabaduló spekulatív elgondolásoknak. Legalább ennyire fontos azonban az a tény is, hogy a mérésről kialakított felfogásunk lényeges hatással van magukra az inflációs várakozásokra. Az az ember, aki veszélyt

érez, de nem tudja, hogy ez a veszély ténylegesen mekkora, tulbiztosít, ami igen gyakran konkrét veszteségekben csapódik le. Az infláció esetében - legyen akár csak veszélyérzetről szó - a megfelelő mérőszám hiánya, illetve a torz, vagy torznak **tartott** mérőszám arra a feltételezésre sarkal, hogy a tényleges inflációs veszély a "mértnél" nagyságrendekkel nagyobb. A hangsúly a nagyságrendeken, és nem néhány százaléknyi eltérésen van. Ha az inflációs veszélyt a valóságosnál nagyobbak érzékeljük, akkor nagyobb inflációs költségekkel védekezünk ellene. A kölcsönzéseknél a kamatláb indokolatlanul megnő, a társadalmilag hasznosítható tőke jelentősebb része a teaurálásba menekül, stb. Ezt követően a megnövekedett költséget természetesen mindenki fedezni kívánja, amit a saját hatókörébe eső árak kialakításakor óhatatlanul érvényesíteni igyekszik. Ezért ki-ki az általa diktálható árakat, béreket "indokolatlanul" tulhajtja. Ez a folyamat azután - már pusztán a mérhetőség kérdésében elfoglalt pesszimista álláspont miatt is - az inflációs ráta öngerjesztő módon előálló felgyorsulásához vezet.

Ami a hazai infláció hivatalos mértékét, a KSH által közzétett fogyasztói árinexet illeti, azt az utóbbi években számos kritika érte. Elég itt Bródy András, Kornai János, Petschnig Mária Zita írásaira utalnom. Allításuk szerint **"a jelenlegi infláció jóval nagyobb annál, mint amit a hivatalos statisztika jelez."** A kritikai álláspontok többnyire a fogyasztói árindex-számítás reprezentatív jellegéből eredő elkerülhetetlen, vagy korrekt módon csak vszonylag jelentős pótlólagos költségekkel megoldható módszertani problémáiból indulnak ki. A "közvélemény" szkepszise azonban nem innen ered. A nem-statisztikus átlagember általában értetlenül áll a probléma előtt, hogy a számára husbavábó cikkek ára jóval gyorsabban nő, mint amilyen növekedést a teljes árspektumot lefedni hivatott hivatalos fogyasztói árindexek jeleznek. Még mindig él továbbá az a feltételezés is, hogy a mindenkori kormányoknak nem érdeke, hogy ezt a kellemetlen jelenséget a maga tényleges valóságában a nyilvánosság elé tárják, és ezért a statisztikus - aki a kormányzat embere - lefelé torzít.

A kritikákból annyit mindenképpen el kell fogadnunk, hogy a fogyasztói árindex - számos probléma miatt - csak bizonyos hibahatárok között mérhető. A lehetséges értékek intervallumában az index végső értékét a statisztikai adatok, szűkebb értelemben pedig a nemzetgazdasági mérlegszámítások belső konzisztenciája alakítja ki. A statisztikusok méréseit a társadalom tehát többek között azzal verifikálhatja, ha megköveteli, hogy a fogyasztói árindexet egy átfogó mérlegrendszeri elszámolás keretében számítsák ki.

Ha elfogadjuk a jövedelmi és a jövedelem-ujraelosztási mérlegek adatait, a nemzetgazdasági mérlegek strukturális méréseit és a termelői árindexeket, akkor már magát a fogyasztói árindexet is jól ellenőrizhetjük. Véleményem szerint egy ilyen rendszerkontroll minden alternatív statisztikai hivatalnál többet ér.

A továbbiakban bemutatásra kerülő empirikus elemzés egyik megállapítását hadd bocsássam előre. Magam a KSH hivatalos fogyasztói árindexét elfogadom az infláció összefoglaló mérőszámaként. Az említett megfontolásokon túl ezt csak részben teszem azért, mert öt évet dolgozván a KSH-ban, jól ismerem az árindex-számítási munkát végző volt kollégáim szakértelmét, amelyben továbbra is megbízom. Fontosabb érvem az, hogy az említett rendszerkontrollt munkám során többször is elvégeztem, és olyan ellentmondást, amely a fogyasztói árindex nagyságrendi torzításából fakadna, nem találtam. Ismerem továbbá azt az államigazgatási gyakorlatot, amellyel a szétesőben lévő állampárti rendszer a múltban a kellemetlen tények ellen védekezett. Ha a mérések során ilyen kellemetlen jelenség bukkant a felszínre, akkor a legáltalánosabb eltusoló reflex a titkosítás volt. "Kellemetlen" adatokat egyszerűen nem publikáltak széles körben. A fogyasztói árindexnek szigorúan titkos, vagy szolgálati használatra minősített változatáról sohasem értesültem; ha lett volna ilyen, azt azóta már bizonyára nyilvánosságra hozták volna. A statisztikák "fehér könyvét" sürgető próbálkozások megbuktak. A magyar statisztikának - becsületére váljon - a múlt és a jövő számára is egyetlen mérlegidőszora van: az, amelyet az

elmúlt évtizedek alatt a közzététel rendjének megfelelően hozott nyilvánosságra.

A szakmai megbízhatóságba vetett bizalmam a fogyasztói árindex melletti kiállásomnak azonban csak részbeni indítéka. Ugyanilyen fontosak számomra azok a megfontolások, amelyeket fentebb az infláció mérhetőségének az inflációs rátára gyakorolt hatásával kapcsolatban vázoltam. Az összefüggés tudatosítását ugyanis az **antiinflációs** várakozások kialakításában az első lépésnek tartom.

A "szakma bizalma" azonban még nem elegendő. Szükséges a "**laikus verifikáció**" is, azaz, hogy a "hivatalos" fogyasztói árindexet az utca embere is hitelesnek fogadja el. Az inflációs, illetve antiinflációs várakozások szempontjából ugyanis perdöntő kérdés, hogy a pénzt forgató vállalkozó, részvényes és a bérből élő munkavállaló miként viszonyul az inflációs mérőszámokhoz.

A laikusok részéről történő verifikációt csak részben tekinthetjük kulturális problémának. A TV-ben és más tömegtájékoztatási csatornákon elhangzó ismeretterjesztő előadások százainál és ezereinél is hatékonyabb lehet egy olyan gyakorlat, amely a pénzeszközök reálértékének megőrzését a fogyasztói árindexhez kapcsolt indexálással biztosítja. A lakosságot nem lehet becsapni. Még kevésbé a kialakuló vállalkozói réteget. Ha azt tapasztalják, hogy a hivatalos fogyasztói árindex alapján kalkulált reálkamat valóságos reálkamat, akkor véleményük meg fog változni. A fogyasztói árindexhez viszonyuló szakszervezetek ugyancsak nagy iskolát, illetve verifikációs lehetőséget jelentenek. Mindennek természetesen szükséges kiindulópontja, hogy a fogyasztói árindex szakmailag valóban jól megalapozott legyen.

Az infláció természetéről

Az inflációs folyamat teljes körű leírására senki sem vállalkozhat. Egy, az inflációs várakozások háttérét megvilágító természetrajzra azonban talán kísérletet tehetünk. A természetrajzot a fogyasztói árindex leírásával mint egy

körkörös összefüggésrendszer nem véletlenül kiválasztott pontjával kezdjük.

Mindennapi életünkre a fogyasztói árindex nagy hatással van. Hozzátehetjük: ez áll a társadalmi viták gyújtópontjában, alakulása pedig a gazdaságpolitika egyik legégetőbb problémája. A fogyasztás mennyisége és minősége a társadalmi termelés végső célja; a fogyasztói árindex arról nyújt alapvető információt, hogy az infláció mindezt miképpen érinti.

A magyar fogyasztói árindex az utóbbi két évtizedben némi ingadozásokon keresztül folyamatosan, exponenciális trend mentén növekedett. A hetvenes években még egyszámjegyű tartományban mozgott, a nyolcvanas években belépett a kétszámjegyű, 10-20 százalékos tartományba, a legutolsó mért érték pedig átlépte a 30 százalékos határt. (Az 1990. szeptemberi érték az 1989. szeptemberi érték százalékában: 131,6-es értéket mutatott.) Ez a gyorsulás igen figyelemre méltó, noha a trend nemzetközi összehasonlításban nem példa nélkül álló, és az utolsó év adata sem jelent kiugró értéket.

Ha az OECD és néhány fejlődő ország fogyasztói árindexeit összehasonlítjuk, úgy két lényeges "inflációs csoportot" különíthetünk el.

Az egyikben az infláció átmeneti, váratlan megbetegedések, megfázások lázgörbéjéhez hasonlít. Valamilyen jól kitapintható ok (például olajárrobbanás) hatására a fogyasztói árindex felszökik, majd egy eredményes kúra hatására ismét lecsillapodik. Hosszu távu exponenciális trendje nincs.

A másik csoportban a lázgörbe tartós exponenciális trendet ír le. Mintha ezek az országok ideig-óráig kezelni tudnák az inflációt, lefojtanák gazdaságuk betegség-tüneteit, de azok egy idő után újra a felszínre törnek, a láz pedig egyre tartósabb, egyre magasabb lesz. Az előző csoportba olyan országok tartoznak, mint Olaszország vagy Dél-Korea; az utóbbiban találjuk Mexikót, Jugoszláviát, no meg Magyarországot is. Infláció nélküli ország nincs; olyan nemzetgazdaságok vannak, ahol az infláció mértéke minimális.

A más országokkal való összevetés arra hívja fel a figyelmünket, hogy a magyar infláció mögött lennie kell egy alapvető oknak, amely a lázat, a tartós és gyorsuló inflációt előidézi. Ennél többet azonban a nemzetközi összehasonlítások nem mondanak. A **"betegség"** lényegét belső okokkal kell megmagyaráznunk. Az okokhoz úgy közelíthetünk, ha feltesszük azt a kérdést, hogy **mitől függ** a magyar fogyasztói árindex.

Válaszunk lényege az, hogy a fogyasztói árindex alapvetően a termelői árindextől függ.

Az összefüggés mind logikai, mind statisztikai alapon igazolható. A termelői és fogyasztói áralakulás között számos pénzügyi hid létezik, de semmi bizonyíték nincs arra, hogy ezek a pénzügyi hidak a két árindex növekedését tendenciózusan eltérő irányba terelnék. Az említett pénzügyi hidak egyik legfontosabb eleme az adózás. A múltban a kormányzat bármely termékre kivethetett bármilyen adót, és így a két ármozgás között az eltérések tetszőleges irányuak lehettek. A jóval korszerűbb hozzáadott érték típusú adózás azonban az ilyen jellegű önkénynek határt szab, mert az adó a hozzáadott érték megteremtésével arányosan keletkezik. A két árindex eltérő mozgását előidézhetnék még a támogatások, ha éppen ezekkel kapcsolatban nem változott volna meg alapvetően a társadalom szemlélete. Az a gazdaságpolitikai gyakorlat, amely a fogyasztói árindexet a támogatásokon keresztül kívánta megvédeni, nem bizonyult hatékonynak, és az erre épülő gazdaságpolitika megbukott. Feltámasztása nincs napirenden. Az elmúlt években éppen a támogatásleépítés vette kezdetét. Mindezen megfontolások figyelembevételével megállapíthatjuk, hogy bizonyos időszakokban a fogyasztói árindex ugyan eltérhet a termelői árindexektől (például amikor éppen bevezetik az általános forgalmi adót, amelyet végső soron a fogyasztó fizet meg, vagy amikor hirtelen nagy ütemben építik le a támogatásokat, akkor ezekben az esetekben a fogyasztói árindex jelentősen meghaladhatja a termelői árindexet), de hosszú távon a két árindex trendje tartósan nem alakulhat eltérően.

Valóban: a termelői árindex trendje a vizsgált két évtized alatt ugyanúgy exponenciális volt, mint a fogyasztói árindexé, és a két nagyságrend sem különbözött számottevően.

Felmerülhet még az a kérdés, hogy a fogyasztói árindex vajon mennyire függ a világpiaci, az import árindexektől. Itt határozott választ adhatunk: a tények azt mutatják, hogy a termelői árindex meghatározó szerepéhez képest az import-árak befolyása nem számottevő mértékű. Ennek az az oka, hogy a magyar gazdaság importigényessége a végső felhasználásban a legalacsonyabb. Az import relatív súlya e területen ráadásul a jövőben várhatóan még kisebb lesz, tekintve, hogy a köztudottan kevésbé külkereskedelem-érzékeny nem-anyagi jellegű szolgáltatások jelentik a fogyasztás egyik legdinamikusabban bővülő elemét.

Lényegesebb viszont az a kérdés, hogy vajon a termelői árindexek milyen mértékben függnék a világpiaci árindexektől. Ebben a kérdésben egy nem kevésbé fontos további kérdés van elrejtve. Mégpedig az, hogy vajon a termelői árindexeken keresztül jelentkező inflációt a világpiaci ármozgás, vagy valamilyen belső ok indukálja-e. A kérdésre mind statisztikai, mind elméleti alapon azt válaszolhatjuk, hogy a termelői árindexben jelentkező infláció nem a világpiaci árváltozások függvénye. (Később majd látni fogjuk, hogy a világpiaci áralakulásnak azért nem kis szerepe volt az inflációs folyamat felgyorsulásában, de nem az itt vizsgált összefüggésben, azaz nem a termelés import-összetevőinek drágulásán keresztül. A termelői árindex és a világpiaci árindexek között ma már egyébként nincs közvetlen, függvényszerű kapcsolat).

A világpiaci árindexek és a beföldi termelői árindexek közötti hidat a MNB árfolyamán értelmezett egységes szorzós forint árindex, amely a devizaármozgások és a valuta árfolyamváltozások együttes alakulását fejezi ki. Az import egységes szorzós forint-árindexe és a termelői árindex között jóval szorosabb kapcsolat figyelhető meg, mint a termelői árindex és az MNB árfolyamatokat nem tartalmazó deviza-árindexei között. Ahogy azt már a nemzetközi összehasonítások vonatkozásában is érzékeltettem, a fejlett országok gazdaságai a 80-as évek végére már tuljuttottak az inflációs "betegségnek", és így az exportáraikban jelentkező infláció is lecsillapodott. Ezek az árak számunkra importárak, amelyeknek növekedési üteme messze elmarad a magyar áraktól. Sőt, a

világpiaci árak 1981 és 1985 között jelentősen csökkentek, a 80-as évek egészére nézve pedig szinten maradtak. Ha a belföldi termelői árindexek ezekhez a világpiaci devizaárakhoz igazodtak volna, úgy ma már nem beszélhetnénk inflációról. A hazai ármozgás azonban bizonyos belső természetű - alább részletesen bemutatott - okok miatt nem kívánt alkalmazkodni a világpiaci folyamatokhoz, ami egy súlyos ellentmondás veszélyét idézte fel. Ha a belföldi termelői árindex változatlanul inflációs trend szerint nő a nem-inflációs jellegű világpiaci árakhoz képest, akkor az import hallatlanul leértékelődik, az export pedig megdrágul. Ez a magyar gazdaság mai helyzetében elviselhetetlen további eladósodást ösztönzött volna. Ezt elkerülendő, sőt az export-offenzívát ösztönzendő, a magyar kormányok arra utasították és utasítják az MNB-t, hogy a külkereskedelem forint-árindexeit a leértékelések rendszerein keresztül igazítsák a belföldi termelői árindexekhez. Ez a leértékelési gyakorlat éppen arra bizonyíték, hogy a termelői árindex inflációs trendje nem a világpiaci árak trendjének függvénye. Azt kizárólag a belső folyamatok magyarázzák.

Mi lehet a belső folyamatok mozgatója?

Alighanem jogunk van élni a gyanuperral, hogy az infláción mások rovására valakik nyernek, és valójában ez az érdekelttség az infláció belső motorja. A gyanu tisztázása végett az árindexek vizsgálatáról át kell térnünk a jövedelmek keletkezésének és ujraelosztásának rövid áttekintésére.

Az árindexek és a jövedelmek ugyanis szorosan összefüggnek. Akik a kibocsátási áraikat jobban növelik, mint ahogy a költségeik emelkednek, azok nagyobb jövedelmeket realizálnak. Ezt azonban mindenki tudja, és ezért mindenki törekszik is erre. Így tényleges jövedelmét csak az tudja megnövelni, és a költségnövekedésből fakadó terheit csak az tudja továbbhárítani, aki rendelkezik az ehhez szükséges érdekérvényesítő képességgel. Ha ilyen csoportok, lobbyk léteznek, akkor érdekérvényesítésük egy 20 éves periódus során a társadalmi jövedelmek elosztásában nyilván már jelentős szerkezeti elmozdulásokhoz vezet.

A továbbiakban ezt a feltevést kell megvizsgálnunk.

A statisztika lehetőségei e területen nem korlátlanok, de azért nem is jelentéktelenek. A nemzetgazdasági mérlegrendszer makroszintű főösszegeit ágazati bontásban is publikálták, és ebből ágazati szinten kiszámítható, hogy az egyes ágazatok kibocsátási árindexei hogyan viszonyultak a költségeik aggregált árindexéhez, az un. termelő felhasználás árindexéhez. Ahol a két árindex hányadosa lényegesen nagyobb, mint 1, ott mindenképpen inflációs árnyereségnek kellett keletkeznie. Ahol ezt az értéket az ágazati hányados nem éri el, ott vannak a veszteségek.

A statisztikai adatokból az volt kiolvasható (Boda-Zentai, 1991), hogy az ágazati szintű "output árindex/input árindex hányadosok" hosszú időszak átlagában ágazatonként is megdöbbenően közel vannak az 1-hez. Ebből arra következtethetünk, hogy az inflációs folyamatnak ágazati szinten nincsenek nyertesei vagy vesztesei.

Hasonló megállapításokra jutottam az elsődleges jövedelemelosztás adatainak elemzése alapján is.

A nemzetgazdasági mérlegrendszer un. jövedelmi mérlegei lehetővé teszik, hogy az ágazati GDP megtermelését a jövedelemujraelosztás rendszerén keresztül összekapcsoljuk a bruttó felhalmozásokkal, azaz részletesen követhetjük azt a folyamatot, ahogy egy ágazat egy adott nagyságu hozzáadott értéket megtermel; ahogyan abból kifizeti az alkalmazottaira jutó bérköltségeket, majd befizeti a költségvetésbe befizetendő adókat, és bekasszírozza a különböző jogcímeken neki juttatott támogatásokat. Azt is nyomon követhetjük, ahogyan - további lépésként - az így kialakuló jövedelmét hitelfelvétellel emeli meg - ami viszont már nem a belső termelésből, hanem lakossági és költségvetési forrásokból finanszírozzódik. Az ágazat az így kialakult "végső jövedelmét" költheti el azután bruttó felhalmozására, amely számára a szinten maradás, illetve az expanzió forrása.

Ha az inflációs folyamat valamilyen szempontból szelektálná az ágazatokat, akkor az elmúlt 20 év alatt néhány ágazat a nemzetgazdaság által megtermelt GDP jelentősebb hányadát tudta volna saját céljaira koncentrálni, és részaránya mind a jövedelemelosztási, mind a bruttó

felhalmozási szerkezetben jelentősen megnőtt volna. Ilyen szerkezeti eltolódásokat azonban a mérleg-adatokban nem látni. A jövedelemelosztási folyamat belső arányai ugyanúgy meglehetősen stabilak, mint ahogy az "output árindex/input árindex hányadosok" is stabilan az 1 közvetlen közeli érték-tartományában helyezkednek el. A vizsgált 20 éves inflációs folyamat ágazati szinten nem rendezte tehát át a termelők közötti erőviszonyokat.

A stabilitás ismertében - amelyről egyébként számos más irodalom is beszámolt - megkísérelhető az az általánosítás, miszerint az ágazati szinten igazolt empirikus eredmény talán részletesebb bontásban is érvényes - bár bizonyára csak jóval sztochasztikusabb jelleggel.

Mikro-szinten nyilván megjelenik az a nem lényegtelen lakossági és vállalkozói réteg is, amely az állandóan változó inflációs körülményekhez ügyesebben és gyorsabban alkalmazkodik; az alkalmazkodás nyereségéből fakadó helyzeti előnyt megőrzi, ilymódon pedig másokhoz képest ténylegesen nyer az infláción. Azt azonban aligha állíthatjuk, hogy e rétegek jelentenek az infláció motorját. A náluk lecsapódó inflációs nyereség inkább a folyamat egyik elkerülhetetlen kísérőjelensége, mintsem mozgatója. Az alkalmazkodás inflációs nyereségéért ez a réteg minden bizonnyal jelentős árat is fizet: időben, utánjárásban, sok minden egyébről való lemondásban. Ahogy a spekulációs tőke a piacgazdaság elkerülhetetlen, szükséges kísérőjelensége, de nem a motorja annak, úgy az inflációs alkalmazkodás folyamatából profitálók sem jelentik az inflációt kiváltó társadalmi erőt. Ha tehetnék, ők is inkább megszüntetnék az inflációt, hogy azon lehetőségeiket, előnyeiket, kiharcolt pozícióikat, amelyekkel jelenleg rendelkeznek, inkább a termelésben kamatoztassák, forgathassák.

Külön vizsgálatot igényelnének azok a nyilvánvalóan nem lebecsülendő nagyságrendű nyereségek, amelyek a tulajdonrendszer átalakulását, bizonyos vagyoni jogositványok átruházását kísérik. Ezek a nyereségek azonban nem az infláció következményeként csapódnak le.

Mindezek alapján feltételezem, hogy az infláció motorja nem a termelők között érvényesülő tartós érdekkülönbség. Nem az váltotta ki és tartja fenn az inflációt, hogy valamelyik termelői csoport ezen az úton kíván más termelői csoportok rovására tartósan meggazdagodni. Az elmúlt két évtized inflációja márcsak azért sem indulhatott ki a termelők oldaláról, mert a közöttük ténylegesen kialakult erőközpontok, lobbyk egyike sem tudott tartósan és hosszú távon a másik fölébe kerekedni.

A jövedelemelosztási, illetve jövedelemujraelosztási vizsgálatot azonban nem csak a gazdálkodó szférára kell elvégeznünk, hanem a lakosság és a gazdálkodó szféra kapcsolatára is. A kérdés itt az, hogy az inflációs folyamat megváltoztatja-e a lakossági jövedelmek és kiadások szerkezetét, és ennek végeredményeképpen lényegesen megváltoztatja-e a lakosság megtakarítási hajlandóságát, amely viszont – mint láttuk – a hitelek révén a felhalmozási tevékenység fontos forrása. Ugyanis, ha az inflációs folyamat a termelőket egymáshoz képest nem differenciálja, attól még a termelők együttesét a lakossághoz képest kedvezőbb vagy kedvezőtlenebb helyzetbe juttathatja. Az erőviszony változásának a megtakarítási hajlandóságban meg kell jelennie. A termelők együtt akkor kerülnének a lakossághoz képest előnyösebb helyzetbe, ha a bruttó felhalmozási célú alapjaikat nagyobbreszt saját erőből tudnák előteremteni, és csökkenteni tudnák a lakossági megtakarításból finanszírozandó – kamatvisszafizetési terhekkal járó – hitelfelvételt. Ennek tükröképeként a lakossági megtakarításoknak csökkennie kellene.

A lakosság jövedelmi mérlegeinek elemzése azonban legalább olyan stabilitásról tanuskodik, mint a gazdálkodó szféra jövedelemelosztási folyamata. A megtakarítási hányad kifejezetten állandó: a 80-as évtizedben alig néhány százalékkal változott. Az inflációs folyamat tehát a gazdálkodói szféra és a lakosság egymáshoz képesti jövedelmi pozícióját sem változtatta meg nagyságrendekkel. Ezért az infláció mozgatórugóit itt sem találjuk meg.

A magyar infláció "értelméről"

A hazai infláció természetrajzáról eddig leírtakat a következőképpen foglalhatjuk össze:

- egy egyre jelentősebb mértékű, de még kézben tartható inflációról van szó,
- amelynek okai belső természetűek és
- a folyamat motorja nem a gazdálkodók közötti, vagy a gazdálkodók és a lakosság közötti jövedelemujraelosztás.

Nem válaszoltunk azonban még arra a kérdésre, hogy mi az infláció "értelme"?

A reálbér a 80-as évtized végén az 1980. évinek mintegy 90%-a. Nem is kell részletes statisztikai hivatkozásokra hagyatkoznunk. Az infláció életszínvonalnövekedést fékező, illetve életszínvonalat csökkentő hatását mindenki érzi, tudja.

De az infláció nemcsak az életszínvonal növekedését fogta vissza. Legalább ilyen mértékben devalválta a felhalmozási célra rendelkezésre álló bruttó összegek reálértékét is. A folyóáras beruházások a 80-as évtizedben mintegy az 1.6-szeresükre nőttek, míg a beruházási árindex az 1.7-szeresére. A reálérték csökkenése itt is körülbelül 10%-os.

E tények figyelembe vétele után talán már megfogalmazhatom az infláció "értelmére" vonatkozó álláspontomat:

Véleményem szerint a magyarországi infláció lényege egy, a hazai gazdasági alanyok szempontjából egyenletesen terített forráskivonás.

Forráskivonásra az adósságterhek alacsony hatékonyság melletti törlesztése miatt van szükség. Az infláció okainak feltárása szempontjából azonban nemcsak maga a forráskivonás a fontos, hanem az is, hogy az a gazdasági alanyok szempontjából egyenletesen terített, azaz: nem mondatik ki, hogy az adósságterhet valójában kinek kell fizetnie. Helyette az mondatik ki, hogy a terhet mindenkinek fizetnie kell.

Ezen a ponton ismerhetjük fel a pénzügyminiszterek gondolkodásának meglehetősen determináltságát. Az első kérdés, amit meg kell válaszolniuk, az az, hogy fizessük-e az

adósságterheket vagy sem. Az ország importfüggősége, a világpiacra és a külföldi tőkére való ráutaltsága miatt a válasz erre a kérdésre csak "igen" lehet. A következő kérdés azután az: ki viselje a visszafizetés terheit? Ha erre a pénzügyminiszter azt válaszolja, hogy **"mindenki"**, akkor infláció lesz. Ha az a válasza, hogy a terheket ennek meg ennek kell viselnie, másoknak pedig nem, akkor elindult az antiinflációs gazdaságpolitika útján. A **"gazdasági alanyok szempontjából egyenletesen terített forráskivonás"** tehát egyenlő az inflációval, míg a **"megcímzett forráskivonás"** lehetőséget teremt az infláció lefékezésére.

Az infláción keresztül egyenletesen terített terhek mindenkit sújtanak, függetlenül attól, hogy valaki hatékonyan vesz-e részt az adósságterhek törlesztését szolgáló jövedelmek előállításában vagy sem. A **"megcímzett forráskivonás"** viszont - ha tartalma közgazdasági alapon nyugszik - azokat sújtja, akik az adósságterhek törlesztésében nem töltenek be hatékony szerepet. Ez az egyik oldalon vagy munkanélküliségben, vagy csőd eljárásokban, a másikon pedig polarizáltan magas jövedelmekben jelentkezik. A terhek infláción keresztüli egyenletes terítése egy általános, de élességét tekintve hosszú távon még mindig mérsékeltebb elégedetlenséghez vezet, mint a **"megcímzett forráskivonás"**, amely még akkor is éles társadalmi konfliktusokkal jár együtt, ha a **"címezés"** tartalma valóban a hatékonysági szempontok érvényesülését jelenti.

A mai pénzügyminiszter helyzete nem kevésbé determinált, mint a korábbiaké. Az első kérdésre ő sem válaszolhat mást, mint elődei, a második kérdésre pedig ő sem tud, illetve nem akar mást válaszolni. Nem tud, mert nincs olyan eszköz a kezében, amely ezeket a terheket **"igazságosan"** szétosztaná, másrészt nem akar, mert félhet attól, hogy közvetlenül szembekerül a társadalom néhány meghatározott rétegével. Más egy egész társadalmat érintő, de mérsékeltebb teherelosztást elfogadtatni, mint konkrétan szembekerülni a bányászok vagy a kohászok radikalizálódó munkanélküli tömegeivel. Ezért a mai és a holnapi pénzügyminiszter sem fog rövid távon másként dönteni, mint hogy legyen infláció.

A cipő tehát két oldalról szorít. Az adósságállomány oldaláról, amely külső determináció, illetve egy másik oldalról, amely a teherviselés módjának megváltoztatásával kapcsolatos.

Lényeges azonban, hogy ez utóbbi oldal belső választásunk tárgya.

Jó lenne, ha az adósságállomány terheitől valamilyen nemzetközi együttműködés keretében meg tudnánk szabadulni. Itt a hangsúly az **"együttműködésen"** van, azaz semmilyen olyan **"adósságcsökkentő"** akció nem jöhet szóba, amely az ország nemzetközi megítélését rontja, világpiaci nyitását, a nemzetközi kooperációkba való belépését akadályozza. Az együttműködésre ugyan törekedni kell, de ez az út egyelőre nem sok kilátással kecsegtet.

Ugy tunik, a másik oldalon kell próbálkozni.

Az **"egyenletesen terített teherelosztás"** és a **"megcímzett teherelosztás"** közötti választás az inflációtól függetlenül is napirenden van. Csak e választás révén lehet hosszú távon meggyorsítani a gazdálkodás hatékonyabbá válását, amelyre azért is szükség van, mert ez a nemzetközi normáktól elmaradó szintű és nem kielégítő ütemben javuló hatékonyság a magyarországi infláció tulajdonképpeni végső oka. A korábbi kormányok az alacsony hatékonyság következtében bekövetkező életszínvonalromlást kívánták elkerülni a külföldi kölcsönök felvételével. Ez a politika vezetett ahhoz az adósságszolgálati teherhez, amelynek visszafizetése kényszerítette ki a forráskivonást. Hogy milyen lesz a **"megcímzett teherelosztás"** rendszere, és hogy miként alakul ki, arra ma még nehéz válaszolni. Amit ma szociális piacgazdaságként emlegetünk, az az én felfogásomban ezt a rendszert jelenti. Megteremtése rendkívül nehéz feladat, de csak a kialakulásába vetett bizalom csökkentheti az inflációs várakozásokat.

Ahogy a nemzetközi összehasonlítás kapcsán már utaltam rá, infláció nélküli ország nincs. Piacgazdaság viszont szép számmal van. A piacgazdaság tehát nem jelent garanciát az inflációval szemben. Csupán az inflációellenes lépések számára teremti meg a keretet, amennyiben a hatékonyság növelése előtt

nyitja meg a kapukat. Nem elég csupán a piacgazdaság kiépítését sürgetni. Az infláció egyetlen hatékony ellenszere csak a jól működő piacgazdaság lehet. A rendkívüli nehézségeket figyelembe véve ezt megteremteni nem lesz könnyű feladat. Viszont mindenképpen törekedni kell rá, mert egy dél-amerikai típusú inflációs piacgazdaság alternatívája nem különösebben kecsegtető.

Jegyzetek

/1/ Lásd Kornai János (1989)

/2/ A vizsgálatot Zentai Kornéliával együtt végeztem. (Boda és Zentai, 1991)

Irodalomjegyzék

- Augusztinovics Mária (1987): A kettős vásárlóerő-paritás problémája; Tervgazdasági Fórum, 3.évf., 4.sz. 123-135.old.
- Augusztinovics Mária (1987): Ki mit fizet?; Közgazdasági Szemle, 34.évf., 5.sz.
- Abel István-Ember László-Király Julia (1990): Jövedelemelosztás a nemzetgazdaságban - SAM-szemmel; Közgazdasági Szemle, 37.évf., 5.sz. 573-591.old.
- Boda György-Zentai Kornélia (1991): Az infláció számszerűsíthető összefüggéseiről; Közgazdasági Szemle, Április (E cikk tartalmazza az itt hivatkozott számítási eredményeket is.)
- Bródy András (1979): A növekedési ütemek méréséről; Gazdaság, 4.sz. 17-27.old.
- Cohen S.I.-Lafeber F.N.-Tongesen F.W. (1989): "Social Accounting Matrices, Multiplier Analysis and Industrial Structures; a Comparison Between the Netherlands and Poland"; Paper presented at the 16th Annual Conference of the European Association for Research in Industrial Economies, Budapest, 1989. 21 old.
- Csoór Klára és Mohácsi Piroska (1985): Az infláció fő tényezői; Gazdaság, 19.évf., 2.sz. 21-39.old.
- Drud A.-Grais W.-Fyatt G.(1985): "An Approach to Macroeconomical Model Building Based on Social Accounting Principles"; Paper prepared for the workshop on

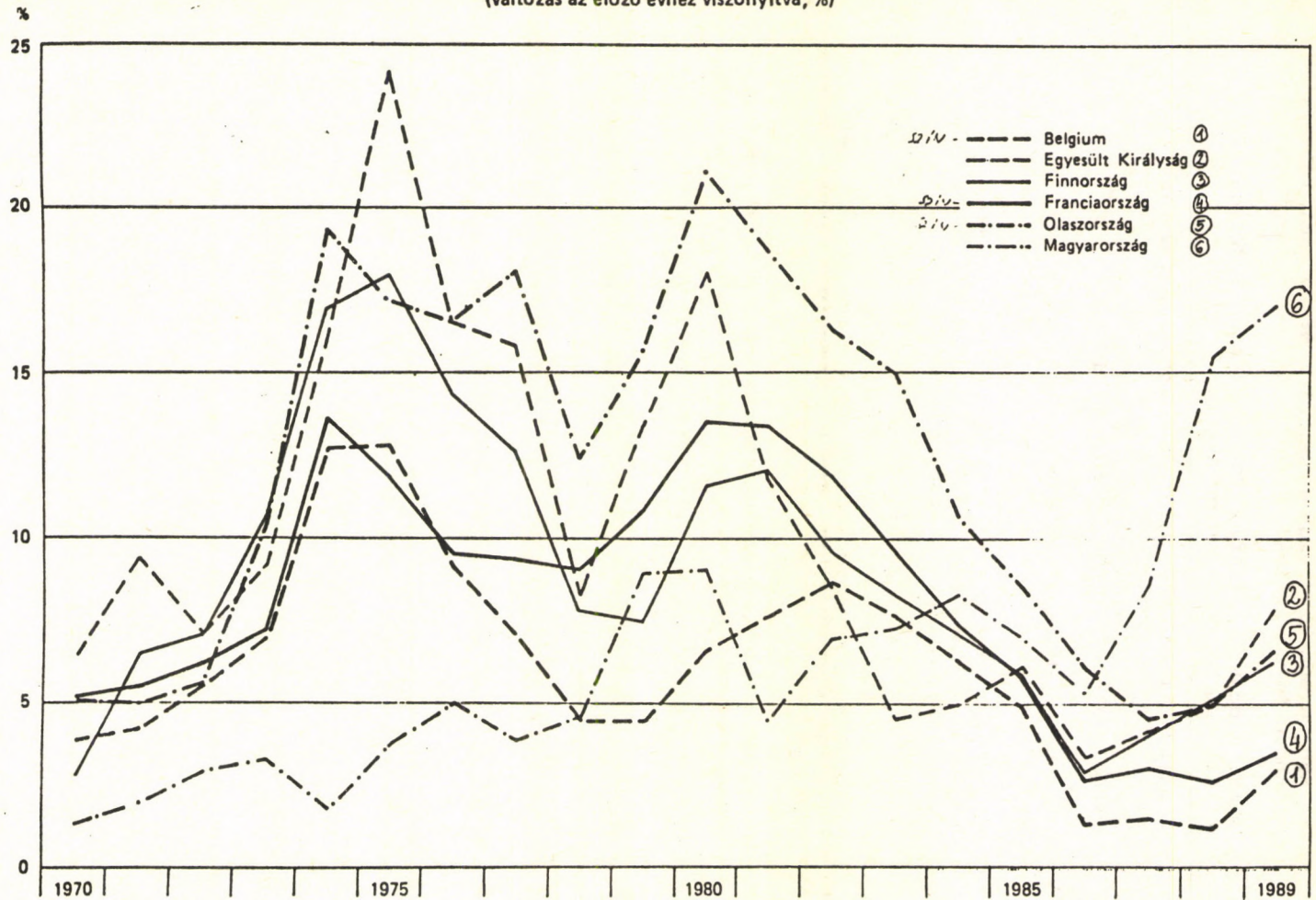
Macroeconomic and Sectoral Models held in Belgrade, Yugoslavia, 1985.

- Ember László (1987): A társadalom jövedelmeinek elszámolásáról; Közgazdasági Szemle, 34.évf., 1.sz. 27-43. old.
- Erdős Tibor (1989): Átgondolt gazdaságpolitika! A külső és a belső egyensúly, a gazdasági növekedés és az infláció problémái; Közgazdasági Szemle, 36. évf., 6.sz.
- Kornai János (1989): "Indultat röpirat a gazdasági átmenet ügyében; Heti Világgazdaság Kiadói Rt. Budapest.
- Náray László-Hamza Lászlóné-Budavári Péter (1981): Az árú és jövedelem mozgásokat összekapcsoló ágazati kapcsolatok mérlege és alkalmazási lehetőségei a tervezésben; III. AKM Konferencia, Héviz, 39.füzet
- Petschnig Mária Zita (1986): Inflációs feszültségek és megoldásaik; Gazdaság, 20.évf., 4.sz. 38-51. old.
- Révész Tamás (1990): Példaszámítás a társadalmi elszámolási mátrixra 1988. év; Kézirat, Budapest.
- Samuelson P.A.-Nordhaus V.D. (1987): Közgazdaságtan; Közgazdasági és Jogi Kiadó, Budapest.
- Szegő Szilvia (1988): A bér: bűnbak és áldozat (A bér és az infláció összefüggései hiánygazdaságokban); Közgazdasági Szemle, 35. évf. 10.sz.
- Szilágyi György (1988): Az árindexek pontosságának becslése; Statisztikai Szemle, 6.sz.
- Thage B. (1986): "Commodity Flow Systems and Construction of Input-Output Tables in Denmark"; Denmarks statistik 6. Kontor Arbejdsnotat Nr. 15. 113 old.
- Vissi Ferenc (1989): Infláció a gazdaság stabilizálásának időszakában; Gazdaság, 23.évf., 1.sz. 5-28. old.
- Zafir Mihály (1987): A folyamatos áremelkedés társadalmi hatásai; Társadalmi Szemle, február.
- Drechsler László (1980): Elfogult szakma vagy elfogult bíráló?
Köves Pál (1980): Jól mérjük-e a fejlődést?
Zafir Mihály (1980): Növekedési ütem az újabb vizsgálatok tükrében
Bródy András (1980): A mérési vitához
Vita Bródy András (1980) A növekedési ütemek méréséről című cikkéről.
Fenti cikkek mindegyike a Gazdaság c. folyóirat 1980. évi 3. számában jelent meg.

- "Ki hogyan summáz?" Magyar Nemzet 1988.jan.16. Interju Petschnig Mária Zitával
- "Árak, indexek, infláció" Magyar Hírlap 1987. dec.30. Beszélgetés Nyitrai Ferencnével.
- "A statisztika tükre" Heti Világgazdaság 1983.ápr.2. Interju Zafir Mihállyal.
- Jövedelemelosztás; KSH, Budapest, 1976.
- A System of National Accounts 1968; United Nations, New York.
- Népgazdasági szerkezet I. (1990); Tankönyv, Aula Kiadó, Budapest, különös tekintettel Árvay János: Jövedelemelosztás Magyarországon 1987-ben című táblájára
- Népgazdasági mérlegek 1949-1987 (1989); Budapest, KSH.
- A népgazdasági fejlődés összefoglaló mutatóinak 1981. évi árszinten egységesített idősorai 1950-1987 (1989); OT-IMI, Budapest.
- A népgazdaság fejlődésének főbb mutatói az 1980-88 évekre; Budapest, KSH.
- Boday Erzsébet (1990) Által kidolgozott nemzetközi fogyasztói árindex idősorok - "Main indicators" Historical Statistics 1969-1988, OECD, Paris, 1990.

A FOGYASZTÓI ÁRAK ALAKULÁSA
(változás az előző évhez viszonyítva, %)

A fogyasztói árindex alakulása
/Változás az előző évhez viszonyítva, %/

	1970	1971	1972	1973	1974	1975	1976	1977	1978	1979	1980	1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987	1988
Ausztria	4,4	4,7	6,3	7,6	9,5	8,4	7,3	5,5	3,6	3,7	6,4	6,8	5,4	3,3	5,6	3,2	1,7	1,4	2,0
Belgium	3,9	4,3	5,5	7,0	12,7	12,8	9,2	7,1	4,5	4,5	6,6	7,6	8,7	7,7	6,3	4,9	1,3	1,6	1,7
Dánia	5,8	5,8	6,6	9,3	15,3	9,6	9,0	11,1	10,0	9,6	12,3	11,7	10,1	6,9	6,3	4,7	3,6	4,0	4,5
Egyesült Királyság	6,4	9,4	7,1	9,2	16,0	24,2	16,5	15,8	8,3	13,4	18,0	11,9	8,6	4,6	5,0	6,1	3,4	4,2	3,2
Finnország	2,8	6,5	7,1	10,7	16,9	17,9	14,4	12,6	7,8	7,5	11,6	12,0	9,6	8,3	7,1	5,9	2,9	4,1	5,0
Franciaország	5,2	5,5	6,2	7,3	13,7	11,8	9,6	9,4	9,1	10,8	13,6	13,4	11,8	9,6	7,4	5,8	2,7	3,1	2,5
Görögország	3,2	3,0	4,3	15,5	26,9	13,4	13,3	12,1	12,6	19,0	24,9	24,5	21,0	20,2	18,5	19,3	23,0	16,4	14,0
Hollandia	3,6	7,5	7,8	8,0	9,6	10,2	8,8	6,4	4,1	4,2	6,5	6,7	6,0	2,8	3,3	2,3	0,2	-0,5	0,7
NSZK	3,4	5,3	5,5	6,9	7,0	6,0	4,5	3,7	2,7	4,1	5,5	6,3	5,3	3,3	2,4	2,2	-0,2	0,2	1,0
Norvégia	10,6	6,2	7,2	7,5	9,4	11,8	9,1	9,1	8,1	4,8	10,9	13,7	11,3	8,4	6,2	5,7	7,2	8,7	6,5
Olaszország ^{a/}	5,1	5,0	5,6	10,4	19,4	17,2	16,5	18,1	12,4	15,7	21,1	18,7	16,3	15,0	10,6	8,6	6,1	4,6	4,5
Portugália ^{b/}	6,3	8,3	8,9	11,5	29,2	20,4	19,3	27,2	22,5	23,9	16,6	20,0	22,4	25,5	29,3	19,3	11,7	9,4	6,5
Spanyolország	5,7	8,3	8,3	11,4	15,7	16,9	17,7	24,5	19,8	15,7	15,5	14,6	14,4	12,2	11,3	8,8	8,8	5,3	4,5
Svédország	7,0	7,4	6,0	6,7	9,9	9,8	10,3	11,4	10,0	7,2	13,7	12,1	8,6	8,9	8,0	7,4	4,3	4,2	5,2
Törökország	7,9	15,7	11,8	15,4	15,8	19,2	17,4	27,1	45,3	58,7	110,2	36,6	30,8	31,4	48,4	45,0	34,6	38,9	56,0
Korea	16,0	13,4	11,7	3,2	24,2	25,3	15,3	10,2	14,5	18,3	28,7	21,3	7,2	3,4	2,3	2,5	2,3		
Mexico	5,0	5,4	5,0	12,0	23,7	15,0	18,5	25,8	17,5	17,9	26,6	28,0	58,6	102,5	65,2	57,7	86,2		
Lengyelország	1,1	0,0	0,0	2,8	7,1	3,0	4,4	4,9	8,1	7,0	9,4	21,2	100,8	22,1	15,0	15,1	17,8	26,0	
Jugoszlávia	10,6	15,6	16,6	19,6	19,8	25,5	11,7	15,5	14,3	20,3	29,9	41,0	31,2	41,1	53,3	73,5	89,0		
Magyarország	1,3	2,0	2,9	3,3	1,8	3,8	5,0	3,9	4,6	8,9	9,1	4,6	6,9	7,3	8,3	7,0	5,3	8,6	16,0

a/ A bérből és fizetésből élő háztartások indexe

b/ Lakbér nélkül

Forrás: OECD Economic Outlook 1988. június

A népgazdaság fejlődésének főbb mutatói, 1988.

Year Book of Labour Statistics, 1987

Háztartásgazdálkodás a mai Magyarországon

(Részletek)

Bevezetés

1987 novemberében 2200 háztartásból álló, a családfő lakóhelye és foglalkozás szerint reprezentatív mintában vizsgáltuk az alábbi téziseknek megfelelően a fogyasztói magatartást és annak várható alakulását.

1. az életkörülmények alakulása a lakáshelyzettel, felszereltséggel és a beszerzési tervekkel jellemezve,
2. a családgazdálkodás új vonásai, az idő- és munkamegosztás formái, az új generáció felkészítése az együttélésre,
3. az inflációs körülmények közötti pénzérték-megőrzési magatartás és kockázatvállalási készség,
4. a fogyasztói vélemények és magatartás emelkedő árakkal jellemezhető környezetben.

Az inflációs körülmények közötti magatartás megismerésére 1988 májusában 1000 családból álló reprezentatív mintában ismételt vizsgálatot végeztünk, annak érdekében, hogy megismerjük a háztartások közérzetét, illetőleg ismereteket szerezzünk arról, miként módosult a háztartások pénzköltő magatartása az áremelkedések hatására.

A kutatást a Mellékletben közölt kérdőívekkel végeztük el. A minták kikérdezését egyetemi hallgatók végezték el kvóta szerint. A mintákat az 1984. évi Mikrocenzusban közölt adatok alapján készítettük el, amelynek összetételét az 1.sz. táblázatban mutatjuk be. A feldolgozáshoz az 1987. évi mintát 2000 családra csökkentettük, amíg az 1988. évi mintából 200-200 háztartásból álló rétegmintákat készítetünk. Ez utóbbi jobban megfelelt az összehasonlítási igényeknek, de módot ad a súlyozott átlagok képzésére is. (...)

Biztosítási formák a lakossági megtakarítások értékmegőrzésére

Mint már korábban is említettük, a magyar lakosság számára a biztosítás nem rendelkezik egyértelmű pénzérték-megőrzési asszociációval. Ezt kell megállapítanunk abból is, hogy a válaszadók közel 46%-a nem tudta megjelölni azokat a biztosítási formákat, amelyek a megtakarítások értékmegőrzését szolgálnák (lásd: 18.sz. táblázat)

18. tábla

A megtakarítások értékmegőrzését szolgáló biztosítási formák megoszlása lakóhely szerint, a válaszadók százalékában

Megnevezés	Budapest	Vidéki város	Község	Átlag
1. Magas kamatozási életbiztosítás	12.1	9.7	11.3	10.9
2. Rövid lejáratú egyedi életbiztosítás	1.3	2.5	1.8	2.0
3. Jövedelem-kiegészítő biztosítás	15.8	9.2	7.7	10.0
4. Inflációval együtt mozgó biztosítás	29.8	27.4	19.9	24.8
5. Befektetés kárbiztosítással	6.9	5.0	5.1	5.4
6. Évenkénti extra jutalomkamatozású életbiztosítás	2.5	2.6	2.6	2.6
7. Nyugdíjasoknak egy összegben befizethető emelkedő kamatozású járadék-biztosítás	14.9	9.2	7.2	9.6
8. Gyermek javára köthető, kis összegű részletekkel, emelkedő kamatozású biztosítás	10.1	13.4	11.3	11.8
9. Nem tudja	42.9	44.0	49.1	45.9
Együtt, az értékes válaszok	94	79	67	77

Erdemes arra figyelni, mennyire egyértelmű az inflációtól való félelem, ami minden más biztosítási formát háttérbe szorít. Minden 4. válaszadó potenciálisan biztosítás vásárló a megtakarításai mértékének megőrzésére olyan esetben, ha a járadék vagy a kamat együtt mozog az inflációs rátával. Ilyen biztosítás nincs a piacon, de elég nehezen képzehető el a megjelenése, bár a kötvénypiac törekszik a deklarált 20% körül tartani a kamatot, egyéves kamatprémium formájában.

Az egyes értékmegőrző biztosítási formáknál ha abból indulunk ki, hogy a lakosság mintegy 10%-a elfogadhatónak ítéli az ajánlott formát, akkor a következő rangsor adódik:

1. inflációval együtt mozgó biztosítás,
2. a gyermekek javára köthető, kis törlesztő részletű, értékmegőrző, emelkedő kamatozású biztosítás,
3. magas kamatozású életbiztosítás,
4. jövedelemkiegészítő biztosítás.

A négy rangsorolt forma a háztartások 58%-a számára elfogadható biztonságot jelenthet, tehát meglehetősen nagy potenciál rejlik benne. Természetesen az, hogy elfogadhatónak minősítik, az még nem jelenti azt, hogy vásárolnának is. Minden esetre az elfogadás azt jelenti, hogy bizonyos feltételek esetén vevők is lehetnek.

A fővárosiak rangsora részben eltér az országos átlagtól. Így:

1. az inflációval együttmozgó biztosítás,
2. jövedelem-kiegészítő biztosítás,
3. nyugdíjasoknak egyösszegben befizethető, emelkedő kamatozású, járadék-biztosítás és
4. magas kamatozású életbiztosítás.

Az eltérő rangsor az eltérő lakossági összetételt tükrözi. A gyermekekről való gondoskodás háttérbe szorul és első helyekre kerül a jövedelem-kiegészítő biztosítás, illetőleg a nyugdíjasokat érintő biztosítási forma. A fővárosban a legnagyobb a nyugdíjasok aránya, s az áremelkedések, az infláció hatása a saját termelés hiánya miatt itt érezteti leginkább hatását.

Vannak tehát biztosítási formák, amelyeket a városiak vagy a fővárosiak inkább előnyben részesítenének. Ez azt jelenti, hogy differenciált kínálattal érdemes a potenciális célcsoportokat közelíteni, mert nagyobb esélyre lehet számítani.

Differenciáló tényező a társadalmi munkamegosztásban elfoglalt hely is. A kisiparosok-kiskereskedők és a szellemi foglalkozásuk mintegy kétszeres gyakorisággal tartanak értékmegőrző formának az inflációt pótló kamatozású biztosításokat, mint az átlag. Ugyanakkor a vállalkozásokat biztonságossá tevő értékmegőrző formákat is ez a két csoport említi kiemelten.

Érdemes erre a tényre figyelni, hiszen a magyarok vállalkozási kedvét elég sok bírálat éri. Ugy tűnik azonban, hogy a potenciálisan vállalkozók, tehát az önállók és a szellemi foglalkozásuk - a vállalkozást biztonságossá tevő biztosítási formákat az élre sorolják. Emlékeztetünk arra, hogy a vállalkozásokat a válaszadók 53%-a kockázatosnak

minősítette, tehát ez motiválja kockázatot csökkentő vagy részben átvállaló biztosítási formákat.

Akár azt a kérdést is feltehetjük, vajon ha a biztosítók szélesebben kínálnák a vállalkozási biztosításokat, nem akadna-e több vállalkozó Magyarországon? Mi nem tudunk erre a kérdésre válaszolni, de elgondolkodni azért érdemes felette. Minden bizonnyal bőséges információval szolgálhatnak a tőkés biztosítók a vállalkozási biztosítási formákról és ezek sikeréről, buktatóiról vagy akár az értékesítést elősegítő eszközökről is. A biztosító vállalatok ezekről a kérdésekről többet tudnak nálunk. Jó lenne, ha a potenciális ügyfelek is többet tudhatnának meg.

Elénk az érdeklődés a gyermekekről való gondoskodást szolgáló biztosítás iránt is a szellemi foglalkozásuak és a munkások körében. Sőt érdekeltté lehetne tenni még a legfiatalabb korcsoportot is, hiszen közülük minden ötödik-hatodik ezt tartaná elfogadhatónak megtakarításai értékének megőrzésére.

Ha azzal számolunk, hogy ma Magyarországon a fiatal családok mintegy 2/3-a 6-10 évig vár lakásra vagy ennyi idő alatt építi fel otthonát, akkor érthető, ha a fiatal szülők már a gyermek kiskorában arra gondolnak, hogyan könnyíthetnék meg számára az önállóvá válás kezdeti nehézségeit. Az is közrejátszhat ennél a kérdésnél, hogy hosszú ideig korlátozták a vonatkozó rendelkezések a gyermekek javára az ingatlanszerzést. Ma valamelyest rugalmasabbak az előírások, tehát a szülők kisebb, rendszeres összegeket jó előre lekötneek, hogy a gyermek talán évtizedek múlva jusson nagyobb összeghez. Érthető azonban, hogy a kamatnak érdekeltté kell tenni a szülőt abban, hogy gyermekéről gondoskodjék, s ne féljen attól, hogy a végén az összegyűjtött pénzért egy doboz gyufát lehet megvásárolni.

Ennél a biztosítási formánál a biztosító társaság kockázata csak akkor tekinthető elfogadhatónak, ha megtalálja azokat a befektetési formákat, amelyek megőrzik az emelkedő kamatozású kis részletű befizetések értékét. Vagyis, ha színesebbé kívánják tenni kínálatukat a biztosítók, akkor

vállalkozónak kell lenniük. Ez a folyamat már megindult, de a jövőben minden bizonnyal további felerősödésre lesz szükség.

A lakosságban indokoltan erős a félelem az inflációtól, hiszen különösen az újabb generációknak újszerű fogalommal kell megismerkedniük. A védekezés lehetséges formái éppen ezért nem ismertek, hiszen mindeddig az OTP vagy a Takarékszövetkezet betéti lehetőségei váltak megszokottá. A kötvények, kincstárjegyek új szint hoztak ugyan a pénzbefektetési lehetőségek piacára, de éppen a pénzügyi ismeretek hiányosságai miatt ezek elsősorban nem a kispénzűek számára vonzóak. Jelentős éppen ezért a jövedelemérzékenysége a biztosítási formák iránti érdeklődésnek is.

A magasabb jövedelemmel rendelkezőkre az a jellemző, hogy a tesztelt biztosítási formák közül nem vagy-vagy részesítenének előnyben néhányat, hanem több iránt is érdeklődnének ugyanazok. Azok a háztartások, ahol a családfő havi keresete eléri a 8000 forintot, azok közül minden második kétféle biztosítást is kötne. Elsősorban az inflációval együttmozgó kamatozást, és egyéb választásként a gyermekek javára köthető biztosítások iránt is élénken érdeklődnek.

A 10000 forintos havi jövedelemmel rendelkező családfők esetében a jövedelem-kiegészítő biztosítás és a nyugdíjakat kiegészítő járadék-biztosítás is számbavehető. Nemcsak nagyobb az érdeklődésük általában a lehetséges értékmegőrző biztosítások iránt, de többféleképpen szemben mutatnak preferenciát. Ebben a jövedelmi csoportban már mérhető nagyságrendben jelent meg a második kocsi (8,2"-nak van két kocsija), lakáshelyzetük megoldódott, ezért megtakarításaik is számottevőek, aminek értékét féltik az inflációtól. Pénzügyi ismereteik is magasabbak, mint a kisebb keresetűeké, ezért érthető az élénkebb érdeklődés minden olyan forma iránt, ami biztonságot nyújt.

Mintánkban a legmagasabb családfői keresettel rendelkezők erősítik az eddig leírtakat. Az a csoport, ahol a családfő havi keresete eléri, illetőleg meghaladja a 12000 forintot, a leginkább mondott véleményt az értékmegőrző biztosítási formákról. Az érdektelenek aránya mindössze 22%-, amíg az érdeklődő 78% átlagosan 1,6 féle preferált biztosítást

nevezett meg. Természetesen első helyen az inflációval együttmozgó kamatozású biztosítás lenne számukra is leginkább vonzó. Ezt kommentálni sem kell. Közülük azonban az Átlagnál közel háromszor többen érdeklődnének a befektetésekből származható, kockázati veszteségeket pótló biztosítási formák iránt. Minden ötödik-hatodik kötne jövedelem-kiegészítő biztosítást vagy a gyermekei javára, havi kis összegű emelkedő kamatozású biztosítást.

Hasonló tendenciákat állapíthatunk meg az iskolai végzettség mentén elemzett érdeklődésből. A magasabban kvalifikált csoportok nemcsak érdeklődőbbek, de többféle biztosítással vélik megtakarításaik értékét megőrizni. A preferencia rangsor nem módosul a kvalifikáció szerint sem, de az nyilvánvaló, hogy a legalacsonyabban kvalifikáltak csekély érdeklődést mutatnak bármelyik lehetséges forma iránt. 75%-uk nem válaszolt a feltett kérdésekre, ami mögött azért az is meghúzódik, hogy alapvetően a létminimumon élnek, tehát megtakarításaik értékének romlása nem aggaszthatja őket.

A szakképzettséggel rendelkezők minden szempontból az átlagot képviselik. Ez azt jelenti, hogy ezzel a csoporttal már mint potenciális ügyféllel lehet számolni. Számukra azonban jól átgondolt, érthetően fogalmazott kötvényt érdemes ajánlani, mert ismeretes, hogy a szakképzett, de nem értelmiségi foglalkozású csoportok idegenkednek a bonyolult jogi formuláktól, s ez visszatartó erőként jelenik meg a biztosítások megkötésénél is.

A házasság életciklusa csak annyiban differenciáló tényező az értékmegőrző biztosítások iránti érdeklődésben, hogy azok a házaspárok, ahol a "fészek" már üres, alig érdeklődnek a gyermekek javára köthető biztosítások iránt. Sokkal inkább érdeklődnek a 0-5 éves házások, akiknek apró gyermekeik vannak, tehát a 20-29 évesek, illetőleg a 16-20 éves házások, akiknek viszont kamasz gyermekeik vannak.

A gépkocsi tulajdonosok közül az értékmegőrző biztosítások iránt is a nők érdeklődnek inkább. Minden más szegmentumnál szívesebben vásárolnának magas kamatozású életbiztosítást. Ez is jól jelzi a nők biztonságra törekvését. Piacpolitikai szempontból ez azt jelenti, hogy az értékmegőrző

biztosításoknál a nőket kell közelíteni. Nyitottabbak, mint a férfiak, akik a veszélyeket kevésbé érzékelik, mint a nők. Ebben biológiai adottságok csakugy közrejátszanak, mint pszichikaiak, vagy a nők ösztönös gondoskodási készsége.

Pénzbefektetési formák

Az infláció elleni védekezésben az egyes pénzbefektetési formáknak eltérő szerepük lehet attól függően, mennyire tartják kockázatosnak a megtakarítással rendelkezők: A befektetési formákról a lakosság kockázatartalom szempontjából eltérően vélekedik, amiben bizonyos demográfiai különbségek is szerepet játszanak. (Lásd: 19. sz. táblázatot.)

19. tábla

A kockázat mértékének megítélése az egyes formák esetében, a családfő lakóhelye szerint, a válaszadók százalékában

Pénzürték megőrzési formák	Buda- pest Kockázatos	Vidéki város Kockázatos	Köz- ség Kockázatos	Buda- pest Kis kockázat	Vidéki város Kockázatos	Köz- ség Kockázatos	Buda- pest Nem kockázatos	Vidéki város Nem kockázatos	Köz- ség Nem kockázatos
Nem tudja	20	18	21	24	22	25	17	17	20
Takarékbetét	14	9	6	15	13	12	33	37	40
Takaréklevél	6	4	4	9	10	9	19	25	16
Kötvények	22	10	11	20	23	23	13	16	11
Vállalkozás	49	57	52	17	13	10	1	3	2
Ingatlan	3	2	5	10	11	13	49	44	29
Műtárgy	6	5	7	13	13	14	22	21	11
Aranyékszer	4	3	5	12	9	11	38	33	28
Biztosítások	11	8	5	14	13	15	9	9	9
Nem venni semmit	25	28	17	9	7	13	3	4	8
Együtt	160	144	123	143	134	145	204	209	174

A lakóhely szerinti különbségek mindenekelőtt abban mutatkoznak meg, hogy az egyes befektetési formákat milyen mértékben tartják a lakosok kockázatosnak, illetőleg csökkenő mértékben annak. A fővárosiak közül a vállalkozást többen tartják nem kockázatosnak, mint kockázatosnak, de csak viszonylagosan, mert a nem kockázatos alternatívánál előtérbe kerültek azok a formák, amelyek nem minősíthetők igazán befektetésnek. Így a feltételezetten értékálló ingatlan és aranyékszer mellett a hagyományos takarékbetét kerül előtérbe.

Ez azt jelenti, hogy a budapestiek többsége (100 közül 65) pénzt akkor érzi biztonságban, ha az valamilyen takarékbetétben van elhelyezve, beleértve a kötvényeket is. Az a tény azonban, hogy a kockázatmentesnek ítélt befektetési formák közül a "nem pénzt" eltérő mértékben, de minden budapesti előnyben részesíti, tehát a pénzforma csak a lehetséges második. A fővárosiak tehát kevésbé bíznak a pénzmegtakarítási formákban, mint az ingatlanban vagy az ékszerekben.

Ez mindaddig megfelel a piaci értéktételnek, amíg szabad pénz mozog a forgalomban. A pénz szükössé válása esetén azonban a tárgyak reális áron történő cseréje nehézségekbe ütközik, mert a napi lét költségei megdrágulnak, s többen

kivánnak megszabadulni a tárgytól, mint amennyien venni szeretnének.

Mondhatni bölcsebb vagy védekezőbb attitűdöket találhatunk a községi lakosok körében, akik közül közel azonos arányban -100 válaszadó közül 67-68 - itélik kockázatmentesnek a pénzformákban való tartalékolást, illetőleg a befektetést ingatlanba, ékszerekbe. A vidéki városiak magatartása éppen a két szélső érték, tehát a főváros és a községek közé esik. A pénzformákat részesíti előnyben 100 közül 78, amíg a befektetéseket 98. Más szavakkal, átlagosan minden válaszadó két formát tartana megfelelőnek, vagy a keresztbiztonságot. Legyen pénz és ingatlan vagy arany is, mert bármilyen irányu legyen is a változás, valamelyikre lehet támaszkodni.

Hasonlóan gondolkodásmódbeli különbségek és azonosságok állapíthatók meg a családfő keresete, vagy az iskolai végzettsége szerint. Ez utóbbinál azonban a tanácstalanság - nem tudom válaszok - érthetően szoros kapcsolatot mutat az ismeretszinttel, illetőleg az ebből következő korrallal is.

Bármilyen irányból közelítsük is a lakosság véleményét a pénz értékének megőrzéséről, a befektetések kockázattartalmáról, arra a következtetésre kell jutnunk, hogy a védekező mechanizmusok bizonyos minták szerint alakulnak. Ez természetes. A kérdés csupán az, vajon a valóban ésszerű mintákat követjük-e vagy hiányzik az az értékrend, amely a vészhelyzetekben segít a túlélésben.

Az idősebb korosztályoknak vannak emlékei az inflációról, az értékek deformálódásáról, tehát jogos a félelmük az elindult folyamatok végkimenetelével kapcsolatban. Az infláció kordában tartása csak közös erőfeszítésekkel, értelemmel lehetséges, amiben a kormánynak az eddigieknél jobb szövetségeseket kell találnia mindenekelőtt a vállalatokban és az intézményekben. Csak a lakosság megértésére apellálni már nem elegendő, hiszen a kárvallott az életszínvonal, az eddig elért - a gazdaság teljesítő képességétől régen elszakadt - jelentős differenciáltsághoz vezető jövedelempolitika, illetőleg szociálpolitika.

Az antiinflációs politika mellett a legsürgősebb feladatnak látszik a lakosság pénzkulturájának emelése. Olyan

ismereteket kell közvetíteni, amelyek nem a toleranciát, hanem a védekezési formákat, azok közötti választás készségét javítják, megadva az egyénnek az önálló döntés lehetőségét. A lakosságot vevő helyett fogyasztóvá kell nevelni, aki ismeri jogait és kötelezettségeit és demokratikus feltételek mellett a köz és saját érdekében gyakorolja is azokat. A napi vásárlási döntéseknél sem tudunk élni jogainkkal, amint azt a következő részben bemutatott adataink is igazolják.

Az elégedetlen fogyasztók magatartása

Kutatásaink során a fogyasztói elégedetlenséget mindenek előtt abból a szempontból közelítettük, vajon a vásárlások alkalmával megmutatkozó rossz közérzetben szerepet játszik-e az a tudat, hogy a boltban becsapottnak érzi magát a vevő. Hipotézisünk ugyanis az volt, hogy az általános rossz vásárlói közérzetben nemcsak a hiány, de a feltételezett rossz minőség, a helytelen árazás, a pénztári tulszámlázás, a rossz mérés stb. is közrejátszik, súlyosbitva az áremelkedéssel.

Ez a hipotézisünk helyesnek bizonyult, mert a megkérdezettek több mint 67%-a mondta az, hogy bizonyos termékek vásárlásánál már becsapták, illetőleg, hogy nem volt megelégedve a megvásárolt termékekkel (lásd 20. sz. táblázat adatait). Ez az arány önmagában is elgondolkodtató, hiszen azt jelenti, hogy a vevő 2/3-a úgy indul el vásárolni, hogy meg van győződve arról, bármilyen körülménytől lesz is, az üzletből megkárosítva jöhet csak ki.

Ennek a közérzetnek a káros vagy romboló voltát nem lehet eléggé hangsúlyozni. Az eladók és a vevők kapcsolatában talán ez a gyanakvás a legmeghatározóbb. A vevő gyanakszik, a kereskedők közül pedig a vétlenek állandó becsületsértő helyzetben dolgoznak, ami rombolja önérzetüket, idegeiket és előbb-utóbb azok közé hajszolja, akik valóban becsapják a vevőt saját nyereségük érdekében. Egy idő után már talán mutatóban sem lehet olyan kereskedőt találni, aki megkísérelne megmaradni a tisztesség útján. Vagyis, a bizatlanság, ami nagyon gyakran feltételezésen és nem tapasztalaton alapszik, megszüli a gyakorlatban is a vevőkárosító kereskedőt.

Meg kell azonban azt is jegyeznünk, hogy inflációs körülmények között a nemzetközi tapasztalatok szerint erőteljesen emelkedik a lakosság körében azoknak az aránya, akik vásárlásaiknál becsapottnak érzik magukat. Ez a mi helyzetünkre adaptálva azt jelenti, hogy az eddigi rossz minőség miatti magatartás tovább terhelődik egy sajátos lélektani tényező által motivált viselkedéssel, nevezetesen azzal, hogy az árak csak felfelé mozognak anélkül, hogy a több pénzért kapna is valamit a vevő, illetőleg az árak ellenőrizhetetlenné válnak, hiszen szinte naponta változnak.

Illuzióvá foszlott az a központi irányelv, hogy az árak és a minőség legyen kapcsolatban, hogy csak mérhető javulást indokolt magasabb árral honorálni, s minden más áremelési kísérlet a vevő becsapását jelenti, ezért üldözendő. Szertefoszlott a tisztességtelen haszonról vallott elv is, s helyébe lépett az állami támogatás megszüntetése miatti áremelkedés, vagy a valutaleértékelésből származó veszteség vagy egyszerűen a fogyasztás visszaszorításának kényszere. Ilyen körülmények között kellene a fogyasztónak alkalmazkodni az új árakhoz, adóhoz és hiányos kínálatához.

Minden jel arra mutat, hogy ez az alkalmazkodás ma még nem nagyon sikeres és adataink szerint a rossz közérzetet nem kis mértékben erősítik a valós vagy vélt üzleti becsapások. Becsapottabbnak véli magát a közhangulatot elvenebben tükröző fővárosi lakosság, mint az átlag. Ez szinte természetesnek mondható, hiszen a fővárosiak fogyasztása magasabb, mint bármelyik vidéki városban élőké, illetőleg fogyasztásukban a vásárolt termékek aránya a meghatározó. Élelmiszerfogyasztásuk közel 90%-a vásárlásból származik, tehát a pontatlan mérés vagy számolás, a rossz árazás stb. gyakrabban sújthatja őket.

20. tábla

A különböző termékek vásárlása alkalmával becsapottak aránya, termékcsoportonként. (Az "igen" válaszok előfordulása, százalékban)

A válaszadó	Elelem	Ruházat	Egyéb	Összesen
Nő	48	8	10	66
Férfi	38	8	14	60
Budapest	60	9	12	81
Vidéki város	41	9	11	61
Község	33	6	13	52
20-29 éves	43	11	14	68
30-39 éves	42	10	15	67
40-49 éves	44	6	11	61
50-59 éves	39	5	9	53
60 év feletti	45	5	10	60
Munkás	42	7	15	64
Paraszt	32	5	12	49
Értelmiségi	50	12	12	74
Egyéb szellemi	46	7	13	66
Nyugdíjas munkás	44	6	11	61
Nyugdíjas szellemi	47	9	7	63
Havi nettó családi kereset				
6000 és alatt	46	7	7	60
6001 - 9000	37	6	14	57
9001 - 12000	42	7	12	61
12000 - 15000	47	8	12	67
15001 - 18000	45	7	12	67
18001 és felett	41	11	15	67
Átlag	43	8	12	63

Hasonlóan az átlagosnál inkább becsapottnak érzik magukat a nők, akik a vásárlások többségét bonyolítják a családok számára, tehát tapasztalatokra könnyebben tehetnek szert, mint a férfiak. Szoros a korreláció a társadalmi hierarchiában elfoglalt hely, a jövedelem és az üzleti feltételezett becsapások mértéke között. Ebben a magatartásban is a vásárlások gyakorisága a meghatározó motivációs bázis, hiszen az egyes társadalmi rétegek fogyasztásában jelentős strukturális eltérések vannak. A vásárolt fogyasztás mértéke például husból a községi munkásoknál és parasztoknál sem éri el az 50%-ot, amíg a városiaknál esetenként 100%-os.

Nem kíván külön magyarázatot az sem, hogy a lakosok mindennek előtt az élelmiszerek vásárlásánál érzik magukat becsapottnak. Ennek nemcsak az a magyarázata, hogy minden család költségvetésében a legnagyobb kiadás a táplálkozás, tehát különösen érzékenyen érinti a pénzgazdálkodást, hanem az is, hogy az élelmiszerek minősége, megbízhatósága, ára bizonytalan és olyan ütemben változó, amit a vevők, de még a kereskedők sem tudnak nyomon követni.

A gazdaságpolitika türelmet és megértést vár a lakosságtól, nem rejtve véka alá a már eddig is romlott és tovább inflálódó forint mellett a növekvő terheket. A lakosság ennek teljes mértékben tudatában van, és pénzügyi helyzetét az előző év azonos időszakához viszonyítva rosszabbnak ítéli (lásd 21. sz. táblázat adatait), illetőleg egyes rétegek esetében stagnálás jelenik meg. Az általános inflációs rátát véve alapul, a stagnálás csak olyan családoknál jelentkezhet, amelyek eddig is nagyon szoros és keményen tervezett költségvetéssel gazdálkodtak, s ezért tartalékaikat az új helyzetben mozgósítani képesek. A tartalékok nem pénzt jelentenek az esetek többségében, hanem magatartást, beosztást, előrelátást, illetőleg szoros együttműködést az igények rangsorolásakor a családtagok között.

21. tábla

A jelenlegi pénzügyi helyzet megítélése az előző év azonos időszakához viszonyítva, a válaszok százalékban

A válaszadó	Jelenlegi pénzügyi helyzete					Mutató /Átlagosan/
	Sokkal jobb /5/	Jobb /4/	Ugyan olyan /3/	Rosszabb /2/	Sokkal rosszabb /1/	
Nő	-	4	26	55	15	2.19
Férfi	-	4	24	54	18	2.14
Budapest	-	5	20	59	16	2.14
Vidéki város	-	4	27	53	16	2.19
Község	-	3	28	51	18	2.16
20-29 éves	1	8	19	59	13	2.25
30-39 éves	-	3	26	55	17	2.15
40-49 éves	-	3	26	59	12	2.20
50-59 éves	1	1	28	50	20	2.13
60 év feletti	1	2	26	47	24	2.09
Munkás	1	3	17	61	18	2.08
Paraszt	-	2	37	47	14	2.18
Értelmiségi	1	6	27	52	14	2.28
Egyéb szellemi	1	4	22	62	11	2.22
Nyugdíjas munkás	1	3	24	38	24	2.09
Nyugdíjas szellemi	-	3	24	56	16	2.13
Havi nettó családi kereset						
6000 és alatt	-	3	22	53	22	2.06
6001 - 9000	-	3	24	55	18	2.12
9001 - 12000	-	2	22	58	18	2.08
12000 - 15000	1	1	26	57	15	2.16
15001 - 18000	1	6	28	54	11	2.32
18001 és felett	-	11	33	44	12	2.43
Családtagok száma						
egy	-	2	31	50	17	2.28
kettő	-	3	23	57	17	3.12
három	1	3	26	56	14	2.21
négy	-	5	27	57	11	2.26

Az is egyértelmű, hogy a nagyobb összes nettó családi kereset mellett a pénzügyi helyzet romlásának megítélése relative kedvezőbb (lásd 21. sz. táblázat adatait), mint a kisebbnél, illetőleg azok körében, akik mellékkereseti lehetőséggel rendelkeznek. Ugyanakkor polarizálódásról alig szólhatunk, hiszen a pénzügyi helyzet megítélésében az eltérések olyan kismértékűek, hogy valóságos nagyságrendi

különbségek nem mutathatók ki, ami ismét alátámasztja ebben a kérdésben is a viszonylagosságot. Más szavakkal, a pénzügyi helyzet abszolút romlása (a pénz inflálódása, az árak emelkedése, a keresetek, jövedelmek stagnálása vagy csökkenése stb.) ilyen módon válik relativvá, mert a korábbi életformán annak is módosítania kell, akinek viszonylag magas volt és maradt is a jövedelme. Természetesen nem azonos fogyasztási szerkezet mellett válik szükségessé a változtatás, tehát nem minden családnál azonos kiadásokat érintenek az áremelkedések, de a többletkiadásokat mindenki érzékeli.

Éppen az azonosságok hívják fel a figyelmet arra, hogy ma már nincsenek érintetlen rétegek, tehát általános a pénzügyi helyzet romlásának érzékelése. Az tény, hogy az elmúlt években bekövetkezett áremelkedések hatására a fogyasztás globálisan csökkent, és semmi jele nincs annak, hogy belátható időn belül ez a tendencia újra felfelé ivelővé válik. A kérdés csupán az, milyen a lakosság szegényebbé váló rétegeinek tűrőképessége, meddig képes fogyasztását átrendezni és csökkenteni. Kérdés, mikor ismerik fel a vállalatok, hogy az adott helyzetben sokkal több gondoskodást igényelnek a fogyasztók, mint korábban, amikor jobban volt választási lehetőségük. Meddig lehet még arra számítani, hogy a fogyasztó meg van ugyan győződve arról, hogy becsapják, de kiszolgáltatott helyzetén önvédelemből nem tud változtatni, mert el akarja kerülni a megaláztatást.

Ezt a belenyugvó magatartást támasztják alá a kutatási adatok is, holott a szolgáltatások vagy szolgáltatók munkájával szemben sem kevés kifogás merül fel a lakosság körében (lásd a 22. sz. táblázat adatait). Tipikusnak azt mondhatjuk, hogy a lakosság egybehangzóan gyakran kénytelen kifogásolni a postai munkát (telefon és kézbesítés), a tömegközlekedési és víz, gáz szolgáltatásokat. Nem elhanyagolható azoknak a száma sem - átlagosan minden 10. felnőtt lakos -, akik az OTP szolgáltatásaival elégedetlenek.

22. táblázat

A szolgáltatásokkal szembeni kifogások megoszlása, a válaszadók százalékban (több válasz is adható)

A válaszadó	Együtt	Víz- gáz	Aram	Te- le- fon	Kéz- be- si- tés	Tö- meg- közl.	OTP	Biz- to- sit.	Egyéb	Nem em- lék- szik
Nő	134	13	9	18	20	16	8	5	8	37
Férfi	144	16	11	20	22	15	10	7	10	33
Budapest	154	11	6	35	21	21	15	8	14	23
Vidéki város	141	18	11	17	27	13	7	6	9	33
Község	128	13	12	14	17	13	6	4	6	43
20-29 éves	149	15	10	22	21	18	11	6	7	39
30-39 éves	142	15	12	21	23	15	10	7	10	29
40-49 éves	137	17	8	16	23	12	12	6	10	33
50-59 éves	129	14	10	16	19	16	2	6	8	37
60 év feletti	188	13	16	24	30	22	11	6	14	52
Munkás	143	16	10	19	16	18	10	10	10	34
Paraszt	119	14	12	4	19	11	6	6	5	42
Értelmiségi	145	16	8	29	27	10	13	5	9	28
Egyéb szellemi	139	17	9	23	16	14	9	5	10	36
Nyugdíjas munkás	134	11	15	13	19	18	6	3	11	38
Nyugdíjas szellemi	134	8	5	27	27	16	8	7	12	24
Havi nettó családi kereset										
6000 és alatt	129	14	13	10	19	11	5	3	7	47
6001- 9000	135	16	13	18	17	10	7	6	8	40
9001-12000	144	13	12	15	24	20	13	6	10	31
12000-15000	129	13	8	18	23	13	8	5	9	32
15001-18000	143	19	10	27	19	15	5	4	9	35
18001 és felett	151	13	7	22	27	17	12	11	10	32
Átlag	138	15	10	19	21	15	9	6	9	34

A kapott képet nem érdektelen összevetni a Nyugat-Európai Gazdasági Közösség lakosai körében 1976-ban, tehát hasonlóan inflációs időszakban végzett vizsgálatok eredményeivel. (Forrás: European Consumers Commission of the European Communities. Brussels 1976).

A kutatást országoként ezer-ezer személy bevonásával végezték el, akik nem, kor és iskolai végzettség szempontjából képviselték az adott régiót. A magyar és a közöspiaci lakosok között szembetűnő mindenek előtt az az arány, amilyen mértékben becsapottnak érzik magukat vásárlásaik alkalmával. Magyarországon a becsapottnak érzők aránya 67%, az EKG-ban pedig 41%. Ez az arány csak a magasabb iskolai végzettségűeknél éri el a 48%-ot, tehát azok körében, akik tudatosabb vásárlók. Ez jellemző nálunk is, mert az értelmiségiek 77%-a nyilatkozott úgy, hogy vásárlások alkalmával becsapottnak érzi magát.

Ugyanakkor az említett termékek rangsora megegyezik a hazaival, vagyis az élelmiszer és ruházat kerül az első helyekre. Az abszolút számok azonban nagyságrendileg nagyobbak Magyarországon (élelem 48%, EKG 11%, ruházat 8%, EKG 12%), elsősorban az élelmiszereknél, ami jól tükrözi kereskedelmünk és fogyasztásunk állapotát.

A szolgáltatások minőségéért a magyar lakosság 66%-a emelt már kifogást, amíg az EKG-ban 40%. A postai szolgáltatások együttesen mindkét régióban az első helyre kerülnek, s ezeket követik a víz és gáz szolgáltatások (EKG postai szolgáltatások 18%, Magyarország 40, víz-gáz EKG 14%, Magyarország 15%).

A két régió fejlettsége közötti eltérés mindenek előtt abban mutatkozik meg, hogy a lakosság milyen mértékben észleli vagy észlelheti a kereskedelem nem mindig tisztességes magatartását, illetőleg mit tesz, ha úgy véli becsapták.

A magyar vásárlók 27%-a nem tett semmit, illetőleg 46% szóban reklamált, amikor a boltban becsapottnak érezte magát. Fogyasztói jogaival, vagyis azzal, hogy beír a vásárlók könyvébe vagy a felügyeleti hatóságnál bejelenti, mindössze a vásárlók alig 5%-a élt.

Az EKG lakosok azokhoz az eszközökhöz nyultak, amelyeket önvédelmükre a leghatásosabbnak véltek. Így:

1. elhatározta, hogy soha többet nem teszi be a lábát a boltba (24%);
2. az áru kicserélését vagy a vételár visszatérítését kérte (24%);

3. az eladónak szóban megmondta a véleményét, de nem tett semmi egyéb lépést (20%);
4. elmondta a barátoknak és ismerősöknek a tapasztalatait a bolttal vagy az áruval kapcsolatban (16%);
5. nem tett semmit (17%);
6. panaszt tett fogyasztói érdekvédelmi szervezeteknél vagy lapoknál (2%).

Nem kétséges a leghatásosabb eszköz a fogyasztó számára az, ha elkerüli azt az üzletet, ahol becsapták vagy azt az árut, amit hibásnak vagy nem megfelelőnek talált. Nem kevésbé hatásos eszköz a rossz tapasztalat terjesztése, amit a fogyasztók meg is tesznek. A magyar fogyasztó azonban kiszolgáltatottságára hivatkozik, az üzletek nem elégséges sűrűségére, amikor ismét csak ott vásárol, ahol tudja, hogy becsapják. A másik hivatkozás pedig az, hogy mindenütt becsapnak, tehát teljesen mindegy, hol vásárolok. A védekezésnek inkább azt a formáját törekszik a magyar fogyasztó kialakítani, ami az ismeretiségre támaszkodik. Vagyis visszatérően ugyanott vásárol, hátha honorálja a kereskedő lojalitását. Ez igen gyakran teljesül is, de nem szünteti meg a kiszolgáltatottság érzését. A kérdés másik oldala az, vajon milyennek látjuk magunkat, mint vásárlók, mennyire viselkedünk ésszerűen vásárlási szituációban, és van-e elég információnk a helyesnek látszó döntéshez.

Fogyasztói magatartás vásárlási szituációban

A fogyasztói magatartással foglalkozó szakemberek között távolról sincs egyetértés abban, vajon a vásárlási szituációban megnyilvánuló magatartásban milyen mértékben vannak jelen a racionális és az irracionális elemek. A marketingtevékenység tervezésénél általában azt tartjuk szem előtt, hogy a fogyasztó törekszik pénzének ésszerű elköltésére, de az érzelmi vagy pillanatnyi hatások nem zárhatók ki a végső döntés meghozatalából.

Információval telített világunkban a fogyasztó akarva-akaratlan nem vonhatja ki magát teljes mértékben a külső hatások alól még akkor sem, ha döntéseit saját

tapasztalataira, érdekei szem előtt tartásával hozza. Ez a körülmény arra készteti a fogyasztót, hogy döntéseinek meghozatalát saját értékrendje szerintinek minősítse, mert ez felel meg individuális értékelésének. Önértékelése tiltakozik a manipuláció ellen, legyen az bár ismeretgyarapító jellegű vagy döntést segítő is. Ezért nagyon fontos annak megismerése, hogyan itélik meg a fogyasztók saját viselkedésüket vásárlási szituációban, illetőleg a leggyakrabban beszerzett élelmiszerekre vonatkozóan hozott döntéseknél mit vesznek figyelembe vagy mennyire tudatosak a döntések. Az is meghatározó a fogyasztói magatartás megismerésénél, hogy a rendelkezésre álló információkat elegendőnek itélik-e, illetőleg kitől várnak segítséget döntéseik meghozatalához.

A kutatás során ezért arra kerestünk választ, hogy a fogyasztók mint vásárlók mennyire itélik informálnak magukat, mennyire ismerik saját magatartásukat és vajon külső információs források befolyását érzékelik-e saját viselkedésükben. Ennek érdekében a saját magatartásra vonatkozó kérdés mellett egy elvonatkoztató minősítést alkalmaztunk a kutatás során.

Életünkben az élelmiszervásárlásnak meghatározó szerepe van, hiszen a háztartások többségében vannak cikkek, amiket naponta szereznek be, vagyis nap mint nap megfordulnak a boltokban, piacokon és élelmiszert vásárolnak. Ezen túl, kiadásaink még ma is legnagyobb hányadát - s ez a jövőben tovább erősödő tendencia - az élelmiszer teszi ki, tehát gondos beszerzést indokolna, még akkor is, ha néha kényszerdöntést kell hoznunk a hiányok miatt, vagy talán éppen ezért.

Az adatok azonban arra figyelmeztetnek, hogy ennek ellenére elég "nagyvonalu" élelmiszervásárlók vagyunk. Még az árat sem nézzük meg a legtöbben (51%), sőt alig vagyunk kíváncsiak a visszajáró pénzre, s egyáltalán nem a megvásárolt áru összetételére. Ezt a közönynek látszó jelenséget elég nehéz magyarázni, annál is inkább, mert alig mutat eltérést a magatartásban a kor, a lakóhely vagy a társadalmi hierarchiában elfoglalt hely, sőt minél nagyobb létszámú például a család, annál kevésbé figyel oda a vásárló az arra

(6 és ennél nagyobb taglétszám esetén 27% mindig, 46% gyakran, amíg az egyszemélyes háztartásban 58% mindig, 20% pedig gyakran megnézi az árat döntés előtt).

Az egyetlen érzékelhető különbséget a nők és férfiak magatartásában mutathatjuk ki, aminek elsődleges magyarázata az, hogy a nők gyakrabban vásárolnak, mint a férfiak, tehát körültekintőbb vásárlókká kell válniuk, mint a férfiaknak. Ezért a számla végösszegét a nők gyakrabban ellenőrzik, mint a férfiak, az árakra is érzékenyebbek (lásd 23. és 24. sz. táblázat adatait).

23. tábla

Saját magatartás értékelésének megoszlása élelmiszervásárlás során, a válaszok százalékában

	Ha élelmiszert vásárol megnézi?					Mutató
	Mindig	Gyakran	Ritkán	Soha	Összesen	
1. Arat	51	28	14	7	100	3.23
2. Menyiséget	36	24	25	15	100	2.82
3. Számla végösszegét	49	21	19	11	100	3.08
4. Visszajáró pénzt	34	19	25	22	100	2.65
5. Aru összetételét	11	15	38	36	100	2.01
6. Lejárat idejét	35	25	27	13	100	2.82
NŐ						
1. Arat	56	25	14	5	100	3.32
2. Menyiséget	40	22	24	14	100	2.88
3. Számla végösszegét	54	22	16	8	100	2.88
4. Visszajáró pénzt	36	20	25	19	100	2.73
5. Aru összetételét	13	17	37	33	100	2.00
6. Lejárat idejét	39	26	24	11	100	2.93
FÉRFI						
1. Arat	45	32	14	9	100	3.13
2. Menyiséget	31	27	27	15	100	2.74
3. Számla végösszegét	43	21	23	13	100	2.94
4. Visszajáró pénzt	32	18	24	26	100	2.56
5. Aru összetételét	9	14	38	39	100	1.93
6. Lejárat idejét	32	23	30	15	100	2.72

24. tábla

Saját magatartás értékelését bemutató attitűdmutatók
(Mutató mint 23. tábla)

Válaszadó	árát	Vásárláskor ellenőrzi					lejár- ratot
		mennyi- séget	vég- összeget	apró- pénzt	össze- tételt		
Budapest	3.31	2.80	3.30	2.56	2.11	2.77	
Vidéki város	3.13	2.82	3.03	2.59	2.03	2.72	
Község	3.26	2.64	3.20	2.79	1.87	2.72	
20 - 29 éves	3.24	2.44	2.90	2.30	2.12	3.03	
30 - 39 éves	3.25	2.85	3.05	2.54	2.15	2.96	
40 - 49 éves	3.21	2.81	3.08	2.61	1.90	2.79	
50 - 59 éves	3.05	2.69	3.06	2.67	1.86	2.59	
60 és felett	3.31	2.89	3.33	3.07	1.98	2.70	
Munkás	3.18	2.81	2.95	2.52	2.04	2.80	
Paraszt	3.25	2.76	3.21	2.90	1.75	2.65	
Értelmiségi	3.26	2.73	3.08	2.50	2.16	3.04	
Egyéb szellemi	3.26	2.73	3.08	2.50	2.16	3.04	
Nyugdíjas							
munkás	3.28	2.83	3.39	3.24	2.05	2.74	
Nyugdíjas							
szellemi	3.27	2.90	2.92	2.74	1.95	2.87	
Havi nettó családi kereset							
6000 és alatt	3.43	2.86	3.32	2.92	2.17	2.70	
6001 - 9000	3.31	2.80	3.14	2.79	1.51	2.79	
9001 - 12000	3.28	2.84	3.13	2.61	2.06	2.94	
12001 - 15000	3.19	2.77	3.19	2.66	2.06	2.74	
15001 - 18000	3.12	2.78	2.92	2.59	1.91	2.89	
18001 és felett	3.05	2.69	2.93	2.32	1.93	2.70	

A Közös Piac lakosaival összevetve a hazai vásárlói magatartást, a legszembevetőbb különbség az, hogy élelmiszervásárlásnál:

1. az árat 66%,
2. a mennyiséget 42% és
3. a számla végösszegét 66% ellenőrzi.

Ez azt a következtetést sugallja, hogy a fejlett ipari országok vásárlói tudatosabb fogyasztókká váltak vagy inflációs körülmények között saját érdekeiket élelmiszervásárlásaik során úgy is védik, hogy jobban odafigyelnek, mit vásárolnak, az mennyibe kerül és a kiszolgálás tisztességes volt-e. A magyar fogyasztó az önvédelemnek ezeket az eszközeit még nem fedezte fel vagy a beletörődés motiválja közömbös magatartását.

Ugyanakkor azt sem lehet kizárni, hogy látszólagos nem-törődömiségünkben a rossz vásárlási körülmények nagyobb szerepet játszhatnak, mint információhiányunk vagy általános áruismereti korlátaink. Nem kétséges, ma az az általános hit, hogy a boltokban az árak naponta változnak (felfelé), s megtanulni sem érdemes, mert holnap már nem lesz ugysem igaz. Ezt azonban azért nem lehet elfogadni, mert éppen hogy a magyar fogyasztó élt olyan környezetben, ahol érdemes volt ismerni az árakat, mert azok ritkán és előre bejelentve változtak, tehát akár egy évre is előre lehetett tervezni még az élelmiszerkiadást is.

Ez az előrelátó magatartás azonban csak kevesekre volt jellemző. Ismét beleütközünk a piac nélküli gazdaság ártalmaiba, vagyis abba, hogy a versenynélküliség nem neveli a fogyasztót saját érdekeinek őrzőjévé. De nemcsak a fogyasztó a vesztese ennek az állapotnak, hanem a vállalkozók is. Nem méretnek meg, csak megítéltetnek. Nincs visszajelzésük a jóról, csak az elégedetlenségről, arról is közvetve, hiszen vevőket nem kötnek magukhoz, nem törekszenek a lojális fogyasztók szerzésére, akiknek az igényeit előre ismerik és kölcsönösen megbecsülik egymást.

Evtizedes alkudozás van például a csomagoláson feltüntetetésre kerülő jelzések "olvashatósága" miatt. A Közös Piac országainak lakosai a fejlettebb fogyasztói érdekvédelemnek és a termelők önértékének köszönhetően a csomagoláson feltüntetett információk iránt nagy érdeklődést mutatnak (65% mindig megnézi), amíg a magyar fogyasztó szinte értetlenül áll egy ilyen kérdéssel szemben. Alig tudatos például, hogy a romló termékeken a lejárati vagy a gyártási napja van-e feltüntetve, ha egyáltalán van rajtuk valami olvasható.

Hogyan nevelődjön ilyen feltételek mellett a magyar fogyasztó tudatos vásárlóvá, olyanná, aki magatartásával a fejlődést szolgálja, mert pénzéért a jogosan járó értéket kívánja kapni, ösztönözve a termelőt és a kereskedőt a tisztességes eljárásra. A gazdaság és a társadalom egészének érdekét szolgálja, tehát a tudatos fogyasztó, aki nemcsak a saját munkájában adja a közösbe megszerzett ismereteit, de

elvégzi vásárlásaival a társadalmi ellenőrzés nehéz feladatát is.

Minden vásárlás - a legkisebb értékű is - kétoldalu szerződés, amelyben a vállaltakat mindkét félnek be kell tartania. A magyar fogyasztó a hiány és korrupció miatt nap mint nap kénytelen egyoldaluan kötelező szerződéseket kötni. Minthogy ez az állapot már elég régen tart érdektelenné vált még abban is, hogy saját döntéseinek kimenetelére különösebb gondot fordítson. Jellemzőek azok a megjegyzések, amelyeket a kutatás során a válaszadók tettek, miszerint "nem érdemes megnézni a visszajáró pénzt vagy a számla végösszegét, mert úgy is tudom, hogy becsapnak. Nem érdemes még külön bosszankodni is. Az ember, ha kiszolgáltatott, örüljön annak, hogy egyáltalán kap valamit a pénzéért, ami ugyanis napról napra kevesebbet ér".

Eppen ezért a magyar fogyasztó nem önmagától vált érdektelenné, hanem a környezet nem tette tudatosabbá. S ez igen nagy különbség. Nem ellentmondás tehát az, hogy a lakosság többsége úgy ítéli meg, nem rendelkezik elegendő információval az élelmiszerek vásárlásához sem (lásd 25.sz. táblázat adatait).

25. tábla

Információellátottság megoszlása élelmiszerek vásárlása esetén, a válaszok százalékban

A válaszadó	elegendő az információ	nem elegendő	nem tudja	Össze- sen
Nő	25	61	14	100
Férfi	25	58	16	100
Budapest	24	65	11	100
Vidéki város	26	62	12	100
Község	25	53	22	100
20 - 29 éves	20	68	12	100
30 - 39 éves	26	59	15	100
40 - 49 éves	25	55	20	100
50 - 59 éves	28	60	12	100
60 és felett	25	60	15	100
Munkás	26	57	17	100
Paraszt	20	43	28	100
Értelmiségi	21	68	11	100
Egyéb szellemi	27	63	10	100
Nyugdíjas munkás	25	63	12	100
Nyugdíjas szellemi	23	70	7	100
Havi n.cs.kereset				
6000 és alatt	37	50	13	100
6001 - 9000	25	58	17	100
9001 - 12000	23	61	16	100
12001 - 15000	23	60	17	100
15001 - 18000	21	64	15	100
18001 és felett	28	60	12	100
Családtagok száma				
egy	25	53	22	100
kettő	25	60	15	100
három	24	61	15	100
négy	20	66	14	100
öt	25	55	20	100
hat és több	9	64	27	100
Atlag	23	60	17	100

Az egyes szegmentumok közötti eltérések annyira jelentéktelenek, hogy az alulinformáltság érzetét általánosnak kell tekintenünk. Nem jelenik meg a tájékozottság megítélésében sem az iskolai végzettségből származható különbség, sem a kor vagy a keresetek egyébként szignifikáns szerepe. Teljesen homogénnek tűnik a magyar fogyasztók társadalma, vagyis az egyébként jelentős magatartásbeli eltéréseket magyarázó változók a tájékozottság esetén csődöt mondanak. Arra kell tehát következtetnünk, hogy az alulinformáltságot minden fogyasztó valamilyen egyetemleges okkal hozza kapcsolatba. Ez alig lehet más, mint az utóbbi időben jellemzővé vált áremelkedések, amelyeket minden fogyasztó nap mint nap érzékel és már nem is csodálkozik rajta.

Az áremelkedések rendszeressé válása teljesen elbizonytalanítja a vevőket. A korábban megszerzett ismeretek szerte foszlanak, és ezért arra az álláspontra helyezkednek - önvédelemből - a vevők, hogy nem is érdemes az új árakat megtanulni, mert holnap már úgy sem lesznek igazak. A rossz és bizonytalan közérzetből származó ingerültség elsősorban a kereskedelemben csapódik le, és jelenik meg gyanúsítások formájában is. Ha arra gondolunk, hogy ez az állapot egy már hitelét veszített kereskedelemmel szemben alakul ki, akkor érthetővé válik az eladói munka presztízisének rohamos esése, a menekülési jelenségek a pályáról, időnként a napi feladatok ellátásának teljesítésénél jelentkező szinte megoldhatatlan gondok.

Szinte semmivel sem jobb a tájékozottsági helyzet a tartós javak esetében sem (lásd 26.sz. táblázat adatait).

26. tábla

Információellátottság megoszlása tartós javak vásárlása esetén, a válaszok százalékában

A válaszadó	elegendő az információ	nem elegendő	nem tudja	Össze- sen
Nő	23	60	17	100
Férfi	23	60	17	100
Budapest	20	68	12	100
Vidéki város	26	60	14	100
Község	23	54	23	100
20 - 29 éves	18	69	13	100
30 - 39 éves	23	65	12	100
40 - 49 éves	28	56	16	100
50 - 59 éves	26	55	19	100
60 és felett	21	54	25	100
Munkás	23	62	15	100
Paraszt	27	47	26	100
Értelmiségi	19	72	9	100
Egyéb szellemi	25	65	10	100
Nyugdíjas munkás	23	51	26	100
Nyugdíjas szellemi	19	61	20	100
Havi n.cs.kereset				
6000 és alatt	27	50	21	100
6001 - 9000	18	60	22	100
9001 - 12000	26	57	17	100
12001 - 15000	24	63	13	100
15001 - 18000	25	58	17	100
18001 és felett	23	65	12	100
Családtagok száma				
egy	25	53	22	100
kettő	25	57	18	100
három	24	62	14	100
négy	20	66	14	100
öt	25	55	20	100
hat és több	9	64	27	100

Az átlagosnál kevésbé érzik magukat informáltként tartós fogyasztási cikkek vásárlásánál a budapestiek, a fiatalok és az értelmiségiek. Ha ehhez figyelembe vesszük a tartós javakkal való ellátottságot, akkor azt kell mondanunk, hogy éppen azok érzik magukat alulinformáltként, akik a legrégebben és talán a leggyakrabban vevői és használói is a legtöbb munkakönyvitő vagy kulturális elektromos/elektronikus berendezéseknek, egyéb "tartós javaknak".

Egy-egy tartós cikk beszerzése általában előzetes tervezést, megfontolást tételez fel a legtöbb háztartásban vagy egyénnél. Általában "tartós" használatra szerzik be, hiszen a vételár esetenként többhavi összes jövedelemnek felel meg. A vásárlási döntés tehát kockázatos, mert együtt kell "élni" a kiválasztott butorral vagy tévével, hifi toronnyal stb. Ilyen döntések esetén a vevő törekszik a legtöbbet megtudni a lehetséges választék-elemekről, mert ezzel is csökkenteni kívánja kockázatát. A források azonban éppen a beruházások nagyságrendje miatt eltérő súlyúak és természetesen megbízhatóságaik is.

Korábbi vizsgálataink is arra hívták fel a figyelmet, hogy a magyar fogyasztók vásárlási döntéseikhez leginkább a kereskedőktől várnak segítséget, akiket önmagukhoz viszonyítva szakértőnek ítélnék. Nincs ez másként ma sem, de nem is fejlődött a fogyasztói tájékoztatás vagy érdekvédelem vagy oktatás, nevelés az elmúlt évtizedekben olyan irányban, hogy ezt a fogyasztói magatartást módosíthatta volna. Abban azonban, hogy a kereskedők milyen mértékben felelnek meg annak a vevői bizalomnak, amellyel mint szakértőket tünteti ki a bizonytalan, problémamegoldó helyzetben segítséget váró fogyasztó, már kevésbé lehetünk biztosak.

10?

KÉRDÉS az inflációról és a megtakarításokról

**Mi gerjeszti az inflációt?
Érdemes-e takarékoskodni?
Mit jelent a reálkamat,
a kamatprémium?
Mi várható a kötvénypiacon?**

N
NEP
SZAVA

A háztartások gazdálkodása az infláció körülményei között

(Statisztikai elemzés a háztartásstatisztikai felvételek alapján)

Az utóbbi években az infláció egyre jobban felgyorsult. Ebben a cikkben azt próbálom áttekinteni, hogyan hat ez a tény a fogyasztás szerkezetére, mely kiadási tételeket tartanak leginkább nélkülözhetőnek a családok az életszínvonal stagnálása, csökkenése során. (Jóllehet a háztartási költségvetés a háztartásokra vonatkozik, ezek kb. 94%-a - az egyedülállókát leszámítva - egyben család is. Ezért itt és a továbbiakban a családok és háztartások kifejezést egymás szinonimájaként használom.) Az adatok az 1985-89 közötti időszakra vonatkoznak, s a páratlan években végrehajtott háztartási költségvetési felvételben résztvevő kb. 12 000 háztartás feljegyzései alapján. Ezen idő alatt a fogyasztói árak 54,6%-kal emelkedtek, s az áremelkedés eltérően érintette a különböző javakat és szolgáltatásokat, ez által közvetlenül befolyásolta a családok kiadási szerkezetét.

Az átlagok változása mögött igen ellentétes, sokszor egymással szemben ható folyamatok, változások zajlanak, s ezért megvizsgáltuk néhány kedvezőtlenebb anyagi helyzetben lévő réteg körülményeit, így

- a nyugdíjas családok helyzetét az aktívakéhoz
- a községekben élőkét a városokban, illetve a Budapesten élőkéhoz
- a többgyermekes háztartásokét a gyermektelenekéhez viszonyítva.

1. Az aktív és nyugdíjas háztartások jövedelemfelhasználásának színvonala és szerkezete

A lakosság életkörülményeinek vizsgálatakor az egyik legmeghatározóbb tényező, mely a jövedelmekre és ezáltal a fogyasztás szerkezetére a legnagyobb hatást gyakorolja: a

háztartások gazdasági aktivitás szerinti megoszlása. A nyugdíjas háztartások egy főre jutó személyes célú kiadása ugyanis jelentősen (kb. 13%-kal) elmarad az aktívaktól, annak ellenére, hogy például az 1987-89 közötti időszakban ez a távolság a két réteg között kismértékben csökkent, ugyanis az aktív keresős háztartások kiadása folyó áron 29%-kal, míg a nyugdíjasoké valamivel több, mint 30%-kal nőtt. Ez a növekedés azonban csak látszólagos, változatlan áron számolva 3-4%-os csökkenést jelent.

A nyugdíjas családok helyzetének megítélésakor több tényezőt kell figyelembe venni: egy főre jutó kiadásaiknak az aktív családokéval való egybevetésekor tekintettel kell arra is lenni, hogy míg az aktív családok többségében gyerekek és felnőttek élnek, a nyugdíjasok háztartásai túlnyomórészt felnőttekből állnak, akiknek szükségletei általában magasabbak a kisebb gyermekekénél. Ezen kívül az aktív háztartások népesebbek, így például a lakásfenntartás költségei általában több személyre oszlanak meg, tehát egy főre számítva kisebb terhet jelentenek. A harmadik fontos tényező, ami általában emeli a nyugdíjasok szükségleteit, a nyugdíjasok cserélődésével kapcsolatos. Ez azt jelenti, hogy az idősebb, régebben nyugdíjazott, s emiatt alacsonyabb nyugdíjjal rendelkező réteg fokozatosan kihál, helyükre újonnan nyugdíjazott viszonylag magasabb jövedelmű rétegek lépnek. A két csoport nemcsak a jövedelem, hanem a fogyasztás területén is jelentős eltérést mutat. Ez részben korukból is adódik. A "fiatalabb" nyugdíjasok igényesebbek, pl. a ruházkodás területén még szeretnék bizonyos mértékig a divatot is követni, üdülni, szórakozni járni, ha anyagi lehetőségeik megengedik ezt számukra. Az idősebbeknek viszont a kor előrehaladtával csökkennek az igényeik, a betegségek gyakoribbá válása sokuknak már megfelelő anyagi körülmények esetén sem teszik lehetővé az utazást, üdülést, színház, hangverseny stb. látogatását. Ezen kívül a különböző koru nyugdíjasok életkörülményeit nagyban meghatározó lakáshelyzet, annak felszereltsége stb. terén is jelentősek az eltérések a fiatalabb nyugdíjasok javára. Ennek hatása azonban a folyamatos lakásköltségek terén is érződik, jelentősen

megemeli azt. Ezért végeredményben a bevezetőben említetttnél jóval drasztikusabb volt a nyugdíjasok helyzetének romlása. Ez a kiadások szerkezetének alakulásában is látszódik.

Eddig is a nyugdíjasok kiadásának jelentős részét a **folyó fogyasztás** képezte, s **beruházás jellegű** kiadásra - amely a lakásépítést, ingatlanvásárlást és a tartós fogyasztási cikkek megvételét jelenti - mindössze kiadásaik 8 százalékát fordították, ami 1987-hez viszonyítva csaknem 1 százalékpontnyi csökkenést mutat. Ez elsősorban a lakásépítési ingatlanvásárlási kiadások jelentős visszaesésének tudható be, 1989-ben 1 főre számítva évi 1650 forintot fordítottak ilyen jellegű kiadásra, amely változatlan áron számolva az 1987-es összeg felét teszi ki. Az aktív háztartásoknál is hasonló tendencia volt megfigyelhető, náluk a lakásépítési, ingatlanvásárlási kiadások - az árak jelentős emelkedése ellenére, vagy talán éppen azért - mindössze 12 százalékkal nőttek, ami csaknem 25%-os volumencsökkenést jelent.

A másik idetartozó cikkcsoportot a tartós javak képezik. Itt a növekedés elég erőteljes volt, a nyugdíjasoknál - folyó áron számolva - több mint 60%-kal, az aktívknál pedig 39%-kal nőttek a kiadások, ami számottevő aránynövekedést is magával hozott. (Az aktívknál 9,7%-ról 10,5%-ra, a nyugdíjasoknál pedig 4,3%-ról 5,4%-ra emelkedett a tartós javakra fordított kiadások aránya).

A tartós javakkal való ellátottság emelkedése 1985 óta ugrásszerű volt. Ez a tendencia - bár jelentősen eltérő ellátottsági szint mellett - mind az aktív, mind a nyugdíjas háztartásoknál tapasztalható. Az aktív háztartások már 1985-87 között megduplázták felszereltségüket mélyhűtőszekrényekből, s növekedett az automata mosógéppel, színes televízióval rendelkezők aránya is. Ebben jelentős szerepe volt az 1987. év végén az 1988. évi áremelések hírére fellépő elővásárlásnak (amely elsősorban az építőanyagoknál és a tartós fogyasztási cikkeknél jeleltkezett). 1988-ban a növekedés tovább folytatódott, mivel a világutlevél bevezetésével ugrásszerűen megemelkedett utazások célja főként korszerű műszaki termékek behozatala volt. Így 1987 és 1989 között ismét megduplázódott a mélyhűtővel való felszereltség, tovább nőtt a

szinestelevisziók állománya, és ugrásszerű volt a növekedés a kevésbé alapvetőnek tekinthető korszerű műszaki termékekből, pl. képmagnóból és személyi számítógépből is.

Bár a **folyó fogyasztásra** fordított kiadások részaránya az összes kiadásban az aktív háztartásoknál gyakorlatilag változatlan maradt, az egyes főcsoportok arányában már némi változás tapasztalható. Figyelemre méltó a lakásfenntartási kiadások hányadának elég jelentős emelkedése (12,4-ről 14,6%-ra). Emellett még a gépkocsi fenntartásra fordított kiadások hányada nőtt meg elég jelentősen (5,4-ről 6,7%-ra). Ebben az állomány növekedése, előregedésének fokozódása és az üzemanyag árdrágulás egyaránt szerepet játszik.

Ennek ellensúlyozásaként tovább csökkent a ruházatkódásra fordított kiadások aránya (10,3-ről 9,0%-ra), az élvezeti cikk fogyasztása (7,7-ről 6,6%-ra), valamint kismértékben az élelmiszerre fordított kiadások aránya (30,1-ről 29,8%-ra).

A nyugdíjasok fogyasztási szerkezetében az aktívakéhoz hasonló változások történtek; náluk is emelkedett a lakásfenntartásra fordított kiadások aránya (15,6-ről 17,1%-ra), valamint jelentősebb mértékben a gépkocsi fenntartási és nagyértékű tartós javakra fordított kiadások hányada. Némileg csökkent a rendkívül magas élelmiszerkiadási hányad (40,4-ről 39,8%-ra), valamint ennél nagyobb mértékben az élvezeti cikkekre (8,8-ről 7,4%-ra) és a ruházatkódásra (6,8-ről 6,0%-ra) fordított kiadások aránya.

Fogyasztásukban változatlanul a legalapvetőbb kiadások tulsulya dominál: élelmiszerre, ruházatkódásra, lakásfenntartásra kiadásaik 63%-ra megy el. Pedig igen csak erőteljesen takarékoskodnak! Erre rá is kényszerülnek, mert nagyon erősen megemelkedett az egy háztartásra jutó építési kölcsöntörlesztés összege. Ebben valószínűleg szerepet játszik a nyugdíjasok cserélődése is, ugyanis a "fiatalabb" nyugdíjasok között nagyobb azoknak az aránya, akik építési kölcsönrel rendelkeznek, valamint az, hogy 1989. decemberében a kamatadó bevezetésétől való félelem és a kedvezőbb visszafizetési lehetőség (40% elengedése) miatt elsősorban a nyugdíjasok - esetleges tartalékaik felhasználásával is - igyekeztek adósságaiktól megszabadulni.

A lakáskarbantartási költségek, valamint a fűtés, háztartási energia költség az, ahol egyáltalán takarékoskodni lehet, mivel a többi csoportba tartozó kiadás fix összeg, amelyet mindenképpen ki kell fizetni. A lakáskarbantartási költségek emelkedése a két év alatt mintegy 40%-os volt, így az erre fordított összegek csak a szintentartást biztosították. A fűtés, háztartási energiára fordított kiadások változatlan áron mintegy 10%-kal emelkedtek, ami összefügghet a nagyértékű tartós javak (elsősorban tartós háztartási gépek) állományának emelkedésével, mely az egyre dráguló elektromos áram fogyasztásnövekedését hozza magával.

A takarékoskodás ellenére növekvő lakásfenntartási kiadások ellensúlyozásaként a nyugdíjasok tovább csökkentették amúgy is alacsony ruházkodási kiadásaikat. A folyó áron számított 14%-os két év alatti növekedés - a ruházati cikkek elég jelentős drágulása mellett - változatlan áron csaknem 20%-os csökkenést jelent. Az éves 3600 Ft-nyi ruházati kiadás az aktívakénak kevesebb mint három-ötödét teszi ki. Ez az elmaradás némileg magyarázható az eltérő korösszetétellel, mivel a kor előrehaladtával párhuzamosan a divat követése egyre kevésbé játszik szerepet az öltözködésben, de ez a kiadások 6%-át jelentő ruházatra fordított hányad már a minimális, elhasználódás miatti, cserét sem nagyon teszi lehetővé.

Végezetül néhány szót az élelmiszerfogyasztás alakulásáról.

Az aktív háztartásoknál - az élelmiszerárak jelentős emelkedése miatt - a két év alatt bekövetkezett 28%-os (folyó áron mért) növekedés az élelmiszerfogyasztás minőségének kismértékű romlásával is együtt járt. Csökkent az egy főre jutó hentesáru, füstölthús, valamint amúgy sem magas tej és zöldségfogyasztás. Ez utóbbi negatív hatását némileg ellensúlyozta, hogy a gyümölcsfogyasztás kismértékben nőtt, ezen kívül a burgonya, cukor, liszt és zsiradék fogyasztás emelkedett meg.

A nyugdíjas háztartások fogyasztásának egyik fő jellegzetessége, hogy egy főre jutó élelmiszerfogyasztásuk sokkal magasabb az aktív háztartásoknál.

Ennek okai:

- ezekben a háztartásokban felnőttek élnek, s bár igaz, hogy az életkor előrehaladtával a szükségletek csökkennek, de még mindig magasabbak, mint a gyermekeket is eltartó aktív háztartásokban;
- a nyugdíjasok többet látják vendégül gyermekeiket és unokáikat, mint fordítva. Ez bizonyos fokig kényszerhelyzet is, hiszen a nők majdnem teljes foglalkoztatottsága miatt a nagyszülők segítenek a gyerekek szünidei elhelyezésében, és ez a fiatal családok anyagi támogatásának is egy formája.

Mindezek miatt nem lehet tudni, hogy az élelmiszerfogyasztás területén is olyan jelentősen visszafogják-e fogyasztásukat, mint a már említett lakásfenntartás és ruházkodás terén.

2. A jövedelem-felhasználás jellegetességei a különböző típusú településeken élőknel

A jövedelem-felhasználás színvonala és szerkezete jelentős mértékben különbözik a település típusa szerint. Ebben több tényező is szerepet játszik.

1989-ben is, az előző évekhez hasonlóan, a községekben élők kiadása alacsonyabb volt, mint a városiaké, vagy a fővárosban élőké. Ebben jelentős szerepe van annak, hogy a városi és községi háztartásokban élők társadalmi rétegek szerinti összetétele, iskolázottsági foka, családnagysága stb. eléggé eltér a városiakétól, valamint annak, hogy a községekben a bérek színvonala is alacsonyabb. Másrészt az eleve kisebb jövedelmekből nagyobb a megtakarítás aránya. A községi háztartásokban ugyanis mindig nagyobb volt a megtakarítási hajlandóság, mint a városiakban. Ez egyrészt az eltérő gazdálkodói tevékenységgel függ össze. A falvakban igen elterjedt a háztáji, kisegítő gazdaság, ahol a ráfordítások ciklikusan jelentkeznek, így bizonyos nagyságrendű megtakarítást eleve feltételeznek. Másrészt a községi lakosság lakásgondjait, a lakás karbantartását csak saját erőből tudja megoldani, ami szintén takarékoskodásra ösztönöz. Mindezek

alapján a községi háztartásokban élők kiadásához képest egy főre számítva a városokban 11-12%-kal, a fővárosban pedig 30-31%-kal többet költenek.

A kiadások szerkezetében is elég jelentős eltérés tapasztalható.

A **beruházási kiadások** aránya, elsősorban a magasabb lakásépítési, ingatlanvásárlási kiadások miatt a városi aktív háztartásoknál a legnagyobb (kb. 18%), ezt a községi háztartások követik (csaknem 16%), míg Budapesten ezek aránya csak 13,5% volt. Hasonló a helyzet az inaktív háztartásoknál is, bár az arányszámok csaknem fele akkorák.

A **folyó fogyasztási kiadásokat** tekintve megállapítható, hogy a községi háztartásokban magasabb az élelmiszer, élvezeti cikk és ruházkodás aránya, mint a városokban, s főleg, mint a fővárosban. A többi cikkcsoportban viszont fordított a helyzet. Különösen nagy az eltérés az aktív háztartásoknál a művelődés, üdülés, egyéb közlekedés, valamint egészségügyi, testápolási kiadásoknál, ahol a budapestiek egy főre jutó kiadása kétszerese a községieknek. A nyugdíjasoknál pedig még nagyobb az eltérés, náluk a gépkocsi fenntartási és egyéb közlekedési kiadások mintegy 2,5-szer akkorák, mint a községekben, s a művelődési, üdülési, valamint egészségügyi, testápolási kiadásaik is több, mint kétszeres összeget képviselnek.

1987-1989 között az áremelkedések kivédésére a takarékoskodáson kívül a saját termelési fogyasztás arányának emelése tűnt járható utnak. Ennek hatása az értékben mért fogyasztásban nem nagyon tapasztalható (pl. a községi aktív háztartásoknál 1,7 százalékpontnyi az emelkedés, az inaktívaknál pedig változatlan), mivel az áremelkedés elsősorban olyan termékek esetében volt nagyon jelentős, ahol a saját termelés szerepe elenyésző (pl. tej, tejtermék, liszt, marhahús stb.), míg a többi csoportnál általában kisebb mértékű volt.

Ugyanakkor a saját termelésű fogyasztás arányának jelentős emelkedése tapasztalható a mennyiségi adatoknál. Így pl. a községi aktív háztartásoknál csaknem 50%-kal, a községi inaktív háztartásoknál pedig 33%-kal emelkedett az egy főre

jutó saját termelésből származó huszfogyasztás, ezen kívül elég jelentősen nőtt a burgonya, friss gyümölcs és zsiradékfogyasztáson belül a saját termelés aránya. Bizonyos termékekből a községekben élőknel a saját termelésből származó fogyasztás aránya 75% körüli. Ez vonatkozik pl. a baromfira, tojásra, burgonyára, friss zöldségre, valamint a friss gyümölcs fogyasztásra.

Elsősorban a saját termelésű fogyasztás magas arányának köszönhető, hogy a községekben az alacsonyabb egy főre jutó kiadás ellenére jóval több húst (elsősorban baromfit), tojást, zsiradékot, lisztet, burgonyát, friss zöldséget és gyümölcsöt fogyasztanak, mint a városiak. Magasabb az egy főre jutó cukorfogyasztásuk is, főleg a gyümölcs eltevések, befőzések, valamint a saját termelésű szeszes italok készítése miatt.

3. A gyermekes családok fogyasztási jellegzetességei

A gyermekes családok helyzetének vizsgálatát indokolja a magyar jövedelemeloszlásnak az a jellegzetessége, hogy az aktív háztartások körében a jövedelmi különbségek előidézésében nem a kereseti különbségeknek, hanem az eltérő családösszetételnek, az eltartottak – főleg az eltartott gyermekek – számában fennálló különbségeknek van elsődleges szerepük. Ezért a gyermekes háztartásokban élők jövedelmi helyzete a korábbi évekhez hasonlóan, a családi pótlék többszöri emelése ellenére, meglehetősen kedvezőtlen. Helyzetüket tovább nehezítette az 1988. január 1-jével bevezetett személyi jövedelemadó rendszer, amely megakadályozta, hogy a szülők különmunka végzésével próbálják a gyermekek növekedéséből adódó többletkiadásokat fedezni. A személyijövedelemadó rendszer ugyanis elsősorban az ilyen irányú tevékenységeket adóztatja meg, mivel a többletjövedelmek 1988-ban átlagosan kb. 35%-os adókulcs alá estek (s nem is kerültek bruttósitásra), szemben a főállásban megszerzett jövedelmek átlagosan 10-12%-os adókulcsával. Jelentősen nőttek ugyanis a gyermekruhák, cipők, valamint olyan élelmiszerek (tej, tejtermék stb.) árai, melyek a gyermekek egészséges fejlődéséhez alapvető fontosságúak.

A folyó fogyasztásra fordított kiadások aránya a különböző gyermekszámu háztartásoknál eléggé eltérő, a gyermektelen, valamint a 4 és többgyermekes háztartásoknál kb. 87%-os, a többi csoportnál 81-83% közötti. Ezt az eltérést a lakásépítési, ingatlanvásárlási kiadások eltérő hányada okozza, amely a három, illetve az egy gyermekes háztartásoknál a legmagasabb. Bár a nagyértékű tartós javakra fordított hasonló arány eltérő forintösszegeket jelent, a nagyértékű tartós javakkal való ellátottságban nincsenek túl jelentős eltérések a gyermekes és gyermektelen háztartások között, általában a kétgyermekes háztartásokban a legmagasabb az ellátottsági szint.

Ebben közrejátszik, hogy a gyermek nélküliek összetétele - akikhez a viszonyítás történik - eléggé heterogén, másrészt a javak beszerzése több év alatt fokozatosan történik, s így a többgyermekesek ezek egy részét még akkor beszerezhették, amikor még nem volt gyermekük vagy legfeljebb egy volt. Ezen kívül azt is figyelembe kell venni, hogy az ellátottsági mutató nem tükrözi megfelelőképpen az állomány korában, minőségében, árában meglevő különbségeket. Az azonban így is megállapítható, hogy a korszerű, s egyúttal drágább javakkal való ellátottság (pl. fagyasztógép, automata mosógép, sztereo rádió, színes televízió, gépkocsi) területén a három, illetve négy és több gyermekesek egyértelműen hátrányos helyzetben vannak.

Az elmúlt két év alatt tovább folytatódott ez a tendencia, hogy a lakosság fogyasztásában leginkább "nélkülözhetőnek" ruházkodás részaránya - az árak jelentős emelkedése ellenére - jelentősen csökkent. Így nemhogy előrehaladás lenne ezen a téren, hanem jelentős a volumencsökkenés is. A gyermekes háztartások esetében ez a tendencia főleg a felnőttek ruházkodási kiadásainak visszaesésében nyilvánul meg, mivel a gyermekek esetében - növekedésükből következően - nemigen van lehetőség a vásárlás "elhalasztására". Különösen nagymértékű a 19-29 éves korosztályba tartozó nők ruházati kiadások terén megnyilvánuló hátránya, ahol a 2, illetve 3 és több gyermekes háztartásokban élők e célra fordított kiadása kb. 50-30%-a a hasonló koru

gyermektelen nőknek, s lemaradásuk - s általában a család felnőtt tagjainak lemaradása is - meghaladja a nagyobb gyermekszámu családok gyermekeinek lemaradását. Valószínűleg a fogyasztás más területeire is jellemző ez a tendencia, hogy a többgyermekes háztartások felnőtt tagjai saját fogyasztásuk erőteljes visszafogása révén próbálják gyermekeik fogyasztását szintentartani, azonban a többi területen a korcsoportos fogyasztás elkülönítésére nincs módunk, így ezt csak vélelmezni tudjuk.

A különböző gyermekszámu háztartások fogyasztási szerkezete hasonló a gyermektelenekéhez, a százalékos arányokban tapasztalható kismértékű eltérés azonban forintösszegben mérve már ennél jelentősebb, mivel a gyermekes háztartások egy főre jutó kiadása alacsonyabb a gyermektelenekénél. (A háztartás-költségvetési felvétel adatai szerint 1989-ben az egy gyermekesek kiadása 10,8%-kal, a két gyermekeseké 21,1%-kal, a 3 gyermekeseké 32,6%-kal, a 4 és több gyermekeseké pedig 47,6%-kal volt alacsonyabb a gyermektelenekénél.) Ezért a gyermekek számának növekedésével párhuzamosan egyre alacsonyabb az egy főre jutó kiadások összege. Így pl. bár az élelmiszerfogyasztás aránya a 4 és több gyermekeseknél 6,7% ponttal magasabb a gyermektelenekénél, Ft összegben mérve a fejenkénti évi kiadás mintegy 9400 Ft-tal kevesebb náluk.

Ennek egy részét ugyan indokolni lehet a gyermekek kisebb szükségleteivel, de az, hogy a gyermekes, főleg a többgyermekes családok fejenkénti tej, hus, zöldség, gyümölcs stb. fogyasztása is jelentősen elmarad a gyermektelenekétől, már igencsak elgondolkodtató. Való igaz ugyanis, hogy a gyermekek kalóriaszükséglete (főleg a kisebb gyermekeknél) alatta marad a felnőttekének, azonban fejlődésük, növekedésük miatt relative nagyobb a fehérje, vitamin, s általában értékesebb tápanyagok iránti szükségletük.

Az előbb említeteket támasztják alá az 1989-es élelmiszer fogyasztás mennyiségi adatai.

A mennyiségi adatok alapján különösen a három és többgyermekesek táplálkozása hagy kívánnivalót maga után, ugyanis míg az értékesebb táplálékokból fogyasztásuk elmarad

még a két gyermekesekétől is, ennek ellensúlyozásaképpen, a kalóriaszükséglet kielégítése miatt kenyér és péksütemény, rizs, tészta, liszt, burgonya és szárazhüvelyes fogyasztásuk meghaladja a kétgyermekes családok fejenkénti fogyasztását.

Mindezek azt támasztják alá, hogy a gyermekes, főleg többgyermekes háztartások fogyasztása meglehetősen "kényszerpályán" mozog, a legalapvetőbbnek tekintett kiadásokon tulmenően már alig marad jövedelmük egészségügyi, testápolási, művelődési, üdülési célokra, melyekre összkiadásaiknak csupán mintegy 10%-át fordították.

Táblázatok

1.sz. táblázat

Néhány tartós fogyasztási cikk állománya
(100 háztartásra jutó darab)

	Aktív háztartások			Inaktív		
	1984	1987	1989	1985	1987	1989
Hűtőszekrény	111	124	148	94	102	120
ebből: mélyhűtő	11	22	44	5	9	2
Mosógép	103	104	108	85	91	97
ebből: automata, félautomata	33	42	50	11	14	19
Személygépkocsi	44	49	54	8	9	12
Rádió	170	199	218	130	135	145
ebből: sztereo	37	33	43	8	8	16
Televízió	118	121	120	96	99	107
ebből: színes	25	41	61	10	18	31
Képmagnó	-	3	18	-	-	1
Személyi számítógép	-	3	7	-	-	-

2.sz. táblázat

Egy nyugdíjas háztartásra jutó évi lakásfenntartással kapcsolatos kiadás

	1985	1987	1989	1989/85
	években,	folyó áron	(forint)	(%)
Fűtés, háztartási energia	6458	6979	9856	152,6
Lakbér	1314	1595	1837	139,8
Házadó	174	107	71	40,0
Társasházi, szövetkezeti lakás közös költsége	131	173	311	137,4
Építési kölcsöntörlesztés	594	925	2333	392,8
Lakáskarbantartási kiadás	1542	1754	2503	162,3
Összesen	10213	11533	16911	165,6

3. sz. táblázat

Az aktív és inaktív keresős háztartásoknál az élelmiszerfogyasztás egy főre jutó évi mennyisége */

	Aktív				Inaktív			
	háztartások							
	1985	1987	1989	1989/85 (%)	1985	1987	1989	1989/85 (%)
Nyershus és hal (kg)	22,3	23,1	23,0	103,1	26,2	27,4	27,5	105,0
Baromfi (kg)	20,2	19,5	19,5	96,5	28,2	28,1	28,6	101,4
Hentesáru, füstölt-hus (kg)	18,8	20,1	19,8	105,3	17,2	18,5	18,1	105,2
Tojás (db)	210,1	212,6	216,6	103,1	294,7	302,0	305,4	103,6
Tej (l)	83,9	86,4	84,1	100,2	120,9	124,0	117,2	96,9
Zsiradék(kg)	19,0	19,6	19,9	100,5	28,4	29,4	29,8	104,9
Cukor (kg)	17,7	18,7	22,0	124,3	29,8	33,1	36,0	120,8
Liszt (kg)	18,4	18,6	19,2	104,3	34,3	35,3	35,9	104,7
Burgonya(kg)	42,9	40,9	43,0	100,2	65,5	65,1	70,2	107,2
Friss zöldség (kg)	55,6	54,8	49,4	88,8	86,7	86,2	80,1	92,4
Tartósított zöldség (kg)	5,0	5,3	4,9	98,0	5,3	6,4	5,6	105,7
Friss gyümölcs (kg)	44,4	44,8	47,4	106,8	65,6	68,9	76,2	116,2
Tartósított gyümölcs(kg)	5,6	7,5	7,8	139,3	4,8	6,1	6,1	127,1
Déli-gyümölcs(kg)	4,7	4,4	5,6	119,1	6,2	5,9	6,4	103,2

*/ Csak a háztartásban fogyasztott mennyiség.

4.sz. táblázat

Az egy főre jutó évi személyes célú kiadás összetétele az aktív keresős háztartásokban, 1989.

	Buda- pesti	Városi	Községi	Buda- pesti	Városi	Községi
	Ft-ban			%-ban		
Élelmiszerek	22873	20488	20519	27,6	28,8	32,2
Élvezeti cikkek	5197	4388	4694	6,3	6,2	7,4
Ruházkodás	6792	6450	5969	8,2	9,2	9,4
Lakásfenntartás	12416	10378	9189	15,0	14,6	14,5
Gépkocsi- fenntartás	5742	4443	3752	6,9	6,7	5,9
Egyéb közlekedési kiadás	2699	1349	1204	3,3	1,9	1,9
Háztartás- és lakásfelszerelés	3059	2312	2115	3,7	3,2	3,3
Egészségügy, testápolás	2907	1864	1401	3,5	2,6	2,2
Művelődés, üdülés	7168	4057	2696	8,6	5,7	4,2
Egyéb személyes célú kiadás	2857	2425	1977	3,4	3,4	3,1
Összesen	71709	58154	53516	86,5	81,7	84,2
Nagyértékű tartós javak	8665	7423	6697	10,4	10,4	10,5
Lakásépítés, ingatlanvásárlás (építési kölcsön- törlesztés nélkül)	2613	5650	3416	3,1	7,9	5,4
A kettő együtt	11278	13073	10113	13,5	18,3	15,9
Mindösszesen	82987	71227	63629	100,0	100,0	100,0

5.sz. táblázat

Az egy főre jutó évi személyes célú kiadás összetétele az inaktív keresős háztartásokban, 1989.

	Városi Községi Összes			Városi Községi Összes		
	Ft-ban			%-ban		
Élelmiszerek	24086	24785	24376	36,8	44,9	39,8
Élvezeti cikkek	4320	4772	4507	6,6	8,7	7,4
Ruházkodás	3802	3426	3647	5,8	6,2	6,0
Lakásfenntartás	11013	8471	10486	18,2	15,4	17,1
Gépkocsi- fenntartás	2009	909	1553	3,1	1,7	2,5
Egyéb közlekedési kiadás	1737	1008	1435	2,6	2,8	2,3
Háztartás- és lakásfelszerelés	3041	2190	2688	4,6	4,0	4,4
Egészségügy, testápolás	3373	1954	2785	5,2	3,5	4,6
Művelődés, üdülés	3246	1602	2564	5,0	2,9	4,2
Egyéb személyes célú kiadás	2225	2216	2221	3,4	4,0	3,6
Összesen	59752	51333	56262	91,3	93,1	91,9
Nagyértékű tartós javak	3689	2709	3283	5,6	4,9	5,4
Lakásépítés, ingatlanvásárlás (építési kölcsön- törlesztés nélkül)	2023	1125	1651	3,1	2,0	2,7
A kettő együtt	5712	3834	4934	8,7	6,9	8,1
Mindösszesen	65364	55167	61195	100,0	100,0	100,0

6.sz. táblázat

A saját termelésű fogyasztás aránya 1989-ben (%-ban)

	Buda- pesti	Városi	Községi	Buda- pesti	Városi	Községi
	Aktív			Inaktív háztartásokban		
Élelmiszereken belül a saját termelésű fogyasztás aránya	5,7	20,8	36,6	5,0	18,6	40,7
Élvezeti cik- keken belül a saját termelésű fogyasztás aránya	2,9	8,7	15,9	4,8	11,0	29,9

7.sz. táblázat

A fontosabb élelmiszerek fogyasztásának egy főre jutó évi mennyisége 1989-ben */

	Buda- pesti	Városi	Községi	Buda- pesti	Városi	Községi
	Aktív háztartásokban			Inaktív		
Nyershus és						
hal (kg)	24,0	23,0	22,5	29,6	29,0	25,0
Baromfi (kg)	14,4	17,7	23,4	22,0	25,5	35,0
Hentesáru, füstölthús (kg)	20,9	19,9	19,3	17,8	17,1	19,1
Tojás (db)	174,2	211,2	239,3	230,0	290,3	358,4
Tej (l)	84,0	86,3	82,0	110,6	120,7	117,6
Zsiradék (kg)	17,2	19,0	22,0	24,4	29,8	32,7
Cukor (kg)	16,5	20,9	25,4	25,8	36,9	40,6
Liszt (kg)	11,9	16,4	25,0	21,3	35,2	44,1
Burgonya (kg)	41,6	39,8	46,7	59,8	76,8	70,0
Friss						
zöldség (kg)	43,9	45,9	55,2	73,3	76,7	86,6
Tartósított						
zöldség (kg)	8,0	4,7	3,8	8,4	5,6	4,1
Friss						
gyümölcs (kg)	43,3	48,7	47,8	71,1	76,7	78,4
Tartósított						
gyümölcs (kg)	11,6	8,5	5,5	8,8	6,2	4,5
Déli- gyümölcs (kg)	9,0	5,6	4,2	10,8	6,5	4,1

*/ Csak a háztartásban fogyasztott mennyiség.

8.sz. táblázat

A különböző gyermekszámu háztartások korcsoportos ruházatkodási kiadásai 1989-ben (Ft)

A háztartás tagjai közül	Eltartott gyermekek száma				
	0	1	2	3	4 és több
A nők kiadásai:					
15-18 éves	12997	11772	11242	9701	8304
19-29 éves	12402	8282	6141	5844	3772
30-44 éves	7288	6225	6031	5199	5184
45-54 éves	6010	5235	5262	4255	7259
55-69 éves	4448	1491	1051	50	-
70 éves és idősebb	1282	465	574	49	-
A férfiak kiadásai:					
15-18 éves	10679	10732	10255	9239	5922
19-29 éves	9279	7821	6983	4103	3555
30-44 éves	6109	5203	5027	4388	4526
45-54 éves	5099	3914	3479	3531	5577
55-69 éves	3276	1793	2508	1501	1564
70 éves és idősebb	2911	1375	1919	990	-
A gyermekek kiadásai:					
- 3 éves	-	9227	5348	4525	3701
3 - 5 éves	-	7476	4508	4537	4910
6 - 10 éves	-	9098	6706	5365	4640
11 - 14 éves	-	10926	8907	8172	7117

9.sz. táblázat

A fontosabb élelmiszerek egy főre jutó évi mennyiségei 1989-ben */

	Eltartott gyermekek száma				
	0	1	2	3	4 és több
Husfélék (kg)	81,4	62,1	53,6	51,0	51,1
Tojás (db)	290,1	211,1	186,8	176,0	162,9
Tej (l)	93,9	80,9	79,9	82,3	87,9
Sajt (kg)	2,5	2,2	1,9	1,3	1,1
Zsiradék (kg)	27,2	19,3	16,7	16,4	16,8
Kenyér, pék-sütemény (kg)	97,0	77,2	70,0	74,1	74,9
Liszt, rizs, tészta (kg)	39,5	25,5	21,9	23,9	27,5
Burgonya (kg)	58,2	41,5	34,7	38,3	44,3
Szárazhüvelyesek (kg)	2,5	1,7	1,4	1,7	1,8
Dió, mandula stb. (kg)	1,4	1,0	0,8	0,7	0,6
Cukor (kg)	31,8	20,5	18,1	16,7	18,8
Friss zöldség-félék (kg)	71,3	48,2	39,9	36,4	39,7
Tartósított zöldség, főzelék (kg)	5,9	4,9	4,2	4,6	5,2
Friss hazai gyümölcs (kg)	66,2	44,9	40,8	35,8	35,8
Tartósított gyümölcs (kg)	1,1	1,1	1,0	0,9	0,8
Gyümölcs és zöldséglevelek (l)	6,5	7,8	6,7	5,9	5,2
Tartósított gyümölcs (kg)	7,6	8,9	7,7	6,8	6,0
Déligyümölcs (kg)	6,2	6,0	5,4	4,5	3,5

*/ Csak a háztartásban fogyasztott mennyiség.

RÁKOSI MÁTYÁS

***A jegyrendszer megszüntetéséről,
a mezőgazdasági áruk szabad forgalmáról,
a munka- és állami fegyelemről***

***Beszámoló a MDP Központi Vezetőségének
1981. november 30-i ülésén***

**KIADJA
A MAGYAR DOLGOZÓK PÁRTJA KÖZPONTI VEZETŐSÉGE
AGITÁCIÓS- ÉS PROPAGANDA OSZTÁLY**

IV.

után minden megkezdett hónapjára 10%-os adópótlékot kell számítani. Ugyancsak havi 10%-os pótlékot kell számítani az aranykoronában fizetendő közszolgáltatásoknak az 1924. évet megelőző időkből származó tartozásaira az 1924. évi június hó 30-áig (amely napig azok a tartozásnak megfelelő összegű papírkoronával törleszthetők) teljesített befizetés esetében is.

Az aranykorona értékre való áttéréssel, valamint a folyó évi befizetéseknek átszámításával járó nagymértvű munkatöbbletre való tekintettel elrendelem, hogy az aranykorona értékben fizetendő köztartozásoknak végrehajtás útján való behajtását mindaddig, amíg a múlt évi hátralékok egyesítése és azoknak, valamint a folyó évi lerováásoknak aranykorona értékre való átszámítása befejezést nem nyert, — legkésőbb azonban a folyó évi július hó 15-éig — mellőzze, illetve csak veszély esetén fogantartsa.

A továbbra is papírkoronában fizetendő köztartozásokat, úgyszintén az állami kölcsönelőleg — illetve kölcsönhátralékokat azonban nem fizetés esetén az előírt határidőben be kell hajtani.

Budapesten, 1924. évi május hó 8-án.

A miniszter helyett:

Dr. Vargha Imre s. k.
államtitkár.

278.

A m. kir. pénzügyminiszter 1924. évi 71.000. számú rendelete,

a jövedelem- és vagyonadó fizetésére kötelezett személyek állami kölcsönéről.

Az államháztartás hiányainak fedezése céljából felveendő belső kölcsönről szóló 1924. VI. t.-c. a jövedelem- és vagyonadó fizetésére kötelezett személyeknek állami kölcsönszolgáltatására nézve a következő rendelkezéseket tartalmazza:

1. §. (1) Felhatalmaztatik a kormány, hogy az államháztartás egyensúlyának helyreállításáról szóló törvény 3. §-a értelmében felveendő törlesztéses kölcsönön és a 32.000/1924. számú pénzügyminiszteri rendelet alapján kivetett kölcsönelőlegén kívül a folyó bevételek által nem fedezett állami kiadások fedezésére 5%-os járadékkölcsönt vehessen fel.

(2) A jelen törvény alapján felveendő kölcsön a 32.000/1924.

A m. kir. kereskedelemügyi miniszter 1930. évi 147.487/1930. számú körrendelete,

a kényszerkölcsönkötvények üzletszerű összevásárlásánál előforduló visszaélések meggátolásáról.

Tudomásomra jutott, hogy egyes vidéki községekben ügybőkök házról-házra és tanyáról-tanyára járva összevásárolják az 1924. VI. törvénycikk alapján kibocsátott 5 százalékos magyar járadékkölcsön (kényszerkölcsön) kötvényeket, és pedig oly olcsó áron, hogy az a mellett, hogy az egyszerű és tapasztalatlan kötvénytulajdonosok súlyos károsításával jár, alkalmas arra, hogy a magyar állam hitelében való bizalmat gyengítse.

Az ily eljárás megakadályozása céljából felhívom Címet, hogy intézkedjék az iránt, hogy azok ellen, akik valamely iparengedéllyel bíró cég nevében továbbadás céljából végzik a szóbanlévő vásárlásokat, a nélkül, hogy maguk önálló bank- és pénzváltó iparengedéllyel bírnának, és állandó alkalmazotti minőségüket igazolni nem tudnák, továbbá azok ellen, akik ezen eljárásokban a 30/1927. P. M. sz. rendelet rendelkezéseit figyelmen kívül hagyják, nevezetesen a vásárlások alkalmával számlát nem szolgáltatnak ki, vagy pedig a számlát nem az idézett rendelet 10. §-ában előírt módon állítják ki, a rendőri büntető eljárás az ipartörvény rendelkezéseibe ütköző tiltott iparüzés, illetőleg az idézett rendelet büntető rendelkezéseibe ütköző eljárás miatt haladéktalanul megindíttassék, és erről egyidejűleg azt az iparhatóságot is értesítsék, amelynek területén az említett engedéllyel bíró cég székel.

Budapesten, 1930. évi október hó 15-én.

A miniszter helyett:
Kállay s. k.

A jegybank története 1914-1924

(Részletek)

Jegybank és állam viszonya a háborús években

(...)

Az 1914. augusztus 14-i megállapodás alapján folyósított kölcsön szeptember végére elfogyott. A hadikiadások fedezése végett a kormány újabb tárgyalásokat kezdeményezett. A gazdasági helyzet ugyanis egyértelművé tette, hogy államkötvényeket sem belföldön, sem külföldön nem lehet elhelyezni, a szűkösen csordogáló külföldi kölcsönöket pedig csak devizapolitikai célokra, illetve az égetően fontos import fedezésére szabad csak felhasználni.

Az 1914. október 7-én megszületett egyezmény alapján a Jegybank 2 md korona váltókölcsönt folyósított a Monarchia két állama részére, Magyarország kvótaarányos részesedése 728 millió korona volt. A kamatozást évi 1%-ban határozták meg. 1915. Április 12-én ugyanilyen feltételekkel pótmegállapodás született újabb 800 millió korona hitelről, melyből a magyar kormány részére 291,2 millió koronát folyósítottak.

1915. folyamán, különösen Olaszország hadbalépése után, világossá vált, hogy többé nem lehet a háború gyors befejeződésével számolni. A harci események időbeli elhúzódása pedig szükségessé tette a háború finanszírozási rendszerének állandóbb, szilárdabb alapokra helyezését, a jegybanki hitelek új konstrukciójának kidolgozását.

1915. június 18-án miniszteri értekezletet tartottak Bécsben a magyar pénzügyminiszter kezdeményezésére. A végül eredmény nélkül zárult megbeszélésen az állam és a Jegybank viszonyának számos konfliktusa került napvilágra. Az osztrák és a magyar pénzügyminiszter nehezményezte a Jegybank merevségét, azt, hogy csak meghatározott feltételekkel, csak korlátozott összegű hiteleket hajlandó nyújtani, ráadásul csak

egyedi kölcsönszerződéseket hajlandó kötni, ami minden új igény esetén új és hosszadalmas tárgyalásokat tesz szükségessé.

A két pénzügyminiszter államjegyek kiadásával fenyegette meg az Osztrák-Magyar Bank jelenlevő kormányzóját, aki, tekintettel a korábbi rossz tapasztalatokra, ezt minden körülmények között ellenezte.

A bankkormányzó viszont a hadvezetőség szemére hányta annak felelőtlen költekezését, és felszólította, hogy külföldi vásárlásainál járjon el takarékosabban. Popovics Sándor azt is sérelmezte, hogy a két pénzügyminisztérium megsértette az 1900. évi szerződést, melynek értelmében valamennyi, az Államkincstárba befolyó külföldi fizetési eszközt a Jegybanknál helyeznek el, ennek fejében pedig a bank ellátja az államok külföldi fizetési szolgálatát. Az 1914 novemberében ill. 1915 júniusában felvett német kincstári váltókölcsönből folyósított összegek ugyanis nem kerültek átutalásra az Osztrák-Magyar Bankhoz.

Popovics Sándor (a Jegybank elnöke) indítványozta, hogy a bankjegyforgalom csökkentése érdekében bocsássanak ki kamatozó pénztárjegyeket. Elképzelése azonban megghiúsult az osztrák pénzügyminiszter ellenállásán.

Az Osztrák-Magyar Bank teljesítette a hadviselő kormányok kérését, s 1915. július 15-én megszületett a megállapodás egy olyan új hitelkonstrukcióról, mely esetről esetre, külön tárgyalás nélkül megújítható volt, s a kormányok hiteligénye így gyorsan és egyszerűen kielégíthető lett.

A szerződés értelmében a Jegybank 1,5 milliárd korona hitelt nyújtott adóslevelek ellenében, amelyből Ausztria részesedése 954 millió, Magyarorszáké pedig 546 millió korona volt. Az 1,5 milliárdos kölcsönt 1915-ben még egy alkalommal, 1916-ban négyszer, 1917-ben ötször, 1918-ban már tizenegyszer folyósította az Osztrák-Magyar Bank. A kamatlábat eredetileg 1%-ban határozták meg, 1915 szeptemberében azonban kiderült, hogy még ezt az alacsony kamatozást sem bírják el a háborús kiadások alatt megroskadt költségvetések, ekkor 1/2%-ra szállították le.

Popovics Sándor 1926-ban, az infláció után írt könyvében némi mentegetőzéssel ír az 1915. július 15-i megállapodásról, hiszen a kortársak, s az utókor is e hitelkonstrukcióban látta a költségvetés korlátlan jegybanki finanszírozásának, a fedezetlen pénzkibocsátásnak legfőbb okát, a korona értékének elvesztéséért felelőst intézményt. Popovics felidézi 1915 nyarát, amikor az önállóságát már elveszített jegybankot - ellenállása esetén - katonai igazgatás alá helyezéssel fenyegették. Nem tudom ellenőrizni, hogy igaz-e ez az állítás, de az bizonyos, hogy az Osztrák-Magyar Bank vezetői pontosan tudták, hogy a jegybanki hitelek jelentik a háború finanszírozásának egyetlen lehetséges forrását. A Monarchia kiélezett belpolitikai viszonyai közepette, a "Burgfrieden" mindenáron való fenntartása érdekében, nem volt lehetőség más belső tartalékok mozgósítására. Az adóemelésekkel járó társadalmi feszültségeket egyik állam sem merte megkockáztatni, s így egyetlen megoldásként a jegybanki hitelek maradtak.

Ez a kényszer szülte döntés számos veszélyes következménnyel volt terhes, mindenekelőtt egy inflációs folyamat elindításával, mely az egyes társadalmi csoportokat előre nem látható, és egyenlőtlen mértékben nyomorította meg. A baljós jelek azonban még évekig nem tudatosultak, sőt 1916-ig bizonyos inflációs gazdasági prosperitás is kibontakozott. Az 1,5 milliárdos hitelek segítségével még további három éven keresztül folytathatta a háborút az ebbe egyre inkább beleroppanó Monarchia.

A háborús költségvetések

Magyarország állampénzügyi helyzete a Wekerle-féle reformoknak köszönhetően a múlt század kilencvenes éveinek elejére rendeződött. A költségvetés egyensúlyi helyzetét a 20. század elejétől (különösen Bosznia-Hercegovina annektálása, majd a balkáni háború után) fokozódó katonai kiadások rendítették meg, s a világháború kitörését megelőzően már tekintélyes deficit jelentkezett. Az 1913. évi zárszámadás 426,3 millió korona hiánnyal zárult.

Az adóbevételek növelését már a háboru előtt megnehezítették a belpolitikai élet feszültségei, így az 1909-ben megalkotott, korszerű új adótörvények életbeléptetését, a ház- és a földadóról szólóak kivételével, a parlamenti pártok több ízben meghiúsították.

A háboru időszak alatt új költségvetést nem állítottak össze, hanem 1914-15. évi állami költségvetési törvény érvényes lett, időről időre alkotott felhatalmazási törvények alapján, a háboru egész tartamára kiterjesztve. Teleszky János, aki 1917 nyaráig Magyarország pénzügyminisztere volt, ezt azzal magyarázta, hogy az osztrák belpolitikai viszonyok miatt a közös kiadások megállapítására hivatott delegációk nem voltak egybehívhatók egészen 1917 végéig. A háborus költségek az osztrák-magyar kiegyezés értelmében a monarchia közös kiadásait képezték, és ennek meghatározása nélkül új költségvetés összeállítása felesleges lett volna.

A Tisza kormányt felváltó Wekerle kabinet 1917 novemberében ugyan a parlament elé terjesztette az 1917-18. évi költségvetési előirányzatot (amelyet egyébként még elődje készített elő), ám ennek összeállításánál a háboru okozta változások figyelembe véve nem lettek, békeállapotok alapulvételével készült, és végül a parlament ezt nem is tárgyalta.

Teleszky szerint a háboru miatt a kiadások és bevételek alakulása olyannyira bizonytalan és előre nem látható volt, hogy ez már önmagában is értelmetlenné tette volna államháztartási előirányzatok készítését.

A későbbi pénzügyminiszter, Kállay Tibor, egy, a béketárgyalásokra készített emlékiratban írt erről 1919 végén: "Egy kormány sem akart ugyanis háborus költségvetést egybeállítani, mert egyik sem számított arra, hogy a háboru a költségvetés összeállításától számítva még egy évig eltarthat. Annak pedig, hogy a költségvetés a normális viszonyok helyreállításának a feltételezése mellett készítettessék el, akadályát képezte a háboru kifejlésének bizonytalansága, és azok a nehézségek, amelyekbe a háboru elhúzódásával folytonosan súlyosbodó pénzügyi viszonyaink között a béke utáni jövőre szóló programoknak a felállítása ütközött.

Ilyképpen az államháztartás az 1914/15. évi költségvetési törvény rendelkezéseinek hatályát meghosszabbító felhatalmazási törvények (költségvetési provizóriumok), továbbá a háboru esetére hozott régebbi törvények és a háboru alatt esetről-esetre megalkotott speciális törvényes rendelkezések alapján vitetett tovább."

Az alábbi tábla adatai alapján szembetűnő, hogy a háborus években mind az állami kiadások, mind pedig a bevételek között a rendkívüli tételek (átmeneti kiadások ill. rendkívüli bevételek) voltak a meghatározó összegek. Ez nem is csodálható, hiszen a hadikiadások átmeneti tételként könyveltettek el, miként a bevételi oldalon a hitelműveletek eredményei a rendkívüli bevételek között.

A zárszámadások szerint utalványozott állami kiadások és előírt állami bevételek, 1913-1918 (millió korona)

Év	Kiadások neve			
	Rendes	Átmeneti	Beruházási	Összes
1913	1771.0	305.4	268.6	2345.0
1914/15	1720.9	4884.0	65.0	6670.0
1915/16	2136.7	10083.1	123.1	12342.9
1916/17	2752.2	8009.2	149.1	10910.8
1917/68	3638.5	8415.6	196.8	12250.9
1918. *	1592.9	5217.4	95.8	6906.1

	Bevételek neve		
	Rendes	Rendkívüli /1/	Összes
1913	1887.1	709.9	2597.0
1914/15	1876.4	5449.5	7325.9
1915/16	2319.0	9825.2	12144.4
1916/17	2555.9	7132.9	9688.8
1917/18	3677.2	10813.4	14490.6
1918. *	1733.1	5069.2	6802.3

1/ Kölcsönből eredő bevételekkel együtt

*/ 1918. júl. 1-1918.okt. 31-i zárszámadás adatai.

Forrás: Teleszky János: A magyar állam pénzügyei a háború alatt. Bp., MTA, 1927, 53, 153. old.

Magyarország I. világháborúval kapcsolatos kiadásait 32,7 milliárd koronára becsüli Teleszky János könyvében, ami több mint 34-szerese volt egy békeév átlagos költségvetési bevételének.

Bár ez az arány nem tűnik a legkedvezőtlenebbnek nemzetközi összehasonlításban figyelembe kell azonban azt is venni, hogy Magyarország háborús kiadásainak alig 5,2%-át fedezték az adóbevételek, ami Németország után a legalacsonyabb arány volt a nagyobb európai hadviselő hatalmak között.

Ennek oka részben Magyarország elavult adószerkezete volt. 1917-ig nem volt jövedelem- és vagyonadó, s a bevételekben meghatározó részt tettek ki a nem, vagy csak nehezen növelhető tételek (monopoljogokból, jövedékekből, állami üzemekből származó bevételek). Annak ellenére, hogy a háború alatt több új adónemet bevezettek (a Tisza kormány az adóemeléssel szemben mutatkozó nagy ellenállás miatt inkább új adófélék bevezetésével, mintsem a régiek emelésével igyekezett a bevételeket növelni) az eredmények messze elmaradtak a várakozások mögött.

Az első világháború költségei a költségvetési bevételek arányában

1913. évi költségvetési bevételek = 100

Magyarország	34,23
Ausztria	33,35
Németország	63,71
Franciaország	29,66
Nagybritannia	45,38

Forrás: Teleszky János: i.m. 414. oldal

1916-ban fogadta el az országgyűlés a jövedelemadóról, a vagyonadóról és a hadinyereségadóról szóló törvényeket, 1917-ben pedig bevezették a vasuti hadiadót. Bár a jövedelem- és vagyonadó már korszerű adófajtáknak voltak tekinthetők, melyek rugalmasabb pénzügyi politikát tettek lehetővé, a háború alatt

ezek az adófajták nem váltották be a hozzájuk fűzött reményeket. Teleszky János, a háborús időszak egyik pénzügyminisztere (1912-17) ennek okát a következőkben látta: "Ezeknek az adónemeknek a befizetési eredménye ... nemcsak a lakosság adófizetési készségének nagy hiányosságát, de azt is tanúsítják, hogy az adóigazgatás, különösen, a háború utolsó éveiben, a reá háruló feladatokkal jól megbirkózni képes már többé nem volt. ... a kivetett adónak jelentékeny része a jogorvoslati eljárás során törlésbe került."

Különösen rossz konstrukciónak bizonyult a hadinyereségek lecsapolását célzó 1916. évi XXIX. tc. A megadóztatás alapját a nyilvános számadásra kötelezett vállalatoknál az a többlet képezte, amellyel a háborús évek nyeresége meghaladta az 1914. augusztus elseje előtt lejárt öt üzletév átlagos nyereségét. Az adó kivetését már eleve nagymértékben megnehezítette, hogy a pénzügyi hatóságok nem rendelkeztek a békeévek jövedelmeire vonatkozó adatokkal, s ezért azok csak utólag, személyes bevallás alapján voltak megállapíthatók. De a törvény szövege is rendkívül sok kibuvót hagyott, s az a tény, hogy csak a többlet nyereséget kívánta megadóztatni, lehetővé tette igen nagy jövedelmek kivonását az adózás alól.

Az adóbevételek tehát sem a kiadások növekedésével, sem az előrehaladó inflációval nem tartottak lépést. A bevételek növelését igen erősen akadályozták a Monarchia belső ellentétei, s a magyar politikai élet feszültségei. A Tisza kormányt felváltó kabinetek már érdemben nem foglalkoztak ezekkel a kérdésekkel, Wekerle Sándor pénzügyminiszter adóemeléssel kapcsolatos javaslatai heves ellenállást váltottak ki a parlamentben.

A háborús kiadásokat végül is az állam eladósodása révén, hitelek felvételével fedezték. Teleszky János számításai szerint a háborús kiadások 53,2%-át hadikötvények kibocsátása, 29,9%-át a jegybanktól felvett hitelek, 6,7%-át pedig egyéb források, elsősorban a kereskedelmi bankoktól felvett hitelek fedezték. A kiadások 5,2%-át külföldi kölcsön finanszírozta. A fennmaradó 5,2%-ot a költségvetési bevétel fedezte.

A legjelentősebb tétel tehát az állami hadikölcsön volt. Magyarországon nyolc alkalommal bocsátottak ki

hadikötvényeket, melyek a háboru előtti kamatszintet jelentősen meghaladó, 5,5-6%-os kamatot biztosítottak tulajdonosaik számára. Bár Magyarországon nem volt hagyománya az állami értékpapírok belföldi elhelyezésének, a kibocsátások sikereseknek bizonyultak. A hadikölcsön kötvények kezdetben igen népszerűek voltak, sokan jegyezték hazafias felbuzdulásból, vagy egyszerűen megtakarítási célból, mégis nagy hányaduk, s a későbbi kibocsátásokból gyakorlatilag az összes kötvény lombardirozásra visszakerült a jegybankhoz. A kötvények névértékének 75%-a erejéig az Osztrák-Magyar Bank hitelt nyújtott a kötvény tulajdonosának. Mindezek következtében a kötvényjegyzések nem mindig valódi felhalmozást mobilizáltak. Az állami kötvénykibocsátás valójában nem volt más, mint az állami költségvetés jegybanki finanszírozásának burkolt formája. Az államkötvények nagy népszerűsége, a szilárd (s később alaptalannak bizonyult) hit az állami papírok értékeiben szintén egyik jele volt a tőkes alapon szerveződött pénzforgalom fejletlenségének. A hazai gyakorlatban egyedül a hiperinfláció időszakában került sor arra, hogy kisebb megtakarítások pl. részvényvásárlás formájában ipari hitelforrássá váljanak, az állam, mint adós mindenképpen előnyt élvezett a gazdasággal szemben.

A hadikötvény kibocsátás, mint láttuk, végső soron a költségvetés burkolt jegybanki finanszírozásának formájává vált, s nem volt jelentéktelen az az összeg sem, amit az államháztartás közvetlenül a Jegybanktól vett igénybe.

Magyarország háborús kiadásainak csak minimális részét (5,1%-át) fedezte külföldi kölcsön. A hitelek egy részét a német kormánnyal kötött egyezmény alapján, kincstári váltók ellenében egy berlini bankcsoport nyújtotta. E hitelek célja azonban nem a háboru költségeihez való hozzájárulás, hanem a Németországgal szemben mutatkozó külkereskedelmi deficit fedezése volt. A hitelek azonban olyan jelentéktelenek voltak, hogy még e célt sem érték el. Német kölcsön finanszírozta a Haditermény Rt. romániai gabonavásárlásait is. Magyarország számára Hollandia, Dánia, Svájc és Svédország nyújtott hiteleket részben áruszállítás, részben állami pénztárjegyek ellenében.

Végül tehát a Jegybank vált a gazdaság legfontosabb pénzforrásává. A nem valódi felhalmozást mobilizáló kötvénykibocsátás, a költségvetés jegybanki finanszírozása pedig így módon fontos inflációkeltő tényező lett.

Ha a magyar háborús pénzügyeket európai összehasonlítás tárgyává tesszük, leginkább Németország esetében találunk párhuzamokat, s ez nem véletlen, hiszen a két országot a szövetségesi hűsége kivül, számos történelmi kapcsolat is összefűzte. Németországban is, akárcsak Magyarországon komoly gondot jelentett az elavult adórendszer, melyet a háború alatt bevezetett új adónemek (jövedelem-, vagyon- és hadinyereségadó) sem tettek igazán korszerűbbé. A helyzetet tovább súlyosbította a regionalizmus, a szétagoltság, mivel az adókat, a vámok és a fogyasztási adók kivételével, a szövetséges államok vetették ki és szedték be, nem volt egységes, birodalmi adórendszer. A háború finanszírozásának német alapelve - "fizessen az ellenség" - természetesen nem pótolhatta a hiányzó bevételeket, s ezek helyébe itt is az államkölcönök, hadikötvények, jegybanki hitelek léptek.

Franciaországban a háborús kiadások jelentős részét (61%) a lakosság körében igen népszerű és elterjedt államkötvények kibocsátásával fedezték. A háború pénzügyi mérlegét kedvezően befolyásolták a külföldi hitelek, amelyeket Anglia, majd a háború második felében az Egyesült Államok nyújtott Párizsnak. (A kiadások 25%-át finanszírozták a külföldi kölcsönök.)

Az infláció szempontjából legsikeresebbnek az angol és amerikai megoldás bizonyult, ahol a kiadások kb. egyharmadát fedezte adóbevétel, s ahol a viszonylag egyszerűen kezelhető és igen rugalmas jövedelemadónak fontos szerep jutott. Nagybritannia esetében fontosak voltak az amerikai hitelek, s a tengerentúli területekkel való szoros gazdasági kapcsolatok.

(...)

A Hegedüs-korszak (1920. december-1921. szeptember)

Korányi Frigyes - bár kinevezésekor feltétlenül élvezte a nagytőke támogatását is - személyében inkább a szövetkezeti

agrárizmust képviselte a miniszteri székben. Utódát, Hegedüs Lórántot azonban már egyértelműen a pozícióit megerősíteni kívánó finánc-tőke reprezentánsának tekinthetjük.

Hegedüs Lóránt a magyar gentry azon vonulatához tartozott, amely a múlt század liberalizmusa, a feltörekvő magyarországi kapitalizmus mellett kötelezte el magát. Hegedüs Sándor volt kereskedelemügyi miniszter fia igen gondos közgazdasági szakképzésben részesült, tanulmányait Budapesten, Berlinben, Londonban és Oxfordban végezte, olyan professzorok irányításával mint Adolf Wagner és Herbert Spencer. Pályafutását – Korányihoz hasonlóan – a Pénzügyminisztériumban kezdte, majd hosszabb európai és amerikai tanulmányutját követően több ízben is parlamenti képviselővé választották munkapárti programmal.

1913-tól a Pesti Magyar Kereskedelmi Bank ügyvezető igazgatója, azt a posztot tölti be, melyet a FMKB, a Magyar Általános Hitelbankhoz hasonlóan, mindig született keresztény szakemberrel töltött be. 1919-ben, Lánczy Leó erőteljes támogatásával, megalapította a TEBE-t (Takarékpénztárak és Bankok Egyesülete), a pénzintézetek, elsősorban a budapesti nagybankok érdekképviselői szervezetét, melynek igazgatójává, 1921-ben elnökévé választották.

1920 végén, az első Teleki-kormány lemondását követően, a megüresedő pénzügyminiszteri székbe immár nem politikust, hanem szakembert (vagyis a finánc-tőke képviselőjét) akartak kinevezni. Hegedüs személye mindenben megfelelt a kívánalmaknak. Származása szaktekintélye, munkapárti múltja, szakmai pályafutása alapján élvezte mind a Teleki-Bethlen csoport bizalmát, mind a nagytőke támogatását.

Hegedüs sosem mulasztotta el liberális beállítottságát hangsúlyozni, több ízben is elhatárolta magát a kor antiszemitizmusától, a numerus clausustól, nem volt tagja egyik kormányon lévő pártnak sem (ami nagymértékben növelte külföldi reputációját), ezért kinevezése előfeltételének tekintették, hogy – mint azt Rubinek nyíltan meg is fogalmazta – "ne helyezkedjék szembe a keresztény-nemzeti irányzattal, ne politizáljon, maradjon meg szigorúan a szakmájánál, mert az ellenkező esetben számolnia kell vele, hogy a párt esetleg

szembefordul vele". Hegedüs ezt szakmai teljhatalmának garantálása mellett el is fogadta, kijelentvén, hogy a politizálásra ideje sincs "amit legjobban az dokumentál, hogy azonnal eltávozik a minisztertanácsról, ha a tárcája ügykörébe vágó dolgokat elintézik, s a politikára térnek át."

Hegedüs Lóránt egy olyan lélektani pillanatban lépett fel, amikor a fokozatos politikai konszolidáció útjára lépő ország felfigyelt a gazdasági-pénzügyi bajokra, az inflációban rejlő veszedelmekre, amikor a politikai vezetés is időszerűnek gondolta a pénzügyi stabilizációt. Hegedüs kezdeti elsőprő sikereit (nemzetgyűlési bemutatkozásakor például az eleinte meglehetősen ellenséges hallgatóságot teljesen meghódította, hossza nyúlt beszéde után percekig viharzott a taps, az ünneplés) nem kis részben irodalmi és szónoki képességeinek köszönhette. Stabilizációs programja körül a korszakban egyedülálló módon - széleskörű propagandát fejtett ki, szónokolt a Keresztény Női Tábor gyűlésein, az Otthon Körben és a Budapesti Kereskedelmi- és Iparkamarában egyaránt, elképzeléseiről népszerűsítő brosurát adott ki.

Hatásának egyik eleme a gazdaság talpraállíthatóságába vetett hit volt: "... erős hitet hozok ide. Amint az egyház sem üdvözülhet hit nélkül, úgy ilyen időben pénzügyi politikát is csak hittel lehet csinálni. Én a magyar éjszakában látok egy csillagot, és a fojtó alagutból látom a kimenetet, csak kell, hogy önök velem jöjjenek, bizzanak egy bizó magyarban és higgyenek abban, akinek hite van."

A csodadoktornak kikiáltott Hegedüst, aki rövid időre maga mögé állította az ország szinte valamennyi politikai tényezőjét, néhány hónap elteltével, bukásakor már csak naiv fantasztaként emlegették.

Hegedüs Lóránt aprólékosan kidolgozott, s a fontosabb érdekképviselletekkel előre egyeztetet stabilizációs programmal lépett hivatalba. A megbízatást egy évre vállalta, mivel úgy gondolta, hogy ennyi idő elegendő elképzelései valóra váltásához.

Hegedüs komplex tervezetet készített, mely tartalmazta a költségvetési egyensúly megteremtését, a pénz vásárlóértékének emelését s az infláció leküzdését egyaránt. Hosszu távu célja

egy erős, aranyalapon álló nemzeti valuta megalkotása volt, mely a nemzetközi pénzügyi piacokon is tényező lett volna. Egy autonóm, aranytartálékokkal is rendelkező, klasszikus értelemben vett jegybank felállítása is szerepelt elképzelései között, amihez külföldi kölcsön szerzését elengedhetetlennek tartotta, bár ez még nem volt időszerű 1920-21-ben.

A tervek szerint az új magyar pénz a magyar frank lett volna, melynek értéke, Hegedüs szerint, a svájci frank öt százalékaival lett volna egyenlő. Wekerle Sándor és Teleszky János ezt az árfolyamot kevesellték (a korona árfolyama 1920 végén, 1,3 centime körül mozgott) és a 10 centime-s árfolyamot is elérhetőnek tartották.

A frankzónához való csatlakozást 1920-ban több neves szakember és politikus is javasolta (Jankovich Béla, Wekerle, Teleszky), mivel ez a lépés Magyarország számára több előnnyel is kecsegtetett. Ismeretes, hogy éppen 1920 folyamán tetőzött a francia külpolitika érdeklődése Magyarország iránt, ekkor fogalmazódtak meg azok az elképzelések, melyek Magyarországot tették volna a francia terjeszkedés kelet-európai bázisává. A magyar gazdasági és politikai vezetésben nagy reményeket ébresztő francia tervekhez jól illeszkedett volna a magyar frankvaluta létrehozása, mely egyben jó alapot kínált volna az újrászerveződő európai nemzetközi pénzügyi együttműködésben való részvételre is. 1920-ban komolyan számolni lehetett azzal is, hogy az utódállamok újonnan létrehozott nemzeti valutái a frankövezethez fognak csatlakozni, a Szerb-Horvát-Szlovén Államszövetség és Románia határozott lépéseket tett ugyanis ilyen irányba.

Hegedüs a frankvaluta kérdését igen lényegesnek tartotta. "... a cél, amely felé megyünk, s amelyet világosan ki kell mondanunk a koronától való elszakadás és a frankvalutával való egyesülés ... A frank felé való közeledést hirdetem tehát, s azt hiszem, egyszer a frankvalutánk találkozni fog a szomszédainkkal." "Én a frankhoz annyira ragaszkodtam, hogy elmentem az akkori francia követhoz és azt mondtam: nézzék a német márka össze fog omlani. Ha Franciaország csakugyan azt akarja, hogy Európában ő legyen a közgazdaság vezetője, menjünk át mi a frankvalutára, de segítsenek. Tudom

természetesen, hogy a mi valutánk nem lesz francia frank, amint külön jegyeztetik a svájci frank és a belga frank, de a magyar franknak is kifog alakulni az értéke, és ami a fő, ugyanabban a matematikai arányban fog állni az aranyhoz, mint a többi frank. Ez azt jelenti, hogy ha egyszer a szabadkereskedelem helyreáll, a különféle frankvaluták olyan meghatározott arányba fognak jutni egymással, hogy az európai valutastabilitást a legjobban meg fogják közelíteni."

A magyar frankvaluta kérdése 1921 második felében fokozatosan vesztett vonzerejéből, párhuzamosan a magyar-francia tárgyalások egyre nyilvánvalóbb sikertelenségével, s végül a meg nem valósult tervek süllyesztőjébe került.

Hegedüs rövid távu céljai között első helyen szerepelt az államháztartás egyensúlyának helyreállítása, amit önmagában is, de másik céljának megvalósításához, a korona értékcsökkenésének megállításához, is elengedhetetlennek tartott.

A költségvetési deficit megszüntetését a kiadások csökkentésével, s a bevételek egyidejű emelésével igen rövid időn belül elérhetőnek látta.

Az állami pénzügyek újra törvényes alapokra való helyezése és a gazdálkodás helyzetének tisztázása érdekében rövid időn belül a parlament elé terjesztette az 1920-21. és 1921-22. évi költségvetési tervezeteket, s így a háború kitörése óta első ízben költségvetési vita indulhatott a nemzetgyűlésben 1921 tavaszán.

Az 1920-21. évi állami költségvetésről szóló törvényjavaslatot eredetileg még Korányi Frigyes nyújtotta be 1920. szeptember 19-én. A törvényjavaslatot 1920-ban nem tárgyalta a parlament. Hegedüs azonban ragaszkodott a letárgyaláshoz, akkor is, ha már csak az elmúlt időszak elszámoltatásáról lehetett szó.

A pénzügyi bizottság 1921. április 26-án nyújtotta be jelentését a nemzetgyűlésnek, amiből kitűnt, hogy a 20,2 md koronás kiadással szemben mindössze 10,5 md korona bevétel állt 1920-21-ben. A 9,7 md koronás deficit létrejöttében minden bizonnyal nem elhanyagolható szerepet játszott a hadsereg felszerelésére szánt több mint 4 md korona.

Az 1921-22. évi költségvetésről szóló törvényjavaslat 1921 májusában került a nemzetgyűlés elé, tárgyalása helyett a Bethlen kormány indennitást kért és kapott a parlamenttől (1921:XXXIV. tc.). Ettől kezdve, egészen a pénzügyi stabilizációig, a kormány nem tárgyalta az éves költségvetéseket a törvényhozással.

Az 1921-22. évi költségvetési előirányzat 26,8 md korona kiadást és 20,3 md korona bevételt irányzott elő.

A 6,5 md koronás deficit jelentős részét az állami tulajdonban lévő üzemek veszteségei okozták. Az államvasutak egyedül 1 milliárdos hiányért voltak felelősek. Hegedüs elképzelései a deficitese állami üzemek privatizációjáról történetesen ismét találkoztak a francia tőkének az államvasutak, állami vasgyárunk iránti érdeklődésével 1920-21 fordulóján.

Hegedüs igen szigorú takarékosági politikát hirdetett meg minden téren. Csökkenteni kívánta a miniszterek és államtitkárok számát, minisztersége alatt a miniszterek nem utazhattak külföldre, szándékában állt a Külügyminisztérium kiadásait is megnyirbálni, mindenekelőtt a követségek számának korlátozásával. Elképzelései kiterjedtek az államapparátus személygépkocsi parkjának értékesítésére is, javaslata szerint az állami főhivatalnokok bérkocsin utazhattak volna.

Hegedüs jelentős mértékben (2,5 md koronával) csökkentette a haditárca költségvetését is: "én a trianoni béke alapján állok. Ennélfogva, míg én itt vagyok egy krajcárt sem fogok semmiféle kalandos vállalkozáshoz adni." jelentette ki, utalva egyebek között a titkos magyar-lengyel illetve magyar-német katonai együttműködési tervekre. Növelte viszont a belügyi, a népjóléti és a kulturális tárca rendelkezésére álló kereteket.

A költségvetési kiadások csökkentése érdekében Hegedüs egységesíteni és redukálni akarta az összes magyar Államadóssági papír kamatlábát, mivel a háború előtti és alatti államkölcsonök adósságszolgálatára elviselhetetlen terhet jelentett a magyar költségvetés számára.

Az állami gazdálkodásban mutatkozó deficit megszüntetése végett Hegedüs új bevételfajtákat keresett, mint pl. a

hadirokkantak segélyezésére szánt hadiváltság, vagy az olyan új adók mint a 2%-os általános forgalmi adó, a gyufaadó, a bortermelési és a vadászati adó.

A bevételek között kitüntetett szerep jutott a vagyonváltságoknak. Hegedüs az öt háborús év vagyonszaporulatát kérte az államháztartás számára az adózóktól, s ezzel az egyszeri nagy összeggel tervezte megszüntetni az államháztartási deficitet, ez biztosította volna az államadósságok rendezésére a fedezetet. A vagyonváltságból származó bevételek lehetővé tették volna - Hegedüs tervei szerint - az állami gazdálkodás folytatását az adóapparátus ujjaszervezéséig és az új adók rendszeres befolyásáig. A vagyonváltság valamennyi vagyonfajtára kiterjedt, nem kívánt az adózótól bevallást, hanem minden tétel külön adózott. Első lépésben az ingó vagyon váltságáról szóló törvényeket fogadta el a parlament. A százezer koronán felüli bankbetétek, a külföldi valuták és értékpapírok 20%-os váltságot fizettek. A 15%-os részvényváltságot nem a részvénybirtokosok, hanem a részvénytársaságok fizették.

A második váltságtörvény az ingatlanokra vonatkozott. A koncepció szerint, melynek kidolgozásában Nagyatádi Szabó István kispárti földművelésügyi miniszternek is nagy része volt, a 15%-os váltságot a kisbirtokosok gabonában fizették (ez egyben biztosította az ellátatlanok számára szükséges gabonamennyiséget is), a közép- és nagybirtok viszont földben rőtta le, ami a földbirtokreform céljára juttatott földterületeket állami kézbe.

Hegedüs a vagyonváltságból számottevő bevételt, 24 md koronát remélt, az ingó vagyon váltságából 5-6 milliárd koronát, a földváltságból legalább másfél millió hold földet. A valóság azonban messze elmaradt a várakozásoktól, különösen az ingatlanváltságnál, ahol masszív ellenállásba ütközött, és a sorozatos engedmények után alig fél millió hold került kincstári tulajdonba végül.

Hegedüs Lőránd fiskális politikájának sarokköve volt, hogy a vagyonváltságból befolyt összegeket nem szabad folyó kiadásokra felhasználni, mivel azokat a költségvetés tartós egyensúlyának megteremtésére szánta. A költségvetési egyensúly

helyreállítását tartotta a fedezetlen pénzkibocsátás megszüntetése előfeltételének. Hegedüs Lóránt 1921 januárjában ígéretet tett arra, hogy május elsején leállítja a bankóprést, később az időpontot előrehozta husvétra.

Hegedüs koncepciója az volt, hogy a költségvetési hiány csökkentésével (a vagyonszállásból befolyó összegekkel) párhuzamosan csökkenti a forgalomban lévő pénzmennyiséget, ami növelni fogja a korona vásárlóerejét. "Az egész adórendszerem abból áll, hogy mindig több rossz és fedezet nélküli pénzt fogok bevonni, mindig több lesz a pénz fedezett része és amilyen mértékben fog nőni a fedezett része, ugyan olyan mértékben fog javulni a mi pénzünk. Ha tehát más papír és áru ára ingadozik is, egy papírban szilárd vagyok, ez a magyar korona."

A korona értékének gyorsabb emelése érdekében Hegedüs mesterségesen növelte a pénzsűkét, a kereskedelmi bankokat rendeletileg kötelezte, hogy március elsejétől emeljék fel a kamatlábakat, és ugyanezt tette április 15-én az Osztrák-Magyar Bank is. "A világban most olcsósági hullám kezdődött, ez elé kell küldeni a mi drágasági hullámunkat. Ezek egy ponton találkoznak és előidézik az olcsósági folyamatot. Ennek akadálya a bankóprést, a sok bankó - ezt mesterséges pénzsűkével lehet lerombolni. Ki kell vonnom néhány milliárdot a forgalomból" nyilatkozott Hegedüs elképzeléseiről. A pénzsűke idejére időzítette Hegedüs a bankjegycicserélést is. Május 9-25. között a 10.000, 5.000, 1.000, 500 és 100 koronás új magyar címleteket hozták forgalomba, a becserélést az Osztrák-Magyar Bank fő- és fiókhálózatai végezték.

A pénzsűke által kiváltott gazdasági nehézségek február végétől kezdtek jelentkezni, s a deflációs krízis a tavasz folyamán tovább súlyosbodott. Még 1921. februárjában még 17 md korona volt a forgalomban lévő pénzmennyiség értéke (bankjegyek és postatakarékpénztári jegyek), addig áprilusra ez az érték 14,5 md koronára csökkent.

A korona külföldi jegyzése már 1921 januárjától emelkedett. Zürichben a korona a januári 1,16 centime-ről májusra elérte 2,62 centime-s árfolyamot. Bécsben a magyar

korona jegyzése szintén januárban szakadt el az osztráktól, addig ugyanis egyformán jegyezték a két valutát, és folyamatosan emelkedve áprilusra elérte a 2,50-es árfolyamot.

A korona értékének emelkedésében, az ideiglenes pénzügyi stabilizáció létrejöttében igen nagy szerepe volt annak, hogy 1920-21 fordulóján világgazdasági válság bontakozott ki. A válsággal együttjáró nagyfoku világpiaci áresés csökkentette a magyar kereskedelmi és fizetési mérleg passzivitását, jótékonyan hatott a korona jegyzésére. Hozzájárult még mindehhez az is, hogy Hegedüs Lőránt - stabilizációs terve elősegítése érdekében - 1921 tavaszán intervenciós vásárlásokat kezdeményezett Zürichben, és a budapesti nagybankokkal egyetértésben, a budapesti tőzsdén is.

Mindez érvényre jutott a belföldi árszínvonal-emelkedés megtorpanásában, 1921 januárjától májusig közel 32%-os árszínvonalcsökkenés lépett fel.

A deflációs folyamat következtében zavarok léptek fel a gazdasági életben, akadozott a termelés és a kereskedelem. Az árfolyam emelkedése megdrágította az exportot, így csökkentek a kiviteli lehetőségek, miközben a belföldi vásárló is tartózkodott a vásárlástól, számítva a bekövetkező újabb áresésre. A gazdákat az élelmiszerárak gyors csökkenése nyugtalanította, fennakadások mutatkoztak a fizetési forgalomban is a fokozódó pénzhiány következtében. Szaporodtak a fizetéseképtelenségek, bár csödesetről nem szól a statisztika.

Az elégedetlenkedőktől Hegedüs türelmet kért, megígérte, hogy leállítja a bankoprést, nem lesz több fedezetlen pénzkibocsátás, jó pénzt ad a rossz pénz helyébe, s megszünteti a restriktív pénzpolitikát. "A mai fedezetlen pénz helyébe fedezett államjegy fog lépni és ez lesz a csöndes, megrázkódtatás nélküli deflációs folyamat."

Minden ígéret ellenére február végétől felerősödött a Hegedüsnek címzett kritika, a gazdasági élet képviselői szembefordultak stabilizációs politikájával. Május közepén az 1921-22. évi költségvetési tervezet vitáján már egyértelműen Hegedüs ellenes támadások hangzottak el a parlamentben. Hegedüsnek egy sor kérdésben visszavonulót kellett fujnia. Az

érdekképviselők elérték, hogy lemondjon az Államadóssági papirok kamatlábának csökkenéséről (május 12.), s a júniusban az ingatlan vagyonváltság tárgyalása is egy vereséggel ért fel számára. Május végéig tartott a külföld bizalma. 1921 tavaszáról feljegyezték, hogy Zürichben a tőzsdén soha nem látott mértékben vásárolták a magyar koronát.

A deflációs folyamat május-június során megfordult, újra emelkedni kezdett az árszínvonal, nőtt a forgalomban levő pénzmennyiség (a májusi 15,3 md-ból júniusban 19,5 md korona lett), s ismét esett a korona árfolyamat. Hegedüs májusban az Osztrák-Magyar Bankhoz kényszerült fordulni. 11,8 md korona Államkölcsönt vett fel.

Ennek ellenére az Állami szükségletek fedezése egyre több gondot okozott számára. Kénytelen volt a vagyonváltságból származó bevételekhez nyulni, s azokat a folyó kiadások fedezésére fordítani. Szeptemberben Hegedüs Hamburgba utazott, ahol amerikai és hamburgi bankokkal tárgyalt kölcsön felvételéről, melyet az Államháztartás folyó szükségleteinek fedezésére akart felvenni a forgalmi adóból származó bevételek megindulásáig. A tárgyalások eredménytelenül végződtek. Hegedüs kinevezésekor, 1920 végén még reménytelennek tartotta azt, hogy Magyarország külföldi kölcsönhöz jusson, s programjában nem is szerepelt ennek felvétele. Hosszu távu elképzeléseinek megvalósításához az autonóm, aranykészlettel bíró jegybank felállításakor azonban már ő is számolt a külföldi kölcsön szükségességével. Miniszterségének utolsó napjaiban már a menthető mentése érdekében próbált kölcsönhöz jutni, eredménytelenül. Szeptember 16-án benyújtotta lemondását, melyet Bethlen István miniszterelnök el is fogadott.

Hegedüs Lőránt kudarcát sokféleképpen magyarázták már. A történeti irodalom általában már a kiinduló koncepciót is elhibázottnak tartja, a kortársak hajlamosak voltak Hegedüs naivitásával, anyai rokonától, Jókai Mórtól örökölt költői hevületével, a rosszabb indulatuak fantasztaságával, realitásoktól való elrugaszkodottságával magyarázni a bukást. Mindez a magyarázat persze elég furcsának tűnhet akkor, amikor tudjuk, hogy Hegedüs minden szombaton értekezletet tartott

fontosabb érdekképviselések vezetőivel a Pénzügyminisztériumban, ahol részletesen megbeszéltek minden lényeges kérdést.

Hegedüs Lóránt 1925-ben a GYOSZ-ban tartott előadásában tervének megbuktatásáért a hadinyereségadót és az ingatlanvagyonváltságot együttes összefogással megtorpedózó nagytőkés-nagybirtokos összefogást tette felelőssé.

Hegedüs Lóránt tizenkét évvel később, 1937-ben irt visszaemlékezésében két fő okra vezette vissza balsikerét: a földbirtok vagyonváltságával szemben mutatkozó nagy ellenállásra, s a vele szemben ellenséges politikai légkörre, "liberális ember ne akarjon politikai tényező lenni akkor, amikor konzervatív korszak van, márpedig minden háború után konzervatív korszak van."

A politikai feltételek 1921 tavaszán-nyarán valóban nem voltak már kedvezőek a stabilizációhoz. IV. Károly visszatérési kísérlete március végén, majd az augusztusban kitörő nyugat-magyarországi felkelés megzavarta a bel- és külpolitikai konszolidációt, s alkalmat adott a hadsereg számára, hogy nehezményezze Hegedüs költségvetési szigorát. A deflációs krízis szembeállította Hegedüssel a gazdasági élet képviselőit is, megszűnt az antiinflációs konszenzus a politikai élet résztvevői között. Bethlen miniszterelnök 1921 szeptemberében megvált nagyon népszerűtlenné vált pénzügyminiszterétől. (...)

Függelék:

4. tábla: A magyar aranykorona értéke papírkoronában, 1914-1924

HONAP	1914	1915	1916	1917	1918	1919	1920	1921	1922	1923	1924
január	1,00	1,16	1,64	1,96	1,90	3,51	49,21	111,80	133,79	599,0	4.348,0
február	1,00	1,18	1,58	2,04	1,89	4,12	60,10	106,91	134,74	673,0	5.556,0
március	1,00	1,26	1,63	2,06	1,92	4,68	50,19	73,30	165,32	907,0	11.111,0
április	1,00	1,28	1,61	2,12	1,97	5,66	43,92	55,41	165,32	1.121,0	12.987,0
május	1,01	1,30	1,56	2,13	2,11	4,95	42,01	43,31	159,96	1.306,0	15.385,0
június	1,01	1,31	1,57	2,38	2,43	6,06	35,00	50,66	190,33	1.820,0	15.385,0
július	1,01	1,30	1,60	2,55	2,61	7,01	33,23	62,02	272,24	3.608,0	14.925,0
augusztus	1,14	1,31	1,62	2,63	2,69	9,87	42,72	78,93	343,83	3.125,0	14.493,0
szeptember	1,15	1,32	1,67	2,52	2,81	13,77	56,48	103,45	490,01	3.333,0	14.493,0
október	1,14	1,36	1,70	2,59	2,37	19,04	75,99	144,74	501,05	3.333,0	14.706,0
november	1,17	1,38	1,90	2,64	2,95	25,71	99,61	188,77	500,14	3.333,0	14.493,0
december	1,15	1,49	2,02	2,23	3,44	34,32	106,38	137,84	466,06	3.333,0	14.286,0

Forrás: Magyar Statisztikai Evkönyv 1914-1924 évfolyamai

Az aranykorona értékét 1919 végéig a zürichi, azon túl pedig a Zürichben számított new yorki paritás alapján számították.

Függelék1. tábla:

A magyar állam költségvetése (millió korona)

É v	Bevétel	Kiadás	Mérleg
1914 első fele	879,8	1.444,6	564,8
1914/1915	1.790,2	4.974,1	4.783,9
1915/1916	2.264,1	12.150,2	9.886,1
1916/1917	2.677,5	10.791,5	8.114,0
1917/1918	3.088,0	12.081,9	8.993,9
1918. júl. 1- okt. 31.	2.753,4	6.618,9	3.865,5
1918. okt. 31-1919. márc. 20.	1.275,6	4.972,6	3.697,0
1919. márc. 21-1919. aug. 6.	820,5	6.426,7	5.606,2
1919. aug. 7-1920. jún. 30.	6.213,8	10.091,6	3.877,8
1920/1921	18.740,2	45.919,7	27.179,5
1921/1922	20.315,0	26.784,0	6.469,0
1922/1923	152.002,0	193.455,0	40.653,0
1923/1924	2.022.937,9	3.207.398,6	1.184.460,7

Forrás: - Magyar Statisztikai Évkönyv 1915-1925. évfolyamai
 - OL Pénzügyminisztérium Kéltay iratok K 275 6. sz.
 V/9. Kínutatások az államháztartás bevételeinek és kiadásainak alakulásáról 1921-1927.
 - A Magyar Királyi Legfőbb Allami Számvevőszék jelentése a magyar államnak 1918. évi november hó 1-től 1919. évi március hó 20-ig és 1919. évi március hó 21-től 1919. augusztus hó 6-ig terjedő időszakokban utalványozott kiadásairól és előírt bevételeiről szervezett kiutatásokhoz. Öp., 1923.

†

Függelék

5. tábla: Az infláció szezonai a korona védelőindexe alapján, 1914-1924

(Az árszínvonal havi átlagos változása)

S z a z o n	1.	2.
1. 1914 július - 1919 március	103,1	n.o
2. 1919 április - 1920 március	117,6	n.o
3. 1920 április - 1921 június	90,6	n.o.
1920 április - 1921 január	102,5	n.o.
1921 február - 1921 június	91,2	92,8
4. 1921 július - 1922 június	100,7	109,2
5. 1922 július - 1924 május	126,4	124,2
1922 június - szeptember	133,1 ^a	129,1
1923 június - szeptember	157,8	140,6

^a 1922 augusztus-október

1 = azok élelmiszerei alapján

Forrás: Magyar Statisztikai Évkönyv 1915-1925.

2 = Oláhosi-Kovács János élelmiszerárindex számítás alapján. Forrás: Közgazdasági Folyóirat 1922-1926.

AZ
ELSŐ MAGYAR
ÁLTALÁNOS
BIZTOSÍTÓ TÁRSASÁG
FŐÜGYNÖKSÉGE.

Győr, 1922. augusztus hó.

Körlevél

az igen tisztelt Ügynök urakhoz.

Az állandóan fokozódó drágaság következtében, személyzeti és dologi kiadásaink oly nagy mértékben megnövekedtek, hogy azok a jelenlegi díjbevételek keretei között fedezetet nem találnak és már-már elviselhetetlen súlyos teherként nehezednek társaságunkra.

Ezen indokok kényszerítő hatása alatt Igazgatóságunk elhatározta, hogy személyzeti és dologi kiadásai fedezésére az eddig felszámított kezelési költségpótlék változatlan fenntartása mellett a következő „drágasági pótlékot” számítjuk fel a felek terhére: a tűz és betöréses lopás elleni biztosításoknál 10 % -ot, az életbiztosításoknál 5 % -ot.

Ezenkívül az életbiztosításoknál szükséges orvosi vizsgálatokból eredő és folytonosan emelkedő költségnek részbeni apasztására kénytelen volt Igazgatóságunk az életbiztosítási kötvény-illetékeket is újból szabályozni olyképen, hogy a f. hó 15-től kiállításra kerülő kötvényekben a kötvény-illetékeket a biztosított tőke 1 % -ában állapította meg, melynek legkisebb összege 200 korona, legmagasabb összege pedig 3000 korona.

Miután a fent említett drágasági pótlékot és kötvény-illetéket a Magyarországon működő összes biztosító társaságok már fel is számítják, azon reményünknek adunk egyben kifejezést, hogy igen tisztelt feleink azok felszámítását szintén méltányosnak fogják tartani és ez nehézséget nálunk sem fog okozni.

Hazafias üdvözlettel

az Első Magyar Általános Biztosító Társaság
győri főügynöksége.

Agoston s. k.

Jerfy s. k.

ALSÓ MAGYAR
ÁLTALÁNOS
BIZTOSÍTÓ TÁRSASÁG
FÜGGYŐNKSÉGE

Székelyföldi :
BIBART, Székelyföldi.

Székelyföldi, 1922. december 2

Körlevél

a t. c. ügynök urakhoz!

Az év végének küszöbén arra kérjük Önöket, hogy úgy elemei, mint élet-
ágazatbeli leszámolásukat *postabéreik részletes jegyzékével* legkésőbb 1923. évi január
10-ig beküldeni és

az összes befolyt díjakat postatakarékpénztári számlákra haladéktalanul
befizetni sziveskedjenek.

A *postabérek* rohamos és tetemes megrágulása miatt díjak 8 napon belüli sze-
mélyes beszedésére kérjük Önöket.

Alaposan és haladéktalanul vizsgálják át a tőlünk kapott okmányokat és ha esetleg:

1. még kiváltatlan érték lenne birtokukban, azonnal szedjék be;
2. törlesztőre vagy perltőre elfogadható váltókat és díjnyugtákat kellő és világ-
gos megokolással okvetlenül év vége előtt tegyék vissza.
3. kárnyugtákat és aláírt díjkötelezőket postafordultával küldjék be hozzánk;
4. visszatett díjkötelezővénnyre a be nem váltás oka, helyettesítés esetén pe-
dig az új kötvény száma pontosan rájegyzendő;
5. *fizetési halasztást egyáltalán senkinek és semmi címen nem adhatunk.*

A bankó elértéktelenedése és a gazdálkodás pénzbősége miatt töreked-
jenek arra, hogy akinél csak lehetséges hitelezés nélkül, vagyis készpénzes kötvény-
nyel biztosítsanak. Feleik érdeke is ez, mert jöhet és jönnie kell fordulatnak és
akkor majd jó pénzzel kell fizetni, tehát az adósok érzékenyen károsodnak.

Társaságunk pedig a mai drága kamatozás mellett ingyenes hitelezéssel erő-
sen károsodik akkor, midőn a kereskedelem minden ágában megszűnt a hitel.

Az erős valutaromlás, valamint az ingó és ingatlan vagyon óriási érték-
emelkedése folytán új tüzetes, minél több tételre bontott felvételekkel, főleg a kis-
gazda általánosbiztosítás népszerűsítésével díjbevételüket az 1923. év folyamán legalább
megtízszerezve, ugrásszerűen emelhetik olyképp, hogy jövő évi évjáradékszerű
jutalék-keresetük, legalább is ideai díjbevételükkel lesz egyenlő.

Írják meg őszinte bizalommal, rátermett és szakavatott ott otthonos szerve-
zési felügyelőink vagy tisztviselőink közül helyi viszonyainkhoz képest kit és mely
napra küldhetünk ki oda vállalt, jelentős díjú, tömeges üzletszerzésre és a ver-
senyek letörésére.

Épületek új mostani tetőépítés árainak kiszámításánál az avulás és karban-
tartás figyelembe vételével ezidőszertől irányítójuk legyen:

bármely fedés négyzetméterenként csurgótól—csurgóig mérve körülbelül belekerül:
6 méter széles épület négyzetmétere 3000 koronába, hozzájön ehhez

7 méter szélességnél	10 ⁰ / ₀	10 méter szélességnél	50 ⁰ / ₀
8 " "	20 ⁰ / ₀	11 " "	75 ⁰ / ₀
9 " "	30 ⁰ / ₀	12 " "	100 ⁰ / ₀

PETŐ IVAN-SZAKACS SANDOR

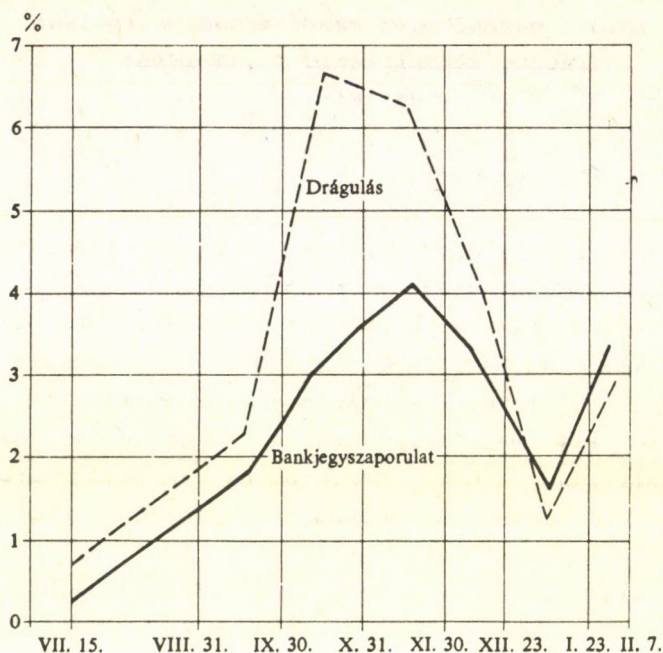
A kötött gazdálkodás rendszerének kiépülése.**Infláció, stabilizáció (1944-1946)**

(Részletek)

Az inflációs finanszírozás

A termelés megindításának pénzügyi támogatására, a közigazgatás megszervezésére, a jövátétel finanszírozására az új kormányzat számára gyakorlatilag egyetlen eszköz állt rendelkezésre: a bankjegykibocsátás. Folytatódott tehát a háború alatt kialakult kormányzati gyakorlat: már 1941-től fokozatosan, 1944 márciusától pedig intenzíven érvényesült az a hitelpolitika, amely fedezetlen bankjegykibocsátással igyekezett kielégíteni a háborús gazdaság pénzsükségletét. A Magyar Nemzeti Bank alapszabálya (az 1924. évi V. törvény) éppen az első világháborút követő infláció miatt tiltotta határozottan, hogy a bank a kormánynak fedezetlen kölcsönt adjon. De az 1938. évi, úgynevezett honvédelmi törvény lehetővé tette, hogy a kormány az ország érdekében tullegye magát az egyéb törvények megszorításain. Az Ideiglenes Nemzeti Kormány e jogszabály alapján kötelezte a bankot a fedezetlen pénzkibocsátásra. Miután a debreceni kormány még nem rendelkezett hitelkibocsátási képességgel, 1945 nyaráig a forgalomban levő pénz reálértéke - az 1939. évinek 39 százaléka - lényegében azonos volt a piaci vásárlóerővel és a nemzeti jövedelem akkori színvonalával.

4. ábra
INFLÁCIÓ

4. ábra

A bankjegyforgalom növekedése és a drágulás napi átlaga
(1945. VII. 15.–1946. II. 7.)

Forrás: [33] 6. o.

Miközben egyre nőttek a kormányzati kiadások, a rendkívüli viszonyok között az állami bevételek emelésére irányuló kísérletek sorra csődöt mondtak, s 1945 második felében a kiadásoknak csupán hét százalékát fedezték. Végeredményként a bankjegyforgalom az 1945. május végi 21,2 milliárd pengőről az év végéig 7654,4 milliárdra nőtt, de még így sem tudott lépést tartani a drágulással.

A pénzszaporulatban az állami emisszió kívül közrejátszott az is, hogy 1946. január elsejéig, míg az állam be nem szüntette a pengőkibocsátást, a szovjet katonai főparancsnokság is mintegy 5 milliárd pengőt nyomtatott. 1946 február végén – ugyancsak a főparancsnokság határozata alapján – veszítette el ez a pénz fizetőeszköz jellegét, illetve március végéig még át lehetett cserélni bankjegyekre.

Szaporította a forgalomba került pénzmennyiséget az is, hogy a nyilas kormányzat által nyugatra szállított 9,1 milliárd pengő egy része visszaáramlott az országba. [396]

1945 tavaszán, a fővárosi harcok elülte nyomán lépésről lépésre indult meg a bankélet, de számottevő tőke híján a pénzintézetek érdemleges hiteltevékenységet nem folytattak. Hiteleket nem fizettek vissza és követeléseiket nem tudták behajtani. A hitelfolyósítás akkor indult meg, amikor a Nemzeti Bank kormányfelhatalmazással megkezdte a minden korábbinál nagyobb mértékű fedezetlen bankjegykibocsátást. A hitelszervezet szerepe, sulya és jelentősége az inflációban azonban minimálisra csökkent, hiszen az egyetlen érdemi pénzforrás a jegybank (a Nemzeti Bank) volt. 1946. január 1-től, az adópengő bevezetésétől a stabilizációig így lényegében megszűnt a hitelélet, a gyárak pénzhez csak megrendelések előlegeként jutottak.

A kormányzat 1945. december 19-én, az infláció ütemének fékezése érdekében - dézsmá formájában - 75 százalékkal csökkentette a forgalomban levő bankjegyek mennyiségét. Az így keletkezett mintegy 380 milliárd pengős egyszeri kincstári bevétel az államháztartás akkori havi szükségletének alig egyharmadát fedezte. Ez az intézkedés az infláció ütemét csak néhány hétre mérsékelte, s a pénz elértéktelenedésének folyamata a következő hónapokban a végletekig fokozódott.

Az állami bevételek növelését akadályozta, hogy az adók kivetése és befizetése között az infláció előrehaladásával mind nagyobb értékülönözöt keletkezett. Az ebből származó veszteségek csökkentésére vezették be 1946. január 1-től az adópengőt, melynek pengőhöz viszonyított értékét napról napra állapították meg. Ez az eredetileg az állami bevételek fokozására szánt eszköz hamarosan tényleges pénzként kezdett funkcionálni, és egyre inkább kiszorította a pengőt a forgalomból. De 1946. július végére az adópengő is elvesztette funkcióját: a forgalomban levő bankjegyek értéke (adójeggyel együtt) mindössze 600 ezer dollárt tett ki (16. táblázat).

16. táblázat

A pengő elértéktelenedése

Időpont	Átlagos napi áremelkedés (%)		Az időszak utolsó napján	
			az árindex (1939. VIII.=1)	a feketepiaci dollárárfolyam (pengő)
1945.				
július	1	105		1320
augusztus	2	171		1510
szeptember	4	379		5400
október	18	2431		23.500
november	15	12.979		108.000
december	6*	41.478		290.000
1946.				
január	2	72.330		795.000
február	18	435.887		2.850.000
március	11	1.872.913		17.750.000
április	60	35.790.361		232.000.000
május	1012	11.267 millió		59.000 millió
június				
első fele	504	862.317 millió		7.600.000 millió
június				
második fele	8504	954 billió**		42.000 billió
július				
első hete	45.904	3.066.254 billió		22.000.000 billió
július				
második hete	53.214	11.426 trillió		481.500 trillió
július				
harmadik hete	45.014	36.018.059 trillió		5.800.000.000 trillió
július				
negyedik hete	158.486	399.623 quadrillió		4.600.000 quadrillió

Forrás: [401]

* A lassubbodást az 1945. december 19-i bankjegybélyegzés idézte elő.

** Egy billióban 12, egy trillióban 18, egy quadrillióban 24 nulla van.

Ez a pénzügyi összeomlás nem jelentette egyszersmind a kormányzat gazdasági csődjét, mivel az infláció - kiteljesedése során egyre inkább - a lakossági jövedelmek központi elvonásának és újraelosztásának általános eszközévé vált. 1946 közepére az állam a mezőgazdasággal szemben több mint 100 millió békepengő (1938. évi értékű pengő) adósságot halmozott fel, az iparral szemben pedig - korabeli becslés szerint - ennek körülbelül kétszeresét. A mezőgazdaság gyakorlatilag ellenérték nélkül kényszerült átengedni a közellátási célokra igénybe vett terményeket és jószágokat, az ipar esetében pedig a kifizetetlen megrendelések állománya halmozódott fel. A városi népesség a pengő értéktelenedésével párhuzamosan kénytelen volt csereeszközként mobilizálni értékei egy részét. Nagyarányu valuta- és ékszer-feketepiac alakult ki, amelynek hasznát részben maguk a feketézők, részben a kormányzat (féllegális vállalkozásokkal: pl. West-Orient Rt. és rendőri eszközökkel: pl. a gazdasági rendőrség akcióival) fölözte le [175]; [405] 199. és köv. o./

Az inflációs finanszírozás terheit a társadalom minden rétege viselte, bár ez nem jelentett mindenki számára azonos megpróbáltatást: a bérből és fizetésből élők elemi szükségleteiket sem tudták kielégíteni; az újbirtokosok és a régi kisbirtokosok saját fogyasztásuk és gazdaságuk stabilizálásának rovására tehettek csak eleget kötelezettségeiknek; a tehetősebb rétegek tartalékaik egy részének felélésével tudták csak biztosítani fogyasztási szükségleteiket és a termelés költségeit.

Az infláció mint a készletek és a tartalékok mobilizálásának eszköze, mint finanszírozási eljárás, régóta ismert volt, már az első világháború után is számos országban kiterjedten alkalmazták. Azt is tudták azonban, hogy a pénzszaporításból eredő források hatékonyan csak bizonyos határok közt érvényesíthetők. Az infláció Magyarországon végül is messze túllépte e határokat. Előnyök ebből is származtak, hiszen a kormányzat a pengő teljes értéktelenedésével még a stabilizáció utáni pénzátváltási kötelezettségétől is megszabadult. De az infláció teljes elszabadulásával egyre erőteljesebbé váltak a hátrányok, mind nyilvánvalóbbá vált a

dezorganizáló hatás: elapadt a pénzromlásból származó állami jövedelem, a pénz nélküli forgalom, a természetes árucseré vált jellemzővé, állandósultak a fizetési nehézségek, az állami pénzbevételek szüneteltek. Mindez elengedhetetlenné tette egyrészt a valutáris viszonyok, másrészt az államháztartás ügyeinek rendezését, vagyis a valutastabilizációt és az államháztartás szanálását (pénzügyi zavarainak megszüntetését).

Törekvés a gazdaság működésének központi koordinálására

Az infláció kezdetén a kormányzat a lehetőségeknek és a szükségleteknek megfelelően élt a kötött gazdálkodás eszközeivel. Mivel tartani kívánta magát a Függetlenségi Front programjához, a szabadgazdálkodás megkötése egy ideig konkrét feladatokhoz (közellátás, anyaggazdálkodás, pénzpolitika) kapcsolódott. Már igen korán nyilvánvalóvá vált azonban, hogy az elkülönült intézkedéseket és intézményeket kormányzati szinten szükséges összehangolni. Részben ilyen célra szervezetek meg 1945 márciusában az Országos Gazdasági Tanácsot (751/1945.ME sz.r. [226] 1945. 16.). Tagjait fele részben a Függetlenségi Front pártjai, fele részben pedig a különböző érdekképviselői szervek és egyéb intézmények delegálták. Csak javaslattevő és véleményező hatáskörrel ruházták fel, s vegyes összetétele kizárta az érdemi kérdésekben az egyetértést.

Nem véletlen, hogy az államapparátusból az első érdemi kísérlet a kormányzati szintű gazdasági koordináció megteremtésére a párton kívüli hivatásos katonától, Faragho Gábor közellátásügyi minisztertől indult ki [317], aki már 1945 május elején javasolta, hogy élesszék fel a háború alatt hatékony gazdasági miniszteri, más ügyekben gazdasági államtitkári értekezleteket. Ezt az elgondolást a minisztertanács május közepén elfogadta, megvalósítására azonban nem került sor.

1945. májusának végén a kisközpárt javaslatára, az előző döntést nem érvénytelenítve, rendelet jelent meg az Újjáépítési Minisztérium felállításáról (2660/1945. ME sz.r.

[226] 1945. 42.; [43]). Az új tárca feladatává vált "az általános gazdasági és pénzügypolitikai tervszerűség biztosítása, az egyes gazdasági tárcák közötti összhang és gazdaságosság követelményének érvényesítése, az országos ujjaépítési terv elkészítése." Ezek szerint az Ujjaépítési Minisztériumnak a gazdasági csucsminisztérium funkcióit szánták. A miniszter, Nagy Ferenc, illetve államtitkára, a neves közgazdász, Varga István megkísérelték az ebből adódó feladatokat megvalósítani, de a többi minisztérium aktív támogatása nélkül erre nem volt esélyük. /.../

Az 1945. évi novemberi nemzetgyűlési választások után a kibontakozó kötött gazdálkodás új feltételek közé került. Választási győzelmével a kisgazdapárt abszolút többséget szerzett a törvényhozásban, s ezzel megszűnt a korábbi (Ideiglenes) Nemzetgyűlésben érvényesülő munkaspárti-szakszervezeti tulsúly.

Mivel a választások nem igazolták az MKP reményeit, a párt az új helyzethez igazította politikáját ([224] 173. és köv. o.) A kommunista befolyás és kezdeményezés további biztosítása érdekében – mint egyik dokumentumában fogalmazta: "a választási eredmények dacára" – a kormányzatban való korábbi befolyásának a megőrzésére, a végrehajtó hatalom egészében pedig ennek kiszélesítésére törekedett. /.../

A választások után már az MKP vetette fel egy gazdasági csucsintézmény létrehozásának szükségességét, "a gazdasági intézkedések gyors keresztülvitelére". Elfogadtatta – az államosítás első lépéseként – a szénbányák állami kezelésbe vételét, s ezt hamarosan napirendre tűzte az öt legfontosabb, legnagyobb nehézipari üzemre vonatkozóan is.

Az MKP gazdaságpolitikájának megvalósítását segítette, hogy 1945. közepétől, a kormányzati munka kibontakozásától a koalíciós partnerek számára is egyre nyilvánvalóbb lett: a hatékony gazdaságpolitika csak kötött gazdálkodás révén biztosítható. A többi párt is tisztában volt azzal, hogy az állam gazdaságirányító szerepének kiszélesítése a munkaspártok, elsősorban a kommunisták törekvéseihez áll a legközelebb, azonban a gazdasági nehézségek, az ujjaépítés, az

infláció, a közellátás, a jövótétel megoldására más eszközt nemigen tudott senki ajánlani.

Az állami gazdaságirányítás már az Ideiglenes Nemzeti Kormány megalakulásától három forrásból táplálkozott: szerepet kapott a kormányok hagyományos eszköze, a költségvetés előteremtésére, illetve felhasználására kapott szokásos felhatalmazás, másrészt a hadigazdálkodáshoz nagyon hasonló, átmenetinek szánt, a rendkívüli helyzettel indokolt kivételes jogok, és végül - ami merőben új volt - a pártalapon kialakult, az állami és magánintézmények hierarchiáját megkerülő kapcsolatok.

Az Ideiglenes Nemzetgyűlés már Debrecenben felhatalmazta a kormányt, hogy tekintettel a rendkívüli állapotokra, meghatározott ügyekben rendeleti úton járhatson el akkor is, ha arra egyébként a törvényhozás volna illetékes. Az ideiglenesség megszűnte, vagyis az 1945. évi választások után összeülő nemzetgyűlés egyik első ténykedéseként - az Államhatalom gyakorlása ideiglenes szabályozásának részeként - törvénybe iktatta a kormány különleges felhatalmazását, rendeletkibocsátási jogát is. /.../

Egyidejűleg folytak a Gazdasági Főtanács (GF) életre hívásának előkészületei is [318]. A kommunista párt vezetése 1945. november végén határozta el az "országot fenyegető katasztrófa elhárítására", a szükséges rendszabályok megvalósítására egy teljhatalommal rendelkező kormányzati szerv, a Gazdasági Főtanács megalakítását. /.../

Az 1946. januárjában kiadott rendeletekkel a kormány "a gazdasági élet szükségletének és rendes menetének biztosítására irányuló tevékenységet" a GF-re bízta, s azt rendeletkibocsátási joggal ruházta fel. A titkárság a Főtanács kezdeményező és végrehajtó szerve lett, hatásköre, intézkedési lehetősége ezen keresztül érvényesült. A kormány a felhatalmazási törvénnyel kapott kivételes jogokat úgy adta át a GF-nek, hogy a korlátozásokat nem továbbította, illetve nem vette figyelembe.

A kialakuló helyzet nyilvánvalóvá tette, hogy az MKP kulcsszerephez jut a gazdasági élet állami irányításában. A GF hatáskörét szabályozó rendeletek tervezete ellen így a kormány

több tagja is tiltakozott, de a korábbi pártközi megállapodásokon a koalíció vezetői már beleegyeztek a GF felállításába. A szóban forgó rendeleteknek már csak formális jelentőségük volt, amit jelez, hogy a Főtanács a rendeletek kiadásakor már nyolcadik ülését tartotta, sőt maga is rendeleteket tett közzé a hivatalos közlönyben (például a Tárcaközi Szénbizottság létesítéséről, a munkabékekről stb., [91] 42. o.).

A GF titkársága élén álló Vas Zoltán már kezdettől az MKP gazdaságpolitikai elképzeléseihez igazította a Főtanács tevékenységét, amely mind átfogóbban terjedt ki a pénzgazdálkodás, a hitelfolyósítás, az anyaggazdálkodás, az ár- és bérszabályozás, valamint a jóvátétel irányításának kérdéseire. /.../

Az MKP politikájának eredményeként tehát a törvényhozó hatalommal szemben a végrehajtó erősödött meg, a gazdasági végrehajtó hatalom pedig a GF-ben összpontosult.

A kötött gazdálkodás kiépítése a stabilizációs program jegyében

Az 1945. évi választások után mind a kormány programjában, mind a pártok és politikusok megnyilatkozásaiban általános igényként fogalmazódott meg az infláció megállítása, a stabilizáció szükségessége ([21]; [43]; [369] 110-122. o.). Az MKP kezdeményezésére 1946 elejétől a szakértők széles körének bevonásával megindult egy átfogó terv kidolgozása, ami végül is az új kormányzat első nemzetgazdasági terve lett.

Az MKP kezdeményező szerepét e téren is biztosította a GF gazdasági életben betöltött kulcsszerepe: a szükséges információk, kivitelezési eszközök, az egész gazdaságot átfogó koordinációs képesség birtoklása. Ugyanebbe az irányba hatott, hogy a stabilizálás nem épülhetett külföldi kölcsönre, a hazai források nagyarányú központi mozgósítására viszont az MKP mutatkozott leginkább késznek, mivel ez a párt finanszírozáspolitikai elképzeléseivel teljesen egybevágtott. A kommunisták kezdeményező pozícióját erősítette, hogy a stabilizáció megvalósíthatatlan lett volna nemzetközi

jóváhagyás, mindenekelőtt a Szovjetunió méltányló magatartása (a jóvátétel átütemezése) nélkül.

Az MKP kezdeményező szerepe következtében a stabilizációs gazdaságpolitika úgy kapcsolódott szervesen a kötött gazdálkodáshoz, hogy azt kiszélesítve előkészítette az 1947. augusztus 1-jével induló hároméves tervet.

Az MKP Politikai Bizottsága által 1946. február 11-én megtárgyalt stabilizációs elgondolást a kormány, az SZDP időközben kiadott elképzelésének figyelembevételével március 18-án fogadta el és április 6-án hozta nyilvánosságra ([224] 204-219. o.). Ezt követően a koalíció valamennyi pártja igyekezett hasznosítani nemzetközi kapcsolatait. A stabilizációhoz a Szovjetunió említett segítségén kívül hozzájárult, hogy az ország visszakapta a Nemzeti Bank nyugatra hurcolt aranykészletét, illetve kisebb volumenű, akkor nagy jelentőségű segélyekben, árukölcsönökben részesült a Szovjetuniótól, nagyobb mértékben pedig a háború által kevésbé sújtott nyugati államoktól, a nemzetközi segélyszervezetektől.

Az infláció a pénz és az áru közötti egyensúly megbomlásából eredt. Mivel mind a tömeges pénzkibocsátás, mind a lecsökkent árualap hozzájárult az egyensúly hiányához, a stabilizációnak szükségképpen a gazdaság egész áruoldalát és az egész pénz- és hitelpolitikai oldalát át kellett fognia.

A jó pénz árufedezetének biztosítására a kormányzati tervezésnek ki kellett terjednie a mezőgazdasági termelés minden ágára, az ipari termelés legfontosabb területeire, a kereskedelemre, közlekedésre, az áruforgalom, a fogyasztás, az árak, bérek és a jövedelmek szabályozására. Ugyanakkor meg kellett szüntetni a fedezetlen bankjegykibocsátást, rendezni kellett az államháztartást, az ár- és a bérpolitikával együtt szabályozni kellett az állami jövedelmeket s ezek forrását, az adópolitikát, mindezekkel összhangban érvényesíteni az új bank- és hitelpolitikát.

Az 1946. augusztus 1-jével életbe léptetett új árrendszert alapvetően az jellemezte, hogy teljesen elszakadt a világpiaci áraktól. Számítási alapját a szuverén módon kezelt 1938/39. évi áradatak képezték. Abból indultak ki, hogy

a mezőgazdasági árak a világpiaci hatásoktól függetlenül, kormányzati döntéssel szabályozhatók. Ennek megvalósítását biztosította, hogy a kisüzemivé vált mezőgazdaság közvetlen külpiaci kapcsolatai végleg megszakadtak, a parasztság jövedelmét a mezőgazdasági árak, az ezt kiegészítő adók és beszolgáltatási terhek, tehát a kormányzati döntések határozták meg.

Az iparfejlődést kívánta ösztönözni, hogy az ipari termékek árát a mezőgazdaságiaknál általában jóval magasabban szabták meg, annak ellenére, hogy a háború után a világpiacon a mezőgazdasági árak sokkal inkább emelkedtek, mint az ipariak.

A paraszti értékviszonyítás alapját, a buza árát teljesen önkényesen, 40 Ft/q-ban állapították meg, ami az 1938/39. évi pengőár kétszeresének felelt meg. Ehhez "igazították" a többi mezőgazdasági termék árát. A buza termelői ára 1946 augusztusában 42, a kukoricáé 67, a burgonyáé 61 százalékkal lett alacsonyabb, mint az a pengő-forint általános szorzó alapján lett volna. Ugyanakkor a kenyér fogyasztói ára 25 százalékkal haladta meg - ugyancsak a pengő-forint szorzó alapján - az 1938/39. évi szintet, s a husár, cukorár is jóval magasabb lett a korábbinál. A növényi termékekhez képest általában magasabbra szabták az állatok és az állati termékek árszintjét, de még így is, míg a mezőgazdasági termények és állatok forintára átlag 3,2-szerese lett az 1938/39. évi pengőáraknak, addig az iparcikkeknek ugyanez a szorzó 4,97 értéket mutatott.

Végeredményben a mezőgazdasági árak a háború előttihez képest 40-50 százalékkal maradtak el az ipari áraktól, vagyis a stabilizáció után hozzávetőlegesen még egyszer annyi mezőgazdasági munkát kellett adni az ipari termékekért, mint a háború előtt. Hozzátehetjük, hogy az ipari árszint 1929-hez képest már 1939-ben is 18 százalékkal haladta meg a mezőgazdaságét. Az árarányokat csak némileg módosította, hogy 1946. december elsejétől az iparcikkek egy részének árát 25 százalékkal csökkentették. A mezőgazdasági árak alacsony szintjét természetesen nem lehetett sokáig tartani, így amikor 1947. első felében néhány fontosabb termény, illetve termék

termelői árát felszabadították, valamelyest emelkedett a mezőgazdasági árszínvonal, változatlanul fennmaradt azonban az ipari és mezőgazdasági árak közti különbség. Mint egy magas szintű szakértői bizottság 1947. júniusában megállapította: ahhoz, hogy a mezőgazdaság termelési költségei megtérüljenek, a mezőgazdasági termékek árát, a földbér és a tőkéek kamatigényének figyelembevételével, átlagosan 79,6 százalékkal kellene felemelni, de az áremelési szükséglet a 15 hold alatti birtok esetében ennél is nagyobb. Mivel az ipari termelésnél sem ismerték el a tőke utáni kamatigényt, a mezőgazdaságnál átlagosan 29, a növénytermesztésnél 34, az állattenyésztésnél 24,4 százalékos áremelést láttak szükségesnek. Azonban a stabilizációs árarányokat központilag lényegében nem módosították, így az agrár- és ipari árszint közötti különbség, a szabadpiaci forgalom árnövelő hatása ellenére a hároméves terv első felében a korábbiakhoz képest ugyan erősebben csökkent, de még fennmaradt, ezt követően pedig újra szétnyílt. (1947 és 1949 között végül is az ipari árak átlagosan 21, a mezőgazdaságiak 47 százalékkal emelkedtek, vagyis a mezőgazdaság árrendszeréből származó hátránya csökkent, de nem szűnt meg.)

A koalíciós pártok, ezen belül az agrárpártok a mezőgazdaság számára hátrányos árrendszer, illetve árarányok elfogadásakor tisztában voltak azzal, hogy ez a mezőgazdaság számára rendkívül kedvezőtlen következményekkel jár, de látták, hogy az ujjaépítés megvalósíthatatlan a parasztság nagyobb megterhelése nélkül. Mindezt azonban eredetileg átmeneti szükségmegoldásként tették magukévá. A stabilizációs árviszonyok azonban az ötvenes években is érvényben maradtak, más gazdaságpolitikát szolgáltak, s a mezőgazdaság átmeneti megterhelése helyett az agrárágazatok megsarcolásához vezettek.

A stabilizációkor a béreket, jövedelmeket általában a háború előttiéknél a felére tervezték. Az ipari munkás, ha a háború előtti teljesítmény 75 százalékát produkálta, 50 százalékos reálkeresetre tarthatott igényt.

Rendezték a fuvardijákat (4,1-es), a lakbéreket (0,4-es), a nagykereskedelmi árszintet (3,6-os) és a pénzlábat (2,29-es szorzóval.)

A stabilizációval kialakított agrárrolló végeredményben nem az ipar jövedelmezőségét növelte. A viszonylag magas ipari árak előnyeit nem a gyáripár élvezte, mert különböző kötelezettségei és a termelés feltételei miatt nem nyílt módja érdemleges tökefelhalmozásra. A termelés ösztönzése érdekében a gyáripari árakat oly módon állapították meg, mintha az ipari üzemek a háború előtti teljes kapacitással dolgoztak volna. A termelés mennyisége az 1946/47. gazdasági évben azonban átlagosan csak mintegy kétharmada volt az utolsó békeév teljesítményének, ugyanakkor - az erőgépek teljesítménye alapján becsült - teljesítőképesség 20 százalékkal haladta meg a háború előttit. A termelőkapacitások részleges kihasználatlanságával egyidejűleg nagymértékben visszaesett a munka termelékenysége: az 1946/47. gazdasági évben a teljesített munkaórák száma három százalékkal volt nagyobb, mint 1938-ban, a termelés mennyisége viszont 37 százalékkal maradt el a háború előttitől.

Az állam bevételeinek számottevő része a stabilizáció után egy ideig a megemelt adókból származott. Az egy főre jutó adóbevételén belül az 1946/47. gazdasági évben az egyenes adóbevétel 28, a forgalmi adóbevétel 75 százalékkal haladta meg a háború előttit. Rögzített árak mellett ez elsősorban a gyáripart sújtotta: egységnyi árura jutó adókölttség 1928-ban 2,5, 1938-ban 8,2, 1946/47-ben 15% volt ([3],; [217] 110. o.).

Nagyságrenddel növekedett a szociális teher munkaadó által fizetett költsége is. Emelkedett a társadalombiztosítási járulék összege, bővült a fizetett szabadság- és ebédidő, szaporodott a fizetett ünnepek száma, megnövekedtek a kulturális, sport-, egészségügyi, valamint a bölcsődei, óvodai költségek, újként jelentkezett az üzemi bizottságok tevékenységével összefüggő költség. Míg 1938-ban a vállalatok ilyen kiadásai nem érték el a kifizetett munkabérek 10 százalékat, addig 1946-47-ben megközelítették az ötven százalékat, vagyis a termelési érték 1,6 százalékaról 8 százalékára növekedtek. A felsorolt tényezők nagymértékben

csökkentették a vállalkozói hasznot: az 1928-as konjunkturális évhez képest 21,5 százalékra, de 1938-hoz képest is 35,5 százalékra csökkent a tőke ugynevezett rentabilitása.

A vállalkozók terheit az említetteken túl növelte az is, hogy a különböző kamatjellegű költségek az 1946/47. gazdasági évben a korábbiaknak két-háromszorosát is elérték. A vállalkozói haszon akkor zsugorodott össze, amikor a befektetésekre a legnagyobb szükség lett volna, amikor a termelőberendezések nagy része elhasználódott, mivel a hadigazdálkodás idején felújításuk elmaradt. Az egykoru becslések szerint a hároméves terv kezdetére az iparba fektetett tőke lényegében felhasználódott, összege kisebb volt, mint amilyenek az a gyáripár kimutatott erőgép-teljesítménye alapján tűnt.

Mivel a stabilizáció egyik legfontosabb célkitűzését, az államháztartás egyensúlyának biztosítását az ujjaépítéssel és a nemzetközi kötelezettségek teljesítésével egyidejűleg valósították meg, központi feladatnak tekintették az állami bevételek erőteljes fokozását. Ennek jegyében került sor a rendelkezésre álló erőforrások koncentrálására és központi ujraelosztására. Ez a mezőgazdasági és ipari jövedelmek nagy részének, a magánfejlesztés alapjának elvonásán túl a bérből és fizetésből élők életszínvonalát is megszabta.

A gazdasági kormányzat, mint említettük, a stabilizációs reálbéreket eleve a háboru előttinek mintegy felére tervezte. Igaz, hogy az értékviszonyok inflációs zavarainak megszüntetésével, a közellátás, a jegyrendszer kiterjesztésével javultak a bérből és fizetésből élők életkörülményei, reálbérük azonban a rendkívül alacsony színvonalról viszonylag lassan emelkedett.

A gazdaságpolitika irányítói úgy ítélték meg, hogy a stabilizációt követő első évben a bérek nagyobb mértékben emelkedtek, mint a gyáripári teljesítmények. Az 1946. augusztusi kiindulási helyzet ezt indokolta is, hiszen míg akkor a reálbér hozzávetőlegesen az 1938. évi érték 50 százaléka körül mozgott, addig az ipar teljesítőképessége már 75 százalék körül volt. A reális értékeléshez azt is figyelembe kell venni, hogy a vezetés véleményét alátámasztó

statisztikák egyrészt nominálbérekkel (a kifizetett bérek összegével) operáltak, másrészt számított reálbéradataik nem mindenben tükrözték a valóságos összefüggéseket. A stabilizáció után ugyanis az élelmezési költségek a jövedelmek háboru előttinél sokkal nagyobb részét kötötték le, márpedig ez utóbbiak árszintje a létfenntartási költségek minden más eleménél - kivéve a ruházkodási költségeket - magasabb volt ([1]: [273] XXI. 7-8. o., [218] 109. o.).

A kormányzati álláspontnak megfelelő adatok szerint a gyáripari reálbérek 1947. augusztusában elérték az 1938. évi szint 86 százalékát, 1948. januárjában pedig megközelítették annak 96 százalékát. Más számítások ezzel szemben arra mutatnak, hogy 1947. júliusában a gyáripari munkások reálbére átlagosan a háboru előttinek 67 százaléka volt. 1947. októberében pedig még mindig csak 71 százaléka. Az előző adattal összehasonlítható gyáripari reálbérek (a munkások és tisztviselők átlagos reálbére) még ennél is alacsonyabb szinten álltak, mivel a gyáripari tisztviselők reálbére 1947. júliusában az 1938. évinek 49-59 százalékát tette ki, októberben pedig 54-63 százalékát.

A bérből és fizetésből élők reáljövedelmének részletes vizsgálata alapján megállapítható, hogy a stabilizációtól kezdve határozottan érvényesült a gazdaságpolitikát irányítóknak az a törekvése, amely a különböző rétegek közti különbségek csökkentésével általában alacsony, de lehetőleg stabil életszintet kívánt biztosítani. Míg az átlagos munkásreálbér 1947. júliusában a háboru előtti 67 százalékának felelt meg, a betanított és segédmunkások reálbére megközelítette az 1938. évi 80 százalékát, a szakmunkásoké alig érte el a 60 százalékát, a mestereké és a csoportvezetőké pedig 55 százalékon állt. A gyáripari tisztviselők említett alacsony reálbérszintjénél is kedvezőtlenebb volt a korábban igen jól fizetett köztisztviselők helyzete: reálbérük 1947. júliusában a háboru előtti 37 százalékát, 1947. októberében 43 százalékát tette ki. A jövedelmek további nivellálódásához vezetett a gyáripari bérek 1947. augusztusi 15 százalékos kormányzati emelése, amely mintegy elismerve a reálbérek

alacsony színvonalát, a hároméves terv jobb fogadtatását kívánta szolgálni.

Az életfeltételeket természetesen a reálbérek mellett más tényezők is befolyásolták. Míg a közellátási gondok enyhülése hozzájárult a közérzet javulásához, addig a munkaintenzitás fokozására irányuló intézkedések, valamint az időközben még tovább emelkedő munkanélküliség ellenkezőleg hatott. A termelékenység emelésének fontos – sőt tulajdonképpen legfontosabb – eszközeül szolgált a teljesítmény-bérezés széles körű bevezetése: 1946. októberében a gyáripari munkások közel 64 százaléka dolgozott időbérben és csak 36 százaléka teljesítménybérben, 1947. augusztusára az előbbi arány 26, illetve 74 százalékra módosult. A munkanélküliek száma ([24]; [217] 208. o.) – nem teljes körű adatok szerint – az 1946. augusztus havi 31 ezerről 1947. januárjára 54 ezerre, ugyanezen év decemberében pedig majdnem 116 ezerre nőtt. 1947. végén az összes munkanélküliek 72 százaléka volt ipari munkás, 4 százaléka kereskedelmi alkalmazott és 13 százaléka egyéb fizikai munkás. A munkanélküliség növekedése munkaerőoldalról két forrásból eredt, az értéktelen inflációs keresetek miatt a stabilizáció előtt munkát nem vállalókból, a vidékre költözött munkavállalók visszatéréséből és a gyarapodó számban hazatérő hadifoglyokból.

Az ipar munkaerő-felszívó képességének szűk határait mutatja a mezőgazdasági bér munkásság nagy száma. Míg a földigénylők közül csak mintegy 21 ezer nem jutott földhöz, a tényleges kimaradtak számát pedig másfélszáz ezerre becsülték, addig a mezőgazdasági bér munkát vállalók ([360] 153. és köv. o.) száma 1947/48-ban megközelítette a félmilliót. Ha figyelembe vesszük azt, hogy jelentős részük az 5 hold alatti birtokkal rendelkezők közül került ki, akkor is nyilvánvaló, hogy további nagy munkaerő-tartalékokat rejtett a mezőgazdaság. Ez elvben lehetőséget teremtett akár a mezőgazdaság munkaintenzív irányba való fejlődésére, akár a további iparosításra. A hároméves terv kezdetén a mobil munkavállalók általában a mezőgazdaság felé orientálódtak, mert ott kedvezőbb feltételekkel számoltak: az ipari munkabérek pengő-forint szorzója 1947. nyarán kb. 3,5 volt,

ezzel szemben a mezőgazdaságban a pénzben fizetett bérek szorozója meghaladta a négyet. Ehhez járult még, hogy a természetbeni bérek értéke jelentős mértékben megemelkedett, még ha a háboru előttihez képest mennyiségileg valamelyest csökkent is.

A stabilizáció után sem éledtek fel a bank- és a hiteélet hagyományos formái ([218] 3-25. o., [332]). A kormányzat a gazdaságpolitika egyik legfontosabb eszközének a rendkívül szűkre szabott - restriktív - pénz- és hitelkibocsátást tekintette. Az 1946. augusztus végéig forgalomba került 356 millió forint reálértéke az 1937/38. évinek csupán 17,5 százalékát tette ki, s az év végéig kibocsátott pénzmenyisége (1023,7 millió forint) még mindig a háboru előttiének ötven százaléka alatt maradt. A szigorú határok közé szorított pénzkibocsátás eleve akadályozta a bankbetétképződés megindulását. Egy nagy bank szokásos működéséhez legkevesebb 400 millió forintos betétre lett volna szükség, de a teljes magyar betétállomány egy évvel a stabilizáció után sem érte el még ezt a szintet. A bankok tehát nem rendelkeztek érdemi tőkével s így nem kezdeményezhettek jövedelmező ügyleteket. Feladatuk továbbra is a hiteligények előterjesztése, illetve lebonyolítása maradt, és az ezért felszámolható jutalék csak az apparátus fenntartásához szükséges összegeket biztosította. Nemi hasznot csak az áru-, illetve a kosztkamatügyletek (napi, heti lejáratú hitelügyletek) hajtottak (az utóbbiakat a rendelkezések tiltották).

A fő, szinte egyetlen hitelforrás 1946. augusztusa után is a Magyar Nemzeti Bank maradt. A stabilizáció védelmére hivatkozva, a kibocsátható hitelek összegét és az egyes hitelek felső határát folyamatosan állapították meg. A hiteligényeket végső soron minden esetben a GF felügyelete alatt álló állami szervek bírálták el, s még a bankok saját, szűkös eszközeinek hitelként történő hasznosítását is ezek az intézmények engedélyezték. Az előírások betartását szigorú állami ellenőrzési rendszer garantálta. Az államilag ellenőrzött, szabályozott hitelkibocsátás - összhangban a pénzpoltikával - jóval elmaradt a szükségletektől: a gazdaság

1946. augusztusától decemberéig összesen 495 millió forintot kapott ezen az úton (havonta a hónapok sorrendjében: 74, 125, 200, 57, 39 millió forintot).

A hitelek számottevő része a terményfelvásárlás céljait és az állami tulajdonu, illetve kezelésű vállalatok forgótőke-szükségletét elégítette ki. A magántulajdonban működő üzemek igényei tehát még a szűk kereten belül is háttérbe szorultak, s a nekik juttatott hitelek többsége is akcióhitel volt vagy - elsősorban az állami megrendelésekhez igazodva - közvetlen termelési célokat szolgált.

Az állami finanszírozáspolitikát a bankrendszerben érvényesülő befolyásával mind a mezőgazdaságban, mind az iparban a tartalékok mozgósítására törekedett. A mezőgazdaság az ipari hiteleknek csak töredékét kapta az infláció periódusában is és a stabilizáció után is. Az 1946/47. gazdasági évben a mezőgazdaság 434 millió forintos hitele nem érte el az ipari hitelek egyhatodát. Ugyanakkor a hitelfeltételek még az iparénál is kedvezőtlenebbek voltak: csak a szántási hiteleket számolták el 9 százalékos kamattal, de például az őszi vetőmagkölcsönt már 50 százalékos természetbeni kamattal terhelték. 1948-ban, az 594 millió forintnyi összeget tekintve, némileg javult a mezőgazdaság hitelellátása, de részesedése az összes folyósításból továbbra is rendkívül csekély, mindössze 12 százalékos volt.

Végeredményben tehát a stabilizációs pénz-, hitel- és bankpolitika megteremtette az állam hitelmonopóliumát, az intézményrendszer formális megváltoztatása nélkül megszüntette a pénzintézetek hagyományos vállalkozói, bankári tevékenységét, és döntően szolgáltatói feladatokra korlátozta munkájukat. Az államigazgatás pénz- és hitelpolitikában játszott döntő szerepe nagymértékben hozzájárult ahhoz, hogy a gyárpar és a kereskedelem magánvállalatai az inflációs és stabilizációs politika következtében egyoldalú pénzügyi függőségbe kerültek az állammal szemben. 1947-ig még arra sem volt módjuk, hogy teljes képet alkossanak érvényesíthető követeléseikről, illetve tartozásaikról.

A tőkeképződést az állam az iparban, a mezőgazdaságban, a gazdasági élet egyéb területein nemcsak gazdasági kötöttségekkel korlátozta, hanem hatalmi eszközökkel is.

A stabilizáció és a forint védelmében a kormányzat 1946. november 1-én úgy rendelkezett, hogy az állammal és üzemével szemben a követelések, beleértve a fegyverszüneti egyezmény alapján teljesített szállítások és szolgáltatások ellenértékét is, átmenetileg "bírói úton nem érvényesíthetők", vagyis behajthatatlanok. Még ugyanebben az évben a rendelkezés hatályát 1947. december 31-ig, majd újabb rendeletekkel további intézkedésig meghosszabbították (ily módon a rendezés végleg elmaradt). Ugyanakkor az állam és vállalatai saját követeléseiket behajthatták, és ennek a rendelkezésekre álló minden eszközzel igyekeztek is érvényt szerezni ([91] 70. o.)

A tőkeképződés akadályozásában egyre nagyobb jelentősége volt az államapparátus ellenőrző és rendészeti tevékenységének ([175]; [307]). A fokozatosan megerősödő államigazgatási és helyi közigazgatási apparátus már az inflációs időszakban is teljes súlyával működött közre a kötött gazdálkodás megerősítésében és a rendelkezések érvényesítésében. Mindenütt, ahol üzemi bizottságok működtek, e testületek egyik legfontosabb feladatává a munkahelyi gazdasági vezetés és a tulajdonos tevékenységének ellenőrzése vált. Az infláció kaotikus pénzügyi viszonyaihoz képest most már jobban át tudták tekinteni a vállalati gazdálkodást. Az üzemi bizottságok kontrollja azonban csak kiegészíthette, segíthette az állami ellenőrzést, illetve rendészeti munkát.

Az ellenőrzés a stabilizációval minden korábbinál szigorubbá, átfogóbbá vált s a gazdasági élet jószerint minden területére kiterjedt. A stabilizációval megszervezett Anyag- és Árhivatalnak egyik legfontosabb feladata - az árszabályozás mellett - az árellenőrzés volt. E feladat ellátására országos hálózatot hoztak létre több tízezer kellően felkészített árellenőrrel, akiknek munkáját a rendőrség, a pénzügyőrség és a pártok önkéntes ellenőrei segítették. Az ország minden közigazgatási egységében a helyi állami tisztviselők közül ugynevezett árfelügyeleti előadót jelöltek ki, aki egy külön

erre a célra életre hívott bizottság segítségével tett eleget kötelességének.

A hatósági ellenőrzésben jelentős szerepet játszott az inflációs időszakban megszervezett gazdasági rendőrség is [175]. 1946-ban csupán a stabilizációig (vagyis hét hónap alatt) 14 ezer feljelentést vizsgáltak ki, amelyek közül közel ötezer árrágitást, mintegy négyezer árurejtegetést, három-ezerhatszáz valuta- és aranyüzérkedést jelzett. Közel ötezer házkutatást tartottak, gazdasági visszaélés vádjával több mint ezer személyt tartóztattak le, és több száz embert internáltak. A stabilizáció védelmére kiadott rendeletek az árrágitásért, illetve árurejtgetésért rendkívül súlyos büntetéseket helyeztek kilátásba. Az árrágitás egyszerű esete 5 évig terjedhető börtönnel, súlyosabb esete 10 évig terjedhető fegyházzal volt sújtható, sőt, amennyiben a gazdasági rend nagyobb sérelmet szenvedett, halálbüntetést is kiszabhattak. Az árrágitók ügyét gyorsított eljárásra utalták, ami alkalmat nyújtott arra, hogy a tettenérés után akár órákon belül börtönbe kerüljön a vétkes. Csupán 1947. utolsó negyedében, csak az Anyag- és Árhivatal feljelentése alapján, több mint 1500 esetben szabtak ki büntetést. A legsúlyosabb hétévi fegyház volt, a legkisebb egy nap, az átlagos 30 nap. Kisebb vétkeknél megelégedtek pénzbüntetéssel (átlag 300 Ft-tal) [167].

A hatalmas apparátus feladata elsősorban a megelőzés és az elrettentés volt. Ezt kiegészítette a pártok és az állam "siberek, feketézők légiója", "árurejtegető tőkések" ellen irányuló általános propagandája, amely az esetek többségében a gazdasági nehézségek okaként és nem következményeként állította be a visszaéléseket. A közhangulatban – nem utolsósorban a propaganda hatására – végül is egyre inkább összemosódott a nyereszkesedés a nyereséges vállalkozással. Nem egy vidéki városban vezetett a "feketézők", "nyereszkesedők" elleni propaganda-hadjárat következtében felizzott hangulat lincseléshez.

A stabilizációval állandósult és intézményesült az a már 1945-től érvényesülő tendencia, amely most már tudatos gazdaságpolitika következményeként tette lehetetlenné az

érdemi magántőke-felhalmozást. A termelés biztosítása a gyárpar jelentős részében csak külső forrásokból, döntően az államilag ellenőrzött hitelrendszeren keresztül volt csak lehetséges, a mezőgazdaságban pedig legfeljebb természetes gyarapodásból, termények mennyiségének növekedéséből, illetve az állatok szaporulatából.

Jegyzetek

- [21] Ausch Sándor: Az 1945-46. évi infláció és stabilizáció; Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1958.
- [24] Baksay Zoltán: A munkaerőhelyzet alakulása és a munkanélküliség felszámolása Magyarországon (1945-1949); Akadémiai Kiadó, Budapest, 1983.
- [33] Barsy Gyula: A pengővaluta elértéktelenedése; Magyar Központi Statisztikai Hivatal (é.n., sokszorosítás)
- [40] A belkereskedelem fejlődése a számok tükrében (1960-1963); KSH, Budapest, 1964.
- [43] Berend T. Iván: Újjáépítés és a nagytőke elleni harc Magyarországon 1945-1948; Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1962.
- [91] Erdmann Gyula-Pető Iván: A magyar szénbányászat a felszabadulástól a hároméves terv végéig; Akadémiai Kiadó, Budapest, 1977.
- [167] Károlyi Károly: A gazdasági rend védelme; Magyar Ipar, 1948/1.
- [175] Kolozs Jenő: A demokratikus rendőrség megszervezése; in: Újjáépítő magyarok, Szikra Könyvkiadó, Budapest, 1947.
- [217] Magyar Gazdaságkutató Intézet 20. sz. különkiadványa; A magyar nemzeti jövedelem 1936/37-1938/39; Magyar Gazdaságkutató Intézet, Budapest, 1942.
- [218] A Magyar Gazdaságkutató Intézet helyzetjelentése az 1945-1947. évről, 54. sz.; Magyar Gazdaságkutató Intézet, Budapest, 1948.
- [224] A Magyar Kommunista Párt és a Szociáldemokrata Párt határozatai 1944-1948; Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1967.
- [226] Magyar Közlöny (Rendeletek Tára)

- [273] A minisztériumi ipar termelési költségeinek alakulása 1956-57. évben; KSH, Budapest, 1958.
- [307] Ormai Imre: Közellátás, in: A Magyar Gazdaság Évkönyve, 1945-1947.; Budapest, évszám nélkül
- [317] Pető Iván: Iparirányítás a koalíciós időszakban; Budapest, 1978 (kézirat)
- [318] Pető Iván: Az Iparügyi Minisztérium hivataltörténete; Budapest, 1981. (kézirat)
- [360] Szakács Sándor: A népi demokratikus agrárfejlődés kezdetei Magyarországon 1945-1948.; Akadémiai Kiadó, Budapest, 1971.
- [369] Szakács Sándor: A termelőeszközök társadalmasításának kezdetei; Isztoriczeszkoj opit szocialiszticeszki sztran v oblaszti nacionalizacii osobnik szredszy proizvodstva; Bukarest, 1981.
- [405] Vas Zoltán: Akkori önmagunkról; Magvető Kiadó, Budapest, 1982.

Tárkeve megyei város

/1943. nyitaz

ZSIRLAP.

Név: _____ foglalkozás: _____

_____ kerület _____ utca _____ házszám.

Kiadítás kelte 1943. _____ hó _____ napján.

kiállító.

polgármester.

TUDNIVALÓK: Az elveszett zsirlap helyett újat kiadni nem szabad. A zsirlap utánczása, vagy hamisítása a törvény szerint büntetettik. — Az esedékes zsirszelvényt a zsiradék kiszolgáltatásakor a husiparos levágni és azzal a hatóságnál elszámolni köteles. A zsirlapot a hentesnél benthagyni nem szabad.

Zsir 29 Dec.	Zsir 22 Dec.	Zsir 15 Dec.	Zsir 8 Dec.	Zsir 1 Dec.	Zsir 24 Nov.
Zsir 17 Nov.	Zsir 10 Nov.	Zsir 3 Nov.	Zsir 27 Okt.	Zsir 20 Okt.	Zsir 13 Okt.
Zsir 6 Okt.	Zsir 29 Szpt.	Zsir 22 Szpt.	Zsir 15 Szpt.	Zsir 8 Szpt.	Zsir 1 Szpt.
Zsir 25 Aug.	Zsir 18 Aug.	Zsir 11 Aug.	Zsir 4 Aug.	Zsir 28 Jul.	Zsir 21 Jul.
Zsir 14 Jul.	Zsir 7 Jul.	Zsir 30 Jun.	Zsir 23 Jun.	Zsir 16 Jun.	Zsir 9 Jun.
Zsir 2 Jun.	Zsir 26 Máj.	Zsir 19 Máj.	Zsir 12 Máj.	Zsir 5 Máj.	Zsir 28 Apr.
Zsir 21 Apr.	Zsir 14 Apr.	Zsir 7 Apr.	Zsir 31 Márc.	Zsir 24 Márc.	Zsir 17 Márc.
Zsir 10 Márc.	Zsir 3 Márc.	Zsir 24 Febr.	Zsir 17 Febr.	Zsir 10 Febr.	Zsir 3 Febr.

Az 1945-46-os magyar hiperinfláció

A hiperinflációt a politikai bizonytalanság szüli, miközben maga további társadalmi konfliktusokat okoz. A további fejleményekben a gazdasági tényezők szerepe többnyire másodlagos, bár az ok-okozati kapcsolatok részletes feltárása utólag nem könnyű.

Az 1919-23-as német hiperinfláció iránt ma megnyilvánuló nagy érdeklődés részben azzal magyarázható, hogy ezekről az évekről teljeskörű dokumentációval rendelkezünk. Az akkori inflációt gyakran éri a vád, hogy az ültette volna el Hitler hatalomrajutásának a magját. 1923 után azonban Németországban meglepően sikeres stabilizáció ment végbe, amely a tökéletes berendezkedés szilárd működését még legalább tíz évre megalapozta.

Magyarország inflációs helyzete az 1945-46-os időszakban egészen más volt. Más volt a politikai háttér, és más a végső kimenetel is.

A háború utáni gazdaság

A második világháború kezdetén Magyarország döntően mezőgazdasági ország volt. A munkaerő több mint 50 százaléka dolgozott a földeken. Az ipari foglalkoztatás csupán 24 százalékos volt. A háború erős ösztönzést adott a mezőgazdaság és az ipar fejlődésének, közülük is különösen az utóbbinak, mely az erős német nyomás hatására egyre erőteljesebben kapcsolódott be a német háborús erőfeszítésekbe.

A háboruban való részvétel hatására az állam hadikiadásai a GNP 20,7 százalékaról (1941) annak 47,0 százalékára (1944) emelkedtek. A megugró kiadásokat a kormány bevételeiből nem lehetett fedezni. A költségvetési deficit az 1939-es 8

százalékról 1943-ra 32 százalékra, 1944-re 70 százalékra emelkedett. Ennek hatására a forgalomban lévő pénz mennyisége 1938 és 1944 között tizenötszörösére nőtt. Az akkori magyar valuta, a pengő értéke az 1937-es 18 dollárcentről 1944-re 2,3 dollárcentre csökkent.

A gazdaság nagymértékű fizikai károkat szenvedett; a közúti és vasúti hidak 95 százaléka pusztult el (beleértve a főváros két részét, Budát és Pestet egymással összekötő valamennyi közúti és vasúti hidat), háborús károkat szenvedett a főváros épületeinek 74 százaléka, működésképtelenné vált a vasutvonalak 40 százaléka, a gördülőállomány 70 százalékát pedig eltávolították az országból. Mindennek az lett a következménye, hogy az ipari termelés még a harcok befejezését követő tizenkettedik hónapban is csak a háboru előtti szint 59 százalékát érte el.

További súlyos nehézséget jelentett, hogy az országnak nagy összegű háborús jóvátételt kellett fizetnie a Szovjetuniónak, Jugoszláviának és Csehszlovákiának. A jóvátétel nagy részét az ország természetben - mezőgazdasági termékek valamint tökejavak (mozdonyok, szerszámgépek stb.) formájában - törlesztette, minthogy Magyarország valutatartalékai már korábban Németországba vándoroltak.

Következésképp Magyarország jelentősen lecsökkent termelőkapacitással lépett a béke időszakába. A gazdasági rendszer teljes összeomlással fenyegetett, miután hiányzott az ipari termelés megindításához szükséges tőke, a szovjet megszállítás pedig nagyfokú politikai bizonytalanságot eredményezett. Hazai tőkeforrás nem volt, a nyugati források pedig az adott körülmények között Magyarország számára nem voltak hozzáférhetőek. A Szovjetunió által 1945-46-ban nyújtott hiteleknek elsősorban az volt a szerepe, hogy mérsékeljék az akut élelmiszer- és ipari nyersanyag-hiányt. A lecsökkent termelőkapacitás nem volt képes kielégíteni az érthetően magas szintű keresletet, a jóvátételi kötelezettségeket valamint a szállítás és hírközlés helyreállítását célzó állami megrendeléseket.

A fenti tények ugyanakkor csupán halvány visszfényét adják annak, hogy a hadigazdálkodási rendszer és a politikai bizonytalanság következtében a gazdaság milyen mértékben dezintegrálódott.

Az arany ára az 1938-43-as időszakban viszonylag lassan emelkedett, azonban 1944-45-re az emelkedés felgyorsult, 1946 első felére pedig csillagászati mértékűvé vált. A weimari korszak Németországával ellentétben, a külföldi valuták használata Magyarországon korlátozott volt. A valutabeáramlás ebben az időszokban igen csekély volt, tekintettel arra, hogy a megszálló hadsereg korlátozta a kereskedelmi tevékenységet.

Az élelmiszerek és az iparcikkek közötti árarányok nagy mértékben eltolódtak az előbbieik javára. Az eltolódás a mezőgazdasági termelés nagyfokú visszaesésének és a háború pusztításainak volt köszönhető. Fontos szerepe volt azonban a parasztok széles körei által véghezvitt élelmiszerfelhalmozásnak, amivel azután később szinte teljesen visszatértek a közvetlen árucserére.

Az 1944 nyarától számított tizenkét hónap inflációs helyzetét nem tudjuk pontosan rekonstruálni, mert az 1944-45-ös háborús időszakban semmilyen árindexet nem számoltak. 1945 júliusára azonban az árak a két évvel korábbi szint 42-szeresére emelkedtek.

1945 első felében komoly problémát okozott az új bankjegyek előállítása, mert a nyomdák háborús károkat szenvedtek. Amikor azonban 1945 őszén a bankjegynyomás újra megindult, látványos eredmények születtek. 1945 októberét követően egyetlen hónap sem volt, amikor a forgalomban lévő pénz mennyisége ne növekedett volna legalább 100 százalékkal, 1946 júniusára pedig a növekedési ütem elérte a havi 9 millió százalékot!

Drasztikus és hatástalan intézkedések

A rendkívüli helyzet, valamint az általánossá vált adócsalás a kormányt az infláció ideiglenes lefékezésére és az adóbevételek növelésére ösztönözte. 1945 decemberében a

Nemzeti Bank illetéket vetett ki minden forgalomban lévő bankjegyre, elrendelve, hogy a bankjegytulajdonosok mondjanak le a birtokukban lévő bankjegy névértékének 75 százalékáról. Ezt úgy valósították meg, hogy értéktelennek nyilvánítottak minden olyan bankjegyet, amely nem volt lebélyegezve a névérték háromszorosát kitevő névértékű bélyeggel. Más szavakkal, ha valaki azt akarta, hogy érvényes 1.000 pengőse legyen, annak meg kellett vásárolnia egy 3.000 pengős bélyeget. Ily módon a forgalomban lévő pénz mennyiségét a korábbi egynegyedére sikerült csökkenteni.

Bármilyen drasztikus volt is ez az intézkedés, csupán lélegzetvételnyi szünetet hozott az inflációs menetelésben. Az árak és a pengő dollárárfolyama két hétig csökkent, de az intézkedést követő harmadik héten már meghaladta a korábbi szintet.

1945 második felében a reálbérek gyors ütemben csökkentek, annak ellenére, hogy a nominálbéreket előbb havonta, majd hetente emelték. A béremelés elérhette a **heti 150 százalékot is**, mégsem volt képes lépést tartani az árakkal. Ugyahogy egy adott ponton a bérek vásárlóereje a háború előtti szint egyhetedére alá süllyedt.

A létfenntartás költségei

Csakugy, mint huszonöt évvel korábban Németországban, az inflációt - a világtörténelem legnagyobb inflációját - Magyarországon is a háború váltotta ki. Az 1. táblázat a háború előtti (a lakbéreket nem tartalmazó) jöszágkosárra vonatkoztatva mutatja be a létfenntartási költségindex alakulását. 1946-ban az indexet naponta publikálták, ugyanis erre alapozták az ugyancsak naponta, vagy legalábbis heti három alkalommal újramegállapított béreket.

1. táblázat

Lakbér nélkül számított életfenntartási index, 1938-46

	1938 közepe	Éves növekedés (%) */
1938 közepe	100	-
1941 közepe	139	18
1943 közepe	217	25
1945. július 15	9.200	527
augusztus 31	17.300	15.000
szeptember 30	38.900	1.700.999
október 31	250.300	$5,0 \times 10^{11}$
november 30	1.545.700	$3,1 \times 10^{10}$
december 31	3.778.000	$4,5 \times 10^6$
1946. január 31	7.089.000	$1,9 \times 10^5$
február 18	45.845.300	$5,4 \times 10^{11}$
március 31	205.060.000	$6,4 \times 10^9$
április 30	3.575.600.000	$7,9 \times 10^{16}$
május 31	1.076.400.000.000	$5,5 \times 10^{31}$
június	470.300.000.000.000	$4,8 \times 10^{33}$
július	12.572.000.000.000.000.000	$1,3 \times 10^{35}$

*/ A havi növekedési rátából extrapolált növekedési ütem
 Forrás: Ausch Sándor: Az 1945-46-os infláció és stabilizáció;
 Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1958.

1943-ig az árnövekedés mérsékelt volt. Az árindex éves átlagos növekedése az 1939-43-as időszakban 21 százalék, amiből csupán az 1943. évi éri el a 25 százalékot. A hivatalos árindex - miután számítását kizárólag a jegyre osztott termékek árára alapozták - 1944-re már nem működött megbízható mutatószámként, hiszen a feketepiaci áralakulást nem tükrözte, holott ez utóbbi jelentősége gyors ütemben növekedett.

Hogy mekkora is volt az infláció a tetőpontján, azt jól érzékelteti, hogy ha ekkor valaki beállt a sorba 10.000 pengős kenyérért, félóra múlva, mire sorra került, már 50.000 pengőt fizethetett. Ilyen körülmények között nem csoda, ha az emberek igyekeztek fizetésüket még aznap, sőt abban az órában elkölteni, amikor felvették azt.

A hadigazdaság teljesen felborította az állami költségvetést, aminek hatása a békeidőkre is áthúzódott. 1945 közepére az adóbevétel az adóhivatalokban bekövetkezett

háborus károk és a személyzet szétszéledése miatt nagymértékben lecsökkent, és már csak az állami kiadások 8 százalékát fedezte.

1943-ig a pénzkinálat gyors ütemben nőtt, ez a növekedés azonban háborus körülmények között nem volt rendkívülinek tekinthető. 1944-re viszont - amikorra a hiperinfláció monetáris feltételei megszilárdultak - a bankjegykibocsátás majdnem megháromszorozódott.

A reálbérek gyorsan csökkentek és átlaguk 1945 végére érte el a minimális értéket, a háboru előtti szint 14 százalékát. 1946 első felében a reáljövedelem e szint 20 és 40 százaléka között ingadozott.

Sok bérből élő számára a helyzet reménytelenné vált. Hogy e hatást enyhítse, a kormány arra utasította a munkaadókat, hogy munkásaik fizetésének legalább egy részét természetben folyósítsák. Akik a fizetésnek ezt a formáját választották, azoknak meghatározott kalóriaértékű élelmiszerkosarat kellett kapniuk. Saját jogán minden munkás heti 17.500 kalóriára, valamint eltartottanként további 6.000 kalóriára volt jogosult. Ennek az élelmiszermennyiségnek a pénzbeli egyenértékét a kormány hetente közzétette, és ahol nem tudtak élelmiszerral fizetni, ott bérként az adott pénzértékét kellett folyósítani. Az így szabályozott "kalóriapénz" - ahogy nevezték - viszonylag sikeres módszere volt a bérek és az élelmiszerárak összekapcsolásának és megakadályozta a bérből élők teljes elszegényedését. Bár a reálbérek alacsonyak maradtak, a bérezésnek ez a módszere megfékezte az éhezést és elejét vette a komolyabb társadalmi zavargásoknak.

A nullák áradata

Az infláció ütemének növekedését jól illusztrálja, hogy az értékcsökkenés ellensúlyozására egyre rövidebb időközönként kellett mind magasabb címletű bankjegyeket forgalomba hozni. 1946 márciusában bocsátották ki az első egymillió pengősöket, április végén pedig már 100 millió pengősök is forgalomban

voltak. Ekkor már kéthetente kellett az eggyel több nullával megnövelt névértékű új bankjegyet kibocsátani. Julius elejére azonban a megfelelő időtartam – amint azt a 2. táblázat is mutatja – három-négy napra csökkent.

Az újabb és újabb nullák szédítő áradata a legtöbb embert teljesen összezavarta. Hat nulla elhagyásával ekkor megteremtették a millpengőt. Alig telt el azonban öt hét, a millpengőt (10^6 pengő) is egyszerűsíteni kellett, és ekkor az 1 millió millpengőt átkeresztelték 1 billpengőre (10^{12} pengő). A pénznyomdára nehezedő nyomás miatt nem volt idő új bankjegy tervezésére és metszésére. Csak azt lehetett csinálni, hogy a "millió pengő" szót "millpengőre" cserélték, és a régi bankjegyre más színnel rányomták az új megnevezést. Ez az eljárás a zavart csak tovább növelte. A legnagyobb címlet a 100.000.000 billpengő volt, és ennek a bankjegynek jut az a kététes dicsőség, hogy nála magasabb címletet a történelemben még soha sehol nem nyomtak.

2. táblázat

Bankjegykibocsátási dátumok

Az első kibocsátás dátuma	Egység	Címlet	Hányszorosa a pengőnek
1945. május 9	pengő	100	10^2
junius 1	pengő	500	5×10^2
július 16	pengő	1.000	10^3
október 10	pengő	10.000	10^4
december 12	pengő	100.000	10^5
1946. március 28	pengő	1.000.000	10^6
április 2	pengő	10.000.000	10^7
április 30	pengő	100.000.000	10^8
május 13	pengő	1.000.000.000	10^9
május 27	millpengő	10.000	10^{10}
junius 3	millpengő	100.000	10^{11}
junius 12	millpengő	1.000.000	10^{12}
junius 18	millpengő	10.000.000	10^{13}
junius 24	millpengő	100.000.000	10^{14}
junius 27	millpengő	1.000.000.000	10^{15}
július 1	billpengő	10.000	10^{16}
július 2	billpengő	100.000	10^{17}
július 4	billpengő	1.000.000	10^{18}
július 9	billpengő	10.000.000	10^{19}
július 12	billpengő	100.000.000	10^{20}

A 100.000.000 billpengő Magyarország 1944. évi nemzeti jövedelmének 4,5 milliárdszorosa ($4,5 \times 10^9$), de 1946 júliusában legfeljebb két inget lehetett kapni érte a fekete piacon.

Forgási sebesség

A hiperinfláció jellegzetessége, hogy a pénz egyre nagyobb sebességgel cserél gazdát. Ez azért van így, mert mindenki rájön, hogy a pénz gyorsan veszít az értékéből, és ezért minél hamarabb áruvá kell azt tennie. Ugyanez a jelenség az első világháborút követően számos országban - nevezetesen: Oroszországban, Olaszországban és természetesen a Weimari Németországban - jól megfigyelhető volt.

A forgási sebesség drasztikus növekedése szorosan összefügg azzal a jelenséggel, hogy az árszint továbbra is sokkal gyorsabban nőtt mint a forgalomban lévő összes pénz mennyisége. A forgalomban lévő pénz teljes vásárlóereje 1945 szeptemberére a háború előtti szint egynegyedére csökkent, 1946-ban pedig a békebeli értéknek kevesebb mint 5 százalékát tette ki.

Az 1946 júniusával záródó tizenkét hónapra vonatkozó becslések azt mutatják, hogy ezidő alatt a forgási sebesség Magyarországon mintegy háromszázszorosára nőtt, szemben a német infláció utolsó időszakával, amikor a növekedés csak háromszoros, az egész 1920-23-as időszakot tekintve pedig körülbelül tízszeres volt. A pengő külső vásárlóereje a háború előtti szint százmilliomod-milliomod-milliomod részére csökkent, ami azt a benyomást keltette, hogy a magyar árak a külföldi vásárló számára abszurdan alacsonyak. Minthogy azonban a beutazó turizmus és a kereskedelmi tevékenység minimális volt, ez a körülmény a gazdaság, illetve a forgalomban lévő pénz szempontjából nem játszott túlzottan jelentős szerepet.

A végső szakasz

További fejlemény volt az adópengő 1946. januári bevezetése. Az adópengőt eredetileg naponta közölt indexszámnak szánták, és a cél az volt, hogy az adóbevételeket az árszinttel összhangba hozzák. Az adót adópengő jegyekben kellett fizetni, ezt pedig napi árfolyamon közönséges pengőért lehetett vásárolni. Eredetileg az adópengőt csak adófizetésre használták, később azonban általánosan elfogadott fizetőeszközzé vált, és kezdte kiszorítani a közönséges pengőt is. 1946 májusában hivatalos fizetőeszközzé nyilvánították. Ekkor már a vasuti jegyet, a villanyszámlát stb. is lehetett adópengőben fizetni.

Az infláció utolsó hónapjaiban már az állam is adópengővel fizetett, és szintén ez vált a bérfolyósítás fő eszközévé. Az 1946 januárja és májusa közötti időszakban az állami kiadások finanszírozásában az adópengő egyre nagyobb szerephez jutott, és fokozatosan kiszorította a forgalomból a közönséges pengőt.

1946 első felében az infláció olyan méretűvé vált, hogy az már az emberek többségének számolási képességét meghaladta. Az árak emelkedése általában gyorsabb volt a pénzkinálat növekedésénél: a szóbanforgó időszak átlagában annak tizenötszörösét tette ki. A számok már nem sokat mondtak az embereknek. A lényeg az volt, hogy az ember ott legyen a boltban, amikor a liszt vagy a tojás érkezik; a fontos az volt, hogy egyáltalán hozzájusson - mindegy, hogy milyen áron.

1946 júniusában már az adópengő volt az egyetlen bevett hazai pénznem. A gazdasági valóságot azonban továbbra is az akut áruhiány jellemezte, a szünni nem akaró papírpénzkibocsátás pedig az adópengő értékére ugyanolyan inflációs nyomást gyakorolt: használatának utolsó két hónapjában értéke az eredetinek százmilliomod részére zsugorodott.

A fő csereeszköz a cukor, a cigaretta, a liszt, a szalonna, a szén és - természetesen - az arany lett. A legrosszabb helyzetben azok a városiak voltak, akik semmi

cserélhetőt nem termeltek, semmi cserélhetővel nem rendelkeztek. Az eladható árut birtokló szerencséseknek fel kellett kerekedniök, hogy leutazzanak falura, és rábeszéljék a parasztokat - akik már rég nem jártak fel termékeikkel a városba -, hogy cseréljék el csirkéjüket, lisztjüket egy ingre vagy egy kabátra. Még kilátástalanabb helyzetben voltak az iparcikkeket termelő vállalatok: hogyan találjanak megfelelő vevőt az egyébként mindig nagy keresletnek örvendő téglára? Papírpénzt nem fogadhattak el fizetségként, mert az azonnal értékét veszítette. A téglagyárak, szénbányák munkásainak olyan falut kellett találniok, amely megfelelő burgonyakészlettel rendelkezett, hogy az üzlet megkötethessen: egy tehervagon krumpli egy vagon tégláért, vagy egy vagon szén 100 kg lisztért.

A magyar koalíciós kormány (amelynek már a kommunista párt is kisebbségben lévő tagja volt) 1946 első hónapjaitól olyan gazdasági helyzet megteremtésére törekedett, amelyben az infláció megállítható. Ugy döntöttek, hogy 1946 augusztus 1-én új pénzt vezetnek be. Az időpont megválasztását az indokolta, hogy a számítások szerint akkorra befejeződik az aratás és a megfelelő élelmiszerellátás biztosított lesz. Az augusztusig terjedő időszakban a kormány iparcikkekből megfelelő készleteket halmozott fel oly módon, hogy az adót természetben szedte, és az árut a stabilizáció bejelentéséig visszatartotta.

Az új pénz a forint lett. 1 forint 400.000 kvadrillió pengő (4x10²⁷ pengő) ért, vagyis a háború kitörésekor forgalomban volt teljes pénzmennyiség értéke nem érte el a forint századrészét.

A stabilizáció sikere érdekében a kormánynak szigorúan korlátoznia kellett az új bankjegyek kibocsátását. 1946 szeptemberében a forgalomban lévő pénzmennyiség csupán egyharmada volt a háború előttinek. A kiméretlen deflációs politikát kiegyensúlyozott állami költségvetés egészítette ki - tíz év óta az első. Az átálláshoz semmilyen külső pénzügyi segítséget nem vettek igénybe. Megkönnyítette a helyzetét,

hogy a kormány ekkor már az ipari kibocsátásnak mintegy a felét a kezében tartotta. Az élelmiszerellátásban folytatódott a szigorú jegyrendszer.

A magyar hiperinfláció figyelemreméltó vonása, hogy az viszonylag rövid ideig tartott. 1944 decemberétől tizenkilenc hónap telt el a stabilizációig. Németország pénzügyi agóniájának időtartama – a Weimari Köztársaság előtt és alatt – háromszor hosszabb volt.

Az első világháborút követően Magyarországon a németországihoz és az ausztriaihoz hasonló hiperinflációs körülmények uralkodtak. Az 1918-24-es időszakban a magyar árak 8.000-szeresükre, a bérek 3.500-szorosukra nőttek. A magyar lakosság jelentős része még emlékezett ezekre az időkre, ami csak növelte annak az inflációs spirálnak a sebességét és hatókörét, amely egyazon generáción belül immár másodszor vezetett a pénzügyi rendszer összeomlásához.

A vagyon ujraelosztása

Bár semmilyen statisztikával nem rendelkezünk a jövedelem és a vagyon infláció előtti és infláció utáni megoszlását illetően, az elég világosnak látszik, hogy a fő károsult a városi munkásosztály volt. Ugy tűnik a parasztság kevesebbet szenvedett, mert magas árat kérhetett termékeiért. Az infláció fő haszonélvezője azonban minden bizonnyal az állam volt, hiszen értéktelen papírral az ipari termelés jelentős hányadát fel tudta vásárolni.

Egyes vállalatok jól jártak; mások, akiknek az állam diktálta a nyersanyagárát, a bért, valamint termékeik eladási árát, hamarosan csődbe mentek. A kisméretű exportszektor jól járt, mert keményvalutában számítva a magyar árak nagyon alacsonyak voltak. Minthogy azonban a kereskedelmi forgalom minimális volt, ennek az összkeresletre nem volt komolyabb hatása. Hivatalos adatok szerint Magyarország exportja a háború előtti szint 4 százaléka csökkent, és bár az illegális kereskedelem valószínűleg jelentős volt, az összképen ez sem sokat változtatott.

Politikai és gazdasági átmenet

A hatalom erőteljes balratolódása 1945 és 1948 között fokozatosan ment végbe. Mint ismeretes, először a tőkés érdekeltségeket távolították el, azután a kisbirtokos középosztályt, végül – az 1948-as "egyesülés" kapcsán – a szociáldemokrata párt maradványát szorították ki a kormányból, úgyhogy egyedül a kommunisták maradtak hatalmon. Ez kézenfekvő eredmény egy szovjet megszállás alatt lévő országban, a magyar társadalom azonban 1945-46-ban nem erre számított. A gazdasági és inflációs felfordulásnak tehát életbevágó és hosszútávú politikai következményei lettek.

A háboru eredményeképpen az állam lett a fő hitelező és a fő vásárló. Az ipar állami tulajdonának megjelenése azonban csak 1945 decemberétől datálható. Ekkor államosították a szénbányákat és az erőműveket, amit gyorsan követett a legtöbb kohászati üzem teljes állami ellenőrzés alá vonása,

majd – 1946-os – államosítása. 1947 júniusában teljesen államosították a bankokat, amelyek – holdingtársaságokként – a gazdaságban különösen fontos szerepet játszottak és a magántőke fő forrását jelentették. Az 1945-46-os inflációs időszakban – amikor az ipar és a kereskedelem nagy része még magánkézben volt – a bankokat az állam már szigorú ellenőrzése alatt tartotta. A döntő lépésre 1948-ban került sor, amikor állami tulajdonba került minden husz munkásnál többet foglalkoztató ipari és kereskedelmi vállalat. A gyakorlatban e rendelkezés még kisebb vállalatokra is kiterjedt, így a magánszektor gyakorlatilag megszűnt.

1945-48 mozgalmas évei a magánvállalatok számára – attól függően, hogy mennyire tudtak hitelhez, nyersanyaghoz jutni, mennyire maradt épségben termelő kapacitásuk – nagy lehetőségeket (és veszélyeket) tartogattak. Aki hitelhez jutott, az biztos lehetett a nagy profitban, hiszen a hiteltartozás hetek alatt teljesen értékét veszítette. A fő nehézséget a nyersanyagok és gépek beszerzése jelentette, mert a szállító vállalatok többségét vagy lebombázták, vagy jóvátétel fejében leszerelték és a Szovjetunióba szállították.

Egyes vállalkozásoknak sikerült ezeket az akadályokat leküzdeniük, így a kapitalizmus utolsó szakaszát Magyarországon hatalmas profitok jellemezték. Ezzel egyidejűleg azonban - annak ellenére, hogy a béreket előbb hetente majd naponta emelték - a reálbér a töredékére csökkent.

Az inflációs időszak - minden szenvedés és nélkülözés ellenére - viszonylagos rövidsége miatt kevesebb társadalmi feszültséget, antagonizmust eredményezett Magyarországon, mint a huszas évek elején Németországban.

Az 1945-öt követő négy évben a kapitalizmus fokozatosan meghátrált a Szovjetunió támogatta kommunista párt elől és ez elkerülhetetlenül az állam dominanciájához vezetett. Az egyedüli kivétel a mezőgazdaság, ahol teljes kollektivizálásra csak tíz évvel később került sor.

Érdekes kérdés, hogy mi is a szerepe a hiperinflációnak a vegyesgazdaságról a teljes állami ellenőrzésre való átmenet időszakában. A háború utáni Magyarországon a pénzügyi összeomlás minden szükséges feltétele megvolt. Adva volt a nagymértékű tulkereslet és az erősen lecsökkent termelőkapacitás, a politikai bizonytalanság, valamint a külföldi hitelfelvétel lehetőségeinek hiánya miközben a kormányból hiányzott az egység, az akarat és a pénzügyi "munició" az infláció leküzdéséhez.

Kétségtelen, hogy a rendkívüli pénzügyi helyzet indokolttá tette, hogy az állami beavatkozás a gazdaság minden szektorában fokozódjon, hiszen csak így lehetett valamiféleképpen kezelni a bérből élők és a fogyasztók rendkívül súlyos problémáit. Az infláció 1945-46-os felfűtésével azonban az állam maga is hozzájárult azoknak a politikai feltételeknek a kialakításához, melyek az elkövetkező néhány évben lehetővé tették, hogy a saját gazdasági szerepét erőteljesen kiterjessze. Ugyanakkor a szemérmetlen profithajhászás és spekuláció a tömegeket a "tőkés kizsákmányolás" és a "gazdasági bűnözés" ellen hangolta. A közvélemény szemében az államosítás és az elkobzás

megfelelő válasznak tűnt. Bár az ország gazdaságaért folytatott harc végső kimenetele soha nem volt kétséges, pénzügyi zavarok híján ez a harc sokkal tovább tartott volna.

**Gazdasági Főtanács feljegyzése a stabilizálással
összefüggő ár- és valutaproblémák megoldása
előkészítésének munkamenetéről**

A kormány ugyan a forint nemzetközi árfolyamának, illetőleg az aranyhoz való viszonyának megállapítását helyezte előtérbe, mégis helyesnek látszik a leírandó munkafolyamatnak alkalmazása. Hangsúlyozni lehet, hogy bár a munkafolyamat végső fázisaként szerepel a valutaárfolyam, illetőleg a pénzláb megállapítása, a forintnak a kormány által kívánt intervalutáris értéke így is megközelíthető lesz.

1.) Először a buza árát és az erdőgazdaság vonalán a fa árát kell megállapítani. Ez a megállapítás teljesen önkényesen történhetik még, mert hiszen nem a buza névleges ára, hanem az egyéb árakhoz való viszony a fontos. 30 forintnyi buzaárat javaslok, de hangsúlyozom, hogy bármiféle más számnagyságu buzaár is lehetséges. 1938.-ban a buza ára 20 pengő volt. A 30 forintos buzaár tehát ahhoz képest névlegesen 50%-os többletet jelent. Magasabb buzaárát pszichológiai szempontból nem tartok szerencsésnek. A nagyközönség a stabilizálással kapcsolatosan a háboru előtti árszint hozzávetőleges visszatérését várja és elvesztheti a stabilizálás iránti bizalmát, ha a háboru előttinél sokkal magasabb árakat alakítanak ki. A 30 forintos buzaárhoz kapcsolódó árszint elég magas ahhoz, hogy az ármegállapítással összefüggésben lévő finomabb különbségek kifejezésre jussanak. Legfeljebb arra kerülhet sor, hogy nem csupán a 2 filléres, hanem az 1 filléres is megbecsült pénzértéket fog képviselni, a háboru előtti helyzettel ellentétben.

2.) A 30 forintban, vagy bármiféle más összegben megállapított buzaár alapján a mezőgazdasági árszint, illetőleg a különböző mezőgazdasági cikkeknek ára sürgősen kialakítandó, illetőleg megállapítandó. Számolni kell azzal, hogy a mezőgazdasági árszint magasabb lesz a buzaénál. Főleg az állati termékeknél, de más cikkeknel is, amelyeknek termelését serkenteni kell, nagyobb áremelkedéseket kell

majd előirányozni, mint a buza tekintetében. Azt tétélezhetjük fel, hogy amennyiben a buza ára 30 forintban állapították meg, az átlagos agrár szint 1938-hoz képest névlegesen nem 50, hanem 70%-os növekedést mutatna. Vagyis megfelelően annak, mintha a mezőgazdaságon belül az árarányok a háború előtthöz képest változatlanok maradtak és a buza árát 34 forintban állapították volna meg.

3.) Az agrár munkabérek sürgősen revidiálандók, mert a stabilizálást veszélyezteti, ha az agrár reál béreket - miként az a közelmúltban megtörtént - a háború előtthöz képest lényegesen felemelik. Nem kell bővebben magyarázni, hogy ez nem lehetséges, mert ilyen magas munkabérek árufedezete nem áll rendelkezésre. A felemelt reál munkabérek fenntartása több okból nem lehetséges, amelyek közül csupán hármat emelek ki:

a/ A mezőgazdasági termelés hozama az egyes üzemágakban sok okból visszaesett, ami egyidejűleg azt jelenti, hogy a mezőgazdasági munkának produktivitása csökkent, márpedig a kisebb munkaeredményből nem lehet a régebbinél többet a munka számára biztosítani.

b/ A nem östermelő lakosság ellátásának veszélyeztetése.

c/ Az ipari és mezőgazdasági munkabérek aránya megengedhetetlen módon tolódik el a mezőgazdasági munkásság javára.

4.) A lakbérkérdés sürgősen rendezendő.

5.) A mezőgazdasági áraknak és lakbereknek megállapítása azért sürgős, mert ezek nélkül az ipari munkabérek nem állapíthatók meg. A munkabérek megállapítása nem lehetséges az élelmiszerárak pontosabb ismerete nélkül, míg az iparcikkárak hozzávetőleges szintjét az ipari munkabérek megállapításánál már jelezni és így kalkulálni lehet. Az e tekintetben netán jelentkező hiba csupán kisebb jelentőségű, mert a fogyasztási iparcikk ellátása egyenlőre sajnálatos módon annyira elégtelen, hogy ezen cikkek árának a munkásság létfenntartási költségei szempontjából csupán kisebb jelentősége van.

A munkabérek megállapításával kapcsolatosan leghelyesebb volna csekély korrekcióval az 1939-ben érvényben volt minimális munkabérek kiindulni. Ha ugyanis az akkor érvényben volt munkabérektől, mint a számítás kiindulási

alapjától eltérünk, úgy attól kell tartani, hogy a kialakítandó munkabérszint áttekinthetetlenné válik és nem leszünk képesek azt megállapítani, hogy ezek a munkabérek a háboru előtthöz képest minő változást mutatnak. Ennek a viszonyinak megállapítása ugyanis csak alapos, részletes statisztikai munka alapján volna lehetséges, amelynek elvégzésére nem áll elégséges idő rendelkezésre.

Az a gondolat, hogy a háboru előtti teljesítmény 70-75%-ért a háboru előtti béreknek 50%-a fizetessék, megvalósíthatónak látszik, ha helyesen járunk el. 50%-os, sőt ennél valamivel nagyobb fogyasztási jószágfedezet ugyanis rendelkezésre áll. Figyelemmel kell lenni azonban arra, hogy a háboru előtti bérekből OTI és adó céljaira levonások történtek, míg most nem. Ez a körülmény az 50%-osnak mondott arányt közel 55%-osra növeli. A lakbérszint leszorításának is nagy jelentősége van. Ha 40%-os lesz a lakbér, úgy ez (amennyiben azt tételezzük fel, hogy 100 P bérből 20 P esett lakbérre) 12 P-ös megtakarítást jelent. Ez az 50%-osnak mondott reálbérszintet 67%-osra növeli 70-75%-osra tett teljesítmény mellett, amire nincs jószágfedezet. Továbbmenve arra is gondolnunk kell, hogy a háboru előtt a vasmunkás és az egyéb iparágakban dolgozó munkások bére között jelentős különbségek voltak, míg most ez elenyészett, úgy nyilvánvalónak látszik, hogy abban az esetben, ha nem térünk vissza a háboru előtti bérszintre, illetőleg munkásbérszinvonalra, a 70:50-nak mondott arány a teljesítményhez képest eléri, sőt meghaladja a háboru előtti arányt, ami más szóval azt jelenti, hogy a munkabérek a háboru előtti reál munkabérszint 70-75%-át képviselnék 70%-os munkateljesítmény mellett. Ez már nyilvánvalóan nem lehetséges, figyelemmel a jóvátételi és ujjaépítési terhekre és a nemzetgazdaság összezsugorított teljesítőképessejére.

A 70%-os háboru előtti teljesítményt meghaladó teljesítményért fizetendő prémiumok tekintetében is nagyon óvatosnak kell lenni. Kétségtelen, hogy az ilyen többleteljesítmény növeli a jószágkészletet. Az ilyen többleteljesítményt tehát aggály nélkül lehetne többel jutalmazni, ha a munka eredménye kizárólag fogyasztási

javakból állnának. A nehézség azonban az, hogy a munkateljesítmény többlete jórészt a jóvátételi és az ujjaépítési iparokban fog jelentkezni, mert a jelenleg 180.000 főnyi ipari munkásságnak több, mint a fele jóvátételi és beruházási iparokban (így egyedül a vas- fém- és gépiparban 85.000 fő) dolgozik, tehát a munkabérek rendelkezésére álló jöszágfedezetet nem fogja fokozni. Ebből az következik, hogy a 70%-os teljesítményt meghaladó teljesítményért fizetendő prémiumok megállapítása előtt meg kell állapítani azt, hogy a többleteljesítménynek mely hányada várható a jóvátétel és mely hányada a belföldi célra dolgozó fogyasztási jöszágokat termelő iparokban. A másik lehetőség, hogy a 70:50%-osnak tervezett arányt a háboru előtti teljesítmény és a háboru előtti munkabér között nem csupán a már fentebb említett okok miatt, hanem azért is csökkentjük, hogy a prémiumok számára fedezetet teremtsünk.

6.) Ezt követőleg a vasuti és egyéb közlekedési tarifák, valamint egyéb közüzemi díjak állapítandók meg. Kétségtelen, hogy ezek pontos kialakításához az iparcikkárakat is ismerni kell. Ezek hozzávetőleges szintje azonban előre is megállapítható és kalkulálható. Viszont ezek ismerete nélkül az iparcikk árak nem állapíthatók pontosabban meg. A vasuti tarifák és közüzemi díjak megállapításánál nem hiba, ha azok viszonylag magas szinten kalkuláltatnak, mert ily módon legfeljebb a fenntartó közületek számára teremtünk egy fogyasztási adójellegű bevételt.

7.) A következő lépés az iparcikkek árának megállapítása. Ezek megállapításának előfeltétele az 1-6. pont alatt felsorolt kérdéseknek tisztázása, amelyek jórészt olyan jellegűek, hogy viszonylag gyorsan dönthetők el, ha az ipari munkabérek kialakításánál a javasolt rendszert követjük. Az időtartamnak nagy jelentősége van, mert az egyes iparcikkárak megállapításához viszonylag sok időre van szükség és így gondoskodni kell arról, hogy az 1-6. pont alatt tárgyalt kérdések legkésőbb június 30.-ra eldöntessenek, hogy így a július hónap rendelkezésre álljon az iparcikkek árának megállapítására.

Az iparcikkek konkrét megállapítása előtt az előkészítés stádiumában a következő kérdések várnak elvi eldöntésre:

a/ Fenntartandó-e a kettős árrendszer, vagyis a kötött és szabad áraknak egymásmellettiisége; én a teljes kötöttség kiépítésének vagyok szószólója sok más memorandumban vázolt okokra való tekintettel.

b/ Elvi hozzájárulásra van szükség ahhoz, hogy az iparcikkárak megállapításánál egy egyelőre 6 hónapra tervezett átmeneti időben 10%-os ártöbblet számíttassék fel egy az Anyag- és Árhivatal által kezelendő alap számára. Ennek az alapnak az volna a rendeltetése, hogy árkiegyenlítést tudjon nyújtani azon árucikkek számára, amelyeknek ára az első megállapítás során túlságosan alacsonyan állapítottatik meg. Ilyen esetek ugyanis nyilván elő fognak fordulni. A korrekció elől ilyenkor nem lehet elzárkózni, viszont aggályos volna az árakat a vevők felé nem sokkal a stabilizálás után felemelni, mert ez a stabilizálásba vetett bizalmat megrendítené. Áremeléseknek tovább gyűrűző hatása is van, amelyeknek kikapcsolása különösen fontosnak látszik.

c/ Tisztázni kell azt, hogy az 5. szám alatt tárgyalt ipari munkabérek fogyasztási javak által fedezett színvonalán felül ne biztosíttassék-e további, a kifizetendő és nem a háboru előtti bérek alapján kalkulált 20% munkabértöbblet zárolt formában egy alap javára. Ezáltal a munkakedvet fokozó magasabb bérszintet lehetne kialakítani. A többlet az újjáalakítandó Ipari Munkásbiztosító Intézet (IMI) által volna a dolgozók zárolt betéteként kezelendő. Annak érdekében, hogy a megtakarítás jellege kifejezésre jusson, a zárolás feloldandó volna, ha a betét tulajdonosa rászorultságát igazolja, mert családjában haláleset, születés, súlyos betegség, stb. fordult elő. A zárolt betétként kezelendő bérrészeknek 10%-át kellene ilyen célra tartalékolni, 10%-os tartalékolás után becslésszerűen 43 millió állna az alap rendelkezésére az első évben. Kezdetben ennek az összegnek fele nem állna beruházások céljára rendelkezésre, mert az állami megrendelésekkel összefüggésben azt az állam által felvett kényszerkölcsönnek kellene tekinteni. Az IMI-nek tehát az állam ipari rendelkezéseivel összefüggésben a kincstárral

szemben keletkeznék hozzávetőlegesen 22,5 millió pengő követelése és ugyanilyen összeg állna ipari hosszulejáratu hitelek nyújtására rendelkezésre. Ez az ipari beruházási lehetőségeket kezdetben ugyszólván egészen kihasználná. Az alap természetesen az egész 45 millió pengővel tartoznák a munkásoknak. A törlesztés a leírásoknak megfelelően történhetnék. A terv tehát a gyáripari árakba beszámítható pótlékokból kíván beruházási lehetőséget teremteni, a magasabb árak révén kényszerszertakarékossági folyamatot kiváltani, amelynek anyagi eredményei a dolgozókat illetné meg. Az újra felélesztendő IMI a hiteleket a bankokon keresztül és nem közvetlenül bocsáthatná a vállalatok rendelkezésére.

Ennek az elgondolásnak jegybankpolitikai és általános gazdaságpolitikai célkitűzései vannak. Új beruházásokat és ezek finanszírozását ugyanis biztosítani kell. A finanszírozás elméletileg történhetik

ca/ a közgazdaság önkéntes megtakarításaiból, de ilyenek ma alig vannak,

bb/ a külföldi kölcsönökből, amire egyelőre nincs lehetőség és kényszerszertakarékosság útján, amit kiválthatnak,

cc/ jegybankhitelek, amelyek inflációt teremthetnek,

dd/ az ipar hasznát növelő magasabb iparcikkárak révén, ami a nagy közönség kényszerszertakarékosságának eredményeit a gyáripari tőkének biztosítaná, ami politikailag nem kívánatos, közgazdaságilag nem igazságos,

ee/ egy céladó hozamából az állam javára, ami nem kívánatos, mert a reálbérszintet leszorítaná,

ff/ az általam javasolt módon, amikor ugyan a fogyasztási javakkal mért reálbérszint a fogyasztási javak rendelkezésre álló mennyisége által maradna determinálva, de a kényszerszertakarékosság kiváltása révén biztosított termelési eredmény, ha egyelőre zároltan is, mégis a dolgozók számára biztosíthatnák, tehát a reálbérszintet fokozná. Az IMI által nyújtott kölcsönök, vagyis a zárolt bérrészek mindenesetre valamiféle valorizációs klauzulával volnának biztosítandók. Az ezzel kapcsolatos kockázatot a kincstár is magára vállalhatná, hiszen az így keletkező kötelezettsége a költségvetési kerethez képest csupán szerény volna.

d/ Eldöntendők az ipari árak kialakításával kapcsolatosan azok az elvi kérdések, - amelyek az Ipari Minisztérium által készített külön feljegyzésben részletesen fel vannak sorolva (szociális terhek, adórendszer, adóteher, stb.) így főként a kisebb kapacitás-kihasználással járó költségtöbblet beszámításának kérdése. Ez általános iparpolitikai és nem szorosan vett árpolitikai kérdés. Az ország elszegényedése következtében az egyes iparágak túlméretezettekké váltak. Iparpolitikai szempontból kell eldönteni azt, hogy fenntartandó-e a túlméretezettség vagy sem. Ha nem, úgy az ipar leépítése összevonások révén, de esetleg árpolitikai eszközzel is kikényszeríthető, mert ha az ár nem elégséges, egyik-másik vállalat tönkre fog menni és a leépítést ez is biztosíthatja. Hangsúlyozni kell, hogy ez csupán probléma-felvetést képez és nem jelent állásfoglalást.

8.) Az árszint kialakítása után állapítható meg a forint tényleges intervalutáris értéke. Ez nem fog pontosan annak megfeleleni, amit előzetesen elgondoltak, azonban az előzetes elgondolást megközelítheti. Ha pl. azt kívánnánk, hogy a dollár forint arány 1:10 legyen, úgy a fentiek szerinti levezetéssel biztosítható az, hogy a ténylegesen kialakítandó arány a fentiek szerint keletkező árszintben jelentkező árak vásárló erőparitásának megfelelően az 1:8 és 1:12 határ közé essen, ami teljesen kielégítő. Nagyobb pontosságra nem kell, de nem is lehet törekedni.

A pénzlábnak, tehát az arany és forintérték relációjának megállapítását nem tartom sürgősnek. A levezetés után ez is megállapítható volna. Ha azonban ezt a levezetés eredményeképpen állapítanánk meg, úgy az arany-dollar reláció mássá válnék az amerikaiénál, mert Európában és így Magyarországon is az aranyat mindenütt többre értékelik bármiféle nemesvalutájú ország bankjegyénél. Ez tehát a dollárnak leértékelését jelentené, ami nem kívánatos és ami ellen Amerika nyilván tiltakoznék. Ha viszont a pénzlábat a dollár pénzlábnak arányában állapítanánk meg a forintra vonatkoztatva, úgy már a megállapítás pillanatában az aranynek agiója volna, ami a stabilizálásba vetett hitet pszichológiai okokból aláásná. Ha ugyanis így járnánk el és a megállapítandó

pénzláb szerint egy 20 koronás aranyérme értéke "x" forint, úgy a 20 koronás aranyérme forgalmi értéke rögtön szükségyszerűen "x" forint + "y"% volna, amely "y"% értékét 40-50%-osra tenné a külföldön, elsősorban Svájcban kialakult helyzetnek megfelelően. Egy ilyen helyzet megteremtődését aggályosnak tartom, mert a stabilizálásba vetett hitet aláásná. Ezzel szemben a nagyközönséget teljes mértékben megnyugtathatná és a stabilizálás iránti bizalmat fokozná, ha a jegybank nyilatkozatot tenné, hogy dollár "x" forintért elad, "y" forintért vesz, rubelt "m" forintért vesz és "n" forintért ad. Tekintettel arra, hogy a rubel-dollár viszony nem változó, a devizamagvaluta bevezetése ilymódon érdektelenné válnék.

A magyar árszintnek a dollárhoz való kötése előnyösebbnek látszik, mintha azt az európai országok árszintjéhez kötnénk. Az európai országokban az áremelkedések a háború előtthöz képest 100%-osak, míg Amerikában csupán 40%-os az átlagos árszintemelkedés. Ez a különbség alighanem egyhamar össze fog szűkülni. Ha ez az amerikai árszint emelkedése révén következne be, úgy az áremelkedések Magyarországon is fellendülést teremthetnének, míg ha az európai országok árszintje csökkenne, úgy Magyarországon az áresésekkel összefüggésben fellépő válság kerülné el.

9.) Amennyiben az illetékes tényezők e programok helyeselnék, úgy

a/ a Gazdasági Főtanácsnak meg kellene határozni a buza forintban kifejezett árát és fel kellene szólítania a közellátásügyi és földművelésügyi miniszter urakat, hogy a már elvégzett eme munkálatok alapján 3 napon belül határozzák meg a konkrét mezőgazdasági árakat.

b/ A Gazdasági Főtanácsnak utasítania kellene a földművelésügyi miniszter urat, hogy ezzel párhuzamosan revideálja a mezőgazdasági természetbeni munkabéreket.

c/ Egyidejűleg meg kellene állapítani a lakbéreket.

d/ A Gazdasági Főtanács határozatától számított 4-6 napon belül az ipari munkabérek kérdése rendezendő.

e/ A Gazdasági Főtanács határozatától számított 7-9 napon belül a vasut és egyéb közlekedési tarifák, valamint a közüzemi díjak kérdése rendezendő.

f/ A program megvalósításának első kilenc napja alatt tisztázandók az iparcikkárak megállapításának a 7. pontban vázolt előfeltételei. A 10-35 napon kellene a konkrét ipari árakat megállapítani.

g/ A 36-40 napon kellene az egész rendszert felülvizsgálni és egyeztetni.

h/ A 41-42 nap elégségesnek látszik, hogy megfelelő előtanulmányok alapján a forint intervalutáris árfolyama meghatározottassék. Ilymódon tehát az egész kérdéskomplexum 42 nap alatt rendezhető, vagyis július 31-re a munka elvégezhető.

Budapest, 1946. évi június 16.-án.

Varga István s.k.

GAZDASÁGI FŐTANÁCS

-Létszám- osztály.

5032

szám. Érk. 19

A beadvány száma és kelte:

Előírat:

Utóírat:

Lásza:

Kiadványozás (jóváhagyás) előtt:

Kiadványozás (jóváhagyás) után:

Elküldés előtt (letisztítás és aláírás után):

Elküldés után (irattárba helyezés előtt):

Tárgy:

A stabilizációval kapcsolatos feladatok összehangolása.

Utasítás a kiadónak:

Utasítás az irattárnak:

Költség	Tétel	Alapszám
		5032

Együttel elintézett szám:

Kapcsolatos szám:

Határidő:

Kiadóba érkezett:

Letisztította:

Egyeztetett:

Elküldés napja:

Az irattárkönyvben kivétel:

Irattárba érkezett:

Elintézés.

Határidő:

A vázlat alapján szolgáló beadvány (iratt. felt.

javítás, jelentés stb.) száma:

Tárgy: u.a.

(Kiszámlázott Úr)

Mellékletként küldöm a stabilizációval kapcsolatos feladatokat összehangoló, összehangoltatott jellegűt, melyet a Gazdasági Főtanács 1946. június 27.-i ülésén tárgyalta, elforgató, határozatként kimondott és valamennyi ténnyel megküldeni rendelt.

Budapest, 1946. június 17.

[Handwritten signature]
min. tan.
hivatalvezető.

1946. június 17.
1946. június 17.

Emlékek régi inflációkról

Szenvedünk az inflációtól. Kezünkbe kapjuk a fizetésünket: csupa gyönyörű, ropogós ezres. Rémes. Tegnap nyomtatták az összeset. Persze nem a mi generációnk az első, aki így mered a szép új pénztömegre. Anyáink és nagyanyáink korosztálya is megélte ugyanezt. Ugyanezt? Mit és hogyan?

Tudjuk természetesen, hogy nagyanyáink inflációjának oka, fel- és lefutása, hatása egészen más volt, mint anyáinké és mindkettő alapvetően különbözik a mienktől. A mindennapokban mégis lehetnek azonosságok. Hiszen a drágulás, az árak elszaladása, később elrohanása ellenére; az élelemre, ruhára, fűtésre való pénz megszerzése parancs volt és maradt.

Azt hittem, hogy szinte receptszerű megoldási módokra lelhetünk, ha olyan, viszonylag konszolidált körülmények között élt középosztálybeli asszonyokkal beszélgetek, akiknek volt miből gazdálkodniuk, volt - viszonylag - állandó jövedelem a családban és vezettek háztartást a kérdéses időszakokban - vagy beleláttak egy háztartás vezetésének technikáiba.

A dolgok azonban - mint ahogy az lenni szokott - most sem rendeződtek el ilyen egyszerű képletekbe: kevés olyan idős asszonyt találtam, aki megfelelt kritériumaimnak és a 20-as évek elejének inflációs nyomását aktívan állta. Receptszerű megoldások még kevésbé jöttek elő. Viszont előjött sokminden, ezért nem ejtettem el tervemet, hogy a két előző nagy inflációs periódusról "testközelből" adjak közre információkat. Inkább eklektikus műfaju korrajz-féle sikeredett az eredetileg eltervezett munkából, a megoldások gyűjteményéből; az interjúkat korabeli publicisztikai írásokkal egészítettem ki.

1. Nagyanyáink inflációja

Az addig nem tapasztalt jelenséget igen szépen írja le 1922-ben Krúdy Gyula (aki ebben az időszakban egyébként több "szociálpolitikai" témájú írást is publikál):

"De a számok kezdtek kiszökösni birtokunkból, mindig több búzaszszák zuhant ki magtárainkból, hogy elfolyjon, mint a víz, mindig kevesebb lett az ezüsből, aranyból vert számjegy a kamaráinkban, a régi Magyar-országból megmaradt jobbágyság: a változatlan helyzetű, raboskodó számjegy, amint a zavaros időkben kezdett önálló és szabad életet folytatni, olyan lett, mint a szegény zsellér, aki dolga jobbra fordultával négyökrös gazdának álmodja magát. Nőtt, növekedett a számok hatalma, amint mind többen jutottak szabadsághoz. Csodálatosan szaporodtak, bőségesebben a mezei egérnél, hogy a búzaszemek nem tudtak velük versenyt tartani, jobban tudtak áradni a vízcseppnél, hogy kiapadó, itthon maradt folyóink nem tudtak velük együtt növekedni egyre többen lettek mint az égből lehullt eső, mint a szürkülő hajszál, mint a sóhajítás, amely Magyarország felől a csillagok felé száll...Nem bírtak e szaporasággal szembeszállni se a tudósok, se a harcosok. A patkányméregtől csak meghíztak: a sovány 1-es pohos, gazdag ember lett, hogy alig fért be a szegények aítáján, a 2-es mindennap ikreket szült, hogy magja ne vesszen, a 3-as több tojáson ült, mint a legjobb kotlóstyuk, a 4-esre ráült a házbontó ács, és rossz zsindelyekkel szórta tele Magyarországot, az 5-ös több lett, mint ahány dolgos ujj van az országban, a 6-os olyan szaporaságot mutatott, hogy a munkára szánt napok nem tudták utolérni, a 7-es csak számjegy alakjában maradt meg az emberek tudatában, a szerencséhezó hetedik gyerek elmaradt az áhitatos családi életben, több nyolcas támadt az országban, mint valaha vitézkötés a nadrágokon, a kilences pedig sokszorosán túlhaladta az ikrák számait, amelyet halaink gyomrukban hordoznak.

A számok ellepték a földet, a vizet, a levegőt. Nem lehet előlük ágyba bujni, mint a mennydörgés elől, nem tudunk se a föld alá rejtőzni, mint a tatárok elől, sem a fára mászni,

mint a medvétől. A sáskák megesznek körülöttünk mindent, az életünket. (A sáska, 1922)

"1922-ben mentem férjhez, igazából nem vezettem még önálló háztartást, mert akkor férjhez mentem bár, de lakást ugyanugy nem lehetett kapni akkor sem, mint ahogy mostanában, vagy azóta sem. Azért tudtam férjhez menni 1922-ben, mert már akkor nagyon régen menyasszony voltam, de nem volt lakás. És a férjem a háború után - akkor még a vőlegényem volt - 1919-ben, vagy 1920-ban, miután itt nem tudott elhelyezkedni, Olaszországba ment, mert mérnök volt. Egy-másfél évig Nápoly környékén dolgozott, visszajött, elhelyezkedett a László és Blum cégnél, a csepeli partfal építésénél, ami akkor kezdődött. Akkor 240 korona fizetésre még nem lehetett férjhez menni. De akkor kezdődött a csepeli nagy siló építése, mégpedig francia cég építette és ott kapott ő állást, mint jó francia, jó olasz beszédű, és hirtelen 700-ra emelték a fizetését. Ez egy óriási fizetésnek számított akkor.

Igy tudtam férjhez menni. Akkor nem volt lakás, panzióban laktunk egy évig, kettőig - de azután azt felszámolták.

Apám Dél-Somogyban volt nagybérő, akkoriban, hogy idős volt és felszámolta a gazdaságot, annak az áraért tudott nekem venni egy három szobás lakást a Horthy Miklós ut 41. alatt, a Ménesi ut sarkán egy nagy bérházban. Ha jól emlékszem 1 millióért. Az már inflációs millió volt. 1924-25-ben volt talán.

Felszámolták a gazdaságot, nekik elkészült egy négy szobás nagyon szép villa, nagy kerttel Mátyásföldön. Nekem pedig a Horthy Miklós - Ménesi ut sarkán a lakás. Maig is áll. Egyik oldala a Ménesi utra került ki."

Milyen ingatlanárak voltak akkoriban? Nézzünk néhányat 1922-ből: 2-5-6-7 holdas szőlők 200-400-500 ezer koronaért; Pécs: 4 és fél hold szőlő, emeletes villával, vincellér lakással 1.200 000 koronaért eladó. Pécs: emeletes bérház a belvárosban 800 000 koronaért eladó.

A háború utáni évek lakásinsége eddig nem látott problémátömegként jelentkezett.

S eljött a világra a családi élet veszedelme, amely veszedelmet évezredek át távol tartott az emberiség magától.

A lakástalanság... írja Krúdy Témák a pesti Boz részére c. írásában.

Előbb idézett interjualanyom a középosztály felső rétegéhez tartozott, a lakásgondokon kívül nem érzékelte a nehéz időket. "Az elsőnél (értse: első infláció) én és a szüleim olyan jól szituált, polgári szituációban élték, hogy különösebb problémánk, infláció dacára, infláció ellenére nem volt - az én emlékezetem szerint."

Bár nem tartozik szorosan az infláció témájához, de a huszas években érzékelhető légkörhöz igen, hogy a B. néni által emlegetett nagybérő apa, aki zsidó volt, talán nemcsak idős kora miatt hagyhatta ott Somogyot és költözött Mátyásföldre. A somogyi napilapokban 1922-ben - még és már - erőteljes az antiszemita hangnem: a Somogyi Ujságban 1922 decemberében vezércikk jelenik meg "A zsidóság térfoglalása Magyarországon" címmel. Januárban arról értekeznek, igaz-e a vád, hogy zsidópárt a kiskazdapárt: "nincs olyan hang, melynek antiszemitizmusa oly vad, rettenetesen gyűlölködő volna" - írja a zsidó Egyenlőség, mire a megjegyzés: "nagyon jól esők az Egyenlőség megállapításai a kiskazdapártra vonatkozóan".

Térjünk vissza eredeti témánkhoz. Hogyan alakultak az árak? Nézzük meg egy vidéki lapból - a már említett Somogyi Ujságból mi derül ki.

1922 januárjában: a papírárak és munkabérek nagyfokú újabb emelkedése miatt 480 K az előfizetési díj egy évre". Fél év múlva - minden ünnepélyes bejelentés nélkül 600 K-ra, az év végére 1200 K-ra emelték az évi előfizetési díjat. A Somogyi Társaság című képes magazin 1923-ban alapítódott, ekkor 1500 K volt egy-egy szám, egy évre rá már 6000 K (nem is maradt fenn tovább).

Megtudhatjuk, hogy a Köztisztviselők Arudájában 1922 januárban 1 kg cukor 100 K, 1 kg kenyér 90 K, szeptemberre 1 kg cukor 424 K, 1 kg kenyér 118 K. (Mindezt olvasva nehezen hihetünk a 90 éves B. néni memóriájának férje fizetését illetően!)

Megtudhatjuk a lapokból továbbá, hogy 1922 szeptemberében Somogyban osztják a földet, a múlt hónapban 89 új és 406 régi tüdőbeteget gondoztak Kaposvár Tüdőbeteggondozójában.

Az egészségügy is reagál az árváltozásokra: "a Somogy-megyei orvosok a többi megyéhez hasonlóan tegnap tartott kongresszusukon elhatározták, hogy számolva a nyomasztó drágasággal fizetőképese betegek gyógykezelését a következő díjszabás mellett végzik: vizsgálat és diagnózis a rendelőben 100 K, a beteg lakásán 200 K..."

A posta is emelte a tarifát (100%-kal), de ez nem csökkentette a postaforgalmat 1922 elején.

Megmozdulnak a segítséget nyújtók: van nyomorakció, megtudjuk, hogy a kormányzó is részt vett benne; adományokat szednek, gyűjtenek, a népkonyha részére a Dunántúli Bank 100 kg babot ajánl fel, Mayer Berci 10 kg töpörtyűvel enyhíti a nyomort; elment a 16. gyermekvonat Hollandiába 500 gyermekkel.

Kaposvárótt gyermekkocsi szépségversenyt rendeztek a Csecsemővédő Egyesület javára (Somogyi Társaság, 1924. jun.) Bár azt írja a lap, hogy "Magyarország megmentése Európa érdeke", de úgy látszik Európa nem olvasta a Somogyi Ujságot – már akkor sem.

A Pesti Napló ad hírt arról, hogy amerikai írók a magyar íróknak tíz millió koronának megfelelő adományt gyűjtöttek (1923 május 20.)

Az Akadémiának már akkor sem ment valami jól, az Atheneum félmillió adományban részesítette (u.o.)

B. néni a lakásgondokat emlegette. Egy másik 90 évéhez közeledő interjualanyom, aki ugyancsak vidéki, egy sokgyerekes kántortanító lánya, az inflációs időkre emlékezve legjellemzőbb emlékeként meséli, hogy miképpen oldotta meg édesapja nővére, a híres színésznő, bölcs előrelátással a család gondjait:

"Azt hiszem elsőnek ezt irtam fel: ruhát egyáltalán nem lehetett sem kapni sem venni, falusi emberek, azok úgy szereztek, ha kellett nekik egy férfi ing, vagy egy szoknya, vagy egy abrosz, hogy zsirért, meg husért. Jöttek emberek árusítani, de csak ennivalóért adták el. Mária néném megvette az a-i színigazgatónak – aki meghalt – az egész ruhatárát. Magányos férfi volt, akiktől Mária néném – látatlanba – miután mondták, hogy eladó az a-i színigazgató ruhatára, eladó az egész ruhatára, akkor nagy ládákbá, olyan nagy területileg,

mint ez a fél szoba - ilyeneket adatott fel. Megérkeztek ezek a ládák és nekünk az infláció leküzdését az A-n meghalt szinigazgató ruhatára segítette. Most azt képzelj el, hogy egy ilyen magányos férfi, régen...a legfontosabb a 24 öltöny, makulátlan férfi ruha, de ez csak az volt, ami egy anyagból volt, nadrág-kabát, aztán jöttek a különböző összetételű öltönyök, meg a frakkok, meg zsakettek, a cylinderig minden. El tudsz képzelni egy férfi gardrób? Én nem tudtam elképzelni, fiam. Ottan az esernyőtől az ezüst végű sétabotig, minden volt. Az írószerszámoktól a gallérgombig. A cipők: ha tudsz elképzelni 40 pár olyan cipőt - mi tíz évig hordtuk azokat a holmikat. Tíz évig? Talán a r-i iskola padlására felmennék talán egy mellényt még találnék ottan...Azért volt nagyon jó, mert nem kellett az élelmiszert elkötyavetyélni... Mindenhol jöttek élelemért az országból. Mert nem volt ennivaló."

Hogyan zajlott a csere-bere? Kik jártak cserélni és hova? A második infláció idején a rombadőlt országban aki csak tehette vonatozott cserélni - erről azt hiszem mindnyájunk sokat hallott már - de ennek kapcsán felélednek emlékek, hogy ez már egyszer megtörtént, az első infláció idején is.

"Anyám is mondta, hogy ők is jártak mindig vonaton. Anyáméknak akkor csemegekereskedésük volt, itt Budán, a Szt. János téren, a Palota alatt, egy ilyen kicsike kis csemege üzletük volt és ő járt a vonat tetején cserélni. Ruháért cserélt és azt árulta a csemege üzletben. "Batyuzni" járt, ahogy ő mondta...Voltak vidéken ismerősök, amikor még nem volt ilyen (-a kereskedelem-) az üzletbe szállítottak azelőtt vidékről, azokhoz mentek le Somogy megyébe....Oda könnyebb volt innen a Déli Pályaudvarról elmenni."

Az emlékekből, az újságokból talán az rajzolódik ki, hogy meglepődtek az emberek a jelenségen. Azután alkalmazkodtak hozzá. Családi kapcsolatokat, hagyományos "természetes" kapcsolatrendszerüket működtetve igyekeztek megteremteni életfeltételeiket. Mint általában a krízishelyzetekben. Az emberek azonban hiába igyekeznek, ha - mint a Somogyi Újság 1922. jan. 6-i számának vezércikke figyelemreméltóan elemzi: A

legelső árdrágító a kormány...nap-nap után emeli monopolizált cikkeinek árát."

2. Anyáink inflációja

Már 1945 elején feltűnik: "Hát nézzünk szembe egyszer a rémmel melynek infláció a neve...Akik megfelelő helyeken ülnek, azoknak betéve kellett volna tudniok a 20-as évek inflációs tüneteit..." (Képes Figyelő 1945.5.sz.)

1945 novemberében írják, hogy "az árak-bérek-fizetések versenye eljutott a krízisig. ...Eljutottunk ahhoz az árnivóhoz, amelynek számjegyeit ma már senki nem tudja megfizetni".

De hol van még a vágatástól az év eleji árak változása: az újság 20 P-be kerül, decemberre 1000 P lesz az ára, 1946 elején 10 000, márciusra 120 000, áprilisban 600 000 P, a forint bevezetése előtt 200 millP!

Vagy nézzünk mennyi jutalmat ígérnek a becsületes megtalálónak 1945 őszén a Somogyvármegye c. lapban: "25 000 P jutalom annak, aki szombaton éjjel elveszett sárga hókás méncsikóm nyomára vezet". Az év utolsó hónapjában a Népszavában: "50 millió P jutalmat adok, aki kézre keríti 3 tonnás Opel teherautómat".

A pénzügyi intézkedések (10 000 P-ös fejadó, pénzbélyegzés - 1945 dec.) nyomán nem következett be az árak zuhanása. "Akarsz élelmiszert? Fizess adót!" - ez a jelszó.

"Nincs aktuálisabb kérdés ma és különösen a munkásság problémái között nincs aktuálisabb, mint az árak kérdése...Az ipari munkásság átérzve az ország érdekeit öntudatosan és mértékletesen igen alacsonyan állapította meg a munkabérekét, hogy ezáltal elkerülhető legyen az infláció. Természetesen ehhez az árak csökkenésére is szükség van. Lehetetlen megélni. 1 órai munka 20 dkg kenyér, 2 dkg zsír. Élelmiszer rendőrséget kell felállítani" - írja a Népszava 1945 májusában.

Nem az élelmiszer-rendőrség felállításával oldotta meg az öntudatos lakosság az evés-etetés napi gondját.

"Apámnak volt Törökbálinton kertje. Ott gyümölcs is termett. Ezeket adtuk el tulajdonképpen ebből éltünk. Negyven

pengőért adtunk 1 kg sárgabarackot" (1954. nyaráról van szó)

"Az én papám asztalos volt, az csinált ilyen mindenféle sámlit, kis létrát, és ő is csak élelmiszerért adta."

"A városi házunknak a kertje végében is tartottunk egy disznót, hogy vág hassunk. És a Jánosomnak az állása befejeződött (- megyei alispán volt -) szerencsésen ki tudta kerülni az elhurcoltatást. Elment, ő, aki soha nem tanított, elment tanyai tanítónak. Nekem mindent megteremtett a tanyáról, minden ennivalót. Minden ennivalója megvolt a családnak. Meg utazott ki falusi ismerősökhöz beváltani eladnivalókért ételmet."

Rónai Sándor elvtárs, közellátási miniszter rendezte 1945 októberében az árakat, pl: a burgonya termelői ára mázsánként 3500 P, ehhez jön 400 P, ha közvetlenül adják el - mint tudósít a Népszava.

"Üres gyomorral nem lehet az országot ujjaépíteni" - írja a Képes Figyelő egyik riportere, aki egy parasztemberrel beszélget. Érintik a burgonya árakat is, csak úgy általában, - 1945 decemberében - eljutnak a 40 000 P-ös ajánlatig, mire a paraszt megjegyzi, hogy ennyiért nem bontja meg a vermet. A riporter riposztol a fenti elmés megjegyzést szegezi a gazdának, aki erre így felel: "az én kolompiromon ne is építsék ujja!"

Azért mégis voltak eladások, piac.

"Napról-napra adott az arany cigaretta tárca részleteiből (- egy arany cigarettatárcát adott át sógorának értékesítésre az asszony -) és az ember szaladt. Szaladt a piacra és vett tököt, vett amit lehetett. Répát, pár szem krumplit. Valamicskét mindig lehetett venni."

"Ugy tudom neked jellemzni, hogy a piacon áll az eladó. Az egyikben (- kosárban -) van amit elad, a másikban pedig a lábával rátaPOS a pénzre, hogy el ne fujja a szél. Mondjuk, ha egy kiló krumplit vett valaki, akkor egy marék pénzt adott érte. Erre a pénzre rátaPOSott, hogy ne vigye el a szél."

Mit tudtak kezdeni ezzel a pénzzel?

"Kérlek szépen, emlékszem rá, hogy volt egy nagybátyám, aki hajdanában kereskedő volt, mégpedig ilyen kárpitós kellékeket árult, ilyen autók, meg mit tudom én milyen kárpitós

kellékeket. Én csak arra emlékszem, hogy volt neki egy ilyen kis kofferja, és az a koffer tele volt millió pengővel, szóval ezzel a kofferral járt. Valahol azt csak elfogadták, s azért kapott mit tudom én, spárgát, vagy afrikot."

"Az egyetlen, ami érdekes és jó volt, hogy mindenki kifizette az állam felé az adósságát. Ez egy hivatalos pénz volt, el kellett fogadni. Az adósságot nem lehetett annak arányában emelni, s így rengetegen kifizették az adósságukat. Érdeligen akkor, nem akkor, hanem a 30-as évek közepe táján tulajdonképpen Károlyi birtok volt és azt parcellázták. Sokan bankhitelre vették meg a telket. Abból is építettek. Akkor nem OTP volt, hanem bank. Mindegyik kifizette a tartozását. Elég gyorsan észrevették az emberek, hogy ezt érdemes. Mindenki kifizette az adósságát, mire jött a forint, senkinek nem volt adóssága. ...Akik egymásnak tartoztak, azok is kifizették így. Ebből örök haragok lettek..."

Akiknek nem volt adósságuk, vagy nem folytattak aktív viszonteladói gyakorlatot, nem sok hasznuk lett a bankokból. Egy képszerűen láttató leírás:

"...a Szabolcs megyei parasztoktól hoztunk a gyárnak élelmiszert. Sose felejttem el, hogy olyan vagonokban utaztunk, annak se oldala, semmi, majd megfagytunk. Nem volt se WC, semmi, leültünk oda, a töltés mellé, az árokban végezte mindenki a dolgát. Nem volt sehol WC papír, és mindenütt láttam, hogy csak úgy virított a színes pénz. Színes papír végig a töltés mellett."

Nem csoda tehát, hogy a hivatalos fizetőeszköztől lehetőség szerint tartózkodtak az emberek. Aki csak tehette aranyat, dollárt vagy egyéb, számára hasznos ellentételt kért. A csereértékek változtak:

"Ki mennyit ígért. Az öcsém aki hazajött 1945 őszén, úgy jött haza, hogy volt rajta egy csizma, meg egy katonaköpeny. Azzal lementünk Tiszafüredre - mert ott rokonok vannak -, hogy elcseréljük. A rokonok roppant keveset ígértek, erre a szomszéd községbe mentünk, amelyiknek nincs vasutállomása, az kevésbé tudott cserelehetőségekhez jutni, így egy csizmaért fél kg szalonnát, fél kg mákot és 10 kg zsírt kaptunk. Mi

olyan gazdagoknak éreztük magunkat, hogy még. A rokonok mindössze 2 kg zsírt akartak adni."

"A sógoromnak a fia belefulladt a Dunába. 19 éves fiú volt, a halászok csak aranyért voltak hajlandók keresni. Ami volt a családban gyűrű, jegygyűrű, meg mit tudom én mi...Alku kérdése volt. Tudták ezek, kinek mennyije van."

"A varrónő dollárban kérte a varratás díját".

"Az öcsém nem egy nagyüzemben dolgozott, egy kis üzemben, ahol szintén fizetésül adtak valamennyi olajat. Dehát ő sokkal praktikusabb gondolkodású volt. Láttam, hogy a tulajdonos nem is ért igazán a szakmához, az egész üzem vezetését tulajdonképpen rábízta az öcsémre, aki szakember volt. Azt mondta egy szép napon: tudja mit uram? Én három deci olajért nem dolgozok magának, Csak akkor, ha ad nekem egy gépet. Ezért ennyi és ennyi ideig dolgozok. Nem kell a maga millpengője, nem kell a maga kalóriája, kell nekem a gép!"

Speciális kapcsolatokkal a pénz vásárlóértékét meg lehetett őrizni egyik napról a másikra:

"... a bankba nekem ajánlotta valaki, hogy délután a maradék pénzünket adjuk le a bankba, az aznapi árfolyammal beveszik, és másnap reggel újra vegyek föl. Ez így ment. Ezt kellett csinálni, hogy a család megéljen. Nem is tudta más ezt, volt ismerős. Csak azt mondta nekünk: ... a feleséged a vásárlás után tegye itt le a pénzt, egy fillért se tartsatok otthon. Tegye le itt és másnap ha megy vásárolni jöjjön ide!"

Ez a pénzmentési technika már az első inflációnál is előjött egy interjú adni nem akaró néninél, aki azért ezt, mint jellemző momentumot elmesélte.

A különböző gyárak eltérő módokon próbálkoztak valamilyen megélhetést biztosítani az embereknek. Amikor a pénzbeli fizetések illuzórikusakká lettek, akkor egyik megoldás volt a "kalória":

"...akkor alakult meg Csepelen a kalóriaosztály (- 1946. január -). Oda kerültem tisztviselőnek. Egy hatalmas, óriási iven volt a különböző - olaj, meg egyebek kalória értéke, ami megmaradt, azt pénzben adtuk oda. Egész éjjel bent dolgoztunk, hogy reggel már oda tudjuk adni a fizetést az embereknek. Reggel még egy tojást tudott venni, de délután már csak felet.

Ez a kalóriaosztály egészen addig maradt fenn, míg a forint nem jött be. Éjjel-nappal dolgozott ott az ember. Ugy emlékszem rája, a Sukának a felesége, aki a Nemzetinek is a tagja, és ott ilyen önkéntes színjátszó társulatnak a tagja volt, bejött hozzánk esténként, hogy egy kicsikét magunkhoz térjünk, és ott énekelt, szavalt. Hét mint hét, éjjel-nappal a kalóriaosztályon dolgoztunk... (- az élelem-áru/fizetés aránya -) mindig attól függött, mennyi élelmiszert tudtak beszerezni. Mert hol fél liter olajat tudtak adni, hol csak három decit..."

Mint említettem, nem volt egységes a gyárak stratégiája. Egy olyan kis gyárban, amely már a háború előtt is igen jó munkahelynek számított különféle "extrái" miatt, akkor is jobban jártak a dolgozók:

"... én itt a Frank gyárban dolgoztam. Nem tudom hogyan, ez a svájci ügynökségnek egy leány-vállalata volt...volt valami kapcsolatuk a magyar állammal a forint előkészítésénél, az kétségtelen. Engedéllyel ők bennünket kávéval fizettek ki. 1945 nyarán kezdett el dolgozni a gyár, 1946 elejétől mindenkinek felírták, hogy mennyi kávé kap. Amikor jött a jó forint, akkor tőlünk megvették forintért azt a kávé. Valamennyi pénzt is adtak, a jegyre valót meg hogy a villamosjegyet meg tudjuk venni".

A Képes Figyelő 1946 áprilisában egy riportban tudósít a Gazdaságkutató Intézet napi munkájáról: nyolc ember foglalkozik - szó szerint - piackutatással, azaz reggel elmennek a különböző piacokra és feljegyzik 70 termék aznapi árát. Délelőtt 10 órakor egyeztetik tapasztalataikat, melyekből kiderül, hogy - már akkor is - a piacok árai eltérőek. 12 órakor ülésezik az Index Megállapító Bizottság, tevékenységének lényege, hogy megállapítsa, mennyire kell emelni az adópengőt. Január 1-jén 1 P még 1 adóP volt, márciusban már 44 adóP. A munkanap végeztével minden Postahivatal megkapja az adópengő értékét, hogy közölhessék minden adófizetővel, mi a kötelességük.

És ennek egy magán megoldása:

"Én jártam ki a városba, olyan anyagbeszerzőféle voltam, meg a hivatalos ügyek intézése, örökké a várost jártam. Szóval

jártam ki a városba, elmentem a postára, az volt az első utam. Meghallgattam, hogy most mennyi a pengő. Rögtön betelefonáltam a gyárba. Ezt elintéztem, elmentem a Nemzeti Bankba, ott már mást hallottam. Megint telefonáltam, hogy a Nemzeti Bankba mennyi. Mert azért a fizetéseket valahogy korrigálták, nekik is voltak fizetési kötelezettségeik. Mindig a főkönyvelőnek telefonáltam. Én voltam az informátor. A főkönyvelőnek mondtam, hogy most ez van a Nemzeti Bankban, ezt hallottam a postán, mi volt ott reggel, most meg mit irtak ki a postán. Mindég csak a nullát számoltad, hogy most jöttem ki és mit irtak ki a postán. Most a Nemzeti Bankban ezt mondták. Hogy ezért a pénzért, ennyi fizetésért ez a válasz. Ugye, mert tovább könyvelt és akkor csinálta a másnapi pénzt. Ilyeneket csináltam. Nem mondta először senki, csak úgy saját magamtól, aztán mondták, jaj de jó, akkor minden nap szóljak vissza."

Végezetül, szivvidámitónak álljon itt néhány recept korabeli lapokból, - a szivvidámitó alatt érte, hogy talán még nem minden kedves olvasó tart itt saját jól felszerelt gépesített háztartásában: "Kávépötlék - nem pótkávé! árpát vagy rozsot megmosunk, sütőbe tesszük".

"Élesztő eltartása: ha a jegyre kapott vagy más módon szerzett élesztő mennyiségre nincs azonnal szükségünk..."

Pacsní: nem a vajjal készült péksüteményről lesz szó, amit másként pasztránának neveznek, hanem csupán egyszerűbb, felvert vagy kevert tojás nélküli galuskatésztáról, amit a rendesnél jobban megsózunk..."

De azért ne feledjük:

"NEM AZ ÉLET SAVANYU, HANEM AZ 'APOLLO' CITROMPÖTLÖ TABLETTA!"

VILÁG PROLETÁRJAI EGYESÜLJETEK!

SZABAD NÉP

**Visszaélések a csarnokokban — Biztosítádnak a stabilizáció feltételeit
Készül az MKP a III. kongresszusára
Közmunkára hírták be a Balatonlelén
elfogott feketézőket**

A MAGYAR KÖZMUNISTA PÁRT KÖZPONTI LAPJA

IV. ÉVFOLYAM, 152. SZÁM

ARA 20.000 ADOPENGÓ

SZERDA, 1946 JULIUS 10

Halál a forint ellenségeire!

Új, szigorú rendelet az árdragítókra és a közellátás vámszedőire — Büntetik a munkabéruzsorát, a valutázást, az adócsalást, a forinttal való visszaélést

A felkészülők elleni harc a stabilitásióval új szakaszra lép. Augusztus elejétől az árdárgálók és a közlekedési érdekeltek között egyéb hűsöket a legszigorúbban meg fogják büntetni. A Magyar Kommunista Párt szorgalmazta elcsúszni és a legérősebben a forint védelmére szolgáló drákóirrendszabályokat. A legrovidabb időn belül elkészül a rendelkezésszerint, mely szerint szigorúan büntetik a beszoállítását kötelezetté elmulasztást. Lényegesen újítás, hogy a büntetés rendelkezések hatályát nemcsak a

a korszakokigletti cikkek-
re, hanem mindenre kiter-
jedtlik. Ennek megfelele-
n, az igazságot meglo-
rolják a munkabéruzoira.
A rendelt nemcsak az árdarab-
keskedő buntit, hanem a vőrt is,
aki a megengedett árnl tudatosan
többet fizet. Szigorú megtörő az-
bályokat tartalmaz a rendelt azok-
kal szemben is, akik a forin-
tról bíztalmit alááshák,
valutáznak, vagy adósa-
lást követnek el. Süly buntet-
tetet von maga után az anyag-
és munkaerőszökés köd-
s.

kijátszásra. Azokat a körtérsz-
viseket is bíróság elé állítja,
akik a költségtérítési rendelkezletet
nem tartják meg. Ugyanilyen előb-
bás alá kerülnek a Nemzeti Bank
társaságai, akik a forint kibocsátá-
sával kapcsolatosan visszaéléseket
követnek el.

A rendelet általánosságban erősen felel meg az eddigi büntetőjárnak és számos esetben halálbüntést szab ki. Értetlenségünk szerint az ilyen természetű bűnügyeket kivézik az országgyűlés hatásköréből és a népbírókhoz utalják.

Magyar bizottság indul az elhurcolt javak visszahozására

Mitőkes helyről közölték, hogy az amerikaiak és a franciák által felszabadított lakak hazahozatalának lebonyolítására még e héten magyar bizottság indul Ausztriába.

Egyszeri rendkívüli segítség a dolgozóknak

A Szakszervezeti Tanács kérésére a Gazdasági Főtanács egyeztetési rendkívüli segély folyósítását rendellel el, mind a kollektív szerződésben hatályos alá tartozó munkavállalók, mind a közszolgálati alkalmazottak részére. Az előbbiektől 48 óráig munkahétre járó összegüket, tehát közpénzübeni

44 természetbeni összjárandóságukat kapják meg, ideértve a családtag utáni járandóságukat is. Az utóbbiak egy hétre járó fizetésüket, továbbá családi pótlékra jogosult családtagjaik után egyenként az árhúszezer adópengőt kapnak rendkívül segíként.

Tüntetést rendez a magyar munkásság

nyások fe-
kapsak, a ter-
A körhask
te mindegy
váltak, hogy
orkát túsza
A szövetek
számlákra
nyek túsza
nyek.

p döntenek egleges forint-bérekről kültött forint-árak beleptetésének időpontjáról

nyez való viszonyát és a munkabérek végleges
Földünk vadonpár délelőtti órákban rendkívül
a munkabérekkel való foglalkozást az este szük-
sége a kollektív szerződésekről való hivatalos
nyez felrészletekre ad alkalmat. Nem az 1938-as
bérek korábbi nyilvánosságát, hanem azokat, a
el megerősít érdeke. Ez a nagyobb összeg terén
majd ugyanazt a szerződésállam — mint pé-
terfűt, amelyeket a drágulási számlákat nem
egleges átszámítás és bérszint kialakítása forintban
társ.

vál Gazdasági Földünk átlaga fog dönteni arról,
ak hétértéki vagy tízezer forint-érvényben.
azonban már adagokban sincs mód, úgy hogy a
kig a dolgozókra komoly terhek hárulnak. Az
nek pillanatában azonban a dolgozók szívesen
pon pénzérték.

up dímt a Gazdasági Földünk a bankmunkatárs,
ok, és a hársd pontos nagyságáról is.

legfonto-
számlák, az-
bevételeit az
szék bűt-
napvált-
adórönde-

adók
számlák, az-
bevételeit az
szék bűt-
napvált-
adórönde-

adók
számlák, az-
bevételeit az
szék bűt-
napvált-
adórönde-

adók
számlák, az-
bevételeit az
szék bűt-
napvált-
adórönde-

adók
számlák, az-
bevételeit az
szék bűt-
napvált-
adórönde-

hátrahagyja át a vállalkozó.

Forgalmiadó

A forgalmiadó terén a pénzügyi
harmadik az addigi kereskedők ál-
tál fizetett forgalmiadókat és adó-
számlák 3 százaléka szállításra is.
Augustus elején bevezeti a kor-
mány az előállítás által fizetendő
forgalmiadó kötelezettséget is. Mind
a felvás, mind pedig a kész áru
után az előállítás árának, üzemek és
visszatérítendő részére dolgozó ipar-
ok együttesen 15 százalékos kulcs
szerint forgalmi adót fizetnek. Azok
a vertikális üzemek, amelyek felkés-

Az új postai díjszabások

Augustus 1-től kezdve életbe lép
az új postatárs. Forintban a legfon-
tosabb tételek így alakulnak: levél
helyben 20 fillér, levél vidékre 60
fillér, külföldre 1 forint, levelezőlap
helyben 20 fillér, vidékre 40 fillér,
külföldre 80 fillér. Utóvándíj: bel-
földre 140 forint, külföldre 2 forint.
postautóvándíj: 10 forintig 20 fillér,
a legnagyobb összeg, amelyet
utóvándíjval küldeni lehet, 10.000 fo-
rint. Az utóvándíj ezért 20 forint.

Cigarettaárak — forintban

A Dohánygyárak megállapítja az
augustus 1-től érvényes cigaretta-
és dohányárakat. Ezek a forintfülér
árak a következők:
Cigaretta: Mintha 8, Magyar
10, Béke, Virg'n 24 fillér.

A táviratárak így alakulnak: kö-
zönséges távirat addig 40 fillér, a
legkevesebb díj 4 forint. Helyi távirat-
nál 20 fillér, a legkevesebb díj 2 fo-
nt. A távbeszélő példái díj Budapestre
400 forint, vidékre 500 forint. Tele-
fon alapdíj 10 forint lesz Budape-
sten, az 50-másztól kezdve Budapest-
ra utazó Budapestben beszéltetőként 60
fillért kell fizetni, egy telefonbeszé-
lés díja egyébként 10 fillér. Rádió
havi előfizetési díja 10 forint.

Cigarettaárak: 25 gr-os Legfio-
nomb 160, 25 gr-os Fiuma 160, 25
gr-os Kősdőfiuma 120 fillér.
Pipadohány: 100 gr-os 20, 25 gr-os
20 fillér.
Gyufa: 28 fillér.

Adórendeletek 40 forint a búza métermázsája

A közlekedésiügyi miniszter meg-
állapítja a forintban kifejezett tar-
mányárakat. A búza ára mással.
Kint 10 forint, a roz, árpa és a zao
35 forint, a májusi morzsolt kukor-
ica 33 forint, a kukor 48 forint. A
burgonya ára augusztus 1-től aug-
tombor 18-ig 18 forint, szeptember

A közlekedésiügyi miniszter meg-
állapítja a forintban kifejezett tar-
mányárakat. A búza ára mással.
Kint 10 forint, a roz, árpa és a zao
35 forint, a májusi morzsolt kukor-
ica 33 forint, a kukor 48 forint. A
burgonya ára augusztus 1-től aug-
tombor 18-ig 18 forint, szeptember

15-ke után a már teljesen beér-
t burgonya mással 18-ig 18 forint.
Az augusztus elején életbe lépő
tátozt és díszmunkát beadott ter-
ményeket a kereskedő augusztus
eleje után forintban köteles ki-
számlálni.

Ötféle élelmiszeri jegy lesz

A közlekedésiügyi miniszter rende-
letet adott ki, amely szerint augus-
tus 1-től ötféle állami élelmi-
szeri jegy kerül forgalomba: állami
finomlisztkenyérjegy, kenyérpótló-
jegy, testmunkásoknak, kenyér-
pótló jegy testmunkásoknak, pótló-
tári pótló jegy munkásoknak, pótló-
gyermkeknek és általános közál-
tási szociális ellátások részére.
A már kiadott budapesti élelmi-
szeri jegyek augusztusban érvényesek
maradnak.

A rendelet augusztus 1-től kezdve
csak hatósági jegy ellenében enged-
meg a finomliszt, kenyérsz, szoci-
társzafélék és a többi parhi ké-sítmények
forgalombahozatát. Azokban a kör-
ségeken, ahol pék nincsen, egy hó-
napra addig kenyérjegy ellenében
nyug kiló, nehéz testmunkás-pótló-
ellenében 5 kiló, testmunkás-pótló-
ellenében 3 kiló, munkás, és gyer-
mekpótló-ellenében 1 kiló egyéges
límet kell adni. Kenyérjegy napi 80
deka a fejedő, a nehéz testmunkás
pótló-ellenében napi 10 deka, a testmun-
kás napi 10 deka. Az 1 éven felüli,
de 12 éven aluli gyermekek és a
munkások napi 5 deka pótló-
jegy

kaphat. A finomliszt alapfeljád:
1 kiló 10 deka.
Nehéz testmunkás-pótló-
jegy azok
haznak, akik a rendelet függelékében
felvitt szakmákban legalább heti
48 óráig dolgoznak. (Igy a földmü-
szakok, kőművek, fűvelők, mes-
ter és mesterek, boglárkészek, stb.,
további) tevékenységük a terjedő
nyerégek hónapjától kezdve az azo-
tató anyák a születéstől számított
12 hónapon át).

Testmunkás pótló-
jegy azok
fokozott testi munkát végző ipari
munkások, az ipari üzemben alkalm-
mazott mérnökök és technikusok,
az egyéni több segédet nem foglal-
koztató, fokozott testi munkát végző
kiosztók, és államrendőrség ór-
személyzetének tagjai, testi munkát
végző közlekedési és postakalku-
sok, továbbá az I. és II. járadék-
ostályban sorolando hadirokkantok.
Kenyérpótló-
jegy azok a köz-
alkalmazottak, az alkalmazotti országok
és az általánosan ismert.
Alkalmi és kiló megvalósuló finom-
liszt, és 10 kiló megvalósuló kenyér-
jegy, illetve gabonakészlet, van, je-
gyet nem kaphat.

Társulatok

A társulati adót fizető részvény-
társaságok adóalapja a nyers bevéte-
l 6 százaléka. Ezeknek a társaságok-
nak azonban legalább a XII. adó-
ostályba tartozó megfelelő össze-
geket kell fizetniük.

A lakásadó megrendezés, és augus-
tus elején életbe lép a

hársdó.

A hársdó az egy. és kétszobás la-
kasok után, ahol a bérvalorizálás 40
százaléka — hatvan százaléka, a
nagyobb lakások után, ahol a valo-
rizálás 40 százaléka felül — 80
százaléka. A hársdót nem a teljes
bérösszeg után kell fizetni, hanem
eből 10 százalék levonható ké-
szülési díj (vagy osztályos, kap-
tási és lepedőárváltoztatás) címén.

Megjelenik az

Államellenes adóról

adóról rendelet is. 20 forint mind-
ketten után (munkabérek, fizetés,

Át kell hidalni a stabilizáció kezdeti zökkenőit **Ne számlássák forint-áron a gázt és a villanyt — Halasztást a lakbér-fizetésre és az élelmiszerek beváltására**

A dolgozók követelik:

1. Ne számlássák az infláció idején fogyasztott gázt és villanyáramot az új forintárakon!
2. Amíg nem kapják meg bérüket, halasztást a lakbérre!
3. Hosszabbítsák meg az élelmiszerjegyek beváltásának határidejét!

A forint megjelenésekor pénzüke keletkezett. Ez természetes volt: megkövetelte a stabilizáció elérése. Erről a pénzükről a tőke is tudott, még sem készült fel rá kellőképpen, még sem mozgósította idejében tartalékait. Ennek az a következménye, hogy

a dolgozók jelentős része nem jutott idejében a fizetéshez, hanem csak előleget kapott.

Érdekelni adhatunk van erről: a Hírművek gyárában 25—35 forint előleget fizettek. A Magyar Rádióéban 30—35—15 forintot, a Szórád gyárában 30 forintot. A legtöbb gyárban 60 forintot alult összegre. A dolgozókat azonban, amikor csakukban az előleggel hazatérnek, igen sikeresítő újadatok várják.

A legterheltebbek csak kőszőlőidén a villany, és a gázszámlák. Egy-két szobás lakások után 40—50 forintos gázszámlákat, 25—30 forintos villanyzámlákat hoznak a házaikba. Ezek a számlák a júliustól, néhol a júniustól és a júliustól fogyasztásra vonatkoznak. De ezekben a hónapokban még infláció volt és a dolgozók időpontjában kapták meg a fizetésüket.

Teljesen lehetetlen követelni az állás az a vállalat, amely akkori szolgáltatásért a díjakat most forintban, az új díjazás szerint akarja beemelni. Követelik, hogy ezt a kérdést halasztásukkal rendelkezni!

Az elmúlt hónapok villany- és gázfogyasztásának árára csak a forint-árakra adott jelentékeny engedményről szabad beszélni. A lakbér első felét augusztus 12-én kell fizetni. De hogy folyjon ki az a munkás, tisztviselő és értelmisé-

most ki kellene egyenlítenie?

Ezt a kérdést is sürgősen rendezni kell!

Budapest ellátása megjavult. A forint hónapjában számos várvárt élelmiszert kapunk jegyre. Így konyhasót 5 forintért, 30 deka smét, 10 deka cukrot, 30 deka lisztet, 2 deka ételsót, 3 deci ecetet, 10 deka só, 70 deka babot. Egy-egy személynek mindezek kiváltása mintegy 30 forintjába kerül, egy nagytag munkáscsaládnak tehát csaknem 80 forintba. Közben fizetni kell a naponta 1 forintos villamosközlekedés és a kilónként 96 filléres kenyéret is, és egyéb annivalót is be kell szerezni. Ám a kevés előlegből hogyan tehető mindezekre? Viszont a jegyek lejárnak! Helyes, hogy az élelmiszerek tiszteikéről tiszteikéért töltsék ki a jegyek beváltásának határidejét.

As is helyes, hogy a Községi Élelmiszerüzem késztette: augusztus 15-ig be kell adni a jegyeket, de az árakat akkor lehet átvinni, amikor a vevőknek erre pénzük lesz. Persze, a Községi példáját nem tudják követni azok a szegényebb kereskedők, akik a közellátást illetően ellenértékét nem képesek lekövetelni.

Még kell tehát hosszabbítani a jegyek beváltásának határidejét, amíg a bérek kifizetéséről rend lesz.

A forint diadala most már kétségbevonhatatlan. A dolgozók tudomásul veszik, hogy a szegény országban kétszeresét fogyasztottnak és emellett előleget akarják tenni minden kötelezettségüknek. De eltekerítik őket, ha az élelmiszerek nem orvosolják sürgősen azokat a jogos

1944. május 22. az amerikai...
k még nagyobb hasonlós-
tás, a második világhábo-
n, mint az előző és így
nem vennék a háborús állapotok
időszínterét. A katona és a nő
nem hallani sem egymást erről:
Ittiban is, Franciaországban is,
a gúlat, határozottan háborúellenes.
Ittának elege volt a győztes há-
lából, amelyeknek eredménye
is elégedett.
Az atomfegyver tekintetében
ró véleményeket hallottunk.
ezen óriási hatást tulajdonítá-

izálási úr,

mi az: rögválaság?

mrédy úr,

ókeresztény Ön?

Rajniss úr,

beeszelünk nőkről!

Löldy úr,

jó ölni?

EREGFFY-BERGER, SZTOJAY,
ENDRE, BAKY és a többi hábo-
ús főbűnös és egy nagyszerű
lporter szellemes, érdekes és tör-
telmi beszélgetése a Markóban

IEGJELENT A KÖNYVNAPRA

Telemen István

eszenélő riportsorozatának

második kiadása

Interjúk

3 rács mögött

MULLER KAROLY KIADÁS

IGY KÉSZÜL A FORINT

Látogatás a pénzverdében

Zugva Áldorág a gép. Készül a forint. A hatalmas gép minden mozdulata csapás a reakcióra. Minden fordulatra egy-egy új forint születik.

Tildy Zoltán köztársasági elnök a kormány tagjai kíséretében azordán délből megtekintette a pénzverde munkáját. Az olvasztóteremben 120 hőcégben olvasztják be a nyersanya-
got, a régi alumínumpénzeket és az erre a célra előteremtett drága nyersanyagot. A kemencékben pillanatok alatt folyik az a régi Horihy 5 pengő és két, derékig mestelen munkás máris kokillákba önti az új forint nyersanyagát. Az új öntvényt azonnal lehűtik, hengerlik, cséfkokra szabdalják és előkészítik a veréshez. A munkások fokozott ütemben dolgoznak, mert augusztus 1-ére csak rohammunkával lehet a szükséges forintérméket előállítani.

Az előkészített fémzalagokból korongalakú érméket vágnak ki, amelyeket lemérnek és csak akkor használnak fel, ha a meghatározott súlynál egytized grammal sem több vagy kevesebb. Az üres érméket ezután megszámlálják, zsákokba rakják és a pénzverde-rembe viszik, ahol 12 darab hatalmas, 60 ezer kiló nyomású prés ráveri a címetet. A gépek hihetetlen gyorsasággal dolgoznak. Egy percből percenként 110 kész forint esik ki.

A gyártás menete alatt mindent a legszigorúbban ellenőriznek. Az érméket az egyes munkacsoportok súly szerint veszik és adják át. Mip-

den művelet után alapos vizsgálat következik, amelynek során azokat a pénzdarábokat, amelyekben a legkisebb hiba van, félreveszik és visszaküldik az olvasztóba.

Egyelőre 1, 2, 10, 20 fillér és 1 forintos érméket verik. A 2 és 5 forintos érmékhez csak azután kezdenek, ha ezekből már kellő mennyiség elkészült. A kétforintos hasonló lesz az 1 forintoshoz, az 5 forintos egyik oldalán Kossuth Lajos képe lesz.

EGY EMBER,
aki nem tudja,

hogy MAYER kecmefestése
és vegytisztítása fogalom!

Mayer
REGI VELETLEN!

mellett ismét megnyílt!

csak V. Deák Ferenc-utca 18-18

Adria-palota.

Prézelen a címre.

mert nem minden Mayer. MÁYER!

Agfa

színes film

előhívásai kapható.

SZENES IV. Somogyi

Béla. út 12.

Fotóképlék és amatőrmunkák

időigazsága

Az egyes rétegek fogyasztói árindexei a gyermekek száma
szerint, 1987-1990

	Aktív háztartások, ahol a gyermekek száma			
	0	1	2	3 és több
Alapvető javak és szolgáltatások	178,5	184,5	188,5	191,2
Lakásépítés, lakásvásárlás	188,5	187,7	188,5	188,6
Ritkábban vásárolt vagy nem alapvető javak és szolgáltatások	162,3	164,3	165,7	166,6
Nem közszükségleti javak	166,0	166,0	165,7	168,4
Összesen	171,7	175,1	177,2	180,6

Forrás: Fogyasztói Árindex Füzetek, KSH, Budapest

Az egyes rétegek fogyasztói árindexei a jövedelem nagysága
szerint, 1987-1990

	Aktív háztartások			Inaktív háztartások
	Alacsony jövedelműek	Közepes jövedelműek	Magas jövedelműek	
Alapvető javak és szolgáltatások	188,2	185,5	180,6	179,4
Lakásépítés, lakásvásárlás	189,6	189,9	188,5	186,0
Ritkábban vásárolt vagy nem alapvető javak és szolgáltatások	164,2	165,0	164,0	161,8
Nem közszükségleti javak	170,8	165,0	165,7	162,4
Összesen	180,4	175,6	172,4	172,9

Forrás: Fogyasztói Árindex Füzetek, KSH, Budapest

AKCIÓ

AKCIÓ

DESIRÉ krumpli 25 és 50 kg-os kiszerelésben	14.- Ft/kg-os áron
JONATÁN alma rekesszel (kb 5-7 kg ?)	22.- Ft/kg-os áron
SÁRGARÉPA	12.-Ft/kg-os áron

Megrendelhető a TDDSZ irodában.

Jelentkezési határidő: 1991.szeptember 30.

Jelentkezni lehet telefonon, telefaxon a 142-8438-as (TDDSZ iroda) telefonszámán vagy személyesen ugyanitt.

Kérjük, hogy a csoportok megrendeléseit összesítve adjátok le!

A csoport megrendeléseket október első felében HÁZHOZZÁLLÍTJUK.

GALAXIA KIADÓHÁZ

KIADÓI IGAZGATÓ

Tisztelt Cégvezető Úr!
Kedves Cégvezető Asszony!

Hitel és Adósság Közlemények (Adósságok Magyarországon) címen október elején új havilap első számát vehették kézbe azok az előfizetőink, akik tájékozódni akarnak a hazai gazdálkodó szervezetek adósságállományáról és gyanítható likviditásáról. A szakkatalógussal kapcsolatban bírluk az Igazságügyi Minisztérium 1991. június 20-án kelt állásfoglalását, miszerint az "a tervezett formában nem ütközik hatályos jogszabályokba." (75.602/1991. IMIX)

Az októberi szám mellékelt borítólappal a közlönyjellegű, abc-rendű szakkatalógus szerkesztési elvét és szerkezetét hivatottak bemutatni (a teljes októberi szám mintegy félezer oldal).

A szakkatalógus csak előfizetők számára hozzáférhető! Amennyiben úgy érzik, hogy a szakkatalógus információi megnövelheti szerződés kötéseik és pénzügyi biztonságát, kérem, hogy a mellékelt bérmentesített megrendelő lapot szíveskedjenek visszaküldeni, egyidejűleg az éves előfizetési díj (1991. november-1992. október: 18.000 Ft) átutalásáról gondoskodni szíveskedjenek. Egyzámlaszámunk: ÁVB Rt. 206-15541-7007.

Jelen levelünket valamennyi magyarországi gazdálkodó szervezet (67.000) pénzügyi vezetője a mai napon megkapta.

Felmerülő kérdésekre a lentli telefonszámokon munkatársaim készséggel állnak rendelkezésükre.

Budapest, 1991. október 11.

Tisztelettel

Iklódi András
Iklódi András